

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK
KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

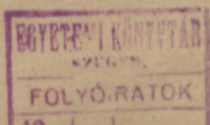
MONATSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

ELSŐ ÉVFOLYAM
1941

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KÖLOZSVAR, BRASSAU. 7.

TARTALOMJEGYZÉK

1. ad

<i>Bálint Sándor</i> : Szegedi tájszavak — — — — —	156, 191, 287
<i>Bánkúti Ferenc</i> : Vámszer Géza: Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány. Könyvism. — — — — —	31
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Lovas harcosok és a kard. — — —	237
<i>Felvinczi Takáts Zoltán</i> : Körösi Csoma Sándor tragédiája	129, 161
<i>Gunda Béla</i> : Az erdélyi és moldvai kettős udvarok	153, 218. —
<i>Louise Netoliczka</i> : Die Siebenbürgisch-sächsische Volkskunst. Könyvism. 282. — A román pásztorkodás magyar kapcsolata. (Tanulmányrészlet.) — — — — —	313
<i>Halasi Kun Tibor</i> : Attila és hunjai. Szerk. Németh Gyula. Könyvism. — — — — —	28
<i>Horger Antal</i> : Gyertyán. 10. — Manei, Manyi. 79. — Eb ura fakó! 105. — Pelláti, Piláti, Pilát. 115. — Rács. 146. — Sipire! 180. — Pirít és társai. 193. — Kalapter. 241. — Szabó és varga. 302. — Sárga. 340. — Jegy és jel. — — —	372
<i>Kertész Manó</i> : Jobbágy. — — — — —	263
<i>Kováts Ferenc</i> : Pápa városának jegyzőkönyveiből 84. — 1480. X. 2. Mátyás, Magyar- és Csehország királya céhszabályt ad a varasdi egyesült szűcs, nyereggyártó, fékesináló és szíjgyártó társaságnak. — — — — —	305
<i>Kristóf György</i> : Dugonics András — Erdélyben. — — —	48
<i>Manga János</i> : A menyhei szentiváni ének. — — — — —	349
<i>Mészöly Gedeon</i> : Az <i>esküszik</i> szó eredete. 2. — Az „ötödik hadosztály“. 13. — Horger „Gyertyán“ cikkéhez megjegyzés. 17. — <i>Gergely Pál</i> : Székely világjárók. Könyvism. 31. Régieskedhetnémség. 33. — A tabajdi gatyás költő. 65. — Szent István korában délmagyarországi ruménok, kopasz pele és szőrös móka. 97, 171. — Az „az a“ hibás szórendje a zsidótörvény fejelésében. 203. — A kidei <i>Hintó-mező</i> nevének és a <i>hinár</i> szónak eredete. 225. — XVIII. századi őszi vadászataink verses emléke. Solymászó erdélyi menyecskék. 245. — Szemere Bertalan szerelmes levelei. 266. — Civakodik, rágalmaz. 289. — Szacsvay (1752—1815) két erdélyi anekdotája. 320. — Mátyási József volt helikoni	

- részes-arató. 321, 353. — Kresznerics Ferenc filologiai anekdotáiból. 352. — Megjegyzések Horger Antal „Jegy és jel“ c. cikkéhez. 375. — Az alföldi ember tájzsemlélete. 384. — Kodolányi János olyant mond, amin nincs. 110, 148, 182, 197, 243, 257, 289. — Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete. 18, 52, 81, 117, 138, 184, 205, 251, 307, 343, 378. — Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek über das Leben der Ungarischen Königstochter der heil. Margarete 63, 126, 215, 250, 311, 348. — — — — — — — — — — 382
- Nyíri Antal*: A „vállal“ jelentésű *vádol, elvádol* magyarázata. 151. — Szörnyű. — — — — — — — — — — 199
- Sándor Ignác*: Székely csürdöngölő. — — — — — — — — — — 14
- Tálasi Istvánné Varga Anna*: Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. ((Kistormás, Komitat Tolna). 23, 58, 93, 122. — Müllerslied. (Egy német népballada kistormási változata). — — — — — — — — — — 129
- Vajkai Aurél*: Adatok a Veszprém vármegyei magyarság és németiség teherhordozásához. 88. — Gunda Béla: 1. A gyűjtögető gazdálkodás. 2. Az elvetett búzától a kenyérig. Könyvism. 119. — Trink Orbán! 189. — Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Könyvism. 190. — Kiskamrás házak Dunántúl és a Székelyföldön. 222. — Kékfestő minták elnevezései Gölnicbánya környékén. 247. — Fél Edit: Kocs 1936-ban. (Néprajzi monográfia). Könyvism. — — — — — — — — — — 278

SZÓ- ÉS TARGYMUTATÓ.

(Összeállította: Szabóné dr. Kispál Magdolna.)

Nincsenek fölvéve a tájszó-gyűjtemények (93, 122, 156, 191, 287) valamint a nyelv- és stílustörténeti szövegek (18, 52, 65, 81, 84, 117, 138, 184, 205, 245, 251, 266, 305, 307, 321, 343, 353, 378) adatai.

- ágy 372
akad 235 k.
állathang-utánzók 100 k.
állathívogatók 100
állatnévből családnév 175
alvilág 43
annyi 21
ár igenévszó 235
árnyék-alja nr.¹ 16
átall 374
„az a“ szórendje 203 k.
-b a középfok jele 185
bács nr. 214, 317
bagó 177
bagoly 177
balán, balánk, bolán nr. 314
balog 341
batok nr. 90
batyuz nr. 90
bazarcka nr. 90
beáll a tánc nr. 14
belsőség nr. 16
berbécs nr. 314
berék 231
bika 318
bikfie 107
billeg igenévszó 235 k.
birtokos személyragok 40, 146, 342,
344
bogyó 372
Bogyoszló 372, 377
borbély 372
bornyú 318
borz 202 k.
borzad 202 k.
borzas 202 k.
borzasztó 202 k.
bőjtölés 54
bú 'tehén' 101
butyuta bulyuta 181
búvár 233
buzgár 233
buzsenyica nr. 314
cakó 108
cica, cicus, cicáz 100 kk.
cihel, cihol, 298 kk.
ciklend 235 k.
cincog, cicog 100
cipész 304
civakodik 299 kk.
Cordatic 204
cotet nr. 154
csahol 298 kk.
családnevek: lat. gen.-szal kép-
zett 116
csapodár 233
csibe 100
cihol 298 kk.
csillag igenévszó 3, 234, 236
csiszár 233, 292 kk.
csiszkó 108
csivakodik 299
csizmadia 304
csobán nr. 317
csóka 175
csondér nr. 89
csőrő-fa 17
csuszol, csuruszol 181

¹ nr. az illető szó, illetve kifejezés néprajzi értelmezését jelöli.

csúrdöngölő nr. 14 kk.
dajka: dada 195
dárda 239
demaga 53
denasalisatio 259
disznó 174
dohosság 213
-é, -e? kérdőszócska 256
ebelkedik 101, 302
ebédöt-szaka 255
eb ura fakó! 105 kk.
éj 212
elhasonulás 242
elkutyákkodik 302
ellen 'ellenéz' 374
ellenéz, ellenkezik 374
elő 'első' 57
enyhít 185
ennyi 21
Enying 341
eréklye 372
es, és, ess igenévszó 3 kk.
es 'eskü, esküszik' 4 kk.
esd 8 k.
esdek, esdeg 8
esdékél 8 k.
esedéz(ik) 8 k.
Eskerét, Eskeréti 115 k.
eskü, esküvés 4 kk.
esküszik 7 kk.
esküvő 7
eső, esső 3 kk.
esre-hitre 7
est 83
evet, evét 101
fagy igenévszó 3, 234, 372
fakó 106 kk., 341
fáklya 11
falás 83
falka 83
falni 83
falu 39, 244 k.
-falva 244 k.
fehérje 342
fejedelem 22
fekete 341
Ferenc: Fefe 195
fél-felé 213
fércél 182
fickó 107
figyel 372
folt 83
folyamodik 347

forgó 225 kk.
fortély 372
fülesbagoly 177
fürj 177
gáborján 108
galamb 171 k.
galáta nr. 314
gazruha nr. 89 k.
gazzsedőruha nr. 89
gerezd nr. 16
gerezdbe ró nr. 16
giliz-galaz 181
golya 108
golyóbis 372
goromba 206
gödény 172 k.
görög 210
gyakó 239 k.
gyalog 341
gyenge 117, 206
gyértya 10 kk., 17
gyertyán(fa) 10 kk., 17
Gyertyámos 12
gyimbor 194
ha 57
ha-nem 55
hagy 372
hagyma 372
hagymáz 372
hajdú 232
hamar 374
hamvas nr. 90
haris 177
harsona 41 k.
hangátvetés 21
hangsornyújtás 180
hangváltozás: l > ly 372 | l > ly
> gy 184, 376 k. | n > m 12 |
t > d 233
határozóragok: -á, -é 22 | -ban,
-ben 38, 243 | -i (vog.) 56 | -n
38, 53, 207 | -nál, -nél, 117 | -ól,
-öl, -úl, -ül 22, 118 | -t 53, 253 |
-tól, -től 117, 215 | -val, -vel 22,
56, 212
hátrál 374
hátulsó ház nr. 16
here 173 k.
hevít 205
hiedelem 252
hím 233
hinár 225, 233 kk.
hindó(fa) 232 k.

hinta, hintáz(ik) 232
hilinta ~ hirinta 181
hintó 225, 232 kk.
hit 83, 252
hogyki 52
holt 83
hörsög 175
hucsn, hucsnstange nr. 89
hülye 372
í-zés 183
-i- többesjel 37 k., 112 kk.
ibolya 372
idő 52
igeképzők: -an, -en 375 | -d 8 | -g-
233, 236 | -ít 194 | -k 7 k. | -l 8 |
-sz 7 | -t 233, 236, 375 | -z 8
igenévképzők: -ni 212 | -ó, -ő 7 |
-t > -tt 206 | -va, -ve, -vá, vé,
-ván, -vén 207, 253
így 372
íj 239 k.
ikerítés 80
ikes ragozás 9, 44, 198
-ik sorszámnévképző 344
indulat 202
ingó 230 kk.
ingovány 232, 234
ipa 186
is (szórend) 44
isten 9
iszonyú 202
járulékos -n hang 79 k.
játék 187
játszik 187
jegy 21, 184, 372 kk.
jegyész 373
jel 372 kk.
jelén 373 kk.
jelenés 376
jelént 373 kk.
jelénik, még- 373 kk.
jelés 373
jellem 241
jelöl 373
jobb 21
jobbágy 263 kk., 309, 345
jóg 341
jóság 318
kalapter 231
karakter 241, 375
kard 239 k.
karingó 229 k.
kegy- ~ ked- 310

kehely 214
kell 83
kényszerít 21
kénytelen 53
kérög 341
kerenta nr. 316
kereszt 36 k., 149 k.
keresztén ~ keresztény 36 k.
keringő 229 k.
kert 83
kesely 318
kicsinyítő képzők: -a, -e 343 | -ci
79 | -csa, -cse 341 | -g 341 | -ka,
-ke 341 | -kó 107 k., 341 | -sz 175
kisdéd 205
kiskamrás ház nr. 222
kiszáll nr. 16
komárnyik nr. 315
kopár 233
kopasz 98
kopasz veréb 178
kopja 239 k.
korhely 372
kosárhordó nr. 91
köcöle nr. 89
Köccse 341
könnyelmű 42
köz 205
közből-eresz nr. 16
közele 'rokona' 183
közeledik 374
kráosztuh nr. 89
kréca, krécn nr. 90 k.
kucik nr. 279
kutyálkodik, el- 302
láb(b) igenévszó 231 kk.
lábálás, lábbalás, lábás, lábbás 92
labanc 181
lábás 226
labiális illeszkedés 188
lábó 232, 234
lábovány 232, 234
Lajos: Lala 195
lakzi 209
lakodalom 209
lakos 208
láng 341
láp 226 kk.
lazsnak nr. 89 k.
lény 42
les, lés igenévszó 2 k., 7, 234
lesz 43
liba 100

liboc 177
lóca 175
ludfi 100
macskások 214
magánhangzó elhasonulás 194
magánhangzó hasonulás 342
Manci, -ka 79 k.
Manyi 79 k.
marakodik 298 kk.
mög- 185
megbolház nr. 16
megébellötte magát 302
mégfeketít 21
megsárgólott 200
megszirnyédett 199 kk.
megszörnyődik 201 kk.
megyén 376
méltani, méltolni 209
mennyező 186
ményekézik 186
mény 186
mentalitás 204
metsz 187
mezítelen 21
miatt 184
miért 82
mig 207
mindenki 36
minēm 256
mozsikás nr. 15
móka 99 kk., 171
mókáz, -ik, -ás, -ó 101 kk., 171
mókus 100 k., 171
mukucs 101
múlik, el- 83
nadály 175
nagyobban 206
napa 186
német jövevényszavaink forrásai
180
névszóképzők: -alom, -elem 56 |
-ár 233 | -ás, -ész 303 | -at 40 |
-t 83
nőstény 9
nőszik 186
növel 40 k.
nyájaskodik 345
nyár-fa 233
nyavalya 251
-nyi képző 344
nyíl 239 k.
nyom igenévszó 3, 7
nyomodni 251
ográda nr. 154
okol nr. 154
oláh 316
ormágy 258 k.
ormány 257 kk.
Ormányság 257 kk.
orr 101
ő 'öv' 207
ő-zés 36, 182 k.
öcese 252
örmény 230
örvény 230
összeont nr. 16
összveszönt 200
ött 'üvölt' 345
öv 344
pakulár nr. 314, 317
palatalisatio: becéző - 81
Pályi 372
paraj 101
parancs 41
párfödél nr. 89
patkány 178
pele 98 kk., 178 k.
peleag 98, 103, 178 k.
pëndély 372
pelikán 172 k.
Pelláti 115 k.
perec nr. 90 k.
përzsöl 193 kk.
Pilát, Piláti 115 k.
pióca 175
pipi 195
pír 193
pirít, pirul 193 kk.
pirkad 193 kk.
pírongat 193, 195
pírók 193 kk.
piros 193 kk.
pírszén 193
pislen 100
pitiszkál ~ pipiszkál 181
Pogyén, Pogyënica 372
poiata nr. 154 k.
póka 99 k., 171
pokerl 100
Porzsolt 193 k.
pörköl 193 kk.
pörsenés 193 kk.
preca nr. 90 k.
pulyka 100
rács 146 k.
rágalmaz 299 kk.

ravasz 175
ratzekahl 178 k.
rémül, még- 201 k.
rigl nr. 89 kk.
róka 175 k.
rókálkodik 101
rokon 185
sár 340
sarc 182
sárga 340 kk.
sárhít, sárhodik, sárhot, sárho-
zik 340
sári, sárig, sárog 340 kk.
sárlik 340
sármány 340
savanyú, savó 203
Sērěstély 372
seringő 229 k.
sic! 180 k.
síkság 4
sipirc! 180 kk.
sirittő 229
sirüllő 229
skapulár(a) 212, 378
sodor 235 k.
stranek nr. 90
sugár 233
šurā nr. 155
suszter 304
-sz praes. képzős igék 187, 252 |
praet. 380
szabó 302 kk.
számszerűj 372
szár 98
személynévből állatnév 108 k.
szémérmes 207
szélémunca 181
szépégés 254
szēr 210
szikár 233
szipolyoz 43
szónyujtás 181
szorgalom 188
szógy 372
szőke 341
Szőreg 341
szőr-mók 101, 203
szörnveteg 42
szörnnyű 199 kk., 255
szőrös büfögő 203
Sztrigy 372, 377
szül-disznó 252
szürke 341
-t, -tt mult idő jele 206, 252

-talan, -telen 347
tan 42 k.
tánc nr. 14
táncoló ház nr. 15
tar 98
tarsa 341
tarka 341
tarkó 107
tárgyas igeragozás 53
távolodik 379
teremtő, teremte 208
teréz, fejen teréz nr. 88
tekeres nr. 88, 90
tész 43
tető 187
tetszik 187
tett 42
timár 304
tojik 372
tokmány 260
totalitás 204
tőhangzónyujtás 193
trakovica nr. 90
trink Orbán! 189
turma nr. 314
tuskó 107
tyukfi, tikfi 100
ügy 372, 377
-unk személyrag 37 k., 197
-us becező képző 115
ű-zés 183
ügy 372
ük ~ ik 'nőnemű ős' 38, 183
ül ~ il 'vadászik' 8
üreg 341
vádol, el-, még- 151 kk.
vagyok 372, 376 k.
valach, vlah, voloch 316
vállal, el- 151 kk.
vályogolás nr. 16
varga 303 k.
vaslal 209
vetés 213
vicskad, félre- nr. 16
világ igenévszó 3
világló, világzó 17
villám igenévszó 3
villog, villag 3
virág 318
vő 186
vőfély 372
vörös 196
zene 43
zsöllye 372

NÉVMUTATÓ:

(Összeállította: Szabóné dr. Kispál Magdolna.)

<p>Arany János 324 kk., 367
 Balassa Bálint 6, 99 k., 103, 171, 294
 Ballagi Aladár 258
 Bárczi Géza 171, 179, 184, 197, 202, 209, 225 kk., 235, 252, 299, 340
 Baros Gyula 19, 53 kk., 82 k., 187 k., 206, 209, 211, 251, 308, 380 k.
 Bátky Zsigmond 91, 119
 Beke Ödön 202
 Böles Leó 240
 Budenz József 9, 199, 373
 Czuczor-Fogarasi 9, 234, 299 k.
 Czuczor Gergely 9
 Csefkó Gyula 100, 300
 Csokonai Vitéz Mihály 326, 328, 367
 Dálnoki Veres Gerzson 294
 Dugonics András 48 kk.
 Edelspacher Antal 263
 Eötvös Károly 183
 Fábiani József 99, 102, 172 kk.
 Felvinci György 294
 Gombocz Zoltán 2 k., 57, 181, 235, 340, 377
 Gyöngyösi István 298, 325
 Györffy István 11, 221, 227, 259
 Herczeg Ferenc 45, 291 kk.
 Hóman Bálint 8
 Horger Antal 101, 233
 Hornyánszky Gyula 197
 Horváth János 18
 Jakubovich Emil 263
 Juhász Jenő 79
 Kallós Zsigmond 263
 Kazinczy Ferenc 291
 Kis Bátori József 65 kk., 76, 78
 Klemm Antal 377
 Kniezsa István 150
 Kodolányi János 35 kk., 110 kk., 148 kk., 176, 182, 197 kk., 243 kk., 257 kk., 289 kk.
 Kosztolányi Dezső 33
 Kölesey Ferenc 70</p> | <p>Körösi Csoma Sándor 129 kk., 161 kk.
 Lovas Elemér 18, 63
 Lovas Rózsa 299, 301
 Lovassy Sándor 228, 230 k.
 Lükó Gábor 153 kk.
 Malonyay Dezső 154
 Mátyási József 76, 321 kk., 353 kk., 367, 371
 Melich János 263
 Mészöly Gedeon 9, 79, 107, 189, 202, 372, 374
 Miskolczi Gáspár 8, 100, 172 kk., 298 k., 301 k.
 Munkácsi Bernát 5 k., 9
 Nagy J. Béla 33
 Nékám Lajos 33 k.
 Németh Gyula 29
 Orbán Balázs 154
 Pálóczi Horváth Lajos 290 kk.
 Petőfi Sándor 45, 328, 353 kk.
 Priskos 47
 Raff György 172 k., 175, 178
 Reichenkron, Günter 97 k., 103, 179
 Rosenberg, Alfred 13
 Schmidt Henrik 24
 Schuchardt 102
 Sebestyén Károly 223
 Simonyi Zsigmond 44, 180, 198
 Swift Jonathán 34, 110
 Szenczi Molnár Albert 101, 245, 302
 Szily Kálmán 7, 36, 42, 105 k., 193, 199
 Szinnyei József 376
 Thienemann Tivadar 180 k.
 Tiktin, H. 98, 103, 178 k.
 Vajkai Aurél 212
 Vári Rezső 197
 Voinovich Géza 46
 Volf György 19, 54, 185 k., 205, 208
 Vuia, R. 155 k., 218 kk.
 Zsirai Miklós 33</p> |
|---|--|

NÉP ÉS NYELV ^{XXIII.} _{45/I.}

I. ÉVF.

1. SZÁM

1941. JAN.

57.

Köszöntjük Kolozsvárt:

ide hazatértünk.

Köszöntjük Szegedet:

tőle el nem válunk.

Az esküszik szó eredete.

Való gyarlóságaim mellett azt az egy jámborságomat ellenségeim is megvallhatják, hogy én is elmondhatom Tinódi Sebestyénként: sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat nem írtam.

Még ha káromra vált is.

Ha tehát én dicsérek, az nem hízelgés, hanem méltánylás.

Előszöri szerkesztő koromban a Szegedi Füzeteket olyan szófejtéssel kezdtem, mely **Szily Kálmán** egyik megállapításán és az abban igazolódó módszeren sarkallott: ezért akkori beköszöntőül **Szily Kálmánról** emlékeztem meg.

Akkor már tíz év óta nem nyelvtudományi vezéri székében ült, hanem a sírban nyugodott.

Azóta már **Gombocz Zoltán** is itt hagyott bennünket.

És most, hogy a **Népünk és Nyelvünk** megszűntével (melynek eszméjét és programm-szabó elnevezését tizenkét évvel ezelőtt én adtam) imhol új néptudományi és nyelvtudományi folyóiratnak megindítom a **Nép és Nyelv**-et: ezt az első cikkemet **Gombocz Zoltán** egyik új szempontú tanulmányához kapcsolom, s ez alkalommal kegyelettel idézem az ő emlékét, és bizonyítom én is korán megszakadt munkásságának ma is gyümölcsöző voltát. Nem ért annyi időt, hogy egységes műbe foglalja azt az egységes képet, mely nyelvünk multjáról és jelen életéről, változásainak testi-lelki lefolyásáról az ő fényes elméjében világosan élt; de amint elszórt tanulmányai most az Akadémia gondos kiadásában összegyűjve jelennek meg, a magyar nyelvtudomány egészének újra-alapozása és hiányosabb részeinek újra-építése összefüggő vonásokban tűnik elénk.

A magyar igeragozás történetének újabb irodalmában Horger nagy, rendszeres műve mellett (A magyar igeragozás története), a magyar ige nyelvtörténeti kérdéseinek fejtegetésekor mindig nélkülözhetetlen **Gombocz**nak ez a tanulmánya is: „Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen.” Ebben azokról az ősi szavainkról is szól, melyek ugyanazon alakjukban igék is névszók is lehetnek s megállapítja, hogy azok: „... ohne Zweifel zur ältesten Schicht des finnisch-ugrischen Wortvorrates gehören.” Ez kétségtől áll is legtöbbször.

Abból a csoportból való a *les* is. Ha azt mondom, hogy ‘a vadász *les*’, akkor ige a *les*. Ha meg: ‘sikerült a *les*’, akkor főnév. „Szorul a rás, a lovag *lés*” — írja Arany a Szibinyáni Jank-ban. Itt ige a *lés*, olyan alakváltozata lévén a *les*-nek, mint a *vet*-nek

a *vét*, *mögver*-nek a *mögvér*, *megyén*-nek a *mégyén*, *lészén*-nek a *lészén* stb. „A vadász ül hosszú, méla *lesben*“ — írja Vörösmarty; itt meg főnév a *les*.

Ősi műveltségi szó ez, halászatnak, vadászatnak és hadakozásnak műszava.

Meg vagyon írva hún eleinkről, hogy a vadászat nekik hadgyakorlat is volt: ezt a művelődéstörténeti tényet alkalmazta költői indítékul Arany a Buda Halálában, s ezért hasonlítja hadra készüléshez a vadászatra készülődést a Csodaszarvasban:

... mint valamely véres hadra,
Fegyverkeztek könnyű vadra.

Az ősi korban igen-csak vadból és hadból éltek hajdani eleink. És fegyvere, szere, szava azonagy a vadászatnak is, a a hadakozásnak is. A vadat ép úgy *lesték*, mint az ellenséget, ép úgy *lesben* álltak mind a kettőre.

A *les*-re tehát ráillik, amit **Gombocz** mond említett tanulmányában amaz igenévszokról, tudnillik: nyelvünk szókészletének legrégebb rétegéhez tartozik.

Régi műveltségi szavaink az igenévszók közül azok is, melyek nem a finn-ugor korból, hanem nyelvünk külön életéből valók.

A *nyom* is, mint a *les*, egyben ősi vadászati és hadi műszó. *Nyom* a teste súlyával a földön a vad, ha megfekszik, *nyom* a lábával a porban, a hóban, ahol jár — itt ige a *nyom* — és *nyom*-on úzi a vadat a vadász — itt meg főnév a *nyom*. És *nyomon* üzni üzték nemcsak a futó vadat, hanem a futó hadat is.

Sok ősi szó van — mint **Gombocz** rámutatott — a természeti jelenségek elnevezései között is. Sok igenévszó van köztük. Finn-ugor eredetűek is és — hozzáteszem — külön magyar korbeliak is.

A természet életével együtt élő embernek fontos volt az ég járása. Sötét van-e, vagy *világ*? Ime, a *villog*-ni, *villag*-ni, *világ*-ni í g é v e l azonos szó a *világ* fő n é v, melynek eredetibb jelentése 'fény'. *Csillog*-e az időt, utal mutató *csillag*? Ime, a *csillog*-ni, *csillag*-ni ígével azonos szó a *csillag* főnév. *Villám*-ik-e? (Régen nem -l képzővel mondták, hogy *villáml*-ik.) Ime, *villám* főnévünk is a régi *villám*-ni ígével egy. *Fagy*-e? Itt ige a *fagy*. Kemény-e a *fagy*? — főnév: Szép-e az idő, vagy *es* az *es*? És az *es*?

Ez utóbbit, aki nem ismeri az erdélyi nyelvjárásokat, talán meg sem igen érti. Azt jelenti az '*es* az *es*' meg '*és* az *és*', hogy '*esik* az *eső*'. Tudnillik az '*es* regnet' jelentésű *esik* sok nyelvjárásban még iktelen: *es* vagy *és* (mint *les* vagy *lés*); és a mi 'der Regen' jelentésű *eső* > *esső* főnévünk is sok helyt még -ő képző nélkül magával avval az *es* ~ *és* 'es regnet' igetövel azonos. Az '*es* az *es*' vagy '*és* az *és*' tehát erdélyi részeken azt jelenti, hogy '*esik* az *eső*'. Régi nyelvi örökség ez: az igei iktelen *es* régiebb az -ik ragos *esik*-nél, a főnévi *es* is régiebb az -ő képzős *eső* > *esső*-nél. A régi nyelvbeli *es* ~ *ess* ~ *és* (mert a régi nyelvben is gyakori) és a mai nyelv-

járasi *es* ~ *ess* ~ *és*: ige is meg névszó is a szerint, hogy azt jelenti-e, hogy 'es regnet', vagy azt jelenti-e, hogy 'der Regen'.

Azt, hogy Isten „*esőzik* (= pluit) igazakra és hamisakra” (Máté V, 45), ezt a XV. századelei Husszita Biblia még így fordítja: „és *es* (tehát nem: *esik* vagy *esőzik!*) igazakra és hamisakra” (Müncheni C. 226); itt még elkelen az *es* = 'es regnet'. „Eljött az *eső*” — mondja az új bibliafordítás (Máté VII, 25), de a XV. századeleiben még: „Szállott lő *es*”; itt tehát a 'der Regen' = *es*. Az 'esőt ad' abban a régi bibliában még 'eset ad' (Münch. C. 368). A XVI. századi Jordánszky Codex bibliafordításában Mózes Énekében *ess* van *es* helyett, aminthogy hosszú *ss*-el *esső*-t is mondunk *eső* helyett: „Mégbővüllyen, mint *ess*, én tudományom, folyon, mint az harmat, én beszédem” (Jord. C. 272); ugyanez mai fordításban: „Csöpögjén, mint az *eső* az én tudományom, folyon, mint a harmat, az én beszédem” (Móz. V, 32, 2).

Az *eső* > *esső* eredetibb, képzőtlen alakja tehát: *es* > *ess*. És most annak járunk utána, mi volt eredetibb, képzőtlen alakja az *eskü*-nek, *esküvés*-nek.

Eredetibb alakja a XV. század elején még megvan: nem *eskü*, nem is *esk*, hanem pusztán: *es*. A Husszita Biblia még nem azt írja, hogy: *esküvésért*, hanem: *esért*, nem: *esküvésnek*, hanem: *esnek*, nem: *esküvést*, hanem *est*, nem: *esküvésével*, hanem *esével* (Münch. C. 82, 40, Bécsi C. 36, 88) stb. (Az *eskü* szót a XIX. század előtt még éppen nem kereshetjük, mert nyelvújítási önkényes elvonás.)

Az *esküvés* (illetőleg *eskü*) eredetibb alakja tehát szintén *es* volt, úgy, mint az *eső*-nek.

Az *es* tehát mint főnév a XV. században még nemcsak azt jelentette, hogy 'eső' > 'esső', hanem azt is, hogy 'esküvés'.

Két merőben különböző fogalom az 'esső' és az 'esküvés'. Az a kérdés támad tehát joggal: nem véletlen-e ama merőben különböző két fogalom nevének alakbeli teljes hasonlósága? Lehetséges-e a kétféle jelentésű *es* főnévnek azonos eredete?

Az én szófejtő-tapasztalatom azt mondja, hogy ha két különböző fogalomnak azonos a neve, akkor annak a két szónak eredete is azonosnak bizonyíthat a közös eredeti jelentés megállapításával. Eléggé különböző két fogalom a 'hasmenés' meg az Alföld végtelen „róná”-ja: mégis mind a kettőnek megvan *síkság* elnevezése (a székelyeknél *sikulás*, *síkság* a 'hasmenés'), és bizonyosan tudjuk, hogy mind ez a kétféle *síkság* elnevezés azonos eredetű szó, mégpedig azon a réven, hogy eredeti jelentése 'csűszósság' volt (*síkos* = csűszós). Ebből a jelentésből lett egyfelől a 'bél csűszóssága' azaz a 'hasmenés', másfelől meg a 'simaság', 'sima földfelület', 'egyenes földfelület' vagyis Petőfi „róná”-ja. (L. Mészöly: Szegedi Füzetek I. évf. 7. l. — Ott idézem XVII. századi természettajzfi

könyvből a pellikán madárról: „teste igen ösztövé, annak pedig oka ez: mert igen sikos, csuszamó bélei vannak, melyekben az edelt kellete koráig nem tartóztathatja, hanem minekelőtte jól megemészténé, hamar által megyen rajta.”)

Az esküvés-nek is, illetőleg az 'esküvés' jelentésű régi es-nek is meg kell állapítanunk eredetibb jelentését, eredetibb tartalmát.

Az esküvés (mai irodalmi nyelven: eskü) Istennek tanuvá hívása valamely állításunk igaz volta, vagy valamely ígéretünk kötelező volta mellett. Egyik eskü tehát mult dolgot bizonyító, másik: valamely jövő cselekedetünkre fogadalmat tévő. Fogadalmat tévő eskü például a házassági és a hivatali eskü. Ez mind a kettő olyan, hogy jövő cselekedetünket, magaviseletünket nem tesszük függővé attól, hogy Isten fog-e bennünket részesíteni bizonyos földi előnyökben.

Van azonban föltétele fogadalom is, még pedig olyan, melynek az embertől megígért tárgya közvetlenül a föltételt teljesítendő emberföltötti hatalom javára szól: ilyen volt a zsidók ótestamentumi hősének, Jeftének, emberáldozati fogadalma; ennek a fogadalomnak a teljesítése csak az ammonitákon veendő diadal esetén szólt nemzete védő Istenének javára: „És fogadást tőn Jefte az Úrnak és monda: Ha mindenestől kezembe adod az Ammon fiait, akkor valami kijövénd az én házamnak ajtaján előmbe, mikor békével visszatérek az Ammon fiaitól, legyen az az Úr, és megáldozom azt egészen égő áldozatul. És mikor a diadal után legelsőnek egyetlen leánya jött elébe, megszomorodva monda: Én fogadást tettem az Úrnak, és nem vonhatom vissza.”

Primitivebb európai néprétegeknél is, ma is, el van terjedve az isteni előzetes földi jutalom esetére kötelező, esküvel fogadott ígérlet, melynek tárgya természetesen nem véres áldozat már, de azért nem csak pusztán erkölcsi, hanem anyagi dolog is lehet (gyertya, pénz, értéktárgy stb.). S az esküvel tett fogadalom kéréssel, könyörgéssel kapcsolatos lévén, gyakran a könyörgő imádkozás külsőségei között történik (templomban, oltár előtt, vagy másutt egy feszület vagy más festett vagy faragott szent kép előtt, térdelve, leborulva stb.).

A fogadalomnak primitivebb nemét mai nem keresztyén népek is ismerik és gyakorolják. Így legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és osztjások is, kiknek sámán-hitéhez volt hasonló a keresztyénség előtt valamikor a sámános magyaroké is. Munkácsi Bernát, a vogul „nép és nyelv” kutatója, írja a Vogul Népköltési Gyűjteményben (II. köt., 2. füz., 0419): „Az istenek sóvár áldozatvágyáról alkotott képzet alapja a pogány hitéletben az áldozati fogadalomnak, mellyel a hívő baj vagy szükség esetén a véleménye szerint sorsát intéző bálványszellemnek pártfogását és jóindulatát igyekszik megnyerni, illetőleg előre biztosítani.” Georgi után írja a Csuszovaja-melléki vogulokról: „Betegség idején, s midőn vadászatra vagy egyéb fontos vállalkozásra

indulnak, fogadalmat szoktak tenni, melyben lovat, kecskét, juhot, vagy másnemű áldozatot ígérnek az istenségnek, ha őket megsegíti, s ezt a föltétel teljesül-
tével meg is adják biztosan.” (Id. m. 0420). Gondatti után írja: „Ha a vogul vagy osztják ember vadászatra, illetve halászatra indul, egyességet köt az istenekkel ilyen módon: Ha három cobolyt lövök, egyet neked adok; ha hatot, kettőt adok; ha a halfogás sikeres lesz, a legnagyobb halat te kapod, különben semmit sem kapsz.” (Id. m. 0421.) Ez az istenségnek tett fogadalom pedig annak szent faragott képe azaz bálványa előtt a vallási szertartással járó, emberfölötti szellemet megillető, hódoló mozdulatokkal, hajlongással, leborulással jár. Régi utazónak, Pallasnak könyvéből idézi Munkácsi, hogy az osztják, mikor kérelmét előadja a bálvány-előtt, „*leborúl*”. (Id. m. 0469).

Leborúl!

A leborulást pedig *leesés*-nek mondja régi nyelvünk! Mai bibliában (Máté IV, 8—9): „... felvivé őtet” (t. i. Jézust) „az ördög egy igen magas hegyre és megmutatá neki e világnak minden országait és azoknak dicsőségeket. És monda neki: Mind-ezeket tenéked adom, ha *leborulván* imádándasz engemet.” A Husszita Bibliában azonban még nem leborulva, hanem leesve való imádást követel az ördög: „Mënd ezeket neked adom, ha *leesvén* imádándasz engemet.” (Münchli. C. 19.)

Balassa Bálint is még a XVI. században nem odaborul, hanem esik, es — az imádságával:

Még sincs mit tennem,
Hozzád kell *esnem*
Én imádságommal.

Ilyen esetben a Nyelvtörténeti Szótár az *es(ik)* ígét nem is 'cado'-nak, hanem 'oro'-nak fordítja, vagyis 'könnyörögve imadkozik'-nak értelmezi. Tehát a költő nyelvében az 'imádkozik' fogalma a velejáró mozdulatnak, az *esés*nek szavával van szemléletesen kifejezve.

Ez a költőinek tetsző nyelv tulajdonképpen a concret szemléletű ősi nyelv. A voguloknak ősi primitívségben megmaradt nyelve a bálványi imádást nem külön szóval nevezi meg, hanem a velejáró látható mozdulat után 'hajlongás' és 'leborulás' jelentésű szavakkal (Münk.: VogNGy. II, 2, 0495).

A vallási fejlődésükben sámánhiten elmaradt vogulok hitével pedig — mint sok eddigi kutatás eredménye igazolja — egy volt a katolikus vallás előtti, nem törökféle nyelvű pogány magyarok sámánhite; tehát magyar nyelvű honfoglaló eleink vallási intézményeinek szelleme és szertartásai elnevezéseinek rendszere olyanféle volt, mint a mai obi-ugor pogány népeknél tapasztalható.

E szerint a bálvány előtti vallásos szertartást a sámánhitű magyarok is a leborulás látható mozdulatának nyelvi jelével fejezték ki, s mivel a leborulást eredetileg — mint láttuk — *leesés*-nek mondja nyelvünk, ezért a fogadalmi esküvést is, mint bálvány előtti vallási szertartást, a *leesés* szó eredetibb, a keresztyénség előtti korban járatos alakjával fejezték ki.

Mi volt hát a 'leborulás' jelentésű *leesés* eredetibb alakja?

Először is le kell róla választanunk a *lë*-igekötőt, mivel igekötőink mai rendszerét még a Halotti Beszéd nyelvében sem látjuk kifejlődöttnek: ott az *el-feled* még csak *feled*, az *el-múlhat* még csak *múlhot*. A *lë-esés* akkor még csak *esés*-féle lehetett volna *lë*-nélkül.

Igen, de a *leesés*-t meg csak *les*-nek nevezte ősbib nyelvünk, az *eső*-t meg, a víznek felhőből való *esés*-ét: *es*-nek.

Minek nevezhette hát honfoglaláskori nyelvünk a fogadalmi esküt tevő pogánynak bálvány elé *esés*-ét is?

Es-nek. Szintúgy *es*-nek, mint a felhő *es*-ének *esés*-ét. *Es* volt a zápornak égből való *esése*, *es* volt a pogánynak bálvány elé való *esése*. *Es* lehetett azért, mert az *es* azt is jelenthette, hogy 'esik', 'leborul', azt is, hogy 'esés', 'leborulás' — és ebben a főnévi minőségében jelentette a 'fogadalmi esküvés'-t.

Mivelhogy az *es* — mint a *les*, *nyom* stb. — nemcsak főnév lehetett, hanem ige is, ezért nemcsak azt jelenthette, hogy 'fogadalmi esküvés', hanem azt is, hogy 'fogadalmi esküt tesz'. Ilyen igei minőségében aztán fölvette azt a képzőt, mely által a *les*-ből *lesekészik*, a *nyom*-ból *nyomakoszik* lett — s így lett az *es* igeiből a régi *eskészik*, *eskőszik*, *eskőszik* s a ma is járatos *eskűszik*. Jelentésfejlődése: 'esik' → 'leborul' → 'fogadalmi esküt tesz' → 'esküt tesz, akár fogadalmi, akár bizonyítót'.

A *nyoma-kosz(ik)*, *lese-kész(ik)*, *es-kész(ik)* ~ *es-kősz(ik)* ~ *es-kűsz(ik)* képzője összetett képző: *-k* és *-sz* egyszerű ige-képzők összetétele.

Avval az egyszerű *-k*-val lett az *es*-ből az *esk*-igető s abból lett a XV. századi *eskő* igenév, abból meg a későbbi típusú *eskűvő* igenév. A régi 'schwörend' jelentésű *eskő* ópúgy eredetibb alakja az *eskűvő*-nek, mint a XV. századi *fekő* a *fekűvő*-nek, *aló* az *aluvó*-nak stb. (Vö. Mészöly: Nyelvtörténeti Fejtegetések a HB. alapján. 1941.)

A mai *eskű* azonban nem a régi *eskő* igenévvel azonos: Szily Nyelvújítási Szótára szerint Verseggy elvonása irodalmunkban; 1805-ben találkozunk vele először. A nép *eskűvés*-t vagy *hit*-et mond helyette közönségesen, bár a hivatalos nyelv *eskű* szava mind általánosabbá válik. A *hit* és az ősi *es* mint azonos jelentésű két szó él ebben az összetételben: *esre-hitre*. Sok vidéken járja még ez a szólás: 'Nagy *esre-hitre* ideadta' t. i. a kért dolgot. Vagy 'Nagy *esre-hitre* megtette' t. i. valami szívességet. A vala-

mit kérőnek tudnillik előbb esküdjönie, fogadkoznia kellett, hogy így-úgy meghálálja.

Hogy pedig az *esküszik* mint vallási életünk műszava a 'fallen' jelentésű *esni*-nek származéka, ezt az is bizonyítja, hogy más képzőkkel más vallási műszavaink is származtak az *esni* igéből.

Van egy *-d* igeképzőnk is. Evvel lett a *kér*-ből *kérd*, a *tol*-ból *told*, a 'vadászik' jelentésű *öl*, régi *ül* ~ *il* változatából az *üld* ~ *üld*- (az *üldöz* alapszava) s ez a *-d* képző van a magyar *mond*-négén is; ezt onnét tudjuk, hogy a cseremiszből a magyar *mond*-nak még képzőtlenül felel meg az azonos jelentésű *man*-. (Nyhas.) Evvel a *-d* képzővel lett *es*- igetöből vallási életünk *esd* szava.

Az *esd*-nek 'oro', 'obsecro', 'flehen' jelentése általános már nyelvemlékeink kezdete óta. Hogy azonban 'cadere', 'fallen' volt eredetibb, még régiebb jelentése, ezt ma is mutatja még ilyen alkalmazása: 'esdi a légy a marhát' (Székelyföld MTSz.). ez azt jelenti, hogy 'neki-esik a légy a marhának', 'esik a légy a marhára'.

Az *esd*-hez is hozzájárult a *-k* képző s így lett az *esdek-ni* > *esdeg-ni* fölvidéki tájszó (MTSz.); azt jelenti, hogy: 'az üzött vadhoz kapkodva ugat (az eb)'; tehát olyankor mondják, mikor a kutya neki-neki-esik a vadnak. Miskolczi Gáspár is azt írja XVII. századi Jeles Vadkertében, hogy „a horogra vont húson igen *esdeknek* a halak” (522), „a legyek meg a bűdös sebeken *esdeknek*” (657). Világos, hogy az *esdekni* értelme itt is: 'rá-esni valamire a mohóságtól'.

Az *esdekni* igéből lett aztán *-l* képzővel az *esdekél*. Ennek is mutatja eredeti 'esik' jelentését az ilyen népi kifejezés: 'a kutyák *esdekliek* az embert' = nekiesnek, ráesnek.

Az *esd*-ben az *es*-tő vette föl a *-d* képzőt, de ugyanez a *-d* hozzájárult nemcsak az *es*-csonka tőhöz, hanem az *ese*-teljes tőhöz is, úgy lett az *esed*- igető, ebből pedig a *-z* igeképzővel az az *esedéz* > *esedéz*ik, melynek általánosan ismert mai jelentése: 'oro', 'obsecro', 'flehen'; de eredetibb jelentése ennek is: 'le-esik', 'el-esik', 'el-el-esik'. 'Ez a hitvány kabala folyvást *esedezik* ezenn a kutya meredek kaptatónn' — panaszkodik a székely (MTSz.).

Az *esd*, *esdekél*, *esedéz*, *esedéz*ik, *esküszik* mind olyan magyar keresztyén vallási műszó, mely az *esni* (cadere, fallen) igéből származott s már a magyarság pogány korában vallási műszó is volt, abban a korban, melyben a sámánhitű magyarok a pogány segítő, közbenjáró szentek faragott képei előtt *estek* le.

Nem ok nélkül mondok — természetesen a sámánhit föl-fogásának megfelelő értelemben, — nem pedig a katolikus theologia értelmében „pogány segítő, közbenjáró szent”-et. Hóman is hangsúlyozza, hogy a honfoglaló magyarok pogány hitvilága már oly fokon állott, mely „megérlelte őket a kinyilat-

koztatott egyistenhívő vallások befogadására... A magyarok alig száz évi itt tartózkodás után minden nagyobb rázkódtatás nélkül tértek a keresztény hitre, mert az megfelelt kelet-ről hozott lelki dispositiójuknak." (Magy. Tört. I, 115.)

A sámánhit szerint — amint azt a szibériai voguloknál és osztjákoknál, legközelebbi nyelvrokonainknál látjuk — a világ teremtőjét és urát a *tyának* nevezik, még pedig avval a szavukkal, mely azonos a magyar *ős*, Halotti Beszéd-beli *is-* szóval, az *is-ten* alapszavával (ezen az a *-t* és *-u* képző lévén, mint *nöstér* szavunkon — Budenz helyes véleménye szerint). Ennek az istennek nincsen faragott képe, csak kiváló meghalt teremtményei emberfölötti hatalmú szellemeinek, kik a faragott képükhöz, vagyis *ő h o z z á j u k c s ő, esdő*, önékik áldozatot *esküvő* földi emberek kérését, *escedés*-ét, lámogatólag közvetítik mennyei atyjukhoz. Ezeknek a bálványukban vagyis az *ő* faragott képmásukban lakozó szellemeknek az a hivatásuk, hogy — Munkácsi szavai szerint — „közbenjárjanak híveik érdekében az élet és halál uránál, az *ő* mennyei atyjuknál” (Vog. Népk. Gyűjt. II, 2, 06.) A bennük bízó hívek ama nekik szent képmások elé, melyekben élő szellem lakoztat hiszik, eiféle esedezésekkel *esnek*: „Az erdő szerencséje, a víz szerencséje elmúlt. Felső-Tárem atyád elé bálványi hét fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda: Felső-Tárem atyádnak im itt három megrakott üstben három véráldozat... Te könyörögj érettünk!”

Az obi-ugorsággal foglalkozó néptudomány és a magyar nyelvtudomány egymást támogató eredményeiből látjuk, hogy a sámános honfoglalók képzeteiben voltak olyanok is, melyeket tudtak azonosítani őseink az akkori kereszténység többé-kevésbé hasonló képzeteivel, s így némely pogány vallási műszökből könnyen keresztényen vallási műszó lett.

Ez történt *esd, esdököl, esedéz(ik)* és *esküszik* szavunkkal is.

Czuczor nemcsak mint nyelvész, hanem mint katolikus pap is helyesen jegyzi meg a Szótárában az *esküszik*-kel kapcsolatban, hogy „az esküvő gyakran, kivált régebben eskütételkor... földre vagy térdre esett”; de a „régebben” nála természetesen nem a pogány kort jelenti. Helyesen származtatja Czuczor—Fogarasi az *csni* igéből az *esküszik*-et, de helytelenül azonosítja az *eskü*-t a XV. századi *eskő* igenévvel és az *esk-* igetöt az *esik* ikes alakkal. (Az *-ik* rag eredetére nézve I. Mészöly: Nyelvtud. Közl. 1941.)

Téved a Magyar Nyelvtörténeti Szótár abban, hogy a 'fallen' és 'regén' jelentésű *es*-től külön választ egy 'flehen' jelentésű *es*-t. Hiszen a kereszténység latin vallási irodalmában is megvan 'flehen' jelentése is a 'procido' (= vmihez odaesik) igének.

Munkácsi nyomán az Etymologiai Szótár helytelenül választja

el az *esküszik* igét az *esik*-féle szócsaládtól és helytelenül egyezteteti az *esküszik es*- alapszavát 'dicsér', 'magasztal' jelentésű vogul és osztják szóval.

Mészöly Gedcon.

Zum Ursprung des Wortes 'esküszik' (schwören). Die Wogulen und Ostjaken sind unter den finnisch-ugrischen Völkern wie Gerölle, die von irgendeinem vorhistorischen Kriegsgewitter an die Peripherien des historischen Tummelplatzes vertrieben worden sind. Deshalb eben sind sie auch auf einer höchst primitiven Bildungs- und Sprachstufe stehen geblieben, ja bisweilen, wenn sie von besonderem Missgeschick heimgesucht wurden, wieder tiefer gesunken, und bewahrten z. T. bis zum heutigen Tage die schamanistische Religion mit ihren Riten und sinnlichen Ausdrucksformen. So benennen sie z. B. ihr Flehen zu den übermenschlichen Geistern, ihre Gelöbnisse und Opferdarbietungen durch gemeingültige Wörter, die sich eigentlich auf die begleitenden, hörbaren oder sichtbaren Körperbewegungen beziehen. Und so mag u. a. das Wort 'niederfallen' auch das Flehen, Opfern und gar den Schwur bei einem Gelöbnis bezeichnen.

Tatsächlich hatte auch die ungarische Sprache der Urzeit den Begriff des „Niederfallens“ (vor einer göttlichen Gewalt) mit dem Nominalverb 'es' (= 'fallen' und 'das Fallen') ausgedrückt, das demgemäss auch die Bedeutungen 'flehen' und 'das Flehen', 'eidlich geloben' und 'Eid', 'Schwur' haben musste, ja hatte. So besass der religiöse Wortschatz der Ungarn, noch vor der Christianisierung, aus demselben Stammwort 'es' mit verschiedenen Bildungssilben gebildet, unbedingt auch noch die Gebilde 'esd', 'esedéz', 'esdékél' (alle drei in der Bedeutung 'flehen') und 'esküszik' (in der Bedeutung 'schwören').

Gyertyán.

Gyertya szavunkról régóta tudják a magyar nyelvészek, hogy honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszó. És *gyertyán* (*gyertyánfa*) szavunkról is tudják, hogy ez a *gyertya* szó kicsinyítőbecéző -n képzős származéka, tehát tulajdonképpeni jelentése 'gyertyácska'. De hogy miért nevezték el a mi őseink azt a fát, melynek latin neve *Carpinus betulus*, *gyertyán*-nak (*gyertyánfá*-nak), vagyis 'gyertyácská'-nak, erre eddig úgy látszik egyetlen magyar nyelvész sem volt kíváncsi. Pedig ez egyáltalán nem magától értetődő, magyarázatra nem is szoruló elnevezés. Ha már a pogány magyarságnál is szokásos lett volna az égő gyertyácskákkal díszes karácsonyfa állítása, no, akkor talán érthető

volna, ha a *fenyőfát* nevezték volna el 'gyertyácska-fá'-nak, de ilyen ősmagyar szokásról persze szó sem lehet. És különben is, nem a fenyőfát nevezték el így, hanem a *Carpinus betulus*-t, amely pedig sehol sem szolgál és sohasem szolgált karácsonyfá gyanánt. Talán akkor is érthető volna ez az elnevezés, ha e fának ágai gyertyákhoz hasonlóan emelkednének egyenesen felfelé. De bármely lexikonban látható képe rögtön meggyőzhet bennünket arról, hogy ágai nem ilyenek. Egészen rejtélyes tehát minden mai magyar ember előtt, hogy miért nevezték el őseink ezt a fát a 'gyertyácska' jelentésű *gyertyán* névvel.

E rejtély megfejtése céljából Györffy István botanikus karlársamhoz fordultam s ötöle olyan tényt tudtam meg, amelynek alapján ez a rejtély nézetem szerint megfejtendő. Arra hitta fel ugyanis figyelmemet, hogy a *Carpinus betulus* fája sokkal egyenletesebben ég, mint bármely más fa és ezenkívül jobban is világít, mint bármely más égő fa. Tudva már most azt, hogy az a sztearinból, parafinból, viaszból vagy faggyúból készült világító eszköz, melyet ma *gyertyá*-nak nevezünk, nem nagyon régi (a Krisztus utáni első századokban találták fel Rómában s elég lassan terjedhetett, mert a XIV. században még fejedelmi udvarokban sem volt általános a használata), bizonyosra vehetjük, hogy magyar őseink, akik a honfoglalás kora előtt, sőt azután is még jó ideig nomád életmódot folytattak, nem ezt a világító eszközöt nevezték *gyertyá*-nak, hanem valamely mást. Ez a másféle világító eszköz pedig, egyrészt e fának jól égő és világító tulajdonsága, másrészt bizonyára igen régi, de napjainkig megőrzött *gyertyán* (*gyertyánfa*) neve alapján következtetve nyilván nem volt egyéb, mint a *Carpinus betulus*-nak (primitív műveltségű népeknél észlelhető példaképből következtetve) szárított és összekötözött néhány hosszúkas forgácsa vagy szíjszerűen hasított és összekötözött kérge, melyet egyik végén meggyújtottak. (A fonálkötegekből álló és szurokkal átitatott, latin eredetű szóval *fáklya*-nak nevezett világítóeszközt a magyarok csak jóval később, kereszténységre térésük után a kolostori szerzetesek révén ismerték meg.)

Azt hiszem tehát, hogy az idetartozó valamennyi kérdés megfejtése a következő:

Az a világítóeszköz, melyet a mi őseink még a honfoglalás kora előtt a velük akkor (Dél-országon) szomszédos törököktől ennek *gyertya* nevével együtt átvettek, a *Carpinus betulus* nak szárított forgácsa (esetleg szíjszerűen hasított kérge) volt, s ezt nevezték el azt a fát, melyből ez a világítóeszköz készült, *gyertyafá*-nak vagy becézve *gyertyánfá*-nak. A *gyertya* szónak az a további története, hogy később, mikor a faggyúból és viaszból készített világítóeszközök jöttek divatba, rendeletésük azonossága miatt ezeket is csak *gyertyá*-nak nevezték. Mióta azonban a *Carpinus betulus* fájával való primitív világítás kiment a divatból,

azóta a *gyertya* szó már csakis azt a világító eszközt jelenti, amelynek német neve *Kerze*. A *gyertyán* származékna pedig az a további története, hogy először is a *gyertyánfa* összetétel (az azonos jelentésű *bükkfa*: *bükk*, *fenyőfa*: *fenyő*, *tölgyfa*: *tölgyfélé* irányítósorok hatása alatt) *gyertyán*-ná is rövidült, s akkor a *gyertyán* szónak már két jelentése volt: az eredeti 'kleine Kerze' és a másodlagos 'Carpinus betulus'. Mikor azonban a régibb *-n* kicsinyítőképző mellé utóbb *-cska*, *-cske* kicsinyítő is keletkezett, akkor a 'kleine Kerze' fogalmat már nemcsak a régibb *gyertyán*, hanem az újabb *gyertyácska* származékkal is ki lehetett fejezni. S akkor a kétjelentésű *gyertyán* szónak eredetibb 'kleine Kerze' jelentése, mivel ezt a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *gyertyácska* szóval is ki lehetett fejezni, szabályosan etavult (erre a jelenségre sok száz példát lehetne idézni) s így ma már csakis 'Carpinus betulus' a jelentése. Régibb **'kleine Kerze' jelentésének elavulása óta persze már nem érezzük, hogy a *Carpinus betulus* *gyertyánfa*, vagy rövidítve *gyertyán* nevének valamiféle köze van ahhoz a (ma sztearinból, parafinból és viaszból készített) világító eszközhöz, melynek a neve *gyertya*. A *gyertyán* származék tehát ilyen módon teljesen elszigetelődött alapszavától, a *gyertya* szótól.

Megemlítjük még ezzel kapcsolatban, hogy számos községünknek (vagy pusztáknak, tanyáknak, dűlőknek) *Gyertyános* neve természetesen abból magyarazódik, hogy helyükön egykor *gyertyánfa*-liget vagy *-erdő* volt. (A torontálmegyei *Gyertyános* helynévnek is *Gyertyános* volt a régebbi alakja. Ez ugyanolyan $n > m$ változás, mint pl. R. *Oroszlános* > *Oroszlámos* vagy *külvínista* > N. *kálomista*.) A feltűnő képzésű *Gyertyánfi* családnév pedig — ez azért feltűnő, mert *Bükkfi*, *Fenyőfi*, *Tölgyfi*-féle családnévnek nyomuk sincsen régibb nyelvünkben — abból magyarazódik, hogy névmagyarosítás útján a nyelvújítás korában keletkezett. (Egy erdész vette fel ezt a nevet, aki *gyertyánfa*-erdőben teljesített szolgálatot.) Tehát abban a korban, mikor nemcsak közneveket képeztek százával és ezrével és hol jól, hol rosszul, de családneveket is ugyanígy. Abban a korban, mikor az *Alapfi* (< *Grund*), *Békefi* (< *Friedmann*), *Bércfi* (< *Felsmann*), *Helpsi* (< *Heller*), *Iramfi* (< *Renner*), *Jelenfi* (< *Jellinek*), *Mezőfi* (< *Feldmann*) vagy *Betűfi*, *Érfi*, *Jerfi*, *Kárfi*, *Kellemfi*, *Lengefi*, *Kendefi*, *Tanfi*, *Télfi*, *Térfi*, *Védfi*, *Zerfi* s más eféle csodálatos nevek is keletkeztek.

Horger Antal.

Gyertya, ein bulg.-türk. Lehnwort, bedeutet 'Kerze', dessen mit dem ung. Kosesuffix *-n* gebildete Ableitung *gyertyán*, bedeutet aber nicht 'Kerzchen, kleine Kerze' sondern 'Carpinus betulus, Weissbuche'. Warum? — *Gyertya* konnte damals, als das Wort (noch vor der Landnahme) aus dem Bulg.-türkischen

üibernommen wurde, nicht dasselbe bedeutet haben, was es heute, nämlich ein aus Stearin, Wachs oder ähnlichem gegossenes Beleuchtungsmittel. Es bedeutete ursprünglich ein ausgetrockneten und zusammengebundenen Weissbuchenspänen bestehendes Beleuchtungsmittel; daher der ung. Name der Weissbuche: *gyërtyán-fa*, wörtlich 'Kerzchen-baum'. Später, als ein neueres u. besseres (deutsch *Kerze* genanntes) Beleuchtungsmittel in Mode kam, wurde auch dieses (auf Grund der gleichen Verwendung) mit dem alten Namen *gyërtya* genannt. Und seitdem das ältere (aus Weissbuchen verfertigte) Beleuchtungsmittel ausser Mode kam, ja ganz vergessen wurde, fühlt das ung. Sprachgefühl natürlich gar keinen Zusammenhang mehr zwischen *gyërtya* 'Kerze' und *gyërtyán* 'Weissbuche'.

Az „ötödik hadosztály“.

Történelmi események különös új jelentést adhatnak egy-egy szónak, kifejezésnek; később aztán az illető esemény elfeledtével is megmarad ugyan az a specialis jelentés, de már az illető jelentésváltozás okát elfelejtik az emberek. Az efféle tehát nem árt idejében följegyezni.

(Akik a vendéglőkben a *zóna*-pörkölteket eddegélik, tán el sem hinnék már, hogy Baross Gábornak, az egykori „vas“-miniszternek az útvonalakat *zóná*-kra osztó s az utazást olcsító vasúti tarifareformjától keletkezett a *zóna* szónak mai 'olcsóbb', 'kisebb [adag]' jelentése.)

Emlegetik lapjaink e háború folyamán az *ötödik hadosztály*-t (v. *brigád*-ot), s még többet emlegetik a külföldiek. De ma sem tudja már mindenki, mi e kifejezés eredete, s úgy látszik, nemcsak minálunk nem, hanem a jobban érdekelt Németországban sem.

Ezt bizonyítja az, hogy Rosenberg Alfréd szükségesnek látta már megmagyarázni a Völkischer Beobachterben e kifejezés értelmét és eredetét. (L. Alfred Rosenberg: Die „fünfte Kolonne“. Völkischer Beobachter, Wiener Ausgabe 9. Juni 1940.)

Rosenberg cikkéből közöljük a következőket:

Ez a fogalom, hogy „ötödik hadosztály“, a spanyol polgárháború alkalmával keletkezett. Akkoriban jelentette ki a nemzeti spanyol hadsereg, hogy négy hadtesttel mennek ugyan Madrid ellen, de magában Madridban is, hol már működtek a „falangisták“, készen van az *ötödik hadosztály* is, mely majd a négy másikkal együtt segít megbuktatni az akkori uralmat. Azt jelentette ez, hogy a nemzeti spanyol táborban jól tudták, hogy a vörös parancskormánytól elnyomott Madridban sokan öhozzájuk szítanak.

Igy lett az *ötödik hadosztály* a párisi és londoni demokráta szállóvészkiáltása, mert a Nagynémet Birodalom nemzeti-szocialista hadseregének fölvonuló hadosztályai láttára ilyen titkon működő „ötödik“ náci-hadosztályt sejtnek már minden városukban, sőt minden minisztériumukban.

Ostobaság...

Mészöly Gedeon.

Die fünfte Kolonne. Der Verfasser fixiert nach einem Zeitungsartikel von Alfred Rosenberg, dass der Ausdruck „fünfte Kolonne“, der in den Zeitungen öfters vorkommt, seine Erklärung in einem Momente des spanischen Bürgerkrieges findet. Rosenberg's betreffende Zeilen lauten, wie folgt:

Entstanden ist der Begriff einer „fünften Kolonne“ während des spanischen Bürgerkrieges. Damals erklärte die nationalspanische Armee, dass sie mit vier Armeen auf Madrid marschiere, und dass in Madrid selbst, wo Falangisten wirkten, die fünfte Kolonne am Werke sei, die den vier anderen Kolonnen helfen würde, das damalige Regime niederzuwerfen. Das bedeutete, dass man sich im nationalspanischen Lager bewusst war, viele von der roten Diktaturregierung unterdrückte Sympathien in Madrid zu wissen.

Nun ist dieses Wort ein geflügeltes Angstgeschrei der Demokraten in Paris und London geworden, die angesichts der anmarschierenden Kolonnen der Nationalsozialistischen Wehrmacht des Grossdeutschen Reiches jetzt diese fünfte Nazi-Kolonne in jeder Stadt, ja nahezu in jedem Ministerium schon an der Arbeit zu erblicken vorgeben.

So blödsinnig es ist...

(Völkischer Beobachter, Wiener Ausgabe, 9. Juni 1940.)

Székely csúrdöngölő.

Mióta ez a székely nemzeti tánc a magyar hazában is polgárjogot kapott s mint figurális különlegesség nagyobb estélyeken bemutatásra kerül, érdemes bővebben foglalkozni vele és megtudni, vajjon honnan kapta nevét. Néhány lelkes főiskolai hallgatónak köszönhetjük, hogy elszakított véreinknek ezt az eredeti sajátos táncát itt bemutatathatták, még pedig az igazi székely népviseletben. Mert, mint általában a magyar táncokat, ezt sem lehet pantallóban és lakkcipőben táncolni. Magasszárú csizma kell oda és feszes harisnya (nadrág), ezekben látszik meg a táncfigura. A székely legény ma sem táncol rumbát, foxtrottot s más istensudája néger táncot. Jókedvében a csúrdöngölőt ropja. A széke-lyek közt nem bálban, hanem *tánchan* mulat a fiatalság. Ott *beáll*

a tánc. Mégpedig ünnepen *mozsikást* fogadnak a legények. Vannak alkalmi táncok, azaz mulatságok is: *arató-kalákára, tapasztó-kalákára, lakodalmakra* stb.; már az érdekeltek állítják be a mozsikás cigányt.

Minden valamirevaló falunak van *táncoló háza*. Itt összegyűlnek a fiatalok, legények, leányok, odamennek az asszonyok s még néhány házas ember is. Mert a székelyeknél a leány, ha asszony lett, s a legény, ha megházasodott, nem igen táncol. Azután csak nézi a táncolókat.

Amint a táncházban Bozzikó Mózsi, a környék legjobb muzsikusa, megpendíti a hegedűjét, eléállnak a legények a muzsikusk elébe. A leányok meg félkörben egymás mellett és egymás háta megett, helyet hagyva a legények magán figurázásainak. Mert a táncházban nincs ám ülőhely, csupán a fal mellett fut végig egy szál borona, ülhető magasságban a táncnéző asszonyok és férfiak számára.

„No Mózsi, húzz egy jó magyar nótát, de igazít, tudod-e!”
Erre Mózsi rázendít, hogy:

Aze éne csizemáme disznóbőr,
Apepáme hozetae Süköből;
A sükei mesternek
Bocskora van szegénynek . . .

Mert a csürdögölő igazi magyar nóta és erre a versre indul. Most eléáll a legjobb táncú módosabb legény és elkezd a nótára figurázni. Elélép hármat-négyet; e lépésben nagy szerepe van eléfelé a csizma orrának, hátrafelé a csizma sarkának. Akkor megcsavargatja a lábát térdben alól, sorban mindakettőt, egyszerre felugrik, úgyhogy mire földet érne, a bokáját kétszer üti össze. A nótafordulatra lehajlik, összeveri a két tenyerét és a két csizmaszárán a tenyerével kiveri a nóta taktusát. Most jön a másik legény, több-kevesebb változatban végigcsinálja ezeket a figurákat, s így sorban a többi is. A leányok türelmesen végignézik a figurázást, de ők is kívánják a táncot. Az első legény megindul a leányfélkör előtt s már úgy szemre választott is magának párt. A szeme sarkával belenéz a sorba és egy lány csak kipenderül a legény elé, mert azt a kacsintást csak ő vette észre, mely őt táncbahívta. Így teszen a többi legény is, míg legtöbb lánynak táncosa akad. A székely legény nem megy a lány eleibe, nem szólítja nevén, mikor táncra hívja. Elég egy szemhunyorítás; abból megérti a leány a jó szándékot. Azután a tánc párosan foly tovább. Néha a legények szót adnak a nótának, nem énekkel. Így:

Az a leány a faluba,
Kinek térdig ér a haja;
Térgyin alól megbogozza,
A bokáját kopogtassa —
Ihaja!

Sok találó ilyen szó hangzik el, míg a nótát a cigány behúzza. És vajjon hol tanulja a székely legény ezt a táncot? Nincs tánciskola, nincs táncmester. Nem is kell. Ellesik a kisebbek a nagyobbaktól otthon a csűrben, míg a marhákat etetik; addig próbálgatják, míg minden figura sikerül. Mire oda serdülnek, hogy a nagyok táncában részt vehetnek, már mint kész táncosok állanak be a sorba magán figurára.

*

Lássuk hát, honnan is kapta nevét a *csürdöngölő*.

Székely népszokás szerint, ha a székely gazdának több fia van, mikor a legnagyobb házasulandó sorba kerül, az apai házból *kiszáll*, az apjától kapott üres *belsősegen* új fészket épít magának.

Különösen a *havasalji* nép, Hargita környékén, nem szereti a téglá-, vagy kőházat. Azt tartja: az hideg. Fenyőfából épít házat, csürt: ez melegebb embernek, állatnak. És igaza van. Fa is van elég.

Ez a sors érte Lajos Józsi bának a fiát, Mózsit. Meg akart házasodni, de előbb házat, csürt kell építeni az apjától a Sillók utcájában kapott *belsősegen*.

Elmene aharré Zetelakára, Szabó Dénestől megveve a Varság tisztásáról két nagy felhagyott csürt. Kalákába hazahordták és most csak fel kell szabni a szép fenyőboronákat, hogy kiteljen belőlük egy *első közből-eresz* kamara és egy *hátsó ház* (értsd szoba). A csürnél egy pajta hat marhára, mellette közből egy nagy csür, utána a másik pajta, azután az *árnyék-alja* szekerek s más gazdasági eszközök tartására. A székely embernek nem kell külön építő mestert állítani, ért az az ilyen építkezéshez. Csupán segítség kell, hogy a kimérésnél, emelgetésnél kéznél legyenek. Erre pedig ott van a Lajos Gergő szomszéd, Lőrincz Áron koma, mind a kettő jó faragó. Megszóltatá őket s ahajt neki fogának a ház és csür felépítéséhez. Előbb legyen a csür, hadd legyen a marhának hová behúzódjék.

Rövid idő alatt olyan két épületet *róttak gerezdbe*, hogy azt a földrengés sem *ontja össze*, legtovább a *gerezdjei vicskadnak félre* egy kissé.

Most jönne a vályogolás, tapasztás, mert ha a faépületet nem vakolják, nem jó lenne az.

A *vályogoláshoz* a gazda hord néhány szekér jó sárga, agyagos földet, az udvaron, a csür előtt csomókba rakja, jó vastagon eltergeti. Meghinti szalmatörekkel, mert ez lesz a kötőanyag, a cement helyett. Most már csak meg kell locsolni, hogy mikor a fiatalság begyűl, a mezitlások tudják jól meggyúrni.

Hogy a kész vályog a fenyőborona falon jól megfogózzék, az egészet jól *megbolhazzák*; ez abból áll, hogy vésőnyomokon két-három centiméter hosszú pocokokat vernek jó sűrűn a boronafalakba. Minden oldal olyanná válik, mint a sündisznö. A pajtá-

kat és csürt megtöltik jó vályoggal szükséges magasságig. Ezt is csak meg kell öntözni, hogy kellő puha legyen a taposásra.

Mikor így minden elő van készítve, Mózsi gazda elhivatja a legjobb torkú legényt, melléadja Bozzikó Mózsit egy kontrással. Ezek a falut végigjárják muzsikaszóval. Minden utcafordulónál megállanak, a legény kikiáltja:

„Halljad falu, halljad! Lajos Mózsi barátunknál ma délután tapasztó-kaláka lesz, minden épkézláb legény, leány, ott legyen, mert este az új csűrben reggelig tartó csürdöngölő leszén.“

Erre az ifjúság gyülekezni kezd. Akad ott vénebb asszony, legénke, leánka, vegyesen, csak a kaláka kedvéért is.

Megindul a munka muzsikaszó mellett és egy pár óra alatt megvan vályogolva a ház, csűr. A csűr föggyit szépen elegyengelik, kissé puhára gyúrnak, avval szépen hazaszólednek, hogy magukat a sárból kitisztítsák és megvacsorázzanak, mert a tapasztó-kalákában nincs ám evés, ivás, csak tánc. Estére azután az új csűrbe begyül a tánc és tart reggelig. Mikor eloszlik a társaság, Mózsi gazdának nem sok gondja van, mert úgy megdöngölte a táncolók lába a csürit, hogy egy kis utánatapasztással ha megszáradt, akár tisztabúzáat csépelhet benne.

Innen ered ennek a táncnak a neve: „Székely csürdöngölő“.

Sándor Ignác.

Der Volkstanz der siebenbürgischen Székler: csürdöngölő (wörtlich: Scheuer-stampfer d. h. Tanz). Die Holzhäuser und die hölzernen Scheuern der Székler werden durch gemeinsame und unentgeltliche Arbeit der Einwohnerschaft der betreffenden Dörfer gebaut und nach der beendeten Arbeit wird in den fertiggewordenen Scheuern getanzt, wodurch der Boden der neuen Scheuern tatsächlich gestampft wird.

Horger „Gyertyán“-cikkéhez megjegyzés.

Horgernek folyóiratunk 10-ik lapján kezdődő fejtegetéseit támogatják és bővítik a hazai néprajzi adatok és a törökből jött *gyertya* szó török megfelelőinek eredeti jelentése. A szlavóniai magyarok azt a világító eszközt, melyet *csörő*-fából (azaz sörjefából, feketegyűrűfából) hasogattak, *csörőfa-gyertyá*-nak nevezték. A székelyek lucfenyőt használtak e célra, a palócok pedig fűzfát, mogyorófát és — *gyertyán*-fát. A faszilánkokból készített világítónak a gyimesi csángóknál *világzó* volt a neve, a székelyeknél *világló*. (Vö. Magy. Népr. I:299.) Ezek finnugor eredetű alapszó magyar igenévi származékai, s épígy a *gyertya* szó török eredetije szintén igenév, első jelentése szintén 'világló', másodlagos: 'fáklya'. (Vö. BTL. 79—80.)

Mészöly Gedeon.

Szűz Szent Margit asszonyinak,
Béla királynak leányának,
élete.

*

Rajánlom

*az én kedves húgaimnak,
apáca-tanítványaimnak.*

*

ELŐSZÓ.

Ez a könyvecske két magyar apácának dicsérete: akiről íratott és aki írta.

Szent Margitról és Legendájáról a legújabb, minden kérdésre felelő tudományos monographiát Lovas Elemér alkotta: Árpádházi Boldog Margit Élete. 1940.

A Margit Legenda 1510 táji magyar példányának újjáírójáról, Ráskai Leáról pedig megemlékezik minden magyar irodalomtörténeti kézikönyv, mint szorgalmas másolóról, s legméltóbban méltatja őt Horváth János az ő méltán híres művében: „A magyar irodalmi műveltség kezdetei.” 1931.

Én másoló helyett szándékosan nevezem Ráskai Leát újjáírónak. Középkori codex-törlítő papjaink és apácáink legtöbbször nem szóról-szóra másoltak, hanem változtattak és újíítottak is. A változtatás szokott módja az volt, hogy oly helyeken is, ahol a szent célú és tiszteletben tartott szövegen javítani akartak is, meghagyták az ott lévő régiebb szót vagy kifejezést, de mellé írták „avagy”, „azaz” stb. kötőszóval vagy kötőszó nélkül azt a maguk szavát vagy kifejezését is, melykoruk és egyéniségük ízlésével jobban egyezett. Így a régiebb szövegek újjáíróivá, magyar nyelv művelőkké váltak.

Irodalomtörténetíróink középkori magyar codexeink rokon- vagy azonjelentésű szavainak kettőzését, hármazását hajlandók gyakran a fordítónak tulajdonítani és abban ősi magyar parallelismust látni. Ez tévedés. Soha nem a fordítótól, hanem mindig a kész fordítást vagy átdolgozást másoló újjáírótól való a kettőzések egyik-egyik szava. Soha nem a szájról-szajra szálló költemények színéinek tükrözése a codexeknek e szómagyarázó tulajdonsága, hanem mindig: az írott könyvek nyelvének lelki haszon végett kifejezőbbé tételére való törekedés. A magyar codexíróknak azt a bátorságot, hogy a másolt

szövegbe világosító és gazdagító szavakat töldjanak be, a latin szövegek latin glossái adták. Az írott nyelvnek nem az íratlan ének és íratlan mese mondatfűzése szerint való ékesgetése, hanem a vallási műfajok latin nyelvvel egyenlő alkalmasságúvá tétele: ez volt mindig a magyar prosai codexirodalom nyelv-művelőinek célja.

Ezek között Ráskai Lea volt nemcsak legszorgalmasabb, hanem legtehetségesebb és legeredményesebb is. Ha pusztító századok után is ötre menő ránk maradt codexéből összegyűjtjük a kettős kifejezéseket, és megfigyeljük, milyen szavakat és nyelvtani alakokat és mennyit iktat be az előző régebbiek után helyesbítésül: akkor őt kell tartanunk a magyar codexek újjá-írói között a legkülönb nyelv-művelőnek. Magyar grammatika-beli tanultságát és öntudatosságát mutatja külön helyesírása is és annak a más-más eredetű, tehát bizonyára más-más helyesírású régiebb szövegekre való következetes alkalmazása.

Ráskai Lea Margit-Legenda-szövege mind tárgyát, mind íróját nézve, meg is érdemel egy új kiadást. E szükségnek igyekszem eleget tenni e kiadással, mely szó szerinti hűséggel és az egykorú kiejtés zengésével adja az eredetit, de egykori helyesírásának változtatásával, mai mondatpontozással és rövid magyarázatokkal lehetővé és könnyűvé teszi bárkinek is e csodálatos fennköltsgű és hűségű történelmi forrásmű olvasását, értését, élvezését.

Ilyen rendszerű kiadása nincsen.

Volf György é a Magyar Nyelvemléktárban betű szerinti: az csak magyar nyelvtudósoknak való. Baros Gyula kiadása (Boldog Margit Legendája, Napkelet Könyvtára 22.) „a XVI. századi szöveget mai nyelvre írta át”, tehát kényesebb olvasónak, ki a műemlékeket nem modernizálva akarja látni, nem való. Már csak azért sem, mert Baros nem nyelvész, hanem irodalomtörténetíró lévén, több helyen nem értette meg a szöveget. Nem gondol a kettős kifejezések két-két személytől két-két különböző, korbéli származására sem, ezért ezt a két eredetűséget fölöslegesnek is tartja jelezni, s a kiadásban az ily stylus-különbségű fogalom-kettőzések egy stylusrétegből valóknak tűnnek föl. Én Ráskai Lea magyarázatait, újításait, javításait zárójelbe teszem. Ahol például Baros szerint azt olvashatjuk, hogy Margit Veszprémből „változtaték, hozattaték” a Nyúlaknak szigetének klastromába, ott én így szedetem: „Változtaték (hozattaték)”. Így nem vész el Ráskai Lea nyelv-művelő, stylusújító érdeme.

Ez érdem mivoltának teljes megállapítása végett számba kellene venni Ráskai Lea valamennyi codexének efféle helyeit. Ha pedig ezt egész codexirodalmunkkal megtennénk, ezáltal láthatnánk azt a magyar vallási irodalmi szókincsbeli stylusfejlődést, mely végbe ment a mohácsi vész előtti két évszázadban.

Ez a megjegyzésem azt is mutatja, hogy én ezt az én kiadásomat nem éppen általában a nagyközönségnek, nem is csupán azoknak az én kedves apácáimnak szántam, kiknek lelkében meg tudom találni Ráskai Lea lelkét, hanem szánom különösen minden magyar nyelv-, irodalom- és történet szakos tanárjelöltnek, kezdő segédkönyvül régi nyelvünk, irodalmunk, művelődéstörténetünk egyik fontos fejezetének tanulmányozásához.

Énbennem pedig meg ne botránkozzék senki azért, hogy e könyv címében Margitot nem „Boldog”-nak írom, hanem „Szent”-nek. Hiszen ezt a címet nem én adom e könyvnek, hanem benne van ez a cím magában a ránk maradt magyar legendában. Kezdje csak olvasni bárki jámbor: kerek szám ötszázötvenszer írva található ebben az írásban, hogy „Szent” Margit életéről van itt szó, egyetlenszer sem olvashatni „Boldog” Margitot. Ezt a könyvet tehát legalább is stultalanság, történeti hangulat ellen való vétek „Boldog” Margit Életének nevezni, mint a Napkelet Könyvtára-beli kiadás teszi.

„Boldog” Margit elnevezés igenis helyén van a katolikus theologia szaknyelvében (míg a remélt szentté avatás meg nem történik), de az irodalomtörténet, nyelvtörténet, művelődéstörténet nyelvébe, a szépirodalom stílusába s mindennapi beszédünkbe a századok megszentelte „Szent Margit” név illik.

*

[Most következik Szent Margit Életének 1510 táján Ráskai Lea írta szövege. A ránk maradt kézirat eleje hiányzik. A zárójelbe tett számok az eredeti kézirat lapszámaát jelzik.]

(1) Ezéknéppen hagyá őket az királyné asszon az klastromba, és ő maga elméne. Ezéknék utánna négyed napon Olimpiádis asszon félvévé az szent szérzetnek ruháját.

Ez időben Szent Margit asszon még jól nēm szólhat vala. Ezén időben kezdé Szent Margit tanólni ábécét, Ave-Máriát, és kevés időnek utánna igén jól kezdé tanólni és énekleni az egyéb kised lējányokkal.

Ez gyermek, Szent Margit asszon, vón egy kérészfát kezében, és kezdé kérdézni az ő társitúl, hogy mi volna az kérészfá. Az ő társi kedég¹ úgy mondnak vala neki, hogy Uronk Jézus ezképpen öletött még embéri nemzetért. Ezéket hallván, sir vala ez szent gyermek.

Ezén időben ez szentségēs gyermek, Szent Margit asszon, félvévé az szent szérzetnek ruháját, az ő ideje szérént nagy ájtatossággal, hogy az ő gyēnge gyermekségétül fogva éltetnék szérzetēs régulának szokásival.

(2) Mikoron ez szent szűz volna öt esztendős, látá, hogy az szórorok kézzül némélyek cilicumba járnak: kéré az Olimpiádis asszont, kit mindēnkoron annyának hí vala, hogy őneki

¹ Pedig.

ciliciomot adna, kit öneki mégada Olimpiádis asszon, de Szent Margit asszon el nem viselheté. Kevés időnek utánna nevekőd-
vén, keménb ruhákat és némikoron ciliciom-foltocskákat mezé-
telen² húsán lassan-lassan szokott vala viselni. Ó, ki nagy csuda
cz, hōgy il nagy félségēs királi magzat ilyen gyēnge gyermek-
ségének ideében ezēnképpen gyētérje magát!

Mikoron Szent Margit asszonnak adnak vala kēntést, ká-
pát jōb posztóból³ az társinál, tahát szēgyēnlī vala mēgviselni.
Ha mikoron kēdg készēréchtetik vala⁴ az priorissátúl⁵ elvi-
selni az ruhát annyának tisztēségéért, tahát Szent
Margit asszonelmēgyēn vala az kochnyá(3)ra⁶ és az kochnyán valō
fazékaknak és ēgyēb edēneknek mosásával és séprésēknek po-
rával sieti vala mēgfeketēchteni.⁷ Mikoron öneki új ruhát ad-
nak vala, csak alég, hogy valamikoron az ő ruháját elváltoz-
tatta,⁸ mīgnēm mindēnēstől fogva megavūlt, szakadozott.⁹ Örül¹⁰
vala Szent Margit asszon immár ezenné¹¹ alázatosságnak jegyē-
röl¹² és az bōdog szēgēnsēgről.

Mikoron Szent Margit asszont valaki királ lējányának
mongya vala, tahát¹³ elmēgyēn vala Olimpiádis asszonhoz, és
sírva úgy mond vala:

— En ēdēs anyám, nagy tisztēletlensēgēt mondnak ēnne-
kēm: azt mongyák, hogy én királ lējánya vagyok!

² *Mezēchtelen* > *mezējtelen* > *mezētelen* > *mezītelen*. A *ch* olyan hangot
jelöl itt, mint a német *ich* szóban. — ... *quasdam cincturas cilicinas super
nudo paulatim ferre consuevit*. — ... *gürtet sie sich auf ploszen Leib
mit herein Gürteln*. — A Margit Legenda eredeti szövege latin volt. A ma-
gyar fordítás forrásainak latin és német nyelvű változataiból, könnyebb meg-
értés végett, idézgetek.

³ ... *vestes seu habitus de panno pretioso*... — A „kápát” nem
Báskai Lea betoldása. *Jōb* = mai *jobb*. A *szentjōbi* apátság a „Szent Jobb”
tisztēletére alapított.

⁴ *Készērécht* > *készēréjt* > *készérēt* > *készérīt*. E szóban az *é* később
lett orrhangú: *kényszerīt*. Az *ny-es kényszerīt* kiejtés és írás hibás szófejtés
eredménye. — *Készēréchtetik vala* ~ *cogebatur* ~ *darzu bezwungnet wurd*.

⁵ Akkor még nem *szsz*-el ejtették a magyarok. Ma is még *passió*, nem
passzió a 'passio Christi.'

⁶ *Kochnya*, *duchnya*, *Buchnya* > hangátvétéssel: *konyha*, *dumya*, *Bony-
ha* > *Bonyhád*. Az a nyelvjárás, mely ismerte a *cht* hangcsoportot, bizonyára
nem *hny*, hanem eredetileg *chny* hangkapcsolattal ejtette a szláv *kuhnya* szót.
is az átvételkor.

⁷ *Mēgfeketēcht* > *mēgfeketējt* > *mēgfeketēt* > mai *mēgfeketīt*. —
... *denigrare festinabat*.

⁸ Addig nem vett magára más ruhát, míg a régibb le nem szakadt róla.
Vō. ruhát *váltani*. — *Und so man ihr ein neues Gewant anlegt, selten oder
nimmer verwandelt sie das*.

⁹ ... *vor Alter zuriszen was*.

¹⁰ Örül. Akadémia írásszabálya szerint: örül.

¹¹ *Es* + *enné* összetétele. *Enné* > *enni* > *ennyi*. A régi *ezenné* jelentése
'ennyi', *azenné* jelentése 'annyi'.

¹² *Jegy a jel* hangváltozata. — *Gaudebat enim jam ex tunc de insigni-
bus humilis paupertatis*.

¹³ Akkor.

Azért mikoron ez szent szűz, Szent Margit asszon, immár volna tíz esztendő, az ő szüleinek és prédikátor szerzetbeli¹⁴ frátereknek nagy tisztés társossággal és (4) övele megmaradó jó szóroroknak társossággával Beszprimmől¹⁵ Szent Katérina asszonnak klastromából változtaték (hozattaték)¹⁶ az klastromban, melyet az ő szülei az Dunának szigetében, — mely sziget az idétől fogva nevezeték Szíz Máriának szigetének avagy Bódog Asszon szigetének (mert annak előtte mondatik vala Nyúlaknak szigetének) — az мэндэнható Istennek tisztességére és Istennek annyának, szeplőtelen Szíz Máriának neve és őltalma alá első fondáméntomátúl fogva épéchtének (rakának) és mind végig elvégezték, királi nőmés ajándokokkal megajándokozák, miképpen illik királi felségűeknek.

Mikoron ez szent szűz, Szent Margit asszon, volna immár Bódog Asszonnak klastromában, professiót¹⁷ tőn az ő szórorival öszve¹⁸ szerzet mestérének, fráter Umbertusnak kezében,¹⁹ Berekeszteték az klastrom(5)ban, miképpen szokás, prédikátor szerzetbeli test nekől²⁰ lakozó szóroroknak klastromában.

Szent Margit asszon kezde oly igén nyilván és erőssen használni jószágos mívelkedetőkben,²¹ hogy nem csak az ő szórori, társi avagy ez szerzetnek fráteri [csudálják vala],²² de még ennek föléltte nagy nőmés özvegy asszonyok és uraknak, fejedelmeknek²³ feleségi ez országban, kik őtet nagy szeretettel szere-

¹⁴ Domokos-rendi.

¹⁵ Az *-ól* honnét? kérdésre felelő rag. Előtte a *Beszprim* (Veszprém) végső mássalhangzója megnyúlt. Így nyúlt meg a tő végső mássalhangzója a *hová?* kérdésre felelő *-á* ~ *-é* rag után is az ilyen régi alakokban: *Veszprémmé* megy, *Váraddá* megy = Veszprémbé, Váradra. *Beszprimől* helyett ma az *-ól*-nél újabb *-ból* raggal így mondjuk: *Veszprémből*.

¹⁶ *Változik* = költözik; *változtat* = költöztet. — De claustrum Vesprimiensi portata est in claustrum, quod parentes ejus in insula Danubii... aedificaverunt. — Da ward sie... ausz dem Kloster Vesprimiensi gefürt in das Kloster in der Inseln gelegten in der Tunau...

¹⁷ Szerzetesi fogadalom.

¹⁸ Régi *-val* ~ *-vel* öszve = mai *-val* ~ *-vel* együtt.

¹⁹ ... facta professione in manibus fratris Umberti, protunc magistri ordinis Praedicatorum, ... in die hant pruder Humberti zu der Zeit Meisters Prediger Ordens...

²⁰ Testben test nélkül élni: bibliai kifejezés.

²¹ *Használ* nem 'hasznot hajt', hanem 'előrehalad vmi törekedésben'; *jószágos* érteleme 'virtuosus'; *mívelkedet* = cselekedet.

²² A latin eredeti és az „és ez országnak...” kezdetű mondatban az *és* kötőszó mutatja, hogy a magyar szövegből másoláshibából maradt ki a [] zárójeles rész, mely az én betoldásom. — ... ut non solum sorores ejus sociac vel fratres mirarentur ordinis, sed et nobiliores matronae et dominae, principum conjuges in regno, quae eam multo affectu desiderabant videre.

²³ *Fejedelem* régebben nem az egész birodalom ura volt, nem a souverain volt, hanem a birodalom egyes tartományait igazgató főurak voltak a fejedelmek. Erdély fejedelmét azért nevezték fejedelemnek, nem pedig királynak, mert függött a Török Birodalom császárától. Telesi Mihály Magyarország nádorát is fejedelemnek éimezi.

ük vala és ez országnak kölëmb-kölëmb²⁴ részëböl jünek vala egyetömben öhozzá ötet látnia. És mind megépöltetnek²⁵ vala az ö nagy tisztës erkölcsében és ajánlják vala ömagokat nagy ájtatossággal az ö imádságában, mëgtérnek vala ö hazájokban.

Leben der Heiligen Margarete, der ungarischen Königstochter (1242—1470). Wir beginnen mit der Publikation der sogenannten Margareten-Legende (aus d. J. 1510.) in Fortsetzungen, getreu der Aussprache des Originals, doch mit geänderter Orthographie, nämlich, mit dem heutigen Lautwerte des ungarischen Alphabets. Jene Handschrift ist eine Kopie eines älteren Werkes und es ist bemerkenswert, dass die Abschreiberin, Schwester Lea Ráskai, die ursprüngliche Sprache an manchen Stellen erneuert hat, indem sie neben den älteren Ausdrücken auch die eigenen hineingefügt hat und dadurch in gewissem Masse Erneuerin der ungarischen kirchlichen Literatursprache wurde.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.)

V. Schirmunski bezeichnete die russländischen deutschen Sprachinseln als „sprachwissenschaftliche Laboratorien“, in denen man sprachliche Vorgänge an der Hand geschichtlicher Zeugnisse in einem engen, kleinen Kreise studieren kann.¹ Schirmunski's Bemerkung kann wohl auch für die neueren ungarländischen deutschen Siedlungen gelten. Für „laboratorische“, „mikroskopische“ Untersuchungen, für theoretische Folgerungen sind nämlich besonders jene Kolonialmundarten geeignet, bei denen der sprachgeographische und geschichtliche Hintergrund der Entwicklung bekannt ist: wo wir das Stammgebiet der Auswanderer und die Dauer der neuen sprachlichen Symbiose noch aus historischen Quellen erschliessen können.

Die behandelte Gemeinde Kistormás ist eine solche jüngere Siedlung. Sie entstand im Jahre 1724, als der Grundherr Claudius Florimundus Mercy an der Stelle eines früheren — während der Türkenherrschaft völlig entvölkerten — ungarischen Dorfes 69 reichsdeutsche Familien ansiedelte. Über die Her-

²⁴ Különb-különb, különféle.

²⁵ Lelkükbën épülnek. — ...kommen ihre Wandeln zu sehen zu ihrer Peszerung.

¹ V. Schirmunski: Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten. Germanisch-Romanische Monatschrift XVIII, S. 113.

kunft der Auswanderer stehen uns historische Quellen zur Verfügung. In einer alten Lokalgeschichte („Kurz gefasste Nachricht der Gemeinde Kis-Tormás“, 1774) sind die Herkunftsländer angegeben, aus den Sterbe- und Ehematrikeln können wir — in 51 Fällen — sogar die Ortschaften bestimmen, woher die einzelnen Familien stammten (Abb. 1.). Auf Grund

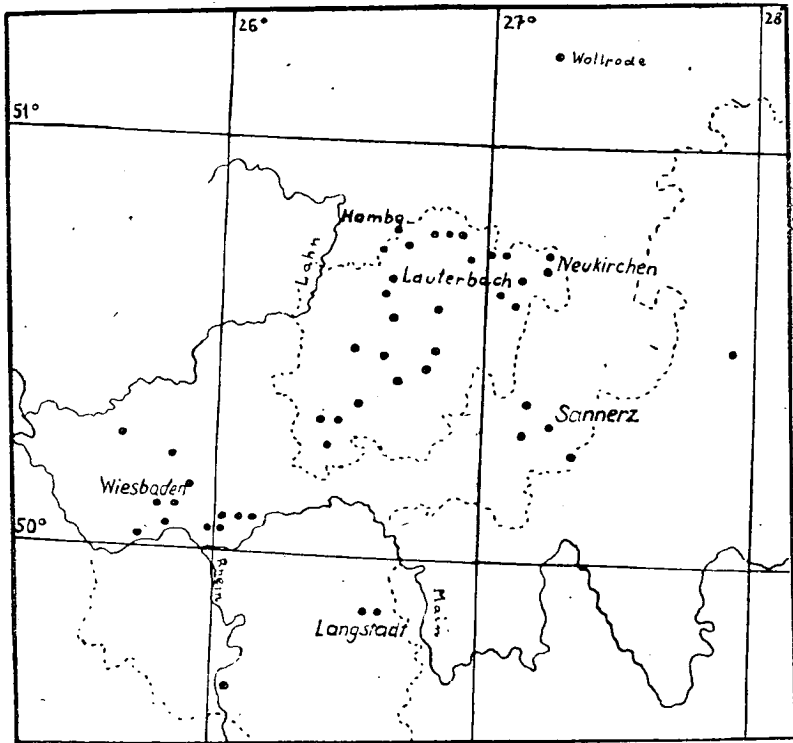

Abb. 1. Herkunftskarte der Gemeinde Kistormás. (L. Gischdormahsch.) (Die Punkte sind die nach den Kirchenbüchern festgestellte Herkunftsorte.)

dieser urkundlichen Stützpunkte kann es festgestellt werden, dass der Grundstock der Kistormáser Kolonisten aus zwei Provinzen: aus Oberhessen (27 Angaben) und aus dem südlichen Nassau (12 Angaben) kam.² Heinrich Schmidt bezeich-

² Vgl. Verfasserin: Siedlungsgeschichte in ihrer verschiedenartigen Wirkung auf Lautlehre und Wortschatz eines Hessendorfes in Ungarn (Kistormás). Zeitschrift für Mundartforschung XIII, S. 194. — Két szomszéd falu (Adatok Kölesd magyar és Kistormás német községek összehasonlító néprajzához). Szeged, 1940. S. 11. ff.

³ H. Schmidt: Typische Entstehungsformen donaunderer Siedlungen. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung III. S. 135

net eine solche Siedlung als Typus A⁺b.³ Unsere Ansiedler sammelten sich also aus einem verhältnismässig grossen Gebiet Deutschlands an, um hier in der neuen Heimat eine geographisch, wirtschaftlich, gesetzlich engverbundene neue Dorfgemeinschaft zu bilden.

Über die sprachlichen Verhältnisse des Stammgebietes bieten der Sprachatlas und die grosse deutsche dialektgeographische Literatur⁴ ein klares Bild. Es ist eine echte mittel-deutsche Landschaft (mit W. H. Riehl's Ausdruck: „individualisiertes Land“⁵), wo die starke geographische Gliederung eine starke territoriale, politische Zersplitterung, eine „Vielgestaltigkeit der Kulturräume“⁶ — und damit eine Vielzahl der Sprachtypen verursachte. In der Sprache der ersten Kolonistengeneration darf also ein buntes Gemisch von heterogenen sprachlichen Elementen angenommen werden. Ein lautliches Beispiel: Formen wie *Faier* und *Fauer* ('Feuer'), *Brurer* und *Brourer* ('Bruder'), *mihd* und *moid* ('müde'), *bihs*, *behs* und *bäis* ('böse'), *ich* und *aich* ('ich') *du* und *dau* ('du'), *hass*, *hess*, *haiss* und *hoass* ('heiss'), *Hund*, *Hond* und *Hoind* ('Hund'), *Kind*, *Kend*, *Kcand*, *Kiand*, *Keind* (Abb. 2.), usw. sollten ursprünglich in unserer Siedlungsmundart nebeneinander stehen. Der Gemeinschaftsgeist duldet aber keine Verschiedenheiten, keine individuellen Abweichungen: er strebt nach Vereinheitlichung aller Volksgüter. Auch in der neuen Kistormäser Dorfgemeinschaft sollte während der zweihundertjährigen Symbiose ein sprachlicher Ausgleich vor sich gehen.

Auf dem Gebiet der **Laut- und Formenlehre** ist diese neue Einheitlichkeit durch die Verallgemeinerung der **südnassauischen** Elemente und das allmähliche Verdrängen der typischen oberhessischen Merkmale erreicht worden. Die Linien des Deutschen Sprachatlases ermöglichen uns diejenige deutsche Mundart festzustellen, zu der unser Kolonialdialekt am nächsten steht.⁷ Dies ist der Sprachtyp, der sich in Südnassau, zwischen dem Taunus und der Rhein-Main-Linie, in dem **Wiesbadener Raum**

⁴ G. Wenker—F. Wrede: Sprachatlas des Deutschen Reiches. Marburg, 1926. — F. Maurer: Sprachschranken, Sprachräume, und Sprachbewegungen im Hessischen. Giessen, 1930. — A. Bach: Die Nassauische Sprachlandschaft. Bonn, 1930. — O. Rasch: Dialektgeographie des Kreises Eschwege. Marburg, 1912. — W. Kroh: Beiträge zur Nassauischen Dialektgeographie. Marburg, 1915. — F. Valentin: Geschichtlichgeographische Untersuchungen zu den Mundarten rings um Mainz. Erlangen, 1934. — W. Wenzel: Wortatlas des Kreises Wetzlar und der umliegenden Gebiete. Marburg, 1930. — W. Leinweber: Wortgeographie der Kreise Frankenberg, Kirchhain, Marburg. Marburg, 1936. — L. Berthold: Hessen-Nassauisches Volkswörterbuch. Marburg. — Südhessisches Wörterbuch. Giessen. — Wortatlas. Marburg.

⁵ W. Riehl: Land und Leute. 10. Auflage. Stuttgart, 1899. S. 133, ff.

⁶ A. Bach: Deutsche Volkskunde. Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben. Leipzig, 1937. S. 284.

⁷ S. meinen Aufsatz in Zeitschrift für Mundartforschung XIII. S. 197.

entwickelte. Ein Teil der Kistormäser Kolonisten kam tatsächlich aus diesem Gebiet her, und — was sprachsoziologisch recht wichtig ist — stammte ihr erster geistiger Führer, der Seelsorger Johann Tonsor auch aus Wiesbaden. In dem Kampf der verschiedenen lautlichen, flexivischen Erscheinungen hat die Sprache dieser kleinen Gruppe den Sieg davongetragen (Abb. 2.), da sie der

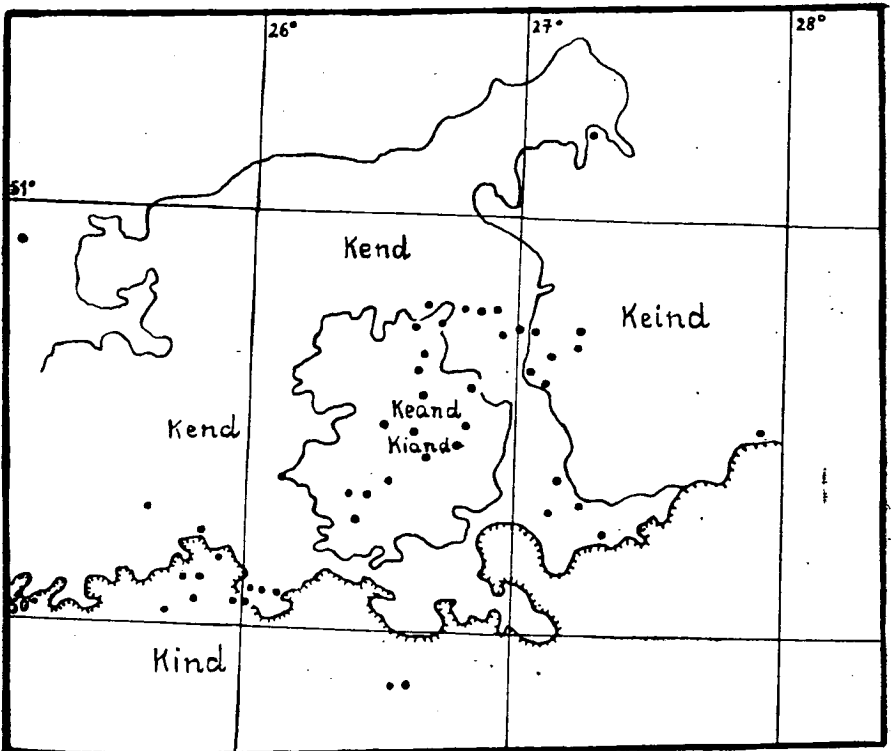

Abb. 2. *Kind*. (Die gestrichelte Linie umgreift die zur Kolonialmundart stimmende form.)
(Nach dem Sprachatlas.)

schriftsprachlichen Norm näher stand, weniger „auffallend“ war,⁸ als die charakteristischen oberhessischen Mundarten.

Anders verhält sich die Sache auf dem Gebiet des Wortschatzes. Die Wörter sind selbständiger, unabhängiger, weniger an System gebunden, eben deshalb: die lexikalischen Erscheinungen von verschiedenen Sprachlandschaften können sich leichter im Rahmen eines „Mischdialektes“ zusammenfügen, als heterogene lautliche oder flexivische Elemente. Der Wortschatz unse-

⁸ H. Schmidt: Herkunft und Mundart. Ungarische Jahrbücher XIV. S. 69.

rer Siedlungsmundart bewahrt die Spuren der ehemaligen Sprachmischung besser, als ihre Laut- oder Formenlehre.

Den ursprünglichen unausgeglichenen Zustand, den früheren lexikalischen Parallelismus lassen noch jene Erscheinungen erkennen, wo in der Mundart für die Bezeichnung eines Begriffes zwei Tautonyma nebeneinander stehen. So heisst 'der junge kastrierte Bulle': *Stier* oder *Ochs*, 'die Zahnschmerzen': *Zohnwiehe* oder *Zohnschmerze*, 'der Lehrer': *Schulmahster* oder *Schullehrer*, die Stricknadel: *Strickstock* oder *Stricknohl*, 'die Tasche des Männerrockes': *Sack* oder *Säckel* (Tasch ist die Bezeichnung für 'die Innentasche'), 'das Taschentuch': *Schnupftuch* oder *Sacktuch*, 'die Gurken': *Gummern* oder *Gagum-*

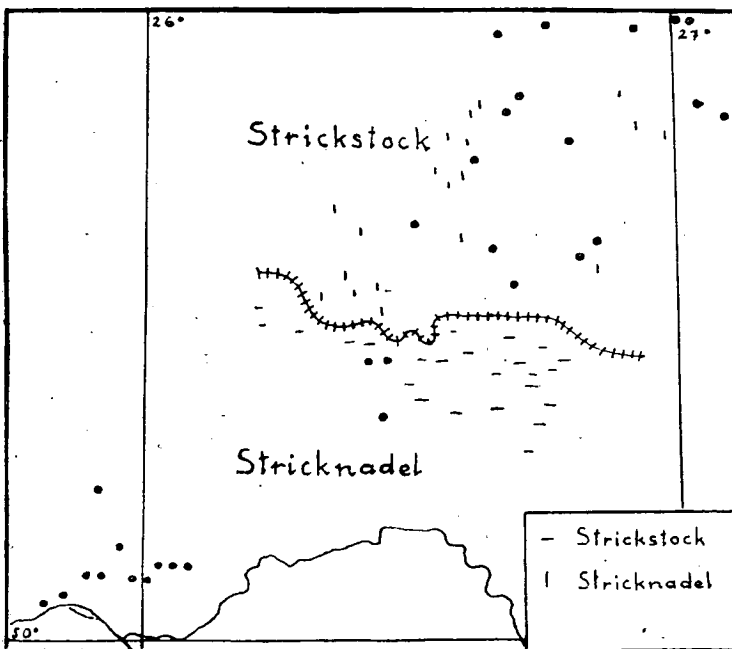

Abb. 3. *Stricknadel*. (Nach dem Südhessischen Wörterbuch.)

mern, 'pflügen': *ackern* oder *zackern*, 'schimpfen': *schelle* oder *schimpe*, 'angestrengt horchen': *lurn* oder *harche*. Diese Tautonyma und Varianten kommen auch in dem Stammgebiet vor, aber meistens in verschiedenen Sprachräumen, geographisch geteilt (Abb. 3.).

Durch das ursprüngliche Nebeneinander von Tautonyma kann die Zusammensetzung *Buxehose* erklärt werden. Sie bezeichnet in Kistormás ein altes, schon aus der Mode gegangenes Stück der früheren Männertracht, eine 'bis zum Knie reichende, enge Lei-

nenhose' (auch *Pistolehose* genannt). Im Stammgebiet bedeuten beide Bestandteile das 'Beinkleid': *Buxe* ist die im Westen, *Hose* die im Osten gebräuchliche Bezeichnung für denselben Begriff. (Abb. 4.) Die Bedeutung von *Buxe* scheint in Kistormás schon veraltet zu sein, das Wort selbst ist nur in dieser Zusammensetzung erhalten. Ein veraltetes Wort für ein veraltetes Ding. — Das 'Beinkleid' wird sonst allgemein mit dem Worte *Hose* bezeichnet.

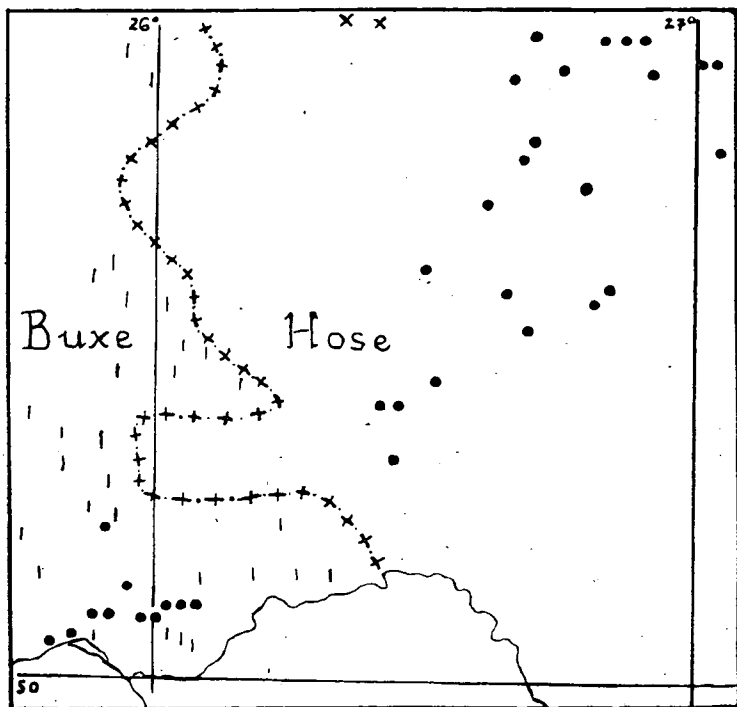

Abb. 4. *Beinkleid*. (Nach dem Hessen-Nassauischen Volkswörterbuch.)

(Fortsetzung folgt.)

Frau Steph. Tálasi geb. Anna Varga.

Attila és hunjai.

Szerkesztette: Németh Gyula. Szerzők: Eckhardt Sándor, Fettiich Nándor, Ligeti Lajos, Németh Gyula, Váczy Péter.

Az újabb magyar tudományos irodalom az utolsó 10—15 év alatt több olyan munkát is tett közzé, amely a magyar őstörténet és a magyar keleti kapcsolatok iránt igen érdeklődő olvasóközönségünk ilyen irányú kíváncsiságát akarta kielégíteni. Ezek-

nek a már céljuk miatt is összefoglaló munkáknak sorát talán Németh Gyulának egy évtizeddel ezelőtt írt „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. munkája nyitotta meg. Ez volt az a munka, amelyben a magyar tudományos élet és a magyar nagyközönség először kapta meg mindazt, amit magyarságunk kialakulásáról a tudomány mai állása szerint tudunk.

Hasonló céllal, az összefoglaló és a népszerű jellegnek talán erősebb kidomborításával, íratott Ligeti Lajosnak Belső-Ázsiát ismertető mostanában megjelent munkája. Ebben a műben egy új területtel, a szerző által joggal „magyar Hellas”-nak nevezett Belső-Ázsiával, ismerkedett meg a magyar olvasó. Annak az ázsiai földdarabnak ismerte meg problémáit és történetét, amelynek oly döntően fontos szerepe volt a török-nomád kultúrkör kialakításában, s amelynek kultúrkörében a honfoglaláselőtti magyarság is majdnem egy évezredet eltöltött.

Tudományos irodalmunk ilyen irányú műveit szaporítja a Németh Gyula szerkesztésében kiadott „Attila és hunjai” c. munka is. A mű saját programja szerint adja mindazt, amit ma a hunokról tudományos kritikával tudunk. A könyv tehát joggal nagy érdeklődésre tarthat számot, különösen minálunk, ahol a legalsóbb néprétegekig — talán azoknál még a legjobban — mindenki telítve van Attilával, a hunokkal, a hun mondákkal és a hun-magyar kapcsolatok hitével.

Sajnos, a nagy érdeklődést csalódás követi. Ugyanis a hunok iránt érdeklődő olvasó a mű alapján kénytelen nagyon hamar megállapítani, hogy a hunokról még ma is meglepően keveset tudunk s hogy az egész hun kérdésben főleg anyaghiány miatt még mindig igen sok a probléma.

Igy tudja meg aztán a magyar olvasó ebből az öt szerzőnek jegyzetek nélkül is vaskos kötetéből először is azt, hogy az európai és ázsiai hunok azonosítása korántsem olyan bebizonyított valami, mint ahogy azt ezideig hittük, s hogy az egész Deguignes—Hirth-féle azonosítás tetszetős mivoltáért begyökeredzett ugyan a tudományos köztudatba, anélkül azonban, hogy ez a különben valószínű azonosítás kiállotta volna a tudományos kritika tűzpróbáját is. Olyan hiányosak az azonosítást bizonyító adatok, olyan gyöngék a Hirth-féle érvek, hogy egy kis hyperkritikával még Ligetinek nagy óvatosan megszóvegezett hiung-nu — hun azonosítását is (31. l.) túlságosan határozottnak lehet minősíteni.

A másik nagy probléma, amelyre a könyv egyik fejezete éppen kicsinységével felhívja a figyelmet, a hun nyelvnek kérdése. Bármennyire kiábrándítólag hat is: tény, hogy a hunok nyelvét nem ismerjük s hogy az ázsiai és európai hunok nyelvére vonatkozólag csak többé-kevésbé valószínű gyanításaink várnak. Mindkét ágnek nyelve valószínűleg török, azonban határozottan eldönteni a kérdést nem lehet, legalább is az ázsiai

hunokról nem. A kínai írás ugyanis olyan tág lehetőségeket nyújt az olvasatoknál, magyarázatoknál, hogy a rendelkezésünkre álló alig husz hiung-nu közszó közül csak egyetlen-egynek az értelmezésében nincs eltérés. Ennyi eredmény pedig természetesen kevés. Az európai hunok nyelvanyagával valamennyire jobban állunk, bár még itt is igen sok a probléma. Reméljük azonban, hogy a kínai nyelvtörténet fejlődésével, valamint az európai hunok ezideig még meg nem fejtett nyelvanyagának megmagyarázásával a hun nyelvről való ismereteink még lényegesen bővülnek.

Fölhívja különben a mű figyelmünket arra is, hogy a magyar olvasót különösképpen érdeklő hun-magyar kérdésben, a mondák, a hagyományok, a kutatások nagy tömege dacára, még mindig igen kevés a pozitív anyag. Németh Gyulának az a megállapítása, hogy a magyar-hun hagyománynak a magyarságnál valószínűleg hagyománybeli alapja volt, a kérdés mai állására igen jellemző, de talán még többet mond ugyanennek a szerzőnek az a kijelentése, hogy ma erről a kérdéstről tudományos szempontok szerint többet mondani értelmetlen dolog.

A könyv olvastakor ezek talán az első benyomások. Ami mármost a részleteket, az egyes fejezeteket illeti, azokról röviden a következőket mondhatjuk.

A hiung-nukról, a hunok nyelvről, a hun-magyar kapcsolatokról szóló részek az illető kérdést általában teljesen felölelik. Lehetséges, hogy ezek a részek óvatos philológiai beállítottságuknál s az előbb említett anyaghiánynál fogva némelyekben csalódást keltenek, e kérdésekről azonban nyugodt lelkiismerettel többet nem tudott volna írni senki sem.

A hunok európai történetét tárgyaló fejezet jó és szépen össze van gyűjtve az Attilára vonatkozó mondai anyag is. Ez a két rész a folyamatos előadást biztosító anyag mennyiségénél fogva, sokak előtt élvezetesebb olvasmány lesz, mint az előbbi philológiai fejezetek.

Az archaeologiai rész eredményét talán kevésebb lehet, bár valószínűleg nagy szerepe volt ebben a hiányos eredményben azon körülménynek, hogy a hunok archaeologiai emlékeit a nagymennyiségű és igen változatos népvándorláskori régiséganyagból meglehetősen nehéz kiválasztani.

A mű különben, a sok társszerző dacára is, eléggé egységes. Nézeteit mindenütt el lehet fogadni, mivel a szerzők igyekeztek mindenütt a legvalószínűbb feltevéseket közölni.

A kötet végén található bő jegyzet, irodalmi utalás, index mind emeli a könyv értékét.

Általában azt mondhatjuk, hogy e mű a nagyközönségnek is igen használható s tudományos szempontból is örülhetünk megjelentének. Általa a hazai magyar őstörténeti irodalom két-

ségtelenül jelentős új értékkel gyarapodott. Mi csak azt kívánjuk, hogy megérhető idő múlva az avarokról, a bolgárokról, a kun-besenyőkről is hasonló összefoglaló művek álljanak a magyar tudományos élet s a magyar nagyközönség szolgálatára.

Halasi Kun Tibor.

Gergely Pál: Székely Világjárók. (Bpest, 1940.)

Most, hogy Magyarország ezeréves határainak egy részét megint elértük, a trianoni határokon belül voltaktól, mindenőnkől számon kérhetik a húsz évig kívül rekedtek: Dolgoztál-e, harcoltál-e miértünk a magad szabadságában úgy, mint mi tiértetek a magunk rabságában? Lesüthetik némelyek szemüket erre a kérdésre, de Gergely Pál nyugodtan mutathat rá cikkeire, könyveire, különösen erre a legutóbbira. Adatok bőségével, hazafiasság erejével és írásművészet könnyedségével hirdeti világgá, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók; ezt pedig főképpen a mi erdélyi véreink kiválóságainak köszönhetjük, kik a központi magyarságnál mindig nehezebb körülmények között, mindig szegényebben, mindig árvaiban, de mindig hőlcsebben, szívósabban és önzetlenebbül kamatoztatták a magyar tálentumot politikában, tudományban, irodalomban, művészetben.

Ezt a könyvet egy kis átdolgozással idegen nyelven kellene terjeszteni.

A könyv bevezetésében ezt a főlhívást olvashatjuk: „Reméljük, talán később, új kiadásban teljesebb is lehet ez a kis összefoglalás, hogyha adataikkal munkatársul szegődnek olvasóink is.” Ezért főlhívom a figyelmet két régi erdélyi világjáró főúri ifjúra: egyik gróf Bethlen Györgynek, az egész erdélyi magyarság rabságbeli bátor vezérének, másik pedig nagy részük szabadságra juttatójának, gróf Teleki Pálnak nemzetségéből való. Egyik volt gróf Bethlen Mihály a XVII. század végéről (a nagy Miklósnak fia), másik pedig gróf Teleki József, a XVIII. század második feléből, Rousseau barátja.

Mészöly Gedeon.

Vámszer Géza: Szakadát. Egy szeben-megyei magyar szórvány. Enciklopédia kiadása. 1940. 133 lap, 1 térképvázlat, számos eredeti fénykép.

Oltszakadát szórványközség maroknyi magyarságáról, 230 lélekről, kapunk igen érdekes és tanulságos képet e kis munkában.

Sok a vigasztaló, de több a lehangoló benne. Öröm, hogy a magyarság évszázadokon át, minden viszontagság, súlyos csapás

és megpróbáltatás között is fenn tudta tartani magát, megőrizte nyelvét, kultúráját, de lehangoló: reménytelen helyzete, pusztulása.

Az erdélyi szórványkérdés történetéről, jelenlegi helyzetéről ad rövid áttekintést az aránylag hosszú bevezetés. A világháború előtti közönyt Trianon után felváltotta a rádöbbenés a sorsszabta feladatokra, a nagy felelősségre. A magyar szórványsors ma a szinte elkerülhetetlen, lassú beolvadást, eltűnést jelenti.

A munka első része jó képet ad a község földrajzi helyzetéről, bár nem az új földrajzi módszerrel, csupán a földrajzi adatok monographia-szerű felsorolásával. Nem is érezzük ennek nagy hátrányát, mert nem az egész községgel foglalkozik, hanem kizárólag a magyarsággal s főcélja földrajzi adottságok alapján ethnographiai képet adni.

A leírásból kitűnik, hogy a legtöbb dülönnek, határrésznek ősi magyar neve van. Ősi magyar jellege kitűnik települési formájából is, mely élesen elüt a román településtől telekfórmában is, építkezésben is. Kik voltak a falu alapítói, arra ma még nem tudunk biztos választ adni, de az bizonyos, hogy nem románok voltak. A románság csak 1510 körül jelentkezik először. Száma egyre jobban emelkedik, úgyhogy a 16. században már egyenlő a magyarság számával. A 17. és 18. században, de főleg 1848 után rohamosan csökken a magyarság, a község életében a románság veszi át a vezetőserepet, bár anyagi téren továbbra is a magyarság áll az első helyen. A magyarsággal együtt pusztul, kisebbedik a templom is. Mellékrajzi elpusztulnak, csak a főhajó marad meg; papjai a szászok közül kerülnek ki.

A munka második, nagyobbik fele, magával a néppel foglalkozik, kis néprajzi adattár. Statisztikai adatokat közöl, hogyan változott a lélekszám az egyes századokban, az utolsó évtizedekben, minő a vallási megoszlás, a gazdasági élet. Rámutat arra, hogy szász hatás alatt vált evangélikussá az egykor katolikus falu, szászos az öltözködése, román elemekkel vegyítve. Megváltozott lelkisége is, nyugodtabb, megfontoltabb, mint a székelyföldi magyar. Magába zárkózik, békességben él ugyan a románnal, megtanulta nyelvét, de nincs vele semmi társadalmi, szellemi kapcsolata. Nyelvjárása még a szomszédos szórványok nyelvjárásától is elkülönül, mert sok régi magyar szót őrzött meg, de sokat vett át a románától, a szásztól. Építkezésében is sok az egyéni vonás.

Milyen jövő vár ezekre az elfelejtett „szebeni székelyek“-re, nehéz volna megmondani.

Szerző érdemes munkát végzett azon az úton, melyen a magyarságnak haladnia kell: a tudományos irodalomnak is több figyelmet kell szentelnie a jövőben elszakadt véreink életének.

Bánkúti Ferenc.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

2. SZÁM

1941. FEBRUÁR

Régieskedhetnémség.

A köztisztelőben élt Nékámnak, tudós orvosprofesszornak, a nyelvtudósokkal volt valami nyelvügyi vitája hat-hét évvel ez előtt, eléggé heves vita. Akkor én mint hivatlan bíró a peresek között azt az igazságot tettem, hogy megvallván a jeles orvos nyelvészeti járatlanságát, azért nem ötöt, hanem a nyelvészek tudománypolitikáját okoltam.

E cikkem olyan vidéki folyóiratban jelent meg, hogy alig egy-két ember vehette észre, azok is nem írók, hanem tudósok; ezért hát — úgymond rövid — ideiktatom.

*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság gyűlésein még soha nem történt meg, hogy az elnök orvostudományi értekezéssel köszöntött volna be: orvostársaságunk egyik közgyűlésén azonban az elnöklő Nékám, ki orvosi tudománya és emberi egyénisége miatt köztisztelőben áll, nyelvtudományi értekezéssel lepte meg a magyar világot. Tévedései annyira elemiek, hogy mindnyájan, akik azokat cáfolták, összebeszélés nélkül is azonos okfejtéssel azonos eredményekre jutottak (Zsirai: Magyarosan III., 25; Nagy J. Béla: MNy. XXX., 110), fölösleges tehát itt nekünk is vitatkoznunk a kiváió orvossal. Kosztolányi (Pesti Hírlap 1934. március 4, 11, 14, 18), Zsirai és Nagy hozzászólásaiból bizonyára már ő is tanult.

De ebből az esetből — úgy gondolom — minékünk nyelvészeknek is volna okulni valónk.

Sem nyelvész, sem jogász, sem mérnök, sem pap nem állítana olyant, hogy ráolvasással sebet gyógyíthatni, de orvosok, jogászok, mérnökök, mindenféle művelt, értelmiségi emberek szóban és írásban gyakran tesznek olyan nyelvészeti kijelentéseket, melyek ugyanolyan képtelenségek, mint az, hogy a ráolvasás sebet gyógyít, vagy hogy a nap forog a föld körül, vagy hogy $2 \times 2 = 5$. Miért van ez?

Jó politika nincsen történeti érzék nélkül, öntudatos helyesség nincsen nyelvtörténeti tájékozottság nélkül. Történetírók műveiből azonban lehet történeti fölfogást szerezni; hiszen

megértjük, amit írnak, de vajjon nem-nyelvészek a nyelvtörténeti fejtegetéseket megértik-e, gyönyörködnek-e bennük? Nem-csak történettudósaink, hanem természettudományi íróink is gondoskodnak arról, hogy tudományukat szakkörükön túl is megérthetőleg hirdessék. Vajjon megtesszük-e ezt mi is, magyar nyelvészek?

Swift Jónathán a Gulliverben szellemesen kigúnyolja az elzárkózásra törekvő szaknyelvet. „Ennek a céhnek — írja Swift a törvénytudókról — megvan a maga külön nyelve, amelyet senki más emberfia meg nem érthet; ezen a nyelven írják minden törvényüket s gondoskodnak azoknak folytonos szaporításáról.“ Vajjon nem illik-e az ő gúnyja mireánk nyelvészekre is? Igenis, minden tudománynak vannak olyan nekikészítő kérdései, melyek csak a szakembereket érdekelhetik; de mindazt, ami érdekelne mindenkit a mi nyelvünk felől, jelenének a multhoz való kapcsolatáról: elmondhatnánk úgysis, hogy meghallgassa, megszeresse orvos, mérnök, jogász, pap, szóval nem-nyelvész is. Azonban a közönség megvetése volna csupán összegyűjtött régi eredmények közlésére szorítani az úgynevezett népszerűsítő stylumot. Joggal elvárják emberről emberek, hogy beeresszük őket műhelyünkbe szerszámaink közé, hogy új eredményekre az ő szemük láttára törekedjünk, kutatásunkat, bizonyításunkat, vitatkozásunkat minden értelmiségi számára érthető és élvezhető nyelven írjuk. És a tudomány „phalanster“-e ne kárhosszra az olyan munkást, aki nemcsak arra vigyáz, hogy le ne törjék az a székláb, melyet készít, hanem még holmi dísz is véseget rája. Nemcsak a gyökeret veszi észre a növénytudós, hanem a virágot is; vegyük észre mi nyelvészek, hogy a nyelvnek nemcsak gyökere van, hanem virága is, „kivel ember ugyan él“. Ne higyjük, hogy a tudomány népszerűsítése árt a tudomány mélységének: hiszen minél több ember előtt szólunk, annál többek ellenőrzése és bírálata alá vetjük magunkat.

Nékámot és sok mást az ő — nem: jó szándékú, de téves, hanem: téves, de jó szándékú nyelvészkedéséért nem rovom meg: úgy nézem az efféle jelenséget, mint a nyelv ügye iránt való érdeklődésnek örvendetes jelét. A közönyössel semmire sem mehetünk, de az érdeklődőkből a vezetni kötelesek vezetésével nyelvünk és nyelvtudományunk ügyének megértő és hű tábora gyűlik.

A M. Tud. Akadémia nagyon sokat tett már a tudományok magyar nyelven való népszerűsítéséért, különösen általánosan ismert és kedvelt könyvkiadóvállalati kötetei által. Mily gazdag asztalt terített a tudományok ágainak megértelt és szépen tálalt gyümölcseiből! De a művelt közönségnek szóló, könyvtárra telő sorozatban magyar nyelvtörténeti művet egyet sem találisz. E hiány oka az, hogy nyelvtudományi irodalmunk sokirányú

célkitűzéseiben nincsen meg az eredetiség és népszerűsítés kapcsolatára törekvés...

*

Ez volt az én véleményem, az ma is azokban a perekben, melyek támadoznak céhbéli nyelvészek és kontárok között.

†

A tudatlan nyelvtudóskodásnak divatja van szépíróinknál is: nyelvtudományi cikkeket, könyveket írnak olyanokat, hogy néhai Horváth István uramat haladják. Én pedig, mikor hozzáértők bosszankodnak e miatt, mindig pártul fogom ezeket a kontárokat is; avval mentem őket, hogy szépíróktól elég annyi, ha nem tudományos, hanem szépirodalmi műveik jók, jó magyar stylusúak. Ha nyelvtudományi munkáik rosszak, nem nagy vétkük ez, hiszen a pátyi ember is csak szeretiben szorította agyon a csikáját.

Csítítottam hát azt a barátomat is, aki Erdélyi József nyelvtudományi módszerén szörnyülködött, orrom alá tartva „Árdeli szép Hold“-ja prospectusának ezeket a dagályos sorait: „Korunk nagy költőjének mélyenjáró gondolatai anyanyelvünkről... S van-e hivatottabb kutatója a nyelvnek a költőnél, akinek élete, hangszere, szívevére a nyelv?... A tudományoskodás a magyar nyelvet beleszorította a latin és germán grammatikák Prokrustes-ágyába. A költő az ősemlékezés látomásaiból idézi a szó multbatünt értelmét, alakjait s megszabadítja az idegen idiomák rabságából.“

„Ősemlékezés látomásai“ — bizony ilyen talpköre nem lehet tudományos igazságot rakni — de! De Erdélyi József jeles költő s költői műveinek nyelve, rhythmusa jó magyar nyelv, szép magyar rhythmus. Szépirodalmi műveiben nyoma sincsen annak az okoskodó, mesterkedő Erdélyi Józsefnek, aki például — emlékszem erre a nyelvtudományi fejtegetésére — a középkori nemzetközi egyházi szertartás-irodalom magyar nyelvű „halálnak halálával halsz“ szólását a „hal állával“ kapcsolja össze ősemlékezési módszerű nyelvészeti tanulmányban.

*

Kodolányi Jánosnak is megbocsátottam nyelvtudományi cikkeket. Figyelmeztettek rá annak idején, hogy engem támad azokban, melyekben az Ormányság nevét magyarázza. Láttam azonban, hogy tanultsága nem nyelvtudományi irányú; azt is láttam, hogy (bizonyára nem tőle függött magán körülményei miatt) nemhogy az ormánysági nyelvet, de még általában a népnyelvet sem úgy ismeri, mint akinek az vérében volna — miért beszéljek hát vaknak a színekről? Nyelvtudományi fejtegetéseit szó nélkül hagytam, szó nélkül hagynom.

De csak a nyelvtudományi munkáit.

Mert mint nem egy írónkban, úgy Kodolányi Jánosban is az a baj, hogy a régi nyelv és a népnyelv kellő ismerete nélkül szépirodalmi műveinek stylusát rútitja el nyelvi szeplőkkel. Ő nem csupán nyelvtörténeti fejtegetéseiben botladozik, ő szépírói nyelvhibítását evvel az egy szóval határozhatom meg: régieskedhetnémség.

„Julianus“-a hamis archaizálásáról akarok itt szólani, de többi történeti regényeire is illik, amit majd mondok. Kodolányi-ról szólok, de a többi történeti regényírók is értsenek belőle.

Az első személyben szóló párbeszédet akarja Kodolányi lehetőleg korhoz illővé tenni azáltal, hogy megtűzdeli olyan szavakkal és alakokkal, melyeket ősmagyaroknak, tatárjárás idejebelieknek vél.

Hogy aztán a XIII. századi magyarokkal azt mondatja, hogy: *lőhet, tőhet* stb., ez anachronismus ugyan, de nem tartom nagyobb stylushibának. Igaz, hogy a középkori magyar még nem mondta ezeket a szögedies igealakokat, de a jámbor olvasók elvégre elhihetik, hogy azok a tájnyelvi alakok már a tatárjáráskor is éltek! Elhihetik, tehát azok a ma már általánosan ismert tájnyelvi alakok történelmi regény párbeszédeiben nem nagy hibák, bár komolyabb helyzetekhez kissé kedelyesek.

Még talán a *mindönki* sem nagy hiba. Bár sokan lehetnek a műveltebb olvasók közül, akik emlékeznek a kuruc balladák hitelességét forgató vitákra, melyekkel kapcsolatban a magyar szótörténetet legjobban ismert nyelvész, idősb Szily Kálmán, megállapította, hogy a *mindenki* szót nem ismerte nyelvünk, nem-hogy a tatárjáráskor, hanem még a kuruc világban sem: helyette *minden, mindenek, kiki* járta. Károli-bibliát olvasott, Szenczi Molnár Albert zsoltárait éneklett embereknek stylusérzékük is megsúghatja ezt. Ha már annyira régieskedni akar valaki, mint Kodolányi, írjon *minden-t mindenki* vagy *mindönki* helyett.

Nagyobb stylushiba már a *kresztyén* és — Uram bocsás! — *kreszty!* Olyan tartalmú a *kresztyén* és *kereszt* szó, hogy régi keresztyén társadalom megjelenítőjének igen vigyáznia kell, nevetséges hangulatívá ezt a két szót ne tegye az olvasó előtt. No mármost: régi vallási irodalmunknak ugyancsak sok írása emlegeti a *kresztyén*-eket, de nem a *kresztyén*-eket. Gondolom, az csábította Kodolányi-t ennek a *kresztyén* alaknak kiokoskodására, hogy a Halotti Beszédben még *brát* van *barát* helyett, s a Nyelvtörténeti Szótár és Oklevélszótár *kreszt kriszt* (= kereszt) alakot is följegyzett. Mindenki tudja azonban, hogy a *kresztyén* szó (a mohácsi vész előtti középkorban és a mohácsi vész utáni reformáció korában, a XVI. században, soha nem: *keresztény*, sem az esztergomi érseknek, sem a debreceni prédikátoroknak)

mondom, a *kereszttyén* szó nem a *kereszt*-ből lett, s különben is sem a *kereszttyén*, sem a *kereszt* szó hangtörténete nem engedi meg azt a föltevést, hogy a *kereszt* szónak bármikor is élt volna az a *kreszty* alakja, mely végig éktelenkedik a „Julianus“-ban. A szláv *krisztyan*-ból lett a magyar *kereszttyén*, tehát ebben eredeti a *ty* hang; de a *kereszt* szóban soha nem volt *ty*, a *kereszt* szó *t*-jéből soha nem lett *ty*, tehát az a *ritty-rotty* hangzású *kreszty* nemcsak nevetséges, hanem tudatlan-tudákos ízű is, hiszen soha nem élt nyelvünkben, ott született meg a modern regényfaragó íróasztalán. Mily ízléstelen: „egyházat emelének s a *kreszty* igazságát hirdeték.“ Mily vartyogó: „a zsidó *kresztyre* feszejté Jézus Urunkat“. No, ez a torz *kreszty* aztán méltó helyre kerül az ilyen mondatban: „végkép *bedöglik* a *kresztyös* hadjárat“. Itt tudniillik a hamisított régiségű *kreszty* a külvárosi csirkefogók nyelvebeli *bedöglik* kapcsolatában fordul elő, sőt még a mondat többi szava is újabb kori: *végkép*, *hadjárat*. Ha már — a *kreszty* tanúsága szerint — annyira törekszik a népies színre az író, hogy még hamisítja is a régiséget, miért nem tesz jól ismert, valóban régi szavakat (*végképen*, *had*) azok helyett az újabb keletűek helyett?

Azt mondja a Magna Hungariából származott menyecske: „Itt *vagyomünk*.“

Hát evvel a *vagyomünk*-kel hogy *vagyomünk*?

A Halotti Beszéd nyelvén még így szóltak: *vogymuk*, *uromk*, *isémük*. A *vogymuk* még régebben így hangzott: *vogyomuk*, az *uromk* pedig: *uromuk*; aminthogy a finnben is *iszemmék* felelt meg az *ösünk* ómagyar *isémük* alakjának s a mordvinban *tolgamuk* a *tollunk*, mely az ómagyarban még *tollomuk* volt. A *vogyomuk*-ból lett *vogyomk* > *vagyonk* > *vagynuk*, az *uromuk*-ból *uromk* > *uromk* > *urunk*, az *isémük*-ből (a HB-ben nem *isemük* van, hanem *isémük!*) lett *isémk*, ebből a XVI. századi *ésénk* > *ösénk* (olyan szerkezetű, mint az *öcsénk*). *Vagyomünk* tehát soha nem élt képtelenség, mert 1. a többes első személyrag volni volt ugyan hajdanában *-muk* *-mük*, később meg lenni lett belőle *-ünk* ~ *-ünk*, de soha *-munk* vagy *-münk* nem volt; 2. mélyhangú szón soha nem volt annak a személyragnak *-ü*-hangja. Ha már azt a *vagyomünk*-öt hamisította Kodolányi, arra ügyelhetett volna, hogy legalább *vagyomunk*-ot hamisítson.

„Vének mondják — mondja Kodolányi középosztálybeli nyelvtől meg nem rontott ősmenyecskéje — huty *ike atyáimünk* emlegeték iseimünket.“ Itt még az a hiba is van, hogy a több birtokra mutató személyragozás mai *-i*- elemét ősmagyar korbelinek teszi meg az író. Ha nár minden áron azt akarja mutatni Kodolányi, hogy Magna Hungaria magyarjának még más volt a birtokos személyragozása, mint Csonkamagyarország népéé, akkor tudnia kellene, hogy *atyánk* vagy *atyámuk* erede-

tileg nemcsak azt jelentette, hogy 'unser Vater', hanem azt is, hogy 'unsere Väter'. Későbbi állapot az, hogy az *atyánk* alak mellé *atyáink* alak is termett.

De más hiba is van, szarvasabb, abban a Magna Hungariára szóló talmi archaizmusban: *ike* atyáimünk! Ez *ük-atyánk* magnahungáriás alakja akar lenni. Az *ük ik* szónak soha nem volt ugyan *ike* alakja, de ez a kisebb baj. Nagyobb baj az, hogy az *ük* mindig *nőnemű* őst jelentett — ezt már csakugyan kellene tudnia történeti regény archaizáló írójának! *Ike atyáimünk* = *ükatyánk* — ezt azt jelenti, hogy *öreganya-atyánk!*

A névszók *-ban -ben* ragját *-benne* raggá cifrázza. Megtévesztette a harangszó. Az csöngött a fülében, hogy: *őbenne*. Valóban, a személynévmasok után a *-ben* rag fölveszi a személyragot is; nem: *én-ben(n)*, *te-ben(n)*, *ő-ben(n)*, hanem: *én-benn-em*, *te-benn-ed*, *ő-benn-e* — de azt nem mondták ám sem Nagy, sem Kis Magyarországon, sem tatárjárás előtt, sem tatárjárás után, hogy: *erdő-benn-e*, hanem csak: *erdő-ben(n)*, legföljebb régesrégén: *erdő-belé-n*. A Halotti Beszéd azt írja, hogy: *iouben* értsd: 'jóban'. Az a Halotti Beszéd-beli *iouben* olyan alak, mintha ma azt mondanám, hogy: *jóben*. Tehát nem: *jóbenne!* Az *erdőben* alak ma is él, a Halotti Beszéd nyelvében is az élt — még sem elég régi Kodolányinak? Nem: neki — úgy látszik — régibb zamatú a maga újjából újonnan szopott furcsaság.

Azt azonban még csak meg tudtam magyarázni, mi okozta Kodolányinak *erdőbenne-tévelygéseit*; de azt már csakugyan nem tudom, honnét az *ike* atyáimünk Magna Hungariájából vette a 'hárman' jelentésű *hároman* alakot! A *hárman* vogulul is *khürmën*, a *háromad* vogulul is *khürmit*, finnül is *kolmant*- tő a megfelelője. Nincsen vogul *khür-u-mën*, finn *kol-o-mant*-. Finnül 'három': *kolmë* (nem *kol-o-më!*), ómagyar nyelvben még *hármu* volt, mint volt *álm*, *surku* szavunk is. Mikor a nominativus *hármu*, *álm*, *surku* volt, akkor abból lett az *-n* raggal *hármun*, *álmun*, *surkun*, s ezek váltak *hárman*, *álm*, *sarkon* hangzásúakká. A *hármu*, *álm*, *surku* nominativust követte a *hárm*, *álm*, *sork* nominativus, ezekből lett az *-o*-nak későbbi betoldásával: *három*, *álm*, *sark*. A *három*-typusú nominativus mellett is megmaradt azonban *-o*- betoldása nélkül az eredeti *hármun*- > *hárman*-typusú *-n* ragos alak; *hároman* azonban világnok kezdetüitől fugva rohtonk nem lőtt vala. No nem mondom — beszélni tanuló kisedek mondják néha: *hároman*, de nem azért ám, hogy elhitessék a művelt nagy közönséggel, hogy ők most ómagyarul szólnak. Sokkal ártatlanabbak!

Atyámuk — efféle személyragozást valóban találni az ómagyar nyelvben, de Kodolányi János nem maradhatott tőle, elrontotta *atyáimünk-ké*. Az *erdőben*-, *hárman*-féle nyelvtani alakoktól különbözőket azonban nem találunk sehol legrégebbi nyelvemlékeinkben sem, ezért Kodolányi János csinált helyettük

újat: *erdőbenne, hároman*. A kalendáriumoknak Mátyásra szóló rigmusát méltán Jánosra fordíthatjuk:

*János ront, ha talál;
Ha nem talál: csinál.*

Szól pedig Kodolányi egyik brátja imígyen is: „Ézös fiam, a klastromok környül vagynak öntve földekvel, erdővel, gazdag *falvakval*, mindönfajta kéncsökvel s javakval.“ *Ézös* — annyira vigyázna Kodolányi a régi színre, hogy az egész regényben „mindönki“-vel *ézös*-t mondat *édes* helyett, bár hiszen az *édes* sem éppen modern; egyetlen nyelv- emlékünknön kívül minden más középkori nyelvemlékün az a *d*-s alakot mutatja. *Kéncs*-et mondat Kodolányi, bár a *kincs* is megvolt már a középkorban. *Földekvel*-t mondat, bár a *földekkel* is ómagyar. Tehát az össze nem férő stylusrétegek mily izléstelen keveréke az, hogy abba az ugyancsak ómagyarosnak szánt mondatba belebiggyeszt egy íróasztalnál gyártott modern nyelvtani alakot, téves grammatizálás szülöttét, a *falvak*, sőt, hogy kirívóbb legyen, a *falvak-val* alakot! Elképzelhető, hogy az elmúlt századokból, melyekben ugyancsak adták, vették, foglalták, kapták, dúlták, égették a *falukat*, hány olyan írásunk maradt, hány olyan könyvünk, melyekben lépten-nyomon olvashatunk *faluk*-ról, igenis, csak *faluk*-ról — soha nem *falvak*-ról! Nézzen bele Kodolányi nem is régebbi, csak XVIII. századi könyvekbe: ott is még mindig *faluk*-at lát, még egyben sem *falvak*-ot! De ha már a régi nyelvet nem ismeri is, és ha gyermekkorában — úgy látom — nem a nép nyelve volt is az „*ézös*“ nyelve, hát legalább igazi falukutató barátaitól, valamelyiktől, igyekeznék valamely vidék népe nyelvét annyira megtanulni, hogy különbséget tudna tenni csinált szó, csinált nyelvtani alak és a folytonos élőnyelv természetesen alakult elemei között! No mert nemcsak a régi nyelvben, nemcsak az Ormányság nyelvjárásában, de semmiféle magyar nyelvjárásban nincsen *falvak* alak, hanem csak: *faluk* mindenütt a *falu* szó többes száma. Szépírónak pedig legnagyobb stylushibája az, ha archaizáltában a régies alakokat még csak nem is a népnyelv élő alakjaival keveri, hanem a nyelvújítás utáni modern nyelv úgy gyártott alakjaival. Már pedig ilyen — ismétlem — a *falvak*. Falukon ezt mások nem is mondják, mint a tanító nénik, a képviselő úr és az östehetség — de ez csak a fölfödöttetés után.

És azt a hibás grammatizálással gyártott új *falvak* alakot az a Kodolányi árulja ómagyar címkével, az a Kodolányi, aki az Ormányság lelkét, nyelvét ugyancsak ismerő Kiss Gézát így merte egy valóságos ormánysági szóért leckéztetni (Magyar Élet III, 12): „romlott köznyelvünkben elősegíti egy romlott szó elterjedését, szentesítve azt (!) a népnyelvel“. Bizony, ha Kodolányiban volna annyi önismeret, hogy nem tanítaná Kiss Gézát,

hanem tanulna tőle: kevesebb stylushiba volna történeti és népi tárgyú műveiben.

Az *-ot -at* képző az egyes harmadik személyragnak nem *-a*, hanem *-ja* alakját veszi föl mind a nyelvújítás előtti századok írásaiban, mind országszerte az élő népnyelvben: *állapotja, parancsolatja, szolgálatja* stb. (= *állapottya, parancsolattya, szolgálattya — szógálattya — szógálottya* stb.), nem pedig: *állapota, parancsolata, szolgálatata* stb. Emezek az alakok a XIX. századbeli íróasztalok csinálmányai. A múlt század harmincas éveinek azok a magyarjai, akik nem helyeselték az irodalmi nyelvnek az élő nyelvtől szükségtelen önkényes újítások által való folytonos távolítgatását, még tollal is küzdöttek az *állapota*-féle alakok ellen, melyek kiszorítják az *állapotja*-féléket.

Bizony hasztalan küzdöttek az akkori Kodolányiak ellen: mai könyvekben, mai könyvnyelvben már *állapota, parancsolata, szolgálatata* stb. olvasható, hallható *állapotja* stb. helyett, — de csak a XIX. század eleje óta kelt könyvekben és csak azok beszédeiben, akik élő nyelvüket a nyomtatott nyelvhez igyekeznek igazítani. Semmiféle nyelvújítás azonban nem teheti létlenné a megelőző írásokat: nézzen beléjük Kodolányi, lásson is a szemével, akkor aztán csak *állapotja, parancsolatja, szolgálatja* stb. alakokat lát. Ha pedig az Ormányságban vagy bármely magyar vidéken hallani akarva jár, ma is még sehol nem azokat az *állapota*-féle alakokat hallja majd, ha csak nem a tanító nénitől, a képviselő úrtól vagy valamelyik Pestről kirándult vasárnapi falukutatótól. A stylustalan archaizálás zagyva nyelve tehát az ilyen ómagyarnak szánt beszéd: „Igy osztán bizonyok lehetünk azban, mit tudós kresztyén férfiak a Föld *állapotáról* s népeiről írnak.“ — „Ahová az Úr *akarata* állét.“ — „Atyád örvendőz majd, ha hallja, hogy Isten *szolgálatára* szánod magad.“ — „No, itt vagyon esmég egész kresztyén velág *szégyöne* s *gyalázata*.“ Az ám, az ilyen archaizálás az magyeri velág *szégyöne* s *gyalázata* — Kodolányi mondtaként.

Azt mondja Ottó fráter: „...mondád, szüvedben melengetőd magyeri feleink látogatásának plánumát es. Szép plánum, nagy plánum, méltó magyeri szívhez! El ne kótyavetyéld e velág vásárán! *Növeld* nagyra... Akkor osztán neki! Előre! Ne törődj sömmi gondoktól, ne rettögj sömmi szernyő állatoktól s bestiáktól, vess kresztyöt, foháskodj Jézus Úr segödelméért s eredj!“

„*Növeld* nagyra...“ Ugyanazt jelentené ez is, hogy: *neveld* nagyra. Ha tehát már archaizál Kodolányi, miért nem azt írja, hogy: *neveld*?

No de ha a *növel* is azt jelenti, mint a *nevel*, akkor miért ne írhatná az író, ha úgy tetszik neki, azt, hogy: *növeld*? Ebbe csak nem való belekapaszkodni?

„Szivar: szivar“ — mondja némely dohányos. „Bor: bor“

— mondja némely ivó. De van olyan pipás, aki meg tudja különböztetni a szűz dohányt a pácolttól. Volt olyan légátus, aki inkább nem ivott, mert — úgymond — „A bor jó, de ez a bor nem jó“. Hát Kodolányi is, hiszen szerszáma volna a magyar nyelv, nem veszi észre a 'nagyra *növel*' és 'nagyra *nevel*' közt a hangulati, az aethetici, a stylusbeli különbséget? Nem tudja-e, hogy a régi könyvekben sincsen *növel nevel* helyett? És hogy nincsen azokban *növekedik, növendék* sem, hanem *nevekedik, nevendék*? Nem tudja-e, hogy a nép is, akár az Ormánység benne, akár az kívülé soha nem mond *növel-t*? Nem hallott még Kodolányi 'nevelő idő'-ről? Vagy hallott *növelő-ről*? Nem hallja-e a magyeri nyelv angyelének milyen intetűit: „Ézös fiadom, sase mőnjőmünk messze Magna Hungariába! De csak ide az Ormánységba egy küs magyeri szőra kiruccanjőmünk. Neki! Előre! Vess kresztyőt s eredj!“

Estve jött a *parancsolat*
Violaszín pecsét alatt —

panaszkodék „szegény Zsuzsi a táborozáskor.“ A *parancsolat* miatt, nem a *parancs* miatt. Nem azért, mintha az ő középosztálytól meg nem rontott nyelvérzékével tudta volna, hogy a *parancsolat* a természetes, az ősi, a népi, hanem pusztán azért, mivel a *parancs* szót meg nem ismerte, nem, még az ikéjének ikéi sem. Aminthogy nem ismerte azt még a szegény Zsuzsi gazdag úri gazdája sem, még a vicispán sem, aki a *parancsolatokat* osztogatta.

A *parancs* szó egy XVI. századi versben is csak egyéni elvonás, a nyelvújítás korában is önkényes elvonással alkották meg irodalmi szőul; különben a mohácsi vész előtti nyelv éppen nem ismeri.

Bizonyos, hogy csak a nyelvújításnak köszönheti Kodolányi, hogy ő már választhatott a *parancsolat* és *parancs* között, nem úgy, mint a szegény néhai Zsuzsi. De ez volt a baj, mert így a kettő közül nem azt választotta ki, amelyik illetet volna a középkori szerzetesek nyelvébe. Nem vesz észre különbséget *tíz parancs* és *Tíz parancsolat* közt? Az *úr parancsa* és az *Úr parancsolatja* közt? A régi fráterek Istennek csupán *parancsolatait* ismerték. Stylustalan tehát őket így beszéltetni: „Hát, mondom, Johannes őrők urunknak igaza vagy on, hogy Umberto őrők urat nem szívellheti, azt a némöt gyisznot, azki csak magyeriak ellen tör, suthavetvén Jézus Urunk igenyős tanejtásait, *kresztyénség parancsait*.“

Mikor bús *trombitaszőra*
Úlni kellett mindjárt lőra —

így keserge tovább az egyűgyű Zsuzsi. Azért mondom egyűgyűnek, mert ő még csak a *trombitaszőt* ismerte, no meg bizonyosan a *kürtsőt, sípszőt* is, de a *harsona* szőt még nem. No mert nem

olvasta Bajzát, aki a *harsona* szóval megajándékozott bennünket. Vagy talán Bajza csak a XIII. századi besenyő utonállótól plagizált? Mert hát Kodolányi szerint „igaz besenyő cikornya“ az ilyen beszéd: „Neköd csak az igazság, mindég az igazság *harsonája* zöng“

A *könnnyelmű* szót Kazinczy gyártotta a *könnnyű* és *elméjű* összerántásából úgy 1814 táján. Később aztán boldogan jegyezte föl, hogy szavát fölkapták, úgyhogy némely pap még prédikációban is él vele. Természetesen csak XIX. századi pap. Mily boldog lett volna Kazinczy, ha Kodolányitól megtudja, hogy már Julianus barát is elfogadta az ő szavát, mondván: „Attól félek Isten elveszti magyeri nemzetem országát, mert fejedelmünk *könnnyelmű*...“

Szily szerint nyelvújítási szó a *szörnyeteg* s Baróti Szabó Dávid kora előtt nem ismeretes. Kodolányi szerint már Ottó fráter is ismerte: „S nem félsz, hogy ama *szörnyetegök* elpusztítanak?“

A 'factum' jelentésű *tett* szó az elébbieknél is újabb, de azért II. Endre nem *cselekedet*-et mond, sem az ősi magyar *mivelkedet*-et: „... mely szépen mesélének a régi vének levéidai magyarok *tötteiről*...“

Törvénytudó mester, törvénytudó doktor — így emlegették a juris doctorokat a XIX. század előtt, mert akkor még nem ismerték a Jankovich Miklós alkotta *jog* szót. Kivétel Georgius fráter, nem hiába, hogy mindig a tudományával dicsekedett. Ő már a XIII. században így beszélt: „Haszontalan tudományokkal, *jogi* doktorok fecsegéseivel tömék teli kaponyájukat“.

Nem is kell nagy régi-nyelvbeli jártasság a végre, hogy emlékezzünk az *emberi állatok*-ra, *asszonyi állatok*-ra, *oktalan állatok*-ra, *éltető állatok*-ra, általában mindennemű *teremtett állatok*-ra — akkor aztán visszatart izlésünk attól, hogy bele ne keverjük középkori ember korszerű beszédébe a hírhedt Helmecczynek hibásan alkotott *lény* szavát. Pelbárt frátert — úgy látszik — meggyőzte Kazinczy-nak a *lény* szóról való magyarázatja: „Lett a *le* gyökérből (*le*-het), mint a *mén* a *me* (*me*-het), *íny* az *i* (*i*-hatik) gyökerekből. A lágyító *y* a szebb hangzat kedvéért adatott hozzá, a mit annál kevésbé rosszalottunk, mivel a *mén* is gyakran *mény*-nek mondatik; az *íny* pedig soha *y* nélkül ezen értelemben elő nem fordul.“ Ezért aztán Pelbárt már nem *emberi állatok*król beszél, mint előtte a magyeri papok és utána is még vagy hatszáz esztendeig, hanem Helmecczy-féle *lények*ről: „Latin(!) könyvek szerént bizonyos fennusok élnének ottan, de ez nem igaz. Mert nem élhetnek emböri *lényök* oly földön, azhol is láng égeti az erdőket.“

Paulus fráter így szernyölködik: „Tudjátok, ézös fráterek, e böcstelen filozófust el kéne (!) vinnünk Esztrigánba, Fejérvárra, Pestre, ott vonulna (!) oly gögösen fátyolos süvegével s ott hirdetné szernyő *tanait*.“ Hát bizony szernyő tan ez is: az ugyancsak

ódon hangulatú *szernyő* mellé *tudomány*, *hamis tudomány* helyett odatenni a nyelvújítási *tan-t*, melyet is alkotott szintén az a „*Helme c z y*, *ki a szavakat elmeccsi*.“ Még azt is tudjuk, hogy ez a metszés Kisfaludy Károl úr szállásán történt egy téli estvén.

A muzsika még ma is *muzsika* a népnyelvben, még inkább az volt a középkori barátok nyelvében, hiszen azoktól tanulta ezt a deák szót a világi nép is. Julianus még az ugyancsak régi *imádkozék* helyett a még régibb *imád*-ot mondja; igen következtlen és stylustalan tehát, hogy avval egy szuszra a *muzsika* helyett a *zene* szót mondja, amelyet szintén Helme c z y metszett el a nem éppen zenei zenebonából. Azt mondja Julianus: „*Imádok, imádunk* (= *imádkozom, imádkozunk*) együtt... De hallod? Hallod? Fráter! *Zene!*“

Szipoly. Ne gondoljuk, hogy ez valami szívó szerszám. Állatnak neve, de nem piócaé, sem nadályé, hanem — molyé. Semmi köze a *szí* vagy *szip* igéhez. Így aztán megérthetjük, hogy *kiszipolyoz* ige miért nincsen — no mert nincsen — sem a régi nyelvben, sem a népnyelvben — no mert ott sincsen —, még az Ormányságban sem, melyről Kodolányi egyik önméltatásában — nem tudom, mi jussón — azt mondja, hogy „a nyelvet“ (talán „*azt a nyelvet?*“), „*amelyen ír*“ — neki köszöni (Magyar Élet III, 2, 18). Már mint az Ormányságnak. (Ezt csak két írónk mondhatja el magáról jó lélekkel: Baksay Sándor és Kiss Géza!) A *szipolyoz* pedig csak Ballagi szótárában lát először napvilágot s lesz aztán később a vezércikkírók kedvelt szava. Elképzeltető ezek után, milyen gyönyörűséggel olvashatom a XIII. századi — igaz: „fiatal“ — fráternek ezt a mégis túlságosan fiatalos stylusú — no hadd legyenek én is az: *k i r o h a n á s á t*: „*Vajjon Gertrudis nagyasszony s egész rokonsága nem éppen úgy szipolyozá-e magyariaiak vérért, mint a zsidó, szerecsöny?*“ *Magyeriak és szipolyoz* együtt! *Szipolyoz* nem a *magyeriak* mellé illik, hanem inkább a „feudális nagybirtok“ mellé.

Még nagyobb stylus-keverék lesz abból, hogy keletről hozott ősi mesénkbe szövötte bele a XIII. századi magyarral a görög-római mythologia kedvéért újabb korban gyártott, tanáros ízű *alvilág* szót. Még nevetségesebbé lesz azon a helyen ez a szó azáltal, hogy mindjárt be is mázolja ómagyar hangszínnel a korfestő regényíró ekképpen: *alvelág*. Kodolányi miatt így kénytelen mesélni az öreg Farkas: „*Fejérlófia leméne az alvelágba s megveré az alvelág kisistenét, majd megént feljöve s kerál leve*.“

Hogy a *leve* és *lön* közti korkülönbséget nem tudja Kodolányi s nem éri, hogy a *lön* a régiesebb hangulatú, ez eszembe juttatja más, igeragozásbeli sűrű és bántó anachronismusait.

Ilyenek a *tész*-, *lész*-féle alakok. Ezek nagyon is újszerűek, nemrég még csak *tész* > *téssz*, *lész* > *léssz* stb. második személyű alakok járták.

Én ennék — ezt is csak nem régóta mondja a nép, már ott, ahol. A Hatvany-féle újságírói forradalomkor azonban avval érvelt a Nyelvőrben Simonyi Zsigmond az *én eszem-, én enném-, ő ennék*-féle igeragozás ellen, hogy ez „úri igeragozás“, ezért kell kiirtani az irodalmi nyelvből a forradalom öröme. A siker Hatvanyt és Simonyit igazolta: meghalt Tisza és meghalt az „úri igeragozás“. Történelem, világnézet, nyelv és helyesírás között kapcsolat van, s ama forradalom főbb „vívmányai“ az irodalmi nyelvnek világában is élnek és ápoltatnak. Ezt elismerem.

Mindezekből azonban nem következik az, hogy Tisza valaha ne élt volna, sem az, hogy amióta írott és nyomtatott könyveink vannak, ne az *én enném-, te ennél-, ő ennék*-féle igeragozást látnánk sok századon át mind egész — talán Göre Gáborig. Ha tehát történeti stylusérzékű ember olvassa a Julianus-ban, hogy a XIII. századi ember azt mondja: *ennék* — azt hiszi az illető olvasó, hogy harmadik személyről van szó, hogy tudniillik *ő ennék*. Ilyen ez is: „azmikor én pizsokban *feküvék*“ (*feküvém* helyett). A szegény favágó székelyek még ma is a *feküvém* alakkal urizálnak. Hogy az Ormányságban sem tanulhatta Kodolányi az *én feküvék*-et, az is bizonyos. Nyelvemlékeinkben sincsen ez az alak. Marad tehát forrásnak a kisüjj.

Az *ördög* egy csöppet sem modern szó, de azért a Halotti Beszéd *urdung* szava kedvéért Kodolányi mindig *ördög*-öt emlegettet; észre vehette volna hát a Halotti Beszédnek ezt a mondatát is: „ge munda neki meret num *eneyc*“.

Az *is* szórendjében is ahhoz a szórendhez igazodnak Kodolányi brátjai, amely nagyon is új, azon fölül nyelvszegényítő is. Föltételes *ha... is...* állítmány — meg azután: *megengedő ha... állítmány is* — kétféle szórend a kétféle értelmű mondatban. Így van ez századok óta. De nyelvünk szegényedésére ezt a második szórendet már igei állítmánynál veszni hagyja nemcsak Kodolányi és mai brátjai (lelkük rajta!), hanem modernül veszni hagyják Kodolányinak XIII. századi brátjai is — ez már archaizálás közben bántó modernség, ez már nagy stylushiba! Pedig így beszél Gerhardus: „Te immár jó magyeri vagy, ézös atyámfia, *ha egy küssé aggodalmaskodó is vagy*.“

„Aggodalmaskodó is? Hát mi még?“ — kérdem én és — úgy gondolom — kérdi Zolnai Gyula is, no mert a magyar mondatban, szórendben ő a legtanultabb s egyszersmind a legfinomabb nyelvérzékű nyelvtudós. Igaz, ami igaz.

Azt hiszem, ha magára hagyták volna Gerhardust, az a történeti regény számára inkább így diktálta volna: „... *ha egy kissé aggodalmaskodó vagy is*.“

Talán sok is a csonkamagyarországi jóból, hogy Kodolányi ómagyar szövegeiben igen is hangulatoskodnak a „Teutónok tetves népe“, „Teutónok topa népe“, „Teutónok hitvány népe“, „némöt gyisznó“ stb. ómagyar stylusvirágok. Effélét olvastom-

ban igen csudálkozom, hogy a szernyő teutónok nyelvi ártalmától, a modern germanismusoktól, miért nem védelmezi meg Kodolányi az ő derék, nem középosztálybeli magyeriait.

„Elő a kéncsökvel, héj!” — rikoltott a fejszéje lóbáló utonálló — legalább is Kodolányi el akarja hitetni velem, hogy a XIII. századi osztályöntudatos utonálló így rikoltott.

De én nem hiszem.

Ha én utonálló volnék, így rikoltanék: „Elő a kincseket!”

S jól tudom, hogy még Bogár Imre is így rikoltott, tárgyraggal, nem *-val*, *-vel* raggal.

Másik ómagyarba iktatott újmagyar germanismus:

„Messze vagy, Majs apa. És tiltják, hogy idejárjak” — mondja Julianus még kis Győrök korában.

Ilyenről írtomban írtam egyszer a következőket (tanulhatna belőle a kis Győrök meg kortársai):

„Az ősi magyar szerkezetet irtja és helyette az idegent, a hibást igyekszik terjeszteni az ilyen mintával: „Az érdekeltségek megtiltották alkalmazottaiknak, hogy a kormányra szavazzanak.” A szerző ebben az esetben helytelennek tartja a *ne szavazzanak* állítmányt, holott csakis az volna helyes, magyaros. Petőfi nem is versben, hanem levél prózájában írta Klapkának: „megtiltotta, hogy ne írjak”. Szegény Petőfi, szegény magyar nyelv! Amazt ellenségei ölték meg, emezt barátai ölik!”

De hát fölkiáltok Arany János szavaival:

Ki győzné ezeket szedni laistromba,
Hogy a dal szövése ne legyen goromba?

Abba kell már hagynom a hibák felsorolását, melyeket Kodolányi könyvének csupán oratio rectában való párbeszédeiből szedegettem össze, csak úgy mutatóba. Abbahagyom, mivel nem szándékom ilyen című művet írni: *Adalékok a nyelvújítás és pesti stylus szó-, alak- és mondattanához XIII. századi magyeriak szájából ellesve*. De — mint előrebocsátottam — az sem célom, hogy Kodolányit mint nyelvészt korpázzam, hiszen tudván tudom, hogy a regény nem nyelvtudományi értekezés.

De éppen regényírónak ítélhetjük el Kodolányit azért az erőnek erejével való régieskedhetném nyelvért, melybe ízléstelenül összekever bár valóságos, de ma már furcsaság ómagyar szavakkal soha nem is volt ál régiességeket és nyelvújítási gyártmányokat és újszerű germanismusokat és pesti aszfalton díszló stylusvirágokat.

Csak helyben és helyesen kell archaizálni, mint például Herczeg *Pogányai*ban Omodé és a besenyő bojtár beszélgetése mutatja; mesterien van beleszöve egyik nyelvemlékünk, az úgynevezett *Bagonyai Ráolvasás*:

„... Vitézkoromban, mikor még gyöngé volt a hitem, egyszer megsántult a paripám. Jól van! mondom, most hát megtudom, hogy melyik az igaz isten. Először elmentem egy bába-asszonyhoz, hogy régi szokás szerint bájoló imádságot mondjon és meggyógyítsa a lovamat. Mondott is és én egy hódbőrrel fizettem érte, igaz, csak nyári bőrrrel. De bizony az öreg isten nem segített a lovamon: Akkor aztán elmentem az öreg remetéhez, aki Kevével szemben lakott az erdőben. Eleintén nem akart imádságot mondani a lovamra, de mikor egy kicsit megnyomorgattam, mégis mondott. Szól pedig az ő imádsága ilyképpen: „Úrunk Krisztus számár hátán Gyerusálemba ha ment, ő számara megsántult vala. Azt meglátá Boldogasszony. Az szót mondta vala: Fiam, Jézus Krisztus, megsántult lovad. Krisztus hallá a szót, mondá: Én édes szülém, anyám! Megsántult, mert lába kimarjult. Én édes fiam Jézus Krisztus, parancsolok te szent híreddel és te akaratoddal, hogy a te lovad megvigassék. — Így imádkozott az öreg és másnap a lovam lába meggyógyult. Akasszanak föl az út szélén, ha nem így történt! Most már ítélj magad, Bozduzgáu, hogy a kettő közül melyik az igaz Isten.“

Voinovich *Mohács*-a kiünnö peida arra, hogyan kell változó helyzetek szerint váltogatva fűszerezni irodalmi nyelvünket régi vagy népi elemekkel. Érdemes megfigyelni, hogy eltalálja Voinovich, milyen hangulatba illik bele a *király* szó ebben az alakjában és a régies *kerál* alakban.

A sánta „Báthory (egyet ránt a mentén):

Eh, táncos *kerál!*“

Másutt „Lajos (leveszi fejéről a koronát):

A korona a fön, a kard a kézbe’.

Ez egy egész *király*. — Másé a kard. (Zápolyára céloz.)

(A koronát szeme elé tartja.)

János *király* fején szebben ragyognál!?

Fényedben ott kardél villanna meg.

Te arany pánt, te szívem szorítója, —

Te boltozat egész ország felett, —

Abrones, a nemzet lelkét összetartó, —

Multat jövővel eljegyző gyűrű:

A nagy *királyoknak* hatalmat adtál,

Nekem szegénynek véretem szíved.

Tenéked én mindent feláldozok,

Örömet, boldogságot, életet,

Csak adj tanácsot és erőt, segíts meg!”

Ehhez a tragikus helyzethez és ebbe a választékos stylusba nem illenék a *kerál*.

Az agyafúrt, nyers naszádos azonban megint nem *király*-t,

hanem *kerál*-t mond, mikor meghökkenve megtudja, hogy a magát egy darabig föl nem fődözö királlyal beszélt:

„Ügy értsem? . . . Hogy a magyar *kerál* . . . (Egyet ránt magán.) Hát csak így?! Na lám, megint hév köre folyt a szó.“

Kodolányinak archaizálásában az a baj, hogy annyira törekednék a stylus hajlékonysága kárával az ómagyar nyelv rekonstruálására, hogy a miatt keletkezik az egymással nem férő stylus-elemek zagyva összezsufolása.

Jó volna, ha eszébe jutna Horatius *Ars Poeticájának* első intése:

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit et varias inducere plumas
Undique collatis membris, ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne:
Spectatum admissi risum teneatis, amici?!

Risum teneatis, amici? A komolynak szánt tartalmat is nem nevetségessé teszi-e az olyan nyelv, amelynek innen-onnan összedett elemei — undique collata membra — sehogysem tudnak természetes egységgé válni: simplex dumtaxat et unum.

Vagy ha Magna Hungaria felé törekedvén, nem akar Róma felé fordulni az ósmagyar író, megtanulhatja amaz örök aesthetikai szabályt a mi hun eleinktől is, a nagy Attila udvarában.

„Estvére kelve — írja Priskos — fáklyákat (bocsásson meg Kodolányi, hogy nem nyelvjárási *foklákát* írok) — fáklyákat gyűjtának s két barbár lépe be Attelással szemben s annak győzedelmeiről és hadi dicsőségéről maguk szerzette énekeket mondtak. S a vendégek reájuk függesztették szemüket s némelyek gyönyörködnek vala a históriás éneken, mások a viadalokra visszaemlékezvén elgondolkoznak vala, mások, kiknek testét meggyöngítette a kor, s hevüket nyugalomra kárhoztatta, könnyekre fakadának . . . Azután Zerkon jött be . . . és zűrt-zavart beszédével, melyben latin, hun és gót szavakat kevert össze, mindnyájunkat úgy fölvidített, hogy szünni nem akaró kacagásra fakadtunk.

Ime, ugyanaz a társaság, mely tudott lelkesedni is, tudott el is érzékenyedni a történeti éneken, ugyanaz tudott nevetni is az „undique conferált“ szavak zürzavarán, — Arany Jánosként: „habarék“ beszéden.

Bizony, ha a történeti regényírók irodalomtörténeti őse, Attila hősi énekmondója, az szerzette volna a maga művét Zerkon habarék stylusával, akkor azon a műértő hunok nem tudtak volna sem lelkesedni, sem sirni.

De maga a szerző a tulajdon művét aligha meg nem siratta volna.

Mészöly Gedeon.

Dugonics András — Erdélyben.

Dugonics András annyira síkföldi, épen szegedi magyar, hogy szerinte nem is számít igaz magyarnak az, aki nem ivott a Tisza vizéből, de abból sem akárhol, hanem épen Szegednél. Az ilyen magyar az igaz magyar s ez az ő lelkének az eszménye. Aki nem magyar, azt műveiben kicsinyli, ha ugyan nem épen ócsárolja, becsméri. II. József császárt és rendszerét, rendszerének vezető embereit kipellengérezte. Hítte, sőt bizonyította, hogy valamikor az egész földgolyóbist magyarok lakták.*)

Ez a tüzes, lobogó lelkesedésű, merészen álmodozó szegedi magyar 1776-ban Erdélybe kerül s kerek három esztendeig él itt Erdélyben és pedig egy három nemzetiség lakta városban, Medgyesen.

Nagyobb különbség, élesebb ellentét vidék és vidék, lakosság és lakosság között talán nem is képzelhető, mint Szeged és Medgyes, a Dugonics eszményi magyarja és az erdélyi nemzetiségileg nagyon tarka népesség között. Ennek következtében szerfölött kíváncsiak lehetünk arra, hogy a tüzes, sőt türelmetlen magyarságú Dugonics, ki Erdélybe jöttkor épen a tetre vágyó s alkotni sóvárgó férfikor első éveit éli s aki nonsokára csakugyan egyik épen nem hatás nélkül való tekintélyévé lesz a megpezsdült magyar irodalmi és szellemi mozgalmaknak, miként lepődik meg, miként fog pattogni, szikrát vetni az Erdélyben látott ellentétek és különbségek hatása alatt? Miféle forrongó érzések és gondolatok, minő elszánt elhatározások támadnak lelkében ennek a korában ritka és még aludt vérű egyéniségeket is teljesen és bizonyosan felkavaró élménynek, az Erdélyben töltött három hosszú évnek az átéléséből?

Csakhogy ami a kíváncsiság számára oly érdekes és rendkívüli, az Dugonics életében, mint megszokott rendes dolog, semminemű emóciót nem keltett. Ő szerzetes volt. Előljáróinak parancsa Erdélybe, Medgyesre rendelte. És Dugonics engedelmeskedett. Tanította, amit rábíztak, a poétikát és retorikát. De füle nem vette észre, hogy a körülötte zajgó életnek magyar, román és szász nyelven zengő ritmusa és hullámzása mennyire más, mint az, amit ő classisokban diákjainak fejtegetett. Beszédet írt latin nyelven tanítványaihoz iskolai ünnepléyre, de maga három év alatt, az erdélyiségnek egyetlen

* Számos idevágó és jellemző nyilatkozata közül csak egyet idézünk, a Gyapjas vitézeknek Hazámfia megszólítással kezdődő előbeszédéből: „Kár volt volna pedig ezen régi történetet világra nem hozni: mivel benne édes Eleinknek, ama régi Scytháknak nyundokait látjuk. Sőt maga is ama híres-neves Medea, a kolchisi királynak hasonlíthatatlan kisasszonya, ki ezen munkámban főszemélyét mutatja, anyai részről valóságos scythiai fajzat vala.“

szívedobbanását sem vette észre. A *férfiak és az asszonyok* címen tréfás, de vaskos ízlésű verset írt arról, hogy az évek számával mint változik meg a férfi és a nő is, de a Szeged és Medgyes közötti különbség csendes lelkét meg nem zavarta. Elmélkedett a világ csodáiról, amik talán meg sem történtek, s az őt körülvevő, kézzelfogható csodát meg sem látta. Iskolai teendőinek végeztével szabad idejében itt kezdte fordítani Sallustiuszt és itt kezdte el *egybeszedelegetni* Trója veszedelmét, de Erdély nyomorúsága iránt közömbös, érzéketlen maradt. Szóval végezte a parancsot híven, foglalkozott a klasszikusokkal buzgón, ahogy egy fegyelmezett piaristához illik is a rendi tartománynak bármelyik pontján is, ahová éppen küldik.

Dugonics erdélyi tartózkodásának egyetlen személyes és közvetlen emberi okmánya van: az a levél, melyet 1768 máj. 21-én írt Tapolcsányi Gergelyhez, egykori rendfőnökéhez. Ami ebben a levélben személyes élmény, az is Szegedről szól. Arról, hogy az Erdélyben körútazást tevő Hadik András generális egy ebéd alatt, melyre Dugonics is hivatalos volt, Szegedről kicsinylőleg nyilatkozott, mondván, hogy ott rengeteg a szűnyog és a béka. De ne legyünk igazságtalanok. Dugonicsnak van mondani valója Erdélyről is. Megírja idősb barátjának, hogy jó egészségben van s hogy az erdélyi időjárás zord. Pl. abban az évben is, május 17-én kemény, jeges fagy állott be, a termés háromnegyed részét tönkre tette úgy, hogy az emberek sírnak. A történelmi nevezetességű Alvincen is megfordult, arról is van mondani valója. Ott üdül a gyenge egészségű püspök; az annakelőtte szintén piarista szerzetes, Bajtay. Vincenek is megvan a maga nyomorúsága. A jégzajlás a gátakat felszaggatta, sok malmot összezúzott. Medgyesen még nagyobb volt a veszedelem, ott egyetlen malom sem maradt épen. Messzi földre kellett vinni nagy fáradsággal az örölni valót. Egyéb-ként feltűnt, szemébe ötlött, mert maga is ott pihengetett, hogy a püspök vinci lakásán nagyon szép feliratok vannak, amelyeknek szövegét azonban feljegyezni is — szükségesnek már nem tartotta.

Ime a Dugonics Erdélybe utazásának, három évi ott időzésének közvetlen, személyes nyomai. Közvetett hatásként pedig, mint az erdélyi mult megismerését szolgáló mozzanatot, kell tekintenünk azt a valószínű körülményt, hogy Dugonicsnak már e három év alatt kezébe került Apor Péter Metamorphosisának valamelyik kézirat, másolati példánya. Valószínű, de nem bizonyos. Bizonyos csak az, hogy az 1790-ben, tehát több mint két évtizeddel *utóbb* írt és kiadott Arany perecek c. „Szomorú történet”-ének színhelyévé a Barcsai Ákos uralkodása alatti idők Kolozsvárját, annak környékét s az attól

*) Közölte Csaplár Benédek. Magyar Sion. 1868. évf. 911--13. l.

északra fekvő kis Papfalva nevű falut tette. A valószínűleg idegen drámából (szomorú történet öt szakaszban) regénnyé átdolgozott, átmagyarártott mű jegyzeteiben Dugonics gyakran hivatkozik Aporra s idéz is olykor terjedelmes részleteket a Metamorphosishól. Maga a regény azonban lényeg szerint semmivel sem reálisabban erdélyi, mint általában a Dugonics többi magyaráításai és átírásai. Ennek következtében kimondhatjuk, hogy Dugonicsnak sem személyiségére, sem irodalmi működésére az Erdélyben eltöltött három év számbavehető hatással nem volt.

Mert ha még elfogadnók is egyik régebbi életrajzírójának, Karácsonyi Krizosztomnak, azt a feljegyzését, hogy a „hajdani Dáciának emléke annyira gyúlasztá benne a görög és római régiség kívánását, hogy akkori minden üres óráit annak kielégítésére fordítaná“, még ekkor is joggal kérdezhetjük, van-e mindezekben sajátos erdélyi hatás? Egészen világos ugyanis, hogy a klasszikusok szeretetét az eszes, szorgalmas és fiatal, de már kész piarista szerzetes magával hozta, hogy a költészet és történet iránti szeretet már előbb felébredt volt benne, amint ezt legjobb életrajzírója is megjegyezte.*) Úgyhogy Dugonics egyszerűen tovább foglalkozott a már addig is kedvelt irányban. Foglalkozásán Erdély nem változtatott meg semmit. Ha történt változás és ami történt, az csupán a foglalkozni szerető egyéniség természetes továbbfejlődése. Ezért tárgyi alap hiányában teljességgel nem helytálló Endrődinek különben annyira kedvesen ható vélekedése, hogy Erdély elhatározó befolyással volt Dugonics szellemére, mintha a körülötte élő mondavilág, a római és dák, a hún és magyar emlékek ébresztették volna fel érdeklődését a regény és a történelem iránt.**) Igaz, Dugonicsot gazdag élő mondavilág vette körül, csakhogy ő ezt észre sem vette. Sőt nem épen alap nélkül merülhet fel az a kérdés a Karácsonyi Krizosztom megjegyzése ellenére is, hogy vajon egyáltalán látott-e római és dák, hún és magyar emlékeket az, aki az alvinci püspöki lakás felíratait is csak megemlítésre érdemesíti, akinek nincs egyetlen szava a szomszédos Gyulafehérvár, ennek valóban hangosan beszélő emlékei számára. Bizonyára nem igazságos egyetlen dokumentumból következtetni. De arra sincs semmi ok, hogy Dugonicsra nézve emlékezetesnek tegyünk föl más valamit is Erdélyből, mint azt a kettőt, amit maga mond és meg is nevez. T. i. püspökének alvinci kastélyát, melynek szép feliratai vannak s melyben maga is üdülgetett; azután a sok kárt okozó jégzajlást és májusi fagyot. Egyszóval a zord erdélyi időjárást. Egyébről meg-

*) Prónai Antal: *Dugonics András* életrajza, Szeged, 1903. 56. l.

* Beöthy--Badics: *Képesirodalomtörténet.* I. k. 661. l.

emlékezni érdemesnek nem tartja. Egyebet Erdélyből meg sem látott, vagy közönyösen ment el mellette. Nem érdekelte.

Az Arany pereceknek Kolozsvárra és környékére alkalmazott topographiájában sem találhatunk különösebb Erdélyismeretet, erdélyi hatást. A műben néhány földrajzi és személyneven kívül semmi sincs erdélyi. Csupán a vonal alatt, jegyzetekben idézett részletek Apor Metamorphosisából erdélyiek. És e részletek nem a mű cselekményét magyarázzák, hanem egyes szókhoz mesterségesen vannak hozzátapasztva. Nem a regényben lepergő erdélyi életet és történelmet szemléltetik — ilyen tulajdonképpen nincs —, hanem inkább a Dugonics történet- és nyelvtudományi jártasságát. S minthogy e művet erdélyi időzése után két évtizeddel írta, kérdés, hogy vajon a jegyzetekben adott Erdély-ismeretet Erdélyben gyűjtötte-e s nem utóbb szedegette-e ki? Mert a néhány névre terjedő erdélyi rámára húzás egészen bizonyosan két évtizeddel utóbb, tehát Erdélytől függetlenül ment véghez.

A nemzetietlen kor kellős közepén vagyunk. S csupán e kornak elszigetelt nemtörődömsége és fásult magamegelgedése tudja megértetni velünk, hogy még Dugonicsnak, ennek az épen nem alvadt vérű, sőt ugyancsak paprikásan csípő és pattogó alföldi magyarnak sincs egyéb észrevétele és mondani-valója Erdélyről, mint az, hogy ott az időjárás felette zord. Ebben igaza is van. Akkor valóban sivár, fagyos, zord szelek kavarogtak Erdély földje és lelke felett. E fagyok, jégzajlások tömérdek kárt tettek benne. Csakhogy Dugonics ezekből édes keveset vett észre. Ő szerzetes volt és a nemzetietlen korban. Parancsszóra jött Erdélybe, s három év mulva époly zavartalan nyugalommal ment tovább, vissza, mint ahogy idejött. Erdély nem hagyott nyomot lelki világában.

Kristóf György.

Andreas Dugonics in Siebenbürgen. Dugonics (1740—1818), der Verfasser des ersten ungarischen historischen Romans, geboren in Szeged, hat als Mitglied des Piaristen-Ordens drei Jahre lang in dem Mediascher Gymnasium (Siebenbürgen) gelehrt. Der Verfasser des oben angeführten Artikels stellt fest, dass der Aufenthalt in Siebenbürgen auf die Persönlichkeit und literarische Tätigkeit Dugonics's keine Wirkung geübt hatte.

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.

(Folytatás.)

Mert eloszlott vala némű-némű malaszt az ő orcájában és némű-némű malasztos mégért erkölcs az ő tekintetiben,²⁶ úgy hogy sém ke(6)mény beszédökkel, sém lágy beszédökkel ném lálatnék megváltoztatni. Ez szent szűz kevés beszéddel elégedik vala még. Ő vala vesztégségnek²⁷ szeretője, és soha ömagát nem aggya vala magas mevetésre (fél való mevetésre).²⁸ Sémniképpen ömagát dicsírni nem hagyja vala, magahányást²⁹ és hétságos³⁰ szót mēndēnēstől fogva megútál vala. Gērjedőz vala ez némēs szent szűz az isteni szerelmnek tűzével, és meggyúladván imádkozik vala szűnetlen, olyha³¹ minden közbevetés nekől, úgyhogy napnak első ideétől³² fogva az konventnek³³ ebédének ideiglen szőnetlen imádságban marad vala még, és tahát Uronk Jézus Krisztusnak feszőletinek őt sebeinek heleit gyakorta nagy béven ő kön-hullatásával meg-öttözvén,³⁴ ő szájával megcsókolga(7)ttya vala. Azonképpen tészēn vala ő szent szűleének képeének es, hogykit³⁵ ez szent szűz nagy kívánattal tisztēl vala. Az eleven szent kērészfát³⁶ mindēnkoron őnála (vagy őmellette) tartja vala, úgyhogy ném csak vigyázvān, de még alvān³⁷ es tisztēlnēje³⁸ az szent kērészfát. Mikoron az refektóriumban bemēgyēn vala, az szent-

²⁶ Diffusa autem erat quaedam gratia (= kedvesség vö. Melich: Szl. J. I. 19—20) ejus faciei et gratiosa maturitas ejus aspectui.

²⁷ Amatrix taciturnitatis. — An das so war sie gar fleiszig ihres Schweigens. — *Vesztégség* = hallgatás, nem-szólás.

²⁸ Hangos nevetés. — Et nunquam se in risum resolvit... — Sie züflosz auch nimmer in streffliche Lachen.

²⁹ Kérkedés.

³⁰ Üres, hiábavaló, haszontalan.

³¹ Mintegy. Másik jelentése: mintha.

³² Az *idő*-nek a régi nyelvben 'óra' jelentése is van: ...von der ersten Stunde des Tages an...: — Ezen reggeli 6 órát érts.

³³ *Konvent* itt az apácák társasága. — ...ita ut ad alium prandium Conventus orationes suas semper continuaret.

³⁴ Öntöz.

³⁵ *Hogyki* jelentése 'ki'.

³⁶ Vivificae crucis signum et suae Genetricis imaginem circa se semper devotissime conservaret.

³⁷ *Vigyáz* = 'virraszt', 'ébren marad'. — ...non solum vigilans, verum etiam dormiens.

³⁸ Tisztēlném, tisztēlnéd, *tisetēlné*, v. *tisetēlnéje*.

tőknek képüket létérdépölvén alázatot³⁹ imággya vala. Azonképen egyebött és, valahol Uronk Jézusnak, asszonyonk Máriának és egyéb szentőknek képüket láttya vala, létérdépölvén tiszteli vala. Akármely hamar kellétt és elmenni, soha el nem hatta.

Az kösségnek⁴⁰ étkével mindénkoron megélegészik vala. Az kösség kivől⁴¹ soha nem észik vala, hanem csak mikoron az ő anyja és nényei, hercegőknek feleségi, júnek vala ez klastromban; de ezt és csak alég tészí vala, az fejedelm(8)nek kételenéchtése⁴² miá,⁴³ de ritkán.

Az éjének sokát (sok éjüket) nagyobb részre imádságban [mulatja] (mulat) vala el⁴⁴ álom nekől egy szórórrol avagy kettővel, kik ővele nagy örömmel társolkodnak vala, demaga⁴⁵ távúl.⁴⁰ Kéri vala Szent Margit asszon az ő társit alázatos kéreéssel, hogy ha valamely az szórórok közzől őréá mënne, meg né hadnáják⁴⁷ bántani az ő imádságában. Mert gyakorta az ő imádságában az ő szüvének keserő nyögése (fászkodása) és soklása⁴⁸ között — miképpen nyilván megésmerték — hogy-

³⁹ *Alázatosan*. Ezen a módhatározón a helyhatározó -n rag van, az azonos értékű *alázatot* alakon a régi -t helyhatározó rag. — *Humiliter*. — *Alázatot* és *alázatosan* úgy viszonylik alakilag egymáshoz, mint 'kelt *Fehérvárt*' és 'kelt *Fehérváron*'.

⁴⁰ Az apácák társaságának. — *Cibus communitatis peroptime contenta*. — ...hät ein Genügen an der Speisz des Convents.

⁴¹ Községen kívül (vö. kétségkívül v. kétségen kívül). — *Ausserhalb des Convents asz sie nit*.

⁴² *Kételenécht* > *kételenéjt* > *kételenét* > *kételemít* > *kételemít*. Az -ny-es *kénytelen* kiejtés és írás hibás szófejtés eredménye. — ...coacta... — ..betwungen ward...

⁴³ Miatt.

⁴⁴ Eltölt.

⁴⁵ A régi összetett *demaga* ellentétes kötőszónak ugyanaz a jelentése, mint a mai *de* kötőszónak.

⁴⁶ Baros kiadásában ez a hely a hibás mondatpontozás miatt hibás értelmű. Szerinte: „...kik ő vele nagy örömmel társolkodnak vala. De maga távol kéri vala Szent Margit asszony az ő társit...” — *Manig Nacht verging sie in dem Gepet ungeschlafen mit zweien Gesellen ihrn Schwestern, die sie mit Fleisz pat aufzumerken, das niemant köm sie zu hindern an dem Gepet*. — Nem Margit kérte távolról a társait, hanem az ő előzetes kérésére ők maradtak távol tőle azért, hogy ha valaki őt imádságában zavarni akarná, megakadályozhassák.

⁴⁷ Hagynánk v. hagynók, hagynatok, *hagynák* v. *hagynáják*, (A *hagynók* alak keletkezte és tárgyas minősége újabb a *hagynánk* alak tárgyas alkalmazásánál. A *hagynánk* is mind alanyi, mind tárgyas minőségében eredetibb a csak tárgyas *hagynók*-nál.)

⁴⁸ *Fászkodás* ~ fohászkodás. *Soklás* ~ csuklás; a *soklás* jelentése azonban 'zokogás'. — *Frequenter etiam inter amarus cordis gemitus et singultus...* — ...wann sie gemeiniglich ausprach mit pitter Erseuffzen und Prechen ihres Herzens.

olyha némiképpen ömagának kövéle⁴⁹ ragattatott, és csudálatos siralmas szózatokat mond vala.

Soha Szent Margit asszon kiváltképpen avagy egyedől dormitóriumnak kivőle nem akart lenni, hanem csak irgalmasságért,⁵⁰ és ez-koron az ő imádságit az ő (9) ágyának előtte tellyeséti vala még.

Ebédnek utánna kézi dolgot tészén vala, jelésől szent egyházhoz való dolgot (mívet) és szenteknek ereklékhez⁵¹ való ékességüket. Demaga az ő kézi míviért az szilenciomot (az vesztégségtartást)⁵² hátra nem veti vala, de igén erőssen még-tartya vala.

Ha mikoron ez szent szűz az szokott imádságit be nem telleséchteti vala, jelésől az ő szüleinek jelén voltokért, tahát igén bánkódik vala, mintha valami nagy kárt vallott volna, mind addig, mígnem betelleyeséchtötte, hogy az egy napnak része lelki dimölcs⁵³ nekől el né múlnék.

Ez szűznek vala nagy kívánattya (szerelme) béchtélésre,⁵⁴ és nagy szerelmel olyha ő ereének fölőtte az szerzetnek régula szerént való keménségét (szenvedetösségét, böchtét) erőkédik vala még-tartani, kinek okáért gyakorta jut vala ő testének⁵⁵ nagy (10) fogyatkozására.

Vala ez szent szűznek nagy ájtatossága imádságra, mert áll vala az karba⁵⁶ siralmakkal nagy imádságokban. Némikoron imádkozik az szent kérészt oltára előtt az karban, némikoron az ő titkos imádkozó helén az karban, némikoron kedég áll vala az ablaknál, kirél nézik Krisztusnak szent testét nagy ájtatossággal és nagy siralmakkal.

⁴⁹ ...quasi quodammodo extra se rapta... — ...quasi in spiritu rapta fuisset.

⁵⁰ Sajnálta az őt kísérő apácátársait azért, hogy azok miatta éjtszaka nem pihenhetnek. — Nunquam enim singularis vel sola extra dormitorium esse volebat, nisi ratione compassionis vel quietis sororum se comitantium... — Oft von Mitleiden wegen ihrer Gesellin und Schwester, das sie ihr Ruh möchten haben, bleib sie in dem Dormiter. — Itt az irgalmasság jelentése tehát: 'részvét', 'szánalom', 'sajnálkozás'.

⁵¹ Ereklýé-ékhez > ereklýé-j-ékhez > ereklýéjökhez. Baros a birtokviszonyt nem vette észre, ezért hibásan írta át így: „ereklýékhez”. — Nach dem Essen arbeitete sie mit ihren Händen und zu vorderst die Dienst, die zugehörten der der Kirchen und dem Heiligtum der Heiligen (genit!)

⁵² Haltungs des Schweigens.

⁵³ Gyümölcs. — Kein Zeit des Tages liesz sie vergebens hingeen.

⁵⁴ Béchtélés > béjtélés > böjtölés v. béchtélés > böchtélés > böjtölés.

⁵⁵ A Volf-kiadásban hibásan: *testnek*. Evvel a hibával adja Baros is. Hogy a Volf-Baros *testnek* hiba *testének* helyett, ezt mutatja az előtte lévő „ő“ birtokos-jelző is, meg aztán a német szöveg megfelelő helye is: „Abkraft... ..ihres Leibes.“ Baros — ebből látszik — Ráskai Lea kéziratát sem nézte meg.

⁵⁶ Hol? kérdésre felel. — ...in choro...

Az első misét meghallgattya vala magának,⁵⁷ de az nagy misén és egyéb zsolozsmákon⁵⁸ mindenkoron egyéb szórórokkal állott és éneklött, ha-nem⁵⁹ mikoron beteg volt; minden időben ezenképpen áll vala mind ebédig. Szent kérészt naptól fogva kedég húsvétig ebéd után egy kevéssé megmarad vala az szórórokkal és azután elmegyén vala az karban⁶⁰ és áll vala imádságokban nagy siralmal⁶¹ mind kollációig.⁶² Azonképpen tészén (11) vala kompléta után és mind addig, míg nem betészik vala az kart⁶³ és azután elmegyén vala az ő cöllájában, az ő ágya előtt betelleyesécti vala az ő imádságit és imádkozik vala mind elő tikszóig.⁶⁴ Azután léfekszik vala az ágy előtt az págyiméntomon egy gyékénre.

Ésmég ez szentségés szűz Judika vasárnaptól fogva nagy-szombatig minden napon megolvastattya vala az Passiót (Krisztusnak kényyát), és hallgattya vala nagy ájtatossággal és siralmal lábón állva. Azannéra gyötri vala őmagát húsvét előtt az két hétben, és oly igen alázja vala őmagát, és foglalja vala őmagát imádságokban, siralmakban, mintha mindenkoron látnája az Urístent az feszőletnek ő képében.

Nagy csötörtékre jutván kedég megmossa vala az szórórok lábait nagy alázatosság(12)gal és hogy kik valának az időben ez klastromban számmal hetvenen. És nemcsak az szórórok lá-

⁵⁷ Egymagában, külön. — Et audiebat primum missam privatam.

⁵⁸ Zsoltárimádság különböző hymnusokkal, olvasmányokkal s egyházi imádságokkal átszőve. Már az ősegyházban a papság és hívek közös ájtatosságokon énekeltek vagy fölváltva karban imádkozták a zsoltórokat. A VI. században már készen volt a ma is használatos beosztás: *Matutinum* (reggeli rész: a *Nocturnus*-szal. éjjeli vagy hajnali résszel), a *Laudes* (dícséret), a *Prima*, *Tertia*, *Sexta*, *Nona*, *Vesperae* (vecsernye, régen így is: *veternye*) és *Completorium* (befejezés, régiesen: *kompléta*). Ezek a nevek jelzik az egyes részek időbeli beosztását a nap különböző óráira. A *Matutinumot* valaha éjjel mondták, a *Laudest* hajnalban.

⁵⁹ A *ha — nem* jelentése nem az, ami ma; nem 'sed', vagy 'autem', nem aber', hanem 'nisi', 'hacsak — nem' azaz 'kivévéu azt az esetet, (mikor).' Világosan kitűnik ez a latin szövegből: „et erat cum aliis sororibus semper in missis et in aliis officiis.*) nisi esset infirma; et omni die ita stabat et faciebat usque ad horam prandii. — Baros nem használja a magyar legenda megórtéséhez a latin nyelvű forrást; ezért ezt a helyet is rossz mondatpontozással és hibás értelmezéssel írja át így: „Az első misét meghallgatja vala magának, de a nagy misén és egyéb zsolozsmákon mindenkoron egyéb szórórokkal állott és éneklött. Ha nem mikoron beteg volt, minden időben ezenképpen áll vala mind ebédig.” Mivel Barosnak ez a szövege „mai nyelvre” való átirás, helyesen így kellett volna a Legenda e helyét átírnia: „Az első misét meghallgatja vala magányosan, de a nagy misén és egyéb zsolozsmákon mindenkoron egyéb szórórokkal állott és éneklött, ha csak beteg nem volt (vagy: kivévéu, mikoron beteg volt). Minden időben ezenképpen áll vala mind ebédig.” Baros mai nyelvre való átirásából azt olvashatjuk ki, hogy Margit éppen mikor beteg volt, akkor állt mind ebédig a zsolozsmán. A Legenda pedig ennek éppen az ellenkezőjét mondja.

* Officium = zsolozsma.

bait mossa vala még, de még az szolgálóknak és lábokat megmossa vala nagy alázatossággal és ájtatossággal és nagy siralmal. Térdén állván mégyén vala egy szóror lábátúl az más szóror lábához, és úgy mossa vala, és megtörli vala ő fejének fédelével⁶⁵ és megcsokolja vala, és azután ugyanazon fédelet (avagy ruhát) azonképpen fején viseli vala. Ezt kedég Szent Margit asszon, hogy megmossa lábokat, meggkéri vala az priorissátúl engedelmeségért mindén esztendőben, mindattúl fogva, hogy Szent Margit asszonnak jó okossága⁶⁶ volt. Az priorissa kedég örömet neki haggya vala.

Az Úr vacsoráján az mandátum⁶⁷ után ez szent szűz be nem mégyén vala ő ágyában, de (13) imádkozik vala nagy ájtatossággal, és olvas vala szoltárt, állván ő lábain az karban; de az veternyén és égyéb zsolozsmákon áll vala az égyéb szórorokkal, és ezt tézsi vala nagyszombatnak vecsernyéjéiglen.

Nagypéntéken kedég mēndēnēstől fogva sēmmit nem észik vala, sēm iszik vala, sēm aloszik vala, sēm szól vala valamely embérnek, viselvén mind az tellyes napot nagy ájtatos, siralmas imádságban, siratván Jézusnak ártatlan szent halálát. Mikoron kedég nagypéntéken az pap fēlemeli az kērészfát és azt mongya: Ecce lignum (azaz: ímehol vagyon az szent kērészfta), azkoron ez szentségēs szűz, Szent Margit asszon, lēterjeszti vala őmagát⁶⁸ az földre nagy siralmakkal, úgyhogy az ő nagy siralmát még el-ki és megnallhatták az szentēgyházban. (14) Ezēnképpen marad vala mind napestig nagy siralmakban.

Égyéb időkben kedég az éjnek vesztégségét mulatja vala el

⁶⁵ Hová? kérdésre felel. — ...et postea intrabat in chorum.

⁶⁶ A *siralom*, *álom*, *hatalom* stb. eredetibb alakja *siralom*, *álm*, *hatalom* stb. volt, a *-val*, *-vel* rag eredetibb alakja pedig *-al*, *-el*. Az ómagyar *fi al* 'cum filio', *halálá-al* 'cum morte ejus' alakból később lett hangzóválasztó*). *v*-vel *fi-v-al*, *halálá-v-al*, s az efféle alakokban a nyelvtudatnak már nem *-al* lett a 'cum', 'mit' jelentésű rag, hanem *-val*. Némely nyelvjárásunkban nemcsak a magánhangzóra végződő tövek vették föl a rag *-val*, *-vel* alakját, mint *fi*, *halála* stb., hanem ezt a *v*-s alakú ragot analogia következtében fölvették a mássalhangzóra végződő tövek is, mint *kanál*, *kés*, stb. Így van némely nyelvemlékünkben: *kanálval*, *késvel*. Voltak olyan *-val*, *-vel* ragos szavaink is, melyekben a *-v* eredetileg hangzóválasztó volt, de hangzókiesés miatt közvetlen mássalhangzó utáni helyzetbe került. Így a *mogzotu* (mai 'magzat'), *molosztu* (mai 'malaszt') tövekből *mogzotu-v-ol*, *molosztu-v-ol* lett s ezekből *magzatval*, *malasztval*. Sok vidéken még a mássalhangzóra végződő tövek nem vették föl a *-val*, *-vel* rag *-v-s* alakját, hanem az a változás történt bennük, hogy az *-al*, *-el* alakú rag előtt megnyúlt a szó tövégi mássalhangzója: *vaj-al* (mit Butter) > *vajjal*, *hal-al* (mit Fisch) > *hallal*. (A vogulban ma is: *vajjel* a '*vajjal*', *chuljel* a '*hallal*', a mai *álommal* régi magyar *álmal* alakjának pedig a vogulban *álmjel* felel meg.) Sem a vogul, *álmjel* nem *álmvel*ből lett, sem a régi magyar *álmal* nem *álmval*-ból, épúgy a régi magyar *siralmal* nem *siralmvál*-ból lett; tehát nem is írom így: *siralmmal*.

*) Talán ez jobb műszó lenne a kétségkívül rossz *hiatusöltő* vagy *ürpótló* helyett.

az ő szokott imádságiban. Gyakorta ő imádsági után az nagy fáradságnak miatta az ő ágya előtt az gyékénen léletik vala még az szóroroktól alonnia. Veternyének előtte ésmég félkél vala, kiről bizonságot töttek az szórorok. Jelēsöl szóror Jolēnt, hogyki vala sekrestyérés szóror, úgy mond, hogy ő nyolc esztendeig volt sekrestyérés és mindēnkoron gyakorta lēlte őtet imádságban veternyének előtte, mikoron ez szóror mégyēn vala az óra⁶⁹ meglátni, hogy ha⁷⁰ ideje veternyét harangoznia. Ésmég⁷¹ karácson estin, mikoron hirdettetik Krisztusnak születése az veternye után az kapitulomba, miképpen szokás ez szent szērzetben.

Azonképpen (15) tészēn vala asszonyunk Mária születésének estin ēs, és Nagybódogasszon estin, és Dimēlesoltó Bódogasszon estin.

Mikoron kedég hallja vala Szent Margit asszon az Bódogasszon napját félhirdetni az veternyēn, tahát ez szent szūz léterjeszködik vala az földre nagy siralmal, és tellyes ájtatossággal imádkozik vala, és háláadásokat tészēn vala.

Mindēn karácson estin mond vala ezēr Pátērnosztērt, és tészēn vala ezēr Vēniát, és böchtēl vala vízzel. Azonképpen mindēn Bódogasszon estin mond vala ezēr Ave-Máriát és tészēn vala ezēr Vēniát, és böchtēl vala vízzel, még ha élég erőtelen⁷² volt ēs. Pinkēt estin mond vala ezēr Vēni-Szánkētēt ezēr Vēniával és böchtēl vala vízzel. Azonképpen böchtēl vala ēgyēb szentēknek ēs és szent apostoloknak estin vízzel.

Oly igēn nagy ēdēs ájtatossággal imádkozik, hogy az szórorok hallották, imádságának idejēn mintha valakivel (16) szolt volna. Az szót hallják vala, de nēm érthetik vala, mi az

⁶² Vacsoráig. — ...post prandium ...usque ad horam collationis.

⁶³ Míg be nem csukták a kar ajtaját. — ...donec clauderetur ostium chori...

⁶⁴ *Elő* régi nyelvünkben 'első'-t is jelentett: itt is azt jelenti. — ...usque ad cantum galli.

⁶⁵ ...cum velo capitis sui. — Baros hibásan írja át így: „fedelével”. E szónak semmi köze a magyar *fedél* szóhoz, hanem a német *Pfeitel* átvétele. Mai nyelvjárásban is él *fidel* alakban. A régi *fedél* jóval hosszabb volt, mint széles, s a fejet körülgöngyölvén vele, két végét az áll alatt csavarták össze. (L. Gombocz MNy. IV, 177). Sokszor előfordul a Margit-Legendában s Baros mindig rosszul érte *fedél*-nek írja a *fedel*-t.

⁶⁶ ...et hoc inceptit facere, quando inceptit habere bonum sensum et bonam cognitionem.

⁶⁷ *Mandátum* a lábmosás szertartása.

⁶⁸ Egész testével leborult (vö. elterült). — ...prosternebat se ad terram...

⁶⁹ Az órát meglátni. A finn-ugor nyelvekben — a magyarban is — a teljes tárgynak eredetileg nem volt ragja.

⁷⁰ A *ha* eredetileg nem föltételes kötőszó volt, hanem időhatározó kérdőszó (mikorra? mikor?), még eredetibben pedig helyhatározó kérdőszó (hová? v. nyelvjárási: *há?*). Itt a mondat értelme: ... hogy vajjon ideje már harangozni?

⁷¹ Ismét. — ...item...

⁷² Nagyon erőtelen

szó volna. Oly igen nagy édességgel és nagy siralmakkal imádkozik vala ez szent szűz, hogy mikoron ő imádkozik vala, oly igén nagy sirást tészén vala, hogy az ő véloma (avagy keszkenője), kivel az ő könvét (siralrát) eltörli vala, annéra vizesől vala mēg, hogy annak utánna ez szent szűz az vélomot (avagy keszkenőt) mēgfacsarja vala, és az siralmnak vize kijú vala belőle, az vélomból. Mēly nagy siralmaknak okáért ez szent szűznek ő feje mēghidegölt vala, és visel vala az ő fején mindēnkoron sok ruhát.

Ezēn újtatosságra tanéchtya vala az ēgyēb szórorokat és, jelēsől ēgy szórort, ki vala kántrix, szórór Katērína, Váradī András úrnak lēánya.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.)

(Fortsetzung.)

Die Vereinheitlichungstendenz der Volkssprache ist aber dem dauernden Bestehen von Tautonyma nicht günstig. Der Sprachmischung sollte ein Sprachausgleich folgen. Diese lexikalische Vereinheitlichung konnte auf zweierlei Weise erreicht werden:

a) In einigen wenigen Fällen ist eine **Kontamination** entstanden. Keine der in Kampf geratenen Formen konnte den völligen Sieg davontragen, sie gingen lieber einen Kompromiss ein. Die 'Deichsel am Wagen' heisst in Oberhessen *Geisel*, in Süd-Nassau *Deichsel*, in Kistormás ist die Kontaminationsform *Deisel* allgemein geworden. Dieselbe Wortkreuzung kommt — nebst *Geigchsel* — auch in dem Stammgebiet vor. (Abb. 5.)⁹ — Beim Zusammenstossen von *Spennel* und *Nadel* (für 'Stecknadel') ist die Form *Spennohl* ständig geworden, aus dem Kampfe der vielen mundartlichen Bezeichnungen für 'Flieder' (*Zitterene*, *Fuchschwanz*, *Lämmerschwanz*, *Sträusse*, *Hüttenblume*, *Baumblume*, *Bäumchenrose*, **Pfingsten**, **Nägelchen** usw. (ist die Zusammensetzung *Pingstnäel* (*Pfingstnägél*) als Sieger hervorgekommen.

b) In der überwiegenden Mehrzahl der Erscheinungen hat sich aber der Ausgleich so vollzogen, dass einer der in Kampf geratenen Ausdrücke sich auf Kosten aller übrigen durchsetzte und in der Kolonialmundart festgeworden ist. Der Ausgang des Kampfes war recht abwechslungsreich: es hat bald dieser, bald jener Sprachtyp den Sieg davongetragen, so dass in dem Wort-

⁹ W. Pessler: Handbuch der Deutschen Volkskunde. Potsdam. III. S. 298.f.

schatz der heutigen Mundart fast alle Elemente der ehemaligen Sprachmischung vertreten sind.

Das Vordringen der **südnassauischen** Elemente ist auch auf lexikalischem Gebiet bemerkbar. Sie wurden in vielen Fällen von der Schriftsprache und so von der Autorität der Kirche und Schule unterstützt. So siegten südl. *Star* über nördl. *Sprinn* (Abb. 6.), *Kartoffel* über *Erdäpfel*, *Karer* (Kater) über *Katzemann*, *Henz*, *Sprau* (Spreu) über *Helt*, *Granne* über *Ahne*, *Struhsal* (Strohseil) über *Lendseil*, *Schlockerfass* über *Schlorrerfass*, *Bremse* über *Hemme* und *Micke*, *Peitsche* über *Geisset*, *Klaue* über *Klotte*, *Kutte*, *Nametog* (Nachmittag) über *Onnern*, *Mittag*, *käm-men* über *strählen*, *schleifen* über *glitschen* usw. Für den Sieg

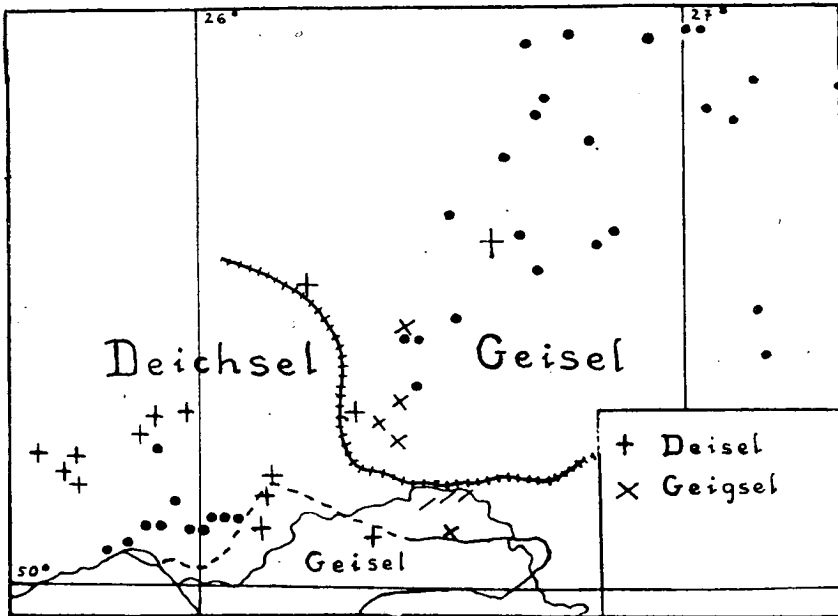

Abb. 5. 'Die Deichsel am Wagen'. (Nach dem Südhessischen Wörterbuch.)

der schriftsprachlichen Formen bieten die Wörter *Brunnen* und *Hiehneraage* (Hühnerauge) besonders charakteristische Beispiele. Die Grenzlinie von *Born Brunnen* verläuft heute unmittelbar nördlich der Rhein-Main-Linie, früher hatte sie einen südlicheren Verlauf,¹⁰ auf dem ganzen Herkunftsgebiet herrschen also heute noch die *Born*-Formen, bei uns ist aber das schriftsprachliche Wort *Brunnen* zur Geltung gekommen. Das Wort *Hühnerauge* ist im Stammgebiet gegenüber den Formen *Leichdorn*, *Atzelaage*,

¹⁰ Küpperbusch: *Born und Brunnen*. Teuthonista. 1931. S. 55. ff.

Elsterauge usw. nur auf einem ganz kleinen Gebiet gebräuchlich (Abb. 7.), doch ist in Kistormás dieser Ausdruck allgemein geltend geworden. (Das Wort: *Huhn* erscheint sonst in unserer Mundart immer als *Hinkel*: *Hinkelstall*, *Hinkelhaus*, *Hinkeltche*, 'Hühnchen', *Rebhinkel*, usw.)

Die südlichen Formen haben sich aber vielfach auch in solchen Fällen durchgesetzt, wo sie von dem schriftsprachlichen Ausdruck abweichen. So sagt man in der Mundart: *Klusterbeere* (Klosterbeere) für 'Stachelbeere' (Abb. 8.), *Herrgottsviegeltche* (Herrgottsvögelchen) für 'Marienkäfer', *Gickel* für 'Hahn', *stierig* für 'brünstig (von der Kuh)', *morsch* für 'edelfaul' (Abb. 9.), *Kerb*

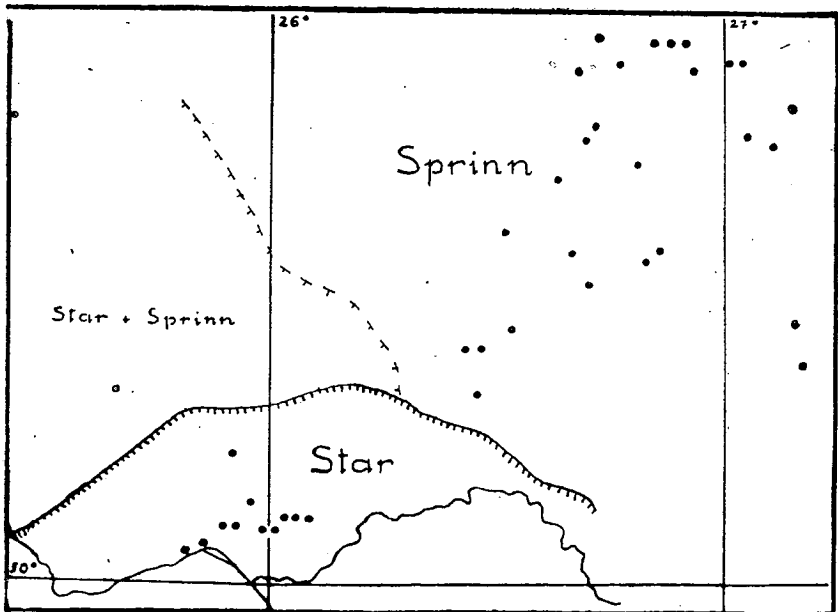

Abb. 6. 'Star'. (Nach dem Hessen-Nassauischen Volkswörterbuch)

für 'Kirchweih', *Samstag* für 'Sonnabend',¹¹ *Leuchst* für die 'Wagenstütze', *Micke* für 'Fliege' (Abb. 10.), *kraweln* für 'kriechen', *greinen* für 'weinen', *phetzen* für 'kneifen', usw. Diese Wörter rücken auch in Deutschland mit der sog. „Süd nordbewegung“ auf Kosten der oberhessischen Formen siegreich hervor. In der Kolonialmundart und auf dem Stammgebiet kann also das gleiche Kräftespiel der Sprachelemente beobachtet werden.

Dieser mächtigen „Süd nordbewegung“ gegenüber blieben aber auch alte, bodenständige **oberhessische** Formen zäh erhal-

¹¹ Pessler: op. cit. S. 303.

ten, unter ihnen auch solche, die sich im Stammgebiet vielfach schon im Absterben befinden. So: alte Bezeichnungen für Familienverhältnisse: *Fraache* (Fräuchen) für 'Grossmutter', *Herrche* für 'Grossvater', *Schwäher* für 'Schwiegervater', *Schwieger* für 'Schwiegermutter', *Tochtermann* für 'Schwiegersohn', *Schnerch* für 'Schwiegertochter'; Wörter, die mit dem Brauchtum verbunden und so traditionell geworden sind: *Leicht* für 'Sarg' (Abb. 11.), *Trauer* für 'Begräbnis', *Trestermohl* (Tröstermahl) für 'Leichenschmaus'; Bauernwörter: *Suttich* für 'Jauche', *Längwied* für 'die lange Stange, die am Ackerwagen das vordere mit dem hinteren Wagengestell verbindet'; mit

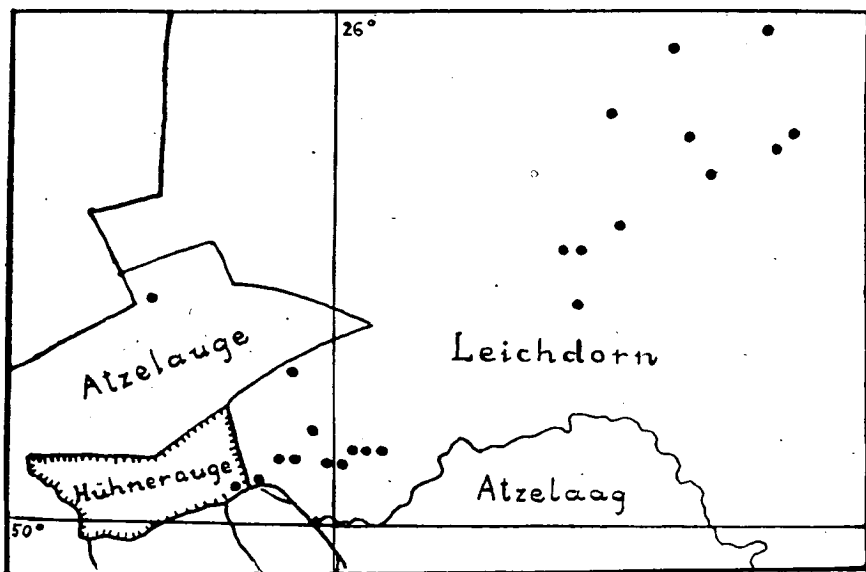

Abb. 7. 'Schmerzhafte Hornhautbildung am Fusse'.
(Nach dem Hessen-Nassauischen Volkswörterbuch.)

der bäuerlichen Lebensweise verbundene Wörter: *Nochtsop* (Nachtsuppe) für 'das gekochte Abendessen', *Warstsop* (Wurstsuppe) für 'Metzelsuppe', Bezeichnungen für Trachtenstücke: *Brostlappe* (Brustlappen) für 'die Männerweste', *Klünpe* für die 'Holzschuhe'; volkstümliche Tiernamen: *Schiessatter* für 'Eidechse', *Flerermaus* (Fledermaus) für 'Schmetterling', usw.

Auch das östliche Randgebiet der Herkunftslandschaft hat zur Ausbildung des Wortschatzes beigetragen. So heisst in der Kolonialmundart 'der Speicher des Hauses': *Borem* (Boden); (im Westen: *Speicher*, *Bühne*, *Oberlaube*), 'das Kniegebügel an der Hinterseite des Tierhinterfusses': *Schiesshocke* (im Westen

Hespe, Heese) (Abb. 12.), 'das Euter der Kuh': *Ditz* (im Westen: *Mämm*), 'das Kinderspiel Nachlauf spielen': *Fängerches spiele* (im Westen: *Nachlaufen, Greifen, Kriegen*), usw.

Der Wortschatz unserer Mundart zeigt also, wie es schon aus diesen wenigen Angaben hervorgeht, ein buntes Mosaik, dessen Steine aus verschiedenen Sprachräumen zusammengetragen würden. Ein ausführliches Vergleichen des Kistormäser

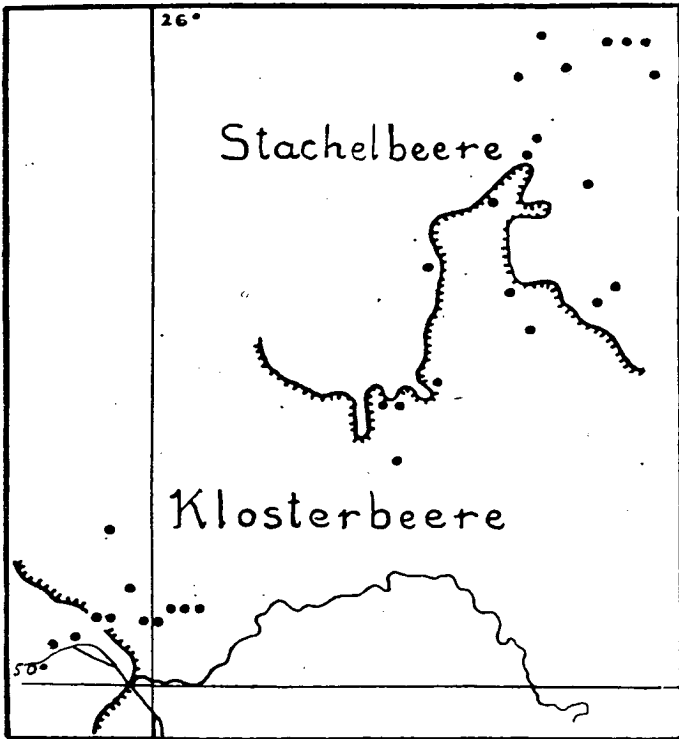

Abb. 8. 'Stachelbeere'. (Nach dem Südhessischen Wörterbuch.)

Wortschatzes mit dem des Stammgebietes ist noch nicht möglich, da das Kartographieren der grossen deutschen Wortsammlungen (Wortatlas, Hessen-Nassauisches Volkswörterbuch, Südhessisches Wörterbuch) noch nicht vollendet ist. Zu ihrem grossangelegten Sammelwerk wollen wir einen kleinen Beitrag liefern, in dem wir im folgenden eine Auswahl des Kistormäser Wortschatzes mitteilen.

(Fortsetzung folgt.)

Frau Steph. Tálasi geb. Anna Varga.

Eine alte deutsche Handschrift

aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek
über das Leben der Ungarischen Königstochter, der heil. Margarete
(1242—1270).

Lateinisch geschrieben von *Johannes de Vercellis** (XIII. Jhd.) deutsch übersetzt von
Georg Walter (XV. Jhd.) dessen Text mit teilweise modernisierter Orthographie hiemit
publiziert wird

von *Gedeon Mészöly*.

EINLEITUNG DES HERAUSGEBERS.

Der riesige Angriff der Mongolen gegen Europa geschah vor 700 Jahren, nämlich 1241—1242 und wurde an der Grenze des Deutschtums durch grösstes Blutopfer des Ungartums aufgehalten. Der damalige ungarische König Béla IV., gelobte in der Mitte der Gefahren, sein Kind Gott zu widmen und deshalb hat er dann seine Tochter Margarete, die im Jahre 1242, also unmittelbar am Ende des Mongolenzuges geboren wurde, ins Kloster gegeben. Über Margaretes Leben und die Verhältnisse in einem mittelalterlichen Nonnenkloster gibt die sogenannte Margaretenlegende ein treues, also auch vom kulturhistorischem Gesichtspunkt aus wertvolles Bild. Die Legende wurde auf Grund der Zeugenaussagen der Genossinnen Margaretens ursprünglich lateinisch geschrieben und sowohl die ungarische (deren Verfasser unbekannt ist), als auch die deutsche Legende wurden in ihren Hauptzügen*) nach derselben Quelle verfasst.

Aus Anlass dessen, dass die ungarische Legende an der siebenten Jahrhundertswende des Mongolenzuges herausgegeben wird und zwar mit einer Orthographie, die das Lesen und Verstehen für die Leser erleichtert, ohne die ursprüngliche Sprache des alten Textes zu ändern, habe ich gemeint, es dürfte nicht ohne Interesse sein auch den deutschen Urtext als ein ehrwürdiges Denkmal der uralten geistigen ungarisch-deutschen Beziehungen mitzuteilen und zwar unter denselben orthographischen Prinzipien, die ich beim Herausgeben des altungarischen Textes im Interesse des breiteren Leserkreises angewendet habe.

*

Hie hebt sich an die Vorred von dem Leben, seligen Wandlung, Verschiedung und Wunderzeichen der heiligen Jungfrau

*) Die gegenteilige Meinung von Elemér Lovas kann ich in dem heutigen Stadium der Forschungen nicht annehmen. (El. Lovas: *Árpádházi B. Margit* 8—9.)

Margarethe, eins Küniges Tochter von Ungern, der was¹ Sanct Elsbethen Pruder. Aber diese heilige Jungfrau ist gewesen Prediger Ordens bei der Stat Ofen in dem Kloster, das man nennet Sanct Margarethen Inseln. Das hat zu Latein geschriben Pruder Johannes, ein Meister desselben Ordens, und deutsch gemacht Pruder Jorg Walder des. O. Unserm Herren Jesu Christo, der mit Gottem Vater und dem Heiligen Geist lebt in Ewickait, sei Lob und Ehre, der sich wunderlich erzeigt in seinen Heiligen. Seliger Gedächtnüss der Heiligen Junckfrauen Sanct Margarethen, ein Schwester Prediger Ordens in dem Reich zu Ungern, der seliges Leben und Verdienen wunderlich ist erschienen. Als wir das mehr gesehen, denn gehört haben, tragen wir in Gedächtnüs. Und Got in seinen Heiligen mit Herzen und Seelen loben und sagen wir Danck und empfehlen das in Geschrift allen den, die das immer werden hören oder lesen von den Prüdern und Schwestern Prediger Ordens, von ihren Wunderzeichen wöllen wir dareinragen, die Got um ihr Verdienen gewirkt hat weit und preit, an den die sie in ihren Nöten haben angerüffet², da sie was noch in dem Leben und auch nach ihrem seligen Abgang.

**Von ihrn Eltern und Gepurt und kintlichen Übung.
Das erst Capitel.**

Die wirdig Junkfrau Margaretha ist geporn von dem durchlächtigsten Stamm der Künig zu Ungern. Ihr Vater ist gewest ein Künig zu Ungern mit Namen geheissen Bela der viert Künig. Ihr Ahnherr ist genannt Künig Andree der drit, der ist gewesen Sanct Elsbethen Vater und ihr leiplicher Pruder ist gewest Künig Stephan der fünft. Da sie ihr Muter denn noch trug in ihrem Leib, das was zu der Zeit, da die Tartern ächten das Künkreich zu Ungern. Um Gesieges willen wider die Tartern gelobt die Muter mitsamt dem Vater, wär, dass das Kint ein Tochter wäre, sie wollten es zu einer Klosterfrauen machen, das noch vormals ungesehen und ungehört was, wann nie keins Küniges Tochter in dem Reich zu Ungern zu ein Klosterfrau was worden, denn sie allein. Da das Kint nun geporn war und Margaretha genannt, da liessen es Vater und Muter mit grossem Fleiss und Hut ziehen. Darnach antwurten sie daz Kint mit grosser Andacht zu dem Dienst unseres Herrn Jesu Christi und Sanct Marien seiner werten Gepärerin in der Mass des Samuelis.

(Fortsetzung folgt.)

¹ War.

² Angerufen.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

3. SZÁM

1941. MÁRCIUS

A tabajdi gatyás költő.

(Rádióbeli fölolvadás.)

Az én fehérmegyei szülőfalumnak, Tabajdnak népe a háború előtt még nem szegyelte a népviseletet, sőt büszke volt, hogy a bicskei piacon meg a fehérvári vásáron mindenki megismerte a tabajdi embert lajblijának két sor gülügombjáról. Sohár Béla bátyámnak, aki Fehérváron volt törvényszéki bíró és a pártatlan magyar bíró mintaképe volt, ötven éves pályája alatt egyetlen részrehajlása az volt, hogy ha a tanuk között két sor gülügombos mellényüt látott, annak minden szavát készpénznek vette! Mivel-hogy Béla bátyám Tabajdon töltötte ifjúkorát, s jól tudta, hogy a tabajdi ember nem hamis ember. Kanyargós beszédű ugyan, mi-ek is a szóval sietnünk, hiszen abban nem ver benn az esső, mint a szénagyűjtésben, de akármerre kanyarog is a tabajdi ember szava, az a szívével, a gondolatjával mindig megegyez.

Nekem is igazat köll hát mondanom, mikor Kis Bátori József-ről szólok, Tabajd egykori gatyás költőjéről. Hiszen az én tabajdi kortársaim, a Sásko Lajos (azóta már nem szélső ház az övéké, sok épült azon túl is a falu végén) meg az Árki Józsi (ugyan már régóta József) meg a Német János (aki a legszőkebb leányt vette el, a Sásko Eszlit) ezek mind, meg a többi is szintén jól emlékezhetnek még Kis Bátori József-re, s ellenem vallanának, ha nem igazat mondanék.

Node kanyarodjunk vissza a tabajdi viseletre meg a „gatyás költő” címre.

A nagy háború előtt még dehogy röstelték volna a tabajdiak nyáron gatyában járni. Persze jó bőben, szépen ráncba szedetthben. Szép *vésárnopi* reggeleken ki volt feszítve a kötél az udvaron, azon ráncolta az ura gatyáját a menyecske, legény fiáét az anyja. Szűk gatyában csak a svábok jártak fősvénységből, meg az öreg Harmath fűkaszálskor kevélységből. Az öreg Harmath tuduillik nemes ember volt, de bérese nem volt, maga kaszált: magad uram, ha szógád nincs! Kaszálni csak gatyában esik kézre, de hogy mégis mutassa a nemzeti rangot, hát azért hordott szűk gatyát. Rangját tartotta avval is, hogy soha nem mondta a kaszálatlanjára,

hogy aggatna benne a nagy *harmat*, nehogy tréfát csináljanak az ő nemesi nevéből a legények. Mindig úgy mondta: „Nagy a *jucsak*“, tudniillik *lucsak* — mert egy kicsit bizony selypített, ámbátor — nemes ember lévén — olyan szép szakállt hordott, mint egy negyvennyolcas honvédtábornok.

Emlékeznek még a tabajdiak az öreg harangozóra, Harsányi Istvánra is, aki őrmester volt a szolferinói csatában. Ennek az apja is harangozó volt, a még öregebb Harsányi István: az volt az utolsó fehérmegeyi földműves ember, aki még tartotta azt a régi szokást, hogy soha életében nem volt a szárán nadrág, sem a fejében kalap. Télen-nyáron báránybőr sapka, télen-nyáron egy szál gatyá!

Komoly ember volt, nagyon is komoly. Özvegségre jutván újra házasodott, mert hiszen rendes embernek köll asszony a házhoz, persze nem játékra, hanem levesfőzésre. Egy ünnepnap azonban, amint benyit otthon, se leves, se asszony. Már mint hogy volni volt asszony, de elbújva a kemence mögé. Onnén csintalanokodott elő a következő hiábavaló szavakkal:

— Keressen meg kee!

— Keressen meg a kereső fene! — no ennyi volt a férjem uram válasza.

Ebből az igaz történetből is megtanulhatjuk, hogy a komoly méltóság és a gatyaviselet nagyon összefér.

Nem volt hát abban semmi tréfa, semmi maga-gúnyolása, hogy Kis Bátori József, a kinyomtatott verses füzetéin ezt tétette neve alá: „gatyás költő“. Mások is, akik ismerték — pedig nem egy vármegyében ismerték — nem megvetésből, hanem dicséretből tisztelték „gatyás költő“ nevezettel. Ez csak megkülönböztetés volt a nadrágos költőtől, nagyobb iskolákat is jártaktól. Nem kisebbség, hanem dicsőség, hogy valakinek a tabajdi iskola is elég arra, hogy verset tudjon írni, könyvet tudjon szerkeszteni közönséges szegény gatyás ember létére is.

Még pedig olyan verseket, olyan könyveket — no most az ország irodalomtudósainak szólok — olyanokat írt, melyek népművelés-történeti és műfaj-történeti szempontból is figyelemre és följegyzésre méltók.

Jól tudják azt a népkönyvtárak intézői, milyen nehéz eltalálni, mi kell a magyar faluk olvasóközönségének. Körülbelül úgy van, hogy minél inkább célozzák, annál inkább hibázzák. Egy felvidéki barátom, aki a csehek alatt a magyar népművelés apostola volt, úgy jellemezte a népkönyvtárak töltelékének nagyobb részét, hogy némelyik könyvnek a levelei közé *van* dugva szafaládébőr, némelyiknek pedig *nincsen*. Amelyikben van szafaládébőr, az — köll a *kutyának*! Amelyikben nincsen, az — a *kutyának se köll*!

Nagy érdeme volt hát Kis Bátori Józsefnek, hogy ő, bár egyetlen népművelési ankéton sem vett részt, mégis a könyvec-

A napszámos gatyás
kis költő munkája,
Filokszerről írott
kis könyvét ajánlja.

Írta

K. BÁTÓRI JÓZSEF GATYÁS KÖLTŐ
TABAJDON.

1892.

→ UTANNYOMÁS TILTATIK. ←

kéivel kedvébe tudott jutni négy vármegye népének is. Téli ráerő időn a Buda felé való vidéktől Komáromig, Esztergomig eljárt hol ő, hol fiai közül a rideg özvegy Józsi. Tele a tarisznya a verses füzetekkel induláskor, ezüst hatosokkal hazatéréskor. Számmer Imre úr, a fehérvári könyvnyomtató és kalendáriumkiadó, *drágásson* nyomta a gatyás költő maga költségén kiadott műveit, hiszen a versek még a szerző rajzolta képekkel is cifrázva voltak: de azért még sem fizetett rá Kis Bátori József. Még haszna is volt, pedig az ő munkáiból nem rendelt az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter népkönyvtárak számára. Irigykedve mondták is a jégvágók, hogy a bodajki barátok meg a Kis Bátori könnyen keresik a pénzt.

És ne gondoljuk, hogy Kis Bátori József valami betyárhístóriákkal vagy csiklandós nótákkal tett szert közkedveltségre. Nem mérget árult, mint az amerikai gyilkossági regények meg a pesti éjtszakák kupléi. Ő, hogy ilyen hivatalos lapossággal fejezzem ki magamat: mindig keresztyén, nemzeti alapon állott. Népbeli felei számára nem rontó, hanem építő irodalommal szolgált.

Már a török világban, régi verses krónikaíróinknak, Tinódi Sebestyénnek idejében, megkülönböztet az irodalomtudomány két-féle versmondót. Az egyiknek csak az volt a célja, hogy a csapszék ittás vendégei minél nagyobbat nevensenek. Ezért a szava gúnyolódó, mást is, magát is kicsúfoló. Az ilyenek nemcsak beszédén, hanem személyén is mulattak, vastag tréfákat követtek el vele, néha jól hátba is vagdosták. Ezeknek a régi bohöckodó énekmondóknak volt a lelki utódja a szintén mult századbéli Hazafi Verai János, kit nem is a komoly nép, hanem a városok pajkos deáksága kedvelt és üzött belőle bolondot.

A török világban is voltak azonban olyan magyar versszerzők, akik a prédikáló papoknak világi segítsége voltak a keresztyén hit és jó erkölcs terjesztésében. Ilyen volt maga a mohácsi veszedelem után működött Tinódi Sebestyén (a mostani Nemzeti Színház előtt áll a szobra, ahol a matyó hímzéseket árulják, meg rajta van a papiros ötpengősön is), és ilyen jámbor volt annak az egész XVI-ik századnak, melyet az irodalomtudomány a reformáció korának nevez, sok-sok versszerzője. Ezek a templomon kívül, mulattatva töltötték be azt a nemes föladatot, melyet oktattva teljesítettek a keresztyén prédikátorok a templom falai között. Ennek a komoly erkölcsi fölfogású, istenes régi irodalomnak folytatója Kis Bátori József. Ebben a XIX-ik századi földművesek földműves-költőjében megvan a XVI-ik század irodalmának egyszerű verselése, ősi módon cico-mátlan kádenciái, oktatni, használni akaró szelleme, itt-ott szemérmes humora, a hallgatókkal közvetlen kapcsolatot éreztető előadása, tárgyválasztásban a közönséget érdeklő eseményekhez, nem a képzelt, hanem — Tinódi szavai szerint — a *lett dolgokhoz való ragaszkodás, adatszerűség, a biblia és zsoltár*

szövegének találó alkalmazása, világi áldásért Istennek hálaadás, mindenek fölött pedig Isten csapásaiért önnön bűneinknek vádolása, Istenhez való térésre intés — tökéletesen a XVI-ik századi prédikátorok és deákok régesrég verseihez hasonlóan.

Ezer-nyolcszáz-hetvenhétbe'
Áldás szállt égből a földre;

Látni oly nagy kazalokat,
Soha nem láttunk olyakat,
Tabajdon hogy raktak volna,
Ebbe' vagy a mult századba.
Ha a felhő lejjebb jönne,
Meg is akadna tán benne.

Igy kezdi a gatyás költő a verset, és így végzi:

Azon elvett jókért, ha kimégy a kertbe,
Kazaljaid közül tekints föl az égre,
Kapsold össze a te porlandó kezedet,
A sok elvett jókért áldjad az Úr Istent!

A szérüskertek helyett — vagy amint Tabajdon mondanák: „szürük helétt“ — azonban mégis csak szivesebben járta Kis Bátor József a szőlőhegyeket, a diófák közül fehérlő présházakat — vagy amint Tabajdon mondják: „féhaj“-okat. Szántás-vetésnél kedvesebb munkája volt a szőlőmunka. Legszebb is az: Cicero, a régi rómaiak ékesszóló főembere, a szőlőművelést tartotta a legnemesebb mulatságnak: még öreg korunkban is újítton újítja kedvünket. Kis Bátor József sokáig volt a mi vincellérünk, később pedig a Felső Szőlőhegynek becsületes hegypásztorja; ötven esztendő szomorú messzeségéből még most is hallok hegyörző sipjának vidám rigófütyét. Egyik verse pedig, mely az 1878-iki „Bő bortermésről“ szól, mihelyt rhythmusának kerekai megindulnak, menten elszállít engem a tabajdi *hüss* féhajokba „pinceszérenyi“.

„Pinceszerezés“ nyelvjárástanulmányi száraz és tökéletlen meghatározás szerint: „Szőlőhegyen présházban férfiaknak borozgatással és társalgással való szórakozása“. Tökéletlennek azért tökéletlen az ilyen meghatározás, mert a pinceszerezésnek vagy rövidebben: pinceszernek igaz mivoltját, a melegséget, békességet, ártatlan vidámságot, magyar életbölcsséget — nem, nem, ezt a legnagyobb író sem tudja pennájával megírni, hacsak tabajdi hegypásztor nem volt.

Amint a hajdani világ görög és deák költői a természet ölen a természet egyszerű fiait ábrázolják, azok kecsketéjjel csábítgatják egymást, a gatyás költő versének személyei azonban jó borral kínálkoznak. Már pedig a kettő között nagy a rangkülönbség.

Egyszer Marosi Péter uramnak valami gazdatanulmányi kiránduláson mutogatták egy sváb kiscgazda aranyérmes kecskéjét — tíz-e, húsz-e, száz-e? . . . nem is tudom, mennyi rengeteg liter tejet adott napjában. Evvel a példával a kalauzoló jegyző úr kedvet akart kelteni a tabajdiakban a kecsketenyésztésre. Marosi uram azonban ezt kérdezte:

— Mekkora a szőlőhegy *ünálluk*?

Bevallották, hogy olyan nincsen.

— Gondoltam — felelte csöndes mosolygással, melyre még bizonyosan emlékeznek az öregebb tabajdiak — gondoltam, mert akinek szőleje van, az nem fej kecskét.

De, — hogy komolyabban szóljak — művészi szemmel nézve az ókori görög és római költők pásztorábrázolásaiban nem is az a hiba, hogy kecskét fejnek, hanem az, hogy a kecske-fejőkről el kellene hinnem azt is, hogy nagy irodalomismerők és földrajztudósok is. Annnyira tele van a szájuk divatos írók és távoli vidékek, városok nevével. Mert hát azokat az idilleknek nevezett híres költeményeket, melyek egyszerű pásztorok egyszerű életét festenek, a szerzők a nagyvárosok gazdag urai számára írták, akik nem ismerték, de nem is akarták ismerni a népet, s annak csak olyan mesterkélt képére vágytak, mely a színérezékét vesztett városinak kellemes ugyan, de az igaz színekre vágyó műértőnek bántóan hamis. Ha Petőfi Pusztájában télen a béres, míg az istálló küszöbére tett leveles dohányját nagyjából vágogatja, közben a Pilvax-kávéházi írókat emlegetné, avagy ha János Vitézben nem volna Franciaország Indiával határos: bizony ez a költőiség rovására menne.

A kétezer éves görög és római pásztor-idilleket, melyek hát maguk is az élettől eltávolodottak voltak, a tizenyolcadik század francia és német írói tovább utánózták, bennük a népi alakokat még jobban meghamisították, ellímonádésították. Minálunk magyaroknál is Kölcsey Ferenc, a Hymnus szerzője, egyik irodalomtudományi értekezésében fölemelte már intő és tiltó szavát, hogy ha nemzeti költészetet akarunk, akkor ne tömjük tele verseinket görög és latin hegyi pásztorokkal és kecskelábú pogány isteneikkel. „Melyik magyar ismerjen — úgymond — saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot s Tytirus hajhássza bárányait?”

Nos, Kis Bátori József nem olvasta ugyan Kölcseynek ezeket a szavait, de az ő versében amint Akáztási meg Venyegési meg a többi koma pinceszerez, nyomban rájuk lehet ismerni, hogy tabajdi magyarok. Nem arról beszélgetnek, hogy hány gödölyével lehet a leány hajlandóságát megnyerni, hanem hogy milyen ügyességgel lehet bő szüretet érni s milyen gondossággal lehet a tenger mustot edénnyel győzni. Így ez a magyar idill volta-képen tanító-költemény keretévé válik.

Hát hiszen római költő is írt kétezer évvel ezelőtt tanító-költeményt szántás-vetésről, szőlőfuttatásról, de az nem élő jele-

net és nem olyan tapasztalatszerű — Publius Vergilius Maróról szólok — mint Kis Bátori Józsefé. A gatyás költő tanító-költe-ménye elevenebb és tanulságosabb, mint a tógás költőé.

Hallgassuk csak.

A szőlőhegyen...

Akátzási Győző, Venyegési Vilmos,
Kedves jó komájuk, a Pökhendi János,
Együtt beszélgetnek, szerető jó komák:
Ennyi bor lett volna, sohasem hallották.

Akátzási Győző beszél és azt mondja,
Nyolcszázharmincnyolcban sok volt, ő hallotta:
Még az öregatyja akkor gazdálkodott,
A szőlőmunkához nagyon sokat tudott;
Mert hisz csak a *munka*, az ám a valami:
Hogyan kell a szőlőt és miképp metszeni.

„Én is a tavaszon akképpen metszettem:
No a bő bortermést ugyan meg is nyertem.
Jövőre is számot tartok ám én sokra,
Mert ha majd metszenek, megnézem mind sorba
Embereim után, hogy hagyják a tőkét,
Kiről lemetélik a szőlővenyegét.

Mindig résut legyen metszve a bimbótul:
Mindjárt leszaladjon, a lé ha kicsordul;
A bimbóra soha ne folyjon a leve:
Ha ráfoly, megvakul, elvész a termése;
Azután hiába, hogyha kifakad is:
Már azután nem hoz csak egy szem szőlőt is!

Arra is vigyázok, mind úgy legyen metszve.
A béka ha rámegy, a hasát kibökkje.“

Most Akátzási koma után Venyegési koma veszi át a szót,
mégpedig oly szemléletesen, hogy magunk előtt látjuk méltóságos
mozdulataival, meggondolt, rátartó beszédjével:

Venyegési Vilmos így szól: „Hagyd el, komám!
Megszáradt a torkom, már nagyon ihatnám.

Hahaha, kiürült mind a három pohár,
Mostmár én beszélek, jó komáim, mingyár
De előbb kihúszom bajuszom csákóra,
Szakállom simítom le a dolmányomra.

Mondok most már én is, komáim, valamit:
Amint veszem észre, ti nem tudtok semmit.

Én mint Venyegési Vilmos csak azt mondom,
Akáztási komám szavát megcáfolom.“

A cáfolat pedig az, hogy mégsem 1834-ben termett a legtöbb bor a tabajdi szőlőhegyen, hiszen akkor még nem is volt úgy teleültetve, hanem hát még annál a régínél is több lett a bor 1878-ban, abban az irodalomtörténetileg fontos esztendőben, melyben Venyegési Vilmos az ő óbor ízű verseit ekképpen folytatá:

Mit gondolsz, jó komám, majd elment a hajam:
Alig szüreteltünk, mingyárt azt hallottam,
Megtelnek a hordók, hordót köll vásálni,
Mert már nem szedhetünk, nem tudjuk há¹ tenni.

A volt a szerencsém, pénz volt a kezembe',
Mingyárt el is küldtem hordót venni Pestre.

Kocsim, szekereim hordták a hordókat,
Megtették, csak kaptak,² újat, avéttakat.
De utóvégre a pénzemből kifogytam:
A rossz hordókat is mind megcsináltattam.

Az is mind tele lett, mégis volt szedetlen,
Mondtam: szedjük kádba, belefér töretlen.³
A puttonyosoknak, szedőknek azt mondtam:
Egyetek, igyatok! s szállót bőven adtam.

De bizony a kádba mégsem fért ám bele;
Mondtam: a mink csak van, szedjük-vegyük össze.
Otthon a°szapuló, káposztás hordó is,
Kis dézsa, nagy dézsa, a mosó teknyő is,
Hozzátok el, csakhogy edénybe szedhessük.

Igy lett vége nálunk a nagy bő szüretnek,
Még Mindszent nap után is szüretelgették...“

Most meg a neve szerint is hetykébb Pökhendi János juttatja a komák eszébe az italt, de még új nótát is mond. Nem a külíkba bújt leányról, Amaryllisról, hanem a boszniai háborúról, még pedig a „Töltsd teli, pajtás, poharad“ dallamára:

¹ = *hová* — tabajdiasan.

² Értsd: *ha* csak kaphattak. Rhythmus és népi mondattan: mind a kettő igyekezik itt a kötőszót elhagyni.

³ Rhytmustalan prosában: Mondtam, *hogy* szedjük kádba, *mert* belefér töretlen-ül.

Boszniának hegyes határát,
 Úgyszintén a Hercegovinát
 A magyar fiak összejárták,
 Szerencsésen meghódították.

Örül ennek magyar nemzetünk,
 Hogy győztes volt a hadseregünk;
 Én is összeütöm bokámat,
 Szép ráncos, sarkantyús csizmámat.

Venyegési Vilmos, jó komám,
 Megszaradt a torkom, ihatnám;
 Töltsed teli üres poharam,
 Egyet ugrom, most már hadd igyam!

Tetszik az új nóta a komáknak; jobban, mint a híres görög idillekben Menalkas éneke Daphnisnak, pedig Menalkas nem félelmetes katonákról zengett, hanem a bájos Milon fiúról, az émélyítő míveltségű költemény-juhászok kedveltjéről. Azt mondják a komák — a Menalkas énekére aligha mondanák:

Ezt a szép új nótát sohase hallottuk:
 Nemcsak a fülünkkel, szánkkal is hallgattuk.
 Mondd el csak mégegyszer, te Pökhendi koma:
 Mi is megtanuljuk, vagy leírjuk sorba.

Igen meg is akarja hálálni Akátzási koma, no bizony nem viaksszal kenegettet nádsípval, mint a görög idillekben szokás, hanem indul is már a pincébe:

Én hozok, komáim: vörös köll vagy fehér!
 Egy fertály! hozok a szép új nótákér!

(Gyöngébbek kedvéért megjegyzem, hogy a fertály nem negyed liter, hanem az akónak egy negyede, tehát egy tizenegyedfél literes sajtár.)

Most azután megint komolyra fordul a beszéd.

Szól Pökhendi János:

„No de jó komáim, ami igaz, persze,
 Hogy mindenféleképpen megvan az *ideje*.
 Még én nem is mondtam, hogy volt a szüretünk,
 De jól jártam, hogy oly korán megmetszettünk!

A szomszédjaimat én mind megelőztem:
 Még öt metszettek, én venyegét kötöttem.
 A zöld kapálását mindig úgy tétettem:
 Jó mélyen fölívágják, mert én úgy szeretem,

És mikor irtattam, ott is első voltam,
Mikorra virágzott, már én megirtattam.

A kötözésével persze nem siettem,
Jól megnőtt a vessző, akkor kötöttem;
Kötözőknek pedig komolyan megmondtam:
Hónalját vagy kaccsát lecsipni nem hagytam

Tudjátok, komáim, kaccsba van az erő,
Ki azt leszedeti, borába' nincs erő,
Bővebben is terem, ami most is igaz,
A volt bő szüretnek egyik oka csak az.

A másik oka, hogy mi volt a plánéta,
A kalendárista, sok bor lesz, megírta.
Azért én hordókat előre vásáltam,
Szüretkor hordóból nem is volt hiányom.

Szedők, puttonyosok, azok se hibáztak,⁴
Jó kedvvel, vidáman: hujuju! kurjásztak;
Minden második nap jöttek muzsikások,
Ebéd után csárdást, cepedlit is jártak,
Este pedig mikor mentek volna haza,
Mindeniknek szöllőt adtam a kannába,
Mustot szájasokba, fazekakba adtam:
Főztek sok lekvárt, mézet! — noszogattam.

Hallott-e kee, komám, valaha oly szépet:
Sokan voltak, kiknek hogy egy szem se termett,
Mégis mind azok is lekvárt, mézet főztek,
Állani valót is sokat felkötöztek.

A kántálóknak⁵ is ami edényt hoztak,
Csordultig töltöttem, úgy tovább ballagtak;
Kanász, csikós, borju-, tehéncsordás, ludas,
Amerre csak jártak, mindnyája volt ittas;
Ami edényük volt, az hamar tele lett.
Azután kántálni tovább nem lehetett!

De komáim, még én aztat nem is mondtam
Mily szép kitalálás, soha nem hallottam:

⁴ Hiányoztak.

⁵ Collegiumos városokban a kántálás (canto) a deákok házról házra való éneklése volt; élelmiszert kaptak érte a collegium konyhája számára. Szüretkor is úgy szedték a hegyen a mustot, szintén a collegiumnak. Falun a féhajról féhajra (= présház) járó pásztorok must-kéregetését hívták kántálásnak, bár ezek soha nem énekeltek. Hívták koléddálás-nak is (colligo).

Törkölös hordókat befenekeltettem,
A törkölt meg egy nagy gödörbe tétettem,

Higgyék meg, komáim, oly boraim vannak,
Büszke vagyok benne, még olyat nem ittak:
Azokba' a régi törkölös hordókba',
Tiszta, jó zamatú borok vannak abba'...

És így tovább. Egyszerre azonban

Zörgetik az ajtót: talán jön valaki?
Kívülről így szólnak: Eressz be, Pökhendi!
Ugrik az ajtóra nagy hamar Pökhendi,
Kinyitja az ajtót, belép Dögöjhidi:
„Jó estét kívánok és jó beszélgetést!”
S kézszorítások közt tesznek nagy nevetést...

Dögöjhidi azonban (ez maga a jámbor gatyás költő) más hangot üt meg. Ne csupán az emberi munkának, jó metszésnek, korai irtásnak, minek, tulajdonítsák a bő szüretet, hiszen jég, zápor, fagy ellen semmi az emberi erő:

Lám ötvenkilencben milyen nagy zápor volt:
Szőlőt, mindenfélét mily nagyon elpacskolt.
Több deres és fagyos évekről nem szólok,
Csak a hatvanhatos évre ha gondolok:
Az északi szélnek fagyos fuvalása
Eljött és lefagyott szőlő fakadása;
Sok százak és ezrek akkor siránkoztak,
Sok keserű zápor-könnyekeket hullattak;
Ne büszkélkedjék hát senki a munkába':
Haszontalanná lesz egy szempillantással!

Az áldás Isten hatalmában van, öneki tartozunk hála-
adással munkánk haladásáért, hasznáért.

A nagy bő szüretért, amit emlegettünk,
Itt a boros hordók között beszélgettünk,
Szájunkba illik a szent Dávid zsoltára,
A CXVI-nak így van a sorába:

Mit adjak az Úrnak jótétiért,
A hálaadó pohárt én felveszem,
És az Úr jótéteményét hirdetem,
Szent nevét áldom segítségért

Még egy imádság is következik: „Nem az én gyorsalkodá-
somnak, koránkelésemnek, napestig való szorgalmamnak,

hanem szent Felségednek legyen érte örök dicséret és dicsőség! ...

Hiszen a görög és római idillek pásztorai is áldoznak isteneiknek, de ők már nem hisznek bennük, s az efféle istenek csak költői cicoma. Kis Bátori Józsefben azonban Istennek említése a magyar földművesnek világos értelméből és erős hitéből fakad. A gatyás költő előtt nem nyíltak meg a fényes termek, mint a régi pogány idill-írók előtt, de Kis Bátori József szavára templommá vált a pince és istentiszteletté a pincészer.

Részegségre csábító szeszpolitika és visszafelé elsülő szesztilalom között egyetlen helyes út az, melyre ez a tabajdi vincellér megírta pincészer igazít. Ugyanazt mutatja élő példában, amit négyszáz évvel ezelőtt Tinódi Sebestyén zengett lantján ekképpen:

Bátor igyunk az jó borban, jó kedvet végyünk,
Istenünknek, nemzetünknek csak mi ne vétünk:
Ha különben cseleköszünk, lelkünkben veszünk!

Borbőségről szólt Kis Bátori Józsefnek 1882-ben megjelent verses füzeté; tíz év múlva pedig, 1892-ben, már a fillokszéráról — vagy tabajdiasan: „Filokszérről“ — adja ki kesergő verseit; akkorra már az utolsó tőkét is kiette a tabajdi hegyről az a veszett francia féreg. (L. 67. l.)

Érdekes ez a szerzeménye is mindjárt a műfaj révén.

Tudjuk, hogy a verses halotti búcsúztató, melyben az elköltözött maga személyében búcsúzik hátrahagyott kedveseitől, valamikor nagyon népszerű volt. Általában úgy tudják, hogy ezt az alkalmi műfajt Csokonai Vitéz Mihály magas irodalmi színvonalra emelte a Lélék Halhatatlanságáról írott költeményében. Akik Csokonai költői példaképéről, Izsák község nagy szülöttjéről, Kecskemét város érdemes polgáráról: Mátyás Józsefről írott tanulmányomat⁶ ismerik, azok tudják azt is, hogy a búcsúztatónak irodalmivá tételében a szintén debreceni collegiumból kikerült Mátyásy volt az első. Imé aztán, ezt a műfajt alkalmazza a halálba menő szőlőtőkékre igazi költői megszemélyesítéssel, megható szeretettel az ő gyöngéd dajkálójuk, őrizőjük: Kis Bátori József vincellér és hegypásztor.

Említettem, hogy rajzokkal is ellátta verseit. Faragni is tudott: önála különül nem teremtették oda a fekvő pászorkutyát a bot fogantyújára, sem pedig bögyösebb sujkoló menyecskét a sujkoló fára nem metszettek. Megrajzolta hát pen-nája tentájával az egymástól búcsúzó gazdát és szőlőtökét is, ennek a tőkéjét emberfőnek ábrázolva. És a fajok szerint készített rajzok alatt fajok szerint búcsúznak a haldokló szőlők:

⁶ A *Népünk és Nyelvünk* megszűnt folyóirat III. évfolyamában

a mézes szőlő, a fekete kadarka, a vörös dinka, a fehér dinka
meg a többi:

A nagy szelektől te híven oltalmaztál,
Hogy le ne tördeljen, a karóhoz fogtál,
Ahhoz gyöngédeden engem megkötöztél:
Akkor is, jó gazdám, énvelem jót tettél.

Búcsúzó szavaim már mindjárt megszűnnek,
Mert a filokszerek engem is megölnék.
Itten vagy-e még te, én kedves, jó gazdám?
Utójára nyújtsad még a kezéd hozzám!

Fogj meg a kezeddal, ne essem a földre,
Kézszorítás helyett tegyél a csöbörbe:
Utolsó csöppjeim adom italodra!
Elbúcsúztam tőled én is, fehér dinka.

Azonban a temetésnél elmondott szavak ne a holtak szójának, hanem az élőknek épülésre és Istennek dicsőségre. Ezért a szőlőtökéket temető jámbor költő azon elmélkedik, mi e soha nem hallott veszedelem oka. Méltán hivatkozik Jóel I. részének 2-dik versére: „Vének; halljátok meg ezt, és a földnek minden lakói, hallgassátok meg: Vajjon volt-e valaha ilyen dolog a ti időtökben? És vajjon a ti atyáitok idejében volt-e?”

De tévelyegnek azok az emberek, akik hol a szárazságot, hol a sárgaföldet, hol a mocsárföldet tartják a fillokszé-
veszedelem okának. Nem rajtunk kívül való a végok.

„A fillokszer-csapás valódi okai feltalálhatnak”, ha tükörbe nézünk és

Meglátjuk, ha néztük számtalan bűnünket,
Melyekkel bántottuk mi jó Istenünket.

A vallástalanság árad, nevelkedik,
Keresztyén vagy zsidó egyaránt bűnhődik,⁷
Régi szertartások, mik azelőtt voltak,
Hátunk mögé vetjük, mind elmaradhatnak.

Elmaradozunk a kávéház- s kocsmákba,
Inkább, mint elmennénk a szent imaházba;
Mulatóhelyekre kuglizni, kártyázni,
Tolongva sietünk azokban részt venni.

⁷ *Bűnhődik* — mint a középkori magyar nyelvben is — itt azt jelenti, hogy büntet elkövet.

Orcánk pirultával aztat is megvalljuk,
Mint ősszel, tavasszal ünnepekben látjuk,
Az utca szélére kiülnek kártyázni
Inkább, mint templomban vagy benn imádkozni.

Feltátottuk a szánk káromkodásokra,
Ég és föld urának a megbántására;
Vannak köztünk, kiknek a szavuk járása
Az odafent való Isten káromlása.

Bizony jól alkalmazza a bibliás író erre az időre Jóel próféta I. részének 5-ik versét: „Serkenjete fel részegek és sírjátok és ordítsatok mindnyájan, ti borívók, a mustért, mert elvétetett a ti szátoktól!“ És nagy erkölcsi magasságból, mély hitű alázattal adja meg az intést:

Ne restelkedjünk hát az imádkozásra,
Ne is halogassuk vénségünk napjára.
Ha még ifjak vagyunk, jusson az eszünkbe,
Bölcs Salamon mondja a mi szent könyvünkbe:

Ifjú, emlékezz meg Urad Istenedről
Ifjúságodnak is legszebb idejéből:
Ha ifjú vagy, vagy vén, menjünk imádkozni,
Hálaadásokkal az Úrnak áldozni.

* * *

Arany János a „Toldi Estéje“ című költeményébe beleiktatja Szent Lászlóról való versét is egy udvari apród szájába adva. Ugyanazt a verset nyomban meg is bírálja ő egy másik udvari apród pajkos nyelve által:

Egynek itt nem tetszik, másnak ott valahol,
Másnak a vén tatár nagyon hosszan papol,

„Egyszóval unalmas, mint a bőjti lecke...“

Attól tartok, az én olvasóim közül is sokan ezt gondolják, különösen fejtegetéseim végére. Én azonban azt hiszem, hogy a szaktudósok előtt csak úgy mutathattam be azt az érdekes irodalomtörténeti, vagy — ha úgy tetszik — néprajzi jelenséget, hogy a tizenhatodik század nemzetnevelő irodalmi műfaja, a bibliás feddő ének, világnézetével, hangulatával, nyelvével, verselésével⁸ együtt nemcsak élt, de hatott is még az elmúlt században is a fehérmegyei Vértesalja ősi magyar népe között.

* * *

⁸ Csak a rhythmicusabban verselő régi költőkre gondolok. Kis Bátori József jól érezte a magyar versnek azt a táncos lebegését, mely a metszet után

Tabajd a Vértesalján a kies Váli Völgynek egyik faluja. Fehér megyének a móri vörös boron kívül a váli fehér bora is híres. A váli hegygel, borral azonos a szomszéd Tabajdé is. Akik tehát olyan szerencsések, hogy Vál-vidéki bort ihatnak, (hát még ha éppen tabajdit!), kegyelettel emlékezzenek Kis Bátori Józsefre, a Vál-vidéki szőlők művelőjére, őrizőjére és rátermett költőjére. De ne feledjék el ezt az intését sem:

Mindnyájan, kik szőlőt, mustot, bort szeretjük,
Az imádkozást is szeretetből tegyük.

E(sz) szóm és mondásom!

Mészöly Gedeon.

Manci, Manyi.

E két hecéző leánynevünk a polgári középosztály körében nagyon népszerű, de úgy látszik, nem nagyon régiek, mert a mult századbeli szépirodalom termékeiben még nem akadt meg rajtuk a szemem. Éppen ezért nagyon meglepett az a körülmény, hogy *Juhász* (MNy. XXIV, 197) már 1661-ből való adatot talál a *Manci*-nak *Mancika* származékára. De akár régiek ezek, akár újak: milyen eredetűek?

Juhász szerint (i. b.) a *Mancika* német jövevény volna. De ezt a feltevést nem tartom elfogadhatónak, mert egyáltalán nem ismerek olyan német női személynevet, melynek ez átvétele lehetne, és a rendelkezésemre álló forrásokban nem találok ilyent. A közhit szerint pedig a magyar *Mária* vagy *Margit* személyneveknek volnának becéző származékai; amit úgy látszik *Tolnai* is helyeselt (MNy. XXIV, 172, 174). De én ezt a feltevést sem tartom elfogadhatónak. Hogy a *Manci* végén *-ci* kicsinyítő-képző van (mint pl. *Judit: Juci, Márton: Marci, Gergely: Geci* stb.), ebben persze alig lehetne kételkedni. De mi volna akkor, ha t. i. csakugyan a *Mária* vagy *Margit* családjába tartozó származék volna, a *Manci* hangsorának *n* hangja? Csak olyan járulékos eredetű volna ez, mint amilyen pl. a *cincog, gérinc* (*Erdődi*: MNy. IX, 216), *gubanc, kolonc, suhanc, Velence*-féle esetekben? Elméletileg ez persze nem volna lehetetlen. De viszont nagyon

teszi a nyomatékkal kezdődő szólamot, odébb vetve onnan, vagy egészen kihagyva az értelmileg súlytalan kötőszót:

Tabajdon hogy || raktak volna
Ebbe' vagy a || mult századba'.

Együtt beszélgetnek, szerető jó komák:
Ennyi bor lett volna, soha nem hallották.

feltűnő volna, hogy a rendkívül ritka (*Margit* vagy *Mária*:) *Maci* becéző származéknak (l. erről *Varga Katalin*: *Bec. személyn.* 72, 73, de én még soha életemben nem hallottam *Maci* nevű leányról) fejlődött volna járulékos *n*-nel való *Manci* változata, mely aztán ebben az alakjában közhasználatúvá vált volna, holott a *Maci*-nál jóval gyakoribb (és valóban a *Mária* és *Margit* családjába tartozó) *Maca* származéknak — nincsen *n* hangú változata! Node megengedve még ennek a nagyon csekély valószínűségű fejlődésnek lehetőségét is, milyen eredetű volna akkor, t. i. *Margit*-ból vagy *Mária*-ból való származása esetén, a *Manyi* személynév *ny* hangja? Mert *-nyi* kicsinyítőképzőről persze nem lehetne szó.

Nem. Én ezen *n* és *ny* hangok miatt nem tudom elhinni, hogy e két becéző leánynév csakugyan a *Margit* vagy *Mária* származéka volna. Én azt hiszem, hogy mindkettő az *Anna* személynév családjába tartozik. *Manci* történetének nézetem szerint az a kiindulópontja, hogy az *Anna* névnek először is teljesen szabályosan *Anci* származéka keletkezett, melynek aztán *Anci-Panci* ikeralakja is támadt (mint pl. *István*: *Ista* > *Ista-Pista*, *Erzsébet*: *Örzse* > *Örzse-Pörzse*, *Ilona*: *Ila* > *Ila-Pila* stb.), s ennek *Panci* utótagja végül önállósult. Ez a *Panci* (és az ebből képzőcserével lett *Panka*), leánynév pl. Szegeden és vidékén közhasználatú. De játszi ikerítéssel ennek is keletkezett a nép nyelvében *Panci-Manci* változata. Az ikerítésnek e ritkább (de a gyakoribb *tarka-barka*, *Anna-Panna*, *irkál-firkál*-félék csoportjaihoz teljesen illő) módjára idézhetők pl. (*cirogatás*:) R. *ciróka* > N. *ciróka-miróka* 'cirogatás, hízelgés, becézés', N. *cók* > *cók-mok*, *kecske* > N. *kecske-mecske* (*Apor*: Az ikerszók 11), (*szuszogó*:) N. *szusza* 1. 'orrán át beszélő' 2. 'ügyetlen' > N. *szusza-musza* 'lassan dolgozó, piszmogó', *retye-rutya* > N. *retyerutya*. (Emlékszem rá, hogy egy ismerős brassói család körében a *Judit*: *Juci* nevű kislányt is *Juci-Muci*-nak becézgették.) Ugyanúgy keletkezett *Panci* mellé is *Panci-Manci*. És ahogyan a régibb *Anci-Panci* kapcsolatból kivált a *Panci* név, úgy vált ki e *Panci-Manci* kapcsolatból is önálló használatra a *Manci* leánynév. Ez a nép körében már igen régi lehetett (ez magyarázhatná *Juhász* idézte 1661. évi előfordulását), de a városi középosztály körébe, úgy látszik, csak a legutóbbi évtizedek folyamán jutott be.

E személynév társáról, a *Manyi* leánynévről az a véleményem, hogy képzőcserével a korábbi *Manci*-ból keletkezett: a *-ci* képző helyébe *-i* képző lépett. Becéző nevek kicsinyítőképzőinek ilyen felcserélése egészen közönséges jelenség a mi nyelvünkben. Jóval érdekesebb, ennél az a jelenség, hogy e képzőcserével kapcsolatban az *n* helyébe *ny* lépett. Mi lehet ennek az oka? Hogy a *Manci* névnek ez a *Manyi* párja a palócok között keletkezett volna, ahol az *n*-nek rákövetkező *i* előtt való palatalisatiója hangtörvényszerű jelenség (l. erről *Horger*: MNyj. 248. s köv. §), s onnan jutott volna be palóc nyelvjárási sajátjásként a köznyelvbe, az

egy cseppét sem valószínű. De nagyon is figyelemreméltó az én nézetem szerint ezzel kapcsolatban az a jelenség, hogy a *Sándor* személynévnek *-i* képzős származéka is nem *Sani*, hanem ország-szerte, mindenütt *Sanyi*, és hogy a női *Matild* névnek ilyen származéka sem *Mati*, hanem *Matyi*. (A *Mátyás*: *Matyi* viszony azonban persze nem tartozik ide.) Azt hiszem ezek alapján, hogy az e becéző személynévekben észlelhető palatalisációk a becézéssel kapcsolatban keletkeztek, a becézésnek egyik szórványos és ezért eddig észre nem vett eszközeként.

Horger Antal.

Der ungarische Mädchenname Mancsi ist heute in städtischen Kreisen sehr beliebt und wird allgemein als Koseform der Namen *Mária* (Marie) oder *Margit* (Margarete) betrachtet. Dies ist aber gewiss unrichtig, denn ein Kosesuffix *-nci* gibt es im Ungarischen überhaupt nicht. Er gehört etimologisch in die Familie des Namens *Anna*. Daraus wurde nämlich zuerst die ganz normale Koseform *Anci*, daraus die spielhafte Zwillingsform *Anci-Panci*, deren zweites Glied selbstständig wurde, und aus diesem *Panci* wieder eine Zwillingsform *Panci-Manci*, deren zweites Glied wieder selbstständig wurde. Das heutige ungarische Sprachgefühl hat natürlich nicht die geringste Ahnung davon, dass dieser Name *Manci* letzten Endes Koseform von *Anna* ist. Durch Substituierung des Kosesuffixes *-ci* durch ein anderes, nämlich durch das sehr beliebte *-i*, entstand neben *Manci* auch der Mädchenname *Manyi*. Die Palatalisation des *n* Lautes (statt *Mani* die Form *Manyi*) ist ein von den Sprachforschern bisher nicht bemerktes sprachliches Mittel der Liebkosung.

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.

(Folytatás.)

Kéri vala gyakorta ez szórör ez szent szüzet, hogy ötet tanéchtanája, miképpen kellene Istent imádni, szolgálni (kérni).⁷³ (17) Monda ez szent szűz, Szent Margit asszon, ez szórör Katérinának:

— Ajánljad az tē testēdet és tē lelkēdet az Űristennek, és légyen az tē szüved mindēnkoron az Űristennél (avagy az Űristen-

⁷³ ...orare Deum et servire...

höz),⁷⁴ úgy hogy sēm halál, sēm egyéb ok tégēdet mēg nē vonnyon az Istennek szerelmétől.

Oly igēn ēdēssen imádkozik vala ez szent szűz mindēn idōben, hogy akármēly igēn hideg idō volt, mikoron ēgyéb szōrorok isteni szolgálat után mēntenek magokat mēgmelegēchteni szobába, ez Szent Margit asszon mēgmarad vala az karban csak ēgy kēntēsben avagy kápában az nagy hidegségben, úgy hogy mēndēnēstől fogva mēgkékōl vala, mikēppen holt.

Ezēnkēppen lēletik vala mēg gyakorta az szōroroktól az Szent Kērēszt oltára előtt az karban, mert szent Margit asszon igēn szeret vala imádkozni az Szent Kērēszt oltára előtt, miērt⁷⁵ az idōben (18) az sákramēntum, Krisztusnak szent beste, fēnn fōgg vala az Szent Kērēszt oltára előtt. Ésmég ez szent szűz, szent Margit asszon, hallgattya vala nagy kēvánsággal, szeretettel alkalmas idōn Istennek igijēt (prédikációt); szent atyáknak életēket és ēgyéb szentēknek lēgēndájokat (életōket) és példákat, jelēssōl asszonyok Mária példait, csodatételēt, kihēz ez szent szűz kiváltkēppen ragaszkodik vala, annéra, hogy valamikoron ō asszonyok Mária t nevezte, avagy ēgyēbtől hallotta nevezni, asszonyok Mária tisztēségēért az ō fejēt igēn mēlyen alá hajtya vala mēndēnkoron, sēm ēgyēbkēppen ez szent szűz nēm nevezī (hija) vala, hanēm Istennek szūléének és ō bōdog remēségének.

Azért ez szent szűz ez fēllyūl mēgmondott prédikációt hallgattya vala az vas ablakon valamēly szōrorral, némikoron kedēg az kapitulum- (19) házban frātēr Dézidériustól avagy ēgyéb frātērtől. Annak utánna elmēgyēn vala ez szent szűz az szōrorokhoz az mívelō-házban és mēgmongya vala nēkik az szentēknek életōket avagy az napi ēvangēliomot, és inti vala ōket, hogy ōk és azonkēppen élnek.

Égy idōben, mikoron Szent Margit asszon hallgatnája Szent Jakab mártírnak kēnyyát, mikēppen ez szent mártírt izēnkēnt elmetēlték (vagdalták) volna (el) az pogánok Krisztusnak hitiért, mēggyūlada az mēnyei jegyēsnek szerelmében, és monda az ō társának, szōror Alinkának, Ajkai Pētēr úrnak lējányának:

⁷⁴ Baros *Urístennēl*-t rosszul olvas *Urístennēl* helyett: ezt bizonyítja az eredeti „semper habeas cor ad ipsum“. Az *ad* praepositiót fordíthatják *nēl*-l is, *-hēz*-zel is, de nem *vel*-l.

⁷⁵ A *miért* kezdetben csak kérdő névmás volt, azt jelentette, hogy 'warum?' Később okhatározó mellékmondat kötőszava lett, avval a jelentéssel, hogy 'weil'. Ezen a helyen 'weil' a jelentése. A *miért* alakból lett a *mért* alak s ez is jelenthette a régi nyelvben azt is, hogy 'warum?', azt is, hogy 'weil'. A 'weil' jelentésű *mért*-ből lett a *mert* okhatározó kötőszavunk. Mint a vogul és osztyák nyelv mutatja, az ugor korban még mellérendelt mondatokkal fejeztük ki mindazt, amit ma alárendelő mondat szerkezettel fejezünk ki. — Például mellérendelés: 'Szeret az oltár előtt imádkozni. *Miért?* A kereszt függ rajta.' — Alárendelés: 'Szeret az oltár előtt imádkozni, mert (régiesen *mért* v. *miért*) a kereszt függ rajta.'

— Szerető atyámfia, küllemetössök-é⁷⁶ ezek ténéköd, kiket hallasz?

Felele az szóror:

— Küllemetössök, asszonyom, de mit használ énnékém, ha én ilyen nagy kénokat nem szenvedhetök, miképpen ez szent mártír szenvedött?

(20) Monda Szent Margit asszon:

— Akarta volna az Úristen, hogy én voltam volna az-
időben ez vélágon, és metéltettem volna ízénként (foltonként)⁷⁷
az én Uram Jézusnak szerelméért, úgy hogy az én kénom sok
ideig lött volna, és hogy az én kénom végezetin elvágták volna
az én fejemet!

Ezékét mikoron mongya vala ez szent szűz, igén vígad vala,
mert igén kívánnya vala az ő vérét kiötneni Jézusnak, az ő
jegyésének vére kiöttéséért.

Ez dolgok kedég valának azon esztendőben, kiben ez szent
szűz mēghala.

Soha ez szent szűz Uronk Jézusnak és ő szüleének, Szűz
Máriának képüket el nem múlta,⁷⁸ kik irattanak az kapitulum-
házban avagy egyebött, haném lēterdepēlvén idvēzēlvén őket, úgy
mēgyēn vala el. Annak okáért az sok térdplēsékért és az gya-
korta való ő térdének mēg(21)hajtásiért az ő térdének kalácsi
mēgdagattanak és mēgkeményēltének vala, miképpen az ő mes-

⁷⁶ Placent tibi ea...? — A *kēll* eredeti jelentése 'placet' volt.

⁷⁷ Darabonként. — A *fal-ni*, régebben *fol-ni* ige eredeti jelentése 'harapni' volt. Így lett a 'harapás', 'egy harapás' jelentésű *fal-ás*, *fal-ka* és *fol-t* — e két utóbbi szónak is az volt eredeti jelentése, hogy 'harapás', 'kis darab', 'kevés'. A *falka* és *fol-t* eredetileg azonos jelentésű voltát mutatja az 'egy *falka* lúd' és 'egy *fol-t* lúd' (= 'egy kis csoport lúd') értelmi azonossága. Mint a *les* és *es* eredetileg 'lesés'-t, 'esés'-t is jelentett, vagyis ige is lehetett, névszó is: azonképpen a *fal* ige lehetett főnév is az ősidőkben 'falás', 'harapás' jelentéssel. A *fal* ige obi-ugor megfelelője ma is nemcsak ige, hanem 'falat' jelentésű főnév is. Így magyarázható meg a *-ka* kicsinyítő képzővel lett *falka* főnév képzése. Ez: ugor kori mértékszavunk = 'egy harapáska' > 'egy kevés'. A XVI. században azt is mondták, hogy: *egy falka ideig* = 'egy kevés ideig'. A *fol-t* főnév a *fal* < *fol* igéből a *fal-at* mellett olyan képzés, mint a *hol-t* (vö. 'vkinék *holt-a*') a *hal* < *hol* igéből a *hal-ott* - régi *hal-att* mellett, az *es-t* (vö. 'nap-est-e') az *es* igéből az *es-et* (vö. *napeset*) mellett, a *hi-t* a *hi-sz* ige alapszavából, a *ker-t* (= *Zaun* > *Garten*) a *ker-it*, *ker-ül*, *ker-eng* finn-ugor eredetű *ker*-alapszavából. (Tévedés az az általában elfogadott tanítás, hogy a *kert* összet. jövevényszó.)

⁷⁸ Az *elműlik* eredeti jelentése: 'elmegy vmi mellett'; itt is ezt a térbeli mozgást jelenti, nem pedig 'mellőz', mint Baros magyarázza. A mi *műl-ik* igéneknek finn-ugor nyelvekbeli megfelelői is azt jelentik, hogy 'megy'; 'elmegy' (az ember meg az idő). — Nymer *ging sy fur daz pyld unsers herrn Ihu xpi und der jungfraw maria im Capitel oder auszwendig wo sy dy gemalt sah sy hat sye eben auf iren ploszen knyen andechtighlich gegrūszet. Darum auch ire kny waren geswollen und erhertert. Als daz zewgnisz gaben ir geistlich müter, dy daz war heten genumen da sy dennoch lebt. und auch nach irem seligen abgang. (Betű szerint!)*

tére, némés özvegy asszon Olimpiadis és egyéb szórorok titkon élteben, holta után és, nagy szeretettel mégnézték és nagy erős bizonéchtással megmondolták.

Mégférédni kedég, vagy az ő lábait megmosni bokáinak fölötte — az ő szemérmességének (tisza szüzeségének)⁷⁹ miatta —: ez őnéki mindénestől idegén vala. Tizenyolc esztendeig, miképpen mind az tellyes konvent bizonságot tött róla, soha az ő testét még [nem] férésztette,⁸⁰ akármely nehéz kórságok után és, kiket gyakorta⁸¹ szenved vala.

Mészöly Gedeon.

(Folyt. Köv.)

Pápa városának jegyzőkönyveiből. (Orsz. Lt.).

Az 1738. évi aug. 22.-iki ülés határozatai, 4a l.:

1mo itt lakozó Berky Péter uram dolga a' véget tudnjillik hogy ött forintokból és negyven pinzekből álló portioja iránt ell hozott zálogja alázatos tett szép kérésére [mellyet hogy intra qvindenam megh adna, fogadta] vissza adattatnék, a' mint is az eő kegyelme instantiája megh halgattatván, jelentett zálogja is vissza adattatott.

2do Dörnyey János uram házánál majd véletlen emesztő tűz támoda¹ és rész szerént ki is gyüllada; hogy ezentül azért mind mihele² reparáltassék, mint pedigh szorgalmatosbb vi-gyázattal lenne, büntetésül három forintokon marasztatik.

4to a méltóságos uraságh halászaainak fárodcságikért¹ reszolváltotott¹ és rendeltetett, hogy eők is a' nemes város malma előtt és tő torkát jól és helessen kötelességek szerént megh tiszticsák, kétt mérő tiszta buza és három köből abajnácz gabona.³

5to nemzetes Eperjesy György urammal a' pásztorral magok között lett alkujokat bizonyos ell veszet borju iránt [helyben hagyván]; azért a' megh égert⁴ és ajánlott negyed fel forinto-ka! fűzesse megh a' pásztor, ratihabeáltatik

⁷⁹ ...vm grosze lib junkferlicher zucht.,

⁸⁰ Az eredetiben másoláshibából: *meg ferezette.*

⁸¹ A Volf-kiadásban hibásan: *gyakarta.*

¹ Nyelvjárási sajtáság á után következő a helyett o-nak ejtése. Nyelv-járástanulmányozók képzelődése az, hogy ilyen helyzetben az illető nyelvjárás-nak közönséges o hangjától különböző o-t ejtenének vagy ejtettek volna valaha is. Ha a pápai ember azt mondja: *sámánok* és *Sáránok* (értsd: Sárának), mind a két esetben ugyanazt, az o hangot ejti. (E beccses közleményt a közlő szíves engedelmével látta el jegyzetekkel a szerksztő.)

² *Míhel* = mühely.

³ Rozzsál kevert búza. Másképpen: *kétszeres.*

⁴ Ejtsd: *égért* = *igért.*

Az 1738. évi aug. 26.-iki ülés határozatai, 4b l.:

1mo hogy a borjú pásztornak gondviseletlensége miatt ell veszvéen egy borja⁵, melly iránt már ez előtt magok között megh is egyesültek negyed fél forintokban, de azt megh nem füzette, kéri azért excontentatioját. Tandem nevezet nemzetes Eperjesy György uram némely emberséges embereknek tett szép interpositiojokra condescendált és megh engedett a' pásztornak kétt forintokban, mellyeket bizonyosan és okvetellen, hogy ad diem 31mam mensis currentis minden köszönettel és készséggel megh fogadnj és fizetnj magát a pásztor obligálta.

Az 1738. évi nov. 18.-iki ülés határozatai, 6. l.

1mo Malczpocher Fülöpné asszonyom itt lakozó Szokovanics varga Jánosnén⁶ keresvén valamely ell veszett tyúkytátt:⁷ de mint hogy tellyességgel réá sem fogta, annyival is inkább nem próbálhatta:⁸ ezért a' jó szomszédságnak fön maradásáért, az izetlenségnek pedigh további ell távoztatásáért megh egyezvén, megbékéltettek.

2do nemzetes Baráthj János uramnak Buzás Lászlón lévén 7 frtokból negyvenhatt s fél pinzbül álló praetensioja, de mivel az i(ncattus) fél betegségére való nézve nem compareálhatt,¹ hátra vagy on kívül bizonyos korsoknak és eövegheknek 24 pinzébül való árok, mind ezeket megh értvén, accedal az is, hogy ipa által asseraltatnak és recognoscálltatnak nem több hanem 4 frtok, azért még egy qvindená terminüstül adatik. Ugyan

3tio föllebb megh irtt n. Baráthy János uram valamely szabó legény György mesterre [kitt is pásztornak fogadott és a' ki miatt szölejében kárt is vallott] böcsületes Szecsödy Márton uram mint plenipotentiarissá által panaszolkodván, de mind azon által [jól lehet többet érdemlett volna] némely urajméknak interpositiojokra kétt forintokban néki megh engedtetett.

Anno 1738. die 28va novembris priv. Pápa városának feó birája, tanácsy és eskütyyey ültünk le említett városunknak birája residentionalis házánál. Wesprenbül megh térvén nemzetes Lehen Ferencz és Wittman György urajmék, kik is die

⁵ Mai nyelvszokás szerint csak a tehénnek van *borja*, a gazdának pedig *borjuja* van.

⁶ Példa arra, hogyan lesz az idegen nevű mesterembernek magyar környezetben, a mesterségéről magyar neve. *Szokovanics Varga János* utódait már csak *Varjá*-nak nevezték, ők is úgy magukat.

⁷ *Tyuktya* = tyúkjá; nyelvjárásai sajtáság. Vö. 10. jegyz.

⁸ *Próbál* = bizonyít.

25ta currentis az urral (sic) tekintetes ordinarius vice ispány uram és több urajmék előtt szegén városunknak alázatos instantiáját elől mozdítván, tapasztaltuk eő kegyelmék által titulált vice ispány uramnak kivált a' mostani télyi quartérok-nak kiosztása alkalmatosságával hozzánk járult és mutatott uri jó akarattýátt, mellynek megh hálálására való nézve cselégyei-nek számokra hogy kétt vég szúr vetetődgyék, determináltotott.¹

Anno 1739. die 22da mensis Januarij. Priv. Pápa városának feő birája házánál concurrálván, a' hol is Mihályi István névű [másképpen isméretes ember] jöven előnkben kért azon aláz(a)ttá(1), hogy csordás a' vagy pásztorképpen [s. v.] a' város sörtés marháj⁹ mellé föll állanj engednék, a' mint hitétt le tévén, föll állitatott.

Az 1739. évi febr. 3.-ikán tartott ülés határozata.

1mo hogy Kovácsiban lakozó Szekeres János felesége Púskás Ilona a' most legközelebb ell múlt tegnapi napon vaját árulván a' piacon, tapasztaltatott az, hogy a' köcsögyének¹⁰ fenekén víz volt volna; ki is jól lehet tagadván maga rossz cselekedetitt és csalárdságát, hanem inkább annyára Puskás Susánnára magát provocálta. De mint hogy comperiáltotott¹ már praeviè az, hogy a' vásárban is olyan vaját [melly edénynek fenekén tej és kevert kovász lett légyen, arra való nézve illetin rossz cselekedetinek további ell távoztatására, másoknak pedig eleven példájokra való nézve, hogy az piacon mindeneknek láttára a' pöllöngér-hez állittatván, vaját pedigh az nyakában köttetvén, kétt oráig ott szenvedgyen, annak utanna pedig tizenkétt korbács ütéssel megh ütessék és csapattassék, deliberáltotott.¹

Az 1742. évi nov. 23.-iki ülés határozatai, 161—162. 1:

1mo mivel az pékek zsemléje mostanyi szokott mértéket sü-tésőkben meg nem nyomja, sőt az gabonának keletit¹¹ te-kéntvén nem kevés rövidségével az kösségnek, mérték szerént föll vett improportio találtatott az Győri zsemlékhez képest; azért ha az következő karácsonyig tapasztaltattni fognak abban, hogy az hé vett mértékkel nem sütnék, és olyan nem lesz zsemléjek, mint az Győri pékeké, ok vetetlen azonnal meg büntetődgyenek. 2do mint hogy Kluvan Mihályné adosságá-ban az executio már judicialiter deliberaltotott, mind azon által tehetetlenségét¹² azon időre előttünk keserves panaszkodásival

⁹ Sörtés marha = disznó.

¹⁰ Köcsög-gye = köcsögje; nyelvjárási sajáttság. Vö. 7. jegyz. c

¹¹ A gabona keleti az az ár, melyen a gabona az idő szerint kel.

¹² Tehetség = vagyonság; tehetetlenség = nagy szegénység.

vádolván azon könyörgöt; hogy élődésire¹³ tett keresetiben még ez előtt nem kevés kárával, sőt nagy hátra maradásával gazdaságának, két ízben véletlenül esett szerencsétlensége miatt tagadhatatlan inségit, de fizető szándékjának tellyes voltát vennék méltó tekintetben, és az determináltt executio differaltattnék. Kihez képest mi is nem akarván tellyességgel ezen instans aszszonyt minden javaibul és élő kenyerébül ki fogyasztatni, hogy azzal az városi adozáshoz is elégtelen lenne; ex superabundanti à dato latae prioris determinationis hagyattatott kivánt respiriumul néki az executio terminussára tizen négy nap, olly okkal és móddal, hogy minden további hallasztás nélkül tartozzék akkorra az creditorát meg elégétenni.

Az 1742. évi ápr. 4-iki ülés határozata 148. l.:

Mint hogy Huben Pálnak felesége ugyan nemzetes Szombat-hely György uram házas társát, illetlen és ell szenvedhetetlen kemény és mocskos szokkal 's káromkodással, fére téven mind Istennek 's emberek félelmét törvénytelenül teremptettével szitta 's kurvának és szajhának nevezte 's ragalmazta az elől allott bizonyságok szerént, az okáért meg feddésére ezen szittkos aszszonynak, mind pedig peldájára másoknak közönséges itelete szerént az nemes tanácsnak vegeztetett eil tizenkét korbács csapa-tással való büntetése.

Közli: *Prof. dr. Kováts Ferenc.*

Mitteilungen aus den Protokollen der Stadt Pápa (Komit. Veszprém). (1738.) Aus dialektgeschichtlichem Gesichtpunkte interessantes Material. Das Beispiel illustriert, wie ein Handwerker mit nichtungarischem Familiennamen in einer ungarischen Umgebung nach der Benennung seiner Beschäftigung allmählich einen ungarischen Familiennamen bekommt. Und umgekehrt werden fremde Namen manchen Leuten von magyarischer Abstammung in einer fremdsprachigen Umgebung öfters beigelegt. Z. B. der Vater des weltberühmten Malers Albrecht Dürer, der ein Stockungar gewesen war und dementsprechend in Ungarn den ungarischen Namen *Ajtósi* (= von *Ajtós*) getragen hatte, hat den deutschen Namen *Dürer* (der eine wörtliche Übersetzung ist) erst in Nürnberg angenommen.

¹³ Ma: megélhetés.

Adatok a Veszprém vármegyei magyarság és németiség teherhordozásához.

A teherhordást, mint különálló tanulmány tárgyát csak megfelelő általános néprajzi és művelődésbeli feltárás után tartjuk jogosultnak; szükségszerűleg kell, hogy tárgyalását megelőzze a gazdálkodás, a gyűjtögető életmód, földrajzi adottságok stb. részletes leírása. Mindez Veszprém vármegyére vonatkozólag mind- eddig nem történt meg. Ha tehát az alábbi sorokban mégis néhány szerény adattal kívánunk a teherhordáshoz hozzászólni, ezt egyéb okokból tesszük. Az egyik, hogy Dunántúl egészen sa- játságos¹ (és a néprajztudomány szempontjából eléggé érthetetlen módon még határát sem ismert) teherhordási mód, a fejen való hordás az elterjedt, aminek alaposabb megvizsgálását előbbre- valónak tartjuk a teherhordás valamennyi többi változatánál, a másik ok a megye kevert nemzetiségű lakossága.²

Veszprém megye egész területén (kivéve néhány tót falut) a nők a terhet fejükön hordják, *fejen teréznek*. Kb. 10 éves koruk- tól 75 éves korukig mindent (vagy 30 kilóig) fejen hordanak, csak az üres dolgokat (üres kannát, kosarat) viszik a kezükben (Szentkirályszabadján). Férfi csak nagy ritkán, elvéve hordja fejen a terhet, inkább még kis fiú (pld. este így hozza haza a zöldet, fűvet Nemesvamoson). Olykor a szomszéd falu emberét gúnyolják ezzel (pld. Szentkirályszabadján mondták, hogy a berényi ember fejen hordja a terhet).

A teher alá rongyból varrott, legtöbbször disznószőrrel, rit- kábban ronggyal töltött, némiképp cifrázott *tekerceset* raknak fejükre.³ Négy-öt évig is eltart a tekeres, a házban, a pitvarban, pincében az öreg présre, szög-re akasztva tartják. Tekercs nincs mindenütt, pld. Bakonyszombathelyen kendőt (tűrülközöt) csavar az asszony a kezére, aztán levéve az összetekert kendőt, fejére helyezi. A kis lányok már igen korán megszokják a fejen való hordást, néha már 6—7 éves korukban is. Így láttam, hogy isko- lából jövet a négyszögletes, vulkanizált kézi táskájukat tették a fejükre (Devecseren) vagy egy nemesvamosi kis lány zsebkendő- ből csinált magának hevenyészett fejtekerceset és arra tett egy két literes tejeskannát. Ezek pedig, a kézi táska, a tejeskanna fogan- tyúval ellátott tárgyak, a mi fogalmaink szerint a kézben való hordásra alkalmasabbak volnának. A kis lány már korán súlyos, nagy terhet visz (l. az 1. ábrát; ott a szőlőből egy tizennégyéves lány nagy csöbröt hoz), és jól egyensúlyozza is (pld. hatalmas

¹ Egyéb pontok, ahol még a fejenhordás szokásos: Táp (Győr m.), Kis- bér (Komárom m.), Foktó, Kalocsaszállás, Ordás, Uszód (Pest m.).

² Veszprém vármegye összes lakossága 243,700 lélek, ebből 22,024 német, 512 tót. A nemzetiségek főleg a XVIII. sz. folyamán költöztek megyénkbe.

³ *Eötvös Károly*: Utazás a Balaton körül, II:8. (A Remetebárlang lakója.)

tőköt visznek haza a mezőről fejükön, anélkül, hogy kezükbe fognák. Nemésvámos).

Gyomot, állatnak szánt takarmányt a fejre tett *gazruhában* (*gazzsedőruha, párfödél*,⁴ ritkábban használt szóval: *lazsnok*)⁵ visznek. A gazruhát elhasított zsákból készítik, két végére zsinetet kötnek (Középrépápuszta). Kis gyermeket (másfél éves korig) szintén fejen visznek ki a mezőre, teknőben (2. ábra). A mezőn két botra kötött konyhakendővel árnyékot csinálnak a gyereknek vagy a párfödélt a fára akasztják és abba teszik (Szentkirályszabadja).

1. ábra. Kis lány csöbröt visz.
(Gyulafirátót.)
Dr. Vajkai A. felvétele.

2. ábra. Csecsemőhordás teknőben.
(Szentkirályszabadja.)
Dr. Vajkai A. felvétele.

A németek a magyarokhoz hasonlóan hordják a terhet, tehát a nők fejen, férfiak vállon és kézben és csak elvéve (pld. füvet) fejen. Fiúk terhet a fejükön csak kisebb korukban visznek, tekercest kizárólag a nők használnak (Olaszfalu). A rongyból készült tekeresbe (*rigl*) disznósörte, toll, kenderkóc, rongy kerül. Kétféle tekerestet varrnak: egy egyszerű, szürke rongyszegmentumokból készült, 24 cm. átmérőjű nagyobbat fahordásra és egy díszesebb, különböző színű rongyokból összevarrt, szélén rongycsipkés, 13 cm. átmérőjű kisebbet vízhordásra (3. ábra. Lókút. Itt különben a vizet hatalmas bádogedényekben viszik). A gazruha (*krásztuh*, Olaszfalu, Tótvázsony) alá tekercest nem tesznek. A mezőn dolgozók a gyermek számára hintát (*hucsn*) készítenek: három darab rudal (*hucsnstange*) állítanak fel és arra kötik a gazruhát (Lókút).

Egyedülálló teherhordó eszközt talált ki a német Hidegkúton

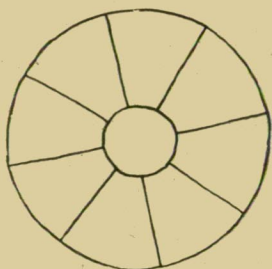
⁴ Szapulják, párolják, azért hívják párfödélnek (Balatonkenese). Sopronban *csondér*, Zalában *köcöle*.

⁵ A lazsnak tele van folttal: ötven foltja van, csak aztán kezdődik a folt rajta (Szentkirályszabadja).

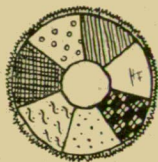
Stal Ferenc asztalos. Fából vállra akasztható kosárhordó széket (*kréca, krécn* = nyikorgó) állított össze, kb. 25 kilós kosarat, kisebb hordót hordanak így. Tíz év óta csinálja, van már eddig használatban a faluban vagy harminc darab. Állítólag Olaszországban látta mintáját.⁶

Végül megemlíthetem a teherhordásra szolgáló peracet⁷ (*preca*, 17 cm. hosszú, Hidegkút), amin két ember visz rendszerint zsákokot.

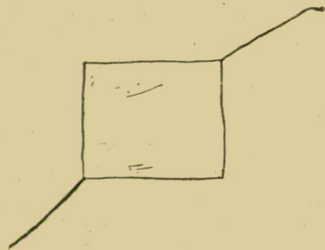
A XVIII. században idetelepített néhány tót faluban (Csernye, Jásd, Öskü) a fejen való hordás nem divatos. „Fejen nem hordanak, mert az nehéz, hanem csak háton, az könnyebb“ (Jásd). A csetényiek szerint a tótok és a katolikusok háton hordják a terhet, *baľyuznak*. A veszprémmegyei tótoknál a butyor = *batok*, a gazruha = *trakovica* (Jásd). A fát kb. 3 méter hosszú kétélbe (*stranek*) fogják és így viszik a hátukon (Jásd).

A

B

3. ábra. *Tekercs* (rige) A) fahordásra (24 cm. átm.), B) vízholdásra (13 cm. átm.). Lókút.

4. ábra. *Gazruha, lazsnak*. (Középrépápuszta.)

A fejen-hordás, de a háton való hordás is, elsősorban korai nevelés dolga. Őcsre egy asszony került a Tisza-mellékéről (Döge), de hosszabb idő multán sem tudta megtanulni a fejen való hordást. Annál érdekesebb, hogy az őcsiek — noha megpróbálkoztak vele — a háton való hordást nem bírták megtanulni tőle. A Balatonszabadiba telepített Szeged-környékiek sem tudják megszokni a fejen-hordást.

Adataim vannak arra vonatkozólag, hogy a fejen való teherhordást (helyenként) lassan felváltja a más módon való hordás. Dunapatajon (Pest m.) a gazruhát (*lazsnak, lamvas*) hátra veszik, az előre átvett végekre kosarat kötnek, régebben azonban

⁶ Másutt a megyében hasonló eszközt nem láttam, bár a mintáért nem kell okvetlen Olaszországba menni; a *bazárka*, stb. nálunk is előfordúl. (V. ö. *A Magyarország Néprajza*. II:251.)

⁷ Másutt a fejtekercset hívják perecnek. (*A Magyarország Néprajza*, II:251.)

fejen hordtak. Balatonkenesén ma a mezőre két kézben, kosárban viszik ki az ebédet, régebben fejen. A Budapest-környéki német falukban (pld. Pilisborosjenőn) régebben szintén fejen hordták a nők a terhet és használták a fejtekercset (*riegl*), de napjainkban csakis háton teréznek.⁸

Az elmondottak alapján a következőket állapíthatjuk meg: Veszprém megye egész területén a magyar és német falukban a nők a fejükön hordják a terhet, viszont a tótoknál a háton való hordás a szokásos. A fejen való hordás északi határa lassan vissza-

6. ábra. Percz zsákhordásra (*preca*). Hidegkút.
Dr. Vajkai A. felvétele.

5. ábra. Kosárhordó (*kréon*).
Hidegkút.
Dr. Vajkai A. felvétele.

húzódóban van, mert pld. régebben még a Budapest-környéki németek is fejen teréztek. A fejen való hordás valószínűleg egy síkvidéki kultúra tartozéka; ezt, aki erdős, hegyes vidéknek volt eredetileg lakója (pl. a tót), nem is veszi át. Az is valószínű,

⁸ Egyéb (a szőlőműveléssel kapcsolatos) téherhordási módokat l. *Vajkai Aurél*: A parasztszőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. (*Népr. Ért.* 1938:173—4.)

⁹ *Bátky Zs.* a fejen való hordás kialakulásában több okot feltételez; szerinte hozzánk — feltehetőleg — a Földközi tenger mellékéről került (*Népr. Ért.* 1926:186, *A Magyarság Néprajza*, II:251.) Azt, hogy német telepések hozták volna be, (mint pld. *Népr. Ért.* 1927:46.), és hogy azoktól vettük volna át, semmiképp sem fogadhatjuk el. Kétszáz év alatt még a kevés veszprémi tót sem vette át. A fejen való hordás különben megvan helyenként Er-

hogy a fejen való hordás elsősorban a vízhordásra vonatkozott és így vált a nők munkájává, nem pedig valami anatómiai ok következtében.⁹

Dr. Vajkai Aurél.

Zur Frage des Tragens der Lasten auf dem Kopf bei dem ung. und deutschen Volk im Komit. Veszprém. Im Komit. Veszprém tragen die Frauen der ungarischen und der deutschen Dörfer die Last auf dem Kopfe, wogegen die Slovakinnen die Bürden auf der Schulter tragen. (Die Einwohnerzahl der Bevölkerung des Komitates beträgt 243,700, davon sind 22,024 Deutsche und 512 Slovaken.) Die Männer tragen alles auf der Schulter oder in der Hand, nur selten auf dem Kopfe (z. B. abends das Unkraut für Futterzwecke), Knaben nur in der Kindheit und auch dann nur selten. Die Frauen legen auf ihren Kopf unter die Last einen sog. *Riegel*, einen aus Fetzen gewundenen, mit Schweinsborsten, Werg, oder Fetzen ausgestopften Ring. Einfachere, grössere Riegel dienen zum Holztragen, die kleineren, schmuckeren zum Wassertragen. (Abb. 3. B.) Gras, Umkraut wird auch auf dem Kopf getragen, und zwar im *Grastuch* (Abb. 4.). Den Säugling trägt man im Trög (Abb. 2.). Die Deutschen wenn sie auf dem Felde arbeiten, binden das Grastuch auf drei Stangen (*Hutschenstange*) und legen das Kind in die so entstandene *Hutschen*. Die Sitte, Lasten auf dem Kopf zu tragen war früher auch weiter nordwärts verbreitet, so trugen auch die Deutschen in der Umgebung von Budapest die Lasten auf dem Kopf. Die zerstreuten slovakischen Siedlungen haben diese Art des Lasttragens nicht übernommen. In einem deutschen Dorfe des Bakonyer Waldes ist ein Traggerät namens *Kreza, Krezn* (Abb. 5.) bekannt, das angeblich eine Erfindung eines dortigen Tischlers ist. Die Sacke werden von zwei Menschen mit der *Preza* (Abb. 6.) getragen (Hidegkút, ein deutsches Dorf). Die Sitte, Lasten auf dem Kopf zu tragen, ist ein Bestandteil der Flachlandkultur (Bergbewohner, wie die Slovaken, übernehmen sie garnicht). Nach Ungarn kam dies wahrscheinlich vom Mittelmeergebiet her, wo es anfänglich als Wassertragen zur weiblichen Tätigkeit wurde.

délyben is (Szentléányfalva, Arad m., magyar. Resica, Krassó-Szörény m., oláh. *Népr. Ért.* 1926:179.) *

* 1903-ból a kolozsvári piacról emlékszem egy féllábú kenyeres kofára, ki hónaljmarkóval járva, hordta fején a kosarát s előre-hátra biccentgető járás közben is jól egyensúlyozta. A *fejen-hordás* szoros kapcsolatban van a lábbal való úszással (*lábálás, lábhalás, lábás, lábbás*), ez pedig mint vizen való átkelés módja, hufoglalás előtti öörkség s ma is él az egykori öshaza területén. Még erre visszatérünk. (L. Mészöly: A *láp* szó eredete és rokonsága. Szegedi Füzetek III. évf.) Beke. Nyelvörbeli hozzászólása azért eredménytelen, mert elhanyagolja a szöfejtéshez szükséges néprajzi alapot. Tehát nemcsak a hátán való teherhordás ősi magyar szokás, hanem a fejen való teherhordás is. Mészöly G.

Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.)

(Fortsetzung.)

Wörterverzeichnis aus der Mundart von Kistormás

Abwäschlunpe m.: Waschlappen.

Abwäschschüssel f.: Spülschüssel.

ackern, zackern: pflügen.

Adje! Adje winsch' ich!: Begrüßungsform beim Abschied.

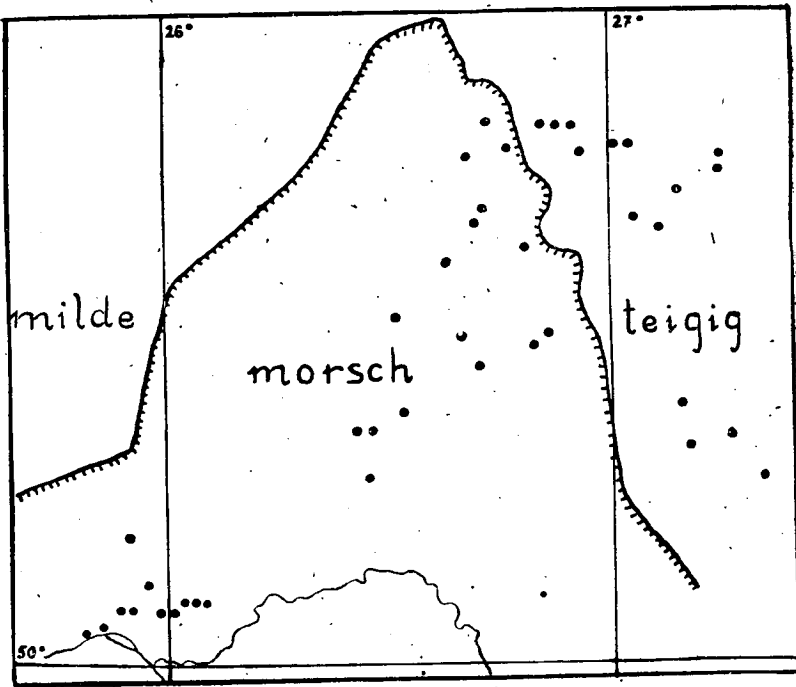

Abb. 9. 'edelfaul (von der Birne)¹
(Nach dem Hessen-Nassauischen Volkswörterbuch.)

Alpche n.: Dämon, der die Schlafenden bedrückt, sich von der Milch der Säuglinge nährt, usw.

Alpchefuss m.: Hexagramm, Zauberzeichen gegen Behexung.

Altfräache n.: Urgrossmutter.

Altherrche n.: Urgrossvater.

Angeld n.: Mietpfennig.

Arschkitzei m.: Hagebutte.

Atzel f.: Elster.

¹ Zur in der vorigen Nummer erschienenen Veröffentlichung.

Agedeckel m.: Augenlid.

Aageglas n.: Brille.

Aagehoor n.: Wimper.

ausdrehe: ausringen.

ausschneire (von Tieren): kastrieren.

Backmulder m.: Backtrog.

Ballach m.: das verschnittene Pferd, Wallach.

Barch, Berch n.: das kastrierte männliche Schwein.

batten: nutzen. *Batt's niks, schadt's niks!*

Bänderhahb f.: eine aus dem hessischen Stammgebiet mitgebrachte kegelstutzförmige Bandhaube.

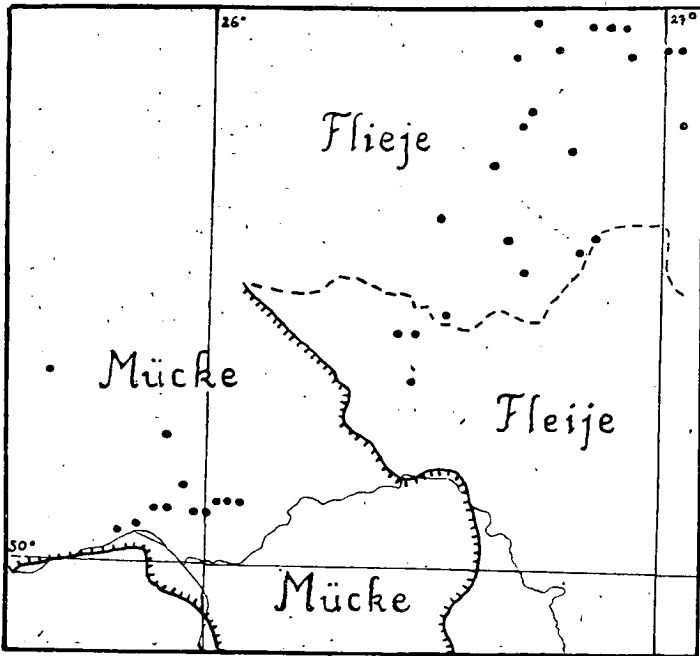

Abb. 10. 'Zimmerfliege'. (Nach dem Südhessischen Wörterbuch.)

Bett n.: 1. Wie schd. 2. die Lage (auf der Tenne).

blitzebloo: kornblumenblau.

Blutsugler m.: Blutegel.

Borem m.: Speicher des Hauses.

Brechohne f.: der Abfall beim Hanfbrechen.

Brostlappe m.: Männerweste.

Brunnetrog m.: Wassertrög.

Butzemann m.: Vogelscheuche.

Buxe, nur in der Zusammensetzung: *Buxehose* f.: eine bis an die Knie reichende Leinenhose.

Christbaum m.: der geschmückte Weihnachtsbaum.

Christbaum potze: Christbaum schmücken.

Christkindche n.: Gabenbringer am 24-sten Dezember. (Eine weissgekleidete, vermummte Frauengestalt).

Christkindcheohvet m.: Weihnachtsabend.

Deisel f.: Deichsel am Wagen.

dicke Milch f.: Sauermilch.

Dippe f.: irdener Topf.

Dippemacher m.: Töpfer.

dischkurern: plaudern.

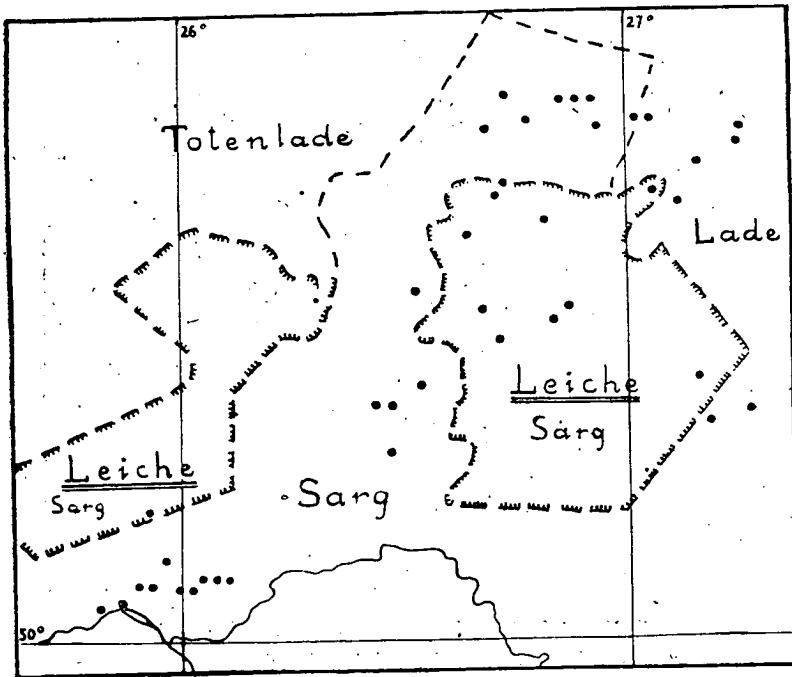

Abb. 11. 'Sarg'. (Nach dem Hessen-Nassauischen Volkswörterbuch.)

Ditz: Euter der Kuh.

Dräht m.: ein Teil des Haarzopfes

(Durchzug) *Darichzug* m.: der lange Balken der Zimmerdecke.

Ehrtag m.: der Tag der Hochzeit.

Er f.: 1. Erde, 2. Lehm.

Erdhase m.: Ziesel.

Fewermonat m.: Februar.

Fcrwes m.: Füssteil der Strümpfe, der gestrickten Schuhe.

Finstlerlare m.: der Holzverschlag für die Fenster an der Aussen-
seite des Hauses.

flappche: umherfliegen, -flattern. *Flappche Schurach*: die weite, lose Ärmeljacke der Frauen.

Flerermaus f.: Schmetterling.

Flitche n. Flügel des Vogels.

Fraache n.: Grossmutter.

„Ringe, ringe Reihel

Drowe sitzt mein Fraache,

Kochet gute Milichsupp,

Sag' mer alle: Husch, husch, husch!“ (Kinderspiel.)

Frihjoer n.: Frühling.

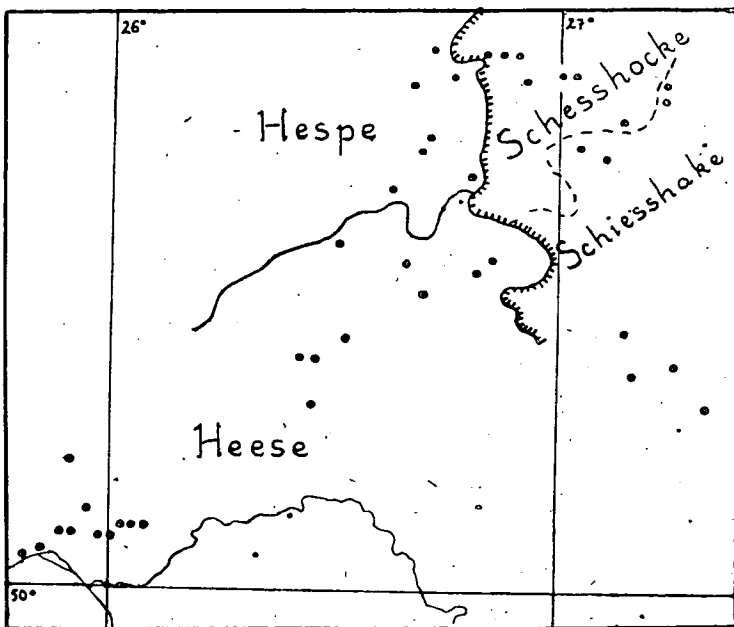

Abb. 12. 'Kniegebiege an der Hinterseite des Tierhinterfusses'.
(Nach dem Südhessischen Wörterbuch.)

Galje m.: Holz zum Aufhängen des geschlachteten Schweines

Gaul m.: Pferd. — *Gailstall*: Pferdestall. — *Gailtche spiele*: ein Kinderspiel.

gäckern, gäckse: gackern.

Gehanstrauwel: Johannisbeere.

(Geiss) *Gahss* f.: Ziege.

Gemahre n.: niedergemähter Grasstreifen.

Gickel m.: Hahn.

(Fortsetzung folgt).

Frau Tálasi geb. Anna Varga.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

4. SZÁM

1941. ÁPRILIS

Szent István korában délmagyarországi ruménok, kopasz pele és szőrös móka.

Románia volt kolozsvári egyeteme professorának, Sextil Pușcariunak szerkesztésében, már nagy része készen van az oláh nyelvtérképnek (Atlas Linguistic Român). E művel kapcsolatban „Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie“ címen az *Ungarische Jahrbücher* múlt évi októberi számában (UJB. XX:7), egy értekezés jelent meg, melynek — oláhban föltett magyar-nyelvi hatások alapján — az a végső következtetése, hogy az oláhok már Szent István korában rég ott laktak a magyarok mellett hazánknak azokon a déli vidékein valahol, melyeket most Románia bír.

Az értekezés oly szerző műve, Günter Reichenkroné, kit széles körű képzettség és higgadt tárgyilagosság jellemez, de külföldön bizonyára nem nyílhatott alkalma hozzájutnia azokhoz a szükséges magyar nyelvtörténeti fölvilágosításokhoz, melyekkel az idegen nyelvű szerzőt támogatniok ajánlatos lett volna a német-magyar tudományos együttműködés illetékes külföldi tényezőinek. A tudós szerző, ki művét már a múlt év márciusának elején beadta az *Ungarische Jahrbücher* szerkesztőségének (I. id. m. 7. l., jegyz.), ha idejében kellő tájékoztatást kapott volna a magyar szavaknak és alaktani elemeknek az Árpád-korig visszanyúló történetéről, akkor már műve kinyomtatása és magyar állami intézet aegise alatti terjesztése előtt bizonyára más végeredményre jutott volna, mint az oláhok Szent István-kori Temesvár-táji laktára.

Ez annál örvedetesebb lett volna, mivel mint a jó akaratú szerző végső sorai mutatják, külföldön azt a kérdést, hogy mióta, mely vidékein lakik Magyarországnak oláhság, ezt nem csupán tudományos, hanem politikai kérdésnek is tekintik: a lelkes Reichenkron azért sürgeti az oláh nyelvtérkép mellé magyar nyelvtérkép készítését is, „dass beide Atlanten etwas Licht in das Dunkel der Geschichte bringen, um die alten Streitfragen im ungarisch-rumänischen Raum einigermaßen zu lösen, hoffentlich zu Nutz und Frommen und zur Verständigung der

beiden Völker, der Ungarn und der Rumänen“ (id. m. 34).

A mi folyóiratunk, a *Nép és Nyelv*, nem politikai, hanem pártatlanul tudományos jellegű — híven a magyar tudományosság hagyományaihoz. Mi tehát semminemű tudományos kérdést politikai szempontból és politikai céllal nem fogunk tárgyalni.

Efféléktől elvonatkozva jegyzem tehát meg, hogy közneveket tartalmazó magyar nyelvtérképnek a magyar nyelvtörténetre és a török hódoltság előtti településtörténetre nézve nem volna olyan jelentősége, mely az egyébkénti eredményeket megváltoztatná; de annál fontosabb a nyelvemlékek további tanulmányozása és földolgozása, természetesen a történettudomány minden forrásának figyelembevétele mellett.

Hogy az említett értekezésnek egy kiragadott, de jellemző és többi magyar nyelvtörténeti érvéhez hasonló értékű érvét érintsem — annak megítélésében, hogy a mókusforma, szőrös farkú, tömött bundájú állatkának, a pelének nevéből keletkezett-e *Szent István korabeli átvétellel* a 'kopasz' jelentésű *peleag* oláh tájszó (mint a romániai Titkin „Rumänisch-Deutsches Wörterbuch“-jának szöfjelese mutatná),¹ ennek megítélésében semmi jelentősége nem volna holmi magyar nyelvtérképnek, melyet e pontnál is szükségesnek tartana Reichenkron (id. m. 15).

Ellenben a magyar nyelvemlékek, melyekre — ismétlem — nekünk magyar anyanyelvűeknek kellett volna figyelmeztetnünk Reichenkront, nemzetünk és nyelvtudományunk barátját, világosan megmutatják, hogy helyes-e Titkin magyar *pele* > oláh *peleag* (= kopasz) szófejtése.

Az 1050-nel kezdődő magyar nyelvemlékekből megtudjuk azt, melyek voltak 'kopasz', 'calvus', 'kahl' jelentésű szavaink az Árpádok korában. Ezek voltak: *szâyár* > *szár*, *tar*, *koposz* > *kopasz*. Bizonyság erre az, hogy a Bécs melletti *kopasz* hegyet, melyet a németek máig *Kahlenberg*-nek neveznek, azt az Árpád-kori magyarok *Szárhegy*-nek nevezték. Bizonyság a hasonló jelentésű sok *Tarkó* hegynev is az Árpád-korból. Bizonyság abból az időből a sok 'dictus *Copaz*' (olv. *Kopasz*) a keresztnevek után. És ezek mellett a *szár*, *tar* és *kopasz* szavaink mellett nem volt hasonló jelentésű *pele* szavunk sem ma, sem tegnap, sem az Árpádok korában, tehát nem adhattuk át az oláhoknak sem ma, sem tegnap, sem az Árpádok korában: erre bizonyosság az előbbiektől ez a negatívum is, hogy sem *Pele*-hegyünk, sem *Pele*-kövünk, sem *Pele* melléknevével Ladislausunk vagy Michaelünk egy szál sincsen az Árpád-korban, de még azután sincs ám.

¹ Dr. H. Titkin: *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* III. Band. (P—Z), 1142 lap: „*pelea*'g adj. ratzekahl Tich. D. (Vázindu-i capul fără, pâr, peleg (sic); Slav. CL. V 25) Biräul e peleag (fig. = ohne einen Heller in der Tasche), plin de datorii). Et. Wohl zu slav, plěhū (vgl. czech. plech), viell. an magy. pelé „Ratte“ angelehnt.“

És ma is csak kopaszodunk, nem pedig pelésedünk.

Már csak azért sem, mert ha a mogyorósban pelét látok — imhol a Brehm-beli ábrázolatja is — eszembe sem jut erről a bundás kis állatról a kopaszság.

Hiszen a pele a XVIII. századi természethistória² szerint is, „majd olyan forma állatotska, mint a' mókusa“, arról pedig már Balassa Bálint, a XVI-ik századi virágének szerzője is tudja, hogy nem kopasz „ez a' szép furtsa állatotska“. Ezért szólítja a

Mogyorós pele (Brehm-Méhely II : 472).

lengyel „Hannuská“-t azaz „Annóká“-t, a „porcogós“ azaz még gyöngöcsontú, fiatal leánykát, „édes szőrű móká“-nak azaz mókusnak :

Friss, szép, fehér póka,
Édes szőrű mókka,
Porcogós Annóka,
Szerellemnek oka,
Mit haragszol?
Hogy nem játszol
Véiem...?

² Természethistória a' Gyermekeknek. Mellyet Raff György Kristián Göttingai Tanító után, némelly hozzáadásokkal, és szükséges változtatásokkal, a' maga költségén kiadott, és kinyomtatott FABIÁN JÓSEF. 14. Réztábla Rajzolatall Weszprémben. Nyomtatott Számmer Mihály betűivel. 1799. (L. 415. l.)

E rögtönzésben a *friss* = 'kényes', a *póka* (ma is az sok vidéken) = 'pujka'. A „friss, szép, fejér póka“ Annókának olyan kedveskedő megszólítása egyik házi-szárnyasunk nevével, mint a *galambom* vagy *csibém*.

Miskolczi Gáspár Jeles Vadkert-je a XVII-ik századvégről való; abban olvashatjuk a *mókus* ról (234): „És mivelhogy igen hízelkedő, játékos állat, minekutánna az emberhez szokik, erre nézve az ő szülei körül hízelkedő édes gyermekecske is szeretetképen *mókus* nak szokott nevezetni.“

Tudjuk, hogy „szeretetéken“ való megszólítás a szintén „játékos“, szintén „édes szőrű“ *cicus* is.

Tudjuk, hogy a *cicus* helyett *cicá*-t is mondhatunk.

Igy mondtak Balassa Bálint korában és házában *mókus* helyett *móká*-t. Balassa Bálint „édes szőrű *móka*“ neve mint a játékra hívogatott leányka szólólgatása — ha a sorok értelmét nézzük — csak a *mókus* szó rokon alakja lehet. Így a versike első sorával párhuzamos gondolatú a második sor. Bálint úrfiú az elsöben a házunk körül frisselkédő, szép, fehér tollú pujkának — no fiatal pujkának — nevével, a másodikban meg a házunkban szelidített, símogatni való, „édes szőrű“ *mókuskának*, „játékos állat“-nak nevével szólítja „szeretetéken“ a lengyel kis lányt: „Hogy nem játszol vélem...?“

Mókuska, mókus, móka — mint *cicuska, cicus, cica*.

Mi az a *cic-us, cic-a* alapszava; a *cic*?

Tudjuk, hogy a macska megszólítása. Még eredetibb jelentése szerint. — Csefkó Gyula tanított meg erre — az egér *cincogását, cicogását* utánzó szó: így lett macska-hívogató.

Azonban őskorok vadat, madarat ön szavával csalogató szokásának maradványául a mi házi állatainkat inkább az ő hangjukat utánzó szavakkal szólítgatjuk, s efféle hangutánzó szavakból különféle kicsinyítő, kedveskedő szóképzőkkel az illető lelkes állat újabb neve is megterem. A XVI-ik században még *tyúkfi*-at, *tikfi*-at avagy (pannóniai szláv szóval): *pislen*-t ettek a magyarok, nem *csibé*-t, *csirké*-t — ezek a *tyúkfi*-nál későbbi szavak a *csib-csib-csib*-ből, *csir-csir-csir*-ből lettek. Előbb ettek *lúdfi*-at, mint *libá*-t — ez a szó a *lib-lib-lib* szólogatóból lett. *Po-poj, po-poj* — mondjuk ezt is a lúdaknak; és hogy effélet valamikor az *indiai tyúk*-nak is mondtunk, ezt abból gyanítom, hogy az *indiai tyúk* neve később **po-ka* > *pó-ka* és *puj-ka* lett. A régi magyar **poka* szóból magyarázható meg hazai németjeink *Pokerl* (= *pujka*) szava is.

A nyúl — így mondjuk — *mak-og, mok-og*. A *mókus* is — így füleli Miskolczi uram — *mok-og* (id. m. 234): „Az evet vagy *mókus* mindenek előtt esméretes állatotska, ammelly *mókus*-nak méltán neveztetik az ő *mokogásáról*, mellyet cselekszik, amikor az ember csendes nyugodalalmában hozzája nyúl és ölébe vészi; olyankor *mokog*.“

Ime a *mókus* szó megfejtése!

Mak-og ~ *mok-og* mellett *muk-og*-ot is mondunk: ebből lett a somogyi, zalai, vasi *muk-ucs*; a *mókus* is eredetileg bizonyára *mokus* volt s csak később nyúlt meg *o*-ja *ó*-vá, mint például az ember *ór*-a (=orra) is eredetileg *or* volt; a *póré*-hagyma *ó*-ja is *o* volt, mint a *paré* (< *paréj* < *paraj*) alakváltozat is mutatja; a *pósta* is *postá*-ból lett stb. (Horger kiadatlan heverő Magyar Hangtörténet-éből).

Az *evet* vagy *mókus* hangját utánzó *mok-* > *mók*-ból aztán úgy lett a régibb *evét* ~ *evet* helyett a *mókus* és *móka* szó *-us* és *-a* kicsinyítő, kedveskedő képzővel, mint a *cic* hangutánzó szóból a *cicus* és *cica*.

Szinnyei Magyar Tájszótára a Felvidékről idézi a *szőr-mók* szót evvel a jelentéssel, hogy: 'szőrös arcú ember'; ezt én Kunszentmiklóson és Kecskeméten is hallottam. Ez sem lehet más, mint a 'szőrös m ó k u s'. A *mók* mint állathang-utánzó szó úgy lehet neve a *mókus*nak, mint dajkanyelvben a *bú* a tehénnek. 'Jön a *bú!*' — mutogatunk a tehénre a gyerek előtt. A *-ka* kicsinyítő képzővel úgy is mondják, hogy: *búka*, mint ahogy meg *-a* kicsinyítővel van a *mók*-a. Az „édes szőrű *móka*“ 'mókus' jelentését bizonyítja tehát a *szőr-mók* azaz 'szőr-mókus' is.

A *mókust*, ezt a pele-szerű állatot, nagyon is szőrösnek tartja hát a magyar, s ha a *mókus* nevével éppen a szőrös képű embert boldogítja, akkor a *m ó k u s - s z e r ű p e l e* nevét bizonyára nem adta rá — mint ma sem — Szent István idétte a kopaszokra, s holmi *pele* > *peleg* (?)! szavunkat 'kopasz' jelentéssel nem tanulhatta el a magyartól soha egy más nyelvű nép sem.

Azt pedig már Szenczi Molnár Albert Grammaticája (1610) észrevette, hogy vannak olyan igéink, melyek állatnevekből származtak igeképzővel, s az embernek az illető állat módjára való magaviselését, cselekedését jelentik: „*rókálkodik* = vulpinatur, *ebelkedik* = canem agit.“ (L. Corpus Grammaticorum Linguae Hung. Vet. 237. 1.)

Aki már látta életében, mint játszanak, kergetőznek a *cicá*-k, annak nem kell magyaráznom azt sem, miből, miért származott a legények, leányok egymással való kedves játékára ilyen szó: *cicáz*, *cicázik*, *cicáznak*, *cicázás*.

Aki az állatkertben megnézi a *mókusokat* és tudja, hogy régebben nagy divatja volt a szelidített *mókus* tartásának, annak azt sem kell hiába magyaráznom: miért lett a *móka* állatnévből a *mókáz*, *mókázik* ige — no mert nyilván abból lett.

Mókust, darut, de még agarat is igen csak az állatkertből ismer már sok ember. Édes atyám még — fehérmegeyi fi — elemlegette, hogy az ő gyermekkorában még nemes emberek baromfi-udvarán ott sétálgatott a daru, agár nélkül pedig még az sem volt, akinek már nem volt hol agarászni, legalább is a

magáén nem. (De hát volt akkor még igazi vendéglátás. Idősb Szily Kálmán beszélt nekem, hogy az ő édes atyja az izsáki háromezer holdas jószágára mindig meghívta agaraszatra Mészáros professor uramat is Nagykörösről, a tudós szigetű Wargha János uram ipát, és hogy nevezett professor uram a nyúl után való nyargaltában is mindig ott tartotta szájában a pipát.) Szóval — mint agarat meg darut, úgy mókust is sokan tartogattak otthon a házban. Szerették, jól megfigyelhették, észrevehették olyan magaviseletét, mely hasonlított némely jókedvű, komédiázó emberekéhez.

Igy fűzi a szót a mókusról Fábrián József uram (id. m. 411—415): „A Mókus (Eichhörnchen) vagy Evét, egy gyönyörű Szép kis állatotaska, melly a' gyermekeket, és az öregeket — is“ (még az öregeket is!) „a' maga tréfás cselekedeteivel furtsán mulattatja. ... felmásznak... hirtelen a fákra, és ott bolondoznak. Ah' jeh! mint futkosnak a' fákon, hol fel, hol alá, hol jobbra, hol balra, hol karikába... Mikor esznek, leülnek s... re, és az első lábaikkal kezek gyanánt élnek, mint a' majmok, és azokkal fogják-meg a' magok eledeleket, 's úgy rágitskálják, vagy úgy teszik egészszen a' szájokba... És mivel ők ilyen jó kedvű és tréfás állatotस्कák: tehát lántzokra vetik, és furtsaságnak, mulattságnak okáért, a' házakban tartják, diókkal, gyümölsökkel, szilva- és tökmagokkal. Felette igen tiszták, egész nap nyalják, tsinoztatják magokat mint sok rossz aszszonyok... Úgy é édes Fiaim szeretnétek ti-is, ha ilyen lántzos, furtsa kis mókustok volna? Én tudom, hogy szeretnétek, és ebben kedveteket töltheti egyszer vallaki.“

A *mókáz* tehát — hogy Szenczi Molnár Albertként én is deákul magyarázzak — ennyit jelent: 'sciurum agit' (tudniillik, az evet avagy mókus deákul: sciurus). Úgy tesz, mint a mókus, mely bolondozik, s a maga tréfás cselekedeteivel a gyermekeket és öregeket furcsán mulattatja.

A *mókáz* igéből aztán -ás képzővel lett a *mókázás*, mint a *cicáz*-ból a *cicázás*.

A 'mókázás' jelentésű *móka* főnéy pedig elvonás a *mókáz* igéből.

Semmi köze a francia *se moquer*, velencei olasz *mocar*, *moca* szavakhoz, melyeket a gráci tudós, Schuchardt, szótárából keresgetett és kevergetett össze a magyar *móka* szóval, melyet Ballagi szótára így fordít németre: 'Scherz'. (L. Nyr. XVIII: 390.)

Szótár-etymologia — szoktam az effélére mondani. Nem a nyelv életének megfigyelése.

Nem tudom, ha 'tréfa', 'Scherz' volna a *móka* szó első je-

lentése, minek magyaráznák a jövevényszavak kutatói Balassa Bálint „édes szőrű móká“-ját.

Az olvasó pedig most már tudja, miért kellett e cikkem fölé azt a furcsa címet írnom, melyben összefogok Szent István korát, délmagyarországi rumént, kopasz pelét meg szőrös mókát. Titkinnek ez a szófejtése: 'magyar *pele* > **peleg* > oláh *peleag* (= kopasz)' nem juttatja ugyan el báháti rumén testvéreinket a Szent István-kori Délmagyarországra, de alkalmat adott nekünk végére járnunk a *mókáz*, *mókázás* szó eredetének.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Haben in Südungarn zur Zeit des Heil. Stephanus Rumänen gewohnt? Es ist schon ein grosser Teil des rumänischen Sprachatlas, redigiert von dem Professor der ehemaligen rumänischen Universität in Kolozsvár, von Sextil Pușcariu, fertig. Im Zusammenhang mit diesem Werke erschien in den Ung. Jahrbüchern im Oktoberheft des vergangenen Jahres eine Abhandlung unter dem Titel: „Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ung. und türk. Philologie“, deren letzte Konklusion — auf Grund der angenommenen ungarischen sprachlichen Einwirkungen auf das Rumänische — ist, dass die Walachen bereits zur Zeit des Heil. Stephanus schon lange neben den Magyaren wohnten; irgendwo in jenen südlichen Teilen des ungarischen Vaterlandes, die jetzt Rumänien in Händen hat.

Die Abhandlung ist die Arbeit eines Verfassers, Günter Reichenkrons, den eine ausgedehnte Fachbildung nebst besonderer Sachlichkeit charakterisiert; aber dort im Ausland hatte er wahrscheinlich keine Gelegenheit gehabt, die erforderlichen ungarischen sprachgeschichtlichen Auskünfte zu erhalten, mit denen die kompetenten Faktoren des ungarisch-deutschen Zusammenwirkens den fremdsprachigen Verfasser hätten unterstützen müssen. Der gelehrte Verfasser, der sein Werk schon im vergangenen Jahre anfangs März der Redaktion der Ung. Jahrbücher überreicht hat (s. op. cit. S. 7, Fussnote!), hätte wahrscheinlich noch vor dem Druck seines Werkes und dessen Verbreitung unter ungarisch-staatlichem Schutz zu einem anderen Schlussresultat kommen können, als dass die Walachen zur Zeit des Heil. Stephanus in der Gegend von Temesvár gewohnt haben, wenn er rechtzeitig die nötigen Aufschlüsse über die bis auf die Zeit der Arpaden zurückgehende Geschichte der ungarischen Wörter und morphologischen Elemente bekommen hätte.

Das wäre umso erfreulicher gewesen, da die letzten Zeilen

des wohlwollenden Verfassers zeigen, wie man im Auslande die Frage, seit wann und in welchen Gegenden Ungarns Rumänen wohnen, nicht bloss für eine wissenschaftliche, sondern zugleich für eine politische Frage hält. Der wohlwollende Reichenkron drängt eben deshalb auf die Fertigstellung auch eines ungarischen Sprachatlasses neben dem rumänischen, „dass beide Atlanten etwas Licht in das Dunkel der Geschichte bringen, um die alten Streitfragen im ung.-rumän. Raum einigermaßen zu lösen zur Verständigung der beiden Völker, der Ungarn und der Rumänen“ (op. cit. S. 34.).

Unsere Zeitschrift hat den Überlieferungen der ungarischen Wissenschaft getreu keine politische, sondern unparteiisch wissenschaftliche Einstellung. Wir werden daher keine wissenschaftliche Frage aus politischem Gesichtspunkt behandeln.

Von alledem frei bemerke ich also, dass ein bloss Gattungsnamen enthaltender ungarischer Sprachatlas in Bezug auf die ung. Sprachgeschichte und auf die Siedlungsgeschichte vor der Türkenherrschaft nicht so wichtig wäre, dass er die sonstigen Ergebnisse verändern könnte. Aber umso wichtiger ist das weitere Studium und Bearbeitung der Sprachdenkmäler, natürlich Hand in Hand mit der Beachtung aller Quellen der Geschichtswissenschaft.

Um nur einen herausgegriffenen (aber doch charakteristischen und den anderen ungarisch-sprachgeschichtlichen Argumenten ähnlichen) Beweis der vorerwähnten Abhandlung zu berühren — bei der Beurteilung, ob der „kahl“ bedeutende rumänische Provinzialismus *peleag* aus dem Namen des eichhörnchenartigen, mit behaartem Schwanz und dick-behaartem Pelz versehenen Tierchen als sanktstefanszeitliche Übernahme der Bilchmaus (oder Haselmaus) entstanden ist, wäre ein ung. Sprachatlas von keinerlei Bedeutung, den Reichenkron doch auch in dieser Beziehung für notwendig hält.

Die ung. Sprachdenkmäler dagegen, auf die — ich wiederhole es — wir, die wir ungarisch zur Muttersprache haben, Reichenkron, den Freund unserer Nation und der ung. Sprachwissenschaft, aufmerksam hätten machen müssen, zeigen es ganz klar, ob die Etymologie ung. *pele* (= Bilchmaus) > walach. *peleag* (= kahl). Titkins richtig ist, oder nicht.

Aus den um 1050 beginnenden ungarischen Sprachdenkmälern stellt es sich ganz klar heraus, welche die Worte waren, die „kopasz“, „calvus“, „kahl“ bedeuteten. Diese waren: *száyár* > *szár*, *tar*; *koposz* > *kopasz*. Ein Beweis dafür ist, dass den neben Wien liegenden kahlen Berg, den die Deutschen auch heutzutage noch *Kahlen-berg* nennen, die Magyaren der Arpaden-Zeit noch „*Szár-hegy*“ (*hegy* = Berg) genannt haben. Dasselbe beweisen auch die vielen, aus derselben Zeit stammenden Bergnamen

Tarkő. (*tar* = kahl, *kő* = Stein), die ähnliche Bedeutung haben. Beweise sind ferner auch die vielen, aus jenem Zeitalter stammenden und nach Taufnamen vorkommenden „dictus Copasz“ lese: kopasz) Ausdrücke (kopasz = kahl, kahlköpfig). Und neben diesen Wörtern *szár*, *tar* und *kopasz* hatten wir nie ein Wort *pele* mit derselben Bedeutung, weder heute, noch gestern, umso weniger zur Zeit der Arpaden. Und was wir nicht besaßen, konnten wir auch nicht den Walachen übergeben, weder heute, noch gestern, noch zur Arpaden-Zeit. Ein Beweis dafür ist neben den schon angeführten auch das Negativum, dass wir weder einen *Pele-hegy*, noch einen *Pele-kő*, noch einen *La-dislaus* oder aber *Michael* mit dem Beinamen *Pele*; zur Zeit der Arpaden, aber auch danach nicht, aufweisen können.

Und man wird auch heutzutage nur einfach *kopasz* (= kahlköpfig), aber nicht *pele*.

Man kann den Begriff 'kahl' mit *pele* umso weniger in Verbindung bringen, da wenn man z. B. im Haselnussgebüsch eine Bilchmaus (oder Haselmaus) sieht (siehe auch ihre Darstellung bei Brehm!) fällt einem keineswegs von diesem behaarten Tierchen die Kahlheit ein.

Der Verfasser weist im Folgenden nach, dass das Grundwort des ung. Namens des Eichhörnchens (welches Tier der Bilchmaus und Haselmaus sehr ähnlich ist): *móka* (veraltet) und *mókus* eine Onomatopöie ist, und ebenso *póka* \sim *pujka* (= Truthahn, Truthuhn). Der mundartliche Ausdruck der in Ungarn lebenden deutschen: *Pokerl* (Truthahn, Truthuhn) ist eine Entlehnung des ungarischen Wortes *póka* (mit dem Kosesuffix *-rl*).

Eb ura fakó!

Ismerjük valamennyien ezt a címbeli szólást, sőt türelmünk fogytán használjuk is néha, már idegesen, mintegy indulatszóként 'eh! mit törődöm vele! bánom is én! egye meg a fenel!'-féle jelentéssel. De ha szemügyre vesszük ezt az *eb ura fakó!* szólást, értetlenül állunk előtte. Miféle ebnek az uráról van itt szó és mért állítjuk erről az úrról, hogy fakó? — Hiába törjük a fejünket, sehogy sem tudjuk ma megérteni, hogy hogyan, mint, miért jelentheti ez a szólás azt, amit jelent.

A magyar nyelvészeknek is bizonyára már régen és sokszor megakadt rajta a szemük, de közülök még csak egy kísérelte meg e rejtvény megfejtését, idősb *Szily Kálmán*. Szinte ötven évvel ezelőtt, 1892-ben (sok más esetben is használt *Nagyszigethi Kálmán* írói álnéven) írt róla a Magyar Nyelvőrben (XXI, 433). Átolvasva most ezt a régi cikkét, az a véleményem, hogy lénye-

gében helyesen magyarázta ugyan (sok más tekintetben is igen nagy érdemei vannak ennek az eredetileg természettudósnak indult magyar nyelvésznek), de nem magyarázta meg teljesen. A magyar nyelvtudománynak mai színvonalán tallán már többet is mondhatunk róla, mint ötven évvel ezelőtt.

Szily erre vonatkozó kutatásainak legfontosabb eredménye az a felfedezés, hogy volt régi nyelvünkben egy (ma már elavult) olyan *fakó* szó is, melynek Molnár Alibert és Páriz Pápai szótárai szerint 'stólida bestia, rasendes Tier, rasender Hund' volt a jelentése. E felfedezése alapján aztán teljes joggal ki-mondhatta először is azt, hogy az *eb ura fakó!* szólásbeli *fakó* szónak „semmi köze sem a lóhoz, sem a színhez“. Maga ez a szólás szerinte eredetileg ezt jelentette volna: 'ebnek parancsoljon a kutya!' Értékes fejtegetését pedig így fejezte be: „Hogy ez a *fakó* (canis) meg a másik *fakó* (gilvus, flavus) egy törzsből erednek-e, vagy hogy mi az egyiknek, mi a másiknak az etimonia, azt későbbi kutatásoknak kell majd eldönteni.“

Ami először is az e szólásbeli *fakó* szó jelentését illeti, ennek nem egyszerűen csak 'kutya', hanem, amint ez az idézett régi szótárakból világosan kitűnik, 'dühös kutya' volt a jelentése. Az *eb ura fakó!* szólásnak tehát szerintem nem 'ebnek parancsoljon a kutya' volt a jelentése — hiszen van egy közmondásunk, *az egyik eb, a másik kutya*, amely azt jelenti, hogy 'mindkettő egyforma', tehát nem volna érthető, hogy miért parancsoljon a két egyforma közül éppen a *kutya* nevű az *eb* nevűnek — hanem eredetileg ez volt a jelentése: 'az ebek között a dühös kutya az úr (az parancsol nekik)', majd ebből utóbb, hangsúlyával az *eb* szón, ez: 'ebnek ura, parancsolója a dühös kutya (de nem az enyém!)'. Azt hiszem, hogy az *eb ura fakó!* szólásnak csak ez utóbbi jelentése alapján válik érthetővé az a körülmény, hogy Rákóczi kurucái az 1707. évi ónodi országgyűlésen ennek (nyilván sértő célzatú) kiáltása közben fosztották meg trónjától I. József királyt. De mikor a 'dühös kutya' jelentésű *fakó* főnév elavult, akkor persze lassanként egyre jobban homályosodott e szólás jelentése s ma már nem egyéb, mint türelmünk fogytán használt indulatszó! E *fakó* főnév elavulása különben teljesen szabályos jelenség. Ezt ugyanis könnyen félre lehetett érteni, mert a 'dühös kutya' fogalmán kívül még más fogalmak is fűződhettek e hangsorhoz. (L. ezekről allább.) Ezért a 'dühös eb' fogalom kifejezésére a félreérthető *fakó* helyett inkább a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen jelzős *dühös kutya* kifejezést használták. Az e miatt egyre ritkábban használt 'dühös kutya' jelentésű *fakó* főnév aztán lassanként elavult, s ma már csak az *eb ura fakó!* szólás őrzi az emlékét.

De a különféle jelentésű *fakó* szavak eredetéről is többet tudunk ma már, mint ötven esztendővel ezelőtt a mi nyelvész-elődeink.

Hogy mi a színt jelentő *fakó* szónak az eredete, azt már eldöntötte *Mészöly* (MNy. XXIII, 7. A *fa* főnévnek kicsinyítő *-kó* képzős származéka). Bennünket azonban most csak a 'dühös kutya' jelentésű régi *fakó* szónak az eredete érdekel, bár ez az EtSz. szerkesztői szerint úgy látszik — egyáltalán nem kérdéses. Ők ugyanis a *fakó* szónak előbb felsorolják e jelentéseit: 1. 'pusztán csak fából való, vasazatlan' (pl. szekér, kerék, nyíl), 2. 'faszínű, fahl' (pl. ló, haj, arc-szín), 3. 'fakószínű ló, Falbe' s ez után, egyetlen szó magyarázat nélkül, mintha ez a világon a lehető legtermészetesebb dolog volna, 4.-nek a *Szily* által megállapított régibb nyelvbeli 'dühös kutya' jelentést.

Hogy a *fa* főnév kicsinyítő *-kó* képzős *fakó* származékának 'pusztán csak fából való' volt az eredeti jelentése, az teljesen érthető. (Vö. pl. *vas* mellett N. *vaskó* 'rossz, nyeletlen kés vagy késdarab' és I. *Mészöly*nek erről szóló fejtegetéseit fennebb i. h.). És könnyen érthető persze az is, hogy ebből az első jelentésből utóbb szín-jelentés is fejlődött, t. i. 'faszínű, fahl', valamint ez is, hogy az ilyen faszínű lónak jelzős *fakó ló* neve a gyakori használat miatt (egymagára is 'faszínű ló' jelentésű) *fakó*-vá rövidült. (Ezt a jelentéstani jelenséget a magyar nyelvészek eddig, de nézetem szerint alaptalanul, „jelentéstapadás“-nak nevezték.) És ennek példájára végül az is érthető volna, ha a *fakó* szónak 4.-ként még 'faszínű kutya' jelentése is volna. Csak-hogy ilyen jelentésének sehol legcsekélyebb nyoma sincsen. A nyelvtörténeti adatok szerint mindig csakis 'dühös kutya' volt a jelentése, ezt pedig az én nézetem szerint teljes lehetetlenség volna a *fakó* szó fennebb ismertetett három jelentésének bármelyikéből származtatni. Azt hiszem tehát, hogy az EtSz. szerkesztői e pontban tévedtek. Szerintem ennek az *eb ura fakó!* szólásbeli *fakó* szónak legcsekélyebb köze sincsen a *fa* főnév *-kó* képzős (mai köznyelvünkben 'fahl' és 'Falbe' jelentésű) *fakó* származékához, hanem egészen más, ettől teljesen független szó.

Hogy szerintem milyen eredetű? — Ebben a tekintetben nagy meglepetés ért engem. Én ugyanis a *János: Jankó*-féle közismert alaktani viszonyra való tekintettel azt gondoltam, hogy ez a 'dühös kutya' jelentésű *fakó* szó alighanem a *farkas* szónak lesz a becéző származéka. És mivel ezt a feltevésemet néhány példával legalább valószínűsítenem kellett volna, kezdtem keresgélni ilyen példákat. És itt ért engem a fennebb említett meglepetés. Kiderült ugyanis, hogy ilyen alaktani viszony köze nevek és *-kó* (*-kó*) képzős származékaik között (egyetlenegy alább említendő eset kivételével) egyáltalán nincsen. Van ugyanis, mint fennebb már láttuk *fa* és *fakó*, *vas* és *vaskó* és ugyanígy (*fickándozó:*) *fic* (innen *bikfic*): *fickó* (I. erről *Horger*: MNy. XXXVI, 183), *has*: *haskó*, *pej*: *pejkó*, *szán*: *szánkó*, *tar*: *tarkó*, v. *tus*: *tuskó* és a nép nyelvében még több más is, még

többtagúak is, pl. *hosszú: hosszukó, sármány: v. sármánkó, piciny: v. picinkó*, de olyan, melynek hangsora e kicsinyítéssel kapcsolatban még játszi rövidülést is szenvedett volna, mint a (János:) *Jankó-félek*, olyan tudtommal csak egyetlen egy van, a *csizmadia* főnévnek gúnyos-tréfás N. *csiszkó* (> *csészko*) származéka. Ennek az egy kivételnek pedig nyilván csak az az oka, hogy ez a többtagú *csizmadia* szó személyt jelöl. Mert személyt jelölő tulajdonnevek hangsorának becéző továbbképzéssel kapcsolatban való ilyen játszi rövidítése aztán annál gyakoribb. Hogy kellőképpen szembevetünjön ez az alaktani különbség a *-kó* (*-kő*) képzős köznevek és személynevek között, felsorolom az egy (de szintén személyt jelölő) *csiszkó* köznévvvel szemben mindazon idetartozó személyneveket, melyekről tudomásom van. Ime: *András: Andorkó > Andërkó, Anna: Ankó, Bálint: Balkó, Bazsilius: Baskó, Blázsius: Blaskó > Balaskó, Benedék: Benkő ~ Bekő, Bartoloméus: Barkó, Bertalan: Bërkó, Dániel: Dankó, Dávid: Dakó, Dëmëter: Dëmkó, Dénës: Dënkó, > Dinkó, Domokos > Damokos: Donkó ~ Damkó, Dorottya: Dorkó > Darkó, Ferenc: Ferkó ~ Fërkó, R. Fanciskus: Frankó, Gáspár: Gaskó, R. Gyorggyus > Gyorkó > Gyurkó, Hermán, Hërkó > Hirkó, Ilona: Ikó, Jácint: Jackó, Jakab: Jakó, János: Jankó, Judit: Jutkó, R. Jusztus: Juszkó, Katalin: Katkó, Kristóf: Kriskó, (szláv *Vladislav* > **Ládisláv* >) **Lácló* > Lackó (l. erről *Horger: MNy. XXXVI, 183*), Lajos: Lajkó, R. Lãurenc: Laukó, Márkus: Markó, Máté: Matkó, Mátyás: Matykó, Mihály: Mikó, Osvát: Oskó, Péter: Pëtkó > Pëtykó, (szláv *Vratislav* >) **Rácló* (> R. *Rúszlő*): Rackó, Salamon: Salkó, Sámuel: Sankó, Simon: Simkó > Sinkó, Tamás: Tankó, Timót: Timkó, Zsuzsanna: Zsuskó. (E becéző személyneveknek egy része ma már csak családnévként használatos.)*

E tanulság alapján tehát el kellett vetnem azt a korábbi gondolatomat, hogy a 'dühös kutya' jelentésű régi *fakó* szó talán a *farkas* szónak *-kó* képzős becéző származéka lehetne. De gyűjtögetve ezeket a *Jankó*-féle becéző személyneveket, újabb meglepetés ért engem. T. i. az, hogy a *Farkas* személynévnek is volt régebben ilyen típusú *Fakó* származéka. (L. *Wertner: Nyr. XLV, 346*). És akkor persze rögtön eszembe jutott, hogy a *cakó, gáborján, gólya* madár-neveket nemrégiben (*MNy. XXXVI, 249*) korábbi személynevekből magyaráltam, s hogy ezzel kapcsolatban több mint húsz olyan esetet idéztem, melyekben valamely korábbi személynévből átvitel következtében állatnév lett. Pl. (itt csak néhány többé-kevésbé közismert példát idézve) *Mátyás* személynév > *mátyás* madárnév, s ugyanígy *Máté* > *máté* 'medve', *Bence* > *bence* 'nyúl', *Bertalan* > *bertalan* 'szamár', *Katica* > *katicabogár*. Azt hiszem ezek alapján, hogy az *eb ura fakó!* szólásban napjainkig megőrzött régi *fakó* szó sem egyéb, mint ilyen *Mátyás* > *mátyás*-féle jelenség: a *Far-*

kas személynév egykori becéző *Fakó* származékának állat (mégpedig eredetileg valószínűleg farkás és csak később dühös kutyának is) megnevezésére való (eredetileg bizonyára csak tréfás) alkalmazása.

Horger Antal.

Eb ura fakó! ist eine ungarische Redensart, die zwar auch heute noch manchmal gebraucht wird (in nervöser Ungeduld, etwa in dem Sinne: 'Eh! Das kümmert mich nicht! Hol! Dich der Teufel!') aber für die heutigen Ungarn ganz unverständlich ist, weil dieses *fakó* nicht das allgemein gebräuchliche 'fahl' bedeutende *fakó* ist, sondern ein anderes, heute schon ganz veraltetes (nur mehr in dieser Redensart erhaltenes) 'wütender Hund' bedeutendes *fakó*. Die ursprüngliche Bedeutung dieser (einst beleidigenden) Redensart war somit: 'Einem Hunde soll dieser wütende Hund befehlen (aber nicht mir!)'. — Dieses veraltete *fakó* entstand durch Übertragung. Neben dem Personennamen *Farkas* 'Wolfgang' war nämlich einst eine Koseform *Fakó* gebräuchlich (wie z. B. auch heute: *János*: *Jankó*, *Lajos*: *Lajkó*, *Zsuzsanna*: *Zsuskó* u. s. w.), die damals (anfangs wahrscheinlich nur spasshaft) auch zur Benennung eines wütenden Hundes gebraucht wurde. Die Benennung einzelner Tiere mit Personennamen ist im Ungarischen recht häufig. Z. B. *Bence* 'Benedikt' → *bence* 'Hase' ~ 'Feldwanze', *Bertalan* 'Bartolomäus' → *bertalan* 'Esel', *Buda bácsi* 'Onkel Budimir' → *buda-bács* 'Erdkäfer' ~ 'Sonnenkäfer' *Cakó* (altung. Personennamen) → *cakó* 'Storch', (szlov. *Ščepan*.) *Csicsa* → *csicsa* 'Esel', *Gábor* 'Gabriel' → *gábor* 'Würger, Weusstöter' ~ 'Wiedekopf' ~ 'Bär', *Gáspár* 'Kasper' → *gáspár*, 'Käsewurm', *Góliát* → *gólya* 'Storch', *Ilonca* 'Helenchen' → *ilonca* 'Traubenkäfer', *Katica* 'Käthen' → *katicabogár* 'Märienkäfer', *Katalinka* 'Käthen' → *katalinka* 'Johanniskäfer', *Máté* 'Mathaeus' → *máté* 'Bär' und noch viele andere.

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

Messziről jött ember azt mond, amit akar — mondják úgy tréfásan.

Ezért válaszolta Gullivernek a Lovak Országában a becsületes houyhnhnm azt, hogy vagy nem jól értette a tengerek járta angolnak íti tapasztalatait, vagy pedig az nem beszél „olyat, ami van“. A houyhnhnmoknak ugyanis nincs szavuk a hazugságra és csalásra. (L. Swift: Gulliver Utazásai IV. köt. 42. ll., Wildner ford., Rózsavölgyi és Tsa kiad.)

A houyhnhnmnak erről a jóhiszemű természetéről másutt is szól Gulliver imígyen (id. m. IV: 51—2):

„Eszembe jutott, hogy amidőn gyakrabban arról beszélgettünk, milyen az emberiség természete a világ más részeiben, s amidőn alkalmam került az ember hazug és ámitó természetéről szólnom, mennyire nehezen tudtam vele megértetni, mit akarok ezzel mondani — ámbár egyébként igen éles ítéllete volt, — mert imígyen okoskodott: a beszéd arra való, hogy egymással megértessük egymást, s értesüljünk megtörtént dolgokról; mármost, ha valaki olyant mond, ami nincs, a beszéd célja megghiúsult, mert tulajdonképpen nem lehet állítani, hogy megértettem, nem szerzek tőle kellő ismeretet s így rosszabb helyzetbe juttat még a tudatlanságnál is. Ime, mindössze ennyit tudott ő a hazugság képességeiről, amelyben oly jártasságot s egyetemes szokást tanusít az emberi nem.“

Ilyen keserűen beszélteti Gullivert az a keserű Swift, ki az embereket a hitvány „yahoo“-khoz hasonlóknak látja. (L. id. m. IV: 17—18.) Én azonban — különösen a tudomány és irodalom művelőit — jóhiszeműség dolgában „houyhnhnm“-oknak tartom, a hazugságot és csalást nem ismerőknek, nem tévőknek. Nem tennék föl rosszhiszeműséget Kodolányiról, mint ő énrólam (l. Magyar Élet VI: 5). Ezért hirdetem régóta, hogy a tudatlan nyelvészkedés nem is „jó szándékú, de téves“, hanem „téves, de jó szándékú“. (L. Szeg. Fűz. I: 188 és NNyv. I: 34.) Ezért aztán — Kodolányi érzékenységtől eltérően (vö. Magyar Élet VI: 4, 6) — nem is panaszlom „gorombaság“-nak azt, ha tudományos vitában Péter a Pálról vagy Pál a Péterről azt bizonyítja, hogy az „olyant mond, ami nincs“.

Akiben jó a szándék, az, ha „olyant mond“ is, „ami nincs“, nem hazugságot, nem csalást követ el, hanem tévedést. Kodolányiban is, mikor „régieskedhetném“-kedésében unos-untalan „olyant mond, ami nincs“, a jó szándékú tévedőt látom. (De persze az ember a tévedéséért is kikap.) Jó szándékát mutatja

Kodolányinak az is, hogy az én nem hízelgő — de hiszen Kodolányi haragszik, ha én hízelgek! (I. Magyar Élet VI:4, 6) — mondom, az én nem hízelgő figyelmeztetésemre (I. NNyv. I:33—47) mindjárt kedvet kapott ahhoz, hogy tanuljon tőlem, jelen lehessen egyetemi előadásaimon, sőt a colloquiumokon is.

Amint idéztem is, a Magyar Élet című politikai szemlébe írta mult számunkbeli cikkemre szóló válaszát: cikke végén ebben óhajtozik, szegény, egy előttem végbe menő colloquiumra. Mindjárt idézem azt a részt; de mivel ez meg még az előző részekhez fűződik, ezért a megelőző kodolányias Kodolányi-megjegyzést is meg kell említenem.

Kodolányias, mert abban a megjegyzésben is a nyelvészet tengerén való hajótörése után, sok „olyant mond, ami nincs“.

Tudniillik — hogy valahol kezdjem — megbotránkózik ottan, hogy én abban a cikkemben, melyben öneki nem hízelkedem, bezzeg hízelkedem Zolnai Bélának (!). Ezt írja Kodolányi nem houyhnhnmi, hanem swifti hangulatban: „S tanuljak¹ Zolnai Bélától, az idegen szavak szerelmesétől. (Mert Mészöly nemcsak karmol, hanem hízeleg is cikkében s ez teszi kritikája legfőbb báját.)“

Bizony ez az irodalomtörténeti nem-lévőség-állítás elég „goromba“ irodalomtörténeti tévedés.² Én tudniillik abban a Kodolányinak forralta és Kodolányi kerülgette cikkemben egyáltalában nem biztatom arra Kodolányit, hogy idegen szavak szerelmeseitől tanuljon, akárkitől is. Arra sem biztatom, hogy bármit is tanuljon Zolnai Bélától (bár ennél is jó volna nyelvaestheticából colloquiumra jelentkeznie Kodolányinak). Sőt egyáltalában meg sem említem Zolnai Bélát egész cikkemben, sem hízelgőleg, sem levágólag, sem közvetlen, sem közvetve, sem houyhnhnmi nyíltsággal, sem yahooi alatomossággal.

Jól kitett hát magáért Kodolányi „nem-lévőség-mondás“-ban, mikor azt az „olyan“-t leírta, „ami nincs“!

Most pedig következnek azok a sorok, melyekben Kodolányi, hogy a magyar nyelvtörténetből és magyar népnyelvből, no meg a szépirodalmi stílushelyességéből való elbuktát javítsa, most meg finnből jelentkezik colloquiumra a „gyermetegül mérész“ Mészölynél, aki „tán azzal is dicsekedni szeretne, hogy a vesébe lát?“ (L. *Kodolányi*: Magyar Élet VI:5.)

Ilyen közvetlen kedélyes hangon jelentkezik Kodolányi, e:

„No, de ennyi is elég. Végre a legjobb mulatságot is megúnja az ember. S szeretné mással felcserélni. Például egy órával a kolozsvári egyetemen. (Ha történetesen nem tartózkodik éppen Pesten a professzor úr.) Vagy egy kollokviummal. Hallani, mi-

¹ Mármost ő, Kodolányi. Ő beszél most első személyben.

² Most már én beszélek.

ként beszél Mészöly professzor, meg a hallgató finnül. Istenem, de feledhetetlen élmény lenne. Még hozzá a professzor úr saját területén s nem holmi szépirodalomban...“

* * *

No jól van, Kodolányi úr, kezdjük meg a colloquiumot.

Én. Megengedi, szerkesztő úr, hogy csak harmadik legyen, mert Beugratott János és Benemugró János tanárjelölt urak már előbb jelentkeztek. Hát ugye a „Finn nyelv és finn-magyar nyelv-hasonlítás“ című előadásomból colloquálnak? Kérem Beugratott urat, legyen szíves megmondani, mit tud a magyar birtokos személyragozás *-i-* elemének a finn *-i-* többes jelhez való viszonyáról?

Beugratott. A magyar *-i-* többesjel, mely például az *atyá-i-nk* alakban is észlelhető, megfelelője a finn nyelv *-i-* többesjelenek.

Kodolányi (helyeslőleg bólogat).

Benemugró (hitetlen rázza a fejét).

Én. Mit szól erre Benemugró úr?

Benemugró. Nem úgy van. Már Melich régen bebizonyította, hogy nyelvünk eredetileg nem különböztette meg külön nyelvtani alakkal az 'unser Vater' és 'unsere Väter' fogalmát. Eredetileg *atyánk* azt is jelentette, hogy 'unser Vater', azt is, hogy 'unsere Väter'. Az *atyánk*-typusú, finnugor eredetű nyelvtani alak után csak később fejlődött ki a magyar nyelv külön életében az *atyánk*-typusú alak több birtokot is jelölő alakul. Mivel tehát az *atyánk*-féle nyelvtani alak nem a finn-ugor korból eredő, ezért a benne lévő *-i-* elem sem lehet a finn *-i-* többes jelnek etymologiai megfelelője. A finn-ugor nyelvek birtokos személyragozása eredetileg csak a birtokos többségét jelölte meg, a birtokét nem. Ezt a tételt támogatja Marknak, a legkiválóbb észt nyelvtudósnak, az uráli birtokos személyragozásról gyűjtött nagy anyaga is. A finn nyelvben ma sincsen külön alak az 'atyánk', meg külön alak az 'atyáink' alanyeset kifejezésére.

Én. Köszönöm. Benemugró úr colloquiuma jeles.

Kodolányi és Beugratott (Megbotránkozva néznek össze).

Én. Hát mi a véleménye Beugratott úrnak?

Beugratott: Professzor úr biztatni szokott bennünket, hogy a professzor úrral esetleg ellenkező tudományos véleményünket se hallgassuk el. Ezért kijelentem, hogy igenis van a finnben külön alak a nominativusi 'atyánk', külön alak a nominativusi 'atyáink' kifejezésére, még pedig *-i-* többesjellel; ez pedig annak a bizonyítéka, hogy a magyar *-i-* többesjel finn-ugor eredetű, tehát megvolt már nemcsak a középmagyar, hanem az ó-magyar korban, sőt — hogy Kodolányi gyönyörű ősmagyar

szavával éljek — megvolt már Magna Hungaria-béli „ike-
atyáimünk“ nyelvében is.

Kodolányi: (orcája ragyog).

Benemugró és a **Hallgatóság:** (kuncog).

En: (Szemüvegemet igazítom.) Hát maga még a finn név-
ragozás elemeit sem tudja? Elemeit! És finn colloquiumra
mer jelentkezni?

Beugratott: Kérem! Én ezt az én finn tudományomat kiváló
finn leckéztetőnkől, Kodolányi János úrtól tanultam... ő járt
már odakinn Finnországban, valahol a Hämében is...

En: Csak azt ne mondja, hogy messziről jött ember.

Beugratott: ... Szórol szóra nem jut eszembe...

Kodolányi: (odacsúsztatja a pad alatt a colloquáló kezébe
a Magyar Élet 1941. évi, április havi számát, kinyitván a 6-ik
lapon).

En: (úgy teszek, mintha nem látnám sem ezt, sem a vesét).

Beugratott: (Boldogan olvassa a pad alól.) ... De rútol ütne
ki a vita Mészölyre, ha azt akarná bizonyítani, amit imígyen
állít cikkében: „A több birtokra mutató személynévmás rago-
zása mai -i elemét ősmagyar korbelinek teszi meg az író.“³
(Tudniillik Kodolányi mester.) „Ha már minden áron azt akarja
mutatni Kodolányi, hogy Magna Hungaria magyarjának még
más volt a birtokos személyragozása, mint Csonkamagyarország
népéé, akkor tudnia kellene, hogy *atyánk*, vagy *atyámuk* ere-
detileg nemcsak azt jelentette, hogy 'unser Vater', hanem azt is,
hogy 'unsere Väter'. Későbbi állapot az, hogy *atyánk* mellé
atyáink alak is termett.“ (Fölnéz.) Ez hát idézet a professzor úr
Nép és Nyelv-beli cikkéből. De ezt Kodolányi mester a Magyar
Élet-ben megcáfolta ezen szavakkal (Pad alá néz.) „Hát ha
Mészöly 'minden áron' azt akarja mondani, hogy az -i késői
alak, akkor mondja meg, miért beszél a finn így: *isämme* =
'atyánk', *isäimme* = 'atyáink'?“

Benemugró: (nevettében a padból kigurul).

En: (Szemüvegemet igazítom.) Mit mond?

Beugratott: Hogy 'atyánk' finnül így van, hogy *isämme*, de
'atyá-i-nk' már szintén -i-vel megtoldottan így van finnül, hogy:
isä-i-mme. Hiszen így mondja a Hämét járt, messziről jött
Kodolányi mester.

En: (Odanyújtom Budenz—Szinyei „Finn Nyelvtan“-ának
1940-i kiadását, kinyitván a 33-ik lapnál.) (Igaz! Szerkesztők
potyán is kaphatják.)

Beugratott: (Nézi, nézi, szemét dörzsöli). Azaz hogy...
vagyis... ugyanis... most látom, hogy 'atyánk' finnül úgy
van, hogy *isämme*, de... 'atyáink', az is úgy van, hogy
isämme, nem pedig *isäimme*, mint Kodolányi szerkesztő úr

³ Magyar nyelvbeli tudatlanságot is mutató, az én szövegemet is meg-
hamisító idézet. M. G.

mondja. Sajnos, nincsen benne -i - többes jel! (Izgatottan.) Megvallom, hogy Kodolányi azért, hogy professzor urat a laikus közönség és a nem magyar szakos ifjúság előtt megcáfolhassa, meghamisítja a tényt.

Én. Kérem, kérem! Ne izguljon és ne gyanúsítson!, Kodolányi úr nem hamisított, csak a finn nyelv elemeit nem ismervén és a finn-ugor nyelvhasonlításban, magyar nyelvtörténetben és magyar népnyelvben járatlan lévén, olyanokat mondott, amik nincsenek. De hát csak egy politikai szemlében. A kolozsvári egyetemen folyó colloquiumokon azonban tudatlanságból sem szabad olyant mondani, ami nincs. Más a politikai, más a tudományos világ. Beugratott úr colloquiuma elégtelen.

Beugratott. De hiszen ezt az „olyan“-t, „ami nincs“, Kodolányi mondta! Én ártatlan vagyok!

Benemugró. De beugrottál neki, pajtás!

Én. Mind a ketten ártatlanok: Kodolányi úr is, Beugratott úr is. De finn nyelvben és finn-magyar nyelvhasonlításban tudatlanok.

Beugratott. (Fejhez-vágni-készülő mozdulattal kapja kezébe a Kodolányi-cikket.) Hol az a Kodolányi?

Kodolányi (helye már üres).

Hallgatóság: Elment a Hámébel!

(Folytatása is következik.)

Mészöly Gedeon.

Kodolányis Behauptungen in seiner sprachwissenschaftlichen Polemik entsprechen nicht den Tatsachen. Johann Kodolányi, ein ungarländischer Publizist, der sich in der Klassen- und Nationalitätenpolitik ebenso gründlich bewiesen hat, als in der Finnlandsforschung, behauptet, dass Gedeon Mészöly als Professor an der Universität Klausenburg im Rahmen seiner Vorlesungen über die finnische Sprache das Paradigma der finnischen possessiven Flexion unrichtig darstellt, indem er unterrichtet, dass die grammatikalische Form *isämme* nicht nur 'unser Vater', sondern auch 'unsere Väter' bedeutet. Kodolányi hat nämlich nach seiner Behauptung entdeckt, dass 'unser Vater' im finnischen zwar tatsächlich *isämme* heisst, 'unsere Väter' aber durch die Form *isäimme* ausgedrückt wird. (Magyar Élet VI. B. 4. N. 5. s.) Er versäumt auch nicht Mészöly aufzufordern, dass er dringlich nach Finnland reise, um unter anderen ähnlichen Spracherscheinungen auch das Blühen der Form *isäimme* persönlich erfahren zu können. Mészöly aber, weil der Verkehr zwischen Ungarn und Finnland auch in den kommenden Wochen nicht sehr rasch und bequem sein wird, wendet sich auf diesem Wege an die finnischen Grammatiker mit der Bitte, dass sie die Schriftleitung des *Nép és Nyelv* (Ungarn, Kolozsvár,

Farkas-u. 1., I., 1.) brieflich verständigen möchten, ob die Form *isämme* in der Bedeutung 'unsere Väter' mit dem finnisch-ugrischen pluralischen *-i* die Form *isämme* (unsere Väter) verdrängt hat. Mészöly hegt nämlich die beste Absicht die Grammatik der finnischen Sprache im Kodolányis Geiste zu korrigieren, aber — um etwaigen sprachdiplomatischen Konflikt zu vermeiden — nur im engsten Einvernehmen mit den kompetenten finnischen Kreisen. Die Finnen nämlich — wie Mészöly meint — respektieren sehr die Kompetenz in Sachfragen.

Pëlláti, Piláti, Pilát.

Néhány évvel ezelőtt egyszer azzal a kérdéssel fordultak hozzám, hogy vajjon milyen eredetű a *Pëlláti* családnév. S én bizony nem tudtam erre a kérdésre válaszolni. A hivatalos Helységnevtár szerint ugyanis *Pëllát* nevű község nincsen Magyarország területén és valószínűleg régebben sem volt ilyen, mert *Csánki* Magyarország Történelmi Földrajza című munkájában sem találtam ilyent, más magyarázatát e névnek pedig akkor még elképzelni sem tudtam. Nemrégiben azonban megakadt a szemem az egyik újságban a *Piláti* családnéven s akkor rögtön eszembe jutott két dolog: az egyik az, hogy gyermekkoromban, Lugoson, ismertem egy *Pilát* nevű családot, a másik pedig az, hogy nemrégiben sikerült megfejtennem az *Eskeréti* családnév eredetét (MNy. XXXV, 254). S ezzel egyszeribe meg volt fejtve nemcsak a *Pëlláti*, hanem a *Piláti* és *Pilát* családnévek eredete is.

Az *Eskeréti* < *Eskerét* családnévet (családi hagyomány által is segítve) úgy magyaráztam (fennebb i. h.), hogy ez azonos a bibliai (Judás) *Iskariót* nevével, s hogy első viselőjét azért nevezték el így, évszázadokkal ezelőtt, mert egy húsvéti passió-játékban *Iskariót* szerepét játszotta. Mivel nyelvésztársaim közül senki sem szólt fel e magyarázatom ellen, feltehetem, hogy ők is helyeslik. Annál bátrabban merem tehát most feltenni, hogy a *Pilát* családnév is ehhez hasonló eredetű. Szerintem ugyanis ez is korábbi megkülönböztető névből vált családnévvé, megkülönböztető névvé pedig úgy lett, hogy valamikor régen egy pl. *János* nevű embert más ugyane községbeli *Jánosoktól* való megkülönböztetésül mivelhogy egy passió-játékban éppen *Pilátus* szerepét játszotta, *Pilátus János*-nak nevezték el. E megkülönböztető *Pilátus* jelzőnek us végét aztán, mivel ezt tévesen becéző képzőnek fogták fel, akkor, mikor nem becézve, hanem komolyan akarták említeni az ő nevét, egyszerűen elhagyták. (Vö. pl. lat. *Hadrianus* > *Adorján*, lat. *Valentinus* > *Bálint*, lat. *Philippus* > *Fülöp*, lat. *Gallus* > *Gál*, lat. *Josephus* > *József*, lat. *Martinus* > *Márton* stb.) Így keletkezett szerintem e megkülönböztető *Pilátus* névnek *Pilát* alakja, melyből aztán idővel családnév lett.

És könnyű most már megmagyarázni a *Piláti* családnév eredetét is. Egészen bizonyos ugyanis, hogy ez is a középkori passiójátékokkal kapcsolatban keletkezett, és hogy ez is a lat. *Pilatus* néven alapul, csak hogy ennek nem (mint a *Pilát* családnév) magyar, hanem latin nyelvű fejleménye. Olyan eredetileg latin, de utóbb már magyarnak érzett családnév, mint amilyenek pl. az *Alberti*, *Benedikti*, *Ferdinándi*, *Hieroními*, *Jakobi*, *Konrádi* családnévek és még több más ilyen típusú. Ezek ugyanis eredetileg a latin *Albertus*, *Benedictus*, *Ferdinandus* stb. személyneveknek latin genitivusi, tehát 'Albert fia', 'Benedek fia', 'Ferdinánd fia' stb. jelentésű alakjai és olyan XVI. századbeli tanult, tehát latin műveltségű (humanista) és latinul jól beszélő magyar emberek vették fel családnévként, kiknek apját *Albertus*-nak, *Benedictus*-nak stb.-nek hívták. Ma persze már nem érezzük ezeket az *Alberti*-féle családnéveket latinoknak. Az idővel szintén magyarrá lett latin genitivusi *Pilati* név is azt jelentette eredetileg, hogy 'Pilátus fia', ezt az apát pedig barátai, jó ismerősei bizonyára azért nevezték el a keresztségben kapott neve (pl. *János*) helyett *Pilátus*-nak (vagy más községbeli *János*-októl való megkülönböztetés céljából *Pilátus János*-nak), mert egy passiójátékban Pilátus szerepét játszotta.

Ami pedig végül a *Pélláti* családnévet illeti, ez nézetem szerint nem egyéb mint a *Piláti* családnévnek hangsúlyos szótagbeli *i > ē* változás és a magánhangzók közötti rövid *l* ikerítődése útján keletkezett változata. Mindkét hangváltozás olyan gyakori jelenség nyelvünk történetében, hogy akár több tucat példát is idézhetnék rá.

Horger Antal.

Die Familiennamen Pélláti, Piláti, Pilát. Verfasser bewies schon in einem früheren Aufsatz, dass der Familienname *Eskeréti* urspr. *Iskariót* lautete und Unterscheidungsname eines solchen Mannes war, der in einem mittelalterlichen Passionsspiel die Rolle des (Judas) *Iskariót* spielte. D. h., wenn er z. B. *József* hiess, so wurde er, um ihn von andern Männern Namens *József* derselben Gemeinde zu unterscheiden, *Iskariót József* genannt. Jetzt bezeugt Verf., dass auch die Familiennamen *Pilát* und *Piláti* \sim *Pélláti* ebensolchen Ursprunges sind. *Pilát* ist Abstraktion aus älterem *Pilátus*, dessen Endigung irrtümlicherweise als Kosesuffix aufgefasst wurde und darum weggelassen wurde, wenn man diesen einstigen Darsteller der Pilatus-Rolle nicht kosennd, sondern ernst (z. B. amtlich) benennen wollte. *Piláti* (daraus *Pélláti* $>$ *Pélláti*) ist lat. Genitivname, bedeutete daher einst 'Sohn des P.' Diesen lat. Namen nahm gewiss ein humanistisch gebildeter Mann im XVI. Jh. an, dessen Vater wegen seiner Pilatus-Rolle im Passionsspiel schon früher *Pilátus* hiess.

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.

(Folytatás.)

Ezéknek okáért és ezékhöz hasonlókért ez szentségös szűz mindéneknek vala igén kedves és mindénéktől, kik ötet láttyák vala, mindén tisztességre méltónak ítültetik vala. (22) Mert vala az ő testének és szűvének nagy jelös alázatossága önála, úgyhogy az ő gyengeségös életitől fogva (ifjúságátul fogva)⁸² ő életinek mindén napiban öröl vala ömagát foglalnia az klastromnak méntől alább való⁸³ szolgálatiban, és az berekesztetteknek (azaz az szóroroknak) méndén szolgálat[i]ban.⁸⁴ Az szolgáló leányoknak és egyéb szóroroknak szolgáló társok vala ez szent szűz ő ereének féllette és ő méltóságának féllette; és ménével föllyülmúl vala mindéneket némésséggel, annéval inkább erőködik vala magát megálatni.

Ez némésségös szent szűz, magyéri királynak némés leányja, hetet tart vala az kochnyán, főz vala az szóroroknak, fazékat mos vala, tálakat mos vala, az halakat megfaragja vala⁸⁵ nagy hidegségnek idején, úgyhogy az nagy jeges (23) víznek hidegségétől ez gyenge szűznek az ő kezének bőre megghasadoz vala és vér kijű vala az ő kezéből, és némikoron bekötik vala az ő kezét az nagy fájdalmért. Az kochnyát megsöpri vala, fát hord vala hátán, vizet merécht vala és ő maga az kochnyára viszi vala.

Égy időben, mikoron szóror Szabína, Dónát úrnak leányja, főzne az szóroroknak vacsorára rákot, imé az fazék meggyűlada mindénestől, kiben valának az rákok. És mikoron ez szóror

⁸² „von iren iungen tagen... — A *gyenge* és *gyengeségös* eredeti jelentése nem az volt, hogy 'erőtelen'. Mikor ősszel még vagy tavasszal már jár a fában a nedvesség, akkor mondják rá, hogy 'erőben van'. De éppen az ilyen fa ágára mondták régen, hogy: 'gyenge ág'. A száraz ág akármilyen vékony volt is, akármilyen könnyen el lehetett is törni, nem volt *gyenge*. *Gyenge* a zsendülő, zöldülő, bimbózó, virágzó ág volt. A fügefáról azt mondja a mai biblia: „Mikor az ága zsendül és levelet hajt, tudjátok, hogy közel a nyár“ (Mát. 24:32, Márk 13:28), a XVI. századi biblia pedig: „mikoron az ő ágában *gyenge* lejend és leveleskái kelendnek, tudjátok, mert közel vagy az nyár“ (ÉrsC. 569). A növények életéről vett kép az 'emberi életre alkalmazott 'zsendülő kor', 'zsendülő kor', 'zöldelő, viruló ifjúság', 'életének bimbójában, virágában' és — 'gyenge korában', 'gyengeségös életitől fogva'. A 'gyenge' elméjü' régebben a gyermek elméjének a természet rendje szerint való éretlenségét jelentette, s a 'gyengébbek kedvéért' a gyermekeknek való iskolás könyveket írták. — Ilyen réven volt a *gyenge* szónak a régi nyelvben 'finom', 'érzékeny', 'kényes' jelentése is.

⁸³ 'Méntől alább való' = 'ménd-től (mind-től) azaz mindennél alább való'. A 'valami-nél nagyobb' régen 'valami-től nagyobb' volt — ma is mondják még némely vidéken így is, -től-lel.

⁸⁴ Az [i] az én igazításom. — ...und den aller versmehsten dinsten und arbeiten dez klostern und der swester sich untergab.

⁸⁵ Megtisztította a halat. — ...purgando pisces...

Szabína nem mernéje kivénni az fazekat az szénből,⁸⁶ Szent Margit asszon azon időben juta az kochnyára; mikoron ezt lát-nája, hogy ez szórór nem mernéje kivénni az fazekat, legottan Szent Margit asszon az ő kezét veté⁸⁷ az lángnak közepiben és kivoná az szénnek közepiből, de Szent Margit asszon(24)nak sém kezét, sém ruhájának szórét sém égeté még.

Ezéknek félétte ez szent szűz az refektóriumban és hetet tart vala, męgsőpri vala az refektóriomot, asztalhoz szolgál vala mindéneknek nagy szerelmel (alázatossággal),⁸⁸ sém észik vala addég, míg az egyéb szórórok fél nem kelnek vala az asztaltúl. Mikoron kedég nem vala mit szolgálni az szóróroknak ebéd-koron, tahát elmęgyen vala az kapitulum-házba⁸⁹ és imádkozik vala, míg az szórórok félkelnek vala az asztaltúl. Szent Margit asszon kedég észik vala másod asztalnál az szolgálókkal, miképpen szolgáló-léán. Némikoron ez szent szűz az szóróroknak kezéknek mosadékjoknak vizét (moslékját) kihorgya vala.

Óh, szerető atyámfia! bizonyában csuda, hogy az mi kémen szüvünk ketté nem reped ez szent szűznek ő alázatossága hallván, mikoron mi męggondollyuk, hogy mi sémmit vagyunk őhöz képest, (25) demaga még sém tuggyuk magonkat męgalázni, miképpen ez szent szűz.

Azért mikoron Szent Margit asszon egy napon szokása szerént az mosdóviznek moslékát akarná kivinni az refektóriumból, de nem viheté el az víznek sokaságáért, hiva hozzá egy szórort, hogy segéllene néki: szórór Csęngét, bodoldi ispánnak léjányát.

Tahát ez szórór elméne.

És mikoron jutottak volna az moslékkel az refektóriomnak kivőle, ez męgmondott szórór kezdé Szent Margit asszont arcel⁹⁰ verni az moslék-vízzel.

De ez szent szűz mind békességgel elszenvedé és csak mosolúlván⁹¹ monda:

— Szerető atyámfia! Mit mielsz?

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

⁸⁶ Parázsból.

⁸⁷ ... apposit manum...

⁸⁸ ...cum magna reverentia...

⁸⁹ Tanácskozáásra, áhitatra való nagyobb terem.

⁹⁰ A mai *arcul* < *arcul* régi alakja. Régen gyakori *arcól* alakja is. Ez adverbiumon az *-ól* ~ *-öl* ~ *-ül* ~ *-ül* ragunk van, ennek eredeti helyhatározó értéke ablativusi volt, az *arcól* > *arcul*-on pedig latívusi. A *hátul* adverbiumon locativusi e rag szerepe. Összetett rag: első eleme a finn-ugor korból eredő latívusi *-é* ragunk (az, mely a régi 'Egré megyek', a mai nyelvjárásai 'Győré megyek' stb. kifejezésekben s a *belé*, *felé*, *elé* stb. adverbiumokon van; második eleme a szintén finn-ugor korból származó, ablatívusi *-l*. A mi *-ól* ~ *-öl* ~ *-ül* ~ *-ül* ragunknak eredetileg megfelelő összetételű rag van a cseremiszből is. A magyar *-ól* ~ *-öl* ~ *-ül* ~ *-ül* rag magánhangzója soha nem volt rövid. Az Akadémia mai helyesírása szerint rövid *u*-val, *ü*-vel kell írni. Jobb volna visszatérni a régi *-ól*, *-öl*, *-ül*, *-ül* helyesírásra.

⁹¹ ...et ipsa coepit ridere dicens...

Dr. Gunda Béla: I. A gyűjtögető gazdálkodás. 2. Az elvetett búzától a kenyérig.

Útmutató Füzetek a Néprajzi Adatgyűjtéshez. I. sz.

Néprajzi Múzeum. Országos Magyar Történeli Múzeum Néprajzi Tára.

Ethnologiai Adattár. Budapest, 1939. 70 l. 8°.

Vannak olyan könyvek, melyek többet tartalmaznak pusztán címüknél. Itt van pld. *Bátky Útmutatója*. (*Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Bp. 1906.) Címe után egyszerű kalauz néprajzi jellegű tárgyak összegyűjtésére, valójában azonban ennél sokkalta több: a magyarság tárgyi néprajzának első, széles látóterű összefoglalása, bizonyos tekintetben még ma is, a *Magyarság Néprajzának* megjelenése után, jól forgatható kézikönyv. Hasonlóképp többet ad az egyszerű útmutatóknál Gunda itt tárgyalandó kis füzete is. Tudományunkban műsorokat eddig eleget szerkesztettek. Mindezek közös hibája, hogy általánosságokban beszélnek, a dolgokat, teendőket csak távolról körvonalazzák. Ehhez azonban nem vagyunk eléggé érettek. A magyar néprajzban sohasem volt meg a tudományban különben oly elengedhetetlen folytonosság, a kutatás eredményeinek egymáshozvetettség. Kutatóink munkamódszere hasonlatos volt a bölcsekedőkéhez, akik minden ízben előlről kezdik egy rendszer — a saját rendszerük — felépítését. Nagy vonalakban felvázolt programot csak egy élő, virágzó, dús növényes tudományos élet határain belül lehet adni, ahol a mindenkori részletkérdésekkel tisztában vannak a dolgozók. Mindezek hiányában egy új tudományos életforma, új szempontok bevezetése csak az apró részletek bemutatásán, átdolgozásán keresztül sikerülhet.

Gunda szempontjai elsősorban is valóságos néprajzi szempontok, a fogalom modern értelmezésében. A mai néprajz célját az ember és természet rejtélyes kölcsönhatásának kutatásában találja meg, tárgyaknak, életműködéseknek a közösségben elfoglalt szerepét tárja fel. A művelődésjavak folyton alakulnak, változnak és alkalmazkodnak, nagyrészen az ember is. „Alapvető feladatunk legyen annak megállapítása, hogy *miképen volt a múltban és miképen van ma. Mikor és miért történt a változás.*“ (10. 1.) A kutatás feladata azonban nemcsak néprajzi, de nemzeti is: „... nem száraz, unalmas néprajzi adatokat gyűjtünk, hanem népi kultúránk, magyar népi mivoltunk alakulásának, változásának, lényegének olyan mozzanatait kutatjuk, amelyek nélkül nem tudjuk megmondani, hogy kik vagyunk és mit jelentünk itt Európa keletén rokontalanul és baráttalanul idegen népek közé beágyazva.“ (8. 1.) — A jó gyűjtő gyűjtésén kívül nevel is, a parasztságot formálja — gyakran öntudatlanul, pusztán serény munkálkodásával — múltjának, hagyományainak megbecsülésére

Az itt röviden érintett szempontok végighúzódnak az összes, igen alaposan tárgyalt, több oldalról megvilágított részletkérdéseken és fejezeteken. Pld. a gombagyűjtésnél az egyes gombafajok felsorolásán, a gombászás technikáján, gombák elkészítési módjain kívül figyelemmel kell lennünk az emberre is: kik járnak gombászni, férfiak, nők vagy gyerekek, csoportban vagy magánosan, őslakosok vagy idegenből betelepültek, nemzetiségek, van-e egyes családoknak, falurészeknek külön gombászóterületük, mikép osztoznak a közösen gyűjtött gombákon stb. Általában a népi tevékenységek összegyűjtésében, leírásában mindenütt ott szerepel a társadalmi tényezők rögzítése, az illető néprajzi tárgy, tény helyzete a közösségben vagy még helyesebben: kölcsönhatása a közösséggel. „... az előttünk feltáruló összes jelenségeket s az azokból felépülő *kultúra-formát, a kultúra alkatát* földrajzi, történelmi, társadalmi, gazdasági, lélektani tényezők, a mindezekről befolyásolt, a vér és a szellem által irányított *népi formáló erő* hozták létre.“ (64. l.) — Ma már azt is meg kell kérdeznünk, mit szól bizonyos szokatlanabb életformához (pld. a böngészéshez) a falu népe. Nem elégséges a művellet pusztá feljegyzése, ennél tán sokkal fontosabb az illető néprajzi forma jelentőségének, szerepének megállapítása a paraszti életben.

Magunk részéről e kérdésekkel kapcsolatban még kettőt hangsúlyoznánk. Egyik a város és falu (úri, magasabb réteg és parasztság) viszonya, a másik az egyén viselkedése, hatása a közösségre. A kettő részben összefügg egymással. Az úri társadalmi réteg, egy város közelségének hatása kétségtelen, akár gazdasági okokból, akár, hogy a parasztság életszemléletét bizonyos mértékben alakítja. De hasonlóképp formáló erővel bírhat az egyén is, ha valamiképp tudatosítja a közösség eddigi szunnyadó, lappangó erőit. E formáló tényezők útjának kiderítésére pedig már egészen egyszerű, pld. a gyűjtőgyűjtéssel kapcsolatos, helyesen meglátott adatok is fényt deríthetnek.

A kis könyv egy induló, hosszabb sorozat első füzeté. Ha a következőket is ehhez hasonló irányban szerkesztik, a magyar néprajz beláthatatlanul gazdag termésre számíthat. Gunda Útmutatójának összeállítása olyan, hogy nem kell félnünk a kérdőíves módszerek közös hibájától, a kutatás elgépiesedésétől. A gyűjtőnek tág teret hagy az egyéni kezdeményezésre és a felvetett kérdések továbbfejlesztésére. A kérdőíves módszerekre mindig gyanakvással tekintettünk, mert a kérdőlap, különösen tapasztalatlan kezdő kezében, inkább káros, mint hasznos. A problémák voltaképp a gyűjtés folyamán alakulnak ki, kinn a tethelyen, amikor a kérdőív csak alkalmatlan kolonc lehet. De, ismétlem, mindettől Gunda Útmutatójával kapcsolatban nem kell félnünk, egyáltalán nem szorítja szűk korlátok közé a gyűjtő egyéniségét. Útmutatója mindenesetre sajátlagosan magyar könyv, csakis a magyar néprajzi viszonyok között jöhetett létre: gyűjtéshez való

egyszerű útmutató, de mert magyar nyelven korszerű módszertani néprajzi munka még eddig nem jelent meg, szükségszerűleg módszertani kézikönyv is — néhány oldalba sűrítve.

Mint módszertani, gazdag irodalommal kiegészített kézikönyvet sokan nagy haszonnal olvashatják és reméljük, hogy mint kitűnő útmutatót gyűjtés közben is számtalan használják. Igen gondosan összeválogatott, mindenre kiterjedő kérdéseire pontosan megfelelve egy új életszemlélet nagyvonalú rajza bontakozik ki, és már egyetlen szűkebb tárgykörön belül is (mint pld. a gyűjtögetés) eljuthatunk parasztságunk, a falu egységes, helyes ismeretéhez.

Dr. Vajkai Aurél.

Gunda, Béla: 1. Die Sammelwirtschaft. 2. Von der Saat bis zum Brot. — Leitfaden zur ethnographischen Sammeltätigkeit. Nr. 1. (Buchbesprechung). Eine ungarische Methodenlehre der Volkskunde erschien bis auf unsere Tage noch nicht; so müssen wir die zerstreut veröffentlichten „Leitfäden zu der Forschung“ als solche betrachten. Auch Gunda's „Leitfaden“ ist zu diesen zu rechnen. Die Gesichtspunkte des Buches erschliessen die moderne volkskundliche Methode, welche die Erforschung der geheimnissvollen Wechselwirkungen zwischen Mensch und Natur zur Aufgabe stellt und welche die Rolle der Gegenstände und der Lebensfunktionen, die sie in der Gemeinschaft einnehmen, zu klären bestrebt ist. — Die Kulturgüter ändern sich ständig, sie passen sich fortwährend an — so auch zum grossen Teile der Mensch —, unsere grundlegende Aufgabe ist eben diese Aenderungen je genauer zu erfassen. — Andererseits, sind der Gegenstand und die Handlung nicht unabhängig, sie wurden nie vom schöpfenden Menschen getrennt; die Klärung der soziologischen Zusammenhänge ist ein nicht weniger bedeutendes Programm. Die Struktur der Kultur, wurde von einer — durch zahllose (geographische, historische, gesellschaftliche, wirtschaftliche, psychologische) Faktoren beeinflusste, gestaltende Volkskraft zustande gebracht. Zur Erschliessung all dieser Faktoren werden von Gunda zahlreiche grundlegende Fragen, die den in Rede stehenden Gegenstand von vielen Seiten erklären, aufgestellt. Ein besonderer Vorteil des „Leitfadens“ ist, dass seine Fragen die Persönlichkeit des Forschers nicht einschränken, im Gegenteil, sie geben freien Raum für die individuellen Anregungen, für die Weiterbildung derselben, und so haben wir den allgemeinen Fehler der Fragebögen: die Mechanisierung nicht zu befürchten. Die also durchgeführte systematische Forschung erfüllt ausser ihren wissenschaftlichen Ergebnissen auch ihre nationale Bestimmung, da sie ausser der Arbeit des guten Forschers zugleich erzieherisch wirkt, sie verhilft das Bauerntum zur gesteigerten Schätzung seiner Überlieferungen, seiner Vergangenheit.

Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen
Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.)

Wörterverzeichnis aus der Mundart von Kistormás.

(Fortsetzung.)

Giesskannekop m.: Brause der Giesskanne

Gluck f.: das brütende Huhn.

gluckse: glücken.

Got f.: Taufpatin.

gramml, *Ich hun gramme Halts*: Ich bin heiser.

Grasegeltche n.: Stiefmütterchen.

Grashipser m.: Grille.

greine: weinen.

Grind m.: der Ausschlag am Gesicht

Griewe f.: ausgeschmolzter Fettwürfel.

Grummet n.: zweiter Schnitt des Grasses.

Gummern, *Gagummern* f.: Gurke

Hoornohl f.: 1. Haarnadel, 2. Holzpfeil zur Befestigung des Schopfes.

Hoorwickel m.: Schopf.

hari: Fuhrmannsruf: links!

Hargaul: das rechte Pferd.

Harmonikarock: Faltenrock.

heiern: heiraten.

Herrche n.: Grossvater.

Herrgottsviegeltche n.: Marienkäfer.

Hinkel n.: Huhn.

Hinkeltche n.: Hühnchen.

hippe, *hippse*: springen.

Hochzeiter m.: Bräutigam.

hocke: sitzen.

Holler: m.: Holunder.

hot!: Fuhrmannsruf: rechts!

Hotgaul: das linke Pferd.

iaune, *miaune*: gebräuchliche Bezeichnungen für Katzenstimme.

Imitze: Ameise.

iriche: wiederkäuen.

Jännermonat m.: Januar.

Kappe f.: Mütze.

Käsmatte: Quark.

Kerb: f.: Kirchweih. — Kerwebarsch, Kerwemensch: Kirchweihbursch, Kirchweihmädchen.

(Kettenblume) *Kireblume* f.: Löwenzahn.

Kiesel m.: Hagel.

- Kitzel*: Kissen als Unterlage für Kopflasten.
Klecke f.: eine Handvoll Getreide.
Klecker m.: Garbenbinder.
Klumpe f.: Holzschuh.
Klusterbeere f.: Stachelbeere.
 (Korn) *Karn* n.: Roggen.
Karnhamster m.: Hamster.
kopulern: trauen.
 (Koralle) *Karelle* f.: Glasperlenschnur.
Kotstein m.: Kotziegel.
krawle: kriechen.
kreische: schreien.
Kreppel m.: Krapfen.
Kriksler m.: Hausgrille.
Krotze m.: Überrest des gegessenen Obstes.
Krot f.: Kröte (*buffo vulgaris*).
 (Kühhalter) *Kiehhalter* m.: Viehhirt.
 (Kürrübe) *Kiehriewe* f.: Futterrübe, Runkelrübe.
 (Küppel) *Kippel* m.: Hügel. — *Terkekippel*: kleine Erdhaufen aus der Türkenzeit. — *Kippel schere*: Maulwurfshügel auseinanderstreuen.
Lache n.: 1. Wie schd. 2. Wiehern des Pferdes.
langmäulig: wählerisch im Essen.
Latze f.: Schlitz der Männerhose.
Längwied f.: Verbindungsstange zwischen Vorder- und Hinterrwagen.
Leibche n.: Mieder der Frauentracht.
Leicht n.: Sarg.
Leichst f.: Wagenleiste.
Lekwor n.: Latwerge.
Links n.: verkehrte Seite des Kleidungsstückes.
Linkstatsch m.: Linkser.
Lone f.: Achsnagel.
Magsame m.: Klatschmohn.
Mantelbaum m.: der Balken, der den Rauchfang hält.
Mäuerche n.: Ofenbank.
menscherut: rosenfarbig.
Molkwarf m.: Maulwurf.
Mondruse f.: Malve.
Muck f.: Mutterschwein.
Mulder m.: kleine Metzgermulde.
Mutze f.: Ärmeljacke der Frauen. (Frühere Tracht).
 (Mücke) *Mick* f.: Zimmerfliege.
 (Nachtsuppe) *Nochtsop* f.: Abendessen (wenn man Gekochtes isst).
Nestquatche n.: jüngster Vogel im Nest.
Pappelweire f.: Pappel.
papple: schwatzen, sprechen. — *Tu misst net so viel papple*.

- Pelznickel* m.: verummte Schreckgestalt, die in der Mittwinterzeit (meistens am Silvesterabend) auftritt.
- Petter* m.: Taufpate.
- (Pfaff) *Phaf* m.: die dreizehnte Garbe im Kreuze.
- (Pfaffenblume) *Phafeblume* f.: Klatschrose.
- petze*: kneifen.
- (Pfingstnägel) *Pingstnuel* f.: Flieder.
- Pistolehose* f.: Buxehose.
- Plafon* m.: Zimmerdecke.
- Pokel* m.: Truthahn, Truthuhn.
- Quetsche* f.: Zwetsche.
- Raal* m.: Schaukel.
- raale*: schaukeln.
- Rain* n.: eiserner Kochtopf.
- Rebhinkel* n.: Rebhuhn.
- Reibholz* n.: Zündhölzchen.
- Reittier* n.: Mistkäfer.
- ritzerut*: ziegelrot.
- rollig*: brünstig (vom Schwein).
- (Rumläufer) *Rumlefer* m.: Bettler.
- Russe* f.: Bienenwabe.
- Sack*, m., *Säckel* n.: Tasche.
- Samstag* m.: Sonnabend.
- Säuhalter* m.: Schweinehirt.
- (Schale) *Schol* f.: Tasse.
- Schank* m.: Schrank, Kasten.
- Scheit* m.: Stück Holz (ofenfertig).
- Scheusshäusel* n.: Abort.
- Schielche*, *schel gucke*, *met einem Aage in de Garte gucke*: spielen.
- Schiesshocke* m.: Kniebiege an der Hinterseite des Tierhinterfusses.
- Schiessatter* m.: Eidechse.
- schimpe*, *schele*: schimpfen.
- Schlachtmesser* n.: das grosse Küchenmesser.
- Schlappe* f.: Pantoffel.
- (schleifen) *schlape*: ohne Schlittschuhe auf dem Eise gleiten.
- schlickse*: schlucken, schluchzen.
- Schlockerfass* n.: Wetzsteinbehälter.
- Schmatz* m.: Kuss.
- schmätzen*: küssen.
- schmurrig*: drückend schwül.
- schnappe*: hinken.
- Schnatz* m.: Zopf.
- schneiche*: schneien.
- Schnerch* n.: Schwiegertochter.
- Schnupptuch*, *Sacktuch* n.: Taschentuch.
- Schubkarre* m.: Schiebkarren.

- Schuhbännel* m.: Schnürriemen.
Schullehrer, Schulmaster m.: Lehrer.
Schwartemoge, Säumoge m.: Magenwurst.
Schwanzegeld n.: Trinkgeld.
Schwäher m.: Schwiegervater.
schwänzle: die Bewegung der Weibsbilder, wie sie in den vielen gesteiften Röcken stolz, rüttelnd herumgehen.
 (Schwieger) *Schwier* f.: Schwiegermutter.
Spennol f., *dickkeppige Nol*: Stecknadel.
Spielleute: Musikanten.
Spinnenest n. Spinnewebe.
Sparowe m.: Sparherd.
Sprau f.: Spreu.
Staubfetze m.: Staublappen.
Stier, Ochs m.: junger, kastrierter Bulle.
stierig: brünstig (von Kuh).
Stoppe m.: Pfropfen von Flaschen.
Strickstock m., *Stricknohl* f.: Stricknadel.
Striffel m.: gefaltete Spitzenrüsche.
Suttich m.: Jäuche.
tappich: ungeschickt.
Tasch f.: Innentasche des Männerrockes.
Tiel m.: eiserner Kochtopf.
Tochtermann m.: Schwiegersohn.
trappe lasse: das Getreide mit Pferden, Ochsen austreten lassen.
Trauer f.: Begräbnis.
Tretplatz m.: Tenne.
tripple: *es tut tripple*: fein regnen.
trockel stiehn: nicht milchgebend (von der Kuh).
 (Tröstermahl) *Trestermohl* n., *Trester*: Leichenschmaus.
Ufwäschfetze m.: Aufwaschtuch.
Uleker m.: altes Messer.
 (Überzug) *Iwerzug* m.: Bettdecke.
Vielfrass: Maske beim Hochzeitsbrauch: „die falsche Braut.“
 (Hinkende alte Frau mit einem Laib Kuchen.)
Wampst n.: Ärmeljacke der Männer.
Watsch f.: Schlag an dem Kopfe, Ohrfeige.
Watz m.: Weizen.
Wäsje n.: alte Frau.
Wiche f.: Docht der Petroleumlampe.
 (Wurstsuppe) *Warschtsop* f.: das Essen am Abend des Schlachtetages.
Zappebrett n.: Rechen.
zeirig: reif. — *Dr Watz is zeirig*: Der Weizen ist reif.
 (Zwischen den Jahren) *Zwische de Johre*: die Zwölften.
 (Ende)

Fr. Tälasi geb. Anna Varga.

Eine alte deutsche Handschrift

aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek
über das Leben der heiligen Margarete.

(Fortsetzung.)

Zu einen Zeiten, da Sanct Margaretha was bei ihr Muter, als sie was bei zweien Jahrn und ihr Vater ein Heer gemacht hät wider das Lant zu Österreich; da fragt sie ihr Muter und sprach zu dem Kint, was Endes wird nehmen der Stoss zwischen ihrem Vater und dem Fürsten zu Österreich. Nu auf das, dass Vater und Muter wissen möchten, wie sie zu ziehen wär, zu Ehre Gotes, der sie ihm von Beginn aus erkorn hät, weissagt sie und sprach: Mein Herr der König wirt gesunter wiederum herbeikumen, des Heer wirt zerstreuet worden, aber der Fürst zu Osterreich wirt erschlagen werden. Und das geschach alles also, das Kint geweißagt hät. Wann der Kunig, ihr Vater, kom heim gesunter, sein Heer nahm grossen Schaden und der vorgenant Fürst ward an dem Streit erschlagen von der ungerischen Ritterschaft. Da sie nun bei dreien Jahrn was oder ein wenig hinüber, ward sie empfohlen in das Frauenkloster Prediger Ordens in der Stat Wespemiensis, dass sie in ihren jungen Tagen unterwarft würde der regelierten Gewonheit und desselben Jahre empfindt sie andächtiglich des Ordens geistlich Habit oder Kleider. Da sie nun war bei fünf Jahrn, da merkt sie, das etlich Schwester unten gekleidt warn mit Hereinhemde, da pat sie ihr geistliche Muter, die sie allweg ihr Muter nannte, dass sie ihr auch eins zuwege brächte; da sie das hätte, vor Zarthait der Jugent mocht sie das nit leiden. Darnach aber, da sie älter ward, praucht sie grober Wüllen Röck, unterweilen gürtet sie sich auf ploszen Leib mit Hereingürteln, dass sie also zu Gewonheit kömme härte und scharpfe Kleider zu tragen. Und das ist ein Wunder zu sagen, wiewohl sie von hohen künklichen Stammen war geporn; doch schamt sie sich pesser Kleider zu haben und zu tragen, denn die andern. Und wenn sie darzu bezwunget ward von Ehrsamkait ihr Eltern, so eilet sie in die Kuchen die Schüssel und Häfen³ zu waschen und ander Gefäss und zu kehren in der Küche und an andern Stätten in dem Kloster, um das, dass ihre Kleider entsaubert würden, dass sie nicht besunder zierlicher gesehen würd vor den andern. Und so man ihr ein neues Gewant anlegt, selten oder nimmer verwandelt sie das, untz des es vor Alter zurissen was, denn sie freuet sich des wahren Adels der Demutickait und Armut, die was Liephaberin des Armuts.

³ Häferl, esuper.

Wie sie in ein ander Closter ward geführt mit ehrsamer Gesellschaft, da sie zehen Jahr alt was, und von ihrer Gehorsam, die sie täte. Das ander Capitel.

Da aber Sankt Margaret itzund zehen jährig was, da ward sie von ihren Eltern mit Fleisz der Prüder Prediger Ordens und guter Gesellschaft der Schwestern, die ihr zugegeben warn, aus dem Kloster Weszpermiensis geführt in das Kloster in der Inseln gelegten in der Tunau, die von derselben Zeiten untz nu⁴ geheissen ist die Insel Sankt Margareten, wann vormals was die Insel genant die Hasen-Insel.

Dasselb Kloster ihr Eltern zu Ehr dem allmächtigen Got in Namen der seligsten Jungfrauen Marien Gotes Gepälerin von Anfang gepauet und gestiftet hätten und vollbracht und reichlich als sich das zahm,⁵ begabt hätten.

Daselbest da sie nu ihr Profess und Gehorsam gethan hät in die Hant Pruder Humberti zu der Zeit Meisters Prediger Ordens und beschlossen was nach Gewonheit der Schwester Klöster Prediger Ordens.

Nahm sie also grösslich zu und sichtklich⁶ in Tugenden und heiligen Wandel, dass nit allein die Schwester, die ihr mitgeselln waren, oder die Prüder des Ordens, da auch edel Matronen und der Fürsten Hausfrauen in dem Reich zu Ungern von mangan Gegenten des Reichs mit Begierd kommen ihr Wandeln zu sehen zu ihrer Peszerung und zu befehlen⁷ in ihr Gepet; wann ihr Anlütz was begoszen mit sunderen⁸ Gegnaden und genadenreiches tappfern Gesichtes, also dass sie kaum immer weder von härten, noch von sänften Worten verstelltet gemerkt mocht werden.

Von ihrn tugentlichen Sitten Schweigens und Fleissickait ihrs Gepets. Das dritt Capitel.

An wënic Worten genügt die Liebhaberin Christi, so es die Not fordert. An das so war sie gar fleissig ihres Schweigens. Sie zufloss auch nimmer in sträflische Lachen. Sie led⁹ nit in keinerweis, dass man sie lobet um die benanntn Tugent der Schamickait, sunder sie vermaid¹⁰ mit allem Fleiss des Ruhms Eitelkait.

Die selig Dienerin Christi was entzündet mit dem Feuer der göttlichen Lieb und in prünstiger Andacht des Gepets was

⁴ Und nun.

⁵ Imperfekt des Verbs *ziemen*.

⁶ Sichtlich.

⁷ Empfehlen.

⁸ Sonderartig.

⁹ Litt.

¹⁰ Vermied.

sie stehstiklich¹¹ rechtsam¹² ohn Unterlass, also dass sie von der ersten Stund des Tags ohn Aufhörn, ihrs Gepetes wartet, unterdes der Convent zu Tisch ging, und indem küsset sie die fünf Stätt der Wunden des Crucifix unsers Herren Jesu Christi mit Vergiessung ihrer Zährer, und desgleichen das Pild der selige Jungfrau Mariä, die sie über alle Mass liebt und ehrte. Auch ehrte sie ander Heiligen in ihren Pildern und kniend grüsste sie die mit aller Demütikkait.

Manig Nacht verging sie in dem Gepet ungeschlafen mit zweien Gesellin ihren Schwestern, die sie mit Fleiss bat aufzumerken, dasz niemand kömm sie zu hindern an dem Gepet. Wann sie gemeinlich anszprach mit pitter Erseufzen und Prechen ihrs Herzens, oft von Mitleiden wegen ihrer Gesellin und Schwester, dasz die ihr Ruh möchten haben, bleib sie in dem Dormiter und dann vollbracht sie ihr Gepet in ihrer Cell vor ihrem Pett so lang, dass sie oft vor Müden von den Schwestern gefunden ward auf der Matten schlafend.

Von der Zeit des Abentmals unsers Herrn Jesu Christi unt nach der Vesper am heiligen Samstag kam sie nit ihr gewöhnlich Pett statt, sunder auf das Ertrich¹³ und kaum gab sie ihrem Haut unterweilen ein wenig Ruhe.

Nimmer ging sie fur das Pild unsers Herrn Jesu Christi und der Jungfrau Maria im Capitel oder auswendig wo sie die gemalt sah, sie hat sie eben auf ihren piloszen Knien andächtiglich gegrüsset. Darum auch ihre Knie waren geschwollen und erhärtet. Als das Zeugnisz gaben ihr geistlich Mütter, die das wahr hätten genummen, da sie demnoch lebt, und auch nach ihrem seligen Abgang.

(Fortsetzung folgt.)

Gedeon Mészöly.

Szerkesztői üzenet.

Kodolányi Jánossal való irodalmi vitám révén (l. Magyar Élet 1941. ápr. sz. 4. l. és Nép és Nyelv 1941. ápr. sz. 97. l.) Budapestről néhány gúnyolódó és fenyegető levelet kaptam, természetesen névtelen. Ezek szabadkőművességgel vádolnak, egyik kimondva, másik célozgatva. Mivel e levelek küldőinek címét nem tudom, itt vagyok kénytelen megadni nekik a köteles választ. Becsülöm a becsületes embert, ha világnézete nem egyezik is az enyémmel. Becsülöm a becsületes embert, akár szabadkőműves, akár nem. Nem bánom, ha valaki *jóhiszemmel* engem is annak vél. De aki *ártó szándékekal* fogja rám akár kimondva, akár célozgatva — az nemcsak ostoba, hanem *hazug* is.

Mészöly Gedeon

¹¹ D. h. ständig.

¹² D. h. aufrecht.

¹³ Erdreich.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

5. SZÁM

1941. MÁJUS

Kőrösi Csoma Sándor tragédiája.

(Előadta a szerző a szegedi Dugonics-Társaságban.)

Calcuttai tartózkodásom alatt, 1936 kora tavaszán, művészeti tanulmányaim mellett a világért se mulasztottam volna el felkeresni a Royal Asiatic Society of Bengal (a bengali királyi ázsiai társaság) székházát. Látogatásom természetesen nem annyira a nagymultú tudományos társaságnak, mint inkább Kőrösi Csoma Sándor emlékének szólt. Arra különben sem volt időm, hogy a nem rá vonatkozó, de mindenképpen nagyon érdekes látnivalókat soravegyem. De ha ez lett volna is a szándékom, akkor is háttérbe szorított volna minden egyéb benyomást az, amit a messze Indiában az idegenek részéről Csomának kijáró kegyelet gyakorolt rám.

Holló Barnabásnak a nagy remetéről készült szobra díszhelyen áll a lépcsőházban és egész környezete felett uralkodik. A szobában, hol a tudós könyvtáros dolgozott, elevenen él az emléke. Számontartanak róla mindent. Még arra is figyelmeztettek, hogy nagy honfitársam melyik lépcsőn jött fel a hivatalába és távozott onnan. Angolok és bennszülöttek egyik az ő fényes emlékének tiszteletében.

A Royal Asiatic Society palotájában úgy éreztem, hogy a magyar ázsiakutatás nagy úttörője megtalálta a helyét Indiában is. A legjobb érzésű emberek között élte ott munkás éveit. Neki való volt az a hely, nemcsak mint kutatónak, hanem mint embernek is.

Bengalnak szánt időm legvégére tartogattam azt a zárándokútat, amelyet megtenni legszentebb kötelessége minden Indiát járó magyar embernek.

Este ültem vonatra. Szíves vendéglátó házigazdám, a mohamedán Sir Hassan Suhrawardy, a bengali vasutak igazgatófőorvosa és a calcuttai egyetem volt vice chancellorja kikísért az állomásra. Maga gondoskodott róla, hogy a legjobb kocsi-ban kapjak helyet. Közben mosolyogva mutatott a mongolos arcú harmadosztályos utasokra:

— Látja a Darjeeling-népet?

Csakugyan egészen másfajta emberek voltak, mint a kikkel Calcuttában nap-nap után, lépten-nyomon találkoztam. Szinte átmenet nélkül jutottam át a barna árja környezetből a sárga mongolba. Olyan fejek tűntek elém a vasúti kocsik ablakaiból, amilyenek azidőtájt, mikor én a világra jöttem, az akkor világhírű orosz festőt, Vaszilij Verescsagint foglalkoztatták. A kis könyvben, amelyet útvjáról tapasztalatainak és fáradalmainak részese, felesége írt, azt olvasom, hogy őket is meglepte a hirtelen változás a népek nagy határvonalán, ahol azonban a különböző emberfajták, ahelyett, hogy eltávolodnának egymástól, csakis Ázsiában tapasztalható és érthető módon hatják át egymást.

Korán reggel érkezünk Siliguri állomásra, hol a darjeelinge utasok autobuszba szálltak át. Biztosítottam magamnak a vezető melletti ülést, hogy minél kevesebbet veszítsek az elém tároló mesebe való kilátásból.

Kigyózó utakon, borzongást keltő mélységben kanyargó völgyek fölött, csodálatos növényzet közt kapaszkodott a gépkocsi a magasba. Sajátos varázsa van ennek a tájképnek. A szédítő lendülettel leszaladó hegyhátakon rendkívüli változatosággal virul az élet. A hegyoldalakat helyenkint a teaültetvények kerek zöld bokrai lepik el. De láttam olyan fákat is, amelyek ellentmondani látszanak a környék magaslati jellegének, és szinte forróégyövi hangulatot keltenek. Megkapó a mély völgyek alján a zöld legelő képe is. Sohasem láttam ehhez hasonló hegyvidéket. Az égbolt felhős volt. Nagy ködtömegek húzódtak fel a mélyből. Ennek nem is örültem, mert a Himalájához közeledtünk és nem szerettem volna megjárni Darjeelinge útjára, hogy legalább egy pillantást ne vehessek a hóborította hegyóriásokra. Végre az igen magasan fekvő Gum állomáson ritkulni kezdtek az eget borító felhők. Rájuk villant a napsugár, ragyogóvá tette fehérségüket és a nagy égszínkének nyílásokon át megjelentek a tépett tarajú havas csúcsok.

— Melyik hegy az? — kérdeztem hirtelen a vezetőmtől.

Egyszerre többen feleltek, felvillanyozottan, mintegy varázsütésre:

— Az ott a „Kincsin Dzsunga!“

Végigremegett bennem, de most már egyedül csak bennem valami e név hallatára. Mintha a múltban gyermekéveimbe repített volna. Mert úgy volt az, hogy hamarabb ismertem a térképet, mint a betűt. Mint kisgyermek, valósággal szerelmem lettem a földgömbbe és az öreg Stieler-féle atlaszba, családi könyvtárunk egyik tisztes darabjába, amelyet 1869-ben adott ki Justus Perthes. Zsenge képzeletemet megragadták az élénk színű határvonalak, meg a különféle hegységek tetszetős rézmetszetű ábrái. Még lefekvés után az ágyban is szerettem nézegetni a térképet és gyakran aludtam úgy el a párnám alá

dugott Stieler-atlasszal. A nagy buzgalom következménye az lett, hogy a könyv rongyokban fejezte be pályafutását. Közben elmagyaráztattam magamnak az országokat, folyókat és hegyseégeket. Az európaiak nagyon kevésbé érdekeltek. Túláságosan közel voltak és nem ékeskedtek eléggé hangzatos nevekkal. Nekem már akkor a Davalagiri, meg a Kincsin Dzsunga kellett. Le is néztem azokat a gyerekpajtásaimat, akik ezeket a kővárvidéki falusi füleeknek szokatlan neveket nem ismerték. Velük nyaggattam egy öreg bábaasszonyt is, aki gyakran fordult meg házunkban, minthogy édesapám orvos volt. Nehezen vertem belé Ázsia földrajzát és nyelvbtlásain hahotázva nevettem. — Ma már bizony nem tudok olyan jóízűen nevetni. Csoda-e hát, ha a Kincsin Dzsunga tündöklő fehér csúcsának láttára egy pillanatra még arról is megfeledkeztem, hogy a Himálája tövében vagyok, azon a tájon, amely felett Kőrösi Csoma Sándor szelleme bújdosik a felhőkkel és tündöklök a napsugárban?

Március 8. volt. Ez a nap beleesett a tavasz ünnepébe. Napok óta egész Indiában vörösre festett vízzel locsolták le az emberek egymás arcát, ruháját. Itt a darjeelingi úton is nagyban folyt ez a hagyományos multság. Álarcos csoportokat is lehetett látni. Némelyek álszakállt hordtak, mások fején hegyes süveg tornyosult. Nagy volt a jókedv mindenfelé és zajlott a vidám harc, amelynek fegyvere az életet jelképező vörös folyadék. Mint nálunk a húsvéti öntözéskor, a nők voltak itt is leginkább a szenvedő felek. A fiúgyermekek kitartóan hajszolták a leányokat.

A házak falát itt-ott jelképes rajzok díszítették. Köztük leggyakrabban a horogkereszt szerepelt. Szikkimben egyébként, a Darjeeling közelében fekvő helységek még nem igen árulták el, hogy a buddhizmus egyik legfőbb erősségének, Tibetnek közelében járunk. Feltűnt ugyan a zöld hegyoldalakon néhány lamaista stílusban épült, fehérre meszelt csorten (palackalakú pagoda), de a tavasz megünneplése a vörös öntözéssel nem a buddhista, hanem a hindu élet egyik jellemző megnyilvánulása. A jelmezes népi játékok arra vallottak, hogy a buddhizmus pár évszázad óta tért vesztett a hinduizmus javára.

Darjeelingbe, a bazárhoz érkeve, első dolgom volt, hogy két riksakulit fogadjak. Magányosan nem hajlandók itt szolgálatba állani, mert a nagykiterjedésű hegyvidéki városban állandóan magaslatokat kell mászni, hogy az ember a nevezetes helyekre jusson. Érdekes néprajzi példány volt mind a két emberem. Szagukról arra lehetett következtetni, hogy csecsemőkoruk óta aligha fürödtek. Elkézdtem nekik magyarázni, hogy a tetetőbe akarok menni. Azt kérdezték, a régibe-e vagy az újba. Erre a kérdésre ugyan nem voltam elkészülve, de nem lehetett kétség. Úgy okoskodtam, hogy szegény Kőrösi Csoma Sándor,

aki kevés híján 100 esztendeje, 1842 április 11-én hűnyt el itt Darjeelingben, nem feketet olyan temetőben, amelyet ma újnak neveznek. Menjünk hát a régibe.

Északnak kanyarodva, kertes házakkal szegélyezett utcán kapaszkodtunk fel az országútra és ezen nyugatra fordulva haladtunk a mély és meredek völgy irányába. Néhány perc múlva, egy kanyarodónál megpillantottam azt, amiért jöttem és amit fényképekről már tökéletesen ismertem. A darjeelingi régi temető rácskerítése mögött, néhány lépésnyire a bejáratától, ott áll a jellegzetes, indiaias stílusban épített síremlék, a csatriszerű tetővel ellátott hatszögletű pillér. Oldalain messziről kivehetők a feliratos táblák. Az egyik a bengali Royal Asiatic Society, a másik a Magyar Tudományos Akadémia, a harmadik a nagy halott szülőfaluja, a háromszékmegyei Körös kegyeletét hirdeti.

A temető kapuja előtt leszálltam a riksáról és leemeltem a kalapomat. Úrrá lett rajtam egy érzés, amely még sohase fogott el, sehol a világon.

A legteljesebb, legszomorúbb egyedüllét érzése volt ez. Mikor ázsiai utamra készültem és hazamentem szülőfalumba, hogy búcsút vegyek édesanyámtól, az ő nagy kérdése ez volt:

— Nem fogsz-e ott félni, annyira egyedül, fiam?

Ez azóta sem jutott eszembe. Nem gondoltam rá sem akkor, amikor Marseillesben a japáni hajóra ültem, sem amikor Colombóban elváltam útitársaimtól és végre egyedül maradtam ázsiai földön, sem amikor vadidegen kocsivezetővel a ceyloni dzsungelen robogtam keresztül éjnek idején. Később is, mikor Kína belsejében jártam, olyan helyeken, ahova barátaim tanácsa ellenére merészkedtem, ahol kevéssel előbb még banditák garázdálkodtak és megölték a szerencsétlen Dillinger német tanárt és ahol nem tudtam, hogy a sarkamban járó rendőr javamra, vagy veszedelmemre lesz-e, vagy a chüyangi ütőkopott fogadóban, ahol egymás után vertek fel és igazoltattak a különféle őrzékek, akiktől megriadva, szolgám megszökött, vagy a chüfui országút fűzfái alatt, ahol riksakulimon kívül csak a telihold mosolygó kerek ábrázata volt a társaságom — ha ilyen alkalmakkor eszembe jutott is, hogy Istenem, mégis csak egyedül vagyok! — sohasem éreztem a magányosság súlyát. Sőt! Akárhol is fordultam meg Ázsiában, mindig úgy éreztem, mintha otthon volnék.

Darjeelingben azonban, Csoma Sándor sírjánál, teljes erejével hatalmába kerítet a szomorúság, az elhagyatottság érzése. Elfogott ez anélkül, hogy szándékosan felidéztem volna. Míg riksámmal odaértem, egyebet sem csináltam, mint jobbra-balra figyeltem. Igyekeztem emlékezetembe vésni mindent, ami körülöttem látható volt. Eszembe se jutott, hogy előkészítsem magamat arra a nagy benyomásra, amelyet Körösi Csoma Sán-

dor sírja fog rám gyakorolni. De nem is volt erre szükség. Megszállt a sohasem tapasztalt érzés váratlanul, észrevétlenül.

Közben ellepte a völgyet a köd. A mélység éppen a temető mellett tátongott, a sírkert nyugati szélén, abban az irányban, ahonnan egykor a nagy magyar vándor jött a Himálájához, hogy annak tövében örök nyugvóhelyet találjon. A meredély szinte végtelennek tűn fel. Az átellenben égnek ágaskodó hegy-óriásokat elnyelte a fehéres szürkesség. Minden, de minden eltűnt azon az oldalon, amelyikhez egykor az Erdélyországból idejutott rajongó kutatót a honszeretet eltéphetetlen szálai fűzték.

Kár volt a tájért, amelyet eltakart a köd. Ez a feneketlen és határtalan kaosz azonban éppúgy illett a halott Csoma környezetéhez, mint annakidején az élőéhez a Zangra és Phuktal kolostorok tökéletes magánya. Az északi buddhisták hite szerint a bodhiszattva az az eszményi lény, aki öszántából, szíve szerint mond le a megváltó Nirvánáról mindaddig, amíg csak egy parányi szenvedés van a világon. Ha volt emberi lény, akinek szelleme megközelítette ezt a nagy eszmét, a mi Kőrösi Csoma Sándorunk volt az. De ki is lehetett volna más? Jött-e ide másvalaki olyan országból, mint ő? Hozta-e annyi megnevezhetetlen, másoknak érthetetlen szenvedés emlékeit magával? Jött-e valaki olyan országból, amely annyi áldozatot kívánt volna, mint az övé? Mit is mond róla Gérard, a tibeti utazó, aki őt 1827-ben kanumi magányában meglátogatta? ... „Függetlenségének magasztos érzelmeit oly magasra fokozza, ahogy ez szokásos talán hazájában, de én már hibának bátorkodom mondani. Társalgás közben gyakran levert... Elhagyatva és mellőzve érzi magát... Mindamellett nagy búskomorságában is hangsúlyozta előttem, hogyha tibeti nyelvtanát és szótárát majd... átadhatja az angol kormánynak, a világ legboldogabb embere lesz és örömmel hal meg, tudván, hogy beváltotta szavát...“

De hogy is ne lett volna levert? Hogy is ne érezte volna magát minden elismerés ellenére is elhagyatottnak és mellőzöttnek? Jó barátja, William Moorcroft tanácsára hozzáfogott a tibeti nyelvtan és szótár megírásához. De életének végső célja nem ez volt. Kőrösi Csoma Sándor a Székelyföld fia volt, annak a népnek a sarja, amelyet az Attila hunnjaitól való származás tudata éltet. Ezeknek a hunnoknak és az újugroknak őshazáját kutatni indult el Csoma 1819 novemberében, amint ő írta: „a történetek nagy hazájába“, hogy elnyerje ott a halhatatlanságot. Örökre elnyelte a távolság, örökre elválasztotta szülőhazájától. Csoma nem akart megállni sem Indiában, sem Tibetben. 1842 márciusában — akkor is március volt! — azért fogott újra vándorbotot, hogy most már Tibeten áthatolva meg se álljon Kína északnyugati Kanszu tartományáig, sőt Mongol-

ország, a hunnok és ujugurok őshazájáig, amely után annyira felcsigázta vágóját gyermekkorában a székely nemzeti hagyomány, majd Deguignes híres könyve, — a korabeli keletkutatók Bibliája — és göttingeni tanulmányvelei alatt Klaproth elmélete az ujugurokról, akikben Csoma a magyarok egyik őstörzsét látta és akikről, mint jugurokról a tibeti forrásokban is sokat olvasott.

Darjeelingben megállott az óramutató. A világ legmagasabb hegységére néző temetőben ott nyugszik a boddhiszátvalélek világfájdalma és vele együtt az örök magányra ítélt, örökké kielégíthetetlen magyar vágyódás. Hogyne sujtott volna rám a darjeelingi temetőben az egyedüllétnek végtelenül szomorú érzése!

Mi magyarok kis nemzet vagyunk és a külön magyar sors sokszor bánt nagy fiainkkal is mostohán. De Kőrösi Csoma Sándort Kelet nagy hódítóit, az angolok is magukénak vallják. Csoma Sándorban azáltal jutott kifejezésre a lélek páratlan nemessége, hogy ő egész élete művét nem tekintette egyébnek, mint tartozásnak. Tartozott vele, hite szerint, elsősorban szülőhazájának, de tartozott angol barátainak is, akik tudományos munkájában támogatták. Pedig ő legkevésbé se gondolt arra, hogy eszményi magányosságában végzett kutatómunkájával az angol birodalom hatalmi érdekeit is szolgálja. Tökéletesen hiányzott belőle minden gyakorlati érzék. Az angolokkal azonban vállalta a közösséget, mert lángelméje megérezte vele, hogy amikor ezt teszi, kora legeszményibb törekvésű hatalmával vallja magát egynek. Az akkortájt gyors emelkedésnek indult angol birodalomról el lehet mondani, hogy előbbre vitte a világot. Az angol szellem virágzása az egyetemes emberi fejlődésnek döntő tényezője lett. Csoma Sándor, amikor a Royal Asiatic Society szolgálatában dolgozott, részese lett annak a nagy munkának, amelyet az angol szellem a Keleten az emberiség érdekében vállalt.

Amíg a sírnál időztem, nem tudtam megszabadulni az egyedüllét érzésétől. A hely azonban, amellet, hogy szomorú; szép is volt. Elképzélhetetlen finomvonalú bambuszligetek, meg a tenger színe feletti 5000 láb magasságot meghazudtoló fák és virágok gyönyörködtették szememet. A ködök előterében a képzelhető legtökéletesebb ékítményeket rajzolta ki a darjeelingi növényzet.

Miután kiszakítottam magamat a temetői környezetből, keleti irányban az Observatory Hill tetejébe vitt fel a riksa. Ott emelkedik, fehér imázászlók erdejétől körülveve a híres Dordzselingganon. A szentély főépülete a tipikus fehérre meszelt csorten. A közelében felakasztott fehér vásznakra imákat írtak. Minden lebbenésük a szélben egy-egy elmondott imádság. Mintha csupán a tunyaság indította volna arra a buddhista hívőket, hogy az imádságukkal járó fáradságot áthárítsák a

szélre. De valami más is jut kifejezésre ebben: a nagy kozmikus gondolat, a mindenség életnyilvánulása, amiben benne értetődik az emberé is. A sárgaruhás pap, mihelyt a zsebembe nyultam, a legnagyobb készséggel imádkozott értem. Kezembe nyomta az illatos füstölő pálcát. Ezt meggyújtottam és a vasedényben izzó parázs hamujába állítottam. Míg a baksis iránt fogékony, de egyébként bizonyára jámbor férfiú lelkem üdvösségét gondolta, az én szemem az izzó parazsat és illatos füstölőket rejtő üst alakján akadt meg. Üreges, úgynevezett csöves talpon állott a tojásdad vasedény és élénken emlékeztetett azokra a bizonyos „szkitha üstökre“, amelyeket az ókori euráziai lovasnépek magukkal vittek mindenüvé, Mandzsuriától és Mongolországtól egészen hazánk területéig.

Sétatér is volt a közelben, elhagyatott térség. Csak néhány nepali gyermek hancurozott rajta. Lefényképeztem a kis társaságot egy padon. Pompás, eleven képet adtak. Két kis csemete külön állt nekem. Szívesen vette mindenik az aprópénzt, amit kapott és illemtudóan mosolygott. Egyik se üldözött tovább baksisért, ahogy más helyeken Indiában gyakran tapasztaltam. Minthogy az ebédidő közeledett és a riksa-kulik türelmetlenkedtek, a város forgalmasabb részére vittem magamat és jobb társaság után kezdtem körülnézni,

Két szőkeszakállú hittérítő szerzetessel akadtam össze. Elmondtam nekik, ki vagyok, honnan jöttem, és hogy tudomásom van arról, hogy él itt egy magyar venléglős. A barátok jól ismerték honfitársamat, akit Iván Józsefnek hívnak és nyomban hozzavezettek. Alig száz méternyire volt a vendéglő. Iván tüstént átvette tőlem a kulik fölötti parancsnokságot. Sajat hazai nyelvükön lehordta őket, amiért túlságosan magas bért követeltek, nem engedte, hogy az egészet kifizessem és nyomban megszabadított tőlük. Miután nála megebédeltem, eljött velem gyalogszerrel, várost nézni.

A bazárban mozgalmas élet volt. Szikkim bennszülöttekkel, nepalikkal, tibetiekkel, bengalikkal találkoztunk. Különösen feltűntek a nepali nők. Ruházatuk díszére válnék bármely múzeumnak. Pompás gyöngy- és ezüstdíszek zörögnek nyakukban, csuklóikon és bokáikon. Sok olyan ékítményt láttam ezeken a népies ötvösműveken, amelyeknek családfája végtelennek mondható. Rendesen az ókori lótuszvirág, a leveles inda és a rozetta díszíti a mindig izléses tárgyakat. Nem egy népvándorláskorabeli formát ismertem fel rajtuk. A hegylakók ruhaszövevei, különösen a női ruháké, szintén rokonságot tartanak az az euráziai népművészettel, amely hazánk területétől kezdve a belsőázsiai hegyvidékig, alapvonásaiban egységesnek látszik.

Újabb és újabb látnivalók akadtak és nem engedték szét-szóródni gondolataimat. Egy öregasszony járt-kelt a bazár for-

gatagában és közben gépiesen forgatta a kezében tartott kis imádkozó-malmot. Széles, ráncos arcán nekünk, tépelődő nyugatiaknak elképzelhetetlen tökéletes lelki nyugalom honolt és a megváltó bodhiszattva iránt való kötelességtudó bizalom. Nem messze, egy árok szélén, egy faház oldalának támaszkodva, tarkaruhás asszonyok és lányok sütkéreztek a tavaszi napsugárban. Betértünk egy kis régiségkereskedésbe. Tulajdonosától, egy ráncosarcú, gyérszakállú öreg embertől, hogy valami emléktárgyam legyen, megvettem egy bronzláncot, amely arra szolgál, hogy a hegyvidéki anyák nyakukba erősítsék vele pólyás csecsemőiket. Ez a tárgy is szép bizonyítéka a díszítőelemek sok évszázados életbenmaradásának. A nyaklánc hosszúkás tagjain ugyanolyan indadisz fut végig, aminőt ezerszámra látni nálunk is a népvándorlaskori sírokból kiásott bronztárgyakon.

Nemsokára elbúcsúztam készséges vezetőmtől, hogy a társaskocsin leereszkedjem a hegyi úton Calcutta felé. Indulás előtt még volt alkalmam lefényképezni egy leendő útitársamat, egy teljes díszbe öltözött nepali leányt. Kurseong állomáson pedig, hol hosszabb időt töltöttünk, egy másik lépett a kocsizhoz. Ő kezdte a beszélgetést „how do you do“ köszöntéssel. Kiderült róla, hogy világlátott hölgy. Előzőleg Calcuttában élt. Most pedig, hogy úgy mondjam, „falu szépe“ itt a hegyekben. A neve Náni Komini. (A nepali lányok mind Náninak nevezik magukat.) Szívesen vette, amikor vázlatkönyvemben megörökítettem arcvonásait és örült az érte járó baksisnak. Búcsúzáskor már nem is „good bye“, hanem csak könnyed „bye bye“ volt a köszöntése. A már lefényképezett kis útitársnőmet egy távolabbi állomáson rajzoltam le néhány vázlatos vonással.

Egyre sűrűbb lett a köd a völgyek és erdők fölött. Nehéz szívvel távolodtam attól a helytől, amely minél több szomorúsággal tölti el, annál jobban vonzza a magyar lelket.

Sűrű erdőn haladtunk át éppen, amikor néhány ember intégetésére meg kellett állnunk az esti szürkületben. Baloldalt mély szakadék tátongott. A kocsivezető és a bennszülöttek megdöbbenve bámultak a mélybe. Az út szélén álló emberek élénk taglejtésekkel magyaráztak valamit, miközben a sötét völgybe mutogattak. Az előttünk haladó gépkocsi zuhant le a szakadékba. Kirándulókat szállító magánautó volt.

A nagy mélység emléke különös kapcsolatban tovább kísértett. Darjeelinge látogatásom előtt néhány nappal a calcuttai egyetem két műtörténész tanára, Shahid Suhrawardy és Mrs. Stella Kramrisch, előadásaim hatása alatt, mindakettő magától, szinte egyszerre, arra ösztönzött, vállaljak egy eddig megoldatlan feladatot. Kutassam át a Szikkimmel keleten határos, mind- eddig csak felületesen ismert Bhutant. A feladat rám van

szabva. Ez a kis Himalaya-ország a belső- és keletázsiai élet- és művészeti formák találkozó és keveredési helye. Mrs. Kramrisch ajándékozott is a Hopp Ferenc Múzeumnak egy színes gyapjú-takarót, tele nyugat- és keletázsiai díszítő formákkal, köztük nemcsak a kínai művészetben a legnagyobb pazarsággal alkalmazott, hosszú életet jelentő írásjellel, hanem az életfának is egy sajátos vonalas ékítménnyé alakított változatával. Ez az életfából levezetett vonalkép valósággal izgalomba hozott. Hiszen egyik közelrokon formája nem kisebb fontosságú emléket díszít, mint azt a varrottas szövetet, amit Kozloff ezredes mongolországi kutató expedíciója a Noin Ula hegységben, egy hunnorszáki fejedelmi sírban talált. Sőt mi több: ez az életfa az ősi kozmikus kereszt kíséretében jelenik meg ott, éppen úgy, mint a Hopp Ferenc Múzeumnak ajándékozott bhutani terítőn. Kínából, a Krisztus születése körüli időkből, a Han uralkodóház korából hasonló jellegű bronztárgyakat is ismerünk. Nehány ezek közül a keletkutató Zichy Jenő gróf jóvoltából Magyarországra és végül a Hopp Ferenc Múzeumba került.

Dédelgetett gondolatom lett a bhutani út terve. Abból a néhány acélmetszetből, amit egy évszázaddal ezelőtt ottjárt utazók mint természeti szépséget közöltek, elragadónak ígérkezett e tilalmas hely. És az elképzelt vállalkozást valóban Kőrösi Csoma Sándor emlékéhez méltónak éreztem. Mikor teljesen rámsötétedett az éj a Calcuttába vezető úton, a mágneses erővel vonzó hegyszakadékok és az ölükből rejtőző ősi népművészeti kincsek hangulatában éltem.

Ennél a hangulathoz tartok ma is. A Himalaya-országok tiltott területek. A beutazási engedély elnyeréséről szó sem lehetett.

Remélhetem-e, hogy egyszer mégis csak valóra válik a teljesülhetetlennek látszó vágy? — Avagy meg kell maradnom mindörökkre a tényekkel be nem bizonyított, de mégis sziklaszilárd meggyőződés mellett, hogy a Jézus Krisztus születését közvetlenül megelőző évszázadokban, amikor a tibetiekkel rokon és keleten szomszédos indoszkithák egyben a hunnok szomszédai is voltak, művészeti formák is szivárogtak át az egyik népterületről a másikra.

E meggyőződésemnek megvan a kétségbevonhatatlan alapja. Ebben a pontban nincs ma már helye tépelődésnek és okoskodásnak. Még abban is biztos lehetek, hogy nem a honukat vesztett és hűfoglaló népek voltak a művészet áttelepítői, hanem a külön életmódban levő kereskedelem, a vallást és a művelődést terjesztő apostolok, a hagyományos úton haladó karavánok. Békeidőben élnek, inkább volt az anyagi és szellemi javak cseréje mint a háboruban.

És hogyha Himalaya-tervemről csakugyan le kell mondanom, ebből különben sem válhat olyan nagy tragédia, mint abból a magányos, örökreszóló lemondásból, amely 1842 április 11-én következett be.

(Folyt. köv.)

Felvinczi Takáts Zoltán.

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.

(Folytatás.)

Ésmég ez némés szent szűz męgsőpri vala az kart és az (kerülőt avagy) ámbitust és az dormitóriomot. Azonképpen az kertéket és męgtisztéchtya vala, męgsőpri vala. Mikoron kedég ezféle alázatos dolgot nęm lęl vala ez szent szűz, tahát elmęgyęn vala és gyapjat mos vala, nęmikoron kedę gyapjat fon vala. (26) Mikoron kedę ez szent szűz az dormitóriomot męgsőpri, az szóroroknak męg ágyoknak allyát męgsőpri, tisztéchtya vala.

De óh szerető atyámfia! nęm csak ezeket tęszi vala ez szent szűz, de męg ezek fęlętte az szüksęgnek helyét (kit Dunának hívonk), nagy gyakorta męgtisztéchtya vala, annęra hogy mikoron ez alázatos szűz kijű vala az szüksęg-szեkből, az ő ruhái męgfęrtęztetvęn az nagy rútságokkal, ganęval, az szórorok kęzűl nęmęlyek látván őtet illyen szőrnyen męgfęrtęztetvęn, elfutnak vala őelőle. De ez szentsęgęs szűz mindezeket nagy szeretettel és alázatossággal tęszi vala (mindezeket), úgyhogy mindęnęk csudálkoznak vala őrajta, sęm⁹² láttatik vala ő lęnni királynak lęjánya, de láttatik vala lęnni valamęly útálatos szęmęlnek.

Imę szerető atyámfia, magyęri királynak lęjányának gyęnęrősęgęs élete! Kęrlek, gondoljad męg: ha tę őtet ott láttad volna, hattad volna-ę valyon őnęki ezt mięlni? Csak tęmagad lássad!

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

⁹² És nęm > s nęm > sęm.

Müllerslied.

Egy német népballada kistormási változata.

A gonosz molnár balladája — Rieser¹ megállapítása szerint — a középkor-végi vagy újkor-elei gazdag német népballadareteghez tartozik. Babonás hátterű rablótörténet a Németországban igen elterjedt sok változat közös alapja. Az ármányos, kapzsi molnár az erdőben jártában nagy summa pénzért odaigéri a rablóknak áldott állapotban levő feleségét magzatostul együtt. Hazamegy, s a gyanútlan menyecskét vallami ürüggyel az erdőbe küldi. Itt várják már a rablók megfizetett áldozatukat. Megragadják és meg akarják ölni. Az utolsó pillanatban azonban megjelenik a fiatalasszony bátyja, lelövi a rablókat és megmentett testvérét hazaviszi szüleihez. A bővebb változatok megadják a teljes népi igazságszolgáltatást is: a bátya magához hívja és megöli a gonosz sógort.

A ballada magvát: a terhes asszony megvásárlását és megölését egy régi tolvajhiedelemmel magyarázza a német folklorkutatók. „Die Räuber kaufen eine schwangere Frau, weil sie sich aus dem Händchen des aus dem Mutterleibe geschnittenen Kindes Diebslichter anfertigen wollen“ — olvassuk Lewalter: Deutsche Volkslieder c. munkájában (64. l.). A meg nem született gyermek meggyújtott ujjához fűződő babonát így világítja meg Fischer régi könyve: „Wenn Diebe von einem ungebornen Kinde einen Finger anzünden (und die sollen wie Lichter brennen) so kann — sagt der Abergläubische — keiner im Hause aufwachen und sie können ruhig stehlen. Daher ermorden sie schwangere Weiber.“ (Buch vom Aberglauben, 1791. Neue Auflage, I. 155. l.).

Balladánk első feljegyzését Reichardt 1782-ben megjelenő „Musikalisches Kunst-Magazin“ c. gyűjteményében találjuk. Belekerült a német romantika népszerű népköltési gyűjteményébe, az A. v. Arnim és Cl. Brentano szerkesztette „Des Knaben Wunderhorn“ gyűjteménybe is. Az újabb német folklorkutatók Németország legkülönbözőbb vidékeiről közlik egy-egy változatát.² A múlt század végén még igen kedvelt és elterjedt volt a Müllerslied kistormási német telepeseink származási területén, Felső-Hessenben is. Az 1724-ben kivándorló kistormási németek innen hozták magukkal a balladát, s őrizték meg hagyománytisztelő szívóssággal egészen napjainkig.

¹ F. Rieser: „Des Knaben Wunderhorn“ und seine Quellen. (1908) 300. l.

² Meinert: Alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens (1817) 11. l. — Erk und Irmer: Die deutschen Volkslieder (1840) 59. sz. — Fiedler: Volksreime und Volkslieder in Anhalt-Dessau (1847) 143. l. — Meier: Schwäbische Volkslieder (1855) 233. sz. — Erk: Deutscher Liederhort (1856) 39, 39/b. sz. — Böhme: Altdeutsches Liederbuch, 12—17. Jh. (1877) 93. sz. — Günther: Die Schlesische Volksforschung (1916) 199. l., stb.

Hessenből három változatát ismerjük a gonosz molnár balladájának: A) a Mittler³ által 1865-ből közölt felsőhesseni, B) a Böckel⁴-közölte 1885-i krosdorfi és C) a Lewalter⁵-közölte 1896-i harleshauseni variáns. A legteljesebb és legrégebben feljegyzett hesseni szöveget az A-változat adja, ezért ezt állítjuk összehasonlításként balladánk mellé, míg a másik két variánsra csak az egyezések és eltérések esetében fogunk majd utalni.

OBERHESEN.

KISTORMÁS.

<p>1. Es wollt' ein Müller spazieren gehn,
Wohl in den Wald spazieren gehn,
Wohl in den Wald spazieren gehn.</p> <p>2. Und als er in den Wald 'rein kam,
Drei Räuber ihm entgegen kam'n,
Drei Räuber und drei Mörder.</p> <p>3. „Guten Morgen, mein liebes
Müllerlein!
Hast du kein schönes Weibelein?
Wir wollen's teuer bezahlen.“</p> <p>4. Der erste zog seinen Beutel heraus,
Dreihundert Taler bot er aus
Dem Müller für sein Weibchen.</p> <p>5. Der Müller dacht' in seinem Sinn:
Das ist kein Geld für Weib und Kind,
Mein Weibchen ist mir lieber.</p> <p>6. Der zweite zog seinen Beutel 'raus,
Er zog sechshundert Taler 'raus
Dem Müller für sein Weibchen.</p> <p>7. Der Müller dacht' in seinem Sinn:
Das ist kein Geld für Weib und Kind,
Mein Weibchen ist mir lieber.</p> <p>8. Der dritte zog seinen Beutel 'raus,
Er zog neunhundert Taler 'raus
Dem Müller für sein Weibchen.</p> <p>9. Der Müller dacht' in seinem Sinn:
Das ist schon Geld für Weib und Kind,
Mein Weibchen sollt ihr haben.</p> | <p>1. Es wollt' ein Müller früh aufstehn,
Im Walde wollt' er spazieren gehn.</p> <p>2. Und als er in dem Walde kam,
Drei Räuber hinter einem Baum.</p> <p>3. „Herzallerliebster Müller mein,
Wissen Sie mir kein schwangres
Weibelein?“</p> <p>4. Da dacht' der Müller in seinem Sinn:
Ich hab' ja selbst Weib und Kind.</p> <p>5. Der erste breitet seinen Mantel auf,
Zehntausend Dukaten zählt er drauf.</p> <p>6. Da dacht' der Müller in seinem Sinn,
Das ist nicht genug für Weib und
Kind.</p> <p>7. Der zweite breitet seinen Mantel auf,
Zwanzigtausend Dukaten zählt er
drauf.</p> <p>8. Da dacht' der Müller in seinem Sinn:
Das ist nicht genug für Weib und
Kind.</p> <p>9. Der dritte breitet seinen Mantel auf,
Dreißigtausend Dukaten zählt er
drauf.</p> <p>10. Da dacht' der Müller in seinem
Sinn:
Das ist genug für Weib und Kind.</p> |
|---|--|

³ Mittler: Deutsche Volkslieder (1865) 94. sz.

⁴ Böckel: Deutsche Volkslieder aus Oberhessen (1885) 67. sz.

⁵ Lewalter: Deutsche Volkslieder (1896) 34. sz.

⁶ Elmondta Wilhelm Jánosné 50 év körüli kistormási asszony. Elénekelni sajnos már nem tudta.

10. Und als der Müller nach Hause kam,
Sein Weibchen ihm entgegen kam,
Gar freundlich tat sie lachen.
11. „Guten Morgen, mein liebes
Weibelein,
Geschwind sollst du im Walde sein,
Dein Vater liegt im Sterben.“
12. Geschwind ging sie ins Kämmerlein,
Zog an ihr schwarzbraun' Kleidelein,
Ihrn Vater zu betrauern.
13. Und als sie in den Wald 'rein kam,
Drei Räuber ihr entgegen kam'n,
Drei Räuber und drei Mörder.
14. „Guten Morgen, mein liebes
Weibelein!
Ist Sie dem Müller sein Weibchen,
Das wir so teuer bezahlen?“
15. Sie fassten sie bei der
schneeweissen Hand,
Und führten sie unter Eichenbaum,
Darunter sollte sie sterben.
16. „Ach Gott, hat das mein Mann getan?
Der soll kein' Teil an mir mehr han
Im Himmel und auf Erden.“
11. Und als der Müller nach Hause kam,
Sein Weibchen hinter der Türe stand.
12. „Herzallerliebstes Weibelein,
Ein' traurige Botschaft bring ich
dir heim:
13. „Dein Vater ist gestorben,
Deine Mutter liegt am Abschied.“
14. Und als das Weibchen im Walde
kam,
Drei Räuber hinter einem Baum.
15. Der erste breitet seinen Mantel auf,
Der zweite legt das Weibchen drauf,
Der dritte wollt' schon stechen.
16. „Herzallerliebste Mörder mein,
Drei Schreielein erlauben sie mir!“
17. „Drei Schreielein, die kannst du
sagen,
Wir sind im Wald und hört uns
niemand.“
18. Den ersten schrie, und den sie tat,
Den tat sie nach ihrem Vater:
19. „Herzallerliebster Vater mein,
Jetzt stirbt dein allerjüngstes
Töchterlein!“
20. Den zweiten schrie, und den sie tat,
Den tat sie nach ihrer Mutter:
21. „Herzallerliebste Mutter mein,
Jetzt stirbt dein allerjüngstes
Töchterlein!“
22. Den dritten schrie, und den sie tat,
Den tat sie nach ihrem Bruder:

17. „Ach wenn das doch mein Bruder
wüsst',
Der jetzo bei den Jägern ist,
Der sollte sie alle zerschiessen.“
23. „Herzallerliebster Bruder mein,
Du bist im Wald und hütest
Schwein.“
18. Kaum hatte sie das Wort gesagt,
Da kam ihr Bruder von der Jagd,
Der tat sie alle zerschiessen.
24. Ihr Bruder hinter einem Baum,
Schoss und schoss alle Mörder z'am?.
19. Er fasst sie bei der schneeweissen
Hand,
Er führt sie in ihr Vaterland.
„Hierinnen sollst du wohnen!“
25. Da packt' er sie an ihrem schnee-
weissen Händchen an,
Und führte sie ins Vaterland.
20. Und als drei Tag' herunter war'n,
Der Jäger den Müller zu Gast tät'
laden,
Zu Gast war er geladen.
21. „Willkommen, willkommen, mein
liebes Schwägerlein,
Wo bleibet denn mein Schwesterlein
Mit ihrem Kindlein kleine?“
22. „Es ist ja heut schon der dritte Tag,
Das man sie auf den Kirchhof trug
Mit ihrem Kindlein kleine.“
23. Er hatte das Wort kaum ausgesagt,
Sein Weibchen ihm entgegen kam
Mit ihrem Kinde kleine.
24. „Du Müller, du Mahler, du Mörder,
du Dieb!
Du hast mein' Schwester zu
Mördern geführt,
Gar bald sollst du mir sterben!“

Összehasonlítva a származási terület és a hazájuktól több mint kétszáz éve elszakadt tormási telepések balladáját: a t a r t a l o m n a k határozott egyezése mellett — az egyes mozzanatokban, részletekben számos kis eltérést találunk.

Különböző már mindjárt a két ballada-változat indító sora. A két formula közül bizonyára a kistormási a régibb, az eredetibb. Ez van meg nemcsak a B. és C, de a régebben feljegyzett variánsokban is, s hasonló népdal- és ballada-kezdések elég gyakoriak a német népköltészetben. („Es wollt' ein Mädchen früh aufstehn“ — kezdettel indul az egyik schwalmi népdal is.)

A rablókkal való találkozás mozzanatában az első feltűnő jelenség az ősi népmesei h á r m a s s z á m megőrzése a kistormási változatban szemben a hesseni variánsok bizonytalankodó kétszerezésével, vagyalosságával:

- A: Drei Räuber ihm entgegen kam'n,
Drei Räuber und drei Mörder.
- B: Sechs Räuber ihm entgegen kam'n,
Drei Mörder und drei Räuber.
- C: Drei Räuber ihm entgegen kam'n,
Drei Räuber oder drei Mörder.

A haramja-tevékenység kettősége, a rablók fosztogató- és gyilkos-voltának ez a kiemelése valószínűleg újabb keletű népi magyarázkodás a hesseni balladákban.

Az alku lefolyásában érdekes az asszonyvásárlás igazi — régi tolvajhiedelmen alapuló — okának sejtetése a tormási és elhallgatása a hesseni balladákban. A vásárlásra kívánt asszony terhes-voltának említését a hesseniek közül csak a C-változat tartalmazza:

„Guten Tag, guten Tag, Herr Müller mein,
Haben Sie kein schwangres Weibelein?
Wir wollen's Ihm teuer bezahlen.“

A B-variáns egészen elhallgatja, az A pedig a *schön* jelzővel helyettesíti a *schwanger* szót: Itt már nyilván a motívum-elhomályosulás jelenségével állunk szemben.

Eltérő a hesseni és tormási szövegekben az alku módja és eszköze is. A hesseni balladák rablói pénzeszacskójukat, bugyellárisukat rántják elő, s az A-változatban három-, hat-, kilencszáz, a B-ben három-, hat-, kilenc-, tízenkét-ezer, a C-ben három-, hat-, tízezer tallér felkínálásával igyekeznek elkápráztatni a kapzsi molnárt — a kistormási szöveg rablói pedig — ősi mozdulattal — köpönyegüket terítik le, s arra számolják rá a csábító tíz-, húsz-, harmincezer dukátot.

A molnár otthoni cselének rajza hasonló a vizsgált változatokban, csak a tormási variáns toldja meg az apa halálhírét még az anya haldoklási hírével is. Balladánk mellőzi a menyecske gyászának a hesseni változatokban szereplő finom megvillantását.

(1.: A: 12. vsz.)

B: Frau Müller fing zu weinen an,
Legte ihr schwarzseidnes Kleidchen an,
Ihrn Vater zu betrauern.)

A következő versszakban már az erdőben vagyunk. Ismét ott áll lesben a fa mögött a három rabló, újra földre terül a köpönyeg. A gyilkosság előkészítésének rajza drámai feszültségű. A három rablót egy-egy mozdulattal, cselekedettel eleveníteni meg a tormási ballada, s ezzel plasztikusabbá, drámaibbá, tömörebbé válik mint a szélesebb, párbeszédes hesseni szövegváltozatok.

A segítségívás jelenetében tormási variánsunk ismét túlszárnyalja teljesség és művészi fokozás tekintetében a felsőhessenieket. A testvérnek (A, C) vagy az apának (B) egyszeri segítségülhívása helyén itt — a halál előtti három kívánság jogán — apját, anyját, bátyját szólítja a fiatal asszony. A szabadító a tormási változatban éppúgy mint az A és C variánsban a testvér (a B-ben az apa!), a bátya azonban a mi balladánkban nem vadászaton van az erdőben, hanem — a kistormási viszonyokhoz jobban illően — dísznókat őriz. (Vadászati joguk nem, de makkoltatási joguk volt a tormási telepeseeknek a hőgyészi uraság erdeiben.)

A zárómozzanát, a molnár megbosszulása, amely megvan még az A-változatban és a régebbi szövegekben, hiányzik balladánkban, éppúgy mint az újabb hesseni B és C változatban is. Lekopott, elfelejtődött, amint az a befejezések gyakori sorsa.

Ha balladánkat előadás, stílus tekintetében hasonlítjuk össze, feltűnő a tormási változat szűkszavúsága, szaggatottsága. A hesseni variánsok háromsorú strófái helyén itt egyszerűbb, tömörebb kétsorú versszakok állanak. Kevesebb a díszítő elem, a jelző, a részletezés, a lélektani színezés. (V. ö. A : 10, 12, 15 vsz.) Itt-ott egy-egy kihagyásos szerkezet is előfordul:

Drei Räuber hinter einem Baum...
Ihr Bruder hinter einem Baum...

Egyszerűbb, egyöntetűbb a szölamkincs, éppenezért — bár ez általános balladás vonás — aránylag sűrűbbek a formulaismétlődések: hasonló helyzeteknek azonos fordulatokkal való kifejezései. Különösen érezhető ez, ha a B változattal vetjük egybe:

B. Und als er in den Wald 'reinkam, Und als er in dem Walde kam,
Sechs Räuber ihm entgegen kam'n. Drei Räuber hinter einem Baum.

Und als der Müller nach Hause kam, Und als der Müller nach Hause kam,
Sein Weibchen bei dem Ofen stand.. Sein Weibchen hinter der Türe stand.

Und als sie das kaum ausgesagt, Ihr Bruder hinter einem Baum...
Da kam der Vater von der Jagd...
stb.

Igen régi a tormási balladában a megszólítás formulája:

Herzallerliebster Müller mein...
Herzallerliebstes Weiblein...
Herzallerliebste Mörder mein...
Herzallerliebster Vater mein... stb.

Ritmusban, rímelésben tormási balladánk nehézkesebb, „művészielenebb“ mint általában a németországi változatok. Elég gyakran fordul elő egy-egy döccenő: felejtés-okozta kopás vagy magyarázkodó betoldás eredménye.

Összefoglalva egybevetésünk eredményeit, megállapíthatjuk, hogy a kistormási német nyelvsziget Müllerslied változata tartalmában általában régiesebb színezetű, szerkezetében szaggatottabb, stílusában tömörebb, dísztelenebb, ritmusában, rímelésében kevésbé egyenletes, mint a származási terület ballada-változatai. A különbség gyökere bizonyára a több mint kétszáz éves elszigetelődésben, az eleven, mindig változó, hullámzó, nagy népi-közösségi stílus alakító hatásától való elszakadásban rejlik — ugyanaz a jelenség, ami erdélyi székely és moldvai csángó népballadánk egybevetésekor is észlelhető.⁷

Tálasiné Varga Anna.

Müllerslied. *Die Kistormás-er Variante einer deutschen Volksballade.* Das Lied von dem verräterischen Müller ist eine der alten, weitverbreiteten deutschen Volksballaden. Es tritt uns in einer grossen Anzahl von Volksdichtungsammlungen aus den verschiedensten Landschaften Deutschlands entgegen und war — nach dem Beweis der Volksliedsammlungen von Mittler, Böckel und Lewalter — auch auf dem Herkunftsgebiet der Kistormás-er deutschen Kolonisten, in Hessen beliebt. Die deutschen Auswanderer, die sich 1724 in Kistormás (Komitat Tolna) niederliessen, brachten die Ballade aus der alten Heimat in die neue mit, und bewahrten sie mit treuem Festhalten bis auf den heutigen Tag.

Unser Aufsatz stellt die Ballade der ungarländischen deutschen Sprachinsel und die von Mittler aus 1865 mitgeteilte oberhessische Variante nebeneinander. Bei einer Vergleichung der beiden Fassungen sind — nebst einer allgemeinen inhaltlichen Übereinstimmung — in den Einzelheiten auch manche Abweichungen zu erkennen: 1. Die Kistormás-er Fassung bewahrt noch einige *altertümliche* Elemente, die in der oberhessischen Variante schon verloren gegangen sind. So: die typisch märchenhafte *Dreizahl* der Räuber (in der von Böckel mitgeteilten Fassung hat schon eine Verdoppelung stattgefunden: sechs Räuber), den ursprünglichen, *abergläubischen Grund* des Weiberkaufes („die Räuber kaufen eine *schwangere* Frau, weil sie sich aus dem Händchen, des aus dem Mutterleibe geschnittenen Kindes Diebslichter anfertigen wol-

⁷ V. ö. pl. a Molnár Anna-ballada Ortutay- és Domokos-közölte változatát (Ortutay Gy.: Székely népballadák. 25. sz. — Domokos P.: A moldvai magyarság (1931) 35. sz.)

len“ — Lewalter: Deutsche Volkslieder, S. 64.), die drei Rufe, als die vor dem Tode gewährten drei Wünsche. 2. An einigen Stellen lässt sich eine *Verschiedenheit in der Gestaltung* der Einzelheiten beobachten: in der oberhessischen Fassung zogen die Räuber ihre *Beutel* hervor und so boten sie drei-, sechs-, neunhundert *Taler* an, — in unserer Variante dagegen breiten sie ihre *Mäntel* auf, um die verlockenden zehn-, zwanzig-, dreissigtausend *Dukaten* draufzuzählen; in der hessischen Fassung ist der Bruder auf *Jagd* in dem Wald — in der Kistormás-er Variante *hütet* er *Schweine*, usw. 3. An einigen Stellen hat die Ballade unserer Kolonisten eine *Verstümmelung* erlitten, so ist vor allem das Schlussmotiv, die Rache des Bruders an dem Müller verloren gegangen. In stilistischer Hinsicht ist in unserer Balladenfassung eine *Tendenz zur Vereinfachung* bemerkbar, die zur Beseitigung der schmückenden Elemente, der Beiwörter, psychologischen Schilderungen usw. führte. — Auf dem Gebiet des *Rhythmus* und des *Reimens* bleibt unsere Variante hinter der Oberhessener etwas zurück, da die Mängel der mündlichen Überlieferung (Vergesslichkeit, Erklärungstendenz) an manchen Stellen zerstörend wirkten.

All diese Unterschiede, die zwischen den beiden Balladenfassungen bestehen, lassen sich durch die mehr als zweihundertjährige *isolierte* Entwicklung der Kistormás-er Ballade erklären.

Rács.

A Magyar Nyelvújítás Szótára szerint ez a szavunk irodalmunkban először 1792-ben fordul elő, de Tolnai azóta kimutatta (Nyr. XXXI, 153), hogy már a XVII. sz.-i Gelei Katona Istvánnál is megvan. Miklosich pedig (Nyr. XI., 415) a 'rákfogó háló' jelentésű *rácsa* tájszó szláv eredetét tárgyalva még hozzáteszi: „Vö. *rácsa*, *rács*: Flechtwerk és mrut. [= magyarországi rutén] *rač*: Gitter, Rost.“ — Ennyi mindössze az, amit eddig e szavunk eredetéről és történetéről tudunk. Ez pedig igazán nem sok. Én azonban azt hiszem, hogy ennél ma már többet is mondhatunk róla.

Szerintem a mi 'Gitter' jelentésű *rács* szavunk azonos a 'rákfogó háló' jelentésű *rácsa* tájszóval. Ennek szóvégi *a* hangja egyes vidékeken azért maradhatott el, mert egyes magyarok ezt tévesen 3. személyű birtokos személyragnak fogták fel. Hogy ez egyáltalán nem merész feltevés, bizonyítja az a körülmény, hogy ez a jelenség számos más szavunk történetében is észlelhető. Pl. *akác*, *alabárd*, *báb*, *baraboly*, *barack*, *beszéd*, *bolt*, *díj*, *göröngy*, *haszon*, *kamat*, *kámfor*, *kapocs*, *kard*, *kárpit*, *kolbász* stb. Ezek is egykor mind *a* (vagy *e*) végűek voltak.

De hogyan fejlődött az ily módon kétalakúvá vált *rácsa* ~

rács szónak eredeti 'rákfogó háló' jelentéséből a mai 'Gitter' jelentés? — Ennek magyarázatában abból kell kiindulnunk, hogy a rákfogó háló eredetileg egyáltalán nem volt olyan elegáns szerzőszám, mint amilyent ma a budapesti sportüztelekben ilyen címen árusítanak, hanem nagyon is egyszerű volt. A MTsz. meghatározása szerint a *rácsa* ~ *rács* tájszó: „abroncsra alkalmazott rákfogó háló, amely gyakran merőben fűzfaháncsból van kötve“. De én fiatal tanár koromban végzett székely nyelv-járástanulmányaim során többfelé olyan rácshálókat is láttam, melyek nem is fűzfaháncsból, hanem vékony (valószínűleg szintén fűzfa-) vesszőkből voltak fonva. Mégpedig, ami a továbbiak szempontjából fontos, egymást rácsszerűen keresztező háncsszálakból vagy vesszőkből. Azért tartom ez utóbbi körülményt fontosnak, mert ennek alapján könnyen érthető, hogy a nép a rákfogó hálónak *rácsa* vagy *rács* nevét átvitte különféle más ehhez hasonló (t. i. szintén egymást keresztező vesszőkből, pálcákból, falécekből, esetleg vasrudakból való) szerkezetek elnevezésére is. A MTsz. szerint ugyanis más-más vidékeken feljegyzett jelentései még: lajtorja-alakú szénatartó a jászol fölött; falonfüggő kenyértartó farostély; a füstön álló sajtartó eszköz. Sőt néhol már, olyan lécekből összeállított szerkezetet is jelent ez a szó, melynek alkatrészei nem keresztezik egymást, hanem párhuzamosan haladnak egymással: lécekből vert fél konyhaajtó (MTsz.). Ilyen hasonlóságon alapuló átvitel következtében keletkezett szerintem a kétalakú *rácsa* ~ *rács* szónak eredeti 'rákfogó háló' jelentésén kívül végül még 'Gitter' jelentése is. A két alak és a két jelentés között aztán, mint számos más ilyen esetben is, jelentésmegoszlás történt: a régibb *rácsa* alak mellett általában csak a 'rákfogó háló' jelentés maradt, az újabb *rács* alak mellett pedig csak a 'Gitter' jelentés. (De van olyan vidék is, ahol a megoszlás ellenkezőleg történt: *rácsa* 'Gitter' és *rács* 'rákfogó háló'.) A magyar köznyelvbe e szónak csak *rács* alakja jutott be, s ez is csak a 'Gitter' jelentéssel. (A Miklosich idézte rutén *rač* e magyar *rács* átvétele.)

Ez volna tehát szerintem *rács* szavunknak a története. Szülőanyjának, a 'rákfogó háló' jelentésű *rácsa* tájszónak eredetét már nem kell magyaráznom, mert ez már nem ismeretlen a magyar nyelvészek előtt. Asbóth Oszkár ugyanis már rég kimutatta (Nyelvtud. I, 34—35), hogy ez egy szláv (valószínűleg ó-bolgár) **rača* főnév átvétele, ez utóbbiról pedig azt, hogy ez a szláv *raku* (> magyar *rák*) főnévnek szlávnyelvi származéka. Ezt a magyar nyelvészek előtt régóta ismert tényt csak azért említem e helyen befejezőül, mert folyóiratunknak nem-nyelvész olvasóit (remélem ilyenek is lesznek nagy számmal) bizonyára meg fogja lepni, hogy 'Krebs' jelentésű *rák* szavunk és 'Gitter' jelentésű *rács* szavunk között ilyen szoros rokonság van.

Horger Antal.

Rács 'Gitter'. Das ung. Dialektwort *rácsa* 'Netz zum Krebsfang' wurde von einzelnen Ungarn irrtümlicherweise so aufgefasst, als ob der *a* Laut des Wortendes besitzanzeig. Suff. der 3. Pers. wäre (d. h. als ob es 'sein Krebsnetz' bedeuten würde) und darum wurde daraus in der Form *rács* ein neuer Nominativ abstrahiert. (In der Lautgesch. der ung. Wörter finden sich sehr viele solche Fälle. Z. B. ält. *akáca* 'Akazienbaum' > *akác*, ital. *alabarda* > *alabárd* u. s. w.) Die urspr. Gestalt des Krebsnetzes war ein Kreuz- und Quergeflecht aus dünnen Weidenruten. Auf Grund der Ähnlichkeit wurde dann dieses doppel-förmige *rácsa* ~ *rács* auch zur Benennung verschied. gitterartiger Gegenstände benutzt, so dass es auch zwei Bedeut. bekam: 'Krebsnetz' und 'Gitter'. Infolge eingetretener Spaltung der Formen und Bedeutungen blieb bei *rácsa* nur die urspr. Bed. 'Krebsnetz' und bei *rács* nur die sekund. Bed. 'Gitter'. Allgemein verbreitete sich nur das letztere; *rácsa* 'Krebsnetz' blieb Dialektwort.

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

(Folytatás.)

Az egyszeri honatya képviselőházi vitában állítása bizony-ságául a törvénykönyvnek ez s ez paragraphusára hivatkozott. Ellenfele megkereste a citált locust: hát biz ott nem volt az, amit a honatya állított. Kisült róla, hogy olyant mondott (feledékenységből), ami nincs. De mikor szemére térítették, meg neki állt följebb:

— Nincs a törvénykönyvben? Elég baj! Benne kellene lenni!

* * *

Kodolányi Jánost hibáztattam azért, hogy 'hárman' értelem-ben *hároman* szóalakot ad a tatárjárás korát festő regénye egyik szereplőjének szájába egy kis ó-magyar íz végett. (Ó-magyar! — ebben van a vagyjal!)

Megtéveszthette a kis deákok leíró nyelvtanának nem nyelvtörténeties „hangugrató“ elnevezése: ezek a leíró nyelvtanok ugyanis a *három* : *hárman*, *nyugalom* : *nyugalmat*, *szerelm* : *szerelmet* szabású szavakat hangugrató tövűeknek nevezik. Szinte látta hát Kodolányi, mint ugrik ki a romlott közeposztály nyelvén a *hároman*-ból az *o* s marad vissza *o*-jától fosztottan a degenerált *hárman*. Sőt azt is látja, hogy a finn *kolme* is úgy ugrott össze a Közép-hol-a-Häméből elérántotta *kolomé*-ből.

Látja ő. De sem a magyar, sem a finn nyelvtörténet évezredek óta ilyent nem látott.

Kodolányi aztán februári feddő írásunkra írt mentő írásában (Magyar Élet VI. évf. 4. sz. 5. l.) az ó-magyar *hároman* igazolásául törvénykönyvre hivatkozik: Szinnyei Tájszótárára. Ajánlja, hogy a *hároman* és *háromat* alak végett „lapozgatnám legalább a Tájszótárt!”

Nem értettem ugyan, hogyan lehetne bizonyíték valamely eldugott nyelvjárás nem rég mégis kelhetett *hároman* szava ez alak archaicus hangulata mellett, de azért szót fogadtam: lapozgattam a Tájszótárt.

Levelenként.

De ott sem új, sem régi levélen ezt írva nem találtam: *hároman*, *háromat*.

Ott olyan nincs.

Kodolányi tehát a Tájszótárra egyszeri honatyaként való hivatkozásával — jóhiszemű tévedésből bár — megint olyant mond, ami nincs.

* * *

Ezt is írja Kodolányi (Magyar Élet VI. évf. 4. sz. 5—6. l.): „Itt van az ominózus »kreszty«. Valóban, szívesen használok ezt az ószláv szót, nem mondom, amit Mészöly, hogy »ritty-rotty hangzású, vartyogó« stb. Szerinte nemcsak nevetséges, hanem tudatlan-tudákos izű is, hiszen sohasem élt nyelvünkben, ott született meg a modern regényfaragó asztalán«. Mészöly tudhatná, hogy a *kreszty* szó *ty*-je — amiről azt mondja, hogy sohasem volt egyetlen szláv nyelvben sem, — ma is megvan valamennyi orosz nyelvjárásban, néhol *gy*-vé keményedve, bár a szlovén *kreszt* valóban *ty* nélkül hangzott. Honnét került oda, ó honnét?!”

Ezekre a következőket jegyzem meg.

Dicséretes hagyomány a mi irodalmunkban az, hogy íróinknak nyelvtudományi tanultságuk is van, soknak. Gondoljunk Kazinczyra, Kölcseyre, Vörösmartyra, Czuczorra, Aranyra, gondoljunk Kosztolányira, Illyés Gyulára, Cs. Szabó Lászlóra, Sík Sándorra stb. Szomorúan látom hát azt a süllyedést, hogy Kodolányi még a kisiskolás magyar nyelvtant sem ismeri.

Mult számunkban (113. l. jegyz.) rámutattam már arra a képtelenségre, hogy ő az *atyáink*-at énvelem „több birtokra mutató személynévmás” ragozott alakjának nevezteteli — személynévmás az *atyáink*? Most meg époly nyelvtani képtelenség az, hogy a *ty* hang „*gy*-vé keményedik”. Annyit sem tud Kodolányi, hogy mikor a *kemény* és *lágý* szót a nyelvtanok zöngétlen és zöngés értelemben alkalmazák, akkor éppen a *ty* a kemény, a *gy* pedig a lágý, tehát *gy*-vé, mikor zöngésül, csak lágýulnia lehet a *ty*-nek, nem keményednie?

No meg tévedgetésében akkor is olyant mond, ami nincs, mikor azt mondja, hogy én azt mondom, hogy „sohasem

volt egyetlen szláv nyelvben sem“ a mi *kereszt* szavunk megfelelőjének *ty* hangja — hiszen én azt soha nem mondtam, nem írtam. Én — a magyar *kereszt*-ről, ó-magyar *kriszt*-ről és a Kodolányi-féle ál-ó-magyar *kreszty*-ről lévén szó — csak azt mondom, hogy abban a szláv nyelvben, melyből mi *kereszt* szavunkat kaptuk, abban nem volt *ty*-je annak a szónak. Csak nem gondolhattam, hogy állítólagos „minden orosz nyelvjárás“-beli *kreszty*-ökvel akar archaizálni ó-magyar személyek oratio rectájában?

Hogy is mondja Priskos Zerkonról? (L. NNyv. I:47.) „... zúrt-zavart beszédével, melyben latin, hun és gót szavakat kevert össze, mindnyájunkat úgy felvidított ...“

Priskos azonban nem vádolja Zerkont avval, hogy ama latin és gót szavak, melyeket a hunba kevert, költöttek lettek volna. Azonban hogy Kodolányi ó-magyarba kevert *kreszty*-ének forrása — no még ez a tetejiből — az a tévedgetőző kisujj volt: ezt nem is én mondom, ki nem ismerem a minden orosz nyelvjárásokat, hanem mondja a tudós szlávista, Kniezsa István.

Ő ajándékozott meg engem és Kodolányit a mindkettőnket hálaára kötelező, következő felvilágosítással:

* * *

Kodolányi „kreszty“ szava.

Kodolányi a Juliánus barát című regényében 'kereszt' jelentésben használt *kreszty* szavát **Mészöly**-lyel szemben (Nép és Nyelv I, 36—7) így védelmezi: „**Mészöly** tudhatná, hogy a *kreszty* szó *ty*-je — amiről azt mondja, hogy sohasem volt egyetlen szláv nyelvben sem — ma is megvan valamennyi orosz nyelvjárásban... Honnét került oda, ó honnét?!“ (Magyar Élet VI, 4. szám 6. l.). Hát bizony sehonnét, mert ilyen alak az oroszban nincs, nem volt soha, de nem is lehetett. Az oroszban ugyanis csak az a mássalhangzó lágy, amely után eredetileg magashangú hangzó (e, i), vagy jállt. Márpedig a *krest* végeredményben a görög *κρῆστ-ο-ς*-ra megy vissza, vagyis a *t* után nem magas-, hanem mélyhangú hangzó következett. **Kodolányi** itt nyilván összetévesztette a *z*-t (kemény jel, ma már nem írják) a *θ*-rel (lágy jel, ma a lágyítás jelölésére szolgál) és a háború előtti szótárakban talált *крест-θ* alakot olvashatta tévesen *kreszty*-nek.

Kniezsa István.

* * *

Olvashatta? A kisujjból nem olvasni szoktak.

A minden orosz *kreszty*-tyel Kodolányi — szokott jóhiszemű, de gyakori tévedgetőlözésében — mögen olyant mondott, aminek nincsen.

Mögen.

Az ó-magyar *löhet*-ről pedig majd a jövő számbeli soraimünkbenne *löhet* szó, no mert jámbor igyekezetű fejtögetéseimünknek (folytatása is következik.)

Mészöly Gedeon.

Kodolányis Behauptungen in seiner sprachwissenschaftlichen Polemik entsprechen nicht den Tatsachen. Fortsetzung der Widerlegungen der falschen sprachwissenschaftlichen Daten und Folgerungen Johann Kodolányis, eines ungarländischen Publizisten. Er behauptet grundlos, dass eine Variation *hároman* in dem ungarischen Dialektenwörterbuch (Magyar Tájszótár) nachweisbar ist, und das Wort *kresztj* (*krest'*) in allen russischen Mundarten vorkommt. Er kennt nicht einmal das Material der ungarischen Schulgrammatiken.

A 'vállal' jelentésű *vádol*, *elvádol* magyarázata.

Azok, akik a Duna-Tisza közén, Tiszántúl, vagy Erdélyben tanulták anyanyelvül a magyar szót, csodálkozhatnak e cikk címének olvastakor, mert ők a *vádol*, *elvádol* igét 'vállal, elvállal' jelentésben sohasem hallották. De akik dunántúliak vagy nógrádmegyeiek. azok rögtön ráismernek benne Dunántúl és Nógrád érdekes jelentésű szavára és mindjárt azt is megállapíthatják, hogy a köz- és irodalmi nyelv *vállal*, *elvállal* 'annehmen, übernehmen' szava az utóbbi nyelvterületen nem járja. Dunántúl csak így beszélnek: *Eváduta a dógot* (Órség), ez azt jelenti: elvállalta a dolgot. Az *evádu* helyett sohasem ejtik ki ezt a szót: *elvállal*. (MTsz.)

Más tájról való embernek rögtön megüti a fülét az ilyen érdekes jelentéstani sajtáság, így voltam evvel én is. Amikor aztán ennek az érdekes jelentésnek magyarázatát kerestem, nyelvészeti irodalmunkban nem találtam semmiféle felvilágosítást. De azt láttam, hogy a Magyar Tájszótárban két *vádol* címszó van. Az egyik azt jelenti, amit az irodalmi nyelv is ismer: 'anklagen', a másik *vádol* pedig a Dunántúl ismeretes 'vállal, elvállal' jelentésű. A Magyar Tájszótár-beli két *vádol* címszó azt jelenti, hogy Szinnyi két különböző eredetű *vádol* igére gyanakodott. Az egyik 'anklagen', a másik 'annehmen, übernehmen' jelentésű, és ezek csak véletlenül lettek később azonos hangalakúak. Én, bármilyen nehéznek látszott is az 'anklagen' és 'annehmen, übernehmen' jelentést egyetlen egy *vádol* igéből magyarázni, úgy gondoltam,

hogy a két *vádol* ige ugyanaz, és a jelentésbeli nagy szakadék át-hidalását a régi magyar nyelvben kerestem.

Kerestem és meg is találtam.

Elvezetett hozzá a „penitenciatartó néma remetének“, a karthauzi névtelennek, Horváth János szavával: az első nagy magyar írói egyéniségnek — így tanította ezt Mészöly is Szege-den — kézzel írott, szép magyar nyelvű könyve: az Érdy Codex. Itt olvashatjuk, hogy szűz Szent Marina asszonyt egy bűnös leány gonosz hírbe keverte, és a szent asszony amannak bűnét magára vállalta, érette egész életében vezekelt. De mikor a szent szűz meghalt, kitűnt, hogy a bűnös leány vétkezett és hazudott, ezért: „elragadá az ördög, és mikoron hozták vóna ez szent sziznek koporsójához, ottan kiméne öbelöle, mindén bínét és hazugságát megvádolván (Érdy C. 341.). A bűnnek és hazugságnak ez a megvádolása hangos szóval történt. És aki megvádolta a maga bűnét, az beismerte, magáénak vallotta, vagy mai magyar irodalmi nyelven: vállalta.¹ Ha az Érdy Codex ismeretlen *stylus*-művészenek mondatába a *mëgvádolván* helyébe a dunántúli *vádol*, *elvádol* megfelelő igealakját tesszük, a régi mondat így hangzik: „...elragadá az ördög, és mikoron hozták vóna ez szent sziznek koporsójához, ottan kiméne öbelöle [t. i. az ördög], mindén bínét és hazugságát (vádolván), elvádolván.“ Látjuk tehát, hogy a dunántúli *vádol*, *elvádol* 'elvállal' ugyanazt jelenti, mint az Érdy-codexbeli *mëgvádol*; vagyis a mai nyelvjárási *vádol*, *elvádol* 'übernehmen' és az 'anklagen' jelentésű *vádol* egy és ugyanaz.

A *mëgvádol*, *vádol* codexeinkben ezt jelenti: 'hangosan megvall'. A középkori magyar egyházi nyelv gyakran használt kifejezései ezek a bűnnek nyilvánosan való megvallására és a gyónásra. Annak a kornak embere alázatos volt: nemcsak *mást vádolt*, nemcsak a más bűnét vádolta, hanem elsősorban a magáét: „Még akarom vádolni nekéd, lelki atyám, mindén bűneimet, kiket tüttem gyermekségemtől fogva“ — olvassuk a Virginia Codexben (2). Ha e mellé a XVI. században leírt mondat mellé ideírom ezt a mai veszprémi mondatot (MTsz.): „*Nem vádúta é, hogy ü tette*“ — azt találjuk, hogy a régi codexbeli meg a mai nyelvjárási mondatoknak még a hangulata is azonos: mind a kettőben valami rossznak az elvállalásáról van szó. „Mikor imádsághoz akarunk kezdeni, elsöben alázatosan vádollyuk isten-elött háladatlanságunkat“ — inti Pázmány prédikációját hallgató híveit (Préd. 653). A *vádol* eredeti 'anklagen' jelentéséből nyilvánvaló, hogy a *mëgvádol* mindig valami rosszra, nem kívánatosra vonatkozott. A dunántúli *vádol*, *elvádol* 'elvállal' is eredetileg bizonyára csak valami rossznak a vádolására, elvádolására vonatkozott. Később már nem érezte a nyelvérzék a

¹ Tegnap, de helyesebb irodalmi nyelven: *elvállalta*. M. G.

vádol, *elvádol* jelentésében a rosszra, kellemetlenre való vonatkozást, a pejoratív hangulatot, és ekkor már jót is, rosszat is lehetett *vádolni*, *elvádolni*, mai irodalmi nyelven *vállalni*, *elvállalni*. Ezért ma már ezt is mondják: „*Nem vádóta el a munkát*“ (MTsz.). Annál is inkább lehetséges volt ez, mert tudomásom szerint Dunántúl a *vádol*-nak ma már nincs 'anklagen' jelentése.² Vagy ha megvan is valahol, az újabb keletű és a törvénykezés nyelvéből kerülhetett a népnyelvbe. Azon ne ütközzék meg senki, hogy a régi nyelvben a *vádol* mellett *mög-* igekötős alakok voltak, ma meg csak *elvádol*, *félvádol* van, mert hiszen tudjuk pl., hogy a mai *el-ítél* helyett régen *mög-ítél* járta.

Még azt jegyzem meg, hogy a codexek-korabeli magyar nyelv a *vállal* igét nem is ismerte; a *vállal* fogalmát a *vall*³ és a *vádol* fejezte ki.

Sokszor kellett tapasztalnom, hogy a dunántúli *elvádol*-t művelt emberek megvádolták, a dunántúli népet meg érte megmosolyogták. Pedig mosolyogni inkább a mosolygókon lehetne, nem a codexek kifejezését használó falusi magyar népen. Ne vessük meg a nyelvjárásokat, ne javítgassuk „póriás“-nak vélt kifejezéseiket, mert azok évszázadok örökítette nyelvi hagyományok bizonyosságai, magyar voltunknak legnagyobb erősségei. A magyar nyelvjárások búvárlóinak meg azt szeretném lelkükre kötni, hogy kutatásaikban ne álljanak meg a hangtan és alaktan fejezeteinél, rendszerezésénél, hanem szálljanak le a magyar népnyelv mélységeibe: oldják meg a nyelvjárások jelentésstanának problémáit, mert a magyar nép lelkét a magyar nyelvjárások jelentésstanának megírása nélkül sohasem fogjuk teljesen megismerni.

Nyíri Antal

Az erdélyi és moldvai kettős udvarok.

I.

Néhány esztendővel ezelőtt a moldvai magyarság egyes műveltségi elemeiről, néprajzi kapcsolatáról igen tartalmas és a keleteurópai néprajz szempontjából is számottevő munka jelent meg.¹ A helyszínen is tanulmányokat folytató szerző: *Lükő Gábor* a moldvai csángók (csángónak nevezi *Lükő* Moldva és Bukovina összes, valamint Erdélynek az eddigi irodalmában is csángó

² Megvan! M. G.

³ A *vádol* alakváltozata. M. G.

¹ *Lükő G.*: A moldvai csángók, I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest, 1936. Ism.: Ethn. 1937. 491. (*Gunda*), MNy. XXXIII. 134. (*Gáldi*), Nyr. 1937. 47. (*Beke*).

néven ismert magyar lakóit) műveltségét vizsgálva külön jellegzetességeket, különbségeket állapít meg a moldvai régi magyar népelem és az erdélyi, moldvai székelyek műveltségében. Többek között ismerteti néhány gazdasági szerszám és épület moldvai magyar formáját. „Ezek feltűnően eltérnek a székelyföldi formáktól”, — írja *Lükő* (135. l.).

Részletes fejtegetései során az udvarral is foglalkozik. A moldvai magyar parasztudvar két részből áll. Az utcára nyíló külsőudvar (*okol, ográda*) tulajdonképpen marhaakol. Rendesen nyílt állás is van benne, ahol a jóság zimankós időben meghúzódhat. A belső udvarban (*ográda*) áll a lakóház, nyárikonyha, szekérrállás, különböző kamrák, stb.. Itt van a *gyísznőpajta, tyúkpajta, juhakol*. A belső udvarból nyílik a szérüs, veteményes, gyümölcsös kert. A belső udvart a külső udvartól kapuval ellátott kerítés választja el. Ez az udvar általános Román, Jász és Fálciu megyékben, de újabban erős pusztulásnak indult (142. l.).

Lükő megemlíti, hogy az udvarforma ismeretes a hunyadmegyei románoknál s fordított változatban (külső részben a lakóház, belül az akol, stb.) a kazáni tatároknál és a baskiroknál. A fordított kettős udvart ismerik Moldvában Bogdánfalván is. „A Székelyföldet meglehetősen ismerjük már, de a láncudvart senki sem említette”, — mondja *Lükő*.

A fentiekkel kapcsolatban rámutathatunk arra, hogy a láncudvagy kettős udvar a székelységnél is ismeretes. *Orbán Balázs* a Nyárad vidékének leírásánál említi, hogy Ilencfalva és Lukafalva községekben — mint csaknem mindenütt Marosszéken — kettős udvar van: az előudvarban vannak az istállók és marháólak s innen kapu vezet a belső főudvarra, ahol a lakóház s hátrább a csűr és takarmány áll. A fenti két faluban az előudvar ismét két osztályra van szakasztva, egyik csakis a bejárásra szolgál, a másik meg az egyik utcai kiskapuval összefüggő, az előbbi-től elkertelt rész kizárólag a marhák részére tartatik fenn.² A nyáradmenti kettős udvarokat bemutatja *Malonyay* is, de az általa közölt formánál a külső udvar két szélső részét kis kert foglalja el.³ Ez nyilvánvalóan csak továbbalakult formája az előbbi kettős udvarnak. Az erdélyi magyar formákhoz egészen hasonlóak a hunyadi Hátszeg és Erdőhát vidékének kettős udvarai, amelyekre már röviden *Lükő* is hivatkozik. A kettős udvar Hunyadban olyan földműves vidékeken ismeretes, ahol a románság állattenyésztéssel is foglalkozik. A gazdálkodási formának megfelelően az udvar két részből áll. Az utca felőli kisebb részben vannak az állatok, ahol más épület egy kisebb óltól (cotet) eltekintve nincs is. A külső udvarban halmozzák fel a trágyát. A belső udvarban áll az állatok részére egy nagyobb istálló (poiață),

² *Orbán B.*: A Székelyföld leírása, IV. k. Pest, 1870. 43—44. l.

³ *Malonyay D.*: A magyar nép művészete, II. k. Bp., 1909. 106. l.

amelynek az ajtaja azonban a külső udvarra nyílik. A *poiăță*-hoz csatlakozó *șură* (csűr) ajtaja a belső udvarra nyílik. A második udvarban áll a lakóház, a kukoricás góré, a széna- és szalma-boglya, stb.⁴ A fordított bogdánfalvi típusú kettős udvart Fogaras vidékén ismerik a románok.⁵ Újabban a kettős udvart megtalálta *Lükő* a Hajdúságban (Nádudvar, Debrecen) is, ahol a külső udvarból gyakran szintén kert lett, mint a Nyárad mentén. A Hajdúságban a bogdánfalvi forma is ismeretes (Hajdúböszörmény).⁶ Ismerjük a kettős udvarokat a nyírségi Mártonfalváról, ahol a lakóház az udvar hátulján áll. „Elöl vannak az istállók és a csűr, az utca felé a felkerített udvar nem kert, bár külön sövény választja el a lakóháztól.”⁷ Tovább menve a kettős udvarok nyoma felbukkan az Ormánságban is. Itt tudunk arról, hogy a pajtát és istállót előre építették a telek kijárata felé, a lakóház pedig hátrább állt. Noha adataim arról nincsenek, hogy az udvar kerítés-sel ketté lett volna választva, az azonban kétségtelen, hogy ugyanaz az elvű elrendezés áll előttünk az Ormánságban, mint a fenti területeken.⁸

A kettős vagy láncudvar fent vázolt elterjedéséből elsősorban azt látjuk, hogy nem sorolható azok közé a néprajzi bizonyítékok közé, amelyek a moldvai magyarság és az erdélyi székelység műveltségének kettősségét illusztrálják. A láncudvar éppenúgy ismeretes a székelységnél, mint a moldvai magyarságnál. A fenti adatok azt is sejtetik, hogy régebben Magyarország nagy területén ismeretes lehetett. Sajnos a láncudvarok székelyföldi pontos elterjedését, a rajta folyó életet közelebbről nem ismerjük. Talán ennek a folyóiratnak erdélyi olvasói bővebb felvilágosítással szolgálnak.

Lükő feltételezi, hogy a láncudvar török hagyomány s a moldvai és hunyadi külső aklos formák hasonló kun vagy besenyő rendszer folytatásai (id. m. 144. l.). A láncudvar földrajzi elterjedése nézetét nem támogatja, eltekintve attól, hogy a kazáni tatár és baskir adatok, mint bizonyítékok aligha jöhetnek számításba.

Vuia, anélkül, hogy ismerte volna a székely láncudvarokat, szintén nyilatkozik a román kettős udvarok eredetéről.

Először felveti azt a gondolatot, hogy a kettős udvarok a románországnál helyi képződmények is lehetnek, amelyek a gazdál-

⁴ *Vuia, R.*: Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor. Lucr. Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj, Vol. II. 1924—25. 104. l.

⁵ *Vuia, R.*: Le village roumain de Transylvanie et du Banat. Ext. de „La Transylvanie”, Bukarest, 1937. 34. l.

⁶ *Lükő Gábor* jelentése a debreceni Déri Múzeum Évkönyvében, 1937. 23. l.

⁷ *Balogh István* beszámoló jelentései. Debr. Déri Múzeum Évkönyve, 1938. 28. l.

⁸ *Gunda Béla*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. Földr. Közl. 1937. 42. l.

kodás kettősségének: az állattenyésztésnek és a földművelésnek a következményei. Majd megemlíti, hogy hasonló udvarrendszer előfordul a skandináv parasztságnál, Óland, Gotland szigetén, továbbá a fehér- és kisoroszoknál. *Vuia* szerint, ha elfogadjuk *Rhamm*-nak azt a nézetét, hogy a kettős udvar kialakítása a régi gót népességnek tulajdonítható és a kisoroszok építkezésében északi germán törzsek befolyásának köszönhető, úgy feltételezhetjük, — írja *Vuia* — hogy a kettős udvart az erdélyi románoknál olyan északi germán törzsek honosították meg, akik „megálltak a mi tájunkon“ (gótok, gepidák) vagy pedig a szlávok közvetítették. A kérdést azonban filológiaiilag is szükséges lenne megvizsgálni.⁹

Nézzük közelebbről a kettős udvarok eredetének kérdését.

Budapest.

(Folyt. köv.)

Gunda Béla

Szegedi tájszavak.

(A Szegedi Füzetek III. évfolyamában megjelent közlemények folytatása.)

kalányos: capsella bursa pastoralis L.

kaláris: kláris, gyöngyfűzér (régies)

kalicijó: kaució

kancahordó: egyfenekű hordó

kandarit: kanyarit

kantáros: kész, kapható valamire (kissé gúnyos). *A' mindönre*

kantáros!

kapitáros: tőke, capitalis. *Kapitáros péz.*

kapcs: kapocs

karmizsál: karmol

karos munka: olyan munka a kubikon, amelyikhez nem kell talicska.

kasutyi: félkegyelmű

katuska: ostoba, buta nő, *Nē nézzön mán ojan katuskának!*

é-kámpúl: elkábul, elalél

é-kápányoz: elvesz, elragad valamit (tréfás). *Mind ékápanyosza előlle az önnivalót!*

kártyahányó: kártyavető (cigányasszony)

kártyaherbek: aki él-hal a kártyázásért. *De naty kártyaherbek az a Pista!*

kázmálódik: készülődik (az öltözésre mondják)

é-kászolít: készít. (pl. ételt)

⁹ *Vuia, R.*: Le village 39. l.

- kávéház*: árnyékszék [gúnyos]
kávéz: szükségét végzi [gúnyos]
készza: erszény, bugyelláris [tréfás]
keszegel: siet, iparkodik [tréfás]
késetet: késleltet
kévánat: ebben a kifejezésben: *kévánat ránézni!*
kíla: kiló; *kílaméter*: kilométer
kinanér: krinolin [régies]
kisdetős: kicsiny. *Kisdetős embör* stb.
kisfarsang: újbortól Szent Katalin napjáig (nov. 25.) terjedő idő, lakodalmat sokat ülnek rajta.
kiskendő: zsebkendő
kispálnya: a disznó kis gömböce, melyet disznótorkor rendszeren kásával töltenek meg
kispásztor: olyan gyerek, aki gyümölcséréskor parittyázással, vagy kerépeléssel igyekszik a madarakat a fától távontartani
kiváltképpen: felesel, kötözködik, összeszólalkozik. *Mindég kiváltképezik velem.*
kocog: üget (a ló), siet (az ember)
kóconbóc: kócos, borzas
kodál: kotkodácsol a tyúk
koha: kova
kohant: vakkant (a kutya)
kókonnya: főtt tojás [kivesző szó]
kominista: kommunista
kommant: koppant. *Jó rákommantottak az újjára.*
kommen: konvent, az alsóvárosi franciskánus kolostor. *Mék a kommenba!* (inkább öregek mondják, ma jobban *klastrom* a neve)
kompjáró: rév, ahol a kompon való átkelésre várnak
komplamentomoz: udvarias bókokkal kedveskedik,
mögkompojodik: pillanatra megzavarodik a felfogása. *Egészen mögkompojodott a fejem.*
kikompónál: kitalál, kitervel, kiagyal valamit
konslibál: konskribál
koncol: üt-ver. *Minek koncolod azt a szögén gyerököt?*
konstábel: rendőr (majdnem teljesen eltűnt szó)
kontrabont: baj, akadály, galiba
kontrektus: szerződés, kontraktus
konya: lekonyuló, kajla; *konyafülű*: kajlafülű
konyít: neheztel. *Nem tudom, mé' konyít rám!*
kikopik: nem ízlik neki valami. *Kikopik a dologbú.*
koplaló: a fuvarosok „standja”; *koplalós*: fuvaros
ê-kopoz: elkoboz
koráll: korainak tart
korcsija: 1. korcsolya, 2. az a két rudból álló eszköz, amelyen a boroshordót görgetik a kocsira, vagy le.

- korhódik: korhad
 korhog: nyikorog a lábbeli
 kóris: kórus
 kortyes: kortes; *kortyeskodik: korteskodik*
koszmérkodik: ödöng, lábatlankodik (főképp gyerek). Mindég ott.
koszmérkodik a zannya körű.
 kozmó: kosz, *koszmós: koszos*
 kótrámos: hóbertos
 kovártéj: kvártély, szállás
 köcsögtet: dédelget, kedvében jár valakinek
 ködmön: ködmön
 kölök: földbeásott kisebb karó, vagy akár rúd, amelyik nagyobb-
 nak megtámasztására szolgál.
 könnyessen: könnyen, könnyedén
 körösztoz: keresztbe rakja a kéréket
 kövércsütörtök: a hamvazószerdát megelőző csütörtök, amikor is
 bőségesen esznek
 közönn akarattá: egy akarattal
 kriptáj: kripta
 Krisztus'koszorúja: *Dicentra spectabilis DC. jézusszive* néven is
 ismerik
 kuci: kuckó
 kúdúl: koldul; *kúdús: koldús*
 kuka: süketnéma
 kukacos olló: a metsző ollónak az a fajtája, amelynek két szárát
 különleges (kukacszerű) rugó tartja össze
 kukog: egymagában ül, kuksol
 kulláncs: kullancs
 kumhátos: rosszkedvű, zsörtölődő természetű
 kúpol: keres. *Nagyon kúpolta a pénzt, de nem tanálta mög.*
 kúpolódik: keresgél. *Né kúpológggy mindég:*
össze-kuporit: összekuporgat
 kurácástéj: rosszízű tej, amelyet a tehén ellés után ad.
 kuszpitol: ödöng, ácsorog, hiába vár. *Ott kuszpitoltam a piacon*
egész délig, még sē gyűtt.
 kutyarosponon: gyalogszerrel [günyos]
 kutyaszilva: potyószilvaféle, melyet a kutya is meg szokott enni,
 [a MTSz adata hibás]
 kutyáz: kutyamódra úszik
 kutyuz: kiskutya, kutyakölyök
 lacis: lusta, renyhe
 lajha: langyos
 lam: lucsök. *csupa egy lam löttem.*
 lamos: lucskos, csatakos, piszkos
 lanyhos: langyos
 lappung: lappang
 lapútyi: alattomos, lapulós természetű

- lasponya*: lusta, kelletlen
lasponya: naspolya
ê-lábújhögyez: elszökik [tréfás]. *Mán mögén êlábújhögyezött a a kocsmába.*
látat: látszat, eredmény. *Nincs sèmmi látattya a dógodnak.*
legel a tüz: elharapódzik a tüz sokfelé.
lehög: liheg
râ-lehöl: elcsen, ellop
lelköl: kedvel valamit, rabja valaminek. *Nagyon lelköli az urát.*
lelkös állat: ember. *Azt lelkös állat nem biri ki* (v. ö. oktalan állat: jószág).
lertáj: leltár; *lertájbiztos*: leltárbiztos, *lertájoz*: leltároz.
leveles: ludas, bűnös. *Leveles vagy*: rossz fát tettél a tűzre.
leves: rékli, blúz (elavult).
levesös: bőlevű. *Levesös dinnya* stb.
levorver: revolver
lëtyu: hetes a kártyában [gúnyos]. *Csak ëgy lëtyum van tromf.*
lëlöküsméret: lelkiismeret
lëlökveszödelöm: civódás, perpatvar
lëvê-pivê: nagy garraal. *együtt nagy lëvê-pivê.*
ligetös: ritkás, egyenetlen (a vetés)
limány: örvény
limbus: mélyenfekvő, süppedékes hely
lipántos: lompos, hanyagul öltözött (főképp: fehérnép)
lôhideg: a hidegletlésnek egyik fajtája: az ember éhesnek érzi magát utána.
lôfol: siet [gúnyos].
lôggáz: lóbál
lôtyke: híg
lôtyönfitty: kótyonfitty. *Te lôtyönfitty!*
ludáj: főzeléknek való tök
macatol: maszatol
macánkó: picinyke
macskara: maskara
magánakvaló: önző. *De magádnak való vagy!*
magyarmiskásossan: alaposan, derekasan [tréfás].
magyaró: mogyoró
majj: legbelső része valaminek, zúg. *Benn van a majba.*
majzol: majszol
makog: hebeg, dadog (zavarában).
maksol: izlik (étel)
makula: morzsányi, kicsiny. *Ëgy makula szömet nem adott belüle.*
mammog: mormog
mancs: tisztátalanul készített élede, kotyvalék. *Csupa mancs vót, nem birtam belüle õuni.*
mantyog: felesel, jár a szája

- émaratt pap*: olyan szerzetes, aki nem vállalja a regula szigoritását, de azért benne marad a rendben
- maránkó*: picinyke.
- marcingol*: marcangol, tép
- marhaállás*: a marha négy lába és feje, amelyből kocsonyát szoktak főzni. *Félállás*: két láb és félfej.
- marmog*: mormog
- masira*: gyufa (már csak öregek mondják)
- matéria*: anyag. (Öregek nem ismerik ezt a szót: anyag)
- matranistabót* — *matralistabót*: fűszer- és gyarmatárú nagykereskedés.
- matyi*: olyan kakas, amelynek a tökéletes kiherélése nem sikerült
- málédok*: mafla, szájatáti
- mámhúr*: mámor, *mámhúros*: mámoros (főkép: bortól, éjszakázástól)
- mártér*: mártír
- mártéromság*: martyrium, szenvedés
- mázkos*: kozmás (étel)
- mátulanfogva*: mátólfogva
- meddű*: meddő
- medenc*: medence; *medenc*—*medencöt*—*medence* (= medencéje)
- medvét fog az ágyás*: eső éri az ágyást
- meggyéresi*: suhanc, kamasz
- émelléköl*: elmellöz
- mereszködik*: ácsorog. *Mindég az úccán mereszködik.*
- méhejj*: műhely
- méltóságos paszúr*: széleshüvelyű, nagyszemű babfajta.
- médál*—*métál*: az asszony nép nyakbavalója
- mihencséggé*: mihelyt. *Mihencséggé ráérök, mögcsinálom.*
- mindön okvetetlenü*: okvetlenül
- mindön órára való*: terhes asszony, akinek lebetegedését minden pillanatban várják.
- mingyárjába*: mindjárt, hamarosan
- mirzsike*: kicsike
- mondola*: mandula
- mortyos*: dacos, morcos
- morzsa*: gyerekeken mutatkozó pattanásféle
- mostandon*: most
- mődájig*: meddig
- mög*: és (és-t szegedi ember csak az imádságban mond)
- möjenhojan*: milyen, miféle. *Én nem tudom, möjenhojan.*
- mörigy*: mirigy
- mugyi*: mutyi; *muggyiba*: együtt, közösen
- ki-múlik*: kifog rajta, nem fülrik a foga hozzá. *Kimúlt a dologbú.*

(Folyt. köv.)

Bálint Sándor

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

6. SZÁM

1941. JÚNIUS

Kőrösi Csoma Sándor tragédiája.

(Előadta a szerző a szegedi Dugonics-Társaságban.)

(Folytatás.)

Kőrösi Csoma Sándor belátó volt, amikor a tibeti szótár és nyelvtan megírását vállalta. Lemondott arról, amiben mások csak kalandot láttak, amit nem tartottak hasznosíthatónak. Mégse mondható azonban, hogy a pusztá nyelvészetre szorítózott. Magányos ember volt. Magányosan szenvedett és nélkülözött, de minden szenvedését és nélkülözését önként vállalta. Stein Aurélnak igaza van, amikor állandóan hangoztatja, hogy maga nehezítette meg az életét; nem lett volna szüksége annyit szenvednie és nélkülöznie. Igaza volt azonban magának a zangrai és phuktali remetének is, amikor az elképzelhető legmagasztosabb egyedülletet vállalta. Angol barátja a függetlenséghez való ragaszkodásában túlzást és hazuról, Magyarországról hozott hibát látott. Ebből az állításából kitűnt a saját szempontján kívül mást nem ismerő angol és az Ázsia lelkéhez több adottsággal közeledő székely közti különbség. Csoma Sándor egyedüllete és nehéz helyzetének vállalása nem volt holmi céltalan erőpróba, vagy éppen virtuskodás. Ő az egyedüllettel már azt a függetlenséget kereste, amiben a nagy ázsiai bölcsesség a leg-tökéletesebb létet látja. Nem volt nyugati elődje, vagy kortársa, aki a buddhizmus mivoltába annyira be tudott volna hatolni, mint ő.

De volt rá oka egyébként is, hogy az elhagyatottság és melőzöttség miatt panaszkodjék. Gondolata állandóan azon az úton függött, amely Tibeten át Mongolországba vezet. Ott látta képzeletben — hogy az ő szavát idézzem újra — „a történetek nagy hazáját“. És miért látta?

Neki is vannak egyoldalú bírálói, akik azzal a szemrehányással illetik, hogy az összehasonlító nyelvészet terén nagy hibákat követett el. A szanszkrit nyelvben keresett rokonságot a magyarral, holott 1770-ben megjelent már Sajnovich Jánostól a „Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse“, Gyarmathi Sámuel pedig 1799-ben kiadott „Affinitas“-ában már

— nem is mint első — valamennyi finn-ugor nyelv rokonságát bizonyította. A turkologia is megalapozott tudomány volt már az ő idejében.

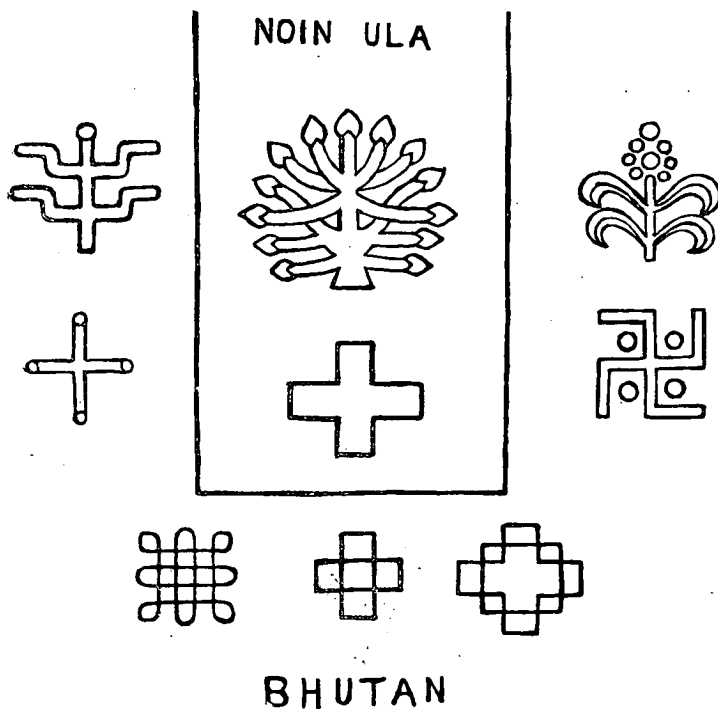
Csoma tudott törökül is, lehetett volna hát alkalma arra, hogy összehasonlítsa a török nyelvet a magyarral és felfedezze a kettő közt az összefüggést. Mindez azonban teljesen eltörpül egyrészt az egész munkát jelentő nagy teljesítmény mellett, amit tibeti szótára és nyelvtana jelent, másrészt amellelt, hogy behatolt a buddhizmus lényegébe, meg a lamaista buddhizmus szövevényes és sokszorosán levezetett tanaiba. Csomának nemcsak nyelvérzéke, hanem stílusérezéke is volt. Ő nem volt olyan nyelvész, akit csak szavak, hangok és nyelvszerkezeti kérdések érdekelnek. A göttingeni egyetemen nemcsak nyelvészetet, hanem embertant is hallgatott. Állítólag éppen e nagy tudomány megalapítója, a híres Blumenbach volt az, aki őt az ujgurokra, mint a magyarság állítólagos őseire figyelmeztette. Az ember-tan műveléséhez viszont megfigyelés, formaérezék, a látóérezék igénybevétele szükséges. Már pedig köztudomású, hogy rendesen — tisztelet a kivételnek — éppen a nyelvészek azok, akik a szemüknek legkevesebb hasznát tudják venni, akik nem vesznek tudomást arról, hogy látás által tanulni és kétségbevonhatatlan tényeket és igazságokat megállapítani lehet. Vannak tudós nyelvészek, kik a maguk területén a legélesebb elmével és tehetséggel dolgoznak, de egészen tehetetlenek, ha tárgyakkal, különösen pedig, ha művészeti formákkal akad dolguk. Ilyenkor nem tudnak sem különböztetni, sem összehasonlítani és ha hamis profétákkal kerülnek szembe, képesek a leggyermekesebb állításokat is készpénznek venni. Legtöbb nyelvésznek legjellemzőbb hibája a látóérezék hiánya, vagy kiműveletlensége. Ezzel szemben a természettudományos emberek azok, akik hajlamosak és tárgyakon gyakorolt megfigyeléseik alapján a formákban kifejezésre jutó jellegzetességek iránt fogékonyabbak, a formákból olvasni és következtetni tudnak.

Csoma ázsiai életével is bebizonyította, hogy volt forma- és stílusérezéke. Angol barátaitól abban különbözött, hogy tudott úgy élni, ahogy a bennszülöttek élnek. Velük együtt tudott érezni és buddhista felfogásukat is magáévá tudta tenni. Ha az ő idejében lett volna már részünkről a Keleten valamelyes művészeti és régészeti kutatás, bizonyára nagyszerű képet adott volna az általa bejárt területekről.

Csoma ott nyúlt a keleti ember nagy kérdéseire, ahol éppen kellett, a vallásnál. A keleti ember őskori nagy öröksége az, hogy nála minden a valláson alapszik, a vallásból lesz. A keleti életnyilvánulásokat, jussanak bár kifejezésre akár cselekedetekben, akár készítményekben, akár írásban, akár szólásformákban, csak a valláson, a világnézeten át lehet megfejteni. Végeredményben így van ez mindenütt, de sehol sem vezet az

út olyan közvetlenül a valláshoz, sőt az ősvallási fogalmakhoz, mint a Keleten. A keleti embert az választja el végérvényesen a nyugatitól, hogy ott az ösztönökből folyó ősvallásokból forradalmak, tragikumok nélkül alakultak ki a nagy vallási rendszerek.

Silány szempont Csomát a nyelvtudomány mai álláspontjáról, sőt egyáltalában bármely tudomány mai álláspontjáról bírálni. Azzal se teszünk teljes igazságot, ha az ő működésében

1. Időszámításunk kezdetéről való mongolországi és jelenkori bhutani szövetminták. Stoffmuster aus der Mongolei vom Beginn unserer Zeitrechnung und von Bhutan.

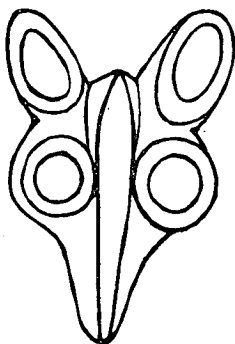
csak történelmi értéket látunk. Tibeti nyelvtanára, szótárára lehet azt mondani, hogy ha nem csinálta volna meg ő, megcsinálta volna más. Előde is volt: P. Ag. Antonio Giorgi. Kőrösi Csoma Sándor írásainál és egész tudományos munkásságánál nagyobb és minden költői túlzás nélkül időtlennek nevezhető tett volt az ő élete. Ezzel bizonyult be az ő fogékonysága az iránt, amit ma szélesen és mélyen megalapozott keletkutatásnak nevezünk. Elhangzott már róla az a vélemény, hogy amit a tibeti buddhizmusról írt, az csak jóbarátai, a vele testvéri közösségben élt lámák által szolgáltatott rövid kivonat. Lehet hivatkozni arra is, hogy a tibetiek nagy szent könyvének, a

Kahgyurnak csak tartalomjegyzékét adta. Sokkal nagyobb értéket jelent azonban ennél, hogy minden tettében, egész magatartásában megvalósult az ázsiai népek szellemi műveltségének tetőpontján álló ember lelkkülete. Ha sikerült volna tervezett nagy útján továbbjutnia, meglátta volna a távol keleti népek egyik nagy országútján a mult emlékét őrző tárgyakban, vallásokban és népszokásokban azokat a nagy összefüggéseket, amik sokkal fontosabbak, mint a népnevekkel való időtöltés.

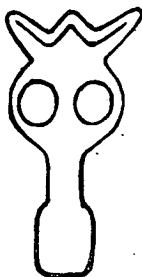
Mr. Torrens, a Royal Asiatic Society titkára feljegyezte róla, hogy el szokott volt vele beszélgetni földrajzi nevek magyarázatáról, de amikor arra kérte, hogy e magyarázatokat bocsássa írásban rendelkezésére, kitért a kérés teljesítése elől. Mr. Torrens tudósítása így hangzik: „Dr. Campbell érdekes jelentéséhez megerősítésül hozzácsatolhatom még azt, ami emlékezetemben megmaradt, a boldogult nyelvbúvárnak véleményeiről a hunok eredetére nézve. Ezek, valamint a buddhisták hitéről való különös fölfogása: spekulációinak legkedveltebb tárgyai voltak. Több ízben hosszasan értekezett velem e tárgyakról, különös említést téve a magyarországi helyek és hegláncok neveinek sanskrit eredetéről. Ismételt kérésem volt hozzá ily alkalomkor, hogy jegyezné föl ezen véleményeit, de ezt ő mindig megtagadta; homályos sejtélemmel említé, hogy egykoron tán hatalmában léssen közzétenni a világ előtt valami biztosabbat, mint pusztá spekulációkat. S minél inkább unszolám, annál tartózkodóbb lett előttem az érintett tárgyakra nézve... Jellemének legbámulatosabb vonása volt: rendkívüli bizalmatlansága oly tárgyakra nézve, melyekben mestere lehetett volna a két világ tudósainak.“ (Dr. Duka Tivadar, Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai, 146. l.)

Dr. Campbell, az angol kormány darjeelingi ügynöke, Csomának utolsó napjaiban és óráiban hű társa, rendkívül érdekes párbeszédet folytatott honfitársunkkal, halála előtt öt nappal, április 6-án. E párbeszéd folyamán így szólt Campbellhez Csoma: „Azon munkában, melyet Ön a Limbukról írt, azon kérdést teszi, ha vajjon a „Hung“ nevezet, mely azon népfaj egyik alosztályának neve, nincs-e összeköttetésben az eredeti hunokkal, kik Ázsiában kutatásaimnak tárgyai. Ez valóban különösen felöltő hasonlatosság, de Önnek hungjai egy csekély néposztály, amíg az Ázsiából kiindult nép, mely a magyaroknak előde, nagy nemzet valának.“ Erre én azt jegyeztem meg, hogy a limbui hungoknak eredeti hazája kétségkívül a Himalájáktól éjszakra fekszik, és mivel maga Csoma is ugyanazt hívé a hunok országáról, mindenestre lehető tehát, hogy a szomszédságunkban lakó hungok ugyanazon nemzet egyik ágazatjául tekinthetők. „Igen, igen — volt Csoma felelete — nagyon lehető, de én nem hiszem, hogy az úgy van.“ És aztán, mintha inkább szeretne kéjelegni távoleső spekulációkban kedvenc tárgyai fölött, mint véget vetni azoknak, egy közelálló felfedezés által: gyors vázlatát adá azon hitének, mely

meggyőzte őt arról, hogy szülőhazája miképen jutott az eredeti hunok birtokába, előadván okait, miért követi azokat Közép- és Kelet-Ázsiába. Mindezt ő elmondá a legegyszerűbb modorban; fájdalom, az elbeszélésnek összefüggése sokkal komplikáltabb volt reám nézve, mintsem hogy azt folyamatosan feljegyezhettem volna. Annyit azonban kivehettem Csomával volt társalgásaimból, amióta őt megismertem, hogy minden reménye hosszú s fáradalmas kutatásainak végcélját elérhetni abban összpontosult: ha a jugarok országát fölfedezi. Ezen országot megelni hívé Lassától és Cham tartománytól északkeletre, Kína nyugati határain; oda eljutni volt végcélja legforróbb óhajtságának, s ott, ott hívé föl-találni azon néposztályt (tribe), melyet ekkoráig hasztalanul keresett.“ (Duka, i. m., 143. l.)

2. Mongoliai ókori bronz ruhadísz. — Bronzener Kleiderschmuck aus der Mongolei.

3. Tibeti bronz dísz tárgy. Bronzenes Zierstück aus Tibet.

Kiderül már ebből a pár idézetből is, hogy Csoma Sándor legkevésbé se volt az az ember, aki távoli népek és helyek magyarázatánál pusztán nyelvészeti okoskodásokra, vagy hiányos történelmi adatokra bízta volna magát. Neki a nyelvismereten kívül szüksége volt a helyismeretre, népismeretre és tárgyismeretre is. Nagy tragédiája az lett, hogy amikor ezt elérni akarta, beteljesült a sorsa.

Csoma legújabb szerencsés utóda a tibetkutatásban, az olasz Giuseppe Tucci, a csodálatos ország nyugati területén összegyűjtött többek közt néhány régi bronztárgyat, amelyek eredménnyel hasonlíthatók össze részben kínai, részben indiai és részben a népvándorláskori keleti beözönlés idejéből származó magyarországi leletekkel. (Artibus Asiae, Vol. XXX, 1.)

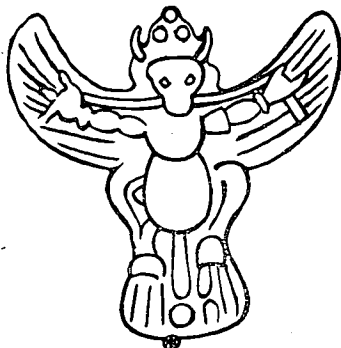
Ezeket közölve, egyik keletázsiai kapcsolatokat tárgyaló dolgozatomra hivatkozik, mikor egy mongolországi bronz állatfejet egy másikkal összehasonlított, melyet ő Tibetben talált. (2—3. kép.)

Egy ékítőményesen feldolgozott kígyó esetében már éppen magyarországi példáimra hivatkozik. A gyöngysorszerűen tagolt kígyótestet, a kínai művelődési területhez tartozó keleti Tibetben hasonló szellemben dolgozták fel, mint nálunk, a hunnok és avarok idejében. (4. kép.)

Vishnu napisten szent madara, a garuda, a kígyókkal harcban álló istenállat a legnépszerűbb talizmánok egyike a távol Keleten. Tibetben Kyung a neve. Tucci megszerzett egy aranyozott bronzpéldányt. Én Kaifengben vásároltam egy hasonlót, egy kis „rohadt boltban“, — „in a small rotten shop“ — ahogy ott az ószeresek üzleteit nevezik. (5—6. kép.)

4 Népvándorláskori magyarországi bronz szijveret. — Bronzener Riemenbeschlag aus Ungarn aus der Zeit der Völkerwanderung.

5. Tibeti „Kyung“-amulett. Tibetisches „Kyung“-Amulett.

6. Kínai garuda-amulett. Chinesisches Garuda-Amulett.

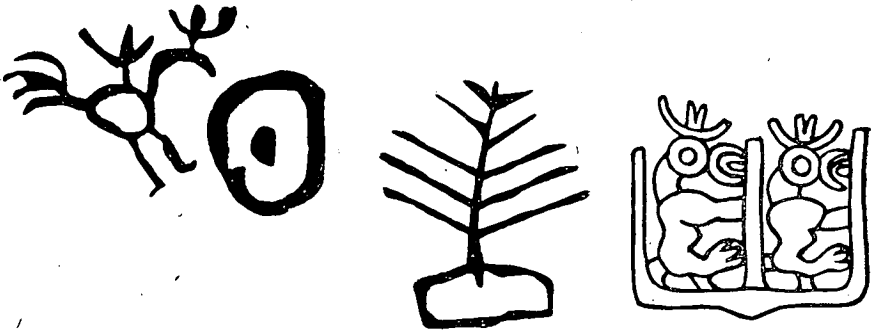
Magyarországon Móra Ferenc találta meg Bilisicsen a csőrében gyöngysort tartó madarat, olyan változatban, amelyik nyilván összefügg egy afghanisztáni típussal. Ennek felfedezése pedig a Hackin-féle francia kutató expedíció érdeme. Az afghanisztáni emlék iráni jellegű. Abból az időből maradt ránk, amelyekben nálunk a hunnok voltak a helyzet urai.

Egy tibeti sziklaképen az életfának egyik változatát látjuk, nagyjából ábrázolt szigonyszerű ágakkal és gyökerekkel. Ez a legrégebb kínai írásban a fának megfelelő jel. A fa mellett kétoldalt őrálló madarak szárnya és taraja is ennek megfelelő stílusformát kapott. Mongolországból ismerünk bronzállatokat hasonló agancsossal. Egy ott talált példányt Szabó Géza, Pekíngben élő hazánkfia, ajándékozott a Hopp Ferenc Múzeumnak. (7—8. kép.)

Az ilyen, sokszor igen messzefekvő területek közti kapcsolatokról tanuskodó emlékekre ma már, még ha egyébként csekély jelentőségük is, nagy súlyt helyezünk. Egy-egy ilyen emlék

érzékeltetőbben, szemléltetőbben és világosabban beszél, mint akárhány írott forrás. Amellett pedig minden történetírómál megbízhatóbb. A stílusformák stíluskényszerből születnek, ösztönösen és kizárólag csak igazat mondanak. A történetíró lehet megbízható vagy megbízhatatlan. A stílusforma kétségbevonhatatlan tükörképe korának. De hát pecséttel elzárt könyv az előtt, aki hozzávaló érzék nélkül jött a világra.

Azonkívül két különböző tanulsággal szolgálhat. Adhat néprajzi felvilágosítást, de adhatja az ellenkezőjét is. Bizonyíthatja valahol egy nép jelenlétét, de bizonyíthatja valamely műveltség elterjedését is, egymástól nagyon különböző népeknél. Külön kritikai érzék kell annak megítéléséhez, hogy a két eset melyikét lássuk fennforogni.

7. Tibeti sziklakép. — Tibetisches Felsenbild.

8. Mongoliai bronz ruhadísz.
Bronzenes Kleiderschmuck
aus der Mongolei.

Csoma Sándor életében nem volt még külön tudománnyá fejlesztett néprajz, régészet és művészettörténet. Nehány ázsia-kutató azonban, kik közül csak a 17. századi hollandi Witsent és a később, a poltavai csatában orosz fogságba került svéd tisztet, von Strahlenberget említem, figyelembe vette már az Észak-ázsiaiában talált régiségeket is. Csoma életében éveket töltött Lahoreban egy brassói születésű orvos, Johann Martin Honigberger, ki Afghanistanon át utaztában érdeklődéssel vette tudomásul az ott nagy mennyiségben található hellenisztikus, a terület régi nevééről, Gandharáról nevezett művészeti emlékeket. Előadást is tartott róluk a párisi Société Asiatiqueban. A Gandhara-kutatás e szerény kezdet óta óriási eredményeket ért el. Világhírű bajnokai lettek az orosz Klementz, az angollá lett magyar Sir Aurel Stein, a német Grünwedel és von Lecoq, a japáni Ohtani, a francia Foucher és legújabban az afghanisztáni ásatásokat vezető Hackin és Barthoux. Stein, Grünwedel, von Lecoq és a francia Pelliot Turfánon át egészen nyugati Kínáig, a tunhuangi Ezer Buddha barlangtemplomig folytatták a kutatást,

szóval éppen addig a területig, ameddig Kőrösi Csoma Sándor szeretett volna eljutni.

Csoma Afghanisztánon át érkezett Indiába. Útja Bamiánon át vezetett, ahol, a sziklafalból kifaragva, óriási Buddha szobor emelkedik. Ezt a szobrot látta ő is és tudtommal ő volt az első, aki említést tett róla. Mchammedán környezete nem törődött a nagy bálványképpel. Ő felismerte benne a buddhista művészetet: „Maiglan is megvan még a régi Baktriában, Bamiánban, a Cabul és Balk között vezető úton egy kolosszális szobor, sziklába vésvé; közelében van két kisebbmértvű kőfaragvány. Nagyon valószínű, hogy ez Sakyát vagyis Buddhát ábrázolta tanítványaitól környezve, akik festett ábrákban vannak bemutatva jobb és bal felől. Az ábrák hasonlítanak a tibetieknek divatozókhhoz s úgy néznek ki, mint a keresztény, különösen a keleti egyházban divatozó képek, ahol a szentek fejét glóriával szokás körülövezni.“ (Duka, i. m., 54. l.)

Az úgynevezett Gandhara-művészet fényt vetett arra, hogy a Perzsián át Indiáig hódító Nagy Sándor utódai alatt hellenisztikus műveltség és művészet terjedt el nemcsak Egyiptomban és Kisázsziában meg Szíriában, hanem Perzsiában, Afghanisztánban, Baktrában, Északindiában, különösen a Panjabban és Keleti, azaz Kínai Turkesztánban is. A hellenisztikus művészeti formák terjesztője keleti irányban a buddhizmus volt, mert az volt akkor a legnagyobb és legélénkebb szellemi hajtóerő.

A buddhista emlékek szobordíszje a népek, műveltségek és eszmék mozgalmas életének eleven képét tárja elénk; olyan képet, amelyikből jobban lehet olvasni, mint bármely írásműből. Kitűnik belőle, hogyan hatotta át Buddha ábrázolásában a hellenisztikus eszménykép az eredeti indiai felfogást. Hogyan fejlődött a kettő keveredéséből az egész Ázsiában érvényesülő buddhista művészet. Milyen megegyezésre vezetett a görögös formaezés a mongol metszésű szemek földöntúli mosolygó kifejezésével. Hogyan hatotta át ez a két világrészt egységes alkotásba forrasztó stílus a távoli Kína művészetét az ötödik és hatodik században. Hogyan érvényesült e művészet keretében a perzsa típus. Mennyire tudták kifejezni az indohellenisztikus művészek az indiai női szépség eszményképét és milyen szemléletes képet adtak az árja-mongol keveredésű indoszkitákról, kik hatalmukat Északindia legnagyobb részére kiterjesztették.

A hellenisztikus indadisz déli irányban egészen India szívéig, Mathuráig hódított. Itt látható Chastana indoszkitha király szobrán, aki a Krisztus utáni I. században uralkodott. Ugyanez a hellenisztikus inda volt azonban a díszítőművészet legfőbb eleme Kisázsziában is a római uralom alatt és nálunk Magyarországon is a római uralmat követő népvándorlás idejében. Arra figyelmeztet bennünket ez az emlékananyag, amire nagy Ázsia kutatóit, akik szem előtt tartják Csoma felfogását: a tényeket be-

széltessük; keressük fel „a történetek nagy hazáját“, ahogy ő mondta és tárjuk fel annak emlékeit. Levegőben lógó népnevekkel okoskodni szerencsejáték. A formák viszont az ő néma nyelvükön rengeteget mondanak el annak, akinek van szeme a látásra.

Igaz ugyan, hogy ezek elsősorban arra figyelmeztetnek: Van egy történelem, amit a népek és az egyének csinálnak. Ez az a történelem, ami erőt, erőszakot és vért kíván. De van egy másik is, a hallhatóvá, olvashatóvá és láthatóvá tehető eszmék történelme, amely sokszor a fegyverrel együtt, de még többször annak ellenére érvényesül, fölényesebben, ellenállhatatlanabban, igaz ugyan, hogy sokszor észrevétlenebbül, mint a leghatalmasabb fergeteg.

Csoma Sándor arra született, hogy nemcsak népeket, hanem népek fölötti eszméket is kutasson, ahogy azt beteljesültebb időkben született utódai teheték. De ő korán jött a világra és akkor ütött neki utolsót az óra, mikor éppen át akarta lépni a nagy küszöböt, hogy első lehessen az újfajta nagyok sorában.

Nagyságához mért szomorújáték lett osztályrésze a sorstól.

Felvinczi Takáts Zoltán.

Die Tragödie von Alexander Csoma de Körös. Alexander Csoma de Körös hatte sich nicht auf die Sprachwissenschaft beschränkt. Er war nicht gezwungen, so viel zu leiden und zu entbehren, wie viel er sich aufbürdete. Doch hatte er recht, als er die erhabenste Form der Einsamkeit den praktischen Vorzügen des gesellschaftlichen Lebens vorzog. Damit wahrte er sich nämlich die Unabhängigkeit, in der die grosse asiatische Weisheit das vollkommenste Dasein erblickt. Er hatte keinen Vorläufer, der sich in das Wesen des Buddhismus so vertieft hätte wie er.

Csoma fühlte sich vereinsamt und beklagte sich oft darüber, dass seine Ansichten nicht verstanden wurden. Seine Gedanken waren stets auf den Weg gerichtet, der über Tibet nach der Mongolei führt. Das Wörterbuch und die Grammatik der tibetischen Sprache, die für sein Lebenswerk gehalten werden, waren für ihn nur Mittel zum Zweck, zum Studium des Buddhismus und einer Literatur, von der er wichtige Daten über die älteste Geschichte der Hunnen erhoffte.

In Göttingen studierte er nicht nur Sprachwissenschaft, sondern auch Anthropologie. Er wurde angeblich durch Blumenbach, den Begründer dieser Wissenschaft, darauf aufmerksam gemacht, dass die Uiguren die Vorfahren der Ungarn sein könnten. Die Anthropologie verlangt Formgefühl und scharfe Beobachtung. Die Sprachgelehrten sind es jedoch (mit Ausnahme der Mitarbeiter dieser Zeitschrift), die von ihren Augen gewöhnlich

keinen Gebrauch machen können, die nicht daran denken, dass man durch das Sehen lernen und unbezweifelbare Tatsachen und Wahrheiten feststellen kann. Die meisten Sprachgelehrten leiden an einem Mangel an Beobachtungsgabe und Empfindlichkeit der Augen.

Csoma bewies durch sein Leben, dass er Form- und Stilgefühl hatte. Er unterschied sich von seinen englischen Freunden dadurch, dass er nach der Art der Eingeborenen leben und ihre ganze buddhistische Weltanschauung sich zu eigen machen konnte. Er sah die orientalische Menschheit im Lichte der Religion. Es ist eine urzeitliche Erbschaft des Orientalen, dass bei ihm alles in der Religion wurzelt, sich aus der Religion entwickelt. Alle Lebensäusserungen des Ostens sind nur auf Grund der religiösen Weltanschauung zu ergründen. Der Orientale wird vom Okzidentalen dadurch endgültig getrennt, dass im Osten die grossen religiösen Systeme aus den instinktiv entwickelten Urreligionen ohne Revolutionen und Tragödien entstehen.

Es ist ein geringer Standpunkt, Csoma von dem heutigen Stande der Sprachwissenschaft und überhaupt von jedweder Wissenschaft aus zu beurteilen. Auch damit kommen wir der Wahrheit nicht näher, wenn wir sein Wirken nur historisch würdigen. Sein Leben war eine grössere Tat, als seine wissenschaftliche Arbeit. Es äussert sich darin — dies kann ohne jede poetische Übertreibung behauptet werden — etwas Zeitloses. Csoma lieferte durch sein Leben den Beweis dafür, dass er zum Orientforscher par excellence geboren wurde.

Es wurde gegen ihn angeführt, dass seine Arbeiten über Buddhismus nur kurze Auszüge sind, die er den ihm befreundeten Lamas verdankte. Von den grossen heiligen Büchern der Tibetaner veröffentlichte er nur kurze Inhaltsangaben. Es hatte aber eine grössere Bedeutung, dass in seinem ganzen Tun und Verhalten sich die Art des auf dem Höhepunkt des geistigen Lebens stehenden asiatischen Menschen verwirklichte.

Wäre es ihm gelungen, auf seiner geplanten grossen Reise über Tibet nach der Mongolei und dem chinesischen Grenzgebiet vorzudringen, so hätte er auf einer der bedeutendsten Landstrassen der fernöstlichen Völker, im Leben und Denken der Leute die grossen Zusammenhänge erblickt, die bei weitem wichtigere Aufschlüsse geben, als die vermeinte Übereinstimmung einiger Orts- und Volksnamen, denen gegenüber Csoma besonders misstrauisch war. Es geht aus seinen Äusserungen an Mr. Torrens und Dr. Campbell hervor, dass ihn philologische Deutungen nicht befriedigten. (Theod. Duka, *Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös*, pp. 150, 153.) Als er, nach Indien kommend, in Afghanistan über Bamian reiste, sah er dort die aus dem Felsen gehauenen Riesenfiguren des Buddha und seiner Begleiter. Er erkannte in ihnen die buddhistische Kunst, für die seine mo-

ammedanische Umgebung kein Auge hatte, und er verglich diese Kunst, sehr richtig, mit der der vorgeschichtlichen Völker und der orthodoxen Kirche. (Th. Duka, o. c., p. 59.)

Es wurde seine grösste Tragödie, dass sich sein Schicksal an der Schwelle der Verwirklichung seines Zieles erfüllte.

Csomas glücklicher Nachfolger, Giuseppe Tucci, sammelte auf seiner Tibetreise einige Altertümer, die mit indischen, chinesischen und ungarländischen Denkmälern der Zeit der grossen Völkerwanderung entschieden verwandt sind. Die Abbildungen 2, 5 und 7 zeigen einige davon. Auf Abbildungen 3 und 8 sehen wir entsprechende Funde vom chinesisches-mongolisches Grenzgebiet und auf Abbildung 6 einen von China. Abbildung 1 zeigt zwei Muster von einer Wollstickerei aus der Zeit kurz nach Christi Geburt, die im Gebirge Noin Ula, einem hunnischen (?) Fürstengrab gefunden wurde, verglichen mit bhutanesischen Mustern einer wollenen Decke, die von Dr. Stella Kramrisch dem Budapester Franz Hopp Museum für Ostasiatische Kunst geschenkt wurde.

Zoltán Takáts v. Felvincz.

Szent István korában délmagyarországi ruménok, kopasz pele és szőrös móka.

(Folytatás.)

Már ezután minden szöfejtésünk alkalmával meg kell emlétenünk Bárczi Géza kitünő és szöfejtéskor mellőzhetetlen művét, a Magyar Szöfejtő Szótárt, az első, kora színvonalán álló, nem töredék magyar etymologiai szótárt. Minapában jelent meg, s hogy a *móka* szónál nem említi Balassa Bálint „édes szőrű *móka*“-ját, ezáltal ez a könyv is bizonyítja, hogy a *móka* szónak olaszból való származtatása, melyre Bárczi is gondol, csak úgy lehetséges, ha nem tudunk Bálint úr porcogós Annókéjának „édes szőrű *móka*“ szólással való szölongatásáról.

És ha nem vizsgáljuk a régi természetehistóriákban, hogy mit becsültek atyáink a m ó k á z ó m ó k u s b a n .

Igy találtuk meg a *mókus* szó eredetét is, melyet Bárczi szótára ismeretlennek mond. (Vö. Mészöly: NNyv. I: 99—100.)

(Természetesen tér szűke miatt, egyetlen szöfejtő szótárban sem lehet tudományos okfejtés, csak a forrásművek eredményeire való utalásokkal a szótáríró rövid véleménykijelentései. Az etymologiai szótárak: csakis tudósok-írható, de nem tudományos, hanem ismeretterjesztő művek.)

Annókéának „friss, szép, fejtér *póka*“ elnevezését a *galambommal* hoztam párhuzamba; hogy pedig a galamb réges-régen is

sok népnél miért volt megszólítása a kedvesnek, azt is bölcsen megírják a lelkes állatok életének régi figyelői.

Miskolczi Gáspár uram valóságos házassági propagandát s a magyar rádióval vetekedő feleség-békítő tanácsadást művel a galambokról írtában (Jeles Vadkert 40):

„A nőtények pedig az ő hímjeket, ha szintén gonoszok és gyakorta veszekedők is, de mégis békével szenvedik, mert olyankor a hím az ő nőtényjének mással való közösülése felől gyanakodik, noha ez a madár nem igen tudja, s nem is gyakorolja a paráznaságot. Minekokáért mikor az ő nőtényjét tisztának találja, olyankor, azt írja Plinius, hogy a hímnek torka teli vagy magaóra való panaszolkodással, és nagy kedve-keresésképen orrával szüntelen nőtényjének szemeit bíborkálván csokolgatja, és mikor tőle egyesülést kíván, olyankor kiterjesztett szárnyaival a földet is sepri, és lába hegyin köröskörnyül sétálva, hízelkedik nékie. Amminémű szent házassági egyességet, egymást csokolgatást és szentül együtt való megalkuvást még az emberek között is szemlélni gyönyörűséges dolog. Ezt a galambok tulajdonságát tehát, úgy mint az istenes házassági szent szeretetnek ábrázolóját, őbennek méltán megjegyezhetjük.“

A gödényt pedig

— No, Pellikán vagy Gödény, — ekképen censeálja göttingai Raff György és veres-berényi Fábián József az ő Természet-történet-jókban (343. l.) — ugyan hogy lehet az, hogy terőlád régtől fogva azt hitték, hogy a mejjedet kiszaggatod és véreddel táplárod fiaidat? Soha nem tudom elgondolni.

A gödény aztán megfelel:

— Talám azok az emberek, akik énrólam azt hitték és mondták, engem nem láttak közelről, vagy azt gondolták, hogy az a víz és azok a halak és férgek, mellyeket a fiaimnak az én nagy zacskómból, mely az orrom alatt fityeg, eleikbe öntök, vér légyen.

— Jól mondd, Gödény, — hagyja helyben a censor — így kellett származnia ennek a hitván mesének.

Aztán tovább foly a vallatás:

— Úgy-e, Gödény! te akkora vagy, mint egy hattyú, színedre nézve csaknem egészen fehér, és szinte egy singnyi hosszú és két ujjnyi széles orrod vagy s az alatt egy hosszú, mély zacskó d?

— Igenis, úgy van.

— Osztán mekkora az a zacskó?

— Hosszabb egy singnél és mélyebb félnél; egyszóval olly bő és nagy, hogy beledughatok egy emberfejet.

— S hát megeszed az embert?

— Nem, Isten őrizzen! hanem halakkal és férgekkel élek, mert kicsinységemtől fogva ahhoz szoktam.

— De hogy-mint fogod meg a halakat?

— A hosszú orromat beledugom a vízbe, eltátom a számat, s így töltöm meg a zacskómat vízzel, halakkal és férgekkel. Ha veszem észre, hogy már egy ebédre való halat fogtam, akkor kivonom s megeszem. Ha fiaim vagynak, tele zacskóval hozzájok repülök s mind eleikbe öntöm, valami benne van, a vizet, halakat és férgeket.

— A halak, amelyeket megfogsz, nem harapják-e osztán meg a nyelvedet, vagy nem fúrják-e ki magokat a zacskódon?

— Nem, éppen nem! Mert egy az, hogy semmi nyelvem nincsen; azomba felejtik a zacskóm kifúrását, mivel, mihelyt megfogom őket, mindjárt megroncsolom. Sőt a kis kutyáktól és macskáktól sem félek mindenkor, mert mihelyt ezek közel jönnek hozzám, azonnal elkapom a fejeket és egész testeket öszverontom, belevetem őket a zacskómba s onnan darabonként a gyomromba eregetem.

— Szegény Pellikán! — sajnálkozik a vallatotton Raff és Fábíán uram. — Igazán nincs semmi nyelved?

— Nincsen, de nem is kell — nyugtat meg bennünket Pellikán avagy Gödény uram. — Enni, inni, kelepelni, és ha akarok, kiáltani is jóformán tudok a nélkül is.

No tehát: enni, inni, és ha akar, kiáltani is jóformán tud némely ember is, bő torkán bőven megy le az ital; ezért jegyzi meg már Miskolczi Gáspár uram (334): „A gödény nagy torkú állat; illyek a hamis prókátorok, némely színes baráti emberek és a nagy borihatók: soha ember ezeket bé nem töltheti.“

És ezért mondjuk ma is: iszik, mint a gödény.

Mondják emberre állatvilágból vett képpel ezt is: *here*. Sokat olvashattuk az utóbbi évtizedek némely újságcikkeiben: „produktív munka“, „improduktív osztályok“ és „a társadalom heréi“. Ezt az utóbbit egykoron különösen hajtogatták nem-fizikai-munkás közírók nem-közíró nem-fizikai-munkásokról.

A hitviták korában a protestáns prédikátorok gúnyolták a *here* szóval a klastromok lakóit. Tele van a Nyelvtörténeti Szótár abból az időből ilyen idézetekkel: „Klastromba lakó *here* papok“, „tolvajok, *herék*, pöfeteg apácák“, „*here*, néma ebek, pilises barátok“, „árván, özvegyek házán élekedő, haszontalan figefához hasonló, *here* barátok.“

Az a „wittenbergai szentírásmagyarázó doktor“ meg, akinek „deák nyelven íratott és sok ízben kinyomtatott“ régi természetrajzát magyarra átdolgozta Miskolczi a Jeles Vadkertben, az ellenséges, megszálló katonákat és a piperés asszonyokat tartja heréknek.

A méhekről olvassuk könyvében (643—4): „Alkalmas méréség is találatik őbennek, mert az ő ellenségeikkel keményen megharcolnak, főképpen pedig a *herék* kel úgy mint pártosokkal, fülánk nélkül való, fegyvertelen és dologtalan méhek-

kel, kik a méhek között születnek, napestig az ő kamarájokban lappanganak, éjjel pedig tudván, hogy a méhek alusznak, azoknak gyűjteményire reámennek, azt felynyalják és elkőborolják. Jóllehet pedig egész éjjel némellyek közzülők (mint a táborokban is szokott lenni) fenn strázsállanak, mindazáltal mivelhogy sokan közzülők el is alusznak, mikor azért rajtakapják a herét, szárnyaikkal, amennyire lehet, erősen megveregetik, azután számkivetésbe űzik, amellyel azok a rest és nagy-ehető herék semmit nem jobbúlnak, hanem ismét magokat bélopják, a lépek közzé rejteznek, midőn a több méhek élődésnek okáért a mezőre kiesnek. Annakokáért a méhek is azután ellenek keményebb büntetéssel élnek, és mint tolvajokat az ő fülánkjokkal erősen megszúrdalják, azután kiverik, és ha ismét csak oda-odamennek, végtére őket meg is ölik. Illy keményen mindazáltal a herét nem büntetik, hanem ha mód nélkül sokat lop... Ezek a herék azért közönségesen példázzák a mások szép takarmányival élődő ellenséget, amínéműek a tunya, dolgotlan katonák és piperés asszonyi állatok.

Hogy milyen ember *disznó*, azt festve láthatjuk azokban a szavakban, melyekkel Fábíán uram pirongatja (546—9):

— Disznó! mondd el a históriádat!

A disznó így húzódozik az önméltatástól:

— Óh! miként tudnám elmondani?

Fábíán uram azonban így förmed rá:

— Osztán miért nem? No meg kell lenni, útálatos! Ha a sárba, ganéjba tudsz szüntelen hevergődzni, a szántóföldeket, réteket és kerteket fel tudod túrni, s más egyéb károkat tenni, megcselekedheted azt is. Mondjad hát, különben botot kapsz!

Szegény disznó aztán kénytelen elmondani erényeit és bűneit, hasznát és disznófejű nagyúri telhetetlenségét:

— Elmúlhatatlan szükség nálunk, hogy a hasunk tele legyen szüntelenül; egy szóval: a sok ételben áll a mi tökéletességünk. Azért úgy tele esszük sokszor magunkat, hogy többé nem mehetünk és a lábainkon nem állhatunk s majd meg kell pukkadnunk. És mivel a nyugodalmat s jó alkalmatosságot feletébb szeretjük és sokszor egy oldalon egynehány hetekig is elheverünk, tehát megesis néha, hogy az egerek és patkányok a hátunkra raknak fészket, a bőrünket és szalonnánkat kirágják, úgy hogy észre sem vesszük. Igen szaporán eszünk és csemecsegünk evés közben.

Miskolezi uram, mint fölvilágosult férfiú, jól tudja, hogy Isten ellen való babona az a vélekedés, mintha ember átváltozhatnék disznóvá vagy medvévé; de ő is azt tanítja, hogy testüket nem, de erkölcsüket felöltheti az ember (74): „Az embereknek medvékké való változásokról nem illik szólnunk, mert természet

szerint az nem lehet; de erkölcsökre nézve sokszor megesik, hogy sokan a disznóknak vagy medvéknek erkölcsi cselekedeteket követik.

Hát a könnyen megmérgeződő, „hőrcsögös ember“ mért olyan, mint a „hőrcsög“? Azért, mert —

„A hőrcsök... vad felette igen és öszvevesz minden állatokkal, valamelyeket előlútól talál. Sőt olyan bátor, noha csak egy arasznyi, hogy a kutyák, macskák és más sokkal nagyobb állatok és még az emberek ellen is oltalmazza magát. A patkányokat és egereket, melyek eleibe akadnak, mind megöldösi s megeszi szőröstől, bőrostól. Ha a maga társai vagy felekezeti közül előltalálja is valamelyiket, és ki nem tér előtte, mindjárt megöli és megeszi. Ha pedig valamely állaton erőt nem tud venni, de csakugyan legényesen, valamint csak lehet, oltalmazza a bőrit.“ (Raff—Fábián 426—7.)

A fősvény uzsorás meg? „A fősvények — írja Miskolczi — vérszopó nádályokhoz hasonlítatnak, mellynek két leányi vannak: Hozd-el, Hozd-el.“ (712.)

A *ravasz* eredeti jelentése 'Fuchs' volt, nem 'schlau'. Állatnév volt a *ravasz* abban az időben, melyben kialakultak a családnevek, soka személynévből. A *Ravasz* nevű nemzetségek ősei régi szokás szerint úgy kapták személynévül az állatnév *Ravasz*-t, mint mások ősei a *Farkas*, *Szarvas*, *Óz*, *Bika*, *Lófi*, *Holló*, *Kakas* stb. nevet.

A *rav-asz*-ban a *rav-* az alapszó, az *-sz* csak régi kicsinyítő képző; így a *róka* is **rav-ka* volt egykor, mint a *csóka*, *lóca*, *pióca* is **csavka*, **lavca*, **piavca* alakból lett (vö. szl. *čavka*, *lavica*, *pijavica*); a **rav-ka* szóban ugyanaz a *rav-* volt az alapszó, mint a *rav-asz*-ban, csupán a kicsinyítő képző volt más: *-ka*.

Jelentésmegoszlással ma már csak 'schlau' jelentése van a *ravasz*-nak, de eredetileg a 'ravasz ember' 'róka ember'-t jelentett, olyan hamis, álnok embert, mint a *róka* vagy más szóval *ravasz*. Hiszen a róka olyan „igen álnok, ravasz állat“, hogy Fábián uram még akkor is gyanakodással hallgatja, mikor komoly interview-t kér tőle (457):

— Szólj, Róka! Mondd el egész históriádat minden *ravasz* fortélyiddal együtt. De ne hazudj ám! Mesét mondhatsz, ha úgy kívántatik. Micsoda örömmel hallja az ember rólad azt a mesét, hogy te a farkaddal rákokat fogsz!

— Micsoda? Mese volna ez? — méltatlankodik Róka uram arra a föltevésre, hogy ő olyant mondana, ami nincs. — Hohó! Valóságos igazság az. Majd megmondom Kenteknek, mit csináltak, mikor rákokat fogok.

— Ne bolondozz, róka! Hiszem hogy lehetne az? Talám a farkaddal cselekeszed?

— Meglehet. Hallja meg csak Kend. Ha engem a bolhák

felettébb kínoznak és azoktól egyszerre meg akarok szabadúlni, fogom, egy csomó mohot vagy szénát vagy valami ollyast veszek a számba, aztán s... el a vízbe megyek, de igen lassan és mindig beljebb, beljebb, hogy a balháknek idejek legyen lassan-lassan a nyakamra mászni és a nyakamról a fejemre, a fejemről az óromra és végre erről a csomó mohra vagy szénára. Ha már mind a szénán vagynak, hirtelen elbukom és azt elbocsátom, s ímé ekképpen egyszerre megszabadúlok ezektől az útálatos hóhéroktól. — Azalatt, míg így balhászokodom, megesik osztán néha, hogy a rákok az én gyapjas farkamra olyan erőssen reá ragadnak, hogy azon oda húzhatom azokat, ahová akarom. Hát nem furcsa¹ dolog ez? — Sokszor pedig önként is rákászok, és csak azért dugom a vízbe a farkamat, hogy az ostoba rákok reáragadjanak, amellyek mindent, valami közel megy hozzájuk, megfognak az ollójokkal, és el nem eresztik, ha szinte az ollójokba vagy életükbe kerül is. Ha osztán valamely rész reáragad, kimegyek a vízből és megeszem egymás után.

— S ezt csak higgye az ember néked?

— Lehet bátran. Kérdezzék meg csak Kentek azokat az embereket, akik engemet már láttak: mint a vadászokat és halászokat és más sok embereket.

Igy a róka.

És bizony, meg kell neki adni, nagyobb alapossággal hivatkozik tudományos tanúbizonyságra, mint Kodolányi valamely finn nyelvtanra vagy magyar tájszótárra. Mert bizony Fábían uram is kénytelen megvallani, hogy amit Róka koma mond, azt nem kisebb ember, mint „Olaus Magnus látta“ s írva is ránk hagyta a „Histor. Animal. Lib. 18. Cap. 40.“ deák böttüiben ilyenképpen: „Vidi et ego in scopulis Norvegiae vulpem, inter rupes immissa cauda in aquas, plures educere caneros ac demum devorare.“

Igaz, hogy Fábían uram még amaz Olaus Magnusban is kételkedik, „könnyen hívő ember“-nek tartván őt: „Ez a könnyen hívő ember... mind előbeszéli az itten említett fortélyait a rókának, s ezen kívül még más egyéb ravasz cselekedeteit is.“ (492.)

Itt azonban nem értek egyet Fábían urammal ebben az Olaus Magnusnak azért való kárhooztatásában, hogy ilyen-amolyan könnyen hívő. Én tudniillik nem természetrajzot írok, hanem nyelvtörténetet. Már pedig csak a természetrajz célja szerint fontos az, hogy igaz-e, amit valamely állatról mondanak vagy írnak; nyelvtörténet szempontjából nézve csak az a fontos, hogy századokon át milyennek látott egy-egy állatot az ember, mit beszélt — beszélt-e, vagy mesélt — felőle, milyen szokásában ismert az állattal egy porból lett embernek szokására, magaviselésére, miért milyen ember jelzője lett a nyelvben egy-egy állatnév.

¹ A *furcsa* jelentése itt 'mulatságos'.

„*Bagó* embör“, „*bagó* beszéd“ — hallottam igen gyakran egy kemény ítéletű kecskeméti barátom szájából. Ez a *bagó* szava azt jelentette, hogy 'ostoba'. A Magyar Tájszótár Vas vármegyéből közli, hogy a *bagó* szó egyik jelentése: 'tökfilkó', 'ostoba fajankó'.

Tudván tudjuk, hogy ez a *bagó* a *bagoly* szónak dunántúli és duna-tisza-közies kiejtése. De hogyan érthessük meg azt, hogy éppen Minervának tudós madara, a *bagoly*, az ex librisek könyvön virrasztó bölcse, azt jelentse, hogy: 'ostoba'?

Hát Minerva régen volt! Miskolczi uram a XVII. század végén már nem a tudományt, hanem az esztelenséget látja a *bagoly*-ban, még pedig korának vadászai, madarászai szerint, mezőn élő emberek megfigyelései szerint, olyan rendbeliek szavai szerint, akik a vadakról, madarokról a legmulattatóbb, ezért aztán az igen emlékezetben maradó történeteket szokták terjeszteni:

A fürjek — olvassuk a Jeles Vadkertben (433—4) — „...nehéz madarak, mégis oly sebesen futhatnak; az ő repülésre való nehéz vóltokat Isten a futásban való gyorsasággal pótolván ki bennük. És hogy Sz. Mihály havának utólján a hideg télnek elközelítése miatt az ő tőlünk való elköltözések előtt náloknál nagyobb, igen jeles három rendbéli kalaúzok rendeltetene legyen nékiek. Úgy mint: 1. A *h a r i s*, avagy a fürjnek örege, melly nagyságára nézve egy gerlicényi; nagy, hosszú lábai szoktanak lenni. De ez a hamis, áruló vezéreknek és istentelen szüléknek világos kiábrázolójak, mert eleinte a vezérségben igen gyors, serény, tisztit szorgalmatosan elköveti, de hamar megbánja dolgát, úgy-annyira, hogy egy hálásig őket elkíséri, de másodnapon visszatér oda, ahonnét elindult volt. 2. A *l i b o c* második húséges és állhatatos vezére a fürjeknek, mert ammelly éjjel meg kell indulniok, az ő szavával, mint bizonyos jel-adásával, a fürjeket felkölti és őket az úthoz jó módjával készíti. Ha mikor pedig útjokban eltévednek, az ő sikótó szavával őket visszatéríti, és megtérvén, őket követik. Minekokáért a mi fürjészink, valamikor a *liboc* szavát halljuk, az ő madarásztjokhoz semmit olyankor nem bíznak, tudván, hogy már mind az egész sereg fürjek szintén induló félben vannak. 3. Az éjjeli *h u h o g ó* *bagoly* harmadik vezére a fürjeknek, ammelly a másféle *bagoly*hoz hasonló és a fülei körül valami szárnya formácska vagyon. De ez igen alkalmatlan kalaúz és ábrázolója a *bolondok*nak, mert ez igen csúfos, maga csudáltató és ugrándozó madár, a mi táncosainkat alkalmasint követő. Minekokáért példabeszédképen mindazok méltán *fülesbaglyok*nak nevezethetnek, valakik esztelenek s mégis eszekkel dicsekedők, akárki-nek is könnyen hitelt adnak, mindenekkel megegyeznek és semminek eleit, utólját meg nem gondolják. Ez pedig minémű vezér legyen, avagy csak ebből is kitetszik: mert ha egyik madarász öelőtte ugrál, tombol, vagy más egyéb jádзи dolgot cselekszik, ő

arra bámulással figyelmeztvén, a másik madarász hátát megkerül-
vén, csak megragadja.“

Most pedig térjünk vissza a romániai Tiktinnek (mult szá-
munkban correcturái hiba a „Titkin“) arra a vélekedésére, hogy
a magyar *pele* > **peleg* állatnévből az oláhban 'kopasz' jelentésű
tájszó lett: *peleag*. (Vö. NNyv. I:98.)

Ha állatnévnek emberre alkalmazását, efféle jelentésválto-
zását figyeljük, akkor először is azt kell néznünk, hogy az illető
állat képe milyen jellemző vonásokkal élt a jelentésváltozás ide-
jében az emberek' köz hiedelmében.

Kopasznak emlegették-e a pelét, vagy nem?

Láttuk, hogy nem.

Tiktin azonban hivatkozik arra, hogy a német nyelvben van
ám *ratzekahl*, azaz 'patkány-kopasz' szó is. (*Ratze* = *Ratte* =
patkány.) Tehát ha nevezhettek el kopasz embert patkányról —
hiszen farkát kivéve a patkány is szőrös —, miért ne nevezhettek
volna el peléről is?

Hát — ha kikukkantunk a szótárakból az állatok világába,
akkor meglátjuk a különbséget a *pele* meg a patkány közt ko-
paszság dolgában: a *pele* szőrösen jön a világra, de a patkány
mezítelenül. Megírja Raff—Fábián, hogy a „güzmölő állatok“
(rágcsálók) „rész szerzet mezítelenen jönnek a világra“. (427.)

— Osztán — olvassuk ott abban a párbeszédés természet-
rajzban — nem láttatok még soha ujjonnan kölykedzett macská-
kat és kutyákat is?

— De igen, engedelmet kérünk! Nem régiben láttunk m e z í-
t e l e n p a t k á n y o k a t i s e g y f é s z e k k e l v a l a m i g a n é j d o m b o n ...

Ratzekahl tehát lehet, de ebből nem következik az, hogy
pelekopasz is lehessen. A *ratzekahl* a fészekbeli kis patkány
kopaszságának olyan nyelvi nyoma, mint a fészekbeli kis veréb
kopaszságának a „kopasz veréb“ kifejezés:

Nem kívánok egyebet,

Csak egy kopasz verebet.

De ha *Ratze*, *patkány*, *pele* mind azt az egy állatot jelentené
is, még akkor sem szabad föltennünk, hogy Szent István idétte
már gyönyörködhettek volna az ó-magyar fiúk a ganédombi ko-
pász patkányokban, vagy akár a német fiúk is, és hogy az akkori
Elizéusokat „Jöjj fel, pele!“ szóval gúnyolták volna — mint az
ótestamentomi zsidógyerekek. A patkány nemzet története
ugyanis azt tanítja, hogy ők (mármint a patkányok) Szent István
korában még nem költöztek be sem Pannóniába, sem Germá-
niába. Csak később szólnak róluk a német krónikák és — az
egyházi átkok. (Mert ebben is részesültek.)

Ha tehát helyes volna is a magyar *pele* > *peleg* > oláh *peleag*
szóegyeztetés, akkor sem volna ez bizonyíték a Szent István kora-

beli magyar-rumén délmagyarországi érintkezés mellett, amely politikai szempontból is fontosnak tartott történelmi megállapítás mellett érvül hozta föl azt a szóegyeztetést az Ungarische Jahrbücher multkor idézett cikke. (L. NNyv. I:97, UJB. XX:7.) És újra megjegyzem azt is, hogy azok a többi magyar-oláh szóegyeztetések is, melyeket a *pele* > *peleag* egyeztetéssel együtt sorol föl az UJB. cikké, mind egytől-egyig olyan ingatag magyar-rumén őstörténeti alapot adnak, mint a *pele* > *peleag*.

Az oláh nyelv tájszavainak térképe a magyar és rumén nép Árpád-kori történetére nézve nem mond semmi újat.

Mészöly Gedeon.

Das ausgezeichnete ungarische etymologische Wörterbuch Géza Bárczy-s (Magyar Szófejtő Szótár) erschien vor kurzer Zeit. Auch dies hält diejenige Meinung Schuchardts für möglich, dass das ung. *mókáz* („scherzen“) in Zusammenhang stehe mit dem italienischen Wort aus Venedig: *moca* („Scherz“). Es ist aber eine irrtümliche Ableitung Schuchardts. Seinen Irrtum verursachte, dass er die veraltete, altertümliche Bedeutung des ung. *móka* Wortes (= „Eichhörnchen“) nicht in Betracht nahm. Aus diesem „Eichhörnchen“ bedeutenden ungarischen Wort *móka* (dessen Nebenform das heutige *mokus* = Eichhörnchen ist) kommt das Zeitwort *mókáz*, dessen ursprüngliche Bedeutung war: die Leute nach Art des Eichhörnchens zu zerstreuen! Das Hauptwort *móka* („Scherz“) ist eine Abstraktion aus dem Zeitwort *mókáz*. Tiktin folgert in seinem Rumänisch-Deutschen Wörterbuch daraus, dass in einzelnen deutschen Dialekten *ratzekahl* (kahl wie eine Ratte, glatz) vorhanden ist, unrichtig, dass ung. *pele* (Bilchmaus) das rum. dialektische *peleag* (glatz) ergab. Die neugeborenen Ratten ~ Ratzen sind wirklich kahl, aber nicht die Bilchmäuse. Wenn aber das ung. *pele* zur Zeit Stefans des Heiligen (Anfang des XI. Jhs.) noch „Ratte“ bedeutet hätte, wäre noch immer nicht bei den Ungarn dessen *kahl* Bedeutung entwickelt worden, da damals Ratten auf dem Gebiet Ungarns noch nicht lebten. Reichenkron irrt daher, wo er es für möglich hält, dass Tiktins Wortgleichung (ung. *pele* > rum. *peleag*) ein Beweis dessen sei, dass die Walachen schon im XI. Jh. in Südungarn (bzw. in jenem Teile Ungarns, das Siebenbürgen genannt wird und noch immer unter rumänischem Imperium steht) gewohnt hätten.

Sipirc!

Ezen 'lódulj! takarodj! hordd el magad!' jelentésű indulatszó a MTsz.-beli adatok szerint eredetileg alföldi tájszó volt, de ma már úgylátszik a köznyelvbe is bejutott, mert az ország legkülönfélébb vidékeiről származó műveltebb emberek is ismerik. A DLw. szerint a 'nach der Seite, nach der Quere' jelentésű bajor *schips* ~ *schibes*, osztrák *schibs* tájszónak volna az átvétele. De én ezt a feltevést (bár úgylátszik *Simonyi* helyeselte, I. Nyr. XLIII, 379 jegyz.) nem tartom elfogadhatónak. Nemcsak azért, mert a magyar és német szavak jelentéseit alig lehetne összeegyeztetni (a magyar szó ugyanis indulatszó, a német ellenben határozószó), hanem főleg egy elvi fontosságú ok miatt. Nekem ugyanis már régóta az a meggyőződésem, hogy a mi német jövevényszavaink csakis két forrásból származhatnak. A legutóbbi 100—150 év folyamán átvettek legnagyobb részükben irodalmi úton terjedtek el, mégpedig olyan módon, hogy magyar írók (főleg újságírók) német könyvekben (főleg újságokban) ismerkedtek meg velük s aztán magyar nyelvű könyvekben is (főleg pedig újságokban) használták őket, éspedig vagy eredeti német alakjukban, vagy (ha a szó latin eredetűnek látszott) latinosított alakban. A többiek azonban az én véleményem szerint egytől-egyig a magyarországi városok német polgársága útján terjedtek el, mégpedig olyan módon, hogy a velük együtt (pl. Pozsonyban, Sopronban, Budán, Kolozsvárott stb.) lakó magyar polgárok vették át tőlük e szavakat s az ő közvetítésükkel terjedtek el aztán ezek lassanként az egész magyar nyelvterületen. Azt a feltevést, hogy német jövevényszavaink hazai német falukban lakó földművelő német parasztoktól is kerülhettek volna a mi nyelvünkbe, teljességgel elfogadhatatlannak tartom, mert ezek a németek szinte soha sem érintkeztek magyarokkal; se magyar parasztokkal, se magyar urakkal. De még ennél is elfogadhatatlanabbnak tartom azt a feltevést, hogy egy valamikor a magyar Alföldön járt bajor vagy osztrák paraszt hagyhatta volna ott az ő anyanyelvjárásának egyik (a magyarországi németség nyelvében teljesen ismeretlen) német tájszavát, vagy akár ennek az ellenkezőjét, hogy egy valamikor a bajor vagy osztrák Alpeselek vidékén járt alföldi magyar paraszt hozhatott volna onnan magával egy német tájszót, melyet aztán tőle egyre többen megtanultak. Nem. Erről szó sem lehet.

De ha *sipirc!* szavunk, amely régebben kétségtelenül alföldi tájszó volt, nem lehet e bajor vagy osztrák tájszó átvétele, akkor vajjon milyen eredetű?

Én azt hiszem, hogy nem egyéb, mint a macskakergetéssel kapcsolatos *sic!* indulatszónak játszi *hangsornyujtás* útján keletkezett változata.

Nálunk (a német *H. Schröder* után) *Thienemann* (MNY. IX,

34) és *Gombocz* (u. o. XII, 385, XIII, 238) ismertették először a hangsornyujtás (ő általuk *szónyujtás*nak nevezett) jelenségét. Ez a nép játékos ösztönének egyik nyelvi megnyilvánulása és abban áll, hogy egyes szavaknak olyan népnyelvi alakváltozatuk támad, melyben a szó első szótagjának magánhangzója (legtöbbször *i*) után egy mássalhangzó fejlődik s ez után megismétlődik a már egyszer elhangzott magánhangzó. Pl. *hinta* > N. *hilinta* ~ *hirinta*, *giz-gaz* > N. *giliz-galaz*, (*csiszol* >) N. *csuszol*, *csuruszól* stb. (A *Thienemann* és *Gombocz* által felsorolt példákhoz még hozzácsatolható *buta* > N. *bugyuta* ~ *bulyuta* és az oláh *sămință*-ből való N. *szēmunca* 'ivadék, nemzedék, pereputty' > *szélēmunca*. Az ilyen esetek legtöbbször *l* vagy *r* fejlődött ugyan a szó hangsorában, de egyesekben egyéb mássalhangzó is. Pl. a már említett *buta* > N. *bugyuta* ~ *bulyuta* esetén kívül van még *piszkál* > N. *pitiszkál* ~ *pipiszkál* és (ném. *Lanzknecht* >) R. *lanc* > R. *lafanc* ~ *labanc*. Azt hiszem, hogy így magyarázandó *sipirc!* szavunk eredete is: a macskakergető *sic!* indulatszóból ilyen játszi hangsornyujtással előbb **sipic* lett, majd ebből utóbb egy járulékos *r* fejlődésével *sipirc!* Ilyen magánhangzó és *c* között *r* fejlődésére 15 évvel ezelőtt (MNy. XXII, 341) már idéztem 11 példát, de ma persze már jóval többet is idézhetnék, ha erre szükség volna. De azt hiszem, hogy ez fölösleges volna, mert már ennyi is teljesen elegendő annak bizonyítására, hogy hangtani szempontból nemcsak a *sic!* > **sipic!*, hanem a **sipic!* > *sipirc!* változás feltételezése sem jogtalan. Hogy pedig az eredetileg csak macskakergetéssel kapcsolatos *sic!* indulatszót ebben a nyújtott **sipic!* > *sipirc!* alakjában ember tréfás kergetésére is használjuk, az csak egészen természetes következménye az ilyen hangsornyujtások játszi eredetének.

Horger Antal.

Die spasshaft gebrauchte Interjektion 'sipirc!' (l. schipirz) 'pack dich fort! marsch! verschwinde!' ist heute schon ziemlich allgemein, war aber ursprünglich ein Dialektwort der ung. Tiefebene und sollte nach der bisherigen Auffassung ein deutsches Lehnwort sein: bayr.-öst. *schips* ~ *schibes* 'nach der Seite, nach der Quere'. Dies ist aber unannehmban, denn die deutschen Lehnwörter der ung. Sprache stammen ausschliesslich aus zwei Quellen. Der grösste Teil der während der letzten 100—150 Jahre übernommenen ist literarischen Ursprungs: ung. Schriftsteller (besonders Journalisten) lasen sie in deutschen Büchern (Zeitungen) und gebrauchten sie dann in ung. Texten. Alle anderen stammen aus dem Kreise der in ung. Städten wohnenden deutschen Bürger: die mit ihnen zusammenwohnenden ung. Bürger übernahmen sie und durch ihre Vermittelung verbreite-

ten sich diese dann allmählich weiter im ung. Sprachgebiet. Von den in Dörfern wohnenden deutschen Bauern bekamen wir keine deutschen Lehnwörter, denn die verkehrten fast nie mit Ungarn; weder mit Herren, noch mit Bauern. Und die Möglichkeit, dass ein deutsches Wort, welches in den ungarländischen deutschen Dialekten ganz unbekannt ist, aus dem Dialekt der bayr. od. öst. Alpenländer in den ung. Dialekt der Theissgegend hätte übernommen werden können, ist ganz u. gar ausgeschlossen.

Die ung. Interj. *sipirc!* ist in Wirklichkeit eine launische Streckform der zum wegjagen der Katze gebrauchten ung. Interj. *sic!* Hieraus wurde zuerst die regelmässige Streckform **sipic!*, wie z. B. *giz-gaz* 'Unkraut' > *giliz-galáz*, *hinta* 'Hutsche' > *hilinta* ~ *hirinta*, (deutsch *Lanzknecht* >) *lanc* 'Lanzknecht' > *lafanc* ~ *labanc* 'der Kaiserliche, der dem österr. Kaiserhause treu ergebene Ungar' u. s. w. Und aus diesem **sipic!* dann mit inetym. r das heutige *sipirc!*, wie z. B. (deutsch *Schatz* >) *sac* > *sarc* 'auferlegter Tribut, Lösegeld', deutsch *fitzen* 'ungeschickt zusammennähen' > *fércél*, (ital. *piazza* >) *piac* > *piarc* u. s. w.

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

(Folytatás.)

Sokszor utaztam együtt egy nemzetiségi vidéken nevekedett kartársammal Pest meg Szeged között. Valahányszor Kecskemét-hez értünk, kinézett a vonat ablakán és így szólt:

— Köcskömét!

Aki azonban Kecskemétnek vagy Szögednek ötte könyerit, az jól tudja, hogy *Kecskemét* nem *Köcskömét*, a *szerelem* nem *szörölöm*. Jól tudja azt is, hogy aki tagadja a *Köcskömét* és *szörölöm* létét, az evvel még nem tagadja az *ő-zés* létét.

*

Azt írja Kodolányi (Magyar Élet VI. évf. 4. sz., 5. l.), hogy Mészöly „anachronizmusnak mondja a *lőhet*, *tőhet* stb. féle *ő-ző* alakokat“.

No ez igaz, hogy annak mondom.

Azt írja tovább: „Szerinte a tatárjárás korában még nem volt *ő-zés*“.

No ez nem igaz, hogy mondtam volna. Mikor Kodolányi ezt adja számba, akkor — jóhiszemű tévedéssel — mögen olyant mond, ami nincs.

Aztán amit én nem mondtam, nem írtam, azt nagy bölcsen cáfolja, oktatóván engem arra, hogy már a tatárjárás korában is volt *ő-zés*. Nekem magyarázza, aki már harminc esztendővel ezelőtt rámutattam arra, hogy az *ő-zés* mai állapotja századok

folyamán tartott hangváltozások eredménye, tehát sok olyan *ő-ző* szavunk van ma, mely a XVI. században még éppen nem volt *ő-ző* — ilyen a *tőhet*, *lőhet* is.

Ha azt mondom, hogy nincs *Köcskömét*, evvel nem mondtam azt, hogy Kecskemét nyelve nem *ő-ző*; s ha azt mondom, hogy *lőhet*, *tőhet* nem volt a tatárjáráskor (mert hát nem volt, no!), evvel nem állítom azt, hogy a tatárjárás korában nem volt *ő-ző*, illetőleg *ü-ző* nyelvjárás. Hiszen éppen én hirdetem régóta azt, hogy az ó-magyar nyelvi *i-ző* és *ü-ző* különbség már az ugor korban megvolt, ezt bizonyítják a vogul nyelvjárások, hiszen ezekben épúgy meg lehet különböztetni *i-ző* és *ü-ző* vidékeket, mint az ó-magyarban *i-ző* és *ü-ző* alakokat.

„Mészöly Gedeon nyilván nem forgatta régi írásainkat, mert ha megteszi vala, nem kockáztatna meg ilyen vakmerő, sőt gyermekes állítást. Nem vádolna anachronizmussal“ — mondja Kodolányi csak amúgy félvállról.

— Hm, régi írásaink nem forogatója én — emígy füstölgök magamban, s amit még e szavakhoz gondolok, az, hogy a tatárjárás korába vetett *tőhet*, *lőhet* nem csupán a nyelvtörténet nem ismerőjére vall, hanem azt is elárulja, hogy Kodolányinak csakugyan nincsen érzéke a nyelv sokféle elemének sokféle hangulatú stylusértéke iránt. Különben észrevenné, hogy a *tőhet*, *lőhet* ma görögáboros hangulatú volna akkor is, ha tatárjárás korabeli volna is.

Ilyen görékenység az archaizmusnak írta *ölég* is — ez sem élt a tatárjáráskori, sőt a mohácsi veszedelemkori nyelvjárásokban. Nem régies hangulatú, hanem kedélyesen vidékies ízű.

„Azt is állítja a gyermektegyül merész Mészöly, hogy az *ike* ... csak *ősanyát* s nem *ősapát* jelent“ — mondja Kodolányi, de ha mondja, tévedgetésből mögenségössen olyant mond, ami n i n c s. Nem írtam én azt, hogy az *ike* ezt meg azt jelentett, hanem hogy ez a szótó egyáltalában meg sem volt: egyszerre ugrott ki Kodolányi fejéből nem *ikeatyáimünk*, hanem kortársaimünk idejében. Ezért írtam, hogy az *ike* „talmi archaizmus“, és hogy „az *ük* ~ *ik* szónak soha nem volt *ike* alakja“.

Azt, hogy „csak *ősanyát* s nem *ősapát* jelent“, le sem írnám, mert nem pécsváradi, sem pesti nyelven írok, hanem magyarán. Így írnám: „csak *ősanyát* jelent, nem p e d i g *ősapát*.“ Irom aztán újra, amit írtam a multkor is, hogy „az *ük* mindig nőnemű őst jelentett“.

Ezért az állításomért tüntet ki Kodolányi a „gyermetegyül merész“ jelzővel.

Köszönöm alássan, de nemcsak én erdemlem meg.

Gyermetegyül merész volt — igaz, hogy a romlott középosztálybeli — Eötvös Károly is, hiszen a Pesti Hírlap 1907. ápr. 11-i számában megírta, hogy: „Nincs az apák közt *ük*, s nincs az *ükök* közt apa. Az *ük* csak nőnemű előd lehet.“ Sőt azt

is megírta, hogy tudja ezt nemcsak a régi irodalomból, hanem „az apai hajlékból, kisgyerekségétől fogva“. Gyermetegül merész volt Ballagi Mór, holott nem is romlott középosztálybeli volt, hanem nagyon alacsony származású zsidó. Gyermetegül merész volt Czuczor Gergely, holott ő sem romlott középosztálybeli, hanem becsületes jobbágy családból származott. Gyermetegül merész volt a XVI-ik században született Szenci Molnár Albert, holott — mint neve is mutatja — ő sem a romlott középosztálynak, hanem derék magyar kézműves apának fia. Gyermetegül merész volt Nyírkállai Tamás, Mátyás király cancellarius is — igaz, nem jut eszembe hamarjában, milyen foglalkozású volt az apja, pedig ez a mai irodalmi értékelés szerint igen fontos.

Summa summarum:

1. Az *ükapa, ükatya* nyelvújításkori összetétel, a r c h a i z á l á s r a n e m v a l ó.

2. Nyelvújításkori összetételen ál-Halotti-Beszéd-ies rag (ike-atyái-münk): Zerkon-féle habarék nyelv.

(Nem egy folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete.

(Folytatás.)

(27) Mikoron mindezek és ezékhöz hasonlók mielkédtetnének ez szent szűzben az isteni irgalmasság miá,⁹³ látá az ag ellenség, pokolbeli ördög, ez szent szűznek ő jó mielködetit, és megirillé, és az ő szokott álnokságival az szent szűznek ellene hadat indéchta.

Mert mikoron Béla királ és ő fia, István királ, és cseh királ sok háborúságoknak utánna Erdélnék határiban, holott vala az tatároknak nagy háborgatása,⁹⁴ mégbékéltenek volna, és békeségnek jegyére és barátságának jegyére⁹⁵ cseh királ megajándo-

⁹³ *Miá, miá-n, miá-tt* > *miatt* nemcsak okhatározó névutó volt, hanem eszközhatórozó névutó is. Itt is az.

⁹⁴ A tatárok háborgatták Erdélyt, nem a tatárokat más.

⁹⁵ A *jegy* a *jel* hangváltozata (vö. 12. jegyz.). *Barátságának jegyére* = barátságának jeléül. Bárczi Szófejtő Szótárában helytelen az az állítás, hogy a *jegy* és *jel* között „ez az összefüggés igazolásra szorulna“. Hiszen mind a kettőnek azonos a régi nyelvben a jelentése; arra pedig, hogy ugor korbéli szöbelsei és szóvégi *l*-ből a magyar nyelvtörténeti korszak kezdetére már *gy* lett — sok példa van. Legközönségesebb a *volni* ige tőváltozatai: *vol-t, val-a, de vogy-muk, vogy-unk*.

kozá Béla királt, miképpen szokás tenni jó barátoknak: Béla királ kedég királné asszonval öszve vevék az cseh királt, és az Dunának szigetin elhozák mind az szigetig,⁹⁶ hol ez megmondott Bódogasszonnak klastroma vagyon rakatván, mely klastromban akarák szent Margit asszont meglátni, miképpen ő közelöket.⁹⁷

Mikoron az cseh királ látta volna Szent Margit asszont, legottan az cseh királ megfogattaték Szent Margit asszonnak (28) szépségében, mert vala igen szép szűz — testtel, jólléhet condrás, hitván öltözettel —; de szébb⁹⁸ vala hittel és ájtatossággal. Annéra ragadtaték el ez cseh királ Szent Margit asszonnak szépségében, hogy őmagát és országát és mindén ő tēhetségét országával öszve Béla királnak akarattya és szerzése⁹⁹ alá hagyá, csak hogy Szent Margit asszont őneki feleségöl aggya.

Ez időben Szent Margit asszon vala tizēnyolc esztendős.

Mikoron Béla királ mondanája az cseh királnak, hogy ez lēhetetlen volna, hogy ő Szent Margit asszont őneki feleségöl adnája, mert gyermekségétől fogva szent szerzetben Ūristennek szenteltetött, és ímmár prédikátor szerzetnek professiót tött (beeskött) — monda az cseh királ:

— Ennekelötte és, mely feleségēm volt, az prédikátor szerzetbeli szóror (apáca) volt: ennekokáért én ezzel semmit nem gondolok.

Demaga Szent Margit asszonnak attya, Béla királ, gondolván az békességnek javát (jószágát) és háborúsá(29)goknak veszedelmének lēechnyitását¹⁰⁰ — jelēsöl kedég az tatárok ellen való segédiségért, mely tatároknak újonnan való megtérése¹⁰¹ az időben igen félelmes vala — és az sok ígēretökkel meggyözetvén, monda Béla királ az cseh királnak:

— Ha az én lējányom, Margit, engedend az házasságra — és pápának áldomása megnyvén — megtészöm, ammit kērsz.

⁹⁶ A Volf-kiadásban hibásan *zygetyk* van *zygetyg* helyett. Ilyen kiadási hiba *vala*; a 26. codexlap *vala* szava h.

⁹⁷ A *rokon* eredetileg *-n* locativusi helyhatározóragos adverbium (határozószó) volt s jelölhetett időt is. Így beszéltek a XV. században: 'rokon vagyon a falu' = közel van a falu; 'rokon vagyon az arat' = közel van az aratás ideje. Tehát nemcsak a *közel* volt adverbium, hanem eredetileg a *rokon* is, és mind a kettő ugyanazt jelentette. De mind a két adverbiumot névszóul is alkalmazta régi nyelvünk: 'valakinek a közele', 'valakinek a rokona', mind a kettő azt jelentette, hogy 'verwandt', 'der Verwandte'. Jelentésmegoszlással a 'nahe' jelentést csak a *közel* tartotta meg máig, a 'verwandt' jelentést csak a *rokon*. A legenda *közel* szavának jelentése e helyen: 'die Verwandte'.

⁹⁸ Szép + *-b* > *szébb* > *szébb*.

⁹⁹ Rendelkezése.

¹⁰⁰ *Echnyit* > *enyhit*. A háborúság lēechnyitése a háború lecsendesítése, elnyomása.

¹⁰¹ A *még*- igeikötő a *mégé* ~ *mögé* (= hátra, vissza) jelentésű adverbiumból lett. *Mégtér* = visszatér.

Ez időben Szent Margit asszon még még nem vélomozta-
tott vala szent véloommal, (azaz még nem vala feketije).¹⁰²

Tehát Béla királ az ő szűz lějányához mēne, Szent Margit
asszonhoz, királné asszonnak jelēnvoltára (avagy előtte). Jól-
léhet, hogy királné asszon kevéssé enged vala ez mēnyekköz-
szērzésre,¹⁰³ kezdē dícsírni Béla királ az mēnyekközōnek haszná-
latosságát és kezdē mondani¹⁰⁴ (jelēnteni) pápának engēdelmēt,
hogy Szent Margit asszon akarattyát adnája az házasságra.

De ez szentségēs szűz, Szent Margit asszon, az mēnyei je-
gyēsnek szerelméért az földi jegyēst ímmár másodszer útálá
mēg.¹⁰⁵

(30) Mert előszer mikoron Szent Margit asszon alég volna
hét avagy nyolc esztendős, némónémó lengyel hercegnek akar-
ják vala adnia házasságra Szent Margit asszonnak akarattya
nekől. De az Ūr Isten ez szent szűzet megoltalmazá, kinek ő
irgalmasságát ez szent szűz kéri vala, hogy őtet megoltalmaz-
nája, könyérēgvén nagy kēnhullatással. És sēmmiképpen ezt
nem tēheték, mert az ő gyermekségének első ideőtől fogva mēn-
dēnkoron választott vala: tisztaságnak mēgmaradásának jószá-
gával mēgválasztás nekől¹⁰⁶ az Ūr Istennek szolgálni.

Mikoron Béla királ Szent Margit asszont ez mēnyekközōért
igēn gyakorta látogatnája vala, és sok beszédōket tōtt volna
azért, hogy az ő szűz lějányát ez házasságra hozhatnája, Szent
Margit asszon nagy tisztésséggel és állhatatossággal, miképpen
szüleinek,¹⁰⁷ demaga ez dolgot megútálván, ezēnképpen felele:

— Mit fārasztjátok magatokat ez (31) gyűlōségēs dolognak
miatta ezennē időtől fogva? Állhatatossággal akarom, hogy
mēgtuggjátok, hogy az én pōfessiōmat (az én fogadásomat, hi-
tēmet), mēlyet én tōttem, és az én szūzeségēmnek tisztaságát,
mēlyet én az én uram Jēzus Krisztusnak még kised koromba,
miképpen timagatok¹⁰⁸ jól tuggjátok, szūvemből, lēlkēmből Ūr
Istennēk mēgszentēltem, és az én szērzetēmnek tisztaságát, nem-
csak ez vilāgnak dicsōségéért, de még eznek fēlētte sēm éle-
tēmért, sem halálomért avagy csak ēgy kevéssben sem szegnēm
mēg (avagy mēg nem szeplōsēchtenēm).

¹⁰² Fekete fōkötōje.

¹⁰³ *Mēny* finnugor eredetű szavunk, eredeti jelentése nem éppen
'Schwiegertochter', hanem általában 'fiatal nő'. Ebből lett a *mēnyekēszik* >
mēnyekēzik ige, mint a *nō*-ből a *nōszik*. A *mēnyekēzik* igeneve a *mēnyegzō* >
mēnyegzō. A *mēny*, *vō*, *ipa*, *napa*, a jelentésváltozásra ügyelve, nem nyelvī
bizonyíték arra, hogy a finn-ugor korszak ismerte az azon szavak ma jelölte
családi viszonyt.

¹⁰⁴ A Volf-kiadásban hiba a *mandani*.

¹⁰⁵ Régen nem volt e szónak az a durva hangulata, mint ma. Itt annyit
jelent, mint 'visszautasít'. A nép némely vidéken ma is kínál még étellel
igy: „Ne útálja!”

¹⁰⁶ Válogatás nélkül, habozás nélkül.

¹⁰⁷ Amint szülei iránt illik.

¹⁰⁸ Volf-kiadásban *tymogatok* hiba *tymogatok* helyett.

Tahát Béla királ akarván megtudnia az ő leljányának állhatatosságát, monda:

— Némde, szerető leljányom, te szüleid vagyonk-é? És az isteni parancsolatból tartozol, hogy engedelmes légy minekünk?

Monda Szent Margit asszon:

— Én tégedet, királt, atyámat és én uramat, és tégedet, királné asszont, anyámat (32) és én asszonyomat, azokba (azaz oly dolgokban),¹⁰⁹ mëllyek Isten szerént és Istennel vadnak, azokba észmérlek: azokba kedég, kik Istennek ellene vadnak, sém tégedet, királ, atyámnak¹¹⁰ nēm mondlak, sēm tégedet, királné asszon, anyámnak nēm mondlak. Mert még vagyon írván: Ki el nēm hagyángya énérittem attyát, annyát, nēm méltó énréám (nēm léhet én tanéchtványom).

Látván Béla királ ő leljányának állhatatosságát, elméne őtöle.

Egy időben, mikoron cseh királ köldött¹¹¹ volna nagy tisztés követöket magyéri királhoz, Béla királhoz, hogy őneki adnája az ő leljányát, Szent Margit asszont házásúl, és hogy ő és megbékélnék vele, tahát királné asszon hívatá hozzá azidőbeli provinciálist, frátér Márcéllost, és monda neki:

— Mēnny el, én jó atyám, az én leljányomhoz, Margithoz, mert ime királ el akarja őtet adnia házasságra: tuggyad még őneki akarattyát.

Tahát az provinciális királné asszon(33)nak parancsolattya szerént jüve Szent Margit asszonhoz és hívatá hozzá Szent Margit asszont, és megmondá az ő annyának izenetit neki az priorissának, Olimpiádisnak, és Szent Margit asszonnak égy öcse elött; és jól megtudakozék az ő akarattyáról.

Tahát bódogságos szűz Szent Margit asszon általjában meglefelele és monda az provinciálisnak:

— Tuggyad azt, atyám, bizonnnyal, hogy inkább szenvedem, hogy engemet megátkozsanak, hogynēm én ezben engednék az én szüleimnek, és sēminēmő okért nēm tészék az én prófessiómnak ellene.

Egy időben észmég úgymond vala ez szent szűz az szóroroknak, jelēsöl Olimpiádisnak, mondván:

— Annéra bántatnak¹¹² engemet az én szüleim ez házassággal, hogy elmetöm¹¹³ enmagammak az én orromat ajakammal észve.

¹⁰⁹ Baros kiadásában hibásan: „azokban az oly dolgokban...”

¹¹⁰ Barosnál hibásan: „sēm tégedet király-atyámnak nēm mondlak”.

¹¹¹ Küldött.

¹¹² Barosnál hibásan: bántatnak.

¹¹³ A *metsz*, *játszik*, *tetszik* (eminet) eredetibb, -sz képzőtlen töve *met*, *ját*, *tet*.. Ilyen töböl való a *metél*, a nyelvjárásí szöllő-*metet* (szöllő-metszés), a *játék*, a *tetö* (quod eminet), A *metszēm*, *metszēttem* eredetileg

Az ő anyjának még úgymond vala, királné asszonnak, ez szent szűz:

— Azt akarom, hogy minekelőttö¹¹⁴ engemet adnátok (34) házasságra, hogy annakelöttö¹¹⁴ az én testemet elmetéllyétek foltonként, hogyném mint én az én hitemet megszegném, mélyet én fogadtam Krisztusnak; és annakelőtte inkább szenvedék mindén átkot, hogyném az én fogadásomat megszegném.

Mikoron mind ezénképpen bántatnék ez szent szűz sok időktől fogva — mert mint az légenda veti,¹¹⁵ kirél bizonságot tészén Olimpiádis, Szent Margit asszonnak dajkája és mestére, hogy minekutánna ez szent szűzet hozák ide Bódog Asszonnak klastromába ez szigetben, azután két esztendővel akará az ő atya ez szent szűzet adnia az cseh királnak, és ez időtől fogva mindaddég, míg ez szent szűz lön tizennyolc esztendős, mindénkoron bántaték az ő attyátúl ez mégmondott házasságért — de [ez] szent szűz mindénkoron ellene álla és megútálá.

Kinekokaért hívatá hozzá azidőbeli provinciálist, fráter Marcéllust. (35) Akará és kéré Szent Margit asszon, hogy az szent véloommal megvélomozdatnék (megfeketéztetnék) ez ilyen hétságos¹¹⁶ és ártó okoknak eltávoztatásáért.

Azért elhívatattanak¹¹⁷ az tisztelendő atyák és nagyságos urak: észtergami érsek és váci pispék, nitrai pispék Szent Margit asszonnak feketezésére. Ez szent szűzet, Szent Margit asszont, három szórorokkal, ő atyafiaival, öccsével nagy tisztességgel és nagy innepléssel befeketézék, beszentélek nagy sok szerzetősseknek és egyházi személyeknek jelen voltára pinkést harmad napján Szent Örzsébét asszonnak oltára előtt.

Ezénképpen eloszla pokolbeli ördögnek hada és mindén álnokságnak szorgalmatossága,¹¹⁸ kiket szerzett vala érdég ez szent tiszta szűznek ellene, úgihogy továbbá nem lön bántalma Szent Margit asszonnak ez ilyenféle dolgokrúl.

(Folyt. köv.)

metēm ~ *metöm*, *metētem* ~ *metöttem* ~ *metüttem* volt. A *met-* töből való a *mess*, mint a szintén *-t* végű *fut*, *lát*, *vet* töből a *fuss*, *láss*, *mess*.

¹¹⁴ Vannak ma is olyan dunántúli nyelvjárások, melyekben *előtte*, *ütötte* stb. helyett azt mondják, hogy: *előttö*, *ütöttö*. Az eredetibb *előttē*, *ütöttē* alakban az illabialis *ē*-ből (az előző labialis *ö* hatására lett szintén *ö*. Ez az úgynevezett labialis illeszkedés. A XV. századi Husszita Bibliában *vüttö* és *fűgö* is van *vitte* és *füge* helyett.

¹¹⁵ A Baros-kiadás a *veti*-t erre magyarázza, hogy: „véli“. Nagy tévedés! A legenda nem csak úgy véli, amit elbeszél, hanem mint bizonyosat mondja — kiröl „bizonyágot tészén Olimpiádis...!“ A *vet* eredeti jelentése nem 'jacio' volt, hanem 'pono', 'expono'. „Az legenda *veti*“ — azt jelenti, hogy: 'a legenda előadja'.

¹¹⁶ Hívságos, hiábavaló. Előbbi bekezdés végső sorában a kézirat másolás-hibája: *senti e. h. ez szent*.

¹¹⁷ Barosnál hibásan: *elhívatatának*.

¹¹⁸ Régen nemcsak jó értelme volt, hanem rossz is. Az a már kiveszett régi igénk, melyből a *szorgalom* származott: a *szorog* ige, azt jelentette, hogy 'sürög-forog', jóban vagy rosszban nagyon igyekezik.

Trink Orbán!

Mit dem Weinbau kamen zwei Heilige in nähere Verbindung: St. Donat und St. Urban. Andenken der Verehrung des St. Urban sind auch bei uns aufzufinden. In den Weingärten wurden Kapellen zu seiner Verehrung errichtet (so z. B. im Weinberg bei *Marcali*, Transdanubien), Glocken wurden nach ihm benannt (so die 100 q schwere Urbansglocke in *Kassa*, welche nach der Feuersbrunst von 1556 gegossen wurde und mit buttenträgenden Gestalten verziert ist), sein Name kommt im bäuerlichen Kalender vor (z. B. wenn der Urbanstag schön hell ist, wird es ein gutes Weinjahr geben. Lippay, J.: *Calendarium oeconomicum perpetuum*. 1753. S. 26).

An den Urbanstag, doch auch im allgemeinen an den Heiligen selbst knüpfen sich auch heute noch zahlreiche Volksbräuche und Sitten. Von diesen erwähne ich hier nur einen, auf welchen Prof. G. Mészöly mich aufmerksam machte. Prof. Mészöly hörte in 1925 von János Vaskó, einem Mann aus Kunszentmiklós, die folgende Geschichte. Vaskó arbeitete als Maurer in einem deutschen Dorf auf der Insel Csepel (Kom. Pest), wo er die Wahrnehmung machte, dass in dem Kellerhause, vor dem Urbanstage ein deutscher Bauer beim Weintrinken dem Bild des Hl. Urban an der Wand mit dem Weinkrug in der Hand zutrank: „*Trink Orbán!*“ Auf die Frage des kalvinischen Ungarn, warum er dies tat, antwortete der Deutsche: damit der Wein am Urbanstag keinen Frost bekomme.

In den deutschen Dörfern der Umgebung von Budapest habe ich der Sache nachgeforscht, doch scheint dieser Brauch bereits ganz in Vergessenheit geraten zu sein. Dagegen haben wir archivalische Belege dafür, dass der Trinkspruch „*Trink Orbán!*“ in früheren Jahrhunderten üblich war. Die Zeitschrift „*Magyar Nyelv*“ bringt mehrere Angaben. („Trink Orbán! Sokszor részegségben mondják Bornak bőségét mert ő tüle várják.“ — Oder bei Ilosvai, in Jahre 1578: „Orbán tisztességes, jámbor az trinket elhagyjad.“ usw. *Magyar Nyelv*, 1918 : 208—209.)

Der Ausdruck „*Trink Orbán!*“ hängt mit der älteren, in Deutschland üblichen Form des Brauches zusammen. Schon eine aus dem XVI. Jh. stammende schwäbische Handschrift erwähnt, dass am Urbanstag, wenn es schönes Wetter gibt, die Statue des Hl. Urban in das Wirtshaus gebracht und dort zum Tisch gestellt wird. Dann schmückt man die Statue mit Weinreben, „vertrinken ihn, bringen ihn oft ein Trunk“. Andere deutsche Angaben bezeugen ebenfalls, dass das Bild des Hl. Urban ins Wirtshaus gebracht wurde, wo man es mit Wein begoss, „auch ward S. Urbans Minne getrunken“. (V. Jahn: Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht. S. 220—221. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Bd. VIII. S. 1500.)

Interessant ist, dass in den alten ungarischen Aufzeichnungen der Trinkspruch ahlb deutsch, halb ungarisch vorkommt; „Trink Orbán“, also neben dem deutschen Zeitwort der Name des Heiligen in seiner ungarischen Form.

Dr. Aurél Vajkai.

Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben.

Bibliotheca Humanitatis Historica. A Magyar Történeti Múzeum Művelődéstörténeti kiadványa. VI. Budapest, 1940. 4°. 146 old. Magyar és francia szöveg. 184 kép.

A tudományt csak alapos részletkutatások vihetik előre. A nagy általánosságban megfogalmazott megállapítások esetleg tetszetősek és valószínűeknek látszanak, de már egyetlen szűkebb területen végzett részletkutatás is halomra döntheti az elméleti fejtegetéseket. Az évszázados török-magyar harcokból, a szembenálló két különböző szellemiségből áthidalhatatlan távolságra következtettünk török és magyar közt és feltételeztük, hogy műveltségjövajaikat alig cserélték ki. *Palotay Gertrud* a magyar hímzések igen alapos vizsgálatával más eredményeket tár fel. Úri hímzéseink számtalan ékítménye a töröktől került hozzánk, a népi hímzésekben pedig még ma is él. A tanulmány megállapítja, hogy a hozzánk került török hímzések díszítményének tárgyköre nem egységes, viszont határozott stílusegységről beszélhetünk. A török motívumok felhasználásában tudatos válogatás nyilvánul meg, így egyes török minták nálunk nem hatottak, némely forma viszont általánossá lett. Törökös magyar hímzéseink jellemzője a növényi ornamentika, a felületek egyes meghatározott részeinek foltokban való díszítése, a színeknek bizonyos rendszer szerinti változtatása s egyes törökös öltésmódoknak a kisázsiai hímzésekkel azonos alkalmazási módja. A török hímzések szabadabb és gazdagabb vonalvezetésű, barokk lendületű változatai egvedül nálunk ismeretesek. Általában a magyar hímzésben a virágok kötetlenebb formát kapnak, a török mintákat európai szellem hatja át, *magyarrá* válnak. Az átvételben egységesen nyilatkozik meg az ország, csak Erdélyben vannak specialitások.

Oklevelek tanúsága szerint már a XVI. sz. második felében nagy számmal készültek nálunk törökös hímzések; divatjuk a XVII. sz. első felére esik, a második felében lassanként a nyugat-európai hatás kerekedik felül. A fennmaradt legkorábbi törökös magyar hímzések a XVII. sz. első feléből valók és már *magyaros elváltozást mutatnak*. A török hímzések az úri hímzésre erősebb-

ben, a népire kevésbé hatottak. A népi hímzés is tudatos változás eredménye.

A legtöbb törökös népi hímzés Erdélyből ismeretes. Különösen becsesek az erdélyi református templomokban még ma is meglévő úrasztali terítők, amelyek itt elsőízben kerülnek közlésre. Van ezek között olyan is, amelyet a belehímzett török írásjelek bizonyossága szerint, a mohamedán istentiszteletnél használtak (*Dányán*), s magyar felirata szerint csak 1704-ben, tehát jóval a hódoltság után ajándékozták a magyar református templomnak. Számos darabról nem is lehet eldönteni, hogy vajjon magyar, avagy eredeti török munka-e. „Ezek az erősen törökös jellegű díszitmények” — mondja a szerző — „Erdélyben olyan, jóformán minden nyugati hatástól ment színezési és technikai jelleggel párosultak, amelyek erdélyi nem-törökös hímzéseken is megvannak.”

Dr. Vajkai Aurél.

Szegedi tájszavak.

(Folytatás.)

múlóvá: elmúlóan, halkán, távolról. *Múlóvá hallottam.*

muritty: muri, vigasság [gúnyos]

mustrabirka: az a birka, amelyet ősszel a juhfalca felfrissítésekor a vágónak eladnak

múto: mióta

muti: mutasd meg (enyhe kérés)

mutuz—*mutuszka*: balga, oktondi

muzi: mozi

múzion: múzeum

napáldozat: naplemente

napságát: enyhe káromkodás; *napságát annak az asszonnak*

nábokos: hóbortos

é-nádal: elver; *jó énádalta a fiját*

nápisz: nyápic

é-násznépel: elver; *jó énásznépelte a feleségit*

neszes: félkegyelmű

neszeszáré: félkegyelmű, hóbortos

neveletlen: az a felnőtt fiú- vagy lánygyermek, aki még nem házas. *Három családom van, de kettő még neveletlen*

nevetgéröz: nevetgél

nevetköz: nevetgél

mög-nevez: megmagyaráz. *Mögneveztem neki, hogy kő csinálni.*

némik: némelyik

némőki: némelyki

- nénike*: apáca
nikli: nikkell
nóbli: két ász a huszonegyezésben, erősebb mint a „huszonegy“
nóblis: piperkőc, ürhatnám természetű
noszkol: nógat
noszogal: nógat
nyakvági: büszke, kényes
nyakratüre: nyakrafőre
nyarvog: 1. nyávog a macska, 2. síró hangon kötözködik a gyerek
nyaska: finnyás, válogatós (ételben)
nyaskál: finnyáskodik (az ételben)
nyeldöklő: nyelöcső
nyerítőz: hangosan nevetgél
nyersnyakas: dölyfős, vastagnyakú
nyíla: istennyíla, menykő
nyíret: csöndben sírdogál (főképp gyerek)
őbojog: ödöng, kószál
ócsáll: ócsárol
ocsmonda: ocsmány, ronda
odaadó: adakozó, bőkezű; jó *odaadó* embőr.
ódalgós: egyenetlen, lejtős; *ódalgós út*.
ódalatok: oldalt
ójrál: szaladgál, kószál
ókollúrium: pápaszem [tréfás]
olaj: tárgyese *olajt*
olvas: számít valakire; *biztossan olvasok rád, hogy égyűssz*.
ordíkol: ordítózik
őböjög: kószál, ödöng
őgyít: vegyít, kever
őkülléütött: ostoba
őkrődik: ökreendezik
őr: öröl, *őret*: öröltet; *űret*: örlemény
őrcgutyakedvű: mogorva
őromhalott: akinek halálán a hozzátartozók inkább örülnek, mint sírnak (pl. a vagyona miatt).
őrong: őrzöng, elveszti a fejét
őstörködik: kötekedik, berzenkedik
őtcolm: otkolon, szagosviz; *őtcolm—őtcolmot*
őtöng. 1. nem tudja, mitévő legyen, habozik, 2. tétovázva vára-
 kozik.
jár-őtözik: felölti az egyenruhát, azaz bevonul. *Lövetkődzik*:
 megszabadul a katonáéktól.
őtöző: öltözet. *Vöttem éggý őtöző ruhának valót, vöttem éggý
 őtözöt*.
őtűvékötött: mafla, oktondi.

(Folyt. köv.)

Bálint Sándor.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

7. SZÁM

1941. JÚLIUS

Pirít és társai.

Hogy *pirít*, *pirul*, *pirongat*, *pirkad*, *piros*, *pirók* és *pir* ugyanegy szócsalád tagjai, az minden magyar ember számára első pillantásra, legcsekélyebb eszmélkedésre is világos. De egyáltalán nem világos, még hosszas gondolkodás után sem (sőt eddig még a magyar nyelvészek sem tudtak róla), hogy *pörköl*, *pérszél*, *pörsenés* ('pattanás, vimmerli') és a *Porzolt* családnév is ugyane szócsaládhoz tartoznak. Hogy ezt megérthessük, vizsgáljuk meg előbb e szócsaládnak *i* ($\sim i$) hangú tagjait.

Ami először is a 'pirosság' jelentésű *pir* főnevet illeti: ez nem igazi magyar szó. A nyelvújítás korában vonták el tudatosan a *piros* melléknévből. A nép egyáltalán nem ismeri, s mi műveltebb városlakók is csak az irodalmi nyelvből ismerjük. De ott is inkább csak a költői hangulatú *hajnalpir* és *szégyénpir* összetételekben használatos. (A kokszot is próbálták annak idején a jelzős *pirított szén* kapcsolat erőszakos megcsonkításával *pirszén*-nek elnevezni, de ez nem tudott elterjedni.) Hogy miért ejtünk ebben hosszú *i* hangot, holott e szócsalád minden más tagjában rövid az *i*? — Ez egészen szabályos jelenség. Valamikor ugyanis (a XIII. sz. folyamán) a mássalhangzós végű egytagú szavak *i* (és éppen így *ü*, *u*, *ë*, *e* és *a*) hangja hangtörvényszerűen megnyúlt. Tehát pl. az egykori *viz*-ből *víz* lett. (S éppen így pl. *tűz* > *tűz*, *kut* > *kút*, **vër* > *vér* stb.) De ennek *vizet*, *vizek*, *vizes*, *vize*-féle ragos alakjaiban és származékaiban, mivel ezek többtagúak, változatlanul megmaradt a rövid *i*. Mikor aztán valamelyik nyelvújító (Szily Nyelvújítási Szótára szerint Györfy József 1783-ban) a *piros* melléknévből elvont egy egytagú főnevet, akkor ezt a *vizes*: *víz*, *tizes*: *tíz*, *hidas*: *híd*-féle irányító sorok hatása következtében persze nem *pir*-nak hanem hosszú *i*-vel *pir*-nak ejtette. (A *pirszén* összetétel előtagjában, mivel ez *pirított szén* tudatos rövidítése és a szó többtagú, megmaradt az *i* rövidsége.)

De talán azt mondhatná erre valaki, hogy a *pirít*, *pirul*, *piros* stb. szavak alapján, melyek nyilván képzett szavak, arra kell következtetnünk, hogy kellett lennie mégis valamikor egy képzőtlen **pir* szónak, csak hogy ez önálló használatában már elavult.

Ezt az okoskodást föltétlenül helyeselnünk kellene akkor — ha nem volnának nyelvemlékeink! De szerencsére vannak. (Bár még több volna és még sokkal régiebbek!) És amit ezek a *pirít* ige multjáról elárulnak, az teljesen megdönti az előbb említett következtetést. Nyelvemlékeink ugyanis azt bizonyítják, hogy ezen igének régebben nemcsak *i* hangú **pirocht* („*Pirohtos*“ olv. *Pirochtós* — személynév), *pirojt*, *pirējt*, *pirét*, hanem *o* hangú **porocht* („*porohon*“ = 'pirítson'), *porējt*, **porét* („*porehon*“ = 'pirítson') alakváltozatai is voltak. (L. NySz. és OklSz.) És ez a néhány alakváltozat teljesen elegendő ezen ige, sőt az egész szócsalád történetének megvilágítására.

Ami először is képzőjét illeti: régóta tudjuk, hogy a ma *-ít* alakú műveltető képzőnek régiebb alakjai hátulsó magánhangzós igéken: *-ét* < *-ējt* < *-ojt* < *-ocht* (< *-ucht*). Ezzel tehát teljesen érthetővé válnak a *pirít* régiebb *pirét* < *pirējt* < *pirojt* < **pirocht* alakjai. Ami pedig a *pirít* és a R. *porējt* (**porocht*, **porét*) alakok tőszótagbeli *i* és *o* hangjainak viszonyát illeti: a R. **pirocht* és *pirojt* változatoknak a *tő* és a képző határán álló *o* hangja kétségbevonhatatlanul azt bizonyítja, hogy az első szótagbeli *i* és *o* hangok közül ez utóbbi az eredetibb, vagyis, hogy ezen igénknek nyelvemlékeink alapján feltehető legrégebb alakja **porocht* volt. Ha tehát ennek csak a képzője változott volna meg a magyar nyelvtörténet folyamán (mint pl. *borít*, *fordít*, *mozdít*, *ordít*, *szorít* stb.), akkor ma **porít* volna az alakja. Csakhogy többeli magánhangzója is megváltozott, mégpedig elhasonulás következményeként. A 'fagyöngy' jelentésű N. *gyimbor* szó eredetének magyarozatával kapcsolatban már megírtam (MNY. XXXV, 44), hogy magánhangzók elhasonulásának egyik nem ugyan hangtörvényszerű, de elég gyakori esete az, hogy két szomszédos szótagbeli *o* (vagy *o* — *ó*) közül az első helyébe *i* lép, s ezek közé tartozik a R. **porocht* (> **porojt* stb.) > **pirocht* (> *pirojt* stb.) esete is.

A *pirít* igének egyfelől R. *porējt*-féle, másfelől pedig R. *pirojt*-féle alakjai tehát azt bizonyítják, hogy ennek az igének nem *pir-*, hanem *por-* a töve. De ugyanezt bizonyítja még az a körülmény is, hogy a *pirongat* származéknak is volt régi nyelvünkben *porongat* alakváltozata (NySz.). Egészen bizonyos ezek után, hogy az ugyane szócsaládba tartozó (R. *piról* >) *pirul*, (**pirkod* >) *pirkad*, *pirós* és *pirók* származékoknak is kellett lenni egykor *o* hangú változatuknak, bár ezt sem nyelvemlékeinkből, sem nyelvjárásainkból nem mutathatjuk ki. És tudván azt, hogy a gyakorítóképzős *pörköl* igének van N. *porkol* változata, a szintén gyakorító R. *pērsél* > *pērszél* igének van N. *porzsol* változata, valamint igenévi R. *porzol* > *porzsol* 'serpenyő' és családnévi *Porzsol* származéka, s hogy a gyakorító és mozzanatos képzős **pērsen* ~ **pōrsen* ige *pērsenés* ~ *pōrsenés* származékának is van N. *porzanás* változata: nyilvánvaló, hogy

ezek is a *pirít* családjába tartoznak. A köznyelvvé vált *pörköl*, *pérzsél* és *pörsenés* alakváltozatok hangrendi átcsapás útján keletkeztek a korábbi *o* hangú *porkol*, *porzsol* és *porsanás* alakokból. (E hangtani jelenségről l. részletesen Horger: MNY. XXIII, 127.) Ime tehát: nemcsak az *i* hangú *pirít*, *pirul*, *pirongat*, *pirkad*, *piros* és *pirók* szavak tartoznak egy szócsaládba, hanem ugyanebbe a családba tartozik az *ë* hangú *pérzsél*, az *ö* hangú *pörsenés* és *pörköl** és az *o* hangú *Porzsoló* családnév is.

De mielőtt áttérnénk e szócsalád jelentéstani tanulságainak vizsgálatára, még meg kell említenünk a nép nyelvében sokfelé hallható (de a városi lakosság körében sem ismeretlen) 'piros' jelentésű *pipi* tájszót is. (Pl. *pipi-kendő*.) Ez t. i. szintén ide tartozik. A *piros* melléknévnek úgynevezett *ba* *b* *a* *n* *y* *e* *l* *v* *i* változata. Olyan, mint amilyenek pl. *dajka* mellett *dada*, vagy *Ferenc* : *Fefe*, *Lajos* : *Lala* stb. (E jelenségről l. bővebben Horger: MNY. XXXII, 326.)

Az alaktani sajátságok után talán nem lesz érdektelen e szócsalád tagjainak még a jelentését is kissé megvizsgálni. Egyeseké ugyanis csakis színeképpzettel kapcsolatos. Így *piros* 'rot', *pirul* 'kezd piros lenni' (pl. a sülfőfélben levő hús, vagy az ember arca, ha valami miatt megszégyenül), *pirkad* 'kezd piros lenni' (csak az ég aljáról mondva), *pirók* 'Gimpel' (ezt a madarat kétségtelenül mellőtollainak piros színe miatt nevezték el így). Másoké ellenben csakis a sütés, égetés képzetével kapcsolatos. Így *pörköl* 'lassú tűznél sült', *pérzsél* 'éget', *porzsoló* 'serpenyő', *pörsenés* 'bőrpát-tanás', de eredeti jelentése bizonyára *'megtüzesedés, gyulladás'. Nehéz eldönteni, hogy melyik csoportba tartozik a *pirít* ige, mert jelentése 'tűzön pirosra sűt'. De az igekötős *rápirít* (vkire) kapcsolatban még lelki 'megszégyenít' jelentése is van. A *pirongat* (vkit) igének pedig csakis ilyen lelki 'megfedd, megró' a jelentése. — Ami már most a jelentéseknek e különféle csoportjait illeti, először is bizonyos sok más hasonló példa alapján, hogy a lelki jelentések nem lehetnek eredetiek, hanem csakis képletes átvitel következményei. A fogas kérdés tehát csak az, hogy vajjon ennek az egykori *por-* (> *pir-*) tőnek a sütésre, égetésre vonatkozott-e eredetileg a jelentése, vagy pedig a színre? Mivel valaminek piros színével nem jár okvetetlenül együtt ennek a valami-

* Hogy ez az igének egy 'am Feuer rōsten' jelentésű szepesi *szász* vagy valamilyen más németországi német nyelvjárási *pregehn* ige átvétele volna (így DOLw.), ez a feltevés teljességgel elfogadhatatlan. Először is azért, mert ebből a mi nyelvünkben **prégliz* lett volna. Vö. hazai ném. *bumln* > *bumliz*, s ugyanígy *ferbliz*, *fingerliz*, *fortvurstliz*, *frochliz*, *jódliz*, *bekasztliz*, *ikurbiliz*, *pëndiliz* (: > *pëndli*), *berigliz* stb. Másodszer pedig azért, mert egy eredetibb elülső magánhangzós *pörköl* vagy akár *përkël* igéből semmiképpen sem lehetett volna hangrendi átcsapással *porkol* (már pedig ilyen van!), de eredetibb hátulsó magánhangzós *porkol*-ból *pörköl* vagy *përkël* nagyon könnyen.

nek megégése, megsülése, megpörkölődése, de megfordítva, valaminek égésével, sülésével igenis együttjár kisebb-nagyobb mértékben való megpirosodása, ezért azt hiszem, hogy az e szócsaládban észlelhető kétféle jelentés közül az égetésre, sütésre vonatkozó az eredetibb, a színre vonatkozó pedig csak másodlagos. A lelkiekre vonatkozó jelentés pedig természetesen a legfiatalabb.

A jelentések vizsgálatával kapcsolatban azonban figyelemre méltó még az a körülmény is, hogy a német *rot*, francia *rouge*, angol *red*, olasz *rosso* stb. szavak ennek a színfogalomnak valamennyi árnyalatát kifejezik, a mi *piros* szavunknak ellenben szűkebbkörű a jelentése, e színnek csak derüesebb (kékes) árnyalatait fejezi ki. Jelentésköre ezen korlátoltabb voltának valószínűleg az az oka, hogy a *vér* szó családjába tartozó *vörös* > *vörös* színnév ezen eredete miatt mindig csak is a vérhez hasonló komorabb (barnás) színárnyalatokat jelentette, s ezért a beszélők ezen színárnyalatok megnevezése céljából inkább ezt a csak is ezt jelentő szót használták, mint a más árnyalatokat is jelenthető, tehát könnyen félreérthető *piros* szót. Ennek pedig az volt a természetes következménye, hogy a *piros* szó jelentéstartalma idővel csak a derültebb színárnyalatok kifejezésére szorítkozott. Vö. *piros rózsá, p. alma, p. pántlika, p. csizma* stb., de: *Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó*.

És végül, hogy milyen eredetű ez az egykori *por-* (> *pir-*) tő?

Erre a kérdésre a magam részéről csak annyit felelhetek, hogy semmiesetre sem jövevény. Arra ugyanis egyetlen egy példa sincsen, hogy valamely jövevényszónak a mi nyelvünkben ilyen soktagú és ennyire szétágazó jelentésű családja fejlődött volna. De hogy aztán csak a magyar nyelv külön életében keletkezett-e, vagy talán még a finnugor alapnyelv korából való örökség-e, azt döntsék el azon magyar és finn nyelvésztársaim, akiknek a finnugor összehasonlító nyelvészet terén nálamnál több a jártasságuk. Én, finn nyelvi ismereteim alapján legfőljebb annak a sejtésemnek adhatnék kifejezést, hogy azonos lehet az 'égetni, izzítani, tüzesíteni' jelentésű finn műveltető *porotta-* ige tövével. A magyarban való szókezdő *p* (a szabályosan elvárt *f* helyett) e feltevésnek nem lehet akadálya. Vö. *para* (-fa) és *por* 'Staub'.

Horger Antal.

„*Pirít*“ und *Genossen*. Aus der Reihe der Resultate dieser Abhandlung interessiert auch die allgemeine Sprachwissenschaft folgende Bedeutungsentwicklung: *pirít* 'Fleisch am Feuer braten' → 'das Fleisch durch Braten rötlich machen' — 'jedwelche Speise durch Backen rötlich machen' → (*rá-pirít vkire*) 'jmdem solche Vorwürfe machen, infolge deren sein Gesicht vor Schande errötet' → 'jmdm beschämende Vorwürfe machen'. Aus *pir-*, dem

Grundvorte des Zeitwortes *pirit*, stammt das Adjektiv *piros* 'rötlich' → 'rot'. Ursprüngliche Lautform der Wurzel *pir-* war *por-*, aus welcher aber auch *për-*, *pör* Variationen entstanden. Aus diesen verschiedenen Varianten noch verschiedene andere ung. Wörter, z. B. *pirkad* 'der Morgenhimmel rötet sich', *pirók* 'Gimpel' (ein Vogel mit rötlichen Brustfedern), *pirongat* 'jmdem Vorwürfe machen', *përzsél*, *pörzsöl*, *pörköl* 'sengen; rösten', *pirul* 'erröten'. All diese Wörter sind im Etimologischen Wörterbuch Géza Bárczi's (Magyar Szófejtő Szótár) unbekanntem Ursprungs bezeichnet. Unter *pörköl* erwähnt Bárczi zwar (nach DOLw.), dass dieses Zeitwort Übernahme der Dialektform *pregeln* des deutschen Zeitwortes *brägel*n wäre, dies ist aber unannehmbar, weil aus einem solchen deutschen Zeitworte im Ungarischen nur *prégliz* hätte werden können, wie es z. B. folgende Lehnzeitwörter beweisen: *bumliz* (< *bummeln*), *jódliz* (< *jodeln*), *kurbiliz* (< *kurbeln*), *rigliz* (< *riegeln*) u. s. w. °

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

(Folytatás.)

Vári Rezső azt mondta egyszer Hornyánszky Gyulának (mind a ketten classicus philologusok voltak):

— Te engem tartasz kontárnak, én meg téged.

— Te is? — pattant föl erre Hornyánszky.

Megértem Hornyánszkyt, mikor ehol Kodolányi az ő tudatlan és ízléstelen archaizálással faragott *vagyomünk* szavát avval *meri* védeni, hogy — azt mondja — Mészöly épp oly keveset tud az „uráli magyar nyelvről“, mint ő. (L. Magyar Élet VI. évf. 4. sz. 6. l.) Tudnillik megpirongattam a Nép és Nyelvben (NNyv. I:37), amiért Magna Hungaria XIII. századi nyelvébe *vagyo-münk* és *atyái-münk* ragozást hamisított..

Bizony tudom én, tudja sok más is, hogy *-münk* rag soha nem volt a magyar nyelvben sem az Urál alatt, sem a Kárpát alatt: tehát nem is illeszkedhetett máshoz, csupán alkotója nyelvtörténeti tudásának színvonalához. Az *-unk* eredetibb alakja *-muk* volt, nem pedig *-münk*: *vogymuk*, nem *vogymünk* vagy *vagyo-münk*.

Egy derék tót származású tisztviselővel kosztoltam legénykoromban. Az az asztali társaim jó állampolgár volt, most már magyarul is elég jól tud (bár még történelmi regényt nem ír), de harminc esztendővel ezelőtt még el-elhibázta. Egyszer mikor vacsora után egymástól búcsúzkodtunk (ő ott lakott, ahol ettünk), egy vasuti baleset friss áhírének cáfolását evvel végezte:

— Ez a vasuti balzerencse dördént, csak tévedésbul.

Már jó távol jártam a sötétben, mikor megnyitotta a kisajtót és utánam kiáltott:

— **-bül!**

Né röstelje Kodolányi is, hanem igazítsa ki a *vagyomünk*-öt így:

— **-muk!**

Hiszen csak tévedés*bul* mondott olyant, ami nincs, nem is volt.

Úgy látom, összefog magával Kodolányi akkor is, mikor avval dicsekedik, hogy az *ördög*-öt „minden nap használjuk *ördögös* alakban.“ Használ-juk? Beszéljen csak egyes számban: mert sem az *ördög*-t, *ördög*-n, *ördög*-k stb. alakon nem mondom a *tővéghangzót* (!) hosszú *ö*-nek, sem az *ördög*-s-ben. Sem én, sem az én népem, sem olyan magyar író, aki tudja népe nyelvét.

Avval a ráfogásával meg Kodolányi, hogy én *ördögös* helyett inkább *ördögös*-t mondanék — én?! —, kodolányias tévedésből olyant mond, ami nincs — semminémű írásomban.

„Fáj neki“ (már mint énnem — énnem?!), „a *feküvék, evék*...“ — mondja (i. h.), s mond evvel a kodolányias tévedgetéssel megint olyant, ami nincs: nem a *feküvék* fáj énnem, hanem az, hogy ezt a harmadik személyű ígealakot egy történelminek szánt regény írója első személyűnek tartja, s mikor ingyen tanítgatnám a magyar ígeragozásra, hogy hát nem 'én *feküvék*', hanem 'én *feküvém*' — sehogy sem éri föl nyavalyás nyelvérzékével. Bizony, bizony, Kodolányinál még az a tót is jobban tudta az *eszik, iszik, feküszik* ragozását, aki így beszélt: „Háj ennám, zsír innám, szénás szekúron fekunnám!“

Mikor hibáztattam Kodolányit az ikes ragozás történetét meghamisító ál archaizálása miatt, egyben hibáztattam Simonyit azért, hogy nagy nyelvtudós létére „úri“-nak bélyegezte az *eszem-, iszom*-féle alanyi ragozású alakokat, holott tudván tudta, hogy sok vidéken, különösen erdélyi nyelvjárás-tájakon, nem éppen az urak, hanem az atyái nyelvét híven megtartott jó magyar nép őrzi ma is (kivált az öregebbje) ikes ígéink egyes első személyben az alanyi ragozásban is az *-m* ragot: 'eszem egy keveset', nem 'eszek egy keveset', 'én *feküvém*', nem 'én *feküvék*'.

Egyszóval én támadtam azt a tudománytalan állítást, hogy az ikes ragozás „úri“.

Kodolányi pedig — igazi kodolányias módszerrel — úgy védi magát, hogy a jóhiszemű olvasó előtt énrám fogja azt, hogy én tartom, mondom „úri gyártmány“-nak az ikes ragozást. Rám fogja kínjában, hogy én támadom az ikes ragozást, holott éppen én védtem. És én kárhoztattam Kodolányival szemben az ikes ragozásnak történelmi regény archaizáló párbeszédeiben való elhanyagolását.

Bizony az 'én *feküvék*' nem úri. Népi még úgy sem. Mind a kettőnek ellentéte: kodolányias.

Tévedgetőlöz-... node alig tudok annyi gyakorító képzőt összehordani, amennyi Kodolányi nyelvtörténeti, népnyelvi és idézésbeli tévedgetőlözgélő nem-lévőség-mondásainak gyakoriságaira elegendő volna. Pihenjünk a jövő számig. Ott ennek a „ridendo dicere“ rovatnak, melynek most már Kodolányi Jánoson kívül Admirator János és Horváth Lajos is szenvedendő munkatársai lettek (l. a Magyar Élet májusi és júniusi számát). —

(folytonos folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

Szörnyű.

A 'rettenetes, borzasztó' jelentésű *szörnyű* azok közé a magyar szavak közé tartozik, amelyeknek eredetéről a magyar nyelvudomány semmit sem tud. Czuczor—Fogarasi keleti nyelvekben kereste e szó rokonságát, mint annyi másét, de szófejtésének nem tudta tudományosan okát adni: módszerét, el is nevezték „délibábos“ nyelvészetnek. Rajta kívül, tudtommal, csak Budenz foglalkozott e szó multjával, de az ő megfejtési kísérlete is elfogadhatatlan (MUSz.). A Tüzetes Magyar Nyelvtan megkockáztat ugyan valamit sejtetni a *szörnyű* eredetéről, de minden bizonyíték nélkül (i. m. 80.). Azt olvassuk itt, hogy a *szörnyű* melléknévi igenév, tehát valami **szörny* ige származéka lenne, vagyis olyan részekből áll, mint pl. *iszonyú*, *kopoltyú*, *pattantyú*.

Csakhogy **szörny* ige sem a mai magyar nyelvben nincs, sem a régi magyar nyelvben nem volt. Ezért mondja Kräuter egy helyütt (MNY. IX, 25), hogy nem tudja a *szörnyű* eredetének kielégítő magyarázatát adni. Van ugyan a mai magyar irodalmi nyelvben egy *szörny* főnév, de ez, mint Szily Kálmán kimutatta, nyelvújításkori alkotás, Baróti Szabó Dávidnál fordul elő először (NyUSz.). *Szörny* főnévből tehát a *szörnyű* melléknév nem származhatott, mert ez filius ante patrem lenne.

Ennyi sikertelen próbálkozás után legjobb, ha úgy indulunk szófejtő utunkra, hogy nem viszünk magunkkal semmit, csak azokat a régi magyar nyelvi adatokat, amelyeket a középmagyar nyelvnek többnyire névtelen művelői hagytak reánk, késő utódokra. Ezekből megtudhatjuk, hogy a *szörnyű* legrégebb, XV. századbéli hangsora *szërnyé* volt (NySz.), ebből lett azután a mai *szörnyű*. Megemlítem még azt is, hogy e szónak egy Jókai-codexbeli származéka *mëgszirnyédëtt* alakban olvasható (2b).

Ha ezt a nyelvi igazságot sikerült is kétségtelenül megállapítanunk, meg kell vallanunk, hogy ezzel semmivel sem jutottunk közelebb a szó eredetéhez. Meg kell tehát vizsgálnunk a *szörnyű* és származékai régi jelentésváltozatait is: hátha ezek valamelyike derít fényt a megfejtendő szó multjára, rokonságára.

Codexeink *szörnyő dolog*-ról, a *nézés szörnyő* voltáról, *szürnyű halál*-ról értesítenek (NySz.). A Domonkos-codexben (196) a *szörnyő* a *szép* ellentéte: „Az ő színéről né itilj, ha *szép*, vagy *szürnyő*“ (NySz.). Páriz Pápai szótárában már megvan a *szörnyű gyilkosság* is. A *szörnyű* 'nagyon' jelentése Apácai Csere Jánosnál fordul elő először: „A fűzfa *szörnyű hamar nő*“ (NySz.). A Guary-codexben a pokolban *igön rēttenetős szörnyűség* vagyon, „mert ott lészön *ördögöknek szörnyűségős látások*“ (1). Az irigy ember „más embörnek szépségéből *mēgfeketődik és szörnyűvé lészön*“ (5).

Sajnos, a *szörnyű*-nek ezek a ma is ismert jelentésváltozatai sem nyitnak utat e szó eredetéhez.

De az már figyelmet érdemel, hogy a Jókai-codexben levő, imént említett *męgszirnyédett* származéknak a ma már ismeretlen *éktelen lett* a jelentése: „Mikoron Szent Ferenc méglen vala ez világi ruhában, penitenciáért mēndēnēstől *męgszirnyédett és męsárgólott*, úgy, hogy sokaktól balkatagnak alojzatnék“ (2), sőt, mikor így járt-kelt, „sárval, kēvekvel önnön tulajdonitól, mikēppen idegēnēktél, számtalan bosszúságokkal illetetik vala“ (3). — Kétségtelen, hogy itt a *męgszirnyédett és męsárgólott* Szent Ferenc testi állapotára vonatkozik, tehát nem lelki állapotot: félelmet, megrémülést, vagy más effélet akar jelölni. Dehát milyen lehetett a penitencia által „mēndēnēstől *męgszirnyédett és męsárgólott*“ Szent Ferenc, hogy még meg is kövezték? Vajjon csak soványabb lett a penitencia következtében, vagy egyéb éktelenség is csúfította testét? Ezt a szövegből ma már aligha fogja valaki megállapítani, de valószínűnek mégis azt mondhatjuk, hogy Szent Ferenc nem sok gondot viselhetett külsejére, hajára, szakálára sem, bizonyosan borzas, torzomborz hajú és szakálú is volt. Az összekúszált haj és szakál nemcsak a mai ember előtt éktelen, az volt már a középkorban is. Mikor Szent Domonkos ünnepén egy asszony fejét mosni kezdte, és őt ezért az egyik szomszédja megfeddette, azt felelte, hogy a barátok ünnepét meg nem üli, fejének mosását el nem hagyja. Ezért büntetésből ennek az asszonynak a fejébe „nagy fájdalom méne bé, mintha mindēn hajait kiszaggatnáják, *męly hajak úgy szöntek vala őszve*, mintha őszveszötték volna őket, annyéra, hogy szikség volna *ő hajait elbērētválni ő fejéről, hogy ilyen éktelenségēt nē viselne az ő fején* (174).“ Az *őszveszönt* haj Göcsejben még ma is *szüntős* és ezt jelenti: 'borzas, fésületlen' (Göcsej: Gönczy F., 514. l.). Nyilvánvaló tehát, hogy az asszony *őszveszönt haja* borzas volt, ami éktelenségnek számított, ezért kellett azt leberetválni. Amint tehát ezt az asszonyt borzas hajáért megvetették, éppen úgy viselkedtek Szent Ferenc iránt is, mikor az „penitenciáért mēndēnēstől *męgszirnyédett és męsárgólott*“. A *męgszirnyédett* tehát ezt is jelenthette: **borzas lett**.

Tudom, hogy ez a jelentéstani fejtegetés eddig legfeljebb csak

lehetőségnek számít. De ha sikerül egy olyan nyelvi adatot találnom, amelyik egész határozottan állítja azt, amit eddig csak valószínűnek mondhattunk, vagyis a két adat egymást erősíti: a *szörnyű* eredetének felkutatásában már jelentős lépéssel haladtunk előre.

Ilyen nyelvi adatra bukkantam rá a Döbrentei-codex legvégén, Jób könyve IV. része 15. versének fordításában: „És mikor lélék én előttem múltnejék (= elmenne), én testemnek szőri megszőrnyődének“ (518). Károli Gáspár az idézett helyet így fordítja: „Mivelhogy az én ortzám előtt egy lélek méne el, melly az én testemnek minden szőrit felborzasztá“. A Vulgata megfelelő helyén a latin szöveg így szól: „Et cum spiritus me praesente transiret, in horruerunt pili carnis meae“. Még ideírom Luther német fordítását is: „Und da der Geist vor mir überging, stunden mir die Haare zu Berge an meinem Leibe“.

Szőri megszőrnyődének = *szőrit felborzasztá* = *inhorruerunt pili* = *stunden die Haare zu Berge*: azonos értelmű kifejezések, és senki sem kételkedhetik benne, hogy mindegyik a lelki állapotot tükröző testi jelenséget fejezi ki. Aki fél valamitől, annak a félelemtől felborzolódik a haja: *megszőrnyődik*. Löczy Lajos csurgói tanítótól hallom, hogy a Szigetvár közelében lévő Bűrösön, ha valami rettenetes dologról beszélnek, sűrűn hallani ezt a szót: „Mindön szál szőröm az égnek át (= állt)“. A Döbrentei-codexbeli *megszőrnyődének* más szóval ezt jelenti tehát: 'égnek állt, felborzolózott'. — Ez az adat, amint látjuk, megerősíti azt az előbbi feltevésünket, hogy a Ferenc legendában előforduló 'megékteleült' jelentésű *megszőrnnyédett* Szent Ferenc torzomborz voltára is vonatkozhatott.

Most arra az egyetlen egy lehető ellenvetésre gondolok, hogy a Döbrentei-codex Jób könyvének fordítója hátha *egyéni módon*, a korabeli nyelvszokástól eltérően fordította az „én testemnek *szőri megszőrnyődének*“ kifejezést! Hiszen — megvalodom — a *szőr megszőrnyődik* 'inhorret pilus' kifejezésre sem codexainkból, sem a codexek kora után való időkből nem tudok több példát idézni.

Ha nyelvünk története számos analogiával nem támogatna a *szörnyű* eredetének fejtegetésében, ha eddigi nyelvtörténeti ismereteinkkel egészen ellenkező eredményre jutnék e szó eredetének vizsgálatában, akkor ezt az ellenvetést figyelembe lehetne venni, bár annak igaz voltát aligha tudná valaki bebizonyítani. De az az eredmény, amire a *szörnyű* eredetének feltárásában jutok, annyira azonos a többi, a *szörnyű*-vel rokonértelmű szavak eredetével, hogy ennek az ellenvetésnek jogosultsága nincs.

Itt van mindjárt a 'megijed' jelentésű *mégrémül*. Tudjuk, hogy a régi magyar nyelvben volt ilyen kifejezés is: a *föld megrémül* (NySz.). A lelki jelenséget jelölő *mégrémül* meg a testi

megnyilatkozást kifejező (*a föld megrémül* 'reng') etymologiailag ugyanaz a szó. E szó jelentésfejlődését csak úgy magyarázhatjuk, — mint ahogy valóban magyarázzák is — hogy a *megrémül* szó eredetileg ezt jelentette: 'remeg, reng'. Előbb volt tehát ez a kifejezés: *a föld megrémül* 'megindul, reng', és csak azután keletkezett ez: *az ember megrémül* 'megremeg' → 'ijedség következtében megremeg' → 'megijed'. — Mészöly egyetemi előadásaiból tudom, hogy volt a régi magyar nyelvben egy *iszamik* ige. Azt jelentette: 'csúszik, elesik, eltántorodik'. Ennek az *iszamik* igének egyik származéka: *iszánkodik* (ebből lett: **iszám-kodik*) Szentesen még ma is él, és azt jelenti, 'a jégen csúszkál'. Mészöly meggyőző magyarázata szerint az *iszamik* ige *iszamó* igenevéből lett a ma is ismeretes *iszonyú* 'rettenetes', még pedig úgy, hogy az *iszamó* eredetileg csak ezt jelentette: 'eleső vagy elejtő'. A BodC.-ben olvashatunk *iszamó kő*-ről. Azt jelenti: 'csúszós kő'. A régi magyar nyelvből való idézet ez is: „Picin híja, hogy *lábaim el nem iszomodának*“. (NySz.)

De az ember nemcsak a föld csúszós volta, vagy lábának erőtlén volta miatt lehetett *iszamó* 'tántorgó', hanem lelki megrendülés, megijesztés következtében is megtántorodhatik. Ezért az *iszamó* > *iszonyú* jelentésfejlődése ez volt: 1. 'eleső, elejtő, eltántorodó, eltántorító' → 2. 'félelem, lelki megrázkódtatás következtében eltántorodó, eltántorító' → 3. 'megfélemlítő, borzalmas'. (Az *iszonyú* eredetéről szóló fejtegetését Mészöly aligha tette közzé, mert Bárczi Géza „Magyar szófejtő szótára“-ban nem tud róla.) — Csak éppen megemlítem, hogy a ma már csak lelki vonatkozású *indulat*, is az *indul* ige származéka.

Amint tehát a *megrémül*, *iszamó* > *iszonyú*, *indulat* eredetileg a leki jelenséget kísérő testi megnyilatkozást jelölte, éppen úgy a *megszörnyödének* szónak is 'felborzolódának, stunden zu Berge' az eredeti értelme. Ha pedig ez így van — már pedig így van — akkor a *megszörnyődik* ige és a *szörnyű* melléknév csak a szőr főnév származéka lehet.

Allításomat a *szörnyű*-vel teljesen hasonló fejlődést mutató *borzad*, *borzasztó*, *borzas* történetével igazolhatom. Ezekről Beke Ödön mutatta ki, hogy mind a *borz* állatnév származéka (NésNy. VIII, 120). A *borz* testét ugyanis, mint Beke a régi magyar Brehmből idézi, „meglehetősen hosszú, durva, csaknem sörteszerű, fényes szőrruha fűdi (I:596)... megvan az a rossz szokása, hogy a kellemetlen jelenségektől roppantul megijed. Ilyenkor reszketve, tüszkölve hátrál pár lépést, fölborzolja szőrét, és csupa kétségbeesésből örült vakmerőséggel rohan rá ijedelme okozójára“ (607). Amikor tehát valakinek a haja kuszált, olyan, mint a *borz* szőre, arról mondhatni azt, hogy *borzos* ~ *borzas*. Mondották is, és mondják is, úgy, hogy ma már senki sem gondol a *borzas* szó hallatára, hogy az a *borz* állatnév származéka. Akinek meg a haja ijedtében az égnek állt,

úgy, mint a borz szőre, mikor azt megijesztették, arról meg azt mondták: *borzad*, *mégborzad*. A *borzasztó* jelentésében sem érezzük ma már a testi állapot jelölését, pedig ez is a *borz* főnév származéka, hanem csak a félelem kifejezésére gondolunk. Amint tehát a *borzas* a *borz* (durvaszőrű állat neve) főnév származéka, éppen úgy a *szörnyű* is a *szőr* főnév származéka; a *szörnyű* eredeti jelentése tehát 'szőrös' lehetett. Ebből következik, hogy a *szörnyű* a *szőr*-nek kicsinyítőképzős származéka, úgy keletkezett tehát, mint a *savó*-ból lett a *sava-nyú* (NyH.⁷⁹⁵). És amint a *savanyú*-nak van *savanyodik* igei származéka, éppen úgy lett a *szörnyű*-ből (*még*)*szörnyődik*. Ez utóbinak Döbrentei-codexbeli jelentése: „én testémnek *szőri mégyszörnyődének*“ (= felborzoló-dának) — még ma is világosan mutatja a *szörnyű* alapszavát.

Hogy az eredetileg 'szőrös' jelentésű *szörnyű* 'rettenetes, borzasztó' jelentésűvé lett, azt a fentebb kifejtett jelentéstani okon kívül elősegíthette az is, hogy a szőrös arc, torzomború haj kellemtelen hatással van a szemlélőre. Erre mutat az a tény, hogy a nép képzeletében, Tápén, él a *szőrös büfögő*. Képzelt vízi lény ez, amely kijön a vízből veszekedni és megkergeti az embereket (MTsz.). Megemlítem még, hogy a szőrös arcú embert *szőr-móknak* is hívják (MTsz.), továbbá azt, hogy Kálmán királyt nemcsak azért tartották csunyanak, mert sánta volt, hanem azért is, mert arca szőrös volt: „Kálmány szőrös, sánta és selyp ember vala“ — így szól a Lisznyai Kovács Pál: Magyarok Krónikája című munkájából való idézet (NySz.).

Úgy vélem, hogy *szörnyű* szavunknak a *szőr* főnévből való származtatása hang-, alak- és jelentéstani tekintetben nem kifogásolható, sőt azt hiszem, hogy a régi magyar nyelvből reánk hagyományozott adatok alapján csak így érthető. Hogy mikor keletkezett ez a szó, megmondani nem tudjuk, de azt nyugodtan állíthatjuk, hogy már az előmagyar korban megvolt, hiszen legrégibb codexünkben is előfordul, egyik származéka a Königsbergi Töredékben is olvasható, sőt 1422-ből személynévként is feljegyezték (OklSz.). Bizonyára nem e tájban keletkezett tehát, hanem jóval előbb, nyelvünk történetének írott adatait megelőző korában.

Nyíri Antal.

Az „az a“ hibás szórendje a zsidótörvény fejelésében.

Öregapáink deák grammaticáiban még benne volt ez a conjugatiót gyakorló példa:

Nom. Hic gallus cantans, in arbore sedens, pira, poma comedens, cucuricu dicens.

Gen. Hujus galli cantantis, in arbore sedentis, pira, poma comedentis, cucuricu dicentis etc.

Engem — hála Istennek! — nem az iskolában a kötelező tantervek és utasítások szerint oktattak latinra, hanem száz esztendő methodussal odahaza édes apám tanított a deák nyelvre.

Mondtam én is jókedvű rhythmusban azt a „Hic gallus cantans“-t. Magyarul pedig így:

„Ez az éneklő, fán ülő, körtét, almát megevő, kukurikút mondó kakas“. Nem pedig: „Éneklő, fán ülő, körtét, almát megevő ez a kakas“.

Mert emígy bizony nem jó az az *a(z)* és ez *a(z)* melléknévi mutató névmás szórendje. Nemcsak nem magyar, hanem sokszor értelmetlen is.

Értelemzavaró abban a törvényjavaslatban is, melyet e sorok írtakor tárgyalnak az országgló rendek. Annak a javaslatnak egyik cikkelye — az egyik politikai lap, az Esti Kurir szerint (1941. júl. 24) — így szól:

„Atyai elismerés hiányában a házasságon kívül született az a gyermek zsidó, akinek legalább egyik nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.“

Ennek az idézetnek a hibás fogalmazás szerint ez az értelme: „Atyai elismerés hiányában az a gyermek zsidó született házasságon kívül, akinek legalább egyik nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.“ (*Gyermek zsidó* olyan főnévi-jelzős kifejezés, mint: *gyermek katona, gyermek asszony* stb.)

Holott a javaslat bizonyára emezt akarja mondani: „Atyai elismerés hiányában zsidó az a házasságon kívül született gyermek, akinek egyik nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született“.

Hát mért nem így mondja?

Ha pedig már elkezdtem a hiba-látást, megjegyzem azt is, hogy az „*atyai elismerés* hiányában“ helyett is jobb volna ez: „*Haszenki* nem vállalja az apaságot“. Hiszen az „*atyai elismerés*“-ben benne van a büszke apának az újszülöttet illető dicsérete: Ilyen fiatal létére milyen okos, erős, szép és magyaros orrú!

Arról a finom különbségről már, ami a *tagjaként* és *tagjául* között volna, nem is szólok.

Hiszen már az „*apaság elvállalása*“ is olyan közönséges fogalmazás, hogy nemcsak a hivatali asztal mellett értik meg, hanem az eke szarva mellett is.

De talán ez nem is baj. Mért cifrázzuk?

Megmondta egy alföldi városunk tanyai szónoka: „Magyar testvéreim! Ne hallgassatok az olyan értelmetlen jelszavakra, mint: *totalitás, mentalitás, Cordatic!*“

Mészöly Gedeon:

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.

(Folytatás.)

Demaga immár mikoron ez szent szűz (36) beszenteltetett volna, ugyanazon alázatosságban marada még. Mert csak méntől kisebb dologban és sém hagyja vala ömagát félyebb valónak (méltóbbnak) tartania.

Soha ez szent szűz sēnkit még nēm bántott az ő étkéért avagy ő italáért¹¹⁹ avagy valami szép edénért az asztalnál, mi-képpen szokások az gyarló elméknek, az asszoni állatoknak; de köz¹²⁰ edénekkel megélégedik vala, és némikoron még hitvánb, elvetett edénekkel, tálakkal, tányérokka, pohárokkal élégedik vala még egyebeknek példájára.

Ésmég ez szentségēs szűz oly igēn engēdelmes vala, hogy valamikoron valamit az priorissa közēséggel¹²¹ parancsol vala, mindēnkoron ez szent szűz elēbb tellyesēchti vala még mindēnnél, ēgyēbnél.

Igēn szereti vala az szórorokat közēséggel mind nagyokat, mind kisedēket.¹²² Ha az szórorok között valamelyiknek atya, annya vagy rokonsága meghal vala, tahát (37) ez szent szűz vele őszve sirattya vala és vígasztallya vala őket, mondván:

— Akarta volna az Ūr Isten, szerető atyámfia, hogy inkább énneköm történt volna ez, hogynēm tēnékēd!

Ha kedég valamēl szóror megbetegōlt, és zsolozsmáját még nēm mondhattya vala, tahát ő elmégyēn vala az beteghēz és mēgmongya vala az¹²³ zsolozsmát az beteg elōtt. Éjel fēlkel vala és úgy hallgattya vala, ha valamēly szóror nyēg vala, és hozzámégyēn vala, mēgkērdēzi vala. Nēmēlyeknek bort hevēcht¹²⁴ vala, nēmēlyeknek ruhát melegēcht¹²⁴ vala, és oda tēsz vala, hol az betegnek fájdalma vala. Ha kedég valamēly az szórorok között meghal vala, tahát ez szent szűz mindaddég el nēm mé-

¹¹⁹ Szent Margit a maga étke, itala miatt. — Ob dem Tisch ward sie nie mümelend weder um Speis, noch Trank, oder um unsaubers Gefäss.

¹²⁰ Közőséges minőségű, nem úri. Ma is 'köz kenyér' a cselédkenyér. Régen a 'köz bor' az úrnak való 'fő bor' ellentéte volt.

¹²¹ Általában, személy megnevezése nélkül. — ...cum priorissa aliqua praecipiebat communiter sororibus...

¹²² A *kisedē* itt nem gyermekkorban valót, hanem nem nagy úri rendből valót jelent. Heltai bibliafordításában (XVI. sz.) Jézus ilyen szavakkal tanít alázatosságra: „Aki küsdedebb tū köztetek, e lészén nagy“ (UT. R5.) ~ qui minor est inter vos, hic maior erit. — A Marg. Leg. e helyének latin forrásában: ...multum diligebat sorores magnas et parvas.

¹²³ Az *az* a Volf-kiadásban hiányzik.

¹²⁴ A *hevēcht* > *hevit* több, mint a *melegēcht* > *melegit*. Ma így mondanánk: 'bort forral'.

gyen vala az megholt szórornak testétől, mígnem eltemettetik vala; hanem ott az holttestnél imádkozik vala, és oly igen sirattya vala — nagyobbban¹²⁵ (38), hogynem mintha önéki testi atyafia volt volna.

Ésmég ez szentségés szűz vala mindenben szegénységnek szertője és megtartója, és igen szeret vala élni szegénységben. Önéki ruhája, kápája vala igen ó, és megszakadozott és foltos vala, és némikoron ez szent szűz az sárból vészén vala ki posztó-foltokat, és azzal foldozza vala még köntését, kápáját.

Égy némónémő napon jüve Béla királ az ő lējányához; mikoron eleében¹²⁶ hívatta volna az ő lējányát, de Szent Margit asszon nem mere menni ő attyának eleiben az ő attyátul való féltében; hanem elfuta ez szent szűz szóror Kandidához és kéré ez szóror, hogy foltot vessén az ő kेंटésének újára. Ez szóror megfoldozá, mert mind elszakadozott vala az ő kेंटésének úja, és kiláccik vala az ő karjának húsa. Eznek utánna elméne ő attyához.

Ez szent szűznek palástya vala hitván, szakadozott; és (39) mikoron láttya vala az szóror, ki az kösségnek ruháját tartya és osztva vala, úgymond vala néki:

— Asszonyom, én ténékéd jób palástot adok.

Úgymond vala Szent Margit asszon:

— Ném úgy tégy, szerető atyámfia, hanem két hitván palástot varrj öszve, és megfoldozzad énnékém; azt aggyad énnékém, és azt viselém én.

Önéki véloma (feketije) megavúlt (ó), és ha néki adnak jó és gyenge¹²⁷ vélotot, nem viseli vala még, hanem goromba¹²⁸ vélotot kér vala, és azt viseli vala. Az szolgáló-lējányoknak goromba főfédeléket kéri vala el, és azt viseli vala, és az övét az szolgálóknak aggya vala. Önéki sarui az nagy hidegségnek ideén mindénkoron valának megszakadoztak,¹²⁹ hitvánok.

Ezéket látván az priorissa, úgymond vala ez szent szűznek:

¹²⁵ Inkább.

¹²⁶ A kéziratban: *eleeben*. Baros hibásan írja: „elébe“, személyragtalanul. Az *eleeben* époly személyragos (olv. tehát: *eleében*) mint utána csakhamar következő hangváltozata, az *eleiben*. Ezt már Baros is — helyesen — személyragosnak olvassa és írja.

¹²⁷ Finom; vö. 82. jegyz.

¹²⁸ Durva.

¹²⁹ A *Kolozsvár-t* helyhatározónak van *Kolozsvár-ott* változata. Ilyen változatok a régi nyelvben: *átkoz* () *átkozott*, *győzt* () *győzött* stb. Lehetek ezek alkalmazásuk szerint igenevek is, mult idejű harmadik személyű állítmányok is. 'Illi maledixerunt' — ezt nem csak úgy lehetett magyarul mondani, hogy: 'ők *átkoztak*', hanem így is: 'ők *átkozottak*' (mint ma is: *mondtak* vagy *mondottak*). 'Illi maledicti sunt' — ezt nemcsak így: 'ők *átkozottak*', hanem régen így is: 'ők *átkoztak*'. A *t* > *tt*-s mult idejű igealak azonos eredetű a *t* > *tt*-s igénévvel. Jelentésmegoszálással a *szakadoztak* ma csak ige lehet (esél. alakú, alanyi ragozású, mult idejű, többes 3-ik személyű), de itt a Margit Legendában még többes számú igénév. A megfelelő igénév ma csupán *szakadozottak* alakú lehet.

— Të ezeket nëm jól tészéd, mert ha ezeket az të atyád és anyád tudnáják, mi(40)rajtonk nagy szemérmet¹³⁰ tënnének.

Ügy mond vala, Szent Margit asszon:

— Kérlek tégédet, szerető anyám, az Jézusnak szerelméért hagyjad, hogy én ígyen tégyek.

Ez szent szűznek ő ágya vala egy gyékén, egy hitván lazsnok¹³¹ és egy kis vánkos, némikoron kedég egy gyékén csak. Némikoron egy bőrt, tészén vala csak feje alá az ő imádkozó helén. Ezen nyugoszik vala magyéri királnak lëjánya!

Ezëknek fëlëtte ez szent szűz ciliciomot visel vala. Egyik ciliciomának fél része csináltatott lószörből és fél része gyapjúból; ez ciliciomot gyakorta viseli vala. Más cilicioma vala, kit kért vala az provinciálistul, hogy önëki csináltasson lófarkból és tehénfarkból; ezféle ciliciomot viseli karácson estin, nagypéntkén, Bódog Asszonnak mindën vigiliáján és mindën Szent Apostoloknak estin, mindën ádvëntben, mind karácsonig.

Azonképpen az nëgyven (41) napokban hamvazó szërdátul mind húsvétik ciliciomot visel vala, sëm az ő ruháját még nëm változtattya vala, akármely igën mégnehezölt és férëknek (tetönek) miatta; sëm fejét még nëm mosta nagyszombatig. Eznek fëlötte mindën hétben csëtörtëktél fogva vasárnapiq ciliciomot visel vala, és ez ciliciomnak alóla visel vala mindënkoron vasból csinált övet, kivel övedzi (szoréchtya) vala magát nagy keménséggel, mely vas-ö¹³² még ma és ez klastromba vagon.

Demaga az örök këgyelmes Úr Isten az ő szerelmes jegyësét az ő ciliciomának és az férëknek kemën gyötrelméröl ezënképpen vígasztalá még:

Mert vala egy fráter Szent Ferenc szerzetiből, hogy mely fráter igën nagy híró vala az ő fräteri elött és királnak, királné asszon elött. Mondá ez fráter, ez nagy híró atya, királnak, királné asszonnak és ő szër(42)zetebeli fräterëknek és prédikátor szërzetebeli fräterëknek és egyëb sok uraknak elötte, hogy Úr Istentöl volt önëki mëgmutatván,¹³³ hogy Szent Margit Asszonnak ő férgei (tetöi) az ő ruhájában láttatnak vala fordúlatni mind fejërségës gyëngyé.¹³⁴

¹³⁰ Szégyent.

¹³¹ Durva pokróc.

¹³² Régen: ö : övet, mint ma: kö : követ.

¹³³ A *-va, -ve* eredetibb alakja *-vá, -vé* volt, s ebből lett *-n* állapotározó értékü helyhatározóraggal *-ván, -vén*. A *-va, -ve* és *-ván, -vén* alkalmazásában a régi nyelvben nem volt különbség. 'Istentöl volt önëki mëgmutatván' — ezt ma így mondanánk: 'Istentöl volt önëki mëgmutatva'. Az ó-magyar Mária-siralomban ez van: „Fugva, húztuzva, üklelve, këtve ülüd“; mai irodalmi nyelvünkön ez így volna: 'Mëgfogván, ide-odahúzkodván, mëgöklözvén, mëgkötözvén — mëgölöd'.

¹³⁴ A *-vá, -vé* rag eredetibb alakja *-á, -é*. Amit mi úgy írunk, hogy *gyönggyé*, nem *gyöngy-vé* alakból lett, hanem *gyöngy* töből és *-é* ragból. Úgy is ejtjük ki, hogy: *gyönggyé* (pontosabban: *gyönggyé*). Ennek illabialis régi változata a *gyëngyé*.

Ésmég megvígasztaltaték ez szent szűz, mikoron Szent Tamás mártírról, kántuáriai érsekről, igén sok csudákat hallott volna: miképpen ez Szent Tamás nyakátúl fogva bokáig keménységés cilíciomot viselt volna, és miképpen asszonyonk Mária varrotta¹³⁵ volna még neki cilíciomát, miképpen még vagyon írván¹³⁶ Szent Tamásnak életibe. Azért Szent Margit asszon ezéket hallván igén megerőséchtetik vala, és vígan szenvedí vala az cilíciomnak gyötrelmét, mert ez szent szűz viselte az cilíciomot tizenkét esztendőös korátúl fogva mind holtig ez féllýűl mégmondott-képpen. Halálának előtte csak harmad nappal veté lő róla ez szent szűz az cilíciomot, (43) kírél bizonságot töttenek az-időbeli szórorok.

Mikoron égy időben Szent Margit asszon némely fráteréktől és szóroroktól, kik kevés bizonságot vettek volt az kemén életről, erre hozattatnék (avagy kérettetnék) kënyörölet-képpen, hogy ez nagy kemény életben ómagának lészálléchtana (azaz hogy il kemény életét nē viselne), és hogy hosszabb ideig többet érdemélhetne (avagy több érdemét győchthetne), ha ómagával kënyöröletösbén mielködnék,¹³⁷ és hogy önénmagának méltóságos voltáért ennere magát még nē útálnája, felele ezéknek Szent Margit asszon:

— Valaki tuggya magát sokáig élni, lészálléchon¹³⁸ magának és halogassa (holnapozza) azt, ammit¹³⁹ mielködhetnék. Én kedég nem tudom, míg¹⁴⁰ élék, és ha kevés időnek utánna engémet elvészén az terémtém¹⁴¹ ez vélágból. Mert tisztességéket avagy gyönyörőségéket és félétte való hétságos nyugodalma(44)kat szërnyő rútkeresni klastromba, mert az kalastrom nem azoknak helyék és lakodalmok,¹⁴² kik ez jelen való jókat (ez világi jókat) keresik, haném azoké, kik az jüvendő mënnyei jókat keresik.

¹³⁵ *Varrotta* ~ *varrta*, mint *mondotta* ~ *mondta*. Vö. 129. jegyz.

¹³⁶ *Meg van írva*. Vö. 133. jegyz.

¹³⁷ A rendtársak, kik Margit kemény, önsanyargató életmódjának bizonyítékait tapasztalhatták, arra kérték őt szánalomból, hogy engedjen az önsanyargatásból, mert ha kíméli magát, hosszabb ideig él, s így, hosszabb idő alatt több érdemet gyűjthet magának erények gyakorlásával az üdvösségre.

¹³⁸ *Szállécht* = szállít; *szálléchon* = szállítson, nyelvjárási *szállíjon*.

¹³⁹ Volf kiadásában hibásan: *ammy*.

¹⁴⁰ Értsd: meddig. A *míg* a *mi?* töből *-ig* raggal lett. A *míg*-ből az *eddig* hatására lett később *meddig*.

¹⁴¹ *Teremtöm*-nek a régi nyelvben úgy van *teremtém* változata, mint a *szülöm*-nek ma *szülém* változata. A *teremtétt*-em mult idő nem más, mint a *teremtétt* igenév személyragos alakja; az (én) *teremtém* (őt) mult idő nem egyéb, mint a *teremtő* igenév *teremté* változatának személyragos alakja. Nyelvünk, illetőleg a finn-ugor nyelvek kezdeties korszakában efféle igealakokhoz időképzet esetenként az egymással beszélők illető kö. rülményei szerint járult A mult idő képzetének az említett magyar igealakhoz való állandó kapcsolódása későbbi, csak az ugor korszak után történt ráértés eredménye.

¹⁴² Lakóhely; a német legendában: *Wohnung*. Az emberek nem jártukban-keltükben, hanem ott ettek-ittak, ahol hosszabb vagy rövidebb ideig meg-laktak. A nyomás-járó pásztornak az a bujtárja a *lakos*, aki a cserényt (a

Ezénképpen ez szent szűz az önéki szólókat ilyen jókra, kiket ő tészén vala, avagy jobbakra hozza vala őket.

Vala egy fráter, prédikátor szerzetbeli, ki ez időben provinciális vala. Ez provinciális gyakorta gondolkodik vala és az Úr Istent nagy ájtatossággal kéri vala, hogy méltónája¹⁴³ néki megmutatni (megjelteni), hogy mi volt az régi szent atyáknak tökéletösségük, kinek miatta mentenek ilyen igén fél az jószágos melködötöknek teteére és az Úr Istennek ilyen nagy édességés észmeretire, miképpen órólok az Szent Irás tartya (mongya).

Tahát ez provinciálisnak hozattaték¹⁴⁴ és mutattaték¹⁴⁵ egy kény, aran bétókkal iratott, és mondaték ez pro(45)vinciálisnak:

— Kelj fél, fráter, és olvassad ezt!

Mely fráter legottan megolvassa, és ezek valának írván az közben:

„Ez az régi szent atyáknak tökéletösségök: Istent szeretnie, önön-magát megútálni, sénkit még nem útálni, sénkit még nem ítálni.“

Ezénképpen ez látás elenészék, és ez fráter felsérkene ő álmából, kezdé ez leckét gyakorta mondani, hogy el né felednie.

Mikoron ez fráter egy időben Szent Margit asszonnak lelki épületnek okáért ez isteni jelenetöt megmondanája, ez szentségés szűz oly igén hozzávoná ez tanólságot, hogy ez idétől fogva az Úr Istennek szerelmében, ménére téheti vala, gérjedetősb vala, hogynem azelőtt, és az Úr Istennek félelmébe annéra használta, hogy lón önön-magának jelés nagy megútálója csudálatosképpen.

Mindén embér avagy szóror ellen¹⁴⁶ félkel vala tisztés és víg tisztésséggel. (46) Sénkinek életit ez szent szűz (avagy életinek érdémét) tudakozván még nem ítéli vala, de önön-magát alázatosságban vaslalván (foglalván),¹⁴⁷ mely alázatosságot tud vala lenni mindén jószágos melködötöknek annyának és őrizőének.

Eszében forgattya vala gyakorta, és néha egyebekkel és beszéli vala az ő nemzetének eleinek¹⁴⁸ életüket és életöknek szentségét, azaz:

szállást) rendben tartja; oda térnek enni, éjtszakára pihenni. Jól az lakik, aki a lakához térvén enni-innivalót bőven kap. Víg an is az lakik. A 'jól lakik', lakodatom, lakzi kifejezéseket Bárczi Szófejtő Szótára helytelenül tartja a 'wohnen' jelentésű lakik szótól különböző eredetűeknek. A *mutat* jelentése is eredetileg csak az volt, hogy utazás közben egy-egy helyen megáll, megszáll, ott tölt valamennyi időt, valameddig ott lakik.

¹⁴³ Volt régen egy *méltani* ígénk, ennek ígeneve a *méltó*. Ebből lett a *méltóni* = 'méltónak tartani', (mint *rosszal*, *kevesel* = 'rossznak, kevésnek tart').

¹⁴⁴ A kéziratban hibásan: *hozatatyk*.

¹⁴⁵ Az eredetiben ez is hibásan: *muttatek*.

¹⁴⁶ Szóror előtt.

¹⁴⁷ Mint a magyarázó *foglal* mutatja, a *vaslal* jelentése 'vasaz', 'megvasaz', 'vasba foglal valamit'. Nem a *váslat* (= koptat) szó van itt.

¹⁴⁸ Baros hibásan írja így: „az ő nemzetének, eleinek életüket“ — a hiba a közbe tett vesszőben van. A *nemzetének* és *eleinek* nem azonfokú birtokosjelzői az *életüket* tárgynak. Ennek csak az *eleinek* szó a közvetlen birtokos-

Szent István királynak életit, ki vala magyëroknak első királya és apostola, kinek hitit és kërésztyén hitnek prédikációját, kivél az ő nemzetét, az pogán magyërokat, mëgfördéchtá¹⁴⁹ az bálványoknak imádásátúl, miképpen anyaszentégyház hirdeti (jelenti). És mëggondolja vala Szent Imrëch hercegnek és ő életit és ő szentségës szüizességét, kinek mikoron volna nëmësségës jegyëse görëk¹⁵⁰ császárnak lëjánya: Istentől néki megjelënteték, és az ő jegyësevel szep(47)lótelen mëgtarták az tisztaságnak szüizességét ő életëknek mindën napiban, miképpen az ő jegyëse Szent Imrëchnek halála után mëgbizonéchtá. Ésmég ez szent szüz mëggondolja vala Szent László királynak életit, hogyki Magyërországnak dicsósságës birodalmat és oltalmazást szolgáltatván az pusztéchtóknak ellene, jelësöl pogánoknak ellene: demaga azért ez szent királ gyakorta alamizsna-adásokba, királi igasságokba és imádságokba és ëgyéb jószágos miëlködëtkben magát foglalván, még ennek fëlëtte az testnek nyugodalmát elvëvën, az ëjet viséli vala álom neköl; kinek ő szentségërol bizonságot tésznek mind ez mái napig az gyógyulásoknak gyakorta való jótételi. Ésmég mëggondolja vala Szent Margit asszon Szent Èrzsëbët asszonnak, az ő baráttyanak és szerelmes nënnyënek szentségës életit, kinek szentségës érdëmével mind tellyes anya(48)szentégyház; nagy örëmmel tisztéli.

Illyenféle gondolatokban és szólásokban foglalja vala magát ez szent szüz, és nagy magas fászkodásokat vonszon vala az ő szüvënek belső részëböl; kéri vala ez szentëknek esedözësöket, hogy ő érdëmeknek miatta és isteni ajándoknak (malásznák) miatta érdëmlene lënni ő nyomoknak és érdëmeknek követője.

Ez szentségës szüiznek, Szent Margit asszonnak, vala nagy kënyëroleti¹⁵¹ az beteg szórorokhoz, mëly betegëk gyakorta sokan valának az szóroroknak sok voltokért, úgyhogy az nagy kënyërolet miá és az nagy alázatosság miá nem láttatik vala lënni királi szüiznek és gyëngeségës szüiznek lënni, de mëndënknek annyának és dajkájának bizonyéchtatnék lënni.

Mert az ő szërenek¹⁵² szolgálattya fëlëtt gyakorta mëglátogattya vala az betegöket, mëgmossa vala fejëket és lábokat az betegëk(49)nek, és mikoron szüizségës vala, az ő hajokat ő fejëkrël tulajdon kezével elnyíri vala. Csak ëgyszer ëgy dëlben hét betegnek nyíré el hajokat. Mëgtisztéchtya vala az betegöknek ő

jelzöje, az *eleinek* szónak pedig közvetlen birtokosjelzöje a *nemzetének* szó. Értsd: 'az ő nemzetsége eleinek (családja első, régen élt őseinek) életét'. Kiténik ez az értelem a német szövegből: Und redet oft süßlich mit dem andern von dem heiligen Leben und Werke ihrer seligen Vordern ihrs Geschlechts: als von Sankt Stephan, dem erst geläubigen. Künig in Ungern... etc.

¹⁴⁹ Mëgtërité.

¹⁵⁰ Görög.

¹⁵¹ Könyörülete, szánakozása.

¹⁵² Conditio, ritus.

ruhájokat és megveti vala ágyokat. Ha mikoron valamely beteg vét (okád),¹⁵³ vala, és ez szent szűz hamar valami edént nem lélhet vala, tehát Szent Margit asszon markát tartya vala az beteg eleiben és azban vét vala.

Igyen örömet és nagy szerelmel szolgál vala az betegöknek, és megkéri vala az priorissátul engedelmisségben, hogy ő szolgálhatna akkoron az betegöknek, mikoron vagyon szérnyébb idő, nagy hidegség, nagy sár, nagy esső és nagy hó. Gyakorta ez szent szűz önén-maga vizet merécht vala ki az kútból, és az kochnyára horgya vala, meghevéjti vala, és azután még őmaga általhorgya vala az udvaron az betegök (50) házában az infirmáriában, és megféréstzi vala önén kezével az betegöket.

Egy időben az szolgáló-lējányok közöttül egyik megbetegőle halálra, mely betegnek minden teste igen varas és igen vérös vala, úgyhogy egyebek útálnak vala ővele bánni; de Szent Margit asszon elméne és ez szégén betegét megféréstzté önén kezével, és megmosá fejét, és megnyré fejét. Ezénképpen nagy szeretettel szolgálá néki.

Ésmég vala egy szóror, kinek ő torkát kell vala bekötni tehénganéval, kit az szórorok útálván, sénki be nem köté az betegnek torkát, hanéni csak Szent Margit asszon.

Ésmég egy időben egy beteg szóror kévána énni disznóbélt.¹⁵⁴ Elméne Szent Margit asszon, és megszerzé az disznóbélt. Mikoron meghozták volna az disznóbélt, adák Szent Margit asszonnak az disznó bélt ganéával öszve, miképpen az disznóból kivették (51) vala; de ez szent szűz nagy alázatossággal elvévé és megtisztéchtá, megcsinálá, elvivé az betegnek. De mikoron az ő ruhái meg-rútéchtattanak volna az undokságokkal, lé nem veté azért órola az ő ruháját, haném ezénképpen megviselé.

Sémminémő alázatos dolgot nem szégýelli vala tenni. Gyakorta ez szent szűz megsöpri vala az beteg házat és az szükségnek helét, az betegökét,¹⁵⁵ és ennek fölötte belől és megtisztéchtya vala.

Ésmég egy időben Szent Margit asszon húst süt vala az betegöknek, és monda néki szóror Benedikta, István úrnak lējánya:

— Asszonyom, aggyad énnékem az húst, én megsütém, mert nem illik, hogy té süssed.

Monda Szent Margit asszon:

— Ha té sütnéd még, tiéd volna az érdeme; de én nem akrom elveszteném az én érdémemet, azért nem adom néköd.

Gyakorta, mikoron ez szent szűz az betegöknek szolgál vala, az ruháját (52) félvonogattya vala, úgy jár vala az nagy sárban,

¹⁵³ ...quando infirma volebat vomere...

¹⁵⁴ ...quaedam infirma desiderabat habere pudellas de porco.

¹⁵⁵ Baros hibásan így írja át: „... megsöpri vala a beteg-házat és a szükségnek helyét, a betegökét is ennek fölötte belől is megtisztítja vala.“ — Hogyan lehetne belől is megtisztítani a betegöket?

hóban. Gyakorta ez gyöngé szűz léesik vala, észmég félkel vala, úgy szolgál vala. Ónéki ruhája némikoron mind térdig megsárosul vala, de azért öröla lē nēm veti vala, hanēm azonképpen viseli vala, és azonképpen éjel¹⁵⁶ és benne hál vala.

Mikoron az betegök húst észnek vala, Szent Margit asszon elmégyen vala az portára, és úgy kér vala húst az betegöknek, és tézsi vala kis teknőben, és elviszi vala az ő fején,¹⁵⁷ és megfőzi vala nékik.

Égy napon, mikoron Szent Margit asszon vinne egy fazékát tellyes tikhüssal az betegöknek, és mikoron mēnne az kochnyárol az nagy hóban az beteg-házban, léesék ez szent szűz az nagy hóban, és eldöle a étéknek ő leve kápája újára. Félkele ez szent szűz az nagy hóból nagy békességgel, és elvivé az étket az betegöknek.

Ésmég egy időben Szent Margit asszon el(53)mēne egy szórórral húsért az betegöknek, és mikoron nēm volna miben elhoznik¹⁵⁸ az húst, Szent Margit asszon léteté az ő skapulárát,¹⁵⁹ és létévé az földre, beletakará az húst. Mikoron jutottak volna mind ketten az kochnyára, ez szórornak ő skapulára megundokult vala az hústól, de Szent Margit asszonak ő skapulára tisztán megmaradott vala. Tahát ez szórór kezdé megszorodni és megháborodni (megharagodni) Szent Margit asszon ellen. Szent Margit asszon kedég mosolodván monda az szórornak:

— Miért haraguttál még? Én jól tudom, mit gondolsz tē mastan.

És megmondá mind Szent Margit asszon, valamit ez szórór gondolt vala.

De mikoron ez gyöngeségēs szűz megbetegedik vala, nēm mongya vala mēg, hanēm eltűri vala, hogy mēg nē bántatnék az ő szokott dolgiban és az ő szolgálatiban.¹⁶⁰

(54) Égy időben Szent Margit asszon lōn igēn beteg negyven napiglan, és vala őrajta vérhas. Mind ez negyven napiglan elszenvedé ez nehéz betegsēgēt, és mindēn szolgálatot betelleyesēchte az refektóriumban és betegēknél, miképpen egyébkoron.

Annēra mēgalázza vala őmagát az priorissának, hogy vala-

¹⁵⁶ Az *éj* eredetibb alakja *é* volt, a *-val*, *-vel* rag eredetibb alakja *-al*, *-el*; ez a régi nyelvben az *é*-tőhöz egyik nyelvjárásban *-j*, másik nyelvjárásban *-v*-hagzóválasztóval járult: *é-j-el* vagy *é-v-el* = 'in der Nacht'. Az 'éjtszakai' így is volt: *éji*, így is: *évi*. Az 'éjtszakai' jelentésű *évi* kiveszett, az *éji*-féle alakokból pedig elvonták az *éj* nominativust. Az *éjtszaka* eredetibb alakja is *étszaka* volt.

¹⁵⁷ Vajkai Aurél írja és képen is mutatja a Nép és Nyelvben (I: 89), hogy Szentkirályszabadján ma is hordják fejükön teknőben még a csecsemőt is az asszonyok.

¹⁵⁸ **Hoznim*, **hozniđ*, *hozniá*, *hoznińk*, **hozniťok*, *hozniťk*; ebből lett: *hoznom* (mint *Bolatin* > *Balaton*, *moloméťk* > *malmiťk* > *malmok* < *mal-miľk*), *hoznod*, *hozniá*, *hoznińk*, *hozniťok*, *hozniťk* - *hoznińuk*.

¹⁵⁹ Az apácáknak munka közben viselt, kötényféle ruhája.

¹⁶⁰ Hogy meg ne tiltsák a dologtól.

mit az priorissa parancsol vala, azt először ő akarja vala betel-lyeséchtteni, és ha valamely szóror őmagát megvonsza¹⁶¹ vala az közenségés dologtúl, kit az priorissa parancsol vala tenni, tahát ez szent szűz megerőséhti ötet, jó példát adván önéki.

Vala egy szóror, ki neveztetik vala szóror Örszébét. Ez vala igen vén. Ez szóror Örszébét esék nagy hosszú kórságban tizénnyolc esztendeig, és juta annyé erőtelenségre és vérhasra és vetésre:¹⁶² semmit nem emészhet vala, úgyhogy őmagát fél nem indéhattya az (55) ágyból.

Tahát némely napon az szórorok igen megfárattnak vala, és sènki nem akara néki segélleni (azaz az betegnek). De Szent Margit asszon méne az priorissához, és megkére az priorissától engedelmességért, hogy ő bánnyék az szégén beteggel. Az priorissa kedég néki megengede, és hagyá, hogy egy társot végyen vele. Szent Margit asszon kedég hívá el vele szóror Alincsát, Ajkai Péter úrnak lējányát.

Mikoron elméntenek volna mind ketten, tahát Szent Margit asszon félemlé az ágyból az szégén régi vén betegét önén kezével, és tévé egy sámél-székre (egy kerek verémre), és tahát az nagy dohosságért¹⁶³ és vérhasnak és vetésnek utálatosságáért szóror Alincsa fél-félre¹⁶⁴ voná magát, el nem szenvedheté az nagy dohosságot.

Ezüket látván Szent Margit asszon, monda az szóroroknak:

— Szerető atyámfia, ha té el nem szenvedhetöd, menny el (56) fél-félre¹⁶⁴, és haggyad énnékem ezt tennem.

Tahát Szent Margit asszon az betegnek ágya megtisztéchtván, annakutánna ésmég önén-maga félvévé ő karjaira az betegét, és betévé az ágyban. Ezüket látván ez szóror igen csudálik vala, hogy Szent Margit asszon elszenvedhet vala il nagy dohosságot utálat nekől, és hogy elbírhata ilyen nagy embért, mert ez betek Örszébét igen nagy¹⁶⁵ embér vala.

Ezéknek utánna Szent Margit asszon félvévé az székét, és mindazokat, kikre öltette¹⁶⁶ vala, és vivé az vízhöz, és önén kezével mind megmosá.

Ezénképpen szolgálá az betegnek Szent Margit asszon nagy sokszér. Ez vala három esztendővel ez szent szűznek halála előtt.

Azért ezénképpen szolgálván az erőteleneknek, jóllehet hogy gyakorta őmaga erőtelenb vala, követvén az ő nényének, Szent Örszébét asszonnak ő nyomát, veti vala őmagát az betegékért (57) mind ereje szerént, kik az klastromba valának. Kik kedég

¹⁶¹ A kiejtése: *mėgvonsza*.

¹⁶² Hányásra.

¹⁶³ Büdösségért.

¹⁶⁴ *Fél-félre, fél-félé* = félre.

¹⁶⁵ Nem lelki nagyságról van itt szó, mint a Minerva I. évf. I. számában az *ember* szó történetéről írt cikk véli.

¹⁶⁶ Öltette.

az klastromnak kivéle¹⁶⁷ valának, az oly betegeket ő képében¹⁶⁸ meglátogatattya¹⁶⁹ vala némely igén vén fráterrel, fráter Györgyel, provinciálisnak áldomásával, és megaggya vala az ő szükség[ék]re¹⁷⁰ valót azből, mit őnéki anyja, atya ad vala ez vén fráter által; de ezt akkoron teszi vala csak, mikoron az provinciális jelén nem volt.

De mikoron az provinciális jelén vala, tehát mikoron Béla királ, királné asszon és István király és egyéb atyafiai Szent Margit asszonnak hoznak vala aranyat, ezüstöt, pénzt, aranyas bárson: Szent Margit asszon ezekben semmit nem akar vala magának venni, hanem elküldi az priorissának egyháznak dolgára, és egy részéből kéri vala az provinciális, hogy ő képében adna alamizsnát szegényeknek ez országnak kölömb-kölömb részében, mikoron (58) menne vizitálni, jelésöl kedig szemérmes, titkon való szegényeknek, és kik szegényeknek küldülni.

Némikoron kedig az priorissának áldomásával köld vala szegén szentéyházaknak, prédikátor szerzetbelieknek Fejérvárra egyházi öltözetökre, kelöchre¹⁷¹; és Pestén Szent Antalban rakata egy oltárt Szent Miklós pispöknek tisztességére; ezenképpen egyéb szentéyházakhoz.

Ezüket mind teszi vala ez szent szüz azokból, kiket őnéki az ő szülei, atyafiai adnak vala. Mert az klastromnak jüvedelméből nem ilik vala valamit valakinek adnia, sem akarja vala. Ez provinciálisnak, fráter Marciálisnak tanácsival (tanéchtásával) igyeközik (mielködik), vala Szent Margit asszon jelésben kezdettől fogva minden ő napiban.

Demaga ezt sem kell elhadnonk: az ő alázatos kenyérolétiröl.

Mert mikoron ez szent szüz áll vala az ablaknál az karban, kin nézettetik (59) Krisztusnak szent teste, és láttya vala az beteg szegényeket, miképpen az macskások¹⁷² magokat vonsszák vala az págyiméntomon, nagy siralmakat tészén vala.

Az szórorok megkérdik vala ő siralmának okát. Úgy mond vala Szent Margit asszon:

— Azért sírok, hogy kenyérülök ez beteg szegényekén, és bánkódom szüvem szerént, hogy én őket nem segíhetöm egészségekre. Ezeknek féllette hálát adok az én teremtémmek, hogyki kenyérölt énrajtam, és engemet egészen¹⁷³ teremtött, és mind ez mái napig egészen félnevelt; kinek okáért esmerem én magamat ő irgalmasságának inkább kötelesnek lenni hálaadásra.

Némikoron kéri vala az szórorokat, hogy Áve Máriát mon-

¹⁶⁷ Kivüle.

¹⁶⁸ Maga személye helyett.

¹⁶⁹ Meglátogatattja.

¹⁷⁰ Eredetiben hibásan: *zvkefegre*.

¹⁷¹ Ném. *Kelch* > m. *kelöch* ~ *kelöch* > *kehely* ~ *kehöly*.

¹⁷² Zsugorodottak.

¹⁷³ Épen, épségben.

gyanak az szegényekért. Némikoron kedik ha ez szent szűz lát vala mezéchtelen condrás szegént, tahát elköld vala az priorissához, hogy az szegénnek aggya egyik kápáját, melyik jób volna. (60) Ha kedig Szent Margit asszonnak nem lészén vala több kápája egynél, tahát kéreti vala az priorissát, hogy ő aggyon ruhát az szegénnek.

Oly igen kényeröletés szüvő vala az beteg szórorokon és, hogy gyakorta az ő étkét, kit ónéki attanak az asztalnál, elköldi vala az beteg szóroroknak, és őmaga gyakorta étlen kel vala fél az asztaltól.¹⁷⁴

Annak okáért az ilyenféle jószágoknak kegyességéért avagy irgalmasságának mielködетиért az ő nyájaskodása avagy szent-ségés élete egynémönémő régula szérént tartatik vala az-időbéli szóroroktól¹⁷⁴, úgy hogy ha valami szérzetlenségét avagy erkőcsetlenségét látnak vala egymástúl, tahát úgy mondanak vala:

— Ez nincsen az mi asszonyonknak, Szent Margit asszonyonknak, régulai kézzöl!

Mészöly Gedeon.

(Folyt. köv.)

Eine alte deutsche Handschrift

aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek
über das Leben der heiligen Margarete.

(Fortsetzung.)

Von ihrem Fasten und Abstinenz das IV. Cap.

Sie war allzeit mit dem Convent zu Tisch und hätt ein Genügen an der Speis des Convents. Ausserhalb des Convents ass sie nit, neuer¹ um Gegenwürtickait² ihr Mutter oder ihrer Schwester, der Fürstin, so die unterweilen bei ihr waren in dem Kloster, so sie des betwungen ward, und das tät sie denn gar selten.

Und sie hielt strengtlich die christenlich und regenliche Fasten, und ander Observanz der Regel und des Ordens Satzung, darum sie oft in Fiewer Abkraft kam ihres Leibes.

Am heiligen Charfreitag nahm sie kein Speis, sunder³ sie enthielt sich den ganzen Tag in dem Gebet und klaget das Lei-

¹⁷⁴ A -tül ~ -től rag XVI. századi nyelvemlékeinkben néhol nem illeszkedik a velaris tö hangrendjéhez.

¹ Nur.

² Gegenwart.

³ Sondern.

den Christi, ihres liebsten Herrn und Gesponsen und zu niemand sprach sie kein Wort, sunder allein hielt sie in Gespräch mit Christo weinend und klagend sehr bitter Leiden und Sterben.

Nach dem Essen arbeitet sie mit ihren Händen und zu vordest die Dienst, die zugehörten der Kirchen und dem Heiligtum der Heiligen mit strenger Haltung des Schweigens. Kein Zeit des Tages liesz sie vergebens hingehen also, dass sie müssig wär, sunder sie tät ohn Unterlass etwas notdurftiger Arbeit.

All Unser-Frauen-Abend, wie schwach sie immer zu Zeite was, fastet sie mit Wasser und Brot; der sie auch mit besunder⁴ Andacht und Fleiss diente und anheftet mit Herzen und Seel also, fast dass sie, als oft sie den Namen höret nennen, oder selber nannt, um Reverenz willen der Jungfrau ihr Haupt allweg neigte. Sie nannte sie auch mit anders, dass die Gebäererin Gottes und ihr Hoffnung.

Baden oder Füss waschen über die Knie um grosse Liebjungferlicher Zucht was ihr ganz fremd. Achtzehen Jahr vergingen sich, dass sie auch in schweren Siechtagen ihr Leib nie badet.

Ein Hemd gewürket⁵ von Wollen und Rosshaar gebraucht sie gewönlich. Sechs Jahr vor ihrem Sterben oder siebene gebraucht sie ein härt Herein-Hemd gestricket mit Knöpfen, als der Fischernetze, das gebraucht sie die ganzen Fasten und die heiligen Abend.

Und um das, dass sie allzu sehr beschwert das Gewürm, empfing sie solchen Trost von Gott. Wann einen von den vordersten der Minoren Brüder, der bei seinem Orden und bei dem König und der Königin und Brüdern seins und unsers Prediger Ordens gegenwärtig sagt, dass ihm in dem Schlaf offenbart wäre, dass an den Kleidern der seligen Jungfrau Margarete alles Gewürm gewandelt wärn, als ihn in dem Gesicht taucht, in weiss edel Gestein.

Nach Ebenbild des Herein-Hemdes Sankt Toma von Kapdelberg, davon die selig Jungfrau Margaretha viel Wunder gehört hät, in solchem und desgeleich stärket sie auch die andern solch fröhlich zu leiden. So aber etwa zu ihr kommen etlich Schwester oder Brüder sie zu vermahnen aus Mitleiden und baten sie etwas ihrselbs zu schonen um mehrers Verdienens willen, dass sie ihr-selbs nit so schwer sei.

Antwortet sie also:

— Wer sich weiss, oder Sicherheit hat langs Lebens, der schon sein selbs und verziehe das gut Werk, das er tun mag. Aber ich weiss nit, wie lang im Leben bin, oder ob mich nach kurzer Zeit hinnimmt Gott, mein Schöpfer. Ersamkeit und

⁴ Besonders.

⁵ Wirken = szöni.

Wollust zu suchen im Kloster und eitel vergebene Ruh: das ist Sünd und schädlich, wann das Kloster ist ein Statt und ein Wohnung nit der, die da suchen Wollust zu haben hie in dieser Zeit, sunder der die zukünftige Seligkeit und ewig Gut und Wollust bei Gott und bei Heiligen Gottes suchen.

Und also mit den und der geleich Worten reizet sie die, die zu ihr kommen waren um lassen von ihr Strengigkeit, dass sie sich auch höher angriffen in Besserung und hielten die Strenge der Regel und der Aufsatzung nach ihrem Ebenbild.

**Von ihrer demütigen Erbietung nach den Worten des Weisen:
So du je höher bist, je mehr sollt du dich demütigen. Das
fünft Capitel.**

Solcher tiefer Demütigkeit war die selig Schwester S. Margarete, wie sie doch was eines Küniges Tochter, dass sie von ihren jungen Tagen und alle die Tag, die sie lebt, den allerdemütigsten Wandel hat mit den Menschen und den allerverschmähsten Diensten und Arbeiten des Klosters und der Schwester sich untergab, und das was ihr höchste Freud, dass sie sich damit bekummern söllt.

Sie genügte auch daran nit. Ja sie gesellet sich auch zu den eingeflossen Dienerin und Dienern des Klosters in der Arbeit gleich mit ihn über ihr Kraft und küngliche Art. So will sie höher was an Geburt, so will untertänigt sie sich tiefer, und begehret mit den niedern geniedert werden.

Ob dem Tisch ward sie nie gemerckt mürmelend, weder um Speisz, noch Trank, oder um unsaubers Gefäss, als da tun die zarten, hochfertigen Herzen, die solcher Ding mit Geduld nit nügen leiden, sunder sie liess sich genügen an alle, denn das ihr fürgesetzt ward, den andern zu Ebenbild. Ja auch das den andern wider was, das nahm sie und braucht das.

Niemand urteilt sie, denn sich-selb hielt sie in wahrer Demütigkeit. Diese Tugend erkannt sie sein ein Mutter und Hüterin aller ander Tugend, in der übte sie sich stetiglich mit ganzen Fleiss.

Sie begehrt auch keiner Ehren, die man ihr erbüt, und ehret sie doch und erbot den andern allen Wird und Reverenz.

Sie was auch solchs Mitleidens mit den kranken Schwestern, und erbot in solch demütig Dienst und sünderlich, wenn der kranken will was, so vergass sie ganz ihrs Wesens und künklicher Art, und zeigt sich ihn'n nit allein ein Mutter und Nährerin, ja auch ein allerfleissigste Dienerin mit emsigen Besehen.

Sie wusch ihn'n ihr Füß und Haupt, und wenn es Not und Nütz was, so schar sie ihn'n ihr Haar von ihrem Haupt mit ihren eigen Händen. Sie reinigt ihn'n ihr Gewand. Sie bettet ihn'n ihre Bett und all aller Werk und Dienst der Demütigkeit

und Barmherzigkeit erbot sie den siechen, wiewohl sie unterweilen siecher was, denn der sie wartet nach dem Ebenbild der heiligen Sankt Elisabethen, ihrer Basen. Und wann sie selbst mocht beimsuchen die Kranken ausserhalb des Klosters, so bat sie einen Bruder, dass er ihn'n zu Staffen kömmt. Das tät er auch mit Fleiss.

Darum umb solcher Werk der Tugend und ihren heiligen Wandel wird das uns auf den heiligen Tag gehalten als für ein Regel, also welche von den andern... merket unzüchtiger Sache, die spricht:

— Das ist nit von der Regel unser Frau Schwester Margareten, die sie uns hinter ihr gelassen hat.

Das ist auch nit zu verschweigen von ihren barmherzigen Mitleiden mit den armen siechen, so sie die ersah durch das Fenster, durch das die Schwester das Sakrament pflagen zu sehen, wie eins das ander auf dem Floss umzugten, so mocht sie sich nit von Weinen und Vergiessen der Zeher enthalten. So sie gefragt ward, was sah sie hätt des Weinens, antwort sie:

— Ich mitleid den armen siechen, und bin von Herzen leidig, dass ich ihn'n nit zu dem Gesund helfen mag. Ich dank auch Gott, meinem Herrn, der sich über mich erbarmet hat, und mich gesund geschaffen hat, und untz Herr mich gesund ernährt hat; daröm ich mich erkenn grösslicher verbunden ihm zu dienen und zu danken.

Den armen Leuten, die gesessen warn auf dem Land, und sünderlich den schamigten⁶ und den heimlichen als Hausarmen Leuten das Almosen, das sie von ihren Eltern erwarb, gab sie dem Provincial des Anweisen und Rat sie vom Anfang an ihr Lebtag folgt, fürpass sogetanen armen durch ihn zu reichen. Das der Provincial mit Fleiss und mit Freuden tät, so er durchwandert die Gegend des Reich.

Gedeon Mészöly.

(Fortsetzung folgt.)

Az erdélyi és moldvai kettős udvarok.

II.

Azok a kettős udvarok, amelyeket *Vuia* skandináv területekről említ, igen különbözők. A múlt század végén Norvégia déli területén állattartó és lakó részre osztott udvarok voltak. Téli időben az állattartó *nautgard*-ban a szabadon hagyott jószágot levagdalt nyírfaággal táplálták.¹ A svédek²nél legjellegzete-

⁶ Schamhaft.

¹ *Rhamm, K.*: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. II. Abt. Urzeitliche Bauernhöfe im germanisch-slawischen Waldgebiet. I. Teil. Braunschweig, 1908. 744—745.

sebb formában Öland és Gotland szigetén maradtak meg a kettős udvarok, de különböző átmeneti, keverék formában Skåne, Halland, Bohuslän, Uppland, stb. kerületekben is megtalálhatók. Svédországban igen régi, a XIII. századtól nyomon követhető adataink vannak a kettős udvarokról.² A két különálló udvarrész azonban a legtöbbször nem láncszerűen kapcsolódik egymáshoz s a telek nem szalagtelek, hanem a szűkebb lakóudvar valamelyik részéhez csatlakozik a gazdasági épületekkel, istállókkal beépített másik udvarrész. Az egyik udvarból a másik udvarba közvetlenül átmehetünk, de mindkét udvarnak külön-külön bejárata is van. Ilyen udvarokat magam is láttam 1938 szeptember és október havában a középsvédországi Södermanland kerület déli részén *Erixon Sigurd* stockholmi professzoral tett néprajzi tanulmányutam alkalmával. Legjobban az ölandi és gotlandi kettős udvarok tagolása hasonlít az erdélyi és moldvai kettős udvarokhoz. Ölandban az utca felé esik a három oldalról épületekkel (csűr, istállók, gazdasági szerszámkamrák) körülrészt *fågård*, ahol szabad kifutójuk van az állatoknak. Ezt az udvarrészt kerítés választja el a belső, a lakóépületekkel beépített udvarrésztől (*mangård*). A középsvédországi udvarformák alakulásánál tanulságosan megfigyelhetjük azt, hogy a kettős udvarrendszer általános fejlődésével az udvaron álló épületek rendje miként változik meg. A XVII. század végén még egymástól elzárt *fågård* és *mangård* 150 év alatt több helyen egymással összefüggő, nyílt udvarrendszerré fejlődik. A négyszöget bezáró lakóépületek felbomlanak s az udvar két hosszanti oldalán, egymással szemközt helyezkednek el.³

A nagy- és kisorosz udvarokról pontosabb leírásaink nincsenek. *Rhamn* adataiból a skandináv és a moldvai, erdélyi kettős udvarokhoz hasonló udvarrendszer bontakozik ki, de a lakóház pontos helyét a leírásokból nem állapíthatjuk meg. Annál a kisorosz udvarnál, amelyet *Rhamn* leír, a lakóház nem a belső udvarban, hanem a külsőben áll. A hátsó udvar csak a konyhakert és csűr helye.⁴ Úgyszintén nem lehet sokra menni azokkal az adatokkal sem, amelyekre *Schier* hivatkozik.⁵ Így *Vuia*-nak az a feltételezése, hogy a kettős udvart a szlávok közvetítették északról, már megfelelő adatok hiánya miatt sem állhatja meg a helyét. De nem látjuk semmi alapját annak sem,

² *Erixon, S.*: Svenska gårdstyper. Rig, 2. k. Stockholm, 1919. 3. skk. 1., *Rhamn, K.*: id. munk. 745. skk. 1.

³ *Erixon, S.*: id. munk. 8., 11. l.

⁴ *Rhamn, K.*: id. munk. 783. l. L. azonkívül *Rhamn* idézett munkájának második részét: Die altslawische Wohnung, Braunschweig, 1910. 136. l.

⁵ *Schier, B.*: Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg, 1932. 182. l. — (Itt emlitem meg, hogy tanulmányom első részében, a Nép és Nyelv 5. számának 156. oldalán a negyedik sorban fehérorosz helyett nagyorosz, a hatodik sorban kisorosz helyett nagyorosz olvassandó.)

hogy a kettős udvarok erdélyi meghonosítását a gótokra vagy a gepidákra ruházzuk.

Eltekintve a történeti nehézségektől, itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy az udvar legszorosabban összefügg a gazdálkodási rendszerrel, a gazdálkodási rendszer függvénye. Beosztását, elrendeződését befolyásolja a lakóházak formája s a kamarának, az istállóknak a lakóházhoz való viszonya, amit azonnal észrevehetünk, ha a középeurópai lakóistálló-háztypus és a keleteurópai lakókamra-háztypus udvarformáit vizsgáljuk.⁶ Az udvar beosztását és elrendeződését döntő módon befolyásolja az is, hogy milyen a családszervezet, milyen a társadalmi és gazdasági kapcsolat a nemzetségek, a hadak, az idősebb és fiatalabb generációk között. Ez utóbbi esetben elég legyen itt csak a palóc zsúfolt házsorokkal beépített telkekre hivatkozni.⁷ Ha a kettős udvarok északi területekről akár közvetlenül a gótok vagy gepidák révén, akár szláv közvetítéssel kerültek volna Erdélybe, az északi házkultúrának, gazdálkodásnak más nyomait is észre kellene vennünk. Ezzel szemben éppen azt látjuk, hogy a jellegzetes kettős udvarok a románságnak azon a házvidékén lépnek fel, ahol a házkultúrában s a gazdálkodásban balkáni elemek mutathatók ki.⁸

A kettős udvarok erdélyi és moldvai elterjedési területén a lakóház és az istálló, ólak nem egyfedél alá épültek, hanem külön-külön. Ugyanezen a területen a gazdálkodás egyik lényeges része az állattenyésztés. Ezért nézetünk szerint a többi európai hasonló vagy részben hasonló udvarformáktól függetlenül alakulhattak ki a moldvai, erdélyi és keletalföldi kettős udvarok. Erre utal az ormánsági forma is. Létrejöttüket azzal magyarázhatjuk, hogy a nagyfokú állattenyésztésnél sokkal alkalmasabbnak látszott, ha a jószágot nem hajtják végig az udvaron, hanem közvetlenül az utca felől helyezik el. Ez az elhelyezés a ki- és behajtást megkönnyítette és az udvar végén elhelyezett rakományokat is könnyen megvédték a jószágtól. A kettős udvarok közelebbi kialakulási helyére, idejére, terjeszkedési irányára azonban semmi határozott támaszpontunk nincs. Velük kapcsolatban két probléma mégis felmerül.

Hátszeg, Erdőhát vidékén a faluformák öse az ú. n. *Einzelhof* vagy *village dispersé*. Ezt a faluformát egymástól

⁷ Tanulságosan mutatja ezt be Fodor Ferenc Egy palóc falu életrajza, Budapest, 1930. c. munkájában (42. skk. 1.)

⁸ *Vuia, R.*: Le village... 67. l., *Gunda B.*: A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról. Ethnographia, LII. 1941. 37. skk. 1.

⁹ *Vuia, R.*: Chronologie des types villages dans le Banat et la Transylvanie. Revue de Transylvanie, tom. III. Kolozsvár, 1936. 35., 47. skk. 1. *Vuia*-nak az itt kifejtett történeti következtetései természetesen tévesek, ide azok tárgyalása most nem tartozik ide. Erre rámutattam már egy, — *Vuia*-val polemizáló — nagyközönség számára írott cikkemben (Az erdélyi falutelepülések és a románok, Magyar Nemzet, 1940. aug. 25.).

távol, elszigetelten álló házak alkotják. A házak a földtulajdon közepén állanak s mindegyik egy-egy kis individualis gazdasági világot alkot. A szűkebb értelemben vett falu és határa között különbséget tenni nem lehet. Az utcák teljesen hiányoznak, az egyes telkeket gyalogösvények kötik össze, a falunak igen nagy kiterjedése van s termelési rendszere külterjes. A lakosság állattenyésztéssel és szénacsinálással foglalkozik. Lényegileg hasonló ehhez a faluformához az ú. n. *village dissocié* vagy *Streudorf*, amely szintén előfordul más fejlettebb és későbbi faluformákkal Hátszeg és Erdőhát vidékén.⁹ A kettős udvar mindenesetre későbbi kell, hogy legyen ennek a területnek ősi román faluformájánál, mivel az *Einzelhof*-ok az udvar láncszerű tagolódását egyáltalán nem teszik szükségessé.

A kettős udvar előfordul a Hajdúságban is. Ezen a területen pedig, amint *Györffy I.* kutatásaiból tudjuk, a kertes településforma volt az ősi. A településformánál a szűkudvarú lakótelkek sokaságát a jószágtartó telkek, gazdasági udvarok övezték.¹⁰ A kertes település szintén kizárja a fenti kettősudvarokat s arra figyelmeztet bennünket, hogy azok csakis a kertes formák felbomlásával, minden bizonnyal a XIX. század közepe után gyökerezhettek meg a Hajdúságban.

(Itt említem még meg, hogy ez év júliusában, a Lápos völgyében fekvő szolnokdobokai Domokos faluban szintén megtaláltam a kettős udvarok nyomát. 30—40 évvel ezelőtt még nagyszámban fordultak elő kettős udvarok Domokoson.)

Budapest.

Gunda Béla.

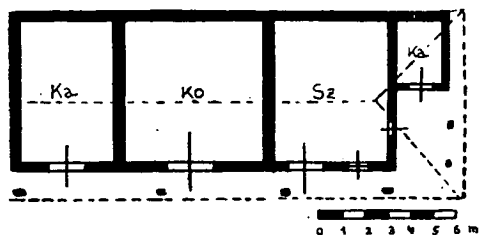
Doppelhöfe in Siebenbürgen und Moldau. Bei den Ungarn in der Moldau findet man einen interessanten Doppelhof. Dieser besteht aus zwei Teilen: im äusseren Hof, der auf die Strasse sieht, sind die Rinder untergebracht, im inneren befindet sich das Wohnhaus, der Schweinestall, der Pferch, usw. Die beiden Höfe sind voneinander durch einen Zaun getrennt. Nach G. Lükő würde der Doppelhof die Verschiedenheit der Kultur der moldauer Ungarn und der siebenbürgischen Szekler illustrieren und wäre diese Hofform bei den Szeklern unbekannt. B. Gunda aber beweist, dass der Doppelhof nicht nur bei den moldauer Ungarn, sondern auch bei den Szeklern bekannt ist, man findet ihn sogar in Nordsiebenbürgen (Kom. Szolnokdoboka), im nördlichen Teil der Ungarischen Tiefebene (Kom. Hajdu und Szabolcs), und in einer primitiveren Form auch in Südtransdanubiën (Kom. Baranya). Auch die Rumänen im Kom. Hu-

¹⁰ L. idevonatkozólag *Györffy* különböző tanulmányait: pl. Az alföldi kertes városok. Népr. Ért. XVIII. 1926. 105. skk. 1.

nyad und Fogaras kennen den Doppelhof. *B. Gunda* weist weiterhin auch darauf hin, dass die rumänischen Doppelhöfe im Kom. Hunyad und die ungarischen Doppelhöfe in der Moldau keine Fortsetzungen eines kumanischen oder petschenegischen Systems sein können, wie das *G. Lükő* meint. Aber verfehlt ist auch die Annahme von *Prof. R. Vuia*, nach dem der Doppelhof in Siebenbürgen durch nordgermanische Stämme (Goten oder Gepiden) eingeführt oder durch Slaven von Norden vermittelt wäre. Der skandinavische, gross- und kleinrussische Zweihof, womit sich besonders *Rhamm*, *Schier* und *Erixon* beschäftigten, kann mit dem Doppelhof in der Moldau, Siebenbürgen und der Ungarischen Tiefebene in keine Beziehung gebracht werden. Die Doppelhöfe im Karpathenbecken bildeten sich selbständig aus. Ihre Entstehung ist mit der umfangreichen Viehzucht zu erklären. Den näheren Entstehungsort, Entstehungszeit, Verbreitungsrichtung der Doppelhöfe kennt man in Karpatheneuropa nicht. Allerdings gehörte der Doppelhof der altrumänischen Dorfform, dem Einzelhof nicht zu.

Kiskamrás házak Dunántúl és a Székelyföldön.

Veszprém vármegye népi építkezésének leírása kapcsán ismertettem egy, csak a megye északnyugati szélén fellelhető házfajtát.¹ E házakra jellemző a ház elején helyt foglaló, de a

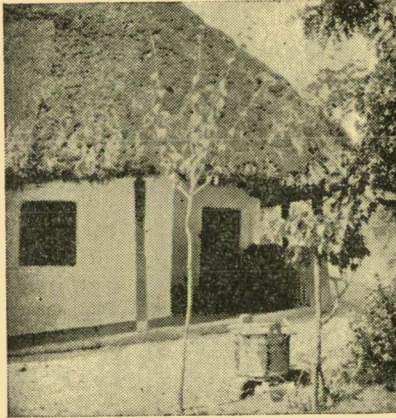

1. ábra. Kiskamrás ház alaprajza. Zalaszentandrás.

ház szélességének csak felét kitevő kamra. (1. 2. ábrák.) Parasztházaknál ugyan többször tapasztalhatjuk, hogy a széles tornácot utóbb beépítik és így kis, zárt kamrák keletkeznek a nyitott tornác helyén. Ilyen utólagos átalakításra azonban a mi esetünkben nem gondolhatunk. A kamra szervesen illeszkedik a ház-

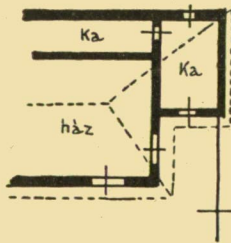
¹ *Vajkai Aurél*: Veszprém megye népi építkezése. *Néprajzi Értesítő*. 1940: 3—5.

alaprájzba. A csapott tető szerkezete és ez épülettípusnak Veszprém megye északnyugati szélén, s a szomszédos *Zala és Somogy megyében* való, meglehetősen szabályszerű fellépése azt bizonyítja, hogy a ház már *eredetileg is így épült*, elől kis, zárt kamrával.

2. ábra. Kiskamrás ház. Zalaszentandrás.

E háztípus dunántúli elterjedésének pontos határait mind-
eddig nem sikerült megállapítanom. Veszprém megyében *Csöglén,*
Peretakácsiban és *Lovászipatonán,* Zalában *Zalaszent-*
*andrás*on, Somogyban *Tapsonyban* találtam meg. Annyi bizo-

3. ábra. Székelyföldi ház. (Sebestyén Károly után.)

nyos, hogy az említett községektől keletre fekvő vidéken ma már kiskamrás házat nem láthatunk.

Az említett házak részletes leírását idézett helyen már közöltem. Itt most az egészet azért említettem meg, mert *Sebestyén Károly* egy régebbi cikkében (*A háromszéki Szentföld székely*

háza)² hasonló székelyföldi háztypusról olvashatunk. „Némely helyeken (Almás, Csomortány)“ — írja a szerző — „az előkert helyén egy általánosan alkalmazott házmeghosszabbítás vagy toldalékrész látható. A fedél az utca felé egy síkban leereszkedik a kerítésre, s az ablak előtti rész kivételével az egész ház előtt egy újabb helyiséget képez, illetve beföd, mely vagy hozzátoldott borona, vagy egyszerű deszkafallal van bekerítve. Gyakran maga a kerítés szolgál az új helyiség külső falául, melyben azonban soha sincsen nyílás. Kamarának vagy árnyékaljának nevezik, s többnyire mezőgazdasági szerszámokat helyeznek el benne (3. ábra). Különös, zárkozott képe van ezáltal a falunak, mert még ablakot sem lehet látni azok miatt és a többnyire magas kerítések miatt is.“

A leírás és a közölt ábrák alapján a két házféleség ugyanazon szerkezetet mutat. Természetesen e néhány adatból nem akarunk semminemű messzetalandozó következtetést levonni és homályos összefüggésekre célozni. Az azonban kétségtelen, hogy érdemes volna a Székelyföld-hasonló háztípusait alaposabban megrajzolni és leírni.

Dr. Vajkai Aurél.

Kleinkammerhäuser in Transdanubien und im Szeklerland.

Im südwestlichen Teil Transdanubiens kann man in einigen Dörfern eine sonderbare Bauart beobachten: vor das vordere Zimmer baut man in halber Hausbreite noch eine kleine Kammer. Diese ist mit dem Hause organisch verbunden, es ist demnach nicht wahrscheinlich, dass sie dem Hause nur nachträglich hinzugefügt worden wäre. Die nördliche Grenze dieser Kleinkammerhäuser haben wir bereits festgestellt (Néprajzi Értesítő 1940 : 3—5), ihre westliche und südliche Grenze ist aber vorläufig noch unbekannt. Überraschend ist, dass derselbe Haustypus auch in Siebenbürgen, im Seklerland zu finden ist. (Népr. Ért. 1905 : 3—4). Die Gassen mit Kleinkammerhäusern geben dem Dorf ein sonderbares geschlossenes Bild, denn die Kammer hat gegen die Gasse kein Fenster. Diesen Häusertypus von Transdanubien und dem Szeklerlande in irgend einer Weise mit einander in Verbindung zu bringen wäre heute noch ein verfrühter Versuch.

² Néprajzi Értesítő. 1905 : 3—4.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

8. SZÁM

1941. AUGUSZTUS

A kidei **Hintó-mező** nevének és a **hinár** szónak eredete.

Míg e sorokat írom, Szabó T. Attila kartársam és tanítványai az Erdélyi Tudományos Intézet nyári tanulmányozó útján a gazdag erdélyi népnyelv kincseit gyűjtögetik, a földrajzi neveket is. Nagy kívánsággal várom a tervszerűen végzett munka eredményének közzétételét, mert abból a magyar nyelvtörténetnek bizonyára sok feleletlen kérdésére meg tudunk majd felelni.

Már egy előbbi rövid kirándulás gyűjtéséből is Balassa Ivántól, egyetemünk Magyar Nyelvtudományi Intézetének volt gyakoronkától, olyan becses nyelvi adatot kaptam, hogy az nekem alkalmat ad új szófejtésre.

Kidéről jegyzette föl Balassa ezt a határrész-nevet:

Hintó-mező.

És ezt a magyarázatot hozzá:

„Hináros mező volt valamikor; ma erdő.“

Imé, erről a kidei hináros Hintó-mezőről mindjárt arra gondoltam, hogy a *hinár*, melyet Bárcei Szófejtő Szótára ismeretlen eredetűnek mond, azon igei alapszó származéka, mint a *hintó*.

Hogyan — mikép?

Azok a grammaticusok — a nyelvújítás korától máig — akik új magyar szókat gyártanak, igyekezni szoktak olyanokat kigondolni, melyek leginkább megközelítik a kifejezni való fogalom meghatározását, tehát az illető fogalom minél több megkülönböztető jegyének nyelvi kifejezői. Például emlitem ezt a szót: *géperejű-bérkocsi* = 'Mietkraftwagen'. Azonban nyelvünk régóta élő, vagy ha újabb is, de nem az íróasztalon költ, hanem gazdátlanul termett szavai nem így keletkeztek, nem okoskodó definitio-kísérletekül.

Az 'örvény', 'Wirbel' fogalmának nemcsak az a megkülönböztető jegye van, hogy *f o r o g*, hanem többi közt az is, hogy *víz* az anyaga. De nyelvünk mellőzi többel együtt ez utóbbi jegy nyelvi kifejezését is, mikor az örvényt egyszerűen így is nevezi: *forgó*. (L. Magy. Tájszót.) Az örvénytől sokban különbözik az a

„*forgó-szék*, amelyben a kisgyermek járni tanul“, de azért annak a neve is lehet a *forgó*. (MTSz.) A balatoni halászoknál az a „vezérrúd hátulján álló vas karika, amelybe a fágyó-kötél szolgál“, szintén *forgó*. Más a vas karika, más a szántó föld, mégis abból is *forgó* a neve annyinak, amennyin szántáskor forognak az ekével. Megint más a kis gyermek pálcára tűzött papiros szélmalom-játéka, de az is *forgó*. A 'Ringlspiel' is az. A csontozatunkban is van *forgó*.

Ime, a természetes nyelvben a legkülönbözőbb fogalmaknak is lehet egyazon nevük egyetlen közös tulajdonságuk alapján úgy, hogy az a név tulajdonképpen annak az egyetlen közös jegyüknek a nyelvi kifejezése. Az elnyeléssel fenyegető örvény, meg a kis gyereket járásában gyámolító eszköz, meg a vas karika, meg a szántó föld, meg a szélmalom-játék, meg a *ringlspiel*, meg a csigolya-csontunk, mindezek, melyeket egymás után elsoroltam — mennyire különböző fogalmak! Mégis valamennyinek közös jegye az, hogy valamennyivel kapcsolatban van a *forgó* mozgás fogalma.

Nyilvánvaló tehát, hogy ha akár a 'szántó föld-rész' jelentésű *forgó* szó eredetét, rokonságát kutatom, akár a 'gyerek-szék' jelentésű *forgó* szóét, akár az 'örvény' jelentésűét, akár a többi jelentésű *forgó*-ét: mindez esetben ezt a sok jelentésű *forgó*-t csakis olyan alapszóból szabad magyaráznom, mely *forgó* mozgásnak lehet vagy lehetett nyelvi kifejezése.

Igen ám, de a díszmagyar kucsma kócsagtolla forog-e? Nem, nem *forgó* tárgy, de a neve mégis szintén: *forgó*. Németül 'Federbusch'. No mármost helyes volna-e ezt a szavunkat szófejtéskor elválasztanunk a többlettől, és nem 'sich drehen', hanem 'Federbusch' jelentésű szavakat keresnünk etymológiai megfelelőjéül rokon vagy idegen nyelvek szótáraiban, valamennyire azonos hangzásúakat? És ha ilyeneket nem találunk, helyes volna-e belenyugodnunk, hogy a 'Federbusch' jelentésű *forgó* szó eredete ismeretlen?

Nem. Ilyenkor arra kell gondolnunk, hogy nemcsak a szó alakja változik, hanem tartalma is. Valamikor a *lábás* csakis olyan edényt jelentett, melynek I á b a volt. A láb az edényről elmaradt, a *lábás* név azért rajta maradt. A tárgytörténet azt is megmondja nekünk, hogy a vitézek fejbevalójának tollbokrétája régen csakugyan olyan szerkezetű volt, hogy foroghatott is. Így hát a 'Federbusch' jelentésű *forgó* is a többi *forgó* szóval azonos. Helyesen is tette Bárczi, hogy Szófejtő Szótárában (Tolnai Vilmos cikke alapján: MNy. X: 83) a 'tollbokréta' *forgó*-t is a *forog* ige származékának magyarázta, megjegyezvén, hogy „a tollak fémhüvelybe voltak illesztve, s ez valóban forgott egy csukló vagy tengely körül“.

De, nem tette helyesen, hogy Szótárában a *láp* szónál a tárgytörténetet is mellőzte, a jelentéstant is. A jelentéstant abban,

hogy nem figyelmeztet arra, hogy a *láp* szó mai jelentése nemcsak 'mocsár', 'Moor', hanem (Csongrádban, Békésben) 'tutaj', 'Floss' is.

A mocsárnak nincsen olyan tulajdonsága, mely azonos volna a tutaj valamely tulajdonságával; tehát nem találhatunk oly közös jegyüket, melyből meg tudnánk magyarázni a 'mocsár' és 'tutaj' közös *láp* nevét. A tárgytörténeti kutatás azonban (mint a 'Federbusch' jelentésű *forgó* esetében) segített a jelentéstannak, s kiderítette, hogy a múlt századi lecsapolások előtt:

„A *láp* a víz színén úszó, gyökerével, korhadt szárával összefonódott növényzetből állott, s évről-évre vastagodott. Az alatta lappangó víz mélysége 1—3 méter között váltakozott. Száraz időben a *láp* alászállott, nedves időben felemelkedett. — Megtörtént az is, hogy tartós szárazság idején egészen megfeneklett s a földhöz ragadt úgyannyira, hogy a következő áradás sem bírta többé felemelni. Az ilyen *láp* meghalt, a víz eltemette s fölötte, a víz tetején, ismét új élet támadt, új *láp* kezdődött. — A lápon nemcsak sás, gyékény, kolokány s egyéb apró növény vert tanyát, hanem néha még fűz- és rekettyebokrok is. Ha aztán egy nagy szélvihar jött, a lápot elszakította, s az a sík vizen úgy úszott, mint egy hajó. A rajta levő bokrok vitorla gyanánt szolgáltak. Ezek a *lápok* vagy *úszó szigetek*.” (L. Mészöly: Szegedi Füzetek III:94; Györffy Nagyknúnsági Krónikájából idézet.)

Igy már nyilvánvaló, hogy az 'úszó sziget' lápnak is, a 'tutaj' jelentésű lápnak is miért lehet közös nevük a *láp*. Azért, mert mind a kettőnek meghatározó jegyei között, bár azok különben nem azonosak, van egyetlenegy azonos is, tudniillik, hogy mind a két *láp* fönn van a víz színén, néha lassú úzásban, néha helyben állásban, ilyenkor a víz hullámozása szerint himbálózva. „A hullámzó vízzel remegő” — így festi a kezdődő, még vékonyabb *láp* mozgását az egyik természettudós. Hadd idézem bővebben ezt is:

„Az Ecsedi-láp legsajátosabb képződményei gyanánt az *ingólapokat* ismertük. Azokon a lápi fenekéken keletkeztek, amelyeket a víz mélysége miatt a nád nem nőhetett be, csak körülövezte őket. Ezekben a fenekékben a magas nád között egykoron kétségen kívül víztükrök csillogtak. Az avas nádat és más elszáradt növényrészt a szél tördelte és törmelékait a nádfalak közé zárt víztükrökre is rászórta. Ott a gáz, mint *úszó szemeket* ide-oda terelte, összegyűjtötte; ráhordta a levegő porát, a vízi fűvek magvait, megülte az iszap, és keletkezett a *hullámzó vízzel remegő törmeléktakaró*, mely a réatelepedett moszattól és a társuló hinártól előbb-utóbb zöldülni kezdett. Az élő vízfűvek gyökerei az *úszó gáz* részint korhadó, részint újabb darabjaival és a szélekről befelé terjedő taracokkal szövődni kezdett. Sok évi fokozódás, növénygenerációk

egymásra következése oly erős úszó szövedéket teremtett, amely az embert is elbírt. Ez volt az ingóláp. Szemre a leg szebb pázsít; üde zöldjét helyenkint hol a sárga gólyahír (*Caltha palustris*), hol a piros kakuk-mécsvirág (*Lychnis flos cuculi*), a lila nadálytő (*Symphytum officinale*), vagy a sárga sásliliom (*Iris pseudacorus*) tarkázta. Mindenhol fűves kaszáló, a magas nádasban egy-egy élesen elkülönülő gyepes folt, amely zöld lepedőként borította az alatta áramló vizet. Szövedéke évről-évre vastagodott. Alatta 1—4 m. mélységű tiszta víz áramlott. A börvelyi Csákó-lápon leszűrt négyméteres hajótólórúd (a lép széli nép nyelvén 'csák') sem érte el a feneket. Az ingóláp szintje a vízzel változott; szárazságban alászállott, áradáskor emelkedett." — „Az egész Ecsedi-lápon az egyedüli vékony lép"-nak a „Csákó-lép"-nak „szövedéke csak 30—40 cm. vastagságot ért el. Alatta 4 m-nél mélyebb vizet mértem; a több helyén alászárt csák tisztán került fel, a fenékiszap minden nyoma nélkül. Kerekded területén üde kaszáló zöldelt. A lép északi széle le volt süllyedve, itt víztükör csillogott; a lép alól úgy örvénylett elő a folyó víz, akárcsak a folyók sodrában látjuk.“ (Mészöly: Szegedi Füzetek III : 102; idézet Lovassy Sándor tanulmányából.)

Lovassynak e most idéztem lép-leírása megerősíti Györffynek elébb idéztem leírását és azt a megállapításunkat, hogy ennek a lecsapolások miatt eltűnt ecsedi és sárréti úszó szigetnek meg a Csongrádban, Békésben a Tiszán ma is úszó tutajnak egyetlen, de szembeötlő közös sajátága a vizen való fönn járásuk, fönn lebegésük. Ebből a szófejtőnek az a tanulsága, hogy a lép szó eredetileg annak volt a nyelvi kifejezése, hogy: 'víz színén álló, ott himbálózó, ott járó'. Ebből a tanulásból pedig a szófejtőnek az a további kötelessége, hogy a lép szó rokonait olyan szavakban keresse, melyeknek eredeti jelentésük szintén efféle lehetett: 'víz színén álló, ott himbálózó, ott járó'.

Téved tehát Bárczi, mikor Szófejtő Szótárában a lép mai mindent jelentését és a földrajzi lép tárgytörténetét nem méltatván kellő figyelemre, a magyar lép szót 'tavacska' jelentésű finn *lampi* szóval egyeztetni. A 'tavacska'-ból sem a 'tutaj'-t meg nem magyarázhatni, sem az 'úszó sziget'-et.

A kucsma forgója ma nem forog, de forgott, mikor a nevét kapta. Az Ecsedi-lép ma nem úszik a víz színén, de a területén volt lápok úsztak még, mikor a lép a lép nevet kapta — a tiszai lápok pedig ma is úsznak, és egyetlenegy közös jegyük sincsen a 'tavacska'-val. A 'tavacska' *lampi* soha nem úszott a víz színén. A 'ló' jelentésből nem lesz 'huszár' jelentés, sem megfordítva. A 'tó' jelentésből nem lesz 'tutaj' jelentés, sem megfordítva. A 'tavacska'-ból 'úszó sziget' sem lesz, de az 'úszó sziget'-ből, a lép-ből, ha nincs már min úsznia, ha kieresztik alóla a vizet, lehet 'mocsár', 'Moor'.

Lett is mind az Ecsedi-láp vidékén, mind a Sárreéten, mind a Szernye helyén, mind egybeült a régi rétségek helyén.

Nyer a szófejtő, ha észreveszi, veszít, ha nem nézi az olyan esetet, hogy egy-egy szó, mint itt a *forgó* vagy a *láp*, több különböző fogalomnak közös neve.

Ha egy szó¹ több különböző fogalomnak² közös neve, akkor annak a szónak¹ alapjelentése legtöbbször a jelentette különböző fogalmak² közös jegyének³ nyelvi kifejezése.

Azonban a különböző fogalmak közös jegye³ maga is fogalom, s annak is adhat a nyelv több nevet — ez pedig még könnyebbé és biztosabbá teszi a szófejtő dolgát.

Ezt a fogalmat például, hogy 'forgó mozgásban lévő', kifejezheti nyelvünk a *forgó* ige származékain kívül a *kering*, *karing*, *sering*, *sirül*, *sirít* ige származékaival is. Ha tehát helyes az a föltevés, hogy a 'Wirbel' fogalomnak *forgó* neve eredetileg is csakugyan 'forgó mozgásban lévő' jelentésű szó, akkor a *kering*, *karing*, *sering*, *sirül*, *sirít* származékai is válhattak 'Wirbel' jelentésűekké. És csakugyan — a 'Wirbel' fogalomnak ilyen nevei is vannak a Magyar Tájszótárban: *keringő*, *karingó*, *seringő*, *sirüllő*, *sirittő*. Ez mind 'örvény'-t jelent.

Az imént tehát az volt az eset, hogy egy szó (*forgó*) több különböző fogalomnak (Wirbel, 'Ringspiel, Federbusch, Gelenkbein stb.) volt a közös neve, most meg e közös (*forgó*) név jelentette fogalmak közül egynek (Wirbel) látunk az egy *forgó* néven kívül másik, sőt több nevét is (*forgó*, *keringő*, *sirüllő* stb.); és ezeknek a szavaknak valóban mindnek az a közös jelentése van (forgó mozgásban lévő), amelyet az illető szavak által jelentett fogalom (Wirbel) azon nevének (*forgó*) alapjelentéséül már föltettünk, amely név még több különböző, de a különbségek mellett egy közös jegyet is magában foglaló fogalomnak (Wirbel, Ringspiel, Federbusch stb.) a közös neve.

Ha egy szó (*forgó*) több különböző fogalomnak (Wirbel, Ringspiel, Federbusch stb.) közös neve, és föltettük, hogy alapjelentése az illető szó (*forgó*) által jelentett különböző fogalmak (Wirbel, Ringspiel, Federbusch stb.) közös jegyének (*forgó* mozgásban lévő) nyelvi kifejezése: ez a valószínű föltevés teljes bizonyossággá válik akkor, ha az illető szó (*forgó*) jelentette fogalmak (Wirbel, Ringspiel, Federbusch) közül egyiknek-másiknak nemcsak az illető szó (*forgó*) a neve, hanem azon kívül neve még olyan másik vagy több szó is (*keringő*, *seringő* stb.), melynek alapjelentéséül szintén az illető

¹ Forgó, láp.

² Örvény, tollbokréta, ördögmalom stb. — illetőleg: úszó sziget, tutaj stb.

³ Forgó mozgásban lévő — illetőleg: víz színén lebegő.

szó (forgó) fölített alapjelentése (forgó mozgásban lévő) mutatható ki.

Természetesen a 'Wirbel' jelentésű *forgó* szó megfejtéséhez nem igen van szükségünk körülményes okoskodásra, mivel nemcsak hogy a 'Wirbel' fogalomnak szembetűnő fő jegye a forgó mozgás, hanem a *forog* ige is köznyelvi szó lévén, jól értjük ennek is 'körben mozog' jelentését. De hiszen éppen ezért választottam módszertani magyarázatomhoz ezt a világos példát.

Ott van azonban a 'Wirbel' fogalomnak *örvény* neve is! Ennek megfejtéséhez már nagy szükség tudnunk, hogy van az *örvény*-nek régi nyelvbéli és mai tájnyelvbéli *örmény* alaktani változata is, és hogy ennek az *örmény* szónak nemcsak az a jelentése, hogy 'Wirbel', hanem az is, hogy 'Mühlstein', 'malomkő'.

Igy már holdogulunk az *örvény* — *örmény* szóval is. Mivel különböző két fogalom a 'Wirbel' és a 'Mühlstein', de közös jegyük a forgó mozgás, ennyiből föltehető, hogy az *örvény* — *örmény* alapjelentése is 'forgó mozgásban lévő'. Ezt a valószínű föltevést aztán az teszi bizonyossággá, hogy az *örmény* jelentette fogalmak (Wirbel, Mühlstein) közül egyiknek, a 'Wirbel'-nek, az *örvény* — *örmény* szón kívül vannak még ezek a már látott és már megértett nevei is: *forgó*, *keringő*, *seringő* stb.

Igy bizonyos az, hogy az *örvény* — *örmény* magyar nyelvbéli alapszavának, a régi és nyelvjárási *ör-ni* igeinek eredeti jelentése ez volt: 'forog'.

Okkal mutattam én rá már régebben arra (Szegedi Füz. III:97), hogy valamely szó eredeti jelentésének megállapításában a szófejtőnek nemcsak az segít, ha egy szó több fogalom neve, hanem az is, ha azokból legalább egy fogalomnak több neve is van.

Hogy a *láp*-hoz visszatérjünk — már abból, hogy ez az egy szó két fogalomnak is neve, az 'úszó sziget'-nek is meg a 'tutaj'-nak is, megállapítottuk, hogy a *láp* eredeti jelentése 'víz színén álló, ott himbálózó, ott járó'. Most pedig azt figyeljük meg, hogy a *láp* jelentette két fogalom közül egyiknek, az 'úszó sziget'-nek, a *láp*-on kívül megvan még másik régi és nyelvjárási neve is, az, hogy *ingó* — olyan szó, melynek egyik jelentése szintén 'víz színén himbálózó', tehát ugyanaz, melyet a *láp* szó alapjelentésének megállapítottunk.

Ezt írja Lovassy (I. Szeg. Füz. III:103): „A mérki határ szentmártoni dűlőjében sok gyékény és kalakán (*Stratiotes aloides*) tarkázta vad nádásban terület el az Ecsedi-láp legnagyobb *ingó*-ja.“ — „A Debreceni-láp a Bondér-láp-tól délre, a tyukodi határ déli szélén feküdt... Másfél méter vastagságú szövedékét sás és vízi pázsitfű lepte el, itt-ott satnyább nád is mutatkozott rajta. Az Ecsedi-lápnak ez volt a második nagyságú *ingó*-ja“.

Ez pedig, hogy az 'úszó sziget'-nek nemcsak *láp* a neve, hanem *ingó* is, igen régi keletű. Már 1476-iki oklevélben olvashatjuk: „Usque ad Hayowth (Hajó-út) et ad Kysyngo (Kis-ingó)“. 1343-ikiban olvashatunk „Ingó-berék-bérce-orrá“-ról (Oklevélszót.).

Igaz, hogy az Oklevélszótár ezeket az *ingó*-kat csak úgy magyarázza, hogy 'mobilis' vagyis 'beweglich', de Lovassynak a *lápokról* és *ingókról*, adott magyarázatából kitűnik, hogy azok a régi *ingó*-k is *láp*-ok voltak: 'insula natans v. fluitans', 'schwimmende Insel'. Ezt mutatja magukból is az illető oklevélszövegekből az, hogy egyikben „Hajó-út“-tal kapcsolatban említetik az „*ingó*“, a másikban meg „*berék*“ van az „*ingó*“-ról elnevezve. Az *Ingó-berék* afféle elnevezés, mint *Sáros-berék* (1463, OklSz.). Ellentéte a *Tiszta-berék*-nek (1487, OklSz.), mert ez sem azt jelenti ám, hogy 'nemus purum', 'reines Wäldchen', hanem: 'nemus cum lacu nullas plantas aquaticas in aqua summa habente', 'ein Wäldchen mit einem Teichlein, an dessen Oberfläche keine Wasserpflanzen sich befinden'. (Vö. Mészöly: SzegFüz. I: 135.)

Hogy pedig az *ingó* szó csakugyan festhette az 'úszó sziget'-nek a víz színén való lebegését, ezt mutatja az, hogy egy 1604-iki káté ezt az ismert bibliai részt (Móz. I: 1: 2), hogy: „Az Istennek lelke lebeg vala a vizek fölött“, így adja: „Az Istennek lelke ingadoz vala a vizek fölött“. (L. Nyelvtört. Szótárban *ingadoz* alatt.) A Nyelvtört. Szótárban *ingó* alatt olvashatjuk, hogy a teknőben himbálózó vízre is azt mondták: „teknőben ingó víz“.

Ha tehát a *láp* nemcsak 'úszó sziget'-nek neve, hanem 'tutaj'-nak is, továbbá az 'úszó sziget'-nek neve nemcsak *láp*, hanem *ingó* is: ebből a két irányú bizonyítékból teljesen bizonyos, hogy a *láp* szó eredetileg azt a sajátos mozgást fejezte ki, mely a víz színén lévő tárgyakat jellemzi.

Erre a víz színén való, *ingó*, *ingadozó*, *himbálózó* úszdogálásra volt egy olyan ígék, mely még a XVIII-ik században is élt, de már kiveszett: a *láb* > *lább* ige és származékai (*lábbog*, *lábbad*). XVI-ik, XVII-ik századi nyelvünk szerint a folyóban a vitézek tömlőkön *lábbanak* (1574), a hajó a vizen *lább* (1583, 1617), a folyón átkelő katonáknak elejtett, elsodrott rakás portékái *lábbognak* a vizen (1619), a tengerben a sok tajtékkő a víz színén *lábbog* (1651). stb. (L. Mészöly: SzegFüz. III: 100, 107—8.)

Ha tehát már megbizonyosodtunk a felől, hogy a *láp* szó eredeti jelentése 'víz színén álló, ott himbálózó, ott járó', akkor már várhatjuk azt is, hogy a *láp* jelentette fogalmaknak megvolt ebből a *láb* > *lább* igéből származó nevük is.

Volt is vagy van is: a tutajnak a *láp*-on kívül másik neve

a *láb* > *lább* igének igeneve, a *lábó* > *lábbó*. (L. Mészöly: SzegFüz. III : 98.)

Hogy pedig az 'úszó sziget' *láp* mennyire azonos szó a 'tutaj' *láp* szóval, megint erősíti ezt az is, hogy *láb* igéből származó neve nemcsak a 'tutaj' *láp*-nak van (*lábó*), hanem az 'úszó sziget' *láp*-nak is. Ugyanis valamint az *ing*-ből lett *ingó*-nak alakváltozata az *ingóvány* — és ez is neve az 'úszó sziget' *láp*-nak, úgy a *láb*-ból lett *lábó* mellett is volt *lábóvány*: és ez is neve volt az 'úszó sziget' *láp*-nak. Halászó helyeket neveztek az Árpád-korban *Lábóvány*-nak. (L. Mészöly: SzegFüz. III : 101— Paistól kért és kapott adat.)

Most pedig a jelentéstörténeti és szófejtés-módszertani fejtegetések után térjünk rá a *hintó* szóra.

Több fogalom neve ez is. Egyiké — ez általánosan ismert — a kocsinak ruganyos ülésű neméé. Másik fogalomé, — ezé csak nyelvjárásban — a hintáé. A 'hintá'-t is, a 'Schaukel'-t, némely nyelvjárásban *hintó*-nak, *hintóká*-nak mondják, a *hintázik* helyett pedig azt, hogy *hintókázik*. (MTSz.)

Tudni kell azt a tárgytörténeti dolgot is, hogy a hintó-kocsi valamikor nem acél rugókon ringott, hanem az úri ülésre való része szíjakon függött, azokon *himbálózott*. Így aztán világos, hogy a 'Hängewagen' (azaz 'Kutsche') és 'Schaukel' fogalomnak közös jegye a *himbálózás* volt, tehát ama két fogalomnak e közös neve, a *hintó*, (melynek csak alakváltozata a *hinta*), eredetileg azt jelentette, hogy: 'himbálózó', 'ingó'.

A *hintázik* — *hintózik* is rokon jelentésű volt az *ing* igével. Az 1767-iki Páriz Pápai szerint 'ingatni magát' és 'hintózni magát' egy volt.

Mi következik ezekből az 'úszó sziget' elnevezéseire nézve? Az, hogy ha annak a *láp*-on, *lábóvány*-on, *ingóvány*-on kívül még *ingó* neve is lett, akkor az *ingó* mellett lehetett neve az *ingó*-hoz hasonló jelentésű *hintó* is.

Lehetett. Ha meg lehetett és ime, ilyen határrész-nevet halunk, hogy „*Hintó*-mező“ (mely régen *hináros* volt), akkor bizonyos, hogy az a „*Hintó*“, mákor a „*hináros*“-nak jellemzett mezőt elnevezték róla, sem nem 'Hängewagen' volt, sem nem 'Schaukel', hanem az, ami az ecsedi *ingó* volt: 'úszó sziget', 'láp'. Ha 'hintó-zni magát' = 'ing-atni magát' akkor *hintó* = *ingó* = 'láp'; *Hintó*-mező = 'ingó-mező' = 'láp-mező', 'láp-os mező'.

Hogy a *láp*-nak, az *ingó*-nak, volt valamikor *hintó* neve is, ezt mutatja az is, hogy volt valamikor *hindó-fa* is.

Tudjuk, hogy a *hajdú* szó elébb *hajdó* volt, még elébb *hajtó* t. i. 'marha-hajcsár'. Amint a *hajtó*-ból lett *hajdó*, úgy lett a *hintó*-ból *hindó*. Tájnyelvben ma is van a *hinta* szónak *hinda*

változata. (MTSz.)⁴ A *hindó-fa* pedig szintén nem 'hintó-kocsi-fá'-t jelentett, sem 'hinta-fá'-t, hanem olyan fajtájú fát, mely valami hintó-mezőn azaz láp-os mezőn díszlett. Nyárfára gondolok. A *nyár-fa* szóról már kiderítette az összehasonlító nyelvtudomány, hogy eredeti jelentése 'mocsár-fa', 'láp-fa' volt. A *nyár* (*nár*) szó a vogulban ezt jelenti: 'mocsár', 'láp', 'sár'. A *hindó-fa* a nyárfának azokon a fájakon lehetett neve, melyeken a *láp*-okat azaz *ingó*-kat *hintó*-knak nevezték.

Ha meg már tudjuk, hogy a *hintó* eredeti jelentése 'himbálózó', akkor már azt is tudjuk, hogy volt valaha egy **hintani* igénk is, mert csak annak lehet igeneve a *hintó* és *hinta*. Mivel továbbá ama *hin-ta* szónak van *hin-ga* változata is (MTSz.), és a *hin-táz* mellett van *hin-gároz* is, ebből kiténik az, hogy a **hin-t-ani*, **hin-g-ani* igékben a *-t-* és a *-g-* csak képző. A szó gyökere egy **hin-* ige, ez van a *hinta* dunántúli *hinna* változatában. Ennek a *hin-* > *hint-* tőnek magánhangzója, mint az ige-tőhöz járuló suffixumok előhangzója (*hint-ani*) mutatja, hátsó hangrendű volt: *u* (vagy *i*) hang. Az eredetibb *hun-* gyökkérszót olyan hangváltozás érte, mint pl. a *hím* (< **hum*) szót, mely vogulul *khum*, s melynek accusativusa a XVI-ik században még így volt: *himot* (nem: *himët*), többese pedig *himok* (nem: *himëk*). Ennek a *hun-* > *hín-* igének az volt tehát a jelentése, hogy 'himbálózik (levegőben vagy vizen)'.

Volt *-ár* névszóképzőnk is, mely hátsó hangrendű igékből alkotott igeneveket. Így keletkezett a *búv*-ból a *búvár*, a *csiszol* alapszavából a *csiszár* (= fegyvercsiszoló, fegyverkovács), a *csapod*-ból a *csapodár*, a 'suhog' jelentésű *súg*-ból a *súgár* > *sugár* (eredeti jelentése: 'suhogó vessző' l. Mészöly: MNy. X: 161), a *kop*-ból a *kopár*, a *szikad* (= szárad) alapszavából a *szikár*, a *buzg*-ból a *buzgár* (MTSz.) stb. Tehát a magyar alaktan felől lehetett olyan *hunár* > *hinár* szavunk, melynek alapjelentése 'himbálózó' volt.

Abból meg, hogy a 'himbálózó'-t jelentő *hintó* szóval régen nemcsak 'Hängewagen'-t és 'Schaukel'-t nevezhettek el, hanem 'schwimmende Insel'-t is, ebből önként következik, hogy a *hin-tó* szó gyökkérszavából származó *hin-ár* szóval elnevezhettek más olyan tárgyat is, mely — mint a *láp* azaz *ingó* azaz *hintó* — szintén a víz színén lebegett.

Már pedig éppen ilyen növevény a *hinár*. *Hinár*-nak magyarul azokat a vízi növényeket nevezik, melyeknek tudományos nevük *najas* és *potamogeton*. A *najas*-ról ezt írja Diószegi-Farkas Fűvészkönyve: „vízben lakik“. Ugyanabban a *potamogeton*-nak azt a két fajtáját, melynek latinul *natans*, illetőleg *fluitans* a jelzője, magyarul a régi *lább* igével rajzolja. A *potamogeton*

⁴ Horger Antal barátom figyelmeztetett arra, hogy ugyancsak szóbelsei *t* > *d* hangváltozás ment végbe a következő szavakban: *andalog*, *Boldizsár*, *csödör*, *pernahajder*, *sódár*, *zsendice*.

natans-nak „f e n n l á b b ó levelei tojáshosszúk“, a *potamogeton fluitans*-nak „l á b b ó levelei hosszúnyelűk“.

A *hinár* tehát valóban a 'himbálózik', 'vizen l á b b' jelentésű *hun-* > *hin-* ígétből származott az *-ár* képzővel. Eredetibb *-u-* hangzós alakját mutatja még az Oklevélszótár-beli 'lacus *hunarus*' azaz *Hunárus-tó* (1367), melyből a mai '*hináros tó*' lett.

A *hinár* szó eredete nem ismeretlen többé.

*

Nemcsak a 'tutaj'-nak van *láb-ó* neve, hanem az 'úszó sziget'-nek is volt *láb* neve is a *láp*-on kívül. Szatmárban Ecsedi *Láp* volt, de „az érsekújvári v i z e s r é t e k e n az úgynevezett Fekete *Láb*“ — Czuczor-Fogarasi szerint. Ugyancsak ott olvashatni: „Sok *láb*-ot hányt ki az árvíz“ — ez afféle kezdődő úszó sziget, amilyenről Lovassy azt írja, hogy: „a szél... a gáz mint úszó szemetet ide-oda terelte...“ (Mészöly: SzegFüz. III : 102 és 125.).

A *láb* ige — láttuk — azt jelentette, hogy valami a víz színén *láb* vagy *lább* vagy *ing* vagy *hin-tózik*. A *láb* > *lább*, *ing*, *hin-tózik* mind rokon jelentésű. Tehát mondhatjuk: ha az 'úszó sziget' neve *láb-ovány*, *ing-ovány*, *ing-ó*, *hin-tó*, akkor ezt a sok nevet mind azért az egy tulajdonságáért kapta, hogy a vizen *láb* (ige!).

Az 'úszó sziget'-nek, mely a vizen *láb* (ige), egyik neve — láttuk — *láb* (főnév!) is volt; ha tehát olyan valaminek, mely neveit attól kapta, hogy *láb* (ige!) — hogy olyan valaminek a neve is *láb* (főnév!): akkor ez a főnévi *láb* ép úgy azonos az igei *láb*-bal, mint a főnévi *les* az igei *les*-sel, a főnévi *fagy* az igei *fagy*-gyal, a főnévi *csillag* az igei *csillag*- ~ *csillag*-gal stb. (Mészöly: SzegFüz. III : 125.)

A főnévi *láb* pedig csak alakváltozata a *láp*-nak: tehát mivel a *láb* főnév azonos a *láb* igével, ezért változata, a *láp* is azonos a kiveszett *láb* igével. Különben a *láb*- ígétőnek is megvan *láp*- ígétőváltozata. (Bővebben l. Mészöly: SzegFüz. III : 87—143 s különnyomatban „A *láp* szó eredete és rokonsága“.)

Néhány szót ejtett nemrég az „úgynevezett igenévszók“-ról Techert József (Magyar Nyelv XXXVII : 99), megemlítvén Klemmnek 1937-ben -megjelent fejtegetéseit (MNy. XXXIII : 316) is.

Olvasóimnak általában, Techertnek és Klemmnek különösebben ajánlom figyelmükbe azokat a munkáimat, melyekben szintén van valami az igenévszokról.

1931-ben jelent meg „A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai“ c. tanulmányom. Abban a Klemm—Melich-féle tárgyasragozási elméletnek bírálata (l. 142. l.) támadja azt az állítást, hogy előbb volt névszó, mint ige.

1936-ban megjelent „A *láp* szó eredete és rokonsága“ c. értekezésemben (SzegFüz. III : 87—143) megjegyeztem, hogy a finn-ugor vagy talán uráli nyelvegységnek kezdetleges műveltségű korában a „tárgy“-nak és a „cselekvés“-nek csak „nyelv-

alakjában azonososága“ volt (125. l.). E folyóirat első számában (1. l.) úgy említem ezeket az „ősi szavaink“-at, hogy: „ugyanazon alakjukban igék is, névszók is lehetnek“.

1936-i értekezésemben írtam ezt is (SzegFüz. III:116): „... megjegyezte Gombocz (Ung. Jahrb. X.), hogy a névszótól és ige-től azonososága első sorban a meteorológiai kifejezéseknél és a természeti szükségletek szavainál figyelhető meg.“ Gombocz megállapítását azután evvel töltöttem meg (120. l.): „... volt a finnugor nyelveknek olyan korszaka, melyben a testrésznév egyszersmind azon testrésszel való működés igéje is volt: a *szēm* azt is jelentette, hogy 'szēmél' vagyis 'néz', a *hát* azt is jelentette, hogy 'hátal', a *láb* azt is jelentette, hogy 'lábol' vagyis 'lábba jár, fut a szárazföldön, lábba gázol át, lábba úszik át a vizen'... 'a víz színén áll vagy jár' jelentésű *láb* > *lább* ige azonos a *láb* testrésszennel.“ Rámutattam arra is, hogy a hőtlenítta nyelvben ugyanilyen jelenséget látunk: „a 'szēm' jelentésű szó azt is jelenti, hogy 'lát', a 'szēmék' jelentésű pedig: 'látanak'.“ Megállapítottam ebből, hogy nem külön finn-ugor, nem is külön uráli nyelvcsaláddal van dolgunk: „Ha a nyelvi tények azt mutatják, hogy ilyen igei szerepe van a votjában a 'szēm' nevének, a vogulban a 'hát' nevének, a magyarban a 'láb' nevének, akkor ezt a nyelvi sajátosságot az ősemberi nyelvalkotás emlékének kell tekintenünk.“ (121. l.) De kifejtettem azt is, hogy nem minden szóalakunk igei és névszói alkalmazhatósága finn-ugor vagy akár ugor korbéli régiség. Megállapítottam, hogy: „... a magyar rétségi élet nyelvében folytonosan élő nyelvalkotó mód volt: a tárgyak nevéül a megfelelő működést kifejező igék névszói alkalmazása. Ime: 'a sebes víz elsodor' (ige), 'itt a víz sodra' (névszó), nekünk 'árad a folyó', de az Ecsedi Láp vidékén 'el-ár (= elönt — ige) a folyó' és 'jön az ár' (= árvíz — névszó); az a háló, amelyik billeg (ige): billeg-háló (névszó; Herman O.: Magy Hal.); 'a háló tőkébe akad' (ige), 'akadba ment a háló' (no.); ciklend — ez Körös-Tarcsán azt jelentette, hogy: 'kavarva, tartóztatva evez' (tehát ige), ugyanott 'az evező beakasztására való peckes szíjhurok' szintén ciklend (névszó). (L. 124—125. l.)

Ugyanott a *láp* szó eredetének megfejtésében is igei és névszói alkalmazásának történetében erre jutottam: „A *láp* — *láb* szó tehát azonos a *láb* testrésszennel — de csak a *láb* > *lább* ige révén. Két, egymástól a fejlődés során időben messze lévő nyelvtörténeti kornak emléke egyfelől a *láb* testrésszennel igei szerepe a 'lábbal földön vagy vizen jár, lábba úszik, általában úszik' jelentésű *láb* > *lább* igeiben,* másfelől ennek az ige-nek névszói alkalmazása az 'úszó sziget' és 'tutaj' jelentésű *láb* ~

* Bárczi is azt írja Szófejtő Szótárában (l. *lábbad*), hogy „az elavult *lább* 'úszik, gázol'... nyilván a *láb* fn.-vel azonos ige-névszótól.“

láb főnévben akkor, mikor már az 'úszik' jelentésű *láb* ige nem keltette föl egyszersmind a testrész *láb* képzetét, úgyhogy a *láb* > *lább* ígét más tárgyakra is alkalmazhatták. A finnugor vagy talán uráli nyelvegységnek kezdetleges műveltségü korából, a tárgy és cselekvés nyelvalki azonosságának korából való maradvány: *láb* testrésznevünknek az a jelentése, hogy: 'jár, gázol, úszik' — ebből az 'úszik' jelentésű *láb* ígéből pedig már a rokon nyelvektől való elválás után, a magyar nyelv külön fejlődésében lett a rétségi élet 'úszó sziget' és 'tutaj' jelentésű *láb*- ~ *láp*-ja. A *sodor*, *akad*, *billeg*, *ciklend* (tegyük hozzá: *csillag*) ígék bizonyára olyan szavak, melyek a magyar nyelv külön életében keletkeztek, tehát névszói szerepük is a magyar nyelv külön életében támadt. Így az 'úszó sziget' jelentésű *láb*-é, *láp*-é is az 'úszik' jelentésű *láb* ~ **láp* ígéből. — (Ennek a *láp*- igezőnek származéka a nyelvjárási *láp pad!*)

E folyóirat kezdő cikkében megismételtem azt, hogy „régí műveltségi szavaink az ige névszók közül azok is, melyek nem a finn-ugor korból, hanem nyelvünk külön életéből valók.“ (I: 3). Megjegyeztem ugyanott, hogy: „Sok ősi szó van — mint Gombocz rámutatott — a természeti jelenségek elnevezései között is. Sok ige névszó van köztük. Finn-ugor eredetűek is és — hozzáteszem — külön magyar korbeliek is.“

*

A finn-ugor nyelvek azon szavainak története, amely szavak a beszélő körülményei szerint hol ígék, hol névszók, azt bizonyítja, hogy előbb megvolt már a finn-ugor nyelvekben az ige és a névszó fogalma, mint az ige és névszó alaki különbsége.

Arról töprenkedni meg, hogy melyik volt előbb: névszó-e, vagy ige? — olyan, mintha azon törném a fejem: tyúk volt-e előbb, vagy tojás?

Nincs névszó nélkül ige, sem ige nélkül névszó.

Mészöly Gedeon.

Der Ursprung des „Hintó-mező“ Namens von Kide und des Wortes „hinár“ (= Seegras). Das Wort hintó hat heute folgende Bedeutungen: 'Hängewagen' in der Umgangssprache, 'Schaukel' im Dialekt und 'schwimmende Insel' (veraltet). Hintó ist nomen verbale mit dem Stamme hint-. Hier ist -t deverbales zeitwortbildendes Suffix, die Wurzel aber ist hin-, deren Grundbedeutung, 'in der Luft oder auf der Wasseroberfläche schwimmen' ist. Derivat dieses Zeitwortstammes hin- < *hun- ist hinár (< hunár im XIV. Jh.) = Seegras. Die ursprüngliche Bedeutung des Wortes hinár war also: 'etwas auf der Oberfläche des Wassers schwebendes'.*

* Kide ist ein Dorf in Ungarn, im Komitat Kolozs.

Lovas harcosok és a kard.

(A szegedi Városi Múzeum ásatási anyagára való különös figyelemmel.)

A mai emberek, ha arról hallanak, vagy olvasnak, hogy honfoglaló őseink lovas harcosok voltak, legtöbbször igen nagy tévedésben vannak ennek a lovas-harcosságnak a miősége körül. Még pedig pusztán csak azért, mert e kérdés vizsgálatánál mindig mai szemléletüket és tudásukat vetítik vissza a múltba.

A mai magyar huszárságot méltán tartjuk igazi és valódi magyar katonaságnak, amelyet csaknem minden európai nemzet katonasága tőlünk másolt le. Tévedés azonban azt képzelni, hogy a honfoglaló magyarság „lovas katonasága” is olyan volt, mint amilyen a mi mai huszárságunk, vagy bár csak azt, hogy mai huszárságunk egyenes leszármazottja Árpád diadalmas lovas seregének. E kétféle katonaság között ugyanis csak annyi a hasonlatosság, hogy ezek is, azok is lóháton ülő, lóhátról harcoló katonák, de a legfontosabb tekintetben, a *támadó fegyver* tekintetében, óriási közöttük a különbség.

Ezzel a kérdéssel eddig, sajnos, sokkal több műkedvelő „hozzáértő” foglalkozott, mint a tudomány hivatott kutatója. Legutóbb is tanúi voltunk egy ilyen tudománytalan kísérlet kritikái kipellengérezésének. (Magyar Szemle, XXVI, 387. és XXVII, 93). *Tóth Zoltán* mutatta ki itt igen meggyőző okfejtéssel többek között azt, hogy a magyar lovasságnak három egymásután következő kardtypusa volt, de ezek között „genetikus leszármazást bizonyító nyom mindeddig nemcsak nem merült fel, de a szablyaalakok különbségei ezt az egységes, töretlen vonalú eredeztetést ki is zárják” (i. h. 392).

Mivel ma és a múltban a kard a huszár legfőbb és legjellegzetesebb fegyvere, azt képzelik igen sokan, hogy a honfoglaló magyaroknak is a kard volt a legfontosabb fegyverük. Ezt annál inkább hihetik, mert honfoglaláskori magyar sírokban valóban találtak kardokat is és ezenkívül lócsontokat, a lovas temetkezés kétségtelen jeleivel. Azt következtetik ebből, hogy ime: a honfoglaló lovas magyaroktól a mai magyar huszársáig egyenes, töretlen fejlődési, illetőleg összefüggő vonal vezet.

A következőkben régészeti alapon szeretnők hebizonyítani a fenti vélekedés alaptalanságát. E célra szolgáljon először is egy kis vázlatos bemutató a szegedi Városi Múzeumnak még eddig közzé nem tett ásatási anyagáról. Igen tanulságos ebben a kérdésben a múzeum *Deszk* község határában kiásott *D.* jelzésű síranyaga. Ott egy XI. sz. magyar temetőt ásott fel a múzeum, a magyarok itt egy régebbi avar temető sírjai fölé voltak temetve. A természetes dombon feküdt az avarok temetője s a magyarok ezt a dombot felmagasították és újra temetőnek hasz-

nálták. Így most két rétegben heverték ott a csontvázak, alul az avarok, felül a magyarok. A magyarok sírjaiban talált érmek jól datálták a temetőt, mert Szt. István, I. Endre, I. Béla, Salamon és Szt. László pénzei pontosan meghatározták a temetkezés korát. Íjat, nyílat még használtak akkor a magyarok, mert a sírokba is betették, pogány szokás szerint, de kardot egyetlenegy sem találtunk a 206 sírban. A közei *Kiszombor* község határában volt egy másik, 49 sírból álló (E-jelzésű) magyar temető, amely arról nevezetes, hogy szokatlan sok lovastemető volt benne, tizenkettő 49 sírban! Ezek olyan sírok, amelyekbe a harcossal együtt bele temették a sírbatétel alkalmával megölt kedvenc lovát is. Nem az egész lovat, hanem csak a fejét és a patás lábszárait (a többit valószínűleg megették a toron). A zablát és a kengyelt is éppen úgy betették a sírba, mint a „lovas vitéz“ egyéb holmiját: tűzsiholó szerszámát a kovával, kését, ezüstdiszkekkel horított bőrvét, és teljes fegyverzetét, íjját és nyilait a tegezben. Kardot ellenben egyetlenegy sem találtunk ebben a temetőben sem, pedig ezek nyilvánvalóan lovas harcosok voltak.¹ A szegedi múzeum további magyar temetői közül felemlítjük még: *Kiszombor-F.* 40 sírral, *Vedresháza* 87 sírral, *Makkoserdő* (közvetlenül Szeged szélén, a körtöltés alján) 201 sírral. És ezekből sem került elő egyetlenegy kard sem, bár íj, nyílhegy, tegez, csákány és lándzsa nagy számban került elő mindegyik temetőben.

Lehet-e vajon e tények ismerete alapján elhinni azt, hogy a honfoglaló magyaroknak is, mint később a huszárságnak, legfontosabb fegyverük a kard lett volna?

Vannak azonban, akik a kardnak ritka előfordulását azzal magyarázzák, hogy a régi időkben a vas ritka és igen drága áru volt s emiatt bizony a kard is igen drága fegyver lehetett, s ezért nem tették le a sírba a halott mellé.

Az bizony lehet, hogy a kard drága volt, de nem volt a legdrágább és legbecsesebb fegyver. A kardnál sokkal drágább és becsesebb fegyverük volt az íj és a nyíl. Ha pedig megvizsgáljuk a régi magyar sírok anyagát, azt látjuk, hogy minden más fegyver mellett ezt a sokkal drágább fegyvert is bizony betették a sírba, még pedig sokszor, sőt valószínűleg minden harcos sírjába. Ellenben a kevésbé drága kardot nem tették be. Ennek csak egy magyarázata lehet, az, hogy nem volt minden harcosnak kardja. Ritka volt akkor a kard, nem azért, mert drága volt, hanem azért, mert nem volt általánosan használt

¹ Több ilyen közös avar-magyar temetőt tártunk fel Szeged környékén. Külön érdekesség az, hogy a magyarok hogyan szerettek az avarok közé vagy fölé temetkezni. Véletlen nem lehet ez, ennek csak az lehet a magyarázata, hogy ha nem is egyidőben, de közvetlenül az avarok után kerültek a magyarok e vidékre s a temetők még mint olyanok felismerhetők voltak.

fegyver. Valószínűleg csak egyes harcosoknak, talán csak a vezetőknél volt kardjuk, s akkor az valószínűleg nem is annyira harci eszköz, mint inkább parancsnoki jelvény volt. A földre, illetőleg a sírba csak akkor került a kard, ha vezetőt, parancsnokot temettek el.

A honfoglaláskori magyarok fegyverei között minden kétségen kívül a legfontosabb az íj és a nyíl volt. (V. ö. Cs. Sebestyén Károly, A magyarok íjja és nyila, Szeged, 1933). Csupán ennek a fegyvernek köszönhetően minden sikerüket a hofoglaláskor és a kalandozások korában. A honfoglaló magyarok (valamint a hunok, avarok és tatárok is) az ú. n. összetett íj-nak legkitűnőbb fajtáját, a török- v. turkesztáni-íjat használták. Ezen íjnak különös, többszörösen meghajlított az alakja, legtöbbször olyan ez, mintha két enyhén hajlott S-alakból volna összetéve. Anyaga, amelyből készült, vékony, keskeny, rugalmas szárúlemezek, amelyekre a marhaláb- vagy nyakizomzatából való ínrostokból készült vastag réteget sajtoltak rá nagy erővel. Ilyen íjnak az elkészítése rengeteg türelmet, nagy szaktudást és rendkívüli ügyességet kívánt. Azonfelül még nagyon sok időbe is került az előállítás, mert a sokszor ismétlődő szárítási szünetek miatt öt, sőt tíz évig is eltartott egy íjnak az elkészítése. Az ilyen íj gyártása tehát a tudás és tapasztalat akkora mértékét kívánta meg, melynek megszerzése valószínűleg évszázadokig tartott. Elképzelhető tehát, hogy nagy volt az anyagi értéke egy-egy ilyen íjnak, amelynek bőrburkolatát sokszor pompás préselt, festett és aranyozott díszítményekkel is ékesítették és egyes részeit fehér csontlemezekkel borították. Természetesen aránylag igen magas ára is volt az íjnak.

És íme, ezt a kitűnő és nagyon drága fegyvert egyre-másra velük temették a halott harcosokkal a sírba, csakúgy, ahogy beletették a halottak mellé drága ékszereiket, ruhájukat és kedvence lovukat. Bizony, a kardot is beletemették volna a sírba, a többi fegyverrel együtt, ha lett volna. Akinek volt, a csapatvezetőnek, azt annak csakugyan be is tették a sírjába. Hogy az olyan sír halottja, amely mellett kardot találnak, mindig valami előkelőbb harcos lehetett, azt mutatják az egyéb sírleletek, azok gazdagsága vagy kiválósága.

Ez tehát e kérdésben az én véleményem, hogy a honfoglaláskori magyarok nem karddal hadakoztak, nem karddal kaszabolták az ellenséget. Ismerték ugyan a kardot is, de nem ez volt a főfegyverük, még nem is ez volt a jellegzetes fegyverük, mint pl. ma a huszároké. A honfoglaló magyarság főfegyvere az íj és a nyíl volt, ezek mellett használták a kopját vagy dárdát (amelyet azonban a régi időben valószínűleg *gyakó*-nak neveztek) s csak utolsó sorban említhető a kard. Íjja, nyila és dárdája minden harcosnak volt, de kardja nem.

Mivel véleményem szerint csak a csapatvezetőknek volt, a kard talán nem is annyira támadó fegyver volt, mint inkább parancsnoki jelvény. Különbösen is nehezen lehet elképzelni, hogy a magyar könnyű lovasság, ez a hirtelen támadó és gyors mozdulatokban harcoló katonaság, hogyan kezelhette volna azokat a nyilván idegen eredetű, majd egy méter hosszú egyenes kardokat, amelyeket a honfoglaláskori sírokban találtak. De történelmi forrásaink leírása szerint a magyarok harcmodora szinte kizárja az ilyen közelharcra szolgáló fegyver használatát. *Bölcs Leó* bizánci császár mondja Taktikájának XVIII. fejezetében a magyarokról: „Jobbára a távolból való harcban és a lesvetésben lelik kedvöket... lévén ők lovasok, kik nem szállnak le lovaikról... Ellenökre van a kézzel vívott fegyveres mérkőzés is...” (MHK. 37, 39). Ezek után azt kell hinnünk, hogy *Bölcs Leó*, mikor felsorolja a magyarok fegyverét, bizonyára csak bizánci felfogás szerint sorolja fel őket a következő sorrendben: kard, pánccél, íj és kopja. A bizánci katonaság fegyverei fontosságuk szerint bizonyára ebben a sorrendben következtek egymásután, de a magyaroké nem. Ez mindjárt kitetszik abból is, hogy a továbbiakban meg sem említi többet a kardot. „... így a csatában legtöbbje kétféle fegyvert visel, a vállán a felfelé álló *kopját* hordva, az *íjat* pedig kezében fogva s mindkettőt használva, ahogy éppen szüksége van rá; ha azonban üldözik őket, az *íjnak* veszik nagyobb hasznát.“ Továbbá: „Nagy igyekezetet és gyakorlatot fordítanak a lóhátról való nyilazásra.“ (MHK. 35.)

Mindezek után merem kimondani, hogy az a körülmény, hogy a honfoglaláskori és az azután következő egy-két évszázad sírjaiban vajmi ritkán találnak kardot, csakis abból magyarázható, hogy a kard nem volt az akkori magyaroknak jellegzetes vagy éppen legfontosabb fegyverük. És ez természetesen teljesen kizárja azt a feltevést is, hogy a későbbi magyar huszárság a honfoglaló magyarok lovas katonaságának egyenes leszármazottja volna.

Cs. *Sebestyén Károly*.

Reiterkämpfer und das Schwert. (Mit Rücksicht auf das Ausgrabungsmaterial des Städtischen Museums in Szegedin.) Verfasser stellt auf Grund archaologischer Funde und byzantinischer historischer Quellen fest, dass die ungarischen Reiter der Zeit der Landnahme (IX.—XI. Jh.) das Schwert zwar gekannt haben, aber es war nicht ihre Hauptwaffe, sondern *Pfeil* und *Bogen*; weiterhin brauchten sie den *Speer*, dessen altungarischer Name *gyakó* (wörtlich ‚das Stechende‘) war.

Kalapter.

Két magyarkanizsai születésű idősebb úr nemrégiben gyermekkori emlékekről beszélgetett előttem, s eközben egyikük ezt mondta: „Hát arra emlékszel-e, hogy ilyenkor júniusban, vizsga előtt, milyen buzgóan írtuk a kalaptert!“ Arra a kérdésemre, hogy mi az a *kalapter*, azt válaszolták, hogy: „Amolyan vizsgaírás. Íráspróba, melyet az elemi iskolai tanulók nagy gondosan egy díszesen bekeretezett papírlapra szoktak írni, s amelyet aztán a tanító, az évváró vizsgán, tanítványai írásbeli jártasságának bizonyítékaként, be szokott mutatni a megjelent vendégeknek.“ E magyarázatuk után rögtön sejtettem ugyan, hogy mi fán teremhetett ez a furcsa, én előttem eddig teljesen ismeretlen *kalapter* szó, de azon kérdéseimre, hogy milyen eredetű, csak azt ígérhettem meg, hogy majd utánajárok ennek, s ha lesz eredménye az utánajárásomnak, majd közlöm velük. Mivel pedig azt hiszem, hogy ennek a rejtélyes szónak az eredete a Nép és Nyelv olvasóit is érdekelheti, itt közlöm a magyarkanizsai uraknak ígért válaszomat.

Szótárakban keresve ezt a furcsa magyar szót, az a meglepetés ért, hogy eddig úgy látszik, még egyáltalán nincsen szótározva, mert se a MTsz.-ban, se a NySz.-ban, se CzF.-ban, se más, általam hozzáférhető szótárban nincsen meg. De viszont egészen bizonyosnak tartom, hogy latin jövevényszó, egyike a mi nyelvünk igen nagyszámú latin jövevénycinek, s hogy története a következő:

Van a görög nyelvben egy 'bevésni' jelentésű χαρασσειν ige, melynek főnévi származéka a 'berovás, ismertetőjegy, bélyeg' jelentésű χαρακτήρ, amely ugyane jelentésekkel a klasszikus latinban is meghonosodott. De ennek az immár latin *character* szónak később megváltozott a jelentése, mégpedig több irányban is. Egyfelől, lelkiekre való átvitelrel, 'elki ismertetőjel, jellemvonás', majd általában 'jellem' lett a jelentése (innen a francia *caractère*, német *Charakter* és régibb magyar *karakter*, mely azonban, mikor Szemere Bertalan a nyelvújítás korában, 1836-ban e fogalom kifejezésére a *jellem* szót képezte, csakhamar teljesen elavult), másfelől pedig, megmaradva az eredeti konkrét területen, egyrészt 'jelvény, Abzeichen' lett a jelentése (és ebből, mivel az egyes társadalmi osztályok a középkori Nyugat Európában általában valamilyen külső, főleg ruházatszerű ismertetőjellel voltak egymástól megkülönböztetve,* még 'rang' jelentés is fejlődött), másrészt pedig 'írási jegy, betű'.

* Ezen alapul az egyes foglalkozási csoportok, pl. katonaság, vasutasok, bányászok stb. körében szokásossá vált egyenruhaviselés és egy-egy ilyen csoporton belül az egyes egyének rangjának bizonyos jelvényekkel való meg-

A régi latinos világban bizonyára nálunk is közismert volt ez a latin *charakter* szó, mégpedig minden jelentésével, tehát 'írásjegy, betű' jelentésével is. Később azonban, mikor a művelt magyar urak már nem latinul, hanem magyarul beszéltek, és az iskolákban is persze már nem latinul, hanem magyarul tanítottak, lassanként kiment a divatból s idővel teljesen el is felejtődött ez a szó. Ma, úgy látszik, már csak Magyarkanizsa tájékán él egyesek emlékezetében, de családtalanul egymagára álló szó lévén, jelentése is, meg hangalakja is már jócskán elváltozott. De könnyen érthető, hogy végül már nem 'betű', hanem 'elemiiskolás gyermekek vizsgái próbáirása' volt a jelentése, s a hangsorában végbement $r > l$ és $k > p$ változások sem meglepőek. Az eredeti *karakter* hangsor két r hangjának elseje helyébe ugyanis elhasonulás következtében lépett az l , ami egyáltalán nem ritka jelenség nyelvünk hangtörténetében. Ugyanilyen elhasonulás észlelhető pl. — csak néhány érdekesebb példát idézve — a következő esetekben: germ. *Ardarich*: magy. *Aladár*, ném. *armer Reisender* > N. almarázó 'csavargó', (hazai ném. *Zupringer* >) N. *cupringer* > *cuplinger* 'cseléd- v. helyszerző', ném. *Friedrich* > *Feldrö* családnév, Kfelném, *Vierer* 'apró pénzdarab' > R. *filér* (> *fillér*), ném. *Vorreiter* > *fullajtár*, lat. *Gerhardus*: R. *Gelérd* (> R. *Gelért* > *Gellért*), (szláv *gnčar* >) *göroncsér* > *gölöncsér*, R. *Harábor* > *Halábor* helynév, Kfném. *Kramaere* > *kalmár*, hazai ném. *Krumpiern* > N. *kolompér* 'burgonya', (lat. *registrum* >) R. *regyistrom* > R. *lagyistrom* (> *lajstrom*) stb., stb., mert még nagyon sok ilyen lehetne idézni. A R. *karakter* hangsornak ilymódon keletkezett *kalakter* alakváltozatában aztán még magánhangzó és foghang közötti $k > p$ változás is történt: **karakter* > *kalapter*, mint pl. R. *Kökcse* > R. *Köpcse* (~ *Köpcsen* hn.), lat. *hectica* > N. *heptica* 'tüdőbaj', lat. *lectica* > N. *lęptika* 'hintőszék'.

Ime, ez a *kalapter* rejtélyének megfejtése. Most még csak azt kellene tudnunk, hogy vajjon ismerik-e ezt a szót a bács-bodrogmegyei Magyarkanizsán kívül még egyebütt is?

Horger Antal.

jelölése. (Ez utóbbiakról ismerjük meg pl. hogy egy velünk szembejövő egyéb-ként ismeretlen katonának tizedesi-e, őrmesteri-e vagy alezredesi-e a rangja.) Hogy ezen rangjelzéseknek egykor latinul (és franciául, németül is) *charakter* volt a nevük, annak emlékét még ma is őrzi a német *Titel und Charakter* kifejezés. Ez t. i. eredetileg, keletkezése korában, azt jelentette, hogy az uralkodó valamely érdemes vagy kedvelt emberének nemcsak bizonyos címet adományozott, hanem egyúttal azt is megengedte, hogy az e című foglalkozással együttjáró rangjelzést, jelvényt is viselhesse. (A mai hivatalnoki hierarchiában ennek a *Titel und Charakter* kifejezésnek, valamint magyar *ólm és jelleg* fordításának már más a jelentése.)

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

(Folytatás.)

Bizony olyant mond, ami nincs, mikor azt mondja is, hogy azért hibáztatom az ő Julianusának archaicusnak-szánt „erdőbenne“-féle alakjait, mert nem ismerem a Halotti Beszéd *uruszágbelé* alakját. (L. Kodolányi: Magyar Élet VI : 4. sz., 6. l.)

Mert hát ismerem.

De olyan magyar nyelvi ántitálentomnak még én sem tartottam Kodolányit, hogy azt higgyem róla, hogy azokkal a furcsállottam *erdőbenne*-féle ál-régiességeivel az *uruszágbelé*-féle valóságos régiségeket akarta utánozni. Hiszen én azért ütköztem meg az ő *erdőbenne*-gyártásán, mert ezáltal a Halotti Beszéd korában is megvolt *erdőben* nyelvtani alakot — cigányosan minél sűrűbbre a riktó fótokat! — még *-e* személyraggal is cifrázta (*erdőbenn + -e!*), már pedig az *uruszágbelé*-n nincsen személyrag, sem a Halotti Beszéd *iowben* (> mai 'jóban') szaván nincsen személyrag, ezen is a puszta *-ben* rag van, mint a magyarul tudók *erdőben* szaván. Aki úgy beszélt volna, hogy „*erdőbenne*“, azt a Halotti Beszéd jó magyar szerzője és Julianus jó magyar egykorácsai Zerkonnak járó módon jól kinevelték volna *uruszágbelé*-analogiájára való hivatkozásával egyetemben. Kodolányi az *erdőbenne* képtelenségét csak *uruszágbeléje* vagy *jóbenne* alakkal cáfolhatná meg, ilyen azonban nincsen sehol — Kodolányi kisujján kívül. (L. Mészöly: NNY. I : 38.)

Visszafordíthatnám Kodolányi szavait, hogy „nyilván nem ismeri a Halotti Beszéd *iowben* (> jóben > jóban) szavát“ s ezért nem mer becsületes *erdőben*-t írni. De nem teszem, mert nem akarok hazudni.

Nem akarok olyant sem mondani, ami nincs.

Elhiszem én pálóczi Horváth Lajosnak is, hogy „az Elsodort Falu óta nincs még egy írónk, aki annyira belemélyedt volna a magyar őstörténet tanulmányozásába, az archeológiába, a finnugor nyelvészetbe, a turkológiába“, mint Kodolányi. (L. Magyar Élet VI : 6. sz. 12. l.) Elhiszem, hogy sok mindent összeolvasott.

Csak éppen, hogy nem értette meg.

A műkedvelő előadásokat rendezni szokott Marsó borbély is dicsekedett, hogy ő már végigolvasta a Divat Szalon minden évfolyamát — úgy is volt! — A Divat Szalon mégsem tartotta közölhetőnek egyetlen beküldött művét sem.

Azután meg hányszor jöttek hozzám első osztályból kibukott tehetségek szülei avval a mentséggel, hogy:

— Pedig igón tanút; mikó kikérdöztem, énnéköm mindég tutta a latint is.

Ei is hittem. És azt is elhiszem, hogy Kodolányi a finnugor

nyelvészetet is jól tudja — pálóczi Horváth Lajosnak. — Csak éppen énnékem nem.

Ha pedig már benne vagyok az emlékezésekben, hát mielőtt újra a Kodolányi-féle „falvak-val“-val vallatózsnám, elmondom, hogyan jártunk a ** néni boltjával.

** néni gazdag lány volt, gazdag kiskunhoz ment férjhez. Fia már kamarásságot akart, (maga csak az előleg kétszáz forint volt), de elakadt az apjánál. No azért megtanult raccsolni, huszár-önkéntes volt Pardubitzban, s még adótiszt korában is e-ző kiejtéssel köszöntötte „fel“ a vándortársulat primadonnáját, Esmeraldát.

Úgyhogy apai, anyai elfogyván, ** néni boltot nyitott — forgó tőke nélkül.

No pártoljuk a magyar bótost: elküldtünk hozzá egy kiló nullás lisztért.

** néni azonban visszaizent:

— Tisztótetí a tekintetős asszony a tekintetős asszont, azt izeni a tekintetős asszony a tekintetős asszonnak, hogy nullás lisztöt nem adhat, de van' igön szép képes levelezési lapja.

Nohát én is nullás lisztet kértem Kodolányitól, de ő képes levelezési lappal kínál.

Falvak szavát hibáztattam mint archaismust, mivel a *falvak* csak gyártott, újkori, irodalmi alak, a *faluk* az ősi és a népi. Keresem hát Kodolányin, adjon elő a régiség vagy népiség fiókjaiból egy szál többesszámú *falvak*-ot (Mészöly: NNy. I: 39); ő pedig visszaizen, hogy tele van a boltja *Imilyenfalva*, *Amolyanfalva* egyesszámú helynevekkel, hát érjem be vele.

Tudom.

Vannak olyan *faluk*, melyeknek neve vége *-falva*, ilyen *Bethlenfalva* is, de tudom azt is, hogy Bethlennek nem egy *faluja* volt, *falva* egy sem — tudja ezt az, aki nem ugyan a *falvak*-ot, hanem igazán ismeri a régi írásokat és a *faluk* nyelvét. Az órmányságiakét is, melyekben Kodolányi süketen járt.

Azt követeli tőlem Kodolányi, hogy ha *daru*-ra azt mondom: *darvak*, akkor a *falu*-ra azt mondjam: *falvak*.

Mit tegyek most, hogy elhárítsam azt a gyanút, hogy csak a zsidó nagytőke kedvéért üldözöm a *falvak*-ot szabadkőmívesi vakolókanalammal?

Valami „írómészárlás“-sal nem foglalkozó nyelvésztekinélyekhez kell fognom magamat.

No jó lesz egynek Szenci Molnár Albert, másíknak meg — eltekintvén az eltekintendőktől — a ***-i hentes.

A ***-i hentes, mikor a fia tanárait vendégül látta, így kezdte a pohárköszöntőt:

— Méltóságos Tanarak!

Ejnye, ejnye! Ha tehát a ***-i hentest nézem, akkor mégis

Kodolányinak van igazsága: *számár, szamarak* — tehát: *tanár, tanarak*. *Daru, darvak* — tehát: *falú, falvak* — sőt talán *gyalu, gyalvak* is?

Igen ám! De Szenci Molnár Albert meg olyan fontosnak tartotta a *falú* és *daru* ragozása között való különbséget, hogy külön paradigmában tanította a *falú* — *faluk* ragozást, különben a *daru* — *darvak*-ot az ő 1610-iki Grammaticájában (CorpGr. 136—137).

Tehát Szenci Molnár meg engem igazol: ő *falvak*-ot nem ismer, csak *faluk*-ot.

Mi hát az igazság?

Megvallom, az, hogy odatlan kell hagynunk ezt a csomót. Mert én mellettem csak Szenci Molnár Albert tanuskodik, de Kodolányi mellett a ***-i hentes.

E mián búsultomban követém Kodolányi példáját: „undor“ és „keserűség“ miatt „nem lépek a nyilvánosság elé“ (l. Magyar Élet VI: 8. sz. 14. l.) — de csak egy hónapig bírom így ki.

(Egy hónap múlva — Kodolányi meddig bírja? — folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

XVIII-ik századi őszi vadászataink verses emléké.

Solymászó erdélyi menyecskek.

(L. néhai Galántai Gróf Fekete János' Magyar Munkái, I-ső Rész. M. T. Akad. Kézirattár. Irók 4-r. 73. sz. I. R.)

Az Ősz.

Ének.

Nóta.

Királyi mulatság erdőben sétálni etc.

Faludi.

Őszbe Diánának indul vadászása,
Vadakkal ártatlan harcok árnyékszása,
Már meg fúvták a' kürtjeit,
s' Pórázra vették ebeit,
Erdőn zeng a' kopó,
Tarlót tipor a' Ló.

A' félénk özetske bokorból hajtatik,
 Ligetben a' Vad kan haragra bojtatik,
 Bízik a' Szarvas lábára,
 Még is rá jut a' puskára,
 Bár hegyen földön mász,
 Ha serény a' Vadász.

Három agár szijjon Lóról vezetette
 A' fel serkent nyúlra lévén eresztette
 Nem kéméli gyors futását,
 's Meg előzvéen nyúl ugrását,
 Tsak hamar el kapta,
 's Agyon is harapta.

Úrfiak Lovászok utánnok futtatnak,
 's Míg a' Nyúlat úzik hajhát rikoltgatnak,
 Azután fel kötvén Lóra,
 Jutnak ismét nyenyihóra,
 Azt is el fogatják,
 's Agarak nyugtatják.

Egyet Nagy Úr fogott aranyos pórázon,
 Verhenyeges tarka, kinek neve Jázon,
 Mert Sóló 's maga hármat ér,
 Nem lévén nyúl kit el nem vér.
 Meg fogván el hozza,
 's A' Lóra nyomozza.

Hát a' tudós Visla józan elmésségét,
 Talán el hallgatnánk engedelmességét,
 Foglyok nyáját ki hajhászsza,
 ' Azt olly lappangva meg mászsza,
 Hogy könnyen hozzá férsz,
 's Biztos lövéshez érsz.

Más-szor a' fűrjeket keríti tarlóba.
 Hogy számosan foghasd őket a' hálóba,
 Hogy ha pedig Nyúlra jutott,
 Tsak tiltsd utánna nem futott,
 Kergetvén sebjebe
 Urának kedvébe.

Erdélynek termékeny hét tsútsú halmain,
 Szép Menyetske Karvalyt hord húsos karjain.
 's El fogat véle reptébe
 Kótsagot Lovon ültébe,
 's A' Karvaly kézre tér
 Míglen máshoz nem fér.

Kárpátnak hegyei hangosb kürtölésbe
 Ekhókat zendítnek, medve törvén résbe,
 Borzad a' bőr a' kérkedőn,
 Mert a' Medve morogva jön,
 A' Vadász reá lö,
 Hol fakad a' fül tő.

Bizonyos lövésre vehetvén a' Medvét,
 Minthogy puskájában glóbbist 's posztokat vét,
 Jól czéloz szőrös fejére,
 Bizhatik is fegyverére,
 Félsz le száll a' fárol,
 's Medve bőrt nem árol.

Már Diána' nyája sátorra verődik,
 's A' sok válogatott petsenye sütődik,
 Nimfák töltnek poharakban,
 Vidül öröm Vadászakban,
 Kezdik ők forgatni,

Osztán jó tűz mellett pípára gyújtanak,
 's Egy nagy köpönyegen kotzkákkal játszanak,
 Így mulatván estve felé
 Míg hold szarvát nem emelé,
 Ismét virradóban
 Mennek vadászóban.

Közlő: *Mészöly Gedeon.*

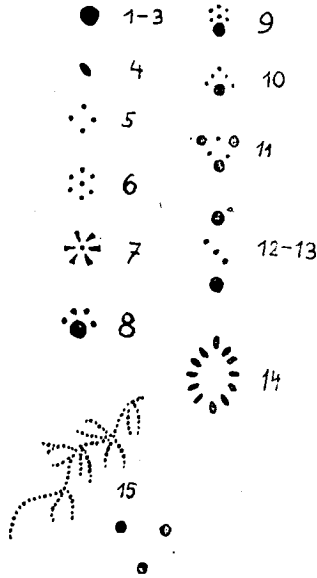
Képfestőminták elnevezései Gölnicbánya környékén.

A falusi viselet alakulását, általában a nép ízlését már kis rőfösüzleteink, boltjaink is nagyban befolyásolják. Egy ügyes, élelmes rőfös úgyszólván új parasztdívatot tud teremteni a környék faluiban, erre Kassán szép példákat találtam. De a falu is válogat, osztályoz, nem minden elemet egyforma kedvvel fogad be és szív fel ízlésébe. Gyakran azt tapasztalhatjuk, hogy még az egymás mellett lévő faluknak is merőben eltérő a dívatjuk, különböző darabokat választanak ki maguknak, ha közös forrásból, üzletből szerzik is be a hozzávalót.¹ Ezzel kapcsolatban egy *gölnicbányai képfestőüzem* mintáinak útját mutatom be.²

¹ Az egyén elfogadja a közösség (a falu) ízlését, azonban bizonyos határokon belül maga is válogat. Tanuja voltam annak a jelenetnek, amikor egy papirkereskedésben két környékbeli tót asszony negyed óráig válogatott a stelázipapírok közt, de egyet sem találtak megfelelőnek.

² *Gölnicbánya* kevert lakosú kisváros, 1910-ben 3333 lakosa közül 2095 német, 1098 tót, 606 magyar volt. A környékbeli faluk tót népességűek, csak

A gölnicbányai *Mauritz* kékfestő üzem régi családi mester-ség. Még ma is részben a régi fa kékfestő dúcokat (*Drucker*) használják. A tarkázáshoz szükséges anyag (*Pap*) összetétele családi titok. Régi, lóval hajtott nagy famángorlójukat csak az utóbbi években bontották le. Érdekes különben, hogy egymagával a mángorlással is sokat lehet keresni, pld. Korompán külön mángorlómester van.

1. ábra. Kékfestőminták Gölnicbányáról.

Kétféle anyagot festenek: a falusiak által otthon szőtt dolgokat és kész gyári árút. Ma már kevesebb a házi szőttes, talán még Kojssórol hozzák a legtöbbet. Végeredményben a házi szőttes a kékfestéssel drágább, mintha kész festett árút vennének, de azért némelyek még ragaszkodnak a maguk készítette holmihoz.

Idővel változik a falu izlése is;³ így pld. a régebben mintázott

Szepesremete német, azonkívül érdekesen kevert lakosú *Szalánk*. *Alsószalánknak rutén, tót, magyar, német* a lakossága, *Felsőszalánknak rutén, egy kevés tót és német*. *Rutén* eredetre vall a ma már tótnak nevezhető *Kojssó* lakóinak gör. kat. vallása.

³ Az első világháború után megváltoztak helyenként a dolgok, de nem egyformán. Így Kojssón régebben csak az ingvállat, kötény szélét hímezték, ki, a huszas évek után a hímzés szélesebb felületre kúszott.

*

Rövidítések: F = *Nagyfölkvár*. G = *Gölnicbánya*. H = *Kassa-hámor*. K = *Kojssó*. Kb. = *Kassabéla*. L = *Ladna*. O = *Oruzsin*. Sz. = *Szalánk*. Szr. = *Szepesremete*. Z = *Zakárfalu*.

kendőket ma sorra visszahozzák, hogy fesse át a kékfestő egy-színűre, pld. feketére (*Jekelfalu*). *Egyetlen falunak mindig egy-öntetű, azonos az izlése*, mindig ugyanazokat a mintákat kérik festésre. Pld. Zakárfalunak 7—8 mintája volt; egy férjhezmenő lánynak minden mintából kellett egy-egy szoknyájának lenni. Ezenkívül még három kékkendő is hozzátartozott a kelengyéhez. Kojson a vásznat erősen kékítik; (a kék színű sáv feltűnő a házakon is). Az egyes mintákat nem a kékfestő nevezi el, hanem a falusiak, minden faluban más-más névvel. A divatos minták elnevezései a következők:

1. *Hrašková*. (Z.) — *Z malina hrachami*. (Sz.)
2. (Előbbinél nagyobb pettyek). *Čerešnové*. (K.) — *Okate*. (H.)
3. (Nagyobb pettyek). *Okatami*. (Z.) — *Okata*. (K.) — *Velké hrachig*. (Sz.)
4. *Pšeničková*. (Z.) — *Rajšiková*. (Z.) — KojSORól nem kérik.
5. *Štyri džobky*. (H. Kb.) — *Hamorská*. („Hámori minta“, mert Kassahámoren szeretik. K.)
6. *Okruchlina*. (Kb. L. O.)
7. *Hviezdečkova*. (Kb. O. L.) — *Sternchen*. (G.)
8. *S kvietečkami*. (Z.) — *Kukurucová*. (Sz.) — (*Mačetlapky*. (H.) — *Benza*. (G.)
9. *Hruženková*. (Kb.) — *Kubričková*. (F.)
10. *Kubričková*. (Csak Kojson szeretik.)
11. *Riedky kvietky*. (K.) — *Mlynárova*. (K. ritkábban.) — *Statečna*. (K.)
12. *Rizkašová*. (K. Z. F. J.)
13. (Előbbinél nagyobb.) *Ovšena*. (H. Z.)
14. *Okate*. (K. Z.) — *S venčikami*. (Z.)
15. *Flašové*. (U.) — *Dörnchen* (Szer.) — *Do prednej poly*. (K. A szoknya első részébe varrták.)

Dr. Vajkai Aurél.

Benennungen der Blaufärbemuster in der Umgebung von Gölnitz. In der Umgebung von Gölnitz in der Zips sind hauptsächlich nur kleine Dörfer mit slowakischen Einwohnern. Die slow. Weiber bringen ihre zuhause gewebte Leinwand zu einem Färbermeister in Gölnicbánya. Jedes Dorf hat seinen eigenen, von anderen abweichenden Geschmack und dem entsprechend wählen sie die Färbemuster aus. In einem Dorf z. B. musste ein Mädchen vor ihrer Heirat 7—8 Röcke haben und jeder wurde mit einem anderen Muster bemalt. Aber aus jedem Dorfe verlangt man immer dieselben 7—8 Muster. Dasselbe Muster hat in verschiedenen Dörfern verschiedene Namen. (Siehe 1. Abbild.)

Eine alte deutsche Handschrift

aus dem XV. Jh. in der Münch. Staatsbibl. über das Leben der h. Margarete.

Wie sie das Leben der Heiligen für sich bildet und mit Worten und mit Werken dem nachfolget. Das sechst Capitel. (Fortsetzung.)

In denselben Zeiten was ein Provincial. Es mocht der vorgenannte sein, der begehrt von Herzen, dass ihm von Gott geoffenwart würd, was und in welchen Stückchen bestanden und gewesen war der Altväter Volkummenhait und mit welcherlei Übung sie kunnten wer'n in so hoher Bekanntnüss Gottes, als ihre Geschrift innehält.

Da ward ihm fürgehalten, und gezeigt im Schlaf ein Zettel geschrieben mit güldern Buchstaben und ward zu ihm gesprochen:

— Bruder, steh auf und les!

Da las er also, das ist die Vollkommenhait der alten Väter: Gott liebhaben, niemand verschmähen, denn sich selbs allein, und niemand urteilen.

Also da er diese Geschrift gelesen hät, verschwand das Gesicht.

Da der Provincial darnach als er kam zu der seligen Jungfrau S. Margarete und ihr und den andern das Gesicht gesagt hät um Besserung willen, nahm sie die Lehr also zu ihr Gedächtmüss, wiewohl sie vormals erzundet was in der Lieb Gottes, doch tät sie mehr Fleiss Gott imbrünstiglicher zu lieben und in seiner göttlichen Forcht zunehmen und sich selbe zu verschmähen, als vorstätt.

Die selig Jungfrau Maria hät stets in ihren Gedächtnüss und redet oft süsslich mit den andern von dem heiligen Leben und Werke ihrer seligen Vordern ihr's Geschlechts als von Sankt Stephan dem erst gelaubigen König in Ungern; wie der mit seinen Predigen und heiligen Leben bekehrt hät die Ungern von dem Ambeten der Abgötter; Sankt Heinrich, sein Sun, der des römischen Kaisers Tochter zu der Eh hät und bede heiliglich lebten und unversehrte Keuschhait hielten untz in ihr End, als sich das nach dem Abgang der Seligen Sponsen und Gemahel in warer Kundschaft gefunden hat; Sankt Ladeslaw des heiligen Küniges, wie der wider die Heiden gefochten hät; sein reiches Almosen, das er mitteilt hat den armen; sein emsiges Beten und ander sein heilig Übung der Tugend und strenge Untertänigung seins Leibs in aller Hartigkeit des Wachens und Fastens und ander selig Werk als des Zeignüss geben die grossen Wunderwerk, die Gott durch ihn noch heut würket. Sie betrachtet auch die loblichen Verdientnüss Sankt Elsbeten, ihr Basen, der Heiligkeit Lob und Wirdigkeit ausschreit und erwirdigt die ganz heilig Christenhait und christelich Kirch.

In solchen Betrachtungen und seligen Gesprächen kümmert sich die selig Schwester S. Margaret mit seufzenden Herzen und

Begehrungen, dass sie durch ihr und der andern heiligen Gebet auch möcht in ihr heilig Fusstapfen treten und nachfolgen und würdig werden durch Gottes Gab zu kummen zu den Samnungen der heiligen Gottes. Darum sie Gott nun tröstet mit ewiger Seligkeit und Freuden, der sie nimmer verlassen mag.

Ihren Vater den ungerischen Künig vermahnnte er stetiglich, so sie des fügliche Zeit hät das, dass er die Kirchen Gottes in seinem Reich nit liess verdrücket werden von den tyrannischen Fürsten und Ritterschaft, dass er arm Leut, Witwen und Waisen und ander arm Person schützt und schirmet.

In den Dingen ward sie erhört, wann um ihr's Offenwarn heiligen Wandels willen ward sie selten weder in klainen, noch in grossen Sachen wider sunder ihr Bitten war genehmn. Ja auch so sie bat für die, die den Tod verschuldt hätten.

(Fortsetzung folgt.)

Gedeon Mészöly.

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.
(Folytatás.)

Mikoron ez szentségös szűz szól vala az ő attyával és ő bátyyával, István királyval, ő szüleével, és egyéb attyafiaival, (61) az ő beszéde alkotmas időben vala mindenkoron intő és könyörgő beszéd, miképpen Béla király gyakorta megmondotta az uraknak, hogy ötet az ő leányja, Szent Margit asszon, azon kéri, hogy Istennek egyházát az ő országában ne hadnája megnyomodni¹⁷⁵ (avagy megnyomoréchtani) kemény fejedelmeknek miatta és egyéb fejedelmeknek, vitézeknek miatta, és hogy szégényeket, özvegyeket, árvákat és ilyenféle nevolyásságos¹⁷⁶ személyeket oltalmazna.

És sokakban meghallgattatik vala Szent Margit asszon az ő attyától, Béla királtól és attyafiatól, mert az ő életinek nyilvánvaló szentségéért alég hogy valaki az ő attyafiai között soha az ő akarattya ellen tött volna az-időben; jóllehet azután sokakat szenvede, de engednek vala az ő kérésének még azokért és, kik méltók valának halálra: szabadulást vésznek vala; (62) és szé-

¹⁷⁵ Nem *nyomódní*, mint Baros hibásan véli. A *nyomódní* nem reflexív (visszaható) íge, hanem frequentatív (gyakorító) képzős, mint *löködní*, *pöködní*, *döfödní*.

¹⁷⁶ A magyar *nyavalya* eredetibb alakja; a szláv *nevolya* átvétele.

génségben megnyomorottakat¹⁷⁷ megseggél vala, úgyhogy ez szent szűz mindenkinek kiváltképpen való hiedelm¹⁷⁸ vala minden ő szükségékben.

Ésmég ez szentségés szűznek ő keménségés pénitencia-tartásáról bizonságot töttenek az-időbeli szórorok és úgy mondottanak, hogy ez Szent Margit asszon karácson estin, nagypéntkén, nagy-Bódogasszon estin és egyéb-Bódogasszon estin és egyéb nagy innepök estin veri vala (ostorozja vala) őmagát oly igen keményen, mígném ő gyengéségés testéből vér bőséggel kijű vala, és veri vala ez szent szűz őmagát némikoron töviskés vesszővel, némikoron kedég az szűl-disznónak¹⁷⁹ bőrében csinált vesszővel (ostorral).

Mikoron pedig Szent Margit asszon (63) az ő vállaiban való fájdalomért, kit ő halálának előtte négy esztendeig szönetlen szenvedé ez szent szűz, tehát ez időben őmagát ostoroztattya vala szóror Szabínával, ki őnéki jelés titkossa¹⁸⁰ vala.

Égy időben, mikoron Szent Margit asszon az földről félkölt volna ő imádságából, Szent Margit asszonnak ő vállának csontya kiméne ő heléből, úgyhogy Szent Margit asszon kezde érzeni nagy fájdalmat ő vállában. Tahát az priorissa és az egyéb szórorok kezdenek bánkódní és keresnek vala orvosságot, kivél meg-ovosolhatnáják Szent Margit asszont.

Ezékét látván egy szóror, Szent Margit asszonnak öccse, István királnak húgának,¹⁸¹ Anna asszonnak leánya, Margit asszon, kezde önén-magában ezenképpen mondani, olyha megmevetvén:

— Micsoda ez, hogy ez egy szérzetösről (apácáról) enné nagy gond vagon ez orvosságokért?

(64) És legcttan ez szóror Margit kezde érzeni nagy fájdalmat az ő jób vállában ugyanazon helyén, hol Szent Margit osszonnak fáj vala. És tehát legcttan ez szóror méne és esék Szent Margit asszonnak, ő nényének, lábához, és megmondá,

¹⁷⁷ Az *i-sz-ik* ígében az *-sz-* praesensképző, az ígető pedig csak *t-*; ebből lett a *-tt-* mult. időjellel: *i-tt-am*. Az *aloszik* ~ *aluszik*, *haragoszik* ~ *haraguszik* ígében is praesensképző az *-sz-*; az *alottam* ~ *aluttam*, *haragottam* ~ *haraguttam* alakban pedig a *-tt-* mult. időjel van. Az *aluttam*, *haraguttam* nem *aludtam* ~ *haragudtam* alakból lett. Volt a régi nyelvben *haragoszik*-típusú *nyomoroszik* íge is, ennek mult ideje és igeneve a *-tt-* képzővel: *nyomorott*, ennek többese: *nyomorottak*.

¹⁷⁸ *Hiedelm* > *hiedelēm* jelentése: 'oltalom'. Ebből lett a 'bizodalom', ebből a 'hit' jelentése. A *hit* szó eredetibb jelentése is 'bizodalom' volt. Valakinek *hite* és *hiedelme* épügy egy tőből való, mint valakinek a *bizta* és *bizodalma*. Bárczi téved abban, hogy a *hit* szót elváltasztja az 'oltalom' jelentésű *hiedelēm*-től a Szófejtő Szótárban.

¹⁷⁹ *Szűl-disznó* > *szűl-disznó* és *sün-disznó* változata.

¹⁸⁰ *Secretaria* sua.

¹⁸¹ *Húga* helyett is mondták: *öccse*. Gyerekkoromban örgebb úriasszonyok még gyakran mondogatták a fiatalabbaknak: *öcsémasszony*.

valamit öröla gondolt vala. Azt és mégmondá néki, minémő fájdalm esött vala örjá ez illyenféle gondolatért. Mondván ő bönét, kéri vala, hogy megbocsátnája az ő bönét.

Monda Szent Margit asszon:

— Szerető atyámfia, Úr Isten megbocsássa néked.

Ez beszédék elvégezvén,¹⁸² legottan meggyógyúla ez szóror.

Ez szóror kedég az ő gyógyúlását mégmondá szóror Margarétának — ki vala Makhóviai Gvillínusnak, e hercegnek lejánja — és szóror Érzsébétnek, István királ lejánjának, és szóror Máriának, Mihál úr lejánjának.

Ésmég ez szentségés szúz gyakorta (65) kéri vala komplétának utánna szóror Örzsébétét, szérémiai ispán úrnak leányát, hogy elmennyen vele, és hogy ez szent szúznek disciplínát agygyon.

Tahát ez szóror félvészi vala az vesszöt, és veri vala Szent Margit asszont, Szent Margit asszon kedég úgy mond vala ez szóroznak:

— Verj, ostorozj engémet igén erőssen!

És ez szóror veri vala Szent Margit asszont oly igén erőssen, hogy óbelöle kijú vala az vér. Ez szóror kedég veri vala Szent Margit asszont nagy keserő sírással, kényérölvén őrajta.

Ez disciplínának ő vesszői valának közenségés disciplínának vesszői; némikoron valának töviskés vesszők, és ez vereségéket (disciplínákat) vészi vala némikoron az refektóriomba, az ajtót jól berekesztvén, és némikoron az kapitulum-házban.

Ez szentségés szúz ez disciplínának gyönyöröségét mégtanolá még (66) kiset gyermek korában. Mert mikoron még Beszprímét¹⁸³ laknék, és mikoron az szórorok komplétának utánna disciplínát vésznek vala, ez szent gyermek az földén az ő mestérének mellette létérdeplik vala, és kér vala disciplínát, miképpen az egyéb szórorok, azután elmégyén vala az sektrestyében és önénmaga vészén vala magán disciplínát.

Minekutánna kedég ez szent szúz jüve ez Bódogasszon-klastromában, gyakorta kéri vala az ő társát, szóror Örzsébétét, Olimpiadis asszonnak leányát, kivel egy könben tanólnak vala, hogy ötét mégdisciplínálja; és ez szóror mégdisciplínálja vala ez szent szúzet. Némikoron disciplínálja vala közenségés vesszővel, némikoron kedég oly vesszővel, kinek töviske vala.

Ésmég egy napon Szent Margit asszon komplétának utánna hívá el vele szóror Benediktát az kapitulum-házban, és Szent Margit (67) asszon ada disciplínát ez szóror Benediktának. Ez

¹⁸² Beszédéket elvégezvén. Régen a *-ván, -vén, -va, -ve* képzős ige-nevek tárgya ragtalan volt; mint ma is: 'k a l a p levéve'.

¹⁸³ *Beszprímét* > *Veszprémét* hol? kérdésre felelő helyhatározó. *Ma* -ben raggal mondjuk: *Veszprémben*.

szóror Benedikta és Szent Margit asszonnak kérésére ez szent szűzet oly igén veré, hogy az nagy vereségnek miatta megfáradott vala ez szóror Benedikta.

Ěsmég ěgy szent innepnapon Szent Margit asszon szóror Szabinával mēne ěgy házba be, mēly ház oly igén sētét vala, hogy sēmmit őbenne nēm láthatnak vala; demaga mikoron Szent Margit asszon lēvetētte volna az ő ruháját, hogy őtet ez szóror Szabína mēgvernēje, legottan az ház oly igén mēgvēlāgosodék, mintha nappal volt volna. Mikoron kedēg Szent Margit asszon fēlvōtte volna ěsmég ő ruháját, az ház lōn ěsmég olyan sētét, mint elēbb volt.

Ěsmég ěgy nēmōnēmō napon ez szóror Szabína, mikoron igén haragutt volna ěgy nēmōnēmō bosszúsāgtételrēl, és gondolkodnēk az ő szűvēben ezrōl, (68) és kērnēje az Ūr Istent, hogy az haragot elvēnnēje az ő szűvēből, de mikoron ezt sēnki nēm tudnāja: tahāt Szent Margit asszon elmēne ez szórorhoz, és monda nēki:

— Nē akarj szomorodni.

Ěs mind mēgmondā, valamit ez szóror gondolt vala.

Ěz dolog kedēg vala azon esztendōben, kiben Szent Margit asszon mēghala.

Ěsmég ez szentségēs szűznek ő kemēségēs pēnitēnciājārōl úgy vagon mēgírván az ő szentségēs életirōl, hogy ez szent szűz kéré szóror Āgnēst, hogy ōnēki segēllene csinālni ěgy kapcāt, mēly kapcāban belōl ez szent szűz tōtt (avagy varrott) vala aprō, hēgyēs vas-szēgeket, és ezēnkēppen viseli vala ő lábāiban az Ūr Istenlērlt nagy szerelmel.

Ěsmég ez szentségēs szűz, mikoron akarja vala venni Krisztusnak szent testēt, annak elōtte ěgy nappal elkezdī vala Szent Margit asszon vecsērnyētōl fogva, és áll vala (69) imādsāgban nagy ājtatossāggal és siralmal, és mikoron elhívattatik az kánt-rixtul, hogy mēgmongya az ő versēt, tahāt elmēgyēn vala és mēgmongya vala, azután ěsmég mēgtēr vala az ő imādsāgira. Ěs ugyanazon estve konplētānak utānna ēnekli vala igén ājtatoson, magas szóval és siralmakkal az Szālve Régināt.

Azon ājtatossāgban áll vala vetērnyēn és, vetērnye után nyugoszik vala ěgy keveset, és hajnalban ěsmég mēgtēr vala imādsāgra mind misēig, és az misēn vēszi vala Krisztusnak szent testēt tizēnōtszēr esztendeig. De mikoron az szórorok Szent Margit asszonval ōszve vēszi vala Krisztusnak szent testēt, Szent Margit asszon elterjeszti vala ōmagāt az földre, és nagy siralmakkal, szōpēgēsēkkel¹⁸⁴ (70) várja vala Krisztusnak szent testēt, és úgy vēszi vala ōhozā nagy ēdēssegēs ājtatossāggal.

Minekutānna kedēg Szent Margit asszon vēszi vala Krisztus-

¹⁸⁴ A *szēpēgēs* régi jelentése 'zokogás'.

nak szent testét, vészi vala egy felől az keszkenőt, és tartya vala mind addég, míg nēm az egyéb szórorok mēgkommunikálnak vala; és ezt tēszi vala nagy ájtatossággal. Mikoron mēgkérdik vala az szórorok Szent Margit asszont, hogy miért tartanája ezēnkēppen az keszkenőt, úgy mond vala Szent Margit asszon:

— Azért tartom, hogy jobban láthassam Krisztusnak szent testét.

Annakutánna ez szent szűz marad vala mind tellyes napestig ájtatos siralmban vecsērnyéig, és olyha sēmmit nēm észik vala, és inkább szeret vala ájtatossággal sírnia, hogynēm ēnnie. Mikoron kedég az asztalhoz mégyēn vala ēgyebekkel, tahát az ő orcáját befōdi vala az ő vélomával, és ő kezeit őszve⁽⁷¹⁾tēszi vala. Ezēnkēppen imádkozik vala mind ebédōccaka¹⁸⁵ étel nekōl.

Ēsmég egy időben, mikoron az szórorok Szent Margit asszonval őszve mindszent-napján akarnának mēggyōnni és kommunikálni szokás szerēnt, mikoron immár Szent Margit asszonnak kellene mēggyōnnia és mēgkommunikálni ez felől mēgmondott mindszent-napján, lēle Szent Margit asszon egy szórtort, hogyki őnéki nēm szōlt vala három napon, és kezdē Szent Margit asszon kételkedni, hogy nētálám valamiben mēgbántotta ez szórtort: elméne Szent Margit asszon, és ez szórnak lábainál őmagát lēterjeszté, és úgy kér vala bocsánatot.

Ezt látván egy szóror, Szóror Katērina, észtergami Sennye úrnak lēánya, monda Szent Margit asszonnak:

— Asszonyom, mire tēszi ilyen?

Monda Szent Margit asszon:

— Bocsánatot kērek ez szórtortól, hogy ha valamiben (72) én őtet mēgbántottam, mēghocsásssa énnékēm, mēnekelōtte én mēggyōnjam és kommunikáljam.

Ēsmég ez szentségēs szűznek szájából soha sēnki mind ő tellyes életiben nem hallott valami szērnyű¹⁸⁶ beszédēt avagy káromlást avagy valami bosszú-beszédēt; de ha valamēly szórtortól mēgbántatik vala ez szent szűz, nēm várja vala, hogy az szóror tégyēn őnéki véniát, azki őtet mēgbántotta, hanēm ez szent alázatos szűz elmégyēn vala, és véniát tēszen vala az szóror lábainál, ki őnéki valami bosszút tōtt. Mert oly igēn békességēs vala ez szent szűz, hogy akármēly igēn nagy bosszút tōttek avagy mon[dt]ak néki, mindēnkoron nagy békességgel szenvedi vala el.

Ēgy időben az ő mestēre, Olimpiadis, mēgfeddé Szent Margit asszont az ő sok imádságiról, és monda néki:

— Tē, asszonyom, eltōrēd magadat. (73) Mit mielsz tē? Állasz mindēn napon az tē imádságodba, tartván az tē orcádat

¹⁸⁵ *Ebédōt-szaka* > *ebédōccaka*, mint *ét-szaka* > *éccaka*.

¹⁸⁶ *Szērnyű* eredeti jelentése: 'rút, igen rút'.

és orrodát az földön, miképpen az disznó. Miném¹⁸⁷ az földben kereséd az Úr Istent?

De ez szentségés szűz, Szent Margit asszon, ez bosszúságos beszédöket nagy békességgel és alázatossággal szenvedé el, sém még nem háborodék.

Gyakorta ez szentségés szűz kéri vala az sekréstyérés szórort, hogy ötét az karban rekesztenéje komplétának utánna, mikoronn szokás az kart beténnie, jelésöl kedég mindszent estin.

Mikoron ezek gyakorta léttenek volna, imé, egy időben mindszent estin kéré Szent Margit asszon ez sekréstyérés szórort, hogy ötét az karban rekesztenéje, és őmaga es ottan maradna véle. Tahát imé Szent Margit asszon mikoron sokáig állott volna, imádságban az karban az oltár előtt mindszent estin, vetérnyének előtte, léesék Szent Margit asszon és lát(74)tatik vala, miképpen holt, és mindaddég ezenképpen lón, míg ez félyül mégmondott szórort, ez sekréstyérés, mégolvasá tellyességgel az Szent Dávid zsoltárát, és ez szórort tészén vala mindén pszálmosnak végén véniát. És jólléhet, hogy ez szórort sokszér tészén jegyét¹⁸⁸ és szózatot, hogy Szent Margit asszon félkelne, de ő fél nem kele, sém szóla ez szórornak.

Tahát ez szórort kezdé kételkedni Szent Margit asszonnak haláláról: elméne Olimpiádishoz, Szent Margit asszon mestéréhez, és ez dolgokat önén-magának mégmondá. És tahát Olimpiádis ez szórorttal öszve mégtérének az helyre, hol vala Szent Margit asszon és láták ötét fekénnie az oltár előtt, és minekelötte közeléjtöttek volna öhozjá, félkele Szent Margit asszon.

Olimpiádis kedég kezdé feddeni ez szent szűzet, mondván:
— Mit mélsz tē? Akarod tē-é¹⁸⁹ tēnén-magadat mégólni?
Es elméne Olimpiádis.

(75) Monda ez szórort Szent Margit asszonnak:

— Mire szomoréchtál még engemet?

Felele Szent Margit asszon mosolodván és az szórortnak kezét fogván:

— Nē akarj mégyszomorodni, mert keveset állottam ezenképpen.

Ez dolgok löttének Szent Margit asszonnak halála előtt egy esztendővel.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

¹⁸⁷ Talán csak nem? Nemde?

¹⁸⁸ Jelet.

¹⁸⁹ Az -é > -ē kérdő szóeska az é > ē mutató névmásból lett, s a régi nyelvben nem olyan megállapodott szórend szerint alkalmazták, mint a mai irodalmi nyelvben.

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

9. SZÁM

1941. SZEPTEMBER

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

Nem loptam én életemben,
Csak egy csikót Debrecenben . . .

Igy danol az állatállományhoz ragaszkodó ifjú.

A mélymagyarságú Kodolányiról jut ez a nóta eszembe, még pedig nem egyébert, hanem azért, mert ő is azzal menti vétkes szófejtő vétkét, hogy csak egyetlenegyszer követte el — mégis ráverem a wasat. Így mentegetőzik (Magyar Élet VI. évf. 4. sz. 4. l.): „...nincsenek is nyelvtudományi munkáim... (Mindössze egy nyelvtudományi cikket írtam.)“

Hát — kontárkodott bíz ő egyszer az *Ormánság és ormány* szóról Matolcsy Mátyás lapjában, a Magyar Életben (III:2:12 l.) — ez egy. Írt egyszer az *Ormánság* szóról a pálczi Horváthoknak aligha tetsző Magyar Nyelvőrben két számban is (1938. szept.—okt.) — ez is egy. Egy meg egy hát csak egy volna — nem Maróti szerént.

Kodolányinak az az állítása is, hogy én az *ormány* szóról folytatólagos cikkeket írtam, még pedig magam kiadású folyóiratban (I. M. Él. VI:4:6) — ez megint nem igaz. Csak azért szopta-é ezt Kodolányi a kisújjából, hogy hazugságban ne maradják ezzel a cikk-címmel: *Kodolányi János olyant mond, ami nincs?*

Miért hogy mondon mond olyankor is olyant, mikor semmi haszna benne? Talán a gyönyörűségért? Hiszen még a tót pap is csudálkozott, hogy az emberek olyanban is vétkeznek, amiben sem hasznuk, sem gyönyörűségük: „Aki tulvaj, — aszongya — az lup. Aki lup, az tulvaj: de megvan a magad hasznod. A parázna, az paráználkodik; aki paráználkodik, az parázna: de megvan a magad gyönyörűséged. De aki káromkodik, annak — isten-teremtucse — sem nem megvan az magad hasznod, sem nem megvan az magad gyönyörűséged.“

Hogy haszna volna Kodolányinak a valósággal ellenkező afféle állításokból, aminőket (nem is valamennyit) e cikksorozatban megbélyegeztem, nem hinném. Tehát csak gyönyörűséget lehet bennük.

Gusztus köll hozzá.

Ahhoz meg két ember kell, hogy a hangoskodástól valaki megijedjen: egyik, aki ijeszt, másik, aki megijed. Azért mondom, mert Kodolányi ugyancsak ijesztget ám: „... akik... katedrákat profitálnak abból, amit fennen hirdetnek, az elközelgő végítélet villámlását és moráját hallják ki szavaimból.” (Magyar Flet VI.:8:11.). „A Süllyedő világ ordít és az Ormánység harsog.” (Uo. 10.)

Végítélet, villámlás, moraj, ordítás, harsogás — nem hiszem, hogy ezek a mennyországba hallanának: én hát csöndes keresztényi elmével, csöndes magyar szóval térek most rá az *Ormánység* szó eredetének fejtegetésére. Erről a hírhedtté vált földrajzi névről írt szófejtésem volt az, melyért engem Kodolányi — ő mondtaként — „korábban derekasán megrótt”. (Magyar Élet VI.:8:11.) Eléadom rövidebben újra, amit bővebben már tizenegy évvel ezelőtt megírtam, még pedig most tanításomban alkalmazkodom annak a „szellemi front”-nak nyelvtudományi mélykultúrájához, melyet „Kodolányi összetart”. (M. Élet VI.:8:13.) Nem is említém hát a vogul *ur-t* és *ur^{om}-et*, sem a finn *vuori-t*. Nem megyek Hämébe, megmaradok itt a Sárréten.

Élt ott, míg a Sárrét sár meg rét mivoltában élt, élt ott egy gyönyörűségés szép magyar szó: *ormágy*. Nem a romlott középosztály romlott köznyelvének romlott szava volt ez, hanem a szabad kereseti pályán működő, „katedrákat nem profitáló” pákászoké.

Mi volt az az *ormágy*?

Hogy a Kodolányi-féle falu-nemértők is megértsék, ideírom, amit arról szépen megírt Ballagi Aladár az „Osztrák-Magyar Monarchiá”-ban.

„Kóton és Irászon vízenyős semlyékek és náderdők, síkvizek és puha pázsítú gorondok, ilványos rónák és libegő lápok sűrűn váltogatják egymást. Itt-ott száz holdakra menő élőföld, itteni szóval *ormágy*, emelkedik ki szigetként az ingoványból.” (Ballagi Aladár: *Oszták-Magyar Monarchia, Magyarország II.*, 418).

Ugyanott (420) ezt olvashatjuk:

„A pákász nem túrja a földet, napszámba se jár, hanem a kész után nyúl, azaz pákászodik, csónakon csáklázva a nádsíkátorok között, egész addig az *ormágyig*, hol nád-kunyhóját fölütötte.” (Uo. 420).

Mármost a kóti ormágyról csáklázzunk el a szintén sárréti okányi határba, ott eljutunk a Pásztor-*Ormány*-ra. Nem sajtóhiba ez, nem is olyan, ami nincs, nem Kodolányi-féle ál finn adat (mint az *isäimme* nominativus), hanem Banner János-féle igaz magyar adat. Ő figyelmeztetett arra, hogy az okányi határ egy részét ma is így nevezik: Pásztor-*Ormány*, nem: *Ormágy*.

Nyilvánvaló ebből, hogy a pásztornak ez az „ormány”-a nem a bajusz-fölött-valója, hanem ugyanaz, mint a pákásznak az „ormágy”-a. Ha a sárréti pákász arra használta az „ormágy”-ot,

hogy ott üsse föl nádkunyhóját, akkor bizonyos, hogy a sárréti Pásztor-Ormány is annak az emléke, hogy a „sík vizek“ és „libegő lápok“ között a Pásztor-Ormány azért lett — *Ormány*, mert azon mint „ormány“-on rakta össze cserényét a pásztor. Az *ormány* az *ormágy* szó régibb alakja. Ezt az is bizonyítja, hogy más magyar szavak *ny*-éből is lett *gy*, különösen ha két olyan szótagjuk volt egymás mellett, melyekből az egyik *m*-mel, a másik *ny*-nyel kezdődött. Így lett — úgynevezett denasalisatióval — a *mének*. > *ményék*-ből *mégyék*, a régi *monoró*. > *monyoró*-ból *mogyoró* — így lett az *ormány*-ból *ormágy* is a Sárréten.

A Sárréten. A Dráva mentén azonban az *ormány*, a mocsarak közti hátság sziget, megmaradt *ormány*-nak (a *ményék*-ből sem lett mindenütt *mégyék*) s valamint a *sziget*-ről nevezték el a *Szigetség*-ét, úgy az *Ormányság*-ot elnevezték azokról az *ormány*-okról, melyek ott a vizek és mocsarak között letelepedésre alkalmasak voltak.

Győrffy a Szilaj Pásztorok szójegyzékében így határozta meg az *ormágy*-ot: „hosszúkas földhát“. Hogy az ilyen ormágyokról avagy ormányokról való elnevezés csakugyan ráillett az egykori Ormányságra, azt megítélheted, ha elolvasod, miket jegyeztek föl József császár földmérő-tisztjei az ormánysági falukról (Kukkantsomünk a bécsi Hadi Levéltárbenne lévő mappákbéleje!):

„*Bogdása*. Kis magaslaton fekszik, mocsarak környezik. — *Marócsa*. Itt a mocsár legtöbbszörire folyik. — *Sélye*. Kis homokdombon fekszik. Hidvég felé tisztás a határ, másfelé erdők, mocsarak. A helységtől balra mély, nádas mocsár, csak szárazságban járható. — *Iványi*. A mező végénél levő árok mély és partja mocsaras: csak hídon járható. — *Sztára*. A Drávától nem messze fekszik, erdővel és mocsárral van körülveve. A falu alatt nagy, csaknem mindig járhatatlan mocsár. — *Kákics*. Mocsár veszi körül; az utak rosszak a sok mocsár miatt. — *Vertike*. Erdőséggel és mocsárral körülvett vidéken. A falunak előtte, mögötte mocsaras árok, nagy víz idején a falut egészen elönti. — *Oszró*. Kis homokmagaslattöbbszörire. — *Kis-Csány, Nagy-Csány*. A helységtől balra itt is mély, nádas mocsár; csak szárazságban járható. — *Kemse*. A falunál és a környéken kis mocsarak, nyáron kiszáradnak. — *Zaláta*. Egy mocsaras árok egészen körülveszi. — *Besence*. Kis magaslaton fekszik. A mocsarak mellett többszörire száraz mező. — *Luzsok*. A falu alatt ezer lépésre a Drávica; Piskó mellett a folyóból szakad ki s tavasszal az egész vidéket elönti. — *Vaiszló*. Kis homokdombon, nagy erdőség és mocsár veszi körül. — *Páprád*. Kis magaslaton. — *Hirics*. A falu mögött és a Drávica fölött mező. A Drávica a mezőségen nagy mocsarat alkot. Elöl a falut nagyrészt mocsár és erdő veszi körül. — *Hidvég*. A falu kis homokdombok többszörire fekszik.

szik, előtte mocsaras mezők és nagy erdőség. Kevés mező a mocsarak mentén. A falu kis magaslaton fekszik. — *Piskó*. Esős évszakban rosszak az útjai. — *Vejtí*. Három oldalról vízzel és mocsárral van körülveve. — *Aderjás*. Az utak a mocsarak miatt többnyire rosszak. — *Czún*. Nagy víz idején ebbe a faluba és a környékbeliekbe általában csak csónakon lehet járni.“

Kodolányi az ellen, hogy a 'domborodás', 'földhát', 'hátasziget' jelentésű régi magyar *ormány* szótól kapta nevét az Ormányság, Kodolányi ez ellen két fő argumentumot állít.

Egyik ellenvetése az, hogy a *-mány* képző csak ígéhez járulhat, nem pedig névszóhoz, pedig az *or* > *orr*: névszó. (Szégyen, hogy ennyit sem tud egy egyetemi tanár.)

Erre mindjárt azt mondom, szégyenkezve (nem magam miatt): *tokmány*.

Igenis, én a kasza-*tok*-ot tabajdi gyerekkorom óta *tokmány*-nak mondom (*-mány*-nyal én!), ezt a szót pedig nem „tekintélyét körülbástyázó“ romlott tanártól tanultam, hanem az öreg Istvántól, aki a Csipkének, Rúzsának meg Zsömlének kaszálgatta a füvet, s engem kaszafenésre tanított. Igaz, hogy ő nem tudta, hogy a *tok* nem íge, hanem éppen olyan főnév, mint az *or* (> *orr*; régen az *or* azt is jelentette, hogy 'orom', 'hosszúkás domborulat'). Azt sem tudta bizony az öreg István, hogy tilalmas dolog a *-mány*-t hozzáragasztani a *tok*-hoz, mint afféle csiklándós főnévhez. Én is megvallom, hogy csak együgyű parasztemberek-től tanultam a népyelvet, nem miniszterileg engedélyezett tankönyvekből, mint a *falvak*-os Kodolányi és a *-nök*-*nők*-ös pálóczi Horváth Lajos. (nem kell összetéveszteni Ádámmal)..

Második ellenvetése Kodolányinak az, hogy nyelvújítási szó az *ormány*, gyártott szó, nem ősi, nem népi.

Nem-e? Nem ám, mert Kodolányi a tulajdon harsogásától nem hallja meg az ormánysági nép szavát. Hiszen nemcsak a szánkónak van *ormány*-a az Ormányságban, hanem még mindig *ormányos ház*-nak mondják a régi módon ormozott — másképp nem tudom mondani — „ormányos ház“-at. Hát azt hiszi Kodolányi, hogy a régi ormánysági nádazó a ház tetején Szily Nyelvújítás Szótárát tanulmányozta s abból adott nevet az *ormány*-os ház ormának? Nem tudja Kodolányi, hogy — megfordítva — sok népi szó jutott az irodalmi nyelvbe a nyelvújítás révén?

Kodolányi különben ilyen hangnemben kötött bele az *Ormányság*-ról való szófejtégetésembe, jobban mondva tanári állapotomba: „De hogy Mészöly Gedeon, a finnugor nyelvészlet egyetemi professzora, és Móricz Zsigmond, a híres magyar író, akit mint a magyar nyelv mesterét szokás“ (hm, szokás!) „emlegetni, megfelelkezik a

magyar szótan legelemibb törvényéről, az megdöbbsentő. Ezen a helyen is tiltakoznom kell ellene." (Magyar Élet III. évf. 2. sz., 1938 febr. 12.) (A szótan „legelemibb törvényé”-nek megsértése az az imént említett -mány képző szeszélyének nem respectálása, melyben énrajtam és Móricz Zsigán kívül a tabajdi öreg István is bűnös, no meg minden ormánysági parasztember.)

Kodolányinak ezeket a sorait azért idéztem, mert az ő „szellemi front”-jának tagjai, mint például Szij Gábor és pálóczi Horváth Lajos, azt szeretnék, ha Kodolányit is megbecsülném annyira, mint Gyulai Pál az ellenfeleit (Magyar Út X:29:5 és Magyar Élet VI:7. sz. Pálóczi Horváth énvelem még nyelvészeti vitába is merészkedik, de Szij Gábor már okosabb: azt mondja, hogy „tárgyi tekintetben nem próbál Kodolányi védelmére kelni.” Ne is!)

A jóakarátú embereknek pedig elmondom, mit hallottam a gyömői grófék nevelőjéről az Ormányságnak igazán nagy fiától, Baksay Sándortól:

Lenéz egyszer a grófné az ablakból a kastély udvarára, hát látja ám, hogy a nevelő úr igen rugdossa a kis grófok kedvencét. Pedig az olyan jámbornak látszott.

Gyöngé szíve volt a grófnénak, leszólt hát:

— Tanár úr, miért rugdossa szegény párát?

— Ű kezdte — volt a válasz.

*

Ű kezdte — mondhatom én is.

De miért kezdte ki Kodolányi az én tanári működésemet?

Megtaláltam e kérdésre a feleletet Kodolányinak egyik neveléspolitikai értekezésében, címe: „A magyar intellektuális ifjúság”. (Századunk V. évf. 267—74. l. — szerkesztette a honpolgárságtól azóta már megfosztott Vámbéry Rusztem.)

Kodolányi abban az értekezésében a magyar tanárság nevelő módszerének azokat az elemeit támadja (atyai és tanári tekintély), melyek az egész világon csak a kommunista muszkáknál nem elemei a nevelésnek.

Ezt írja Kodolányi: „A szellemi működések rendszeres és szervezett korlátozása fokozottan nehezedik rá a háború utáni nemzedék fejlődésére. Ezzel együtt jár az iskolák kispolgári szelvényben való átszervezése; a tanári tekintély kíméletlen körülbástyázása, az ifjúság katonai nevelése, valamint a kispolgári morálnak a réginél következetesebb alkalmazása. Új lángra kaptak a család megerősítését célzó mozgalmak (válás megnehezítése, a polgári házasság eltörlésére irányuló törekvések, a modern divat elleni harc, a nő jogainak konfiskálása stb.), amelyek mind odalyukadnak ki, hogy az apa jogi és gazdasági helyzetét megerős-

sítsék, a nő függetlenségét a családba való visszaszorítással megakadályozzák s így a jövő generáció nevelésénél a rideg osztályuralmi szempontokat biztosítsák“ (id. m. 268—9). Sajnálkozik Kodolányi, hogy a kispolgári osztály „legjobban irtózik attól, hogy a történelem tanulságait levonja“ s ezért „jogi és gazdasági helyzeténél fogva egyeduralkodó az atya, aki mellett alárendelt szerepe van az anyának, mint gazdaságilag kitarzott és nem független egyénnek s a gyermekek teljesen alávetik magukat a polgári jog, valamint az atyától való gazdasági függés következtében a szülőknek.“ (Id. m. 267.) Azután meg „az atya szerepét átveszi a tanári kar. A feltétlen, kritikanélküli tekintélytisztelet most már arra tevődik át.“ (Id. m. 267.) „Az iskola és a család többszörös kíméletlen szűrőjén s rejtortáján átjutott intellektuális ifjúság végül automatikusan lép be osztálya szervezetébe.“ (Id. m. 268.)

(És ilyen embert eregetnek be, sőt hívogatnak be némelyek az „intellektuális ifjúság“ közé — „ich gratuliere Ihnen, meine Herren!“)

(Önök is, pálóczi Horváth Lajos úr, „nemzetpolitikai“ védettjéhez!)

Imé, Kodolányi ifjúságnevelő programjába tartozik az ifjúságnak a mai atyai és tanári hatalom alól való fölszabadítása; e célt pedig úgy akarja elérni Kodolányi, hogy az afféle tanárról, mint Mészöly Gedeon, minél több olyant mond, ami nincs.

*

Tűrtem, ameddig tűrhettem, mint döngeti a palánkot körüllem. De már a dárda vállam hegyét érte.

Annyira türelmes csakugyan nem vagyok, mint a fülöpszálási vén bakter.

Elnehezedett már, nem járhatta gyalog a falut. Szerzett magának (a vak koldússal társuló sánta koldús példájára) egy „gazdaságilag kitarzott“-at, mint Kodolányi mondaná, s annak a háttára kapaszkodva fújta tülkén az éjtszakai órákat. Egyszer is kezdené a nagyvendéglő sarkánál, hát a segítő társa elkezd ám úgy tenni, mint Kodolányi „Süllyedő világ“ c. műve, melyről őmaga állítja, hogy: „ordít“.

— No hát, fújjad te, ha te jobban tudod! — nyugodott bele a vén bakter, s elvette a maga szájától a tülköt.

Én ebben csakugyan nem követem a vén baktert. Még az utolsót

(elfújom a következő közleményben)

Mészöly Gedeon.

Jobbágy.

Régi meggyőződése, hogy *jobbágy* szavunkat már Edelspacher Antal helyesen magyarázza (Nyr. 6:241), mikor a *jó* melléknév középfokából származtatja. Mivel újabban két fiatal kutató is magáévá tette ezt a magyarázatot (Mikos, MNy. 31:254, Györke, uo. 36:36), igazolására én is elmondok egyetmást.

A *jó*, *jobb* meg a *jobbágy* hangtörténeti párhuzamosságára már Mikoš is rámutatott: a régi diftongusos *jou* (középfok: *joub*) kortársa a *joubag* (latinositva *ioubagio*); a későbbi *jób* középfoknak megfelel a mindig egy *b*-vel írt és így is ejtett *ioubagio* alak.¹

Jelentéstanilag a *jó*-ból való származtatást más nyelvek, azaz más társadalmak is igazolják: a régi görögöknél *ἀριστοι* 'legjobbak' a nemesek, uralmuk az *ἀριστοκρατία* a rómaiak *optimates*-nek, tehát szintén 'legjobbak'-nak nevezték a nemesekből és jómódú polgárokból álló konzervatív párt híveit. Az pedig köztudomású, hogy a *jobbágy* eredetileg a magyar-társadalom legelőkelőbbjeinek a jelölésére szolgál; ennek az ismert ténynek az igazolására csak két adatot iktatok ide: II. Endre királyunk 1224-ben a hűtlen Domaldus földjét „consilio omnium *jobagionum* nostrorum“ adományozza Gergely és István comeseknek (ÁUO. 6:419); a királyi tanács tagjai tehát a király jobbágyai. Egy-két évvel később kelt másik oklevél fel is sorol néhányat e jobbágyok közül: „ex communi consensu venerabilis viri Roberti Episcopi Wespriensis, Jule Palatini et Comitibus Supruniensis, Nicolai filii Borch iterato Palatini et aliorum *Jobagionum* nostrorum“ (uo. 431).²

De még világosabban, mert magyarul szólnak kódexeink, amelyek, ha meglévő példányuk későbbi keletű is, jobbára a 15. sz. második felének nyelvállapotát őrzik. Elegendő, ha a NySz. néhány adatát vizsgáljuk meg tüzetesebben. A Peer-kódexben azt olvassuk, hogy Szent Pál aranyba-ezüstbe foglalt holttestét „gyakorta latogatnak pwespoekoek³ ees *yobbagyok*, papok dyakok ees koezoenseges nepek“ (115); e felsorolásból nyilvánvaló, hogy püspök az egyházi, jobbágy a világi rendek legelőkelőbbje. E kódex Szent László királyról szóló énekének egyik versszaka így kezdődik „Koernyoel fekesnek téged chasarok / puespoekoek keralyok ees *Jobbagy wrak*“; e két sornak a latin eredetivel (vagy fordítással) való egybevetéséből kitetszik, hogy a *jobbágy urak* kifejezés a 'barones' egyértékese. Szent Ágota asszony így felel arra a kérdésre, hogy milyen nemzetből való: „en nem čak hogi noemoes vagiok deh meg annak foeloette-*iobagi vr leania* va-

¹ Melich idéz *ioubagio* alakot is és nyilván ezt tartja eredetibbnek (MNy. 3:37, 12:13, 21:269), de a szó származásáról nem mond véleményt; Jakubovich egy *joubagio* alakot fedez fel (uo. 11:319). Kallós Zsigmond szavunkat a fr. *jobard* szóból származtatja és idézi a kérdés irodalmát (Nyr. 59:8).

² A *jobagio* ilyen használatára Edelspacher 1082-ből idéz adatot.

* Betűi szükében nem idézhetjük egészen betű szerint a régi kéziratokat.

giok“ (DebrK. 178), amiből megint nyilvánvaló, hogy a *jobbágy úr* főnemes.

Am ez a szó sorsában korán osztályosá lett a címeknek és rangszavaknak: mind szélesebb rétegekre s mind mélyebbre szállt és a címek és rangszavak természete szerint jóideig egymástól távoleső rétegekre is alkalmazták. Hiszen már legrégebb okleveleinkben sűrűn szerepelnek a *iobagiones castri*, a várjobbágyok, akik társadalmi állásban nyilván igen távol vannak a nádortól, a veszprémi püspöktől vagy kódexeink jobbágy uraitól. II. Endre korában, amikor még a nádor meg a veszprémi püspök a jobbágy, írták a Várad Regestromot, amelyben 1213-ból, ill. 1214-ből valók a következő feljegyzések: [Villani de Sob] ...dixerunt se *iobagiones esse a generatione, qui scilicet liberi Sancti Regis dicuntur*“ (172). „Quidam ex iobagionibus castri nomine Hereust, stetit in ordine *iobagionum naturalium*, qui scilicet *iobagiones Sancti Regis* nuncupari solent“ (181). A „szent király szabadjai“, akiknek emlékét őrzi *Szentkirályszabadja* helység Veszprém megyében. Van valami büszke öntudat abban, hogy az itt szóbanforgó emberek „iobagiones a generatione“-nak, vagy „iobagiones naturales“-nek nevezik magukat, mert ezzel azt hangsúlyozzák, hogy kiváltságaikat nem most szerezték, hanem mint régi jobbágynemzetség tagjai őseiktől örökölték.³

Eppen ilyen kiváltságos társadalmi osztály volt a *turóci jobbágyfiaké*, akiknek társadalmi helyzetét teljesen megvilágítja Mályusz Elemér idézett tanulmánya. Ezek minden pénz- és terménybeli szolgáltatás alól fel voltak mentve azon honvédő kötelezettségük fejében, hogy minden hat ember után egy-egy páncélost küldtek a király seregébe (i. h. 114). Kiváltságos társadalmi osztályhoz tartozásukat mi sem bizonyítja jobban, mint az a IV. Béla királyunktól 1266-ban jobbágyfiú-családok számára kiadott öt oklevél, amelyekben ismétlődik ez a kifejezés: „fuisse et esse *veros et nobiles filios iobagionum* de Thuroch“ (i. h. 127). A 14. sz. közepetáján el is nyerik az országos nemességet.⁴

A turóciakkal kapcsolatban említésre érdemes, hogy az Érdy-kódexben is előfordul „*Egy Jobagffyw*“, aki „romában menne, teree be az herceghoez“, magyarországi Szent Erzsébet férjéhez; hogy ez a jobbágyfiú előkelő rendű volt, a turóci jobbágyfiaknál sokkal előkelőbb, abból is kitetszik, hogy uralkodó herceghez látogatóba megy és hogy „az Jambor herceg nagy yo kedvel fogadaa“. De maga a kódex szövege is felvilágosít bennünket erről, mert a látogatót később így emlegeti: „Es mykoron lakoznaa keree az *wr ffyw* hogy erdemlenee lathatny zent ersebeteth“ (643).

³ Mályusz Elemér: Turóci megye kialakulása 116.

⁴ Váczy Péter: Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában (Magyar Művelődéstört. 1:188).

Ime, nagy különbség van azoknak a rangja között, akiket a középkorban jobbágyoknak neveznek. De bármily nagy is a rangkülönbségük, egy közös vonásuk van: mindnyájan kiváltságos szabadok s így valóban a társadalom felső rétegéhez tartoznak: 'aristoi', 'optimi', 'jobbak'.

Hogyan lesz a *jobbágy* szó a földesúri parasztság, a mai köztudat szerinti, egyáltalán nem szabad, hanem „földhözragadt” jobbágyság nevévé, azt középkori társadalmunk fejlődésének aprólékos rajzával csak történetbúváraink tudnák megmutatni. E tekintetben értékes megállapításokkal szolgál Váczy Péter idézett tanulmánya; megtudjuk belőle, hogyan süllyednek független közszabadok az egyre hatalmasabbá váló nagybirtokosok földesúri népei közé: egyrészt a földesúr kényszeríti őket a maga szolgálatába, másrészt a földesúri népek húzzák őket maguk közé, hogy ilyenformán terheik csökkenjenek. Ezek a különböző jogú és szolgálatú népek, akik közé szolgák is tartóznak, olvadnak össze jobbágysággá; a kényszerű egybeolvadás révén a szolgák természetesen nyertek, ám a szabadok régi szabadságukból csak a *jobbágy* nevet tartották meg.⁵ Még a röghözkötöttséget kimondó 1514. 14. törvénycikk sem pusztán a bosszú sugallta hirtelen támadt elhatározás, hanem már a 15. században megindult folyamatnak végső állomása: hiszen a jobbágyok szabad költözködési jogát az ország és a nemesség nehéz helyzetére való hivatkozással már e század folyamán három ízben egy-egy évre felfüggesztették.⁶

A jelentéssel tehát nem volna semmi baj és amint láttuk, a szó hangtörténete is a *jobb*-ból való származás mellett tanuskodik. Mégis gondolkodóba ejt bennünket az, hogy a legtöbb *-gy* (*-agy*) képzős szavunk mint földrajzi név gyűjtő fogalmat jelent: *Almágy, Füzegy, Egregy, Nyáragy, Somogy, Szilágy* stb. Képzőnknek e jelentése mellett a *jobb*-ból való származás csak úgy volna érthető, hogyha a *jobbágy* is eredetileg összefoglalóan ezt jelentené: *jobbágyság (Somogyság, Szilágyság)*, amelyet a 16. században többnyire *szegénység* néven emlegetnek. Ám nincsen semmi nyoma ilyen régi jelentésnek. Viszont némely hely- és köznévi, mint *Apágy* (< *apa*), *Kékegy* (< *kék*), *tölgy* (< *töl*), azt mutatja, hogy ez a *-gy* eredetileg nemcsak gyűjtőneveket, hanem más jelentésű főneveket is alkotott; ebbe a talán kicsinyítő szerepből kiinduló több másféle jelentésbe *jobbágy* szavunkat is bele lehet illeszteni.

Kertész Manó.

Jobbágy. Verfasser mach sich die Auffassung zu eigen, welche das Wort *jobbágy* (der Hörige, Leib eigene) aus dem Komparativ des Adjektivs *jó* (gut) ableitet (vgl. *χριστοκρατία*, *opti-*

⁵ Magyar Művelődéstörténet 1:178, 188.

⁶ Domanovszky György: A jobbágy élete (Magyar Művelődéstört. 2:354).

mates). Zweifellos war das Wort *jobbágy* ursprünglich die Benennung für die Vornehmsten der ung. Gesellschaft. Später wurde es die Benennung immer grösserer und tiefer stehender, jedoch freier Volksschichten. Ende des Mittelalters wurden diese tiefer sehenden, freien Schichten die Vasallen der immer mächtiger werdenden Grossgrundbesitzer und von ihrer ursprünglichen Ausnahmestellung und Freiheit blieb nur die Benennung, das Wort *jobbágy* übrig.

Szemere Bertalan szerelmes levelei.

(1844—46.)

A stylus korszaktól, műfajtól és egyéntől függ.

Szemere Bertalan, Kossuth belügyminisztere, mindig tudja, hogy mint egyik nemzetvezér a magyar értelmiségnek nagy nyilvánossága előtt áll. Ezért szónoklatait a gondosság inkább ünnepegyessé teszi, mint szárnyalóvá. Önmaga megjelenésére való vigyázásból szerelmi leveleiben nincsen könnyedség, közvetlenség — ez az ő szemében nevetséges volna, hölgye iránt tiszteletlenség; de az alárendelt mondatok kiszámított szövögetése és a nem új stylistikai alakzatok új gonddal való hímezgetése: illő megjelenés a komoly, s e komolyságot stylussal is éreztetni akaró szerelmi vallomások számára.

Elhíhetjük, amit Szemere az itt közlött levelek elsejében ír magáról: „... gondolat s munka bármi hitvány legyen, lévén az ész és szív egy része, ki azt küldi, az ha nem becsessel is, de minden esetre lelkének, életének egy részével, és így némileg önmagával áldozik.“

Szemere Bertalannak hiánytalan az a hatvankilenc levele, melyet jegyesének írt szerelmük kezdetétől fogva esküvőjük napjáig. Az irodalom nem tud e levelekről. Húsz évvel ezelőtt a M. Tud. Akadémia akkori főtitkárától engedélyt kaptam kiadásukra, de a kiadás máig sem történhetett meg.

Ha másért nem, már csak a magyar stylustörténet kedvéért is közlök itt néhányat belőlük, bár Szemere nem kiadásra írta őket.

De nem is irodalmi törekvés nélkül. Irodalmi igény jellemzi a múlt század nemessége vezérférfiainak még magánleveleit is.

*

Szemere Bertalan szerelme Jurkovics Leopoldina volt. Leopoldina atyja ügyvivő Bécsben, magyar földesúr. Bécsben járt estélyeikre Szemere is, Bach is, a későbbi osztrák miniszter; ő is udvarolt Leopoldinának. Szép szőke nő volt ez, finom lelkű, művelt, zenekedvelő.

Az itt közlött leveleket, melyeknek stylusa korszakra és egyénre olyan jellemző, úgy válogattam össze, hogy kikerekedjék előttünk a képe Szemere Bertalan nem akadálytalan szerelme történetének is.

*

1. lev.

Bécs, 19/XI. 1844.

Leopoldine!

Ha Napoleon írt volna ama lapokra,¹ a világ előtt még becsesbek volnának, — ellenben ha az ide zárt könyv² 1—31-ik lapját én nem irtam volna be, ez ivenk akkor érnének többet. De mind e mellett is küldöm köszönetül, emlékezem azon koldusra, ki tiszta forrásvizet nyújtott a királyiért, s emlékezem, hogy gondolat s munka bár mi hitvány legyen, lévén az ész és szív egy része, ki azt küldi, az ha nem becsessel is, de minden esetre lelkének, életének egy részével, és így némileg önmagával áldozik.

Kegybeibe ajánlva, vagyok híve.

4. lev.

Bécs, 25/XI. 1844.

Kedves Leopoldinám!

Vissza küldöm az V-ik kötetet, hogy legyen ugyan azon könyv mellyel először hódoltam, s melyet tőlem először olvasott. Benne még egykét helyet megjegyzek, — de mennyit kellene megjegyeznem! Ténnap este az egészet (Mária emlékezetét) át-olvasám én is, s újra éreztem miket írásakor éreztem, örömet és mély fájdalmat. Néhanéha, midőn már itt nem leszek, majd tekintgessen be e lapokba, s ha a szomorú gondolatok meghatják, emlékezzék rám, kinek élete a távolban őszi kerthez lesz hasonló „nem megújuló, de elhervadó virágokkal“. Sok vesztéségnék vagyok emlékköve én is. Sok vesztéségnék vált bennem szomorú emlékezetté. S ha bár most az történt is velem, mi a 7-ik lapon áll, hogy Leopoldinámot meglátván, „mintegy megvirrada lelkemben, s mintha nem kerestem de megtaláltam volna, örvendő hangzék föl szivemből, ő az, ő az,“ — vajjon hatalmunkban van e a jövő? Nincs, Istenében van. Sziveink már értik egymást, ez az én mennyem, — de a sors áld és ront. Csak azon nincs hatalma az égnek sem, kik egymást szeretik, azok a távolban is és lesújtva is emlékezzenek egymásra.

Nem akartam lenni ily borult, de a mai nap nem vesz-e el nekem? Csak az vigasztal, hogy Leopoldinám bár hova megy is, emlékezni fog hívére.

¹ Ajándékozott Napoleon levélpapírjaibul. (Szemere jegyz.)

² Árvízkönyv, V-ik köt. (Sz. j.)*

* Ebben jelent meg Szemerének „Mária Emlékezete“ c. műve. Elhúnyt leánytestvére emlékére írta. M. G.

5. lev.

Pozsony, 2/XII. 1844.

Édes Leopoldinám!

Csak néhány szót és csak futtában. Gondolom, ily hamar nem várja levelémet, tehát kedves lesz már azért is mivel véletlen érkezik. Pedig ha tudnám hogy bánkódik utánam, szinte akaratom volna meg nem vigasztalni. Utánam bánkódni! ó ez valami édes érzés nekem. De viszont, nem ad e örömet édes Leopoldinámnak e levél, ha szeret? És örömemet én feláldozom Leopoldina örömének.

A kedves ligetnek³ átadám az üdvözetet. Bár késő jöttünk meg, kimentem a ligetbe, s megnéztem a helyet hol először találkozáink. De a liget többé nem szép; egy levelke sincs a fákön, a száraz galyak közt a szem az egész pusztá ligeten végig lát. S most este ott oly sötét volt és némaság, a szép ligetben már nincs élet, benne a halál uralkodik, azonban egész őszön keresztül sok mag. hullt és hull el itt, mi tavaszkor, ha Isten áldása lesz rajta, ki fog virágozhatni.

Melynél először találkozáink, a georgina-csoportból sincs egy szál sem, azok is elhervadtak, melyek mellett szerelmünk fölvirult. De ugy e ennek nem árt sem tél, sem hó? S a sors zivatara talán meg fogja kimélni.

A nevelőt⁴ megkérém, szállna velem egy szobába. Azzal kecsegtetem magamat, hogy vele Leopoldinámról majd beszélgethetek. De alkalmasint csalódní fogok; a hajón is hiában fordítam a beszélgetést a házbeliekre, vagy ő keveset beszél csak ugyan, vagy én vagyok telhetetlen. S ezután még kevésbé lesz kívül szólhatnom Leopoldinámról, egészen saját gondolataimra leszek szorítva, s az éjt és álmokat kell kívánnom, s ezekben keresnem Leopoldinám képét, ha néha néha azt könyörületből az ég közájuk szövne, mert a nap nekem rövid Leopoldinám emlékezetével társalkodnom. Jó éjszakát édes Leopoldinám, hiva.

14. lev.

Kassa, 16/IV. 1845.

Édes Leopoldinám!

Ugy történt mint akará, egészen ugy. Levele már tennap Harsányban volt, de csak ma reggel kaptam meg, még az ágyban, még félíg álmaim közt, születésnapjának hajnalában. Tehát az én Leopoldinám áprilisi gyermek, e változó hóé? De nemde ez mitsem jelent e szegény hónap csak rágalmaztatik, felejtí a világ hogy Április a zöldnek és virágnak is hónapja, ebben bunak ki a földből a színek és illatnak első szülöttei, melyek az életet szépitik, — éppen előttem asztalomon fekszik

³ A pozsonyi ligetről van szó, a követek kedvelt sétahelyéről. 1844 nov. 13-án rekesztetett be a pozsonyi országgyűlés, melyen Szemere követ volt. M. G.

⁴ Leopoldina öccsének, Lacinak nevelője. M. G.

két szál kék virág harmatgyöngye, édes illatú, ez is áprilisi növendék s áprilisi gyermek az én Leopoldinám is, kinek szerelmében én ép úgy bizom mint állandóságában.

Én augusztus szülőtte vagyok, épen a forró nyárszakot végzém be, határán születtem a hévnek és hülésnek ezért adott a sors meleg szivet és mellé hideg sorsot, enged fölhághatnom a halomra, hogy ha nem tapodhatom is, epedve legalább beláthattam az ígért földét.

Ugy történt mint akará, egészen úgy. Már délután van és ma még nem haladt el egy percz, mely gondolatomat emlékénel nem találta volna. Az ég bár felleget, a szél bár fuv, az eső hullong, mindez nem tud elszomorítani, levelei, az 5-ki és mai lepkeszárnyakon a levegőben tartanak, nem öröm, nem vigtség az mit érezek, hanem valami csendes jó, egy neme az érzékeny megadásnak, ragyogó remény de bánat nélkül is, világos előttem, hogy a sors jobban is kedveskedhetne, de keményebben is sujthatna.

S csakugyan oly nagy örömet okoznának Leopoldinámnak az én leveleim? És ama félig közlött kivonatok?⁵ Ez engem', midőn-el tudom hinni, igen igen boldogit. Mert néha munkában kerül róla meggyőződöm, miután azokkal megelégedve én-magam nem vagyok. De nem mondhatatlan vágygyal epedek e én sorai után? S nem aggódva látszik e azokat küldenii, mik az én kincseim? Mi egymást bizonyosan nem ámitjuk, s ha így van, akkor világos hogy mi magunkat, magunkét nem, de egymást, egymásét szeretjük.

Nem akartam írni ma semmi kedvetlent. És még sem hallgathattam el, hogy már jártam a mezőn, erdőben is, hegyen is jártam s a pacsirta zengett felettem, a kék ég alatt messze elnéztem, a tavaszt látom, hallom, tapintom, — de nem érzem azt, mit más tavasz' nyilásain éreztem. Lelkem hasonló ama virághoz, mely míg borulat van, bezárkozik, s nem nyilik meg, míg az felüle odább nem vonul. Ezért azon kedves hír hogy Szántóra⁶ bejönnek, nem örvendeztetett meg-ugy mint kellene mert az én kedvemnek, akaratomnak, szerelmemnek Bécs sem volna távol, kit én szeretek s keblemre nem vonhatok, az nekem, bár mi közelségben is örökké távol van.

Barkassy itt volt, — inkább ne is volt volna. Csak láttam őt ugyszólván, de nem beszélhettem vele kedvemre, még Dinám-ról sem. Tudja e ő viszonyunkat, levelezésünket? Igen, és csak ő, más senki nem. Ő minden titkomat tudja, ő azon barátom, kiről Martius 26-ki levelemben emlékeztem. Neje csak annyit tudhat, mennyi a nőre férjéről ártatlanul átszivárog, de ez jeles asszony, s tudja, hogy férje engemet tart legmeghittebb barátjának. Mindkettőben *tökéletesen* bizhatunk.

⁵ Napló.kivonatok. M. G.

⁶ Pilis-Szántó Jurkovic's birtoka volt. M. G.

És már most szabad e nekem is kérdenem? Tudja-e atyja azt, hogy mi szeretjük egymást és levelezünk? S ha tudja... nem, nem kérdezek többet.⁷ Pedig én ohajtanék róla sokat hallani, mert őt legkevésbé ismerem, de becsülöm azon egyszerű s egyenes viselkedéséért, mely neki sajátja.

Ismét küldök néhány napló-kivonatot. Nem tudom, ha vajjon némelyiket nem másodszor küldöm e? S miért nem visz naplót Marcz 6-ka óta? Ki oly boldogságot adhat vele mint nekem adtak Dinám szép töredékei, az magát egy kincstől, s hivat egy mennytől fosztja meg.

Kedves anyját, oly igen jónak magasztalt anyját tiszteltem. Ha ő oly jó akaratu, ó bár csak mindenható is volna!

Istenem áldja meg édesem, Leopoldinám. Még ma postára fogván küldeni e levelet, be kell zárnom. Vajjon mint fog találni minket mához esztendő? Zöld és virág lesz kincse bár szűken, — és szerelmünkkel mi történik? Néha, sőt sokszor elcsüggedek, ma nem, lelkemben szélcsend van. Sokszor néztem egy képet gyermekkoromban. A hajóban a fekete hajfürtözetű sors van, ölében amor vitorlái rózsaszínűek, a tenger kék. Anyám már régen iróasztalom fölé helyezé. Most fölpiillantok történetesen, s alatta olvasom: „Le dessin mène l'amour.“ És e sor úgy megnyugtat!

Csókolom kezeit,
igaz hive.

19. lev.

Miskolcz, 5/VI, 1845.

Leopoldina!

Ma kaptam tisztelt atyja' levelét. Épen a mint olvasni kezdtem, ablakom alatt egy leányhalottal állapodtak meg. Megborzadtam.

Végig olvastam a levelet és elsötétedtem.⁸ Sorsomnak e pillanatban erősen tekinték szemébe és mit láttam. Minden embernek szerencsekora bizonyos ideig tart, ha az elmúlt, nincs áldás sem tettein, sem imádságán. Enyémnek elmulása talán még hamar lett volna. De ha elmúlt, Istenemmel pörbe szállhatok-e? S ha elmúlt egyéb tekintetben is, ellenirigyeim szaporodván az életben, nem jobb e reá nézve sorsát nem kötni enyémhez?

Véleményemet tisztelt atyjának megírtam. Bizonyosan közölni fogja vele, — engedje el nekem, ó kérem az ismétlésnek kínját. Nem a tettben, de állásomban van a lehetetlenség.⁹ Miért kedvelte Leopoldina a még ismeretlen? Mert birta az ország bizodalját; ez volt első csirája szerelmünknek. És

⁷ Nem meri kérdezni, hogy mit szól a katolikus apa a protestáns vőhöz. M. G.

⁸ Ebben Jurkovics reversalist kíván. M. G.

⁹ T. i. megadni a reversalist. M. G.

fogná e kedvelhetni őt, ha azt elvesztené, mit meg nem nyerni nem bűn, de *elveszteni gyalázat?*

Egy jóérzés mondja nekem: sorsunk tisztelt anyja' *kezében* van. Őr angyalnak neveztem őt, ezért ha úgy cselekszik, hogy kedves gyermeke boldog leend, leborulva köszönöm neki, — az én szívem megszokta a lemondást és hallgatva szenvedést.

Atyja ha szigorú hozzánk, én rajta nem csodálkozom. De nem ismeri szerelmünk mértékét. És *mi* nem fogja ismerni, veheti e figyelembe? S ő nem is fogja látni sem örömét, sem fájdalmát? Ugy elvesztünk. Mert én is elhallgatom azt, hogy talán utolsó élet szerencsémét e szerelmemnek áldoztam fel, sőt e szerelmem miatt, hosszú volna kifejetnem, jövődömet látom úgy közeledni a temetőhöz, mint láttam ama halott leányt ablakom alatt elvitetni.

Nincs e tehát okom *sírni* jelenleg? Én ritkán sírok. Nálam az legnagyobb fájdalomnak jele. Akkor sírtam, midőn bátyám meghalt, ismét midőn hugom meghalt, és végre midőn atyám meghalt, — és most midőn nekem az én Leopoldinám haldoklik. Még ha anyám is meghal, akkor egészen árva leszek a földön, de: úgy e ha később szeretni nem fog is, fog néha rám emlékezni, s úgy e fogja különösen *becsülhetni* szegény árva hívét? Berti.

27. lev.

Pest, 26/VII. 1845.

Édes Dinám!

Szeretlek, igen szeretlek édes Dinám, ezt érezteti velem az öröm mely elteli szívemet midőn arczodra tekintek, s talán még inkább érezteti a bánat, mely gyötör midőni eltávoztál. Halt e meg már valaki a kit igen szerettél s álltál e hideg tetemenél s érezted e hogy a lélektelen testet nem tudtad szeretni? Midőn elmentél minha e városból a lélek ment volna ki, nekem a város itt egy hideg halott. És elfelejtve hogy a nagynéne még itt áll, szaladtam a partra, s néztem utánad míg Budán a kocsí a házak közt eltűnt.

Szeretlek igen szeretlek édes Dinám, midőn arczodba tekintek, mintha a piros rózsát látnám, s benne egypár harmatot melyben a kék menny tündöklik, oly kedves vagy nekem mint a rózsza, szemeid oly vidámak mint az ég. Most előttem kiterítve fekszenek a szalagocskák, s ha illetem őket kéj fut el mivel ujjaid között nyugodtak. Az én szerelmem, a mi szerelmünk nem egy lassudan fejlődött érzelem, ez egyszerre, de örökre fakadt ki mint némely földből a hévvez, — s egy magneticai hűbájos vonzalomnak nevezhetem azt mi hozzád vonz.

De én midőn legszerelmesebb vagyok, gondolataim is akkor legmagasztosabbak. Ilyenkor késznek érzem magamat — szenvedni, kímlódni, elhervadni inkább, mint tenni téged boldogtalaná. S én ismerem az életet, s tudom hogy mi körülmények

azok melyekben te boldogtalan lennél. Ó Istenem, hiszen fáj a szívem most is midőn csak rózsádat látom hervadni, téged inkább veszítselek el mint szerencsétlenné tegyelek, — leblemen ne hervadj el, szomorúan inkább siromon.

Egy mai kifejezésemért engedelmet kell kérnem; értem a „nem bánom“ kifejezést. Én mindig többet szeretek tenni vagy érezni mint mondani, ezért hangtalan sok érzésem; sőt bele esem a hibába igen is keveset mondani, mi épen olyan hiba, mint tulozni. Egyébiránt mi gondolatfolyamban jött ama kifejezés ajkamra, kimagyarázhatnám, de minek? elhiszed, hogy minden nap, melyen tőled levelet kapok, ünnepnapommá válik?!

Szerencsésen haza értetek? Szeretem hinni, igen. Azt tudom, hogy késő, pedig este azon vidéken villámokat láttam előgyuladozni. Nagyságának ijedsége elmúlt-e? Engem a mai szerencsétlenség igen megháborított, valóban az örömet kevésbé tudtam élvezni mint különben élveztem volna.

Ugy érzem, én hiában várakozom. Boldog voltam és bús vagyok. Életem függőben miattad volt nyolcz hónapig, reményt s alkalmat megvettem, és im haza megyek a nélkül, hogy az élet megszűnt volna lenni rám nézve egy végtelen oceán. Pedig életem elrendezésében ettől és ép e pillanatokban sok függött volna, a Te szerelmed nekem lelket ad mindenre, a bizonytalanság egy kormánytalan csolnakká tett.

Jó éjszakát, jó éjszakát! szerető hived.

Vatta, 2/II, 1846.

Nagyságos Asszonyom!¹⁰

Ámbár a politicalai háboru' füstjében fejem még szédeleg, s az álmatlan éjjelek és fáradságos napok után nem pihenhettem ki magamat, mindazáltal az első szabad órácskát használom Nagyságod' drága levelére válaszolhatni.

Előlegesen ide zárom a pesti evangelicus pap' válaszát, melynek *utolsó* sora mi szorító, mi sulyos rám nézve, méltoztatik átlátni. Emlékeztet országos pályámra; azok ott néma szavak a pap' levelében, de mintha az egész ország, az összes nemzet kiáltását hallanám benne, úgy zúg fülem. Így fognak kiáltozni rám mindenfelől. Menedéket Dina szívéen keresnék, de ha ott, annak dobogása mellett is füleembe hatna e hang, megkellene tébolyodnom. A borsodi tisztválasztáson négy szomszéd megyéből voltak fényes küldöttségek, Heves például maga 160 tagot nevezett, ügyünk országos érdekű volt, és kiért? azért teszem a vallomást hogy *miattam*, mert ebből látszik, hogy rám az országnak figyelme van, olyan dolgokban is, melyek köz bírálat alá nem tartoznának. Az éig emelnék, és majd a föld'

¹⁰ Ez a levél Leopoldina anyjához szól. Arról, hogy reversalis-nemadás nélkül hogy kelhetne egybe Leopoldinával. M. G.

közepéig fognak letaszítani. Rám rettenetes sors várakozik, minden el fogna hagyni!

Olasz országbul kedvező választ én nem reményelek, vagy években telnék az. Itt nincs más mód, mint honunkban találni papot, ki azt nyilván vagy *titokban* véghez vigye.

Engedje meg Nagyságod, mint sorsunk' szelid' őrangyala, hogy őszintén szóljak. Ez ügyben az a legrosszabb, mi említettik az ide zárt levélben is: hogy az ember kinszerítve van családságot követni el. Igaz, hogy kinszerítve vagyunk rá, de némely tetre nem szabad magunkat kinszerítenni sem. Ha eszembe jut hogy Dinám már február' vége felé enyim lehetne, most eleje van, gyönyör érzés futja át lelkemet és testemet, oly kies világ lebeg előttem mintha csak álmodnám szépen és kedvesen. De a gát ugyan az mely volt a mult év Május' havában, a szikla a mennyekig nyulik fel boldogságom' kertének kapujában.

Dináért, az én kedves Dinámért, s csak ő érette tenném meg azt, hogy *szóbeli* ígéretet tennék, de csak *szóbelit*, és csak úgy ha az *örök titok* maradna, s annak nyomára sem világi, sem egyházi hatóság nem jöhetne. Ez esetben, bár közgyűléseink lesznek, félre téve mindent, elmennék tüstént, hogy még e hónap' vége előtt megtörténhetnék, bár e rövid idő alatt nem rendezhetvén magamat, még egyszer Dinám nélkül kellene haza rándulnom. Lehet e ez? Lehet e mind ez? Én azt hiszem, alig. Ha fogják kérdezni a T. urat, hogy az összekelés formásan ment e végbe, meg fogja tagadni? és ha megmondja, nem vonatik e kérdőre a pap? és ha kérdőre vonatik, nem fogja e magát szóbeli ígéretemmel menteni? Ekképen világosságra fog jönni minden, s annýival inkább, mert e nehézséget *sokan* tudják, és kíváncsiak lesznek végére járnai a megoldásnak. S hogy gyöngeségemet lássa a világ, hogy népszerűségemet veszítsem, kérdezni fogják mindenfelé. Bár hol keljünk össze, püspöki uton is ki fogják kutatni a protocollumokból, hogy az melyik egyházba történt. Egyik föladat, az ellenzék' emberét népszerűtleníteni. S a népnek elég az, *hogy bár mi okbul tettem, tartom é vagy sem, az mindegy*. S nem csak elleneim, de irigyeim is vannak. Körülbelül így áll: becsület vagy szerelem, s én mindkettőt meg akarom tartani, a nemzet' becsülését, és Dinám' szerelmét.

Élérzékenyedve esék értésemre olyasmi, hogy a T. ur passiv összeadásunkban¹¹ is megegyeznék, de ez esetben nem ohajt

¹¹ *Passív összeadás* — ennek magyarázata a következő: Lonovics József esanádi püspöknek öt írásbeli fölterjesztésére kiadta XVI. Gergely pápa az 1941. évi április 30-iki brevét, mely Lambruschini bibornok-államtitkár kísérő instructiójával együtt ugyanazon év október 12-én megnyerte a királyi placetumot evvel a szokásos fenntartással: „amennyiben az ország törvényeivel nem ellenkezik“ — s így ki is hirdettetett. Ez a „Quas vestro“ kezdőszavakkal megjelölt breve és a Lambruschini-féle instructio lényegileg a vegyes házasságok ügyében Magyarországnak tett engedmény volt ugyan, hiszen azt a kivételt, hogy a vegyes házasságok a tridentí forma mellőzésével, tehát katólikus lelkész közreműködése nélkül is köthetők (amit Németalföldre XIV.

jelen lenni. Hálával ismerem el az áldozat' nagyságát, de az ő nyugalmának árán boldog lenni nem kívánok. Ő idős, s jobban megérdemli, hogy gyermekében örömét találja, én a szerencsétlenséget még inkább bírom. Elveim ellen nem tudok cselekedni, de a *lemondásban* nem kis erővel bírok. Ezt tartom az igazi nagyságnak, az igazi keresztyénségnek. Örökké fájna, ha ő bár némán is szemrehányást tenne nekem, ha frigyünket áldástalannak hinné. Ugyhogy nem is merem őt kérni többé, hogy lelkének fájdalmat ne okozzak. És Dina? — Egy nagy sötétség fekszik előttem, utat belőle ki én nem látok.

Miután tehát a farsang csak három hét, s egy válasznál többet nem kaphatok, méltóztassanak válaszolni e kérdésekre, kegyesen: elég e Austriában a *szóbeli* ígérét (avagy Magyar országon)? be megy e az az egyházi jegyzőkönyvbe? fognák e teljesen hallgathatni? lehetne e úgy vinni azt, hogy senki nem tudná s ellenem nem használhatnák fegyverül a közvéleményben? nem lehetne e Máczkyt alkalmazni biztosság' okáért? Ha például püspök meg akarná tudni, hogy melyik egyháznál történt összeadásunk, a jegyzőkönyvből ki tudná e hogy ígérét történt? Mind erre kérnék alázatosan kimerítő felvilágosítást, — és vajjon nem lehetne e bevonni e titokba Barkassyt, az akadályok elhárítása végett?

Ha rögtön s kimerítő és határozott válasszal megvígasztalának Nagysádotok, úgy indulhatnék tüstént; ellenkező esetben a hosszú telet kínosan élem át, s a bánat, melyet a politicalai háboru, tőlem némileg távol tartott, meg fog rohanni öldöklőleg, és fölemészteni. Isten legyen akkor nekem irgalmas, kegyelmes!

Kérem tiszteletteljes észrevételimet a T. urnak is bemutatni. Én esdekelnem nem merek többé, csak bánkódnom fogok. Érzem, e kínos helyzet soká már még sem tarthat teljes megromlásom nélkül minden tekintetben. Fogadja Nagyságod képcsókolásomat; Dináét is forrón csókolom, Laczit ölelem, epedve várva idvezítő anygali válaszát. Vagyok mély tisztelettel hív szolg.

49. lev.

Vatta, 3/II. 1846.

Kedves Dinám!

Mint már írárom, a diadal a mienk, a szép zászló becsületét megőriztem.¹² Alig hiszem, hogy ennél akár pompásabb, akár

Benedek pápa még 1741-ben kimondott), most Magyarországra is megállapította. Egyebekben azonban e breve is azt kívánja, hogy a katolikus pap előtt megkötött vegyesházasságoknál lehetőleg reversalis szereztessék, e nélkül pedig az egyház közreműködése csak az áldás megtagadásával járó „szenvedőleges jelenlétre” szorítkozzék. (Vö. Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon; Polner Ödön: A reverzális-ügy fejlődése 6.) M. G.

¹² Leopoldina egy maga himzette zászlót küldött Szemerének arra a borsodi tisztújításra, melyen Szemerét alispánnak megválasztották. M. G.

népesebb választás tartatott volna az országban. A rendkívül rosz út' daczára is mintegy 7000 szavazó volt jelen, s embereink közül majdnem 300 viselt veres kalpagot, összesen 84 zászló lobogott, melyből 54 volt a mienk. Hevesből, Almássy Pali' elnöklete alatt, 160 tagból álló küldöttség' szereztetett, kik egy veres selyem zászlót hoztak e fölirattal, Heves Borsodért, s nevünkkel, — *emlékül* a küldöttség' nekem adá. Nem az az én dicsőségem hogy elválasztattam, hanem hogy a közvélemény fölkelte mellettem, hogy a szomszéd megyeiek százankint jöttek, és nyíltan kimondák fen hangon, hogy csak érettem. Ez az én dicsőségem, ez az én becsületem, áliszán sok van az országban, de e tisztületben alig részesült valaki közülök.

Lehet ezt, édes Dinám, elfelejtenem? Lehet e elfelejtenem hogy a közvélemény, mely sugárokkal övezi körül homlokomat, azokat a gyalázat' tövisévé változtathatja át? Nem óhajtom a dicsőséget, de még is jobban rettegek a gyalázattól. S helyzetem olyan hogy a kettő közül választanom kell. S ha én csak egyben leszek vallott elveimhez következetlen, a föld megzendül lábaim alatt, a fáknak is nyelve lesz, a némák is megszólalnak. Ugy mondják, miképen ügyeink *országos* figyelemmel kísértettek, tehát épen ez időszakban kétszeresen kell vigyáznom.

E' küzdelem befolyása alatt írtam, *sietve*, tennapi levelemet kedves anyjához, annál többet tennem lehetetlen, s azt is csak úgy *ha* titkunk örökös és felfedezhetetlen.¹³ De ép erről kívánnék meggyőztetni, hogy az felfedezhetetlen. E lépésem mutatja, mennyire szeretem, édes Dinám; a mit én cselekszem, az elveim ellen van, azonban hozom áldozatul szerelmemnek. A gondolkodást elfojtom szerelmem' lángjával, de kérem, kérem ne engedjen föleszmélnem!

S ha mind ez még e hónapban meg nem történhetik, akkor nem tudom mitevő leszek később. Szerelmem' helyzete megakasztá minden dolgaimat. Második éve hogy nem végzek, nem rendezek, nem intézkedem, nem gondoskodom. Lehetetlen ennek tovább is így menni, édes Dinám. El vagyok romolva mint az óra, rend sem benne és így körülte sincs.

Pedig kérni sem merem tisztelt atyját. Mit ér ha a passivban megegyeznék is, midőn aztán nem bírnök kégyét, midőn bennünk nem lenne öröme. Így vagyok én szirt és örvény közé helyezve, ha ígéretet teszek, megvet a közvélemény, tetszeném így?! ha nem teszek, s a nélküli adatnánk össze, elhidegül tőlünk tisztelt atyja, s a házi élet' harmoniája bomlik meg. Ezt én nem akarhatom. E szerint csaknem világos a lehetetlenség révbe juthatni.

Elmult, legalább egy időre, a politicalai háború, annál emésztöbben üt ki a szívbéli. Készítem magamat uj s *végző*

¹³ Hogy mi ez a titok, azt az előbbi levél, mely Jurkovicnének szól, megmagyarázza. M. G.

szenvedésekre. Hiában tekintek köröskörül, ama két utnál többet nem ismerek, s boldogságra egyik sem vezet. Hova jutok tehát? Ismét a szenvedések' sötét honába? Ismét bú és bánat emésszen a nélkül hogy másoknak meggyonhatnám, ha kérdeznék? Ismét jussak a kétségbesés' szélére, oda, hol a teljesedést és semmisülést egy vékony vonalka választja el? Ismét és másodszor a lemondás' hideg rényében gyakoroljam megrongált erőmet? Édes, ó édes kedves Dinám, úgy látom én, hogy én a kínos küzdelek közül soha nem szabadúlok ki, nekem nincs jövődöm, a szerelem csak mint csillag fénylik fölöttem, hiában nyújtom felé karjaimat — elérhetetlen!

Minapi levele oly boldogító volt. Még e hónapban egymáséi lehetünk volna. Elszédített e gondolat. Áltengedtem magamat a képzelődésnek. Meggyúltam mint este a csillag, oly közel éreztelek szívemhez! Úgy tetszett az nekem, még e hónapban fölmenni, eggyé forrani, s én ott mulattam volna, azonban pár hétre magánosan jöttem volna haza elrendezni holmit, s ismét fölmenvén, végkép haza jövendettünk. Hiu álom, nemde? Igen, de kedvem oda van, s ha kérdezik mi bajom, kivált a fényes diadal után, nem tudom magamat menteni sem.

S ha e hónapban sem leendett Dina enyim, 'ki ismeri a jövődöt? Helyzetem sok tekintetben igen megváltozott, és igen megnehezedett. Nem bírom a mi teher rám sulyosodik. A remény megszünt vigasztalni, a teljesedésen kívül nekem minden más kevés. Sorsunk csigalábakon jár édes Dinám, hónap mulik hónap után, s állapotunk a régi marad. Mintha nem volna Isten ki fölöttünk virasztana. Én zúgolódom; igen zúgolódom. Megállt a föld lábaink alatt, a nap is megállt, csak a keserűség és kétségbesés terjed szívem körül. Lehetetlen tovább maradnom e bizonytalanságban. A mint bővebben gondolkodom, annál szörnyebb rettegés ragad meg. A mit érzek és gondolok, nem merem kimondani!!

Irjon, *sietve* irjon, édes Dinám. Leveleit mind kaptam, a Jan 26 án költet is. Tisztelem kedveseit; nem emlékezem már a diadalra, csak a bánat él szívében, szenvedő

hivének

.59. lev.

Pest, 31/III 1846 reggel

Édes Dinám!

Ki az a kitől tennap nem kaptam levelet? Felelet: az én drága menyasszonykám! Midőn magamban oka után tapogatóztam, eszembe rémlett, hogy talán még betegeb, de jobb volt magamat azzal vigasztalnom hogy csak egy parányi szó nem-tartás. Avagy egyik sem? Azt hiszed talán hogy már nem fog ott jelni levelkéd? És így ma sem kapok? Úgy bánol velem mint a virág, nem terjeszti illatát messze, hogy fölkerestessék?

De ha még nem közelíthetek, s a míg nem mehetek, ne örvendjek még édes szavaidnak sem?

Én regtől estig jövök megyek, nem látogatok senkit, kerülmöm a ki feltartóztathatna, és még sem végezek sokat. De a kimért idő alatt el kell végezniem, és indulok,¹⁴ — mikor? Pénteken? A szentírás azt mondja, „ne válogassatok a napokban“, talán engedelmessédjünk parancsának. Igen de az én előítéletes mátkám nem akarja hogy induljak Pénteken, sőt Pénteken látni sem akar, nemde? Ekképen tartóztatja vissza árva fejemet, hiv és visszatart, kíván és nem, ohajtja és féli jöttömet.

Van ugyan itt egy hölgy, vérség hozzám, ki mindig küld, unszol, sőt hajt, hogy menjek, — nem találod édes Dinám hogy rosz vér? Ugy e ez nem illik tőle? Hiszen téged nem ismer, s még is pártodra áll, a nők így vannak titkos frigyben ismeretlenül is. E szerint itt nem marasztanak, ott pedig Pénteken Te nem fogadsz szivesen, a földön nincs helyem, tehát az égbe megyek, — ott ugy is fölhalállok. S én ott szeretek lenni hol Te vagy, veled, melletted, csüggve ajkaid' biborán olthatlan szomjjal.

Es én még is csodálatosan érzem magamat, miként másszor soha. Örülök, aggódom, félek is, remegek, kétes várakozásban, mintha életem dráma volna két szakaszban, s most végződnek az első, s ettől függne a második is, sőt mind az mi ezután következni fog a vég kifejlésig, mely a sir. Emlékezem hogy iskoláim' bevégzése után egy barátom' esküvésén valék jelen, de csak távolról néztem, és midőn esküdtek, mint a nyárfalomb' ugy reszkettem, alig birtam állni lábaimon. Miért? — én nem tudom, alkalmasint a lépés kimondhatatlan döntő fontossága hatott reám oly rendkívül. Oly bizonyos, mint a sors hogy Te velem boldog leendezs? Akaratomon kívül, hibám nélkül, nem tehet e e lépés szerencsétlenné? Mint két csillag az ég tengerében megindul, s összeütközvén maguk is elvesznek s megrendül mi velük összefüggésben van...

Ugy e komoly oldal ez nagyon? Hagyjuk el. Légy Te édes felem, rózsája életemnek, adván annak színt és illatot, s zöld leveleiddel elborítván mindent, mi rajta kellemetlennek mutatkozhatnék. Így lesznek boldogok szüléink is, s ez lesz a legkedvesebb imádság, mivel Istennek is maga életünk csendes folyama által némán áldozhatunk. Ugy legyen! Öllelek és csókolak forró kebelled,

hiv szeretőd

Berti

Közli:

Mészöly, Gedeon.

¹⁴ Már ekkor útban van Bécsbe, hogy megesküdjék Leopoldinával. M. G.

Fél Edit: Kocs 1936-ban. Néprajzi-monografia.

Tanya, falu, mezőváros. I. (A Magyar Közigazgatástudományi Intézet támogatásával. Budapest. 1941. A Kir. Magy. Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyararsztudományi Intézetének kiadása. 228 o. 8 : 72 ábra, 4 tábla.)

(Könyvismertetés.)

A korszellem hozza magával, hogy újabban a tudomány is egységre, egyöntetűsége törekszik. Talán ép a mult század szabadelvű felfogása eredményezte a szinte túlzásba vesző aprólékos részletkutatásokat, a szaktudomány további alszakokra való darabolását. Mindez nehezebbé tette az egésznek világos megértését, a nagy összefüggések felfedezését. Az elaprózódás veszedelme az ép e korszak tetőpontján kialakult új tudományágot, a néprajzot fenyegethette leginkább. Így történhetett, hogy külön gyűjtötték és dolgozták fel nálunk a népdalok szövegét és külön a dallamukat.

Mindennek természetes visszahatása a mai egységre való törekvés és az új módszerek friss gyümölcse, a falu-monographia. A falunak, mint közösségnek egységes, minden megnyilvánulását magába fogadó leírása fejtett iskolát, mondhatnók: stylust feltételez, több kitűnő megfigyelőnek közös szellemben végzett tervszerű munkáját. Erről, sajnos, hazai viszonyaink közt mind- eddig nem lehetett szó. Inkább magánosan járó kutatók fogtak a falu közösségének egységes feldolgozásához és bocsátottak ki az utóbbi években kisebb-nagyobb monographiákat.

A falu monographiaszerű feldolgozása, de általában a közösség szellemének behatóbb vizsgálata azonban, különösen amíg még nincs kialakult iskolánk, nagy veszélyt rejteget magában: könnyen átsiklik a vizsgálat a kétségtelenül nehezebben megfogalmazható néprajz területéről a sociologia korszerű tájaira. A határt a kettő közt bizony nem egykönnyű megvonni. De az is igaz, hogy mégis csak van *classicus*nak nevezhető néprajz, melyet ugyan (— ép, mert túlságosan elmerült a régiségek, hagyományok, a ritka tények kutatásában —) a modernebb, a sociológiával kacérkodó módszerek megvetnek és lenéznek, mégis, ha csak módjuk van rá, maguk is szívesen ápolnak.

Mindezen falu monographiák közül messze kimagaslik *Fél Edith*nek Kocsról írt könyve.

A monographiaírás előbb vázolt nehézségei természetesen itt is felbukkannak, erről az előszóban a kitűnő szerző is megemlékezik. *Fél Edit* a modern néprajztudomány és sociologiai (*Thurnwald, Bach, Stavenhagen*, stb.) módszereivel igyekezett monographiáját felépíteni. A tárgyak és jelenségek tartalmi, formai elemeit, a jelenségek eredeti és újabb értelmét keresi, röviden szólva: a változás, az átalakulás tényét akarja feltárni. Kocs régi társadalmának vezető rétege jórészt a nemesi rendből került ki.

Idővel az elszegényedett, megcsappant erejű vezető nemesi elem szerepét a meggazdagodott nem nemes jobbágycsaládok, a gazdák vették át. Alsóbb réteghez tartoznak a zsellérek, mesteremberek, juhászok, stb. Mindezek foglalkozásukhoz, vagyoni helyzetükhöz mérten tovább rétegződnek. *Fél Edit* külön felvesz egy *közvetítő réteget* (tekintélyes múltú, de elszegényedett, hivatalt vállaló családok), de ennek körülhatárolását nem érezzük egészen világosnak. Megemlíthetjük még itt, hogy az új sociológiai módszer első hazai kísérleténél valószínűleg alkalmasabb falu is lett volna, mint éppen Kocs.

Kocs *lakosainak* túlnyomó része református, kevesebbje katolikus. A két felekezet ritkán házasodik össze, régebben még több más egyében is éles vonalat vont egymás közé a két felekezet. Érdekes, hogy a reformátusok ö-znek.

Nagyon alapos képet ad *Fél Edit* a kocsi lakóházról és melléképületekről, belső berendezésről, stb.: nem feledkezve meg az ezekkel kapcsolatos életmód leírásáról sem. A soros építkezést már egy 1746. évi rendelkezés előírja. A lakóépület a tüzelőberendezés alapján a két tagozatú kályhástűzhelyes, álfelnémet házak csoportjába tartozik. Érdekes az itt először közölt, sárból rakott, elmozdítható főzőalkalmatosság, a *kucik*. Kár, hogy kemencerajzokat a szerző nem közöl; itt különösen a ház falából kinyúló kemencék érdekeltek volna közelebről (Ismert dunántúli adatok: *Ethn.* 1936 : 199, *Népr. Ért.* 1938 : 25, *Dunántúli Szemle* 1940 : 285). Két zsellérházba a homlokfal felől van a bejárat, régebben állítólag ilyenek voltak a zsellérség házai, ebben azonban kételkedünk. Kétségtelen, hogy ezt az alaprajzot mutatják néhol a szőlőbéli hajlékok is (v. ö. *Népr. Ért.* 1938 : 23), ilyenkor azonban présházak lakóházzá való utólagos átalakításáról van szó.

Azt, hogy a lakásnál (mint másutt is) a hagyományos paraszti életmód és a polgárosodás bizonyos szintje párhuzamosan lép fel, más falukban is tapasztalhatjuk (pld. *Népr. Ért.* 1939 : 193 skv.). Itt inkább annak részletes megállapítása volna fontos, mi jellemző ép a kocsi helyi jelenségekre, mennyiben gyorsította vagy lassította a polgárosodás folyamatát a kocsi nemesi réteg elszegényesedése, a falunak valamely nagyobb várostól való távolsága, egyszóval a jellegzetesen helyi viszonyok, a történelmi folyamat.

A *földelosztásból* azt látjuk, hogy Kocs a jómódú községek közé tartozik, hisz 30 holdon felül 200, 20 holdon felül 300 gazdának van földje. Ez olyan tény, amit a sociológia irányában elhajló kutatásnak lépten-nyomon emlékezetben kell tartania. Részletes felvilágosítást kapunk a kocsi *mezőgazdaságról*. Szerzőnk megállapítása szerint a kocsi mezőgazdálkodás a Dunántúl nyugati részén és a Felföldön elterjedt rendszerbe tartozik, melynek főtermése a rozs. Ez a fejezet azonban még a classicus nép-

rajzhoz tartozik. A *gyógynövények* felsorolásánál szükséges lett volna a tudományos elnevezés is (pld. *világváltófű?*), a pusztá felsoroláson kívül a szokás, hiedelem elterjedésének foka, módja is (pld. kik alkalmazzák?):

Részletesen foglalkozik szerzőnk a koci *ruházkodással*, amikor négy nemzedék ruházatát leírja. Napjainkra a férfiak gatyaviselete kivételével egyetlen ősinék nevezhető darab sem maradt fenn. A ruházat elpolgáriasodott, ámbár még mindig kell valami sajátos vonásnak lenni a koci öltözetben, mert a koci embert, asszonyt a környék mégis megismeri a viseletéről, — írja *Fél Edit*. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a felismerés az öltözéken kívül sok más egyeben is alapszik. Azt ugyan el kell fogadnunk, hogy mind kevesebb lesz az olyan ruha, mely viselőjének társadalmi állását, foglalkozását, stb. jelölné. Nem hiszszük azonban, hogy a ruházat, mint jel teljesen elhalványodnék; elég, ha a különböző pártállásokat kifejező színes ingekre gondolunk — a modern néprajzhoz ez szintén hozzátartozik.

Mind néprajzi, mind sociológiai szempontból szép fejezet a *táplálkozás leírása*. Jellemző, hogy a koci konyhán még sok hagyományos ételt találhatunk.

Külön fejezet szól a *házimunkáról, mesterkedésről*. A koci nép nem fűrő-faragó, barkácsoló természetű. Mesterséget általában a testi hibában szenvedők tanulnak. Az iparos osztály csak kevésbé emelkedik ki a zsellérek közül.

Szokások, hagyományok kiveszőfélben vannak. A szokások eddig a közösség megnyilatkozásai voltak; ami régebben közügy volt, az egyre hangsúlyozottabban magánüggé kezd válni. A falu — írja továbbá *Fél Edit* — a városi cultura láttán leveti hagyományait s új, tartalom nélküli polgári formulákat, polgári szokásokat honosít meg. Az utóbbi mondattal néprajzi irodalmunkban elég gyakran találkozunk. Kérdés azonban, hogy valóban ennyire egyszerű-e az egész átalakulási folyamat. Ilyenkor az az érzésünk, mintha kutatóink a változás időpontját kizárólag az utolsó félévszázadban állapítanák meg és az előtte eltelt néhány száz vagy akár néhány ezer évet valami változatlan, ősi, a nép szelleméből fakadt ösztönös állapotnak tekintenék. Pedig valószínű, hogy változás mindig volt és a merevnek gondolt hagyományok is állandóan alakultak, a korhoz idomultak. Azt, hogy a polgári formulák tartalmatlanok volnának, ily határozottan nem mernők állítani. Végeredményben ezt is a falu népe saját ábrázatára idomítja, ahogy népszokássá vált már a templomi esketés után a fényképészhez vonulni és ott az egész lakodalmi sereget lefényképeztetni. A készülő kép beállításának már megvannak a maga kialakult aeshetikai szabályai, így pld. mindenki szembenéz a géppel, egész alakot kívánnak, stb. (v. ö. *Népr. Ért.* 1939 : 191.) Csak ismételhetjük, hogy van egy classicus néprajz és ez minduntalan visszahívogatja a maga területére a még oly új

módszerekkel is dolgozó kutatót. Mert hiába írja szerzőnk a könyv címlapjára: „Kocs 1936-ban“, a könyv nagyobbik része mégis csak az elmúlt néprajzi jelenségekkel foglalkozik. Mintha még a modern sociológiai néprajzkutatót is jobban izgatná egy feledésbe ment hagyomány megtalálása és megfejítése, mint a mai élet nyers bemutatása minden problémáival egyetemben. Valószínűleg ezért külön csatoltatott a könyvhöz egy *Adattár*, nehogy a számtalan értékes régi adat az előadás menetébe belecsúszva teljesen elfödjön az 1936-os jelenségeket.

A könyv modern célkitűzéseit legszebben a *Család — faluszervezet — közigazgatás* c. fejezetben éri el. A polgárosodás hatására a család összetartó ereje fokozatosan gyengül. A lakosság külsőségekben megnyilvánuló merev formákra, intézmények létrehozására törekszik. A társadalmi organismus egyre jobban hátrál a társadalmi organisatio elől. Az organisatio bekapcsolódik a lakosság életébe és annak szerves része lesz.

Az utóbbi kitűnő sociológiai fejezet mellett a népmeséket és sok egyébét tartalmazó *Adattár* vagy akár néhány szorosan vett néprajzi tárgyú fejezet különböző irányokat képvisel a könyvben és ez az egész monographia egységének kétségtelenül rovására megy, ha még oly nagy kitartással igyekezett is *Fél Edit* a jelenségeket közös nevezőre hozni. Mindezzel korántsem akarjuk kitűnő szerzőnket hibáztatni. A könyv szerkezete magán viseli a magyar néprajztudomány mostani állapotának sok bélyegét. Tudományunk főfogyatékosága a folytonosságnak, a tudomány szerves fejlődésének hiánya. Sociológiai szempontokból kezdjük vizsgálni a jelenségeket, mielőtt egy ilyen hazai iskola kialakíthatott volna, nem is szólva arról, hogy az előző néprajzi irányoknak sem volt elég alkalmuk a teljes kibontakozásra. Természetes, hogy ily körülmények közt még a felkészült kutató is tétovázó lesz, határozatlan a módszerekben. Ne feledjük azt se, hogy a külföldi minták jók lehetnek saját hazájukban, de nálunk még bizonyos átformálásra szorulnak. Különben úgy járunk, mint a hamarjában úri gunyába öltözött kispazdaember.

Mindennek ellenére jól van így, hogy *Fél Edit* ebben a formában írta meg Kocs monographiáját, mert ezzel friss, üde levegőt hozott az olykor-olykor megállapodni készülő hazai néprajztudományunkba. *Új szempontokat vetett fel, új módszerekkel kísérletezett* és ez a tudomány továbbvitelében talán mindennél fontosabb.

A könyvet kiegészíti *Nemeskéri János* alaposan megírt *anthropológiai fejezete* és *Manja János* Kocs zenei életét tárgyaló értekezése.

Dr. Vajkai Aurél.

Louise Netoliczka: Die Siebenbürgisch-sächsische Volkskunst.

Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben von Karl Kurt Klein. 64. évfolyam, Nagyszeben, 1941. 2. füzet, 104—125. lap,

(Könyvismertetés.)

A fenti címmel megjelent tanulmány Erdély földjén élő szász lakosság népművészetét tárja elénk. Tartalma és az a körülmény, hogy a keleteurópai németiség nagymultú vezető folyóiratában jelent meg, kell hogy a magyar néprajz érdeklődését is nyomatékkal felkeltse. Mivel a szerző gondosan számbaveszi az eddigi német kutatások eredményeit is, a tanulmány különösen alkalmas arra, hogy lássuk miképpen vélekednek a szász kutatók népük művészetéről, arról a művészetről, amelyről már a magyar tudománynak is volt mondanivalója s amely művészet szám-talan ponton találkozik, érintkezik, hasonlóságot mutat a magyar népművészettel.

Az erdélyi szászok népművészete szorosan belekapcsolódik a polgárság művészetébe, — kezdi fejtegetését a szerző. A parasztság csak bizonyos technikai eljárásokat ismer (fafaragás, szövés, hímzés, húsvéti tojások díszítése, stb.); általában azonban a falusi és városi céhbeli mesterek kezéből kerülnek ki a művészkedésre is jellemző holmik. Mindezek azonban az általános népi érzületben gyökereznek, úgyhogy a falusi művészkedés és a városi kézművesek munkái harmónikus egészet alkotnak s közös visszatükrözői az erdélyi szász népi szellemnek. Az erdélyi szász népművészet nem zárt gazdálkodási formában gyökerező kimondott pásztor- és parasztművészet, hanem jelentékeny lecsapódását őrzi a különböző történeti stílusoknak is. Mindezeket azonban nem érezzük idegen elemnek a népművészetben. Nyomukban a régi formakincsek szerencsésen gazdagodtak. Éppen úgy harmónikusan illeszkednek be a szász népművészetbe, mint a magyar, román, szláv és közeli behatások. Szerettük volna, ha ezekre az idegen behatásokra részleteiben is rámutat a szerző. Sajnos, a hivatkozott *C. Petranu* tanulmányokkal nem lehet sokra menni s a *Petranu* által felsorakoztatott szász véleményeket (pl. *Brenndörferét*, *M. Orendét*) részleteiben kellene megvizsgálni. Bizonyára hasznos tanulságok adódnának az irodalomtörténet-szoldalról felvetett népművészeti kapcsolatok kibogozásából is.¹ Helyesebben tette volna a szerző, ha „Aufgaben und Methode der sächsischen Volkstrachtenforschung in Siebenbürgen“ és

¹ K. K. Klein: Rumänisch-Deutsche Literaturbeziehungen. Heidelberg, 1929. 42. skk, 1.

„Arta populară săsească“ tanulmányainak egyes, *Petranutól* is kiemelt részleteredményeit jobban hangsúlyozza. De különben egyes népművészeti szempontból számbajöhető ruhadarabok átvétele a népi műveltség egészét tekintve szerintünk többoldalú megvizsgálást kíván. Az, hogy pl. a szászok a románoktól átvették a *Koschok*² (rom. *cojoc*) néven ismert báránybőr bundát, bizonyos sapkaformát, s ma románokkal készíttetik Szászrégen környékén a templomi szűrőket (l. ismertetett munk. 119. l.), ez azt is jelenti, hogy a románság gazdaságilag szoros kapcsolatban áll a szászsággal. Termel a szászságnak, mivel a szászok gazdálkodása már olyan alakuláson ment át, amelyben ezeknek vagy az ezeket helyettesítő ruhadaraboknak az előállítására nem gazdaságos. A szászság az átvétellel kétségkívül a románság helyi gazdálkodását segíti elő. Mindez arra is figyelmeztet, hogy az átadással és átvevással járó folyamatban nemcsak a kölcsönvett javak statikus szemlélete és értékelése játszik szerepet, hanem a népi gazdasági érintkezések dinamikus folyamata is, amelyben tulajdonképpen az átvevő fél igényétől függ, hogy az átadó mit adhat át neki. Kétségkívül való, hogy itt a műveltségi folyamatot az átvevő fél irányítja és teszi lehetővé. A dinamikusabb népcsoport irányítja egy statikusabb népcsoport termelését; sokan azután csak mereven az átvett javakat nézve, hajlandók azokat „hatásoknak“, „átvételeknek“ minősíteni s jelentőségüket az átadó félnél keresni, mint azt *Petranu* is teszi. Mindebből az is következik, hogy a hatások, átadások és átvételek kérdését egészen másképpen kell megítélnünk akkor, ha azok különböző gazdasági és társadalmi szintek között mennek végbe. Különbözik a helyzet a népművészet területén túl, román és magyar viszonylatban is.

Mint minden igazi népművészetnél, — írja *L. Netoliczka* — az erdélyi szász népművészetnél is a szokás az állandó irányító; hiszen a szokás az, amely a fájdalom és öröm ünnepeinek, a munkamenetnek és a dolgoz életnek egész teljességét magába foglalja, egyúttal pedig határozott, folytonosan öröklődő világnézettől függ. Ezek a világnézettől függő szokások az erdélyi szász népcsoportnál is mélyen visszanyúlnak a századokba, sőt évezredekbe, ezért nem csodálkozhatunk, ha az erdélyi szász népművészet is bizonyosságot tesz arról az örök lényegről, amely a germán-német embert a bronzkortól a mai napig jellemzi.

A tartalmas bevezetés után bemutatja *L. Netoliczka* az erdélyi szászság művészeti formáit. A faépitkezésnél a kapukat ősi szimbólikus motívumokkal díszítik, amilyen az életfa és a napkorong. A kő- és téglaházak homlokzatán virág- és indadíszítményeket találunk. Különösen szép a barcasági házak karcolt homlokzat-díszítménye. A karcolt díszítmények jellegzetes

² *C. Petranu*: Influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins. Kny. Bukarest, 1936. 31—32. l.

paraszti formák (életfa), míg a falfelületből kiemelkedő díszítmények között megjelennek a renaissance és rokokó motívumok. Borvidéken gyakori a szőlőfürt ábrázolása. Csűrőkön, tengeri-górékon ősi germán jeleket is találunk. A tiszta szobák gerendáin elszigetelve feltűnik a hatágú csillag s az életfa ábrázolása. Régi germán díszítményeket őriztek meg a templomi szuszékok, amelyek ma már sok helyen a szemestermények eltartására szolgálnak. Rovással és karcolással díszítik a szerelmi ajándékokat (guzsaly, orsó, gereblye, villa), a gazdasági élet apróbb tárgyait (pl. kaszakőtartó). A színes fafestés a 16. században bajor területről került el a szászokhoz. A festetti butoroknál az alapszín sötétkék, világoskék vagy vörösbarna. Az alapszínre festett virágokon fekete és fehér árnyalások láthatók. A butorok festését az asztalos felesége végzi. Az ú. n. Lutherasztal és a fali szekrények a késői gót stylust őrzik, míg a többi butoroknál a renaissance, barokk és rokokó elemeit ismerhetjük fel. A bútorokon is megtaláljuk a vázából vagy szívből kinövő életfa ábrázolását. Felhívja a szerző a figyelmet a rekeszes templomi mennyezetekre, amelyek ékességei az erdélyi protestáns templomoknak is.

A díszes kályhacsempék készítése a 18. században virágzott, de mázatlan gót stylusú csempék már a 15. századból (nálunk a 14. századból, Magy. Népr. II. 366. l.) maradtak fenn. A 16. századból egyszínű zöld és kékesfehér csempéket ismerünk. Külön említés illeti meg az egyes tulipános, szőlős díszítésű csempéket. Ezeket éppenúgy, mint más agyagárut a piacra, vásárookra készítették. *L. Netoliczka* megemlíti a fontosabb agyagipari központokat, a kobaldek sgraffittos edényeket, — amelyeket egyébként *Viski Károly* „egyénies magyar ízlés emlékei”-nek tart,³ — a céhkorsókat. A cserépholmik a himzések és szőttések mellett az erdélyi szász népművészet legszebb darabjai. Művészi darabokat találunk a cím-, vörös- és sárgaréz edények között. Itt említjük meg, hogy nagyon szép erdélyi szász cínedény gyűjteménye van a budapesti Néprajzi Múzeumnak. Az egyes edényeken látható ábrázolások fontos forrásanyagot nyújtanak az erdélyi szászok néprajzához. — A kovácsmunkák közül az ajtóvasalásokra, ablak- és ajtókeretekre, kocsmacégerekre, stb. hívja fel a figyelmet.

A szászok népi jellemvonása erősen megnyilatkozik a textil munkákon. Már a 15. században gazdag himzéseket találunk. A geometrikus minták mellett feltűnnek az állatábrázolások (farkas, sas, zászlós áldozati bárány, stb.). A szőttések színe vörös és fehér, ritkábban fekete. Megemlíti *L. Netoliczka* a karacsonyfa és a húsvéti tojás díszítését. Független szövőszéken szép főkötő részeket készítettek. Művészi darabok a sző-

³ *Viski Károly*: Erdélyi magyarság. Népművészet. Budapest, é. n. 13. l.

vött vállborítók, gyapjú kötények, övek, átalvetők. Ez utóbbiak kétségkívül román eredetűek a szászoknál. A szalagszövő táblácskákkal is művészi munkát készítenek. A technikai eljárást az őshazából hozták magukkal. Ezt a nézetet részletesebben is meg kellene vizsgálni, mert a szalagszövő táblácskák földrajzi elterjedése azt mutatja, hogy Kelet-Európa népei is igen régen ismerték.⁴ Népművészeti szempontból is említésreméltók a berakással, stoppoló öltéssel, tüllhímzéssel, netzeléssel díszített ruhadarabok. Helyenként elterjedt a gyöngyhímzés.

A bőrdíszítésnél kelet-európai befolyást vehetünk észre, de a szűcs-hímzések mégis különböznek a román és magyar szűcs-munkáktól. Sorra felsorolja *L. Netoliczka* a különböző díszes bőrruhadarabokat. A stolzenburgi templomi szűrőkről azt írja, hogy szoros rokonságban vannak a magyar szűrrel, de a magyaroktól való átvételről mégsem beszélhetünk. A ruhadarabok formája nyilvánvalóan a középkori német „*Schaube*“-ra vezethető vissza. Érdekes, hogy a magyar szűr eredetét még távolabbra vezeti vissza *A. Haberlandt*, amikor — a részletes megokolás mellőzésével — így nyilatkozik: „Es mag dem sogar eine bastarnische-dakische (!) Urform der Tracht in diesem Lebensraum zugrunde liegen. Sie wurzelt damit in der gleichen germanischen Altschicht, in der auch das mittelalterliche deutsche Trachtenwesen der Landleute und der dem Wetter ausgesetzten Lebensrufe seine Grundlage fand.“⁵

Népművészeti szempontból felemlíthetjük még a szironyozással készült tüszöket, a különböző ékszereket (boglárok, kacsok, melltűk, stb.), amelyek már a 15. századból is maradtak fenn s a történeti stylusok mellett a régi germán ékszerekkel is hasonlóságot mutatnak.

A részleteredmények összefoglalásánál hangsúlyozza *L. Netoliczka*, hogy az erdélyi szász népművészet nemcsak a környező népek művészetétől, hanem más német néptörzsek és népcsoportok művészetétől sok megnyilatkozásában különbözik. A népművészetnek csak nagyon kevés része fakad élő művészi tevékenységből, kevés része tartozik az élő műveltségi javak közé. Legnagyobb részük pusztulóban van s csak véletlen eseteknek köszönhetjük, hogy előbukkannak. A hagyományos művészi formát őrző műveltségi javak új elemekkel, gyári árukkal, népi kapcsolat nélküli portékákkal keverednek. Szerencsére már kezd felőni egy olyan nemzedék, amely a hagyományokat az újításokkal, a fajlag meghatározott világnézettel harmónikus összekapcsolja s ezzel a népművészet új virágzását segíti elő.

A szerző könnyen áttekinthető, tartalmas tanulmánya közelebb hoz bennünket Erdély néprajzának megismeréséhez s

⁴ V. ö. *Bátly Zs.*: Szalagszövő táblácskák. Népr. Ért., II, 1901, 147. l.

⁵ *A. Haberlandt*: Das Gefüge der deutschen und magyarischen Volkskultur. Neue Heimatblätter, I. 1936. 197. l.

újabb részletmunkára ösztönöz. Mondanivalójának megértését azonban könnyebbé tehetné volna az, ha megfelelő illusztrációs anyaggal is kibővíti a tanulmányt. Sajnos, a képanyag hiányát gondos irodalmi utalásai sem pótolják.

Budapest.

Gunda Béla.

Luise Netoliczka: Die siebenbürgisch-sächsische Volkskunst. (Buchanzeige).

Béla Gunda macht in Begleitung einer anerkennenden Kritik die obige Studie bekannt, die über die Volkskunst der sächsischen Bevölkerung Siebenbürgens handelt. Sehr beachtenswert sind die folgenden Bemerkungen des Rezensenten:

„Die Übernahme einzelner, vom Standpunkt der Volkskunst beachtenswerter Kleidungsstücke erfordert — im Zusammenhang der Totalität der Volkskultur betrachtet — u. E. eine Prüfung von mehreren Seiten. Wenn beispielsweise die Sachsen von den Rumänen den als 'Koschok' (rum. cojoc) bekannten Lammfellpelz sowie bestimmte Mützen-Formen übernommen haben und wenn sie in der Gegend von Sächlich-Reen ihre Kirchenpelze heute durch Rumänen anfertigen lassen (vgl. S. 119 der ersten angezeigten Arbeit), so bedeutet das auch, das die Rumänen in enger wirtschaftlicher Verflechtung mit den Sachsen stehen. Sie erzeugen für die Sachsen, da deren Wirtschaft bereits durch solche Wandlungen hindurchgegangen ist, dass die Herstellung dieser oder der sie vertretenden Kleidungsstücke schon nicht mehr wirtschaftlich erscheint. Zweifellos befördern die Sachsen durch diese Übernahmen die örtliche Wirtschaft des Rumänentums. All dies macht deutlich, dass in dem Prozess der Übergabe und Übernahme nicht nur die statische Betrachtung und Bewertung der Leihgaben eine Rolle spielt, sondern auch der dynamische Ablauf der wirtschaftlichen Berührungen der Völker, bei dem es letztlich von den Ansprüchen des übernehmenden Teiles abhängt, was der Übergeber ihm geben kann. Es ist zweifellos Tatsache, dass hier der Übernehmer den Kulturprozess lenkt und ermöglicht. Die dynamischere Volksgruppe lenkt die Erzeugung einer statischeren Volksgruppe; viele sind, indem sie starr nur die übernommenen Güter im Auge haben, geneigt, diese als „Auswirkungen“, Übernahmen“ zu qualifizieren und, wie das auch Petranu tut, ihre Bedeutung bei dem übergebenden Teil zu suchen. Hieraus folgt auch das, dass wir die Frage der Auswirkungen, Übergaben und Übernahmen ganz anders zu beurteilen haben, wenn sie zwischen Partnern verschiedenen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Zuschnittes erfolgen. — Im übrigen ist über das Gebiet der Volkskunst hinaus die Lage im rumänisch-ungarischen Verhältnis ähnlich.“

Szegedi tájszavak.

(Folytatás.)

- pacaltészta*: apró kockákra vágott levestészta
pacsul: oktanulul pazarol. *Mingyá épacsáti a keresetit.*
pacsmagol: pancsol
pajzányos: heverő, felesleges, nélkülözhető. *Nem vóna kentőknek egy pajzányos kapájjuk?*
pakszióz: passziózik, szórakozik
panyókájjú: pongyolán, rendetlenül. *De panyókájjú áll rajtad az a ruha.*
parázs: sovány, silány; *parázs hús*, *parázs főd.*
parrag: parlag
patyó: bugyelláris
pákja: fáklya
pásog: fölöslegesen mászkál, járkel. *Minek pásogsz ebbe a rossz üdőbe?*
pársijó: nagyheti-passió
páskálódik: ugyanaz, de enyhébb jelentésárnyalattal
pemetőlő: vizes ronggyal bekötözött pizskafaféle, amelyekkel az apró hámutól szokták a kemencét megtisztítani.
pencsög: pepecsel folyadékkal, főzéssel
persög: feszeleg, kényesen feszit
ki-persed: kiszakad, foszladozik
petincs: himlőféle a jószágon
pényász: pénz [tréfás]
pézhetnék: aki minden áron pénzhez szeretne jutni. *De pézhetnék. vagy.*
piaci légy: csavargó, aki a piacok környékén 'ebzsel.
picsog: pityereg, bög [gúnyos]
picsök: tücsök
pihannáz: egy kissé megpihen munkaközben
pilátus: álmos, másnapos [tréfás]. *De pilátus vagy hé!*
pimpónátos: finnyás [gúnyos]
piníszlős: penészes
pintyölög: a száját biggyeszi
pipahuja: amikor munkaközben a férfiak (pl. kubikusok) egyszerre megállanak, hogy egy pipa dohányt elszíjanak
pircömporcom: finom eledel, pástétom. *Mindég pircömporcomot önné.*
píszik: vágyakozik, üzi a vére. *Píszik a bálba.*
pitliköl: téllenül várakozik, eredménytelenül időz. *Ott pitliköltem egy jénapiig, sèmmi látat nekü.*
pitty-potty: hitvány, silány
pittyeszt: biggyeszt. *Pittyeszi a szájját.*
placsinta: palacsinta

- pocskol*: 1. a vizet pl. kútnál szétsapkodja, tócsát csinál, 2. el-
áztat, rágalmaz, gyaláz valakit
- pocsok*: mocskosszájú
- pogonnyit*: piszkol, rondít valamit. *Összepogonnyította a ruháját.*
- póha*: pólya; *póhál*: póház
- pojog*: nyüzsg. *Csak úgy pojgott a nép a búcsún.*
- poszmat*: trágya
- pörső*: persely
- pörsög*: pörsen, pattogzik
- próbaszétya*: próbaszerencse
- profesztor*: professzor
- proseccio—prosekcio*: processio
- pucor*: gyomor, bendő [tréfás]. *Kitőtöttem a pucrom.*
- puntom*: pillanat. *Abba a puntomba ott vót.*
- puntomos*: pontos
- punyo*: pofon
- purgáiérom*: purgatorjum
- pustol*: porzik (főképp: ruha)
- rádás*: ráadás. *Rádást is adott.*
- rajcsúr*: tánciskola [gúnyos, csak a fiatalok ismerik]
- rajzat*: magzat, ivadék
- rátotta*: rántotta
- recejt*: recept
- regget*: rejteget
- rëmonda*: ronda, aljas [fehérnép]
- mög-rëpëtäl*: megismétel
- resped*: tespéd
- retyerntya*: pereputty
- rezel*: exkrementál
- rëzsuntok*: rëzsutosan
- ríbaszt—rivaszt*: riaszt
- mëg-rígyásodik*: megragyásodik (pl. uborka)
- rongypiac*: zsidvásár
- rosszëletü*: feslett nőszemély
- röggeldön*: a kora reggeli órákban
- rúzs*: a locsoló vízszóró tölcésére
- mögrühell*: a jószágot rüh ellen való orvossággal bekeni. *Mög-
rühelte a birkákat.*
- ë-sajátit*: eltulajdonít, ellop
- sajlos*: sajnos
- sajtszék*: sajtprés
- sarjúpújka*: növendékpulyka
- sarjászëna*: második, harmadik stb. kaszálás szëna v. ö. *anyaszëna*
- savajog*: sopánkodik
- selejtös*: selejtes

Bálint Sándor.

(Folyt. köv.)

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

10. SZÁM

1941. OKTÓBER

Kodolányi János olyant mond, ami nincs.

Most vallom meg az utolsó közleményben, hogy eltévesztetem a cikksorozat címét. Ezt kellett volna írnom: *Kodolányi Jánosék olyanokat mondanak, amik nincsenek.*

Mert többen vannak ők, lévén afféle többel jobbak.

*

Egy „feudális“ jelleggel nem vádolható miniszterelnökünk egy-két évtizede ezt mennydörögte oda az ellenzéknek:

— Némuljanak el a törpe minoriták!

No én nem vagyok ilyen türelmetlen; unatkoznám egyedül a csárdában.

Örültem, mikor Kodolányi védelmére egymás után robogtak föl hadvész-ülte képpel a Szíjak, az Admirátorok, a pálóczi Horváth Lajosok. Hiszen az ő stylusuk adott nekem alkalmat olyan stylusú nyelvtörténeti cikkek írására, melyeket elolvashattak és megérthettek azok is, akik nyelvtörténeti műveket nem szoktak olvasni.

Búmra esett hát, hogy először Kodolányi jelentette ki, hogy ő mármost elnémul, azután meg pálóczi Horváth Lajos, hogy ő is elnémul — Admirátorostul. (L. Magyar Élet VI:12:14.)

Szj meg — már egyszer megdicsértem ovatosságáért — engem-kikezdsét mindjárt avval kezdte, hogy azt mondta, hogy semmit nem mond.

Csak úgy tett, mint ** bácsi.

** bácsi éppen nem volt ugyan gentry, de a gazdálkodáshoz mégsem értett, lévén holta napjáig albíró és „részben megvizsgált jogtúdor“. (Tudniillik ** bácsi soha nem tette le valamennyi „jogtúdori“ szigorlatát, de megkezdeni megkezdte: ezért, mikor közben algimnáziumi igazgató volt, az évvégi Értesítő címlapjára így nyomatta ki a nevét: „**, részben megvizsgált jogtúdor.“)

Ennek a ** bácsinak házon, pénzen kívül százharminc holdas tanyája is volt János béres botja alatt.

Mondom, ** bácsi semmit nem értett a földhöz, melyből vétegett és vitetett föl a részben való jogtúdorságig, de hát mégis csak ellenőriznie kellett Jánost. Még pedig úgy, hogy az észre ne vegye, hogy a tekintetes gazda ura azt sem tudja, hogyan kél a rozs: zölden-e, vagy vörösen.

Mikor hát ** bácsi ki-kicsapott a tanyára, hát csak fölment ott egy kunhalomra, szeme fölé ernyőzött a tenyerivel, és szét-nézvén de nagyon bölcsen a világnak azaz a százharminc holdnak mind a négy sarka felé, óvatosan csak azt hajtogatta, de — mondom, — nagyon bölcs képpel:

— Hibákat látok, János! Hibákat látok, János!

Még a fejit is csóválgatta.

Erre aztán János, látván a tekintetös úr bölcs képét, mentegőzésre fogta a dolgot, s annak során minden valóságos hibát megvallott, amit elkövetett szántásban, vetésben, trágyázásban, meggyásban, s fogadkozott, hogy jövődre vigyázóbb lesz.

Igy lett ** bácsi okosabb, János pedig ötöle tartományosabb, mint afféle dolga-értő gazdájától.

Szj is elégnék tartja csak ennyit mondani: Hibákat látok! Elégnék tartja annyit mondani, hogy: Mészöly „nyelvészeti megállapításai“ „nagyon is vitatható“-k, de „nem próbál tárgyi tekintetben Kodolányi védelmére kelni.“ (L. Magyar Út X:29:5.)

Csak éppen hibákat lát!

De én nem vagyok ám János.

*

Admirator már, azaz pálóczy Horváth Lajos (ugyan hogy keveredhetett Szj-ak és Kodolányiak közé?), meg kell adni, ki mer állani. Amilyen bátran kiszalajtja a száján azt, hogy a Nép és Nyelv ötezer pengőket sajtol ki az Akadémiától, ez a nemzetközi demokrata, Mészöly Gedeon pedig, fő-fő zsidó szabadkúmi-hes vagy mi a csuda — éppen olyan bátran tanítja Mészöly Gedeont a magyar nyelvre is (nem tudom, melyik középiskolás nyelvtan alapján).

Igy tanít (Magyar Élet VI:6:12):

„Mészöly nyelvész úr, bár saját nyelvezete nem a legkifogástalanabb, eléggé bővelkedvén az olyan »célkitűzéses« divatos kifejezésekben s a Karácsony Sándor kitünő könyvében (a Magyar Észjárásban) méltán kipellengérezett budapesti »fordításnyelv« virágaiban, (sőt a 44. oldalon még igeragozási hiba is előfordul: n á n k - o t í r n ó k helyett) — szóval Mészöly Gedeon ilyen gerendák birtokában* d ü h ö s e n k ö p k ö d Kodolányi Jánosra, történelmi regényeinek állítólagos szálkái miatt.“

Szép egy mondat.

Az én stylusom bizony nem kél evvel szépségversenyre. Különben sem védem soha szépségét annak, amit irok, csupán igazságát. Pálóczy Horváth Lajosnak abban a célkitűzéses kifejezésekben és a Karácsony könyvében (a Magyar Észjárásban) kipellengérezett fordítás-nyelv virágaiban szűkölködő mondatában, gerendáim birtokában — bin-ben-ban — én csak azt a kis fakó

* Értsd: Im Besitze etc.

magot kopogtatom meg (nem üres-e?), hogy: „a 44. oldalon még igeragozási hiba is előfordul: nánk - ot ír nők helyett.”

Kotty belé, szilvalé!

Aki bizonyítványt is osztogat másoknak finn-ugor nyelvésetzből, mint Horváth Kodolányinak, annak tudnia kellene a magyar tárgyias igeragozásról a következőket:

Finnugor személyragosak ezek az igealakjaink: *adnám, adnád, adnánk, adnátok*. Ezek mellett eredetileg mind határozott, mind határozatlan tárgy lehetett. Az ugor nyelvből való kiválás utáni fejlődmények ezek: *adnék, adnál*, — ismeretesek az egész magyar nyelvterületen. Külön magyar fejlődmény az *adnók* is, de ez soha nem járta egész nyelvterületünkön, ma sem, ma is csak erdélyi nyelvjárásokban dívik. Az *adnánk* típusnál csekély háromezer évvel fiatalabb az *adnók* típus. Kazinczy azért kapta föl és terjesztette az irodalmi nyelvben, hogy azt minél inkább megkülönböztesse a pórok nyelvtől. (Ez a népi írók stylprogramja is?)

Ám írjon hát pálóczi Horváth Lajos '*adnók* (azt)'-ot ormánysági szakértőivel együtt, de énnekem hagyja meg a négyezer éves '*adnánk* (azt)'-ot. Igaz, hogy így mondja minden ormánysági parasztember is, de én Kukoricza Jancsival vígasztalódom: „Egy kicsit parasztos, de én nem szégyellem.”

*

A miatt, hogy helyes archaizálásra Voinovich Géza művéből mutattam elő példát; Kodolányi Voinovichhoz is odakapott. Természetesen úgy, hogy közben olyant is mondott, ami nincs: „No, de hová kanyarodik végül is a r a v a s z M é s z ö l y ? ... Olvasam csak el a *Mohács*-ot, abban nem mond *kerál*-t senki, hanem *király*-t!” (L. Magyar Élet VI:4:6.)

Ilyent mond Kodolányi — o l y a n t mond ...

Mert nem igaz ám, hogy a *Mohács*-ban „nem mond *kerál*-t senki”; nem igaz ám, hogy én vagy más ezt állította volna. Azért dicsértem Voinovichot, mert tudta, hol kell *Mohács*-ában *kerál*-t mondatni, hol *király*-t. (NNyv. I:46—7.)

És ezért Kodolányi az embernek, magyarnak, tudósnek csakugyan nem kodolányias Voinovichra „finom ízlés“-sel ezt agyarogja oda: „Arany László hagyatékának finomízlésű kiaknázója.”

*

Herczeg Ferenc regényéből is idéztem példát helyes archaizálásra. (NNyv. I:45—6.) Kodolányi — amúgy Szíj-szerűen — nem cáfolja az idézett példa helyességét, csak, hogy hibákat lát, azt jelzi egy üres fölkiáltással: „Herczeg érti az archaizálást!” (M. Élet VI:4:6.)

Horváth ebben a kérdésben is merészebb, meggondolatlanabb. Ő is alkalmaz szónoki fölkiáltásokat: „Hát az Isten áldja meg ezt a Mészöly Gedeon nyelvész urat hogy ... ezt a hivatalainkban »eszközölt« papiros-nyelvet az archaizálás reme-

kének nyilvánítja! (M. Élet VI:6:13.) De ennek a fölkiáltásnak már magja is van, ha nem hasznos is.

Merészség és meggondolatlanság így jellemezni azt az én Herczeg archaizálásáról való véleményemet, melyet szóról szóra így írtam meg Kodolányi régieskedhetnémségéről szóló cikkemben (NNyv. I:45—6):

„Csak helyén és helyesen kell archaizálni, mint például Herczeg *Pogányaiban* Omodé és a besenyő bojtár beszélgetése mutatja; mesterien van beleszöve egyik nyelvemlékünk, az úgynevezett *Bagonyai Ráolvasás*: »... Vitézkoromban, mikor még gyöngye volt a hitem, egyszer megsántult a paripám. Jól van! mondom, most hát megtudom, hogy melyik az igaz isten. Először elmentem egy bábaasszonyhoz, hogy régi szokás szerint bájoló imádságot mondjon és meggyógyítsa a lovamat. Mondott is és én egy hódbőrrel fizettem érte, igaz, csak nyári bőrrrel. De bizony az öreg isten nem segített a lovamon. Akkor aztán elmentem az öreg remetéhez, aki Kevével szemben lakott az erdőben. Eleintén nem akart imádságot mondani a lovamra, de mikor egy kicsit megnyomorgattam, mégis mondott. Szól pedig az ő imádsága ilyenképpen: Urunk Krisztus számár hátán Gyerusálemba ha ment, ő számara megsántult vala. Azt meglátá Boldogasszony. Az szót mondta vala: Fiam, Jézus Krisztus, megsántult lovad. Krisztus hallá a szót, mondá: Én édes szülém, anyám! Megsántult, mert lába kimarjult. Én édes fiam Jézus Krisztus, parancsolok te szent híreddel és te akaratoddal, hogy a te lovad megvigassék. — Így imádkozott az öreg és másnap a lovam lába meggyógyult. Akasszanak föl az út szélén, ha nem így történt! Most már ítélj magad, Bozdurgán, hogy a kettő közül melyik az igaz Isten.«

Most már ítélj magad, olvasó — ezt már én mondom — hogy „papiros-nyelv“-e ez, melyet „Mészöly Gedeon nyelvész úr“ az idézett sorokban „az archaizálás remekének“ nyilvánított?

Mi a papiros-íz Omodé beszédében?

Eszembe jut ezekről a Magyar Élet-beli nyelv-ízlelőkről az egyszeri férj, akit első felesége kozmás ételre szoktatott, s e miatt a második feleség főztje sehogy nem ízlett neki mindaddig, míg egyszer az is oda nem kozmásította az ebédet. Ezeknek kozmás köll.

Igazán, Horváth nem csupán fitymálja a jót, hanem a rosszát meg kommandálná is. Azt akarja, hogy ha Herczeg történelmi regényt ír, abban *csiszár*-nak ne a 'fegyverkovács'-ot nevezze, hanem a 'lókupec'-et, mert hát — így tanítja Horváth Herczeget: „a csiszár lókupec, nem pedig fegyverkovács.“ (Magy. Élet VI:5:13. — *Admirator* álnéven.)

Persze annak, hogy Herczeg annyira nem ismeri a magyar nyelvet, hogy *csiszár*-t ír *fegyverkovács* helyett, az az oka, hogy

— német származású. Hiszen csak a Szíj—Kodolányi—Horváth-féle magyar tudhatja azt, hogy a fegyverkovács *fegyverkovács*, nem *csiszár*.

Ejnye, ejnye, ezek a Hunfalvy—Budenz—Szinyei—Herczeg-féle németek! A magyar nyelv kártévői!

„Elég volt az asszimilációból!“ — kiált föl Horváth csonka-magyarországi bölcsességgel. (Magyar Élet VI:5:14.)

Nehogy valamely asszimilált a *fegyverkovács*-ot *csiszár*-ra változtassa!

„Jobb lenne, ha nemzetiségeink nem igyekeznének minden áron asszimilálódni!“ — feddőzik Horváth nagy külpolitikai bölcsességgel (uo.) önkéntelenül emlékeztetvén engem Versec, Pozsony, Nagyenyed és vidékeik derék népének történetére.

De hát az a fő a Horváth-féle nyelvzakértőnek, hogy valamely asszimilált ne írjon *fegyverkovács* helyett *csiszár*-t történelmi regényben!

„S itt most ne hozakodjék elő senki azzal az ügyefogyott, elkoptatott enyhítő körülménnyel, hogy hát »szegény Herczeg csak 18 éves korában kezdett magyarul tanulni,* még szép tőle, hogy ennyire megtanult!« Tetszett volna neki korábban neki-fogni a nyelvtanulásnak, — vagy később az írásnak! Csak nyert volna vele mindenki. A magyar irodalom nem Berlitz-iskola.** (Hangoskodik tovább ugyanott.)

Tehát Horváth szerint addig kellett volna várnia Herczegnek a magyar regényírással, míg meg nem tanulta volna azt, hogy a *csiszár* nem *fegyverkovács* volt.

Megint eltalálta Horváth szarva között a tőgyit.

Hiszen éppen hogy pálóczy Horváth Lajosnak kellett volna várnia az írással mindaddig, míg meg nem tanulja, hogy:

1. *fegyverkovács* a *Waffenschmied* minapi fordítása (kérdezze meg Karácsony Sándort!),

2. a *fegyverkovács* igaz, ősi magyar neve: *csiszár* v. *csiszár*.

Ha fiatal emberek francia pezsgőtől berúgnak, később már a komiszabb is ízlik nekik, csak francia címkés butéliában szolgálgják föl nekik. Karácsony Sándor „Magyar észjárás“-ától anynyira megmámorosodott Horváth, hogy ha erre az igazán „fordítás-nyelv“-szerű *Waffenschmied* = *fegyverkovács*-ra ráragasztják a „magyar észjárás“-címkét — nyeli az istenadta Horváthja, nyeli, és csettintget jóízűen a nyelvérékével és kínálgatja a komisz *fegyverkovács*-csal Herczeg Ferencet, sőt még engemet is.

Hát csakugyan tökéletlen asszimiláltak-e azok, akik a *fegyverkovács* szívébe a *csiszár* szó törét döfték? Rendezzünk tetemre-hívást!

Balassa gróf uram, mármint a Bálint, álljon elő nagyságod!

* Persze, ez sem igaz! M. G.

** Hanem önképzőkör? M. G.

Gróf Balassa Bálint összeüti a sarkantyúját és így énekel a végbeli vitézek tavaszi multságáról (In laudem verni temporis):

Ki szép fűvön lévén, bánik jó lovával,
 Ki vígan lakozik vitéz baráttával,
 Ki penig véres fegyvert tisztítat tsiszárral.
 (1693-i kiad. 27. l.)

Mit gondol Horváth? Azt-e, hogy Balassa lókupeccel tisztította véres fegyverét, vagy pedig Bálint úrfiút azelőtt Bauernek hívták s azért tartja fegyverkovácsnak a csiszárt, akárcsak ez a magyarul szintén nem tudó Herczeg?

Jöjjen mast kegyelmed, Fel-Vinci György uram, mit tud kegyelmed?

Elmondja az általa anno 1699. irattatott „Római Császár Kegyelmes Urunk és Koronás Királyunk ő Felsege Erdélyi Proto-Notariájának és Cancellariájának hűtes Notariussinak és Iródeákinak illendő Ditsireti“-ből e következő sorokat:

Látod a' fegyvert-is
 Ha jó Kohból költ-is
 Mind addig nem viselik,

Míg vagy Csiszároknak
 Vagy lakatosoknak
 Kezek rajta nem tecczik,

Ámbár messzül hozzák
 De meg pallérozják
 S' oldalokra ugy kötik.

(13. l.)

Hát Felvinci György uram vagy lakatosra vagy lókupecre bízta fegyvere pallérozását? Avagy német anyanyelvű volt?

Halljuk most Dálnoki Veres Gerzson uramat, Rákóczi fejedelmünk nemes testőrző seregének őrnagyát:

Kún-Szent-Miklós mellett táborra találánk.

Itt az nagy héségben lakánk vagy két hétig,
 Onnét megindulánk, mentünk épen Hortig;
 Ott mulat az tábor helyben vagy két hétig,
 Onnét engem küldnek Gyöngyös városáig.

Regiment fegyverét odavittém vala,
 Sok lakatos, csiszár az városban vala:
 Azt megcsináltossam, parancsolva vala...
 Az nagy pestis engem ott szorított vala.

(Thaly: Adalékok II : 363.)

A pestis miatt meg is füstöltette magát vitéz kuruc Veres Gerzson uram, még pedig hasznosan. Ha ő is odaveszett volna a dögben, nem tehetném föl ezt a kérdést a Herczeget archaizálásból leekéztető Horváthnak: lókupeccel csináltatták-e a regiment fegyverét a kurucok, vagy pedig Veres Gerzson époly rosszul tud magyarul, mint Herczeg Ferenc?

Most egy szegény hegedős toppan elé, a „mívesek lakodalmá”-ba jött. A csiszárokat nem árusokkal, hanem kézmívesekkel együtt emlegeti, csertörő vargákkal, pölyhös szücsökökkel, szurtos lakatosokkal, tetves borbélyokkal, kevély ötvösökkel, kicsinyenként sokat lopó szabókkal együtt:

Csiszárók, rátok
Mast szépen szólok —
Eja!
Hogy ti is mastan
Ajándékoznátok,
Kardokkal engem
Fölrüháznátok —
Hej, jo-jo-jo-jo!

Mivetek ékes
És igen kedves —
Eja!
Mert nagy-szép-fényes,
Pogányon éles;
Kitül rémülés
Hamar nekik lesz —
Hej fa, la-la-la!

(Thaly: Vit. En. I: 365.)

Ez már népfí. Nem „éppen elég idegen elemet felszívott, beltenyésztéstől félfő középosztályunk”-beli. Ennek már pálóczi Horváth is hihet. Elhíheti, hogy evvel a szegény hegedőssel együtt Herczeg is, bár ő „az úri kaszinók dédelgetett kedvence”, mégis jobban tudja, mi volt a császár, mint pálóczi Horváth Lajos nyelvészleckéztető úr, ugvis mint nem „klikkek szerint való író-mészárló.” (M. Él. VI:6:12.)

Mikor Ferenc József az egyik Kállayt megkérdezte, mióta birtokos a vármegyében, az így felelt: Ezer év óta, felség! A felség pedig szeliden megjegyezte: Szép, de az én családom egy kissé többre vitte. Elhiszem, hogy pálóczi Horváth is ha nem ezer, de több száz évvel ezelőtt elkezdett magyarul tanulni, előbb, mint Herczeg; de hát — mint Balassa Bálint, Felvinczi György, Veres Gerzson meg a névtelen hegedős bizonyítja — Herczeg egy kissé többre vitte Horváthnál a régi magyar nyelvnek helyes archaizálás megítéléséhez szükséges ismeretében.

Jó lesz hát, ha Horváth folytatja komolyan nyelvünk tanul-

mányozását; mielőtt a helyes archaizálás és magyar nyelvtörténet kérdéseiben — én kérek bocsánatot az ő kifejezéséért — „gerendák birtokában dühösen köpködne“ akár énám, akár másra. Ajánlok is egy alkalmas tankönyvet.

Ezt:

„Királyi Beszélgetéseknek, és a' beszéd között elő-forduló dolgoknak, nem különben Frantzia Példabeszédeknek, értelmes mondásoknak, és kiváltképen-való szóknak öszve-szedegetése, melly ez előtt meg-vizsgáltatván és meg-jobbittatván Frantzia és Német nyelven ki-bocsáttatott, mostan pedig a' Magyarnak helyesen hozzá-adásával, és az igen hasznos Toldalékkal meg-bővítettvén, ujonnan ki-nyomtatattott, cum licentia superiorum. Pozsonyba, Royer Ferentz Antal Királyi Priv. Könyvnyomtató által, 1749-dik Esztend.“

Ebben a könyvben francia-német-magyar párhuzamos szövegek vannak. Aki nem ért meg annyi magyar szót, amennyit egy Herczeg Ferenc már megért, az is mindenik magyar szónak értelmét kiokoskodhatja francia és német megfelelőikből.

Imé:

„Voici un Fourbisseur de mes Amis qui vous vendra de bons Fleuréts.

Da ist ein Schwertfeger, mein guter Freund, der wird euch gute Rappier verkaufen.

Ihol vagyon egy Tsiszár, az én barátom, jó koszperdet (kardot, szablyát, pалlost) fog Kegyelmednek el-adni.“ (13. l.)

No!

Míg el nem kezd nyeríteni a koszperd meg a kard meg a szablya meg a pallos, addig én árulgatójukat nem tartom lókupecnek.

Sem pálóczy Horváth Lajost Kodolányi archaizálása méltatlan méltatójának.

Mert méltó hozzá.

Egyebekben is.

Hogy mi ez az „egyebekben“, azt megvilágítja, ez a Horváth emlegetett cikkeiből való részlet:

*

„Mottó: A Magyar Tudományos Akadémia Mészöly Nép és Nyelv c. füzetkáját évi ötezer pengővel támogatja...“ Nemrégem kezembe került egy »Nép és Nyelv« című nyelvészeti füzetke. A füzet szerkesztője, kiadója és cikkírója, bizonyos Mészöly Gedeon — a nyelvészetből átesapva az irodalom területére — epésen, durván és főképen indokolatlanul megtámadta Kodolányi Jánost, a kiváló magyar író... Herczeg Ferenc történelmi regényét, a Pogányokat állítja Kodolányi elé, mint a helyes

* Az Akadémia megeáfolta. (M. Élet VI : 7.) M. G.

archaizálás ragyogó példáját... Mikor végigolvastam s felháborodva a sarokba vágtam a piros betűs című röpiratot, barátom, aki megajándékozott vele, várakozó mosollyal nézett rám... — Na, mit szölsz a cikkhez? — kérdezte jól-értesült barátom... Jól értesült barátom mosolyogva hallgatta végig felháborodott filippikámat, s csak a végén szólalt meg: — Nem jól fogod meg a dolgot — mondotta — itt nem az a lényeges, hogy Herczeg tud-e magyarul írni vagy sem... — Nem ez a lényeges? Hát mi az Isten csudája lehet lényeges egy irodalmi és nyelvészeti vitában, ha nem ez?! — Az, hogy Mészöly is és Herczeg is ugyanannak a nagy szervezetnek a tagja. — S barátom megsúgta egy közismert, nemzetközi, zsidó irányítás alatt álló szervezetnek a nevét. — De hiszen ezt a szervezetet tudtommal még a kommün utáni esztendőben feloszlatták... Tűrhetetlen állapot az, hogy miután annak idején hivatalosan feloszlatták a különféle titkos szervezeteket — így többek között a szabad-közműves páholyokat, — hogy ezek után most szemet húnyunk mindenféle sötét, földalatti érdekszövetkezet újjáéledése és másodvirágzása fölött... Elég volt a titkos összefogásokból, a különféle misztikus és szimbólikus, de céljaikban és tetteikben nagyon is reális földalatti szövetkezésekből. A föld alá velük, — de ne csak szimbólikusan!*** (L. pálóczi Horváth Lajos: Elkésett Kritikák, XV. Irómészárlás klikek szerint. — Magyar Élet 1941. júniusi szám 12—15. l.)

No de ilyen könnyen kiírni egy magamfajta szerény állami közalkalmazottról azt, hogy tiltott, titkos politikai társaság tagja? Kistarsán kapok tanszéket, ha megtudja Keresztes-Fischer!

*

Csontos Andor bátyáméknál gépeltetés közben eltörött a járgánykerék: javíttatni Baracs-káról Pestre küldte a kocsisával. A kocsis vissza is hozta nem sokára épen, de ilyen számlával: „100 azaz Tíz forintról osztrák értékben“... stb.

Andor bátyám aztán e szavakkal feddette meg a második nulláért:

— Hallod-e! Az okmányhamisítás csak azoknak a huncut uraknak való, nem az ilyen böcsületes parasztnak, mint te!

*

Az olyan mondás is, ami nincs, csak olyan Századunk-, Forrás- és Magyar Élet-beli „szemlefiúknak“ való, akik olyan okosan tudnak célozgatni, hogy támadásuknak nem lehet (mint Horváthénak) sajtópör a

(vége.)

Mészöly Gedeon.

** Affenét! M. G.

Civakodik, rágalmaz.

Állat harapása a marás. Mar a kutya, a farkas, a kígyó stb. Decsi közmondása szerint „az gonosz embert még az egér is megmarja“.

Állatok *marakodása* egymással való veszekedése. Sokféle állat *marakodik*; de ha emberre mondjuk hasonlatképpen, hogy *marakodik* (azaz 'csunyan veszekedik'), akkor soha nem más állat marakodására gondolunk, hanem kutyáéra. „*Marakodnak*, mint a *kutyák*” — ezt sokszor hallani, de azt nem, hogy *marakodnak*, mint a farkasok vagy medvék vagy bármiféle bestyék. A kutya az, mely a marakodó állatok közül naponként előtűnik, körülöttünk van, a kutya életéből láthatjuk naponként az állati dühös marakodást. Annak idején mi falusi gyerekek, mikor hallottuk a kutyák csaholásának nagy zshivaját az utca felől, mind szaladtunk a kapuba nagy kiabálással: „Kutyalakodalom! Kutyalakodalom!” Tehát a kutya életéből visszük át emberre, mikor azt mondjuk: 'ezek meg ezek *marakodnak*'.

A kutyamarakodás nagy zajjal, nagy ugatással, *csaholással* jár.

Csahol hangutánzó szó, van *csihol* változata is. Hangutánzó voltát mutatja az is, hogy többféle hangot is jelölhet. *Csahol* a kutya, *csahol*, *csihol* az ember az acéllal, mikor a kovakövhöz üti, hogy szikrát vessen. A *csi-* hangutánzó tőnek *ci-* változata is van. A 'tüzet *csihol*' helyett Zemplénben azt mondják, hogy 'tüzet *cihel*'. „*Ciheljen* ken egy kis tüzet. Jól *cihel*-é a kova?” (MTSz.) Szatmár vármegyében N a g y b á n y á n pedig *cihol* a 'csihol'. (MTSz.) Ezt a *cihol*-t a kutya *csahol*-ására is mondták (GKat. Válts. II:290. NySz.), éppúgy a *cihelt*-t is:

Zeng megint az erdő új *cihelése*ekkel,
Egy rókát hajtanak a szagló *ebek*kel.

Gyöngy: Kemény J. 12.

Tehát a kutya nemcsak *csahol*, hanem *cihel*, *cihol* is, és a *cihol* alakot ismerik N a g y b á n y á n.

Tudnivaló pedig, hogy nagybányai pap volt **Miskolczi Gáspár** s onnét való elűzetése után szerzette Erdélyben a *Jeles Vad-Kert*-et. Maga írja az előljáró beszédben: „... a hajdan szépen virágzó, tiszta tudományú, dícséretes rendtartású, szoros disciplinájú nemes n a g y - b á n y a i reformata ekklézsiának másodszori megzavarodásakor 1689. esztendőben, Sz. András havának 4. napján, akkori két becsületes collegáimmal, úgy mint tiszteletes tudós Nánási István urammal és azon helyben lévő német ekklézsiának dícséretes prédikátorával, tisz. tudós Tseh Márton urammal, a Krisztushan kedves atyámfiaival és két szép skólabeli deák ifjainkkal együtt, főképpen egy Ravasz Ferenc nevű jézsuitának sollicitatiojára, idegen brachium által

exturbáltatván, életemnek már 61-dik esztendejében bujdosám bé e hazába“ (t. i. Erdélybe). **Miskolczi** uram tehát, mint nagybányai volt lakos, ott a *csihol* szónak *ci-* kezdetű változatát ismerte.

Bihal — *bival* kiejtés váltakozik egymással; *csahol* helyett is mondják néhol, hogy: *csavol*; így **Miskolczi Gáspár** is nem *cihol*-t ír, hanem *civol*-t. Kétségtelen azonban, hogy a kutya *civolása* ugyanaz, mint *ciholása*, *csaholása*, vagyis a *civol* hangutánzó szó: „Mikor az ebek [a szarvast] ugyan derekason üzik, és véski eszébe, hogy már különben életét meg nem mentheti, önként egyenesen az emberre fut, attól hogy már nagyobb őltalmat s kegyelmet várván, mint az utánna *civolással* (tzivolálfal) futkosó ebektől.“ (Jeles VadK. 139.) „Luther Márton... asztalánál ülven látta, hogy a kölykök nem csak farkok csóválásával, hanem *civolásokkal* is kívánnának valami eleséget a vendégektől.“ (201.)

A kutya nemcsak *csahol*, hanem Zala megyében *csivakodik* is azaz „síró nyöszörgéssel ugat, ugrándozva *csahol*, kaffantgat. 'Csak úgy *csivakodott* utána' (a kutya a nyúl után, mikor kergette).“ (MTSz.) Ha pedig *csaholó* kutyára mondják azt, hogy *csivakodik*, akkor *civoló* kutyakölykökre mondhatták azt, hogy *civakodnak*.

Igaza van hát **Czuczor—Fogarasi Szótárának**, mely azt mondja, hogy „*czivakodnak* ... a kis kutyák“ és hogy a „*czivakodik*“ csak „*átvitt értelemben*“ jelenti azt, hogy: perlekedik, szóval veszekedik.“ A „*czivakodó*“ címszó alatt olvassuk: „*Czivakodó ebek. Czivakodó kofák.*“

Az Etymologiai Szótár szerint a *civakodik* és *civódik* szónak „*elfogadható magyarázata nincs*“, de „*legvalószínűbb Czuczor—F. származtatása.*“ Bizony, nem csak legvalószínűbb, hanem egészen bizonyos. A kutya *csaholása*, *civolása*, *civakodása* kétségtelenné teszi, hogy a *civakodás* is a kutyákat illeti először s csak később vitték át e szót emberek veszekedésére, mint a *marakodás* szót is. A kutyák *civakodása* pedig először *csivakodásukat*, *csaholásukat* jelentette mint hangutánzó tö származéka s később jelentette a *csaholással* járó *marakodást*, *veszekedést*. Bárczi Szófejtő Szótára is rossz nyomon jár, hogy a *madarak civakodásából*, *civódásából* magyarázná az embereket.

Ezek után mindjárt sejthetjük, hogy hibásan magyarázza **Lovas Rózsa** a *rág*-ból származott *rágalmaz* szónak jelentéstani fejlődését ilyen módon (MNy. XXV:295—6): „ha valaki sokat beszél másról, akkor sokat forgatja szájában az illető nevét, tetteit, mintegy *rágódi* rajtuk.“ Lovas Rózsa ebben Bárczit is megtevesztette. (Szóf. Szót.)

Hogy a *rágalmaz* a *rág*-ból lett, az bizonyos.

A M. Tájszótár szerint: *rág* = „*rágalmaz, gyaláz*“ (Székelyföld). 'Sokat *rágott* mán ingömet' (Udvarhely m.). 'A minap

és a kalákába csak ingömet *rágott* (Udvarhely m.). A régi nyelvben is közönséges volt a *rág* 'calumnior', 'verleumden' jelentése: „Ó én édes istenem, mely igén veszedelmes az szerzetésbe sokat akarni tudnia és ömagát nem tudnia; ó, mely igén közel vagyon az oly szerzetés az ő lélkének veszedelméhez, ki másnak életéről szertelen tudakozó és az ő atyafiának lelkiismeretinek még *rág* a l m a z ő j a, mert ömagát nem tudja és mást ítél és *rág*“ DebrC. 235; „Ó sziz Carthusia (t. i. a karthauzi szerzet), ki lehet téhozjád hasonlatus? Némullanak még (= meg) azért a békák, kik nem szénnek (= szűnnek) ez szént szerzet ellen csacsogni! Szénnyenek még szemérem-beszédét ellene szólni, kinek nem tudják szentségét vallani (= nem tudják, bár szeretnék, a karthauzi rend szentségének fokát utolérni más rendek). Ném mondatik eszének az, ki másban azt gyilóli avagy *rágván* szólja, kit énnénmagában szeret lénni. Az sém eszesség, kit míg nem tud, nem ismer, immáran bátor ítélni.“ ErdyC. 376. „Eltávoztatom ezt, hogy valaki né szidalmazzon, né (szóljon) *rágjon* minket ezféle bőségbe, ki szolgáltatik mitülünk“ (**Komjáti**: Szt. Pál Lev. 225): „Devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine, quae ministratur a nobis ~ um zu verhüten, dass nicht jemand uns wegen dieser reichen Gabe, die von uns vermittelte wird, übel nachrede (Szt. Pál Korint. II. Lev. VIII:21). „A patvaros mindeneket fedd, *rág*, nyelvével rongál“ (Com. Jan. 186. NySz.). A „patvarosnak“ ez a *rágása* azonban nem onnét van, hogy a patvaros a „más nevét, tetteit szájában forgatja“, hanem ez is a kutya *rágásától* vett kép. Megmondta ezt már bölcsen **Czuczor—Fogarasi**: „*Rágalom*. Azon sérelem, illetőleg sértegető beszéd, mely valakinek becsületét, hírét, nevét megrontani akarja. Képes kifejezés a *rág* igétől kölcsönözve, mintha t. i. a becsületsértő ember egyanánt *rágódnék* másokon.“

Ennek a *rágásnak* azonban — hogy **Csefkó Gyulának**, a legmagyarabb magyar nyelvtudósnak szavaival szóljak (Szállóigék, Szólamódok 85) — „semmi kapcsolata sincs a kutyaék verekedő természetével. Hanem egy másik tulajdonságukkal igenis van.“ **Csefkó** ezt a 'rákerül az ebek harmincadjárja' kifejezésre mondta, de illik ez a *rágalmaz-ra* és a 'rágalmaz' jelentésű *rág-ra* is.

Tovább idézek hát **Csefkó** könyvéből: „Sokszor hallani, hogy a kutyaék megmarcangolják az erdőn. mezőn temetetlenül heverő holttestet. Rájárnak, míg egészen oszlásnak nem indul. Arról is olvashatni, hogy primitív népek az ellenség holttestemét odavetették a kutyaék elé martalécul. Achilles az Iliászban azzal fenyegeti Hektort, hogy:

S míg tégedet ebek, varjak *tépnek* széjjel,
Mi őt eltemetjük szép nagy ünnepéllvel.

A haldokló trójai hős viszont arra kéri ellenfelét: »Akhillesz, ne bocsáss ebek ételére.« De Peleüsz bösz fia tovább is fogadkozik: »Igy sem kergetik el rólad az ebeket.« A Királyok könyve szerint azt mondta az Úr Ákhábnak: »Ugyanazon a helyen, ahol felnyalták az ebek Nábót véréét, ebek nyalják fel a te véredet is. És Jezabel felől is szóla az Úr mondván: Az ebek eszik meg Jezabelt Jezréel köfala előtt.« Jókívánságul, fenyegetésül, átkozódásul régen is, most is szokták mondani: ...*egyed meg az eb a testit*, azki nem kívánja (Teleki Mihály Lev. VI:310). *Hogy a kutyák egyenek meg! Hogy a kutyák nyalják fel a véredet!* Ha a kezem közé kerülsz, vért iszik a kutya! A kutyák isszák meg a véred (Nyr. XLV:266). A kutya nyalja fel földről a te véred (Gvadányi: Fal. Nót. elm. 221). *Kutyákkal nyalatom fel a véréet (Móra F.: Véreim 14) ...*“ stb.

Az élő embert megharaphatja, megmarhatja a kutya, de rágni nem rághatja. Rágni már csak holttestét rághatják. De azt is mikor? Csakis akkor, ha a holtak nem adták meg a tisztességes eltakarítást, ha az a gyalázatot esett rajta, hogy temetetlen hagyták az ebeknek. Ha valakit megmart az eb, baj volt, fájdalom volt, de nem gyalázat szenvedése; gyalázat volt azonban az, ha valakinek testét temetetlen hagyták ebek prédájául, hadd rágják. Innét a *rágalmaz* szónak az a jelentése, hogy 'valakinek becsületét megrontani akarja', 'valakit gyalázatotba akar keverni.'

A holttesteken való rágódásból lett tehát a *rágalmazás*.

Bizonyítják ezt **Miskolc**ynak ezek a hiénáról írott sorai: „a hiéna... közönségesen a halottaknak koporsójokban lakozik, felássza és megessi a halottakat. Ez pedig ábrázoló képe az olyan *rágalmazó* embereknek, akik a dicséretre érdemes embereknek holtok után sem kedveznek, hanem jó híreket undokul mocskolják.“

Mi magyarok a kutyát ismertük meg olyannak, mely az embereknek gyalázatra vetett testén *rág*, *rágódik*, ezért kétségtelenül a kutyáról vettük a 'verleumden' jelentésű *rág*, *rágalmaz* szót, mint a *marakodik*-ot és *civakodik*-ot is. **Teleki János**né írja fiának, Mihálynak (Teleki Mih. Lev. I: 324): „látom s hallom az reád tártott sok *rágalmazó* nyelveket s én anya lévén, nem állhatom meg ne írnam.“ Az a '*rágalmazó nyelv*', mely valakire reá van tártva, bizonyára dühös állat nyelve, nem rágódó emberé. **Lovas Rózsa** arra hivatkozik, hogy „a latin *rodere* 'rág' szónak szintén fejlődött 'rágalmaz' jelentése.“ Ez igaz, de ott is bizonyára állat rágásából.

Szegény ebek! „Ez a mindenek előtt esmértes házi állat sok virtusokról dicsértetik... Ez sokkal hívebb a szolgálknál, aki mindenkor az ajtó előtt vigyáz, a ház táját híven őrzí, embernek éjjeli, nappali házörzöje és ha vagy lopó vagy barom vagy idegen ember jár ott körül szüntelen való ugatásával hírré

teszi.“ (Misk: Jel. Vadk. 190.) Mégis mi hálátlanok beszédünkbe az ebnek csupa rossz tulajdonságairól vett képeket, közmondásokat vegyítünk: *marakodik*, *civakodik*, *rágalmaz*, ‘nem lesz az ebből szalonna’, ‘*kutyából* sohasem lesz szalonna’, ‘ha ebbel játszol, bot legyen kezedben’, ‘*ebnek* a fia is *eb*’, ‘az *eb* ha általússza a Dunát is, ugyan *eb*’ stb.

Innét van, hogy az *eb* és *kutya* szóból származott igéknek az a jelentésük, hogy valaki ‘rosszalkodik’: *elkutyálgodik*, ‘még-*ébelléte* magát’ (Tabajd). **Szezei Molnár Albert** írja Grammatikájában (CorpGr. 237): „Verba . . . quae oriuntur a nominibus tantum, vel imitationem significant, ut: cigánkodic, Ciganum agit, idest more . . . Cigani, fraudulententer agit . . . *ebelkedic*, canem agit.“

En meg most azt is rásütöttem a kutyákra, hogy azok tanították meg a gazdáikat *civakodni* és *rágalmazni* is!

Mészöly Gedeon.

Civakod-ni (zanken), *rágalmaz-ni* (verleumden). Civakodni war ursprünglich ein onomatopöisches Verb und wurde damit das Klaffen der Hunde angedeutet. Die ursprüngliche Bedeutung von *rágalmazni* war ‘kauen’ und wurde für das Aunagen der unbestatteten Leichname durch die Hunde und dadurch für ihre Schändung angewendet.

Szabó és varga.

Bizonyára feltűnt már másoknak is, hogy a szabót, noha nemcsak kiszabja, hanem meg is varrja és teljesen elkészíti ruhánkat, csak — *szabó*-nak hívjuk. Annál feltűnőbb ez az elnevezés, mert több más nyelven is így nevezik ezt a mesterembert, pl. németül *schneiden* igéből *Schneider*, franciául a *tailleur* igéből *tailleur* a neve. Ennek az elnevezésnek tehát nyilván valamilyen általánosabb művelődéstörténeti okának kell lennie. Már nem egyszer gondolkoztam ezen nyelvészi pályám folyamán, de mindig hiába. Rögtön megvilágosodott azonban előttem ez a kérdés, mikor néhány évvel ezelőtt azt olvastam egy német folyóiratban,* hogy a posztó készítő vagy -kereskedő régebben, a középkor elején, nemcsak árulta a ruhakészítésre való posztót, hanem a vevő kívánságára mértékvétel után ki is szabta. Ebből a művelődéstörténeti adatból tehát először is az

*) Fel is jegyeztem magamnak akkor az olvasottak helyét, de ez a jegyzetem azóta, sajnos, valahogyan elkallódott.

következik, hogy a ruhakészítés a középkor elején nem volt külön mesterség, mint ma, hanem a ruha (valószínűleg főleg a férfiruha) mesterember közbejötté nélkül úgy készült, hogy a posztókereskedő által kiszabott posztódarabokat a család nőtagjai otthon összevarrták ruhává. A továbbiakat most már úgy képelem, hogy eredetileg a posztókereskedőt híhatták ezen, a ruhakészítés műveletében főfontosságú szerepe miatt *szabó*-nak. Később azonban, mikor egyes posztókereskedők, vagy ezeknek némely alkalmazottai a ruháknak már nemcsak kiszabására, hanem a kiszabott posztórészek összevarrására, a ruha teljes elkészítésére is vállalkoztak, vagyis mai értelemben vett szabómesterekké váltak, ezeket is csak a régi (tulajdonképpen csak a posztódarabok kiszabóját illető) *szabó* névvel nevezték. Hogy mennyire megváltozott ennek következtében a *szabó* szó jelentése (t. i. 'ruha darabjait ollóval kiszabó ember' → 'ruhakészítő'), azt legjobban az a körülmény bizonyítja, hogy mikor újabb korban egyes ügyesebb szabómestereknek már annyi volt a rendelőjük, hogy a megrendelt sok ruhát ők maguk már nem győzték kiszabni, s e miatt külön alkalmazottat tartottak e célra, akkor ezt, noha csakis a ruhadarabok kiszabása volt a feladata, már nem lehetett a régi *szabó* névvel nevezni. Kénytelenek voltak tehát az ilyen foglalkozásúak megjelölésére valamely más szót képezni. Így keletkezett a nyelvújítás korában e célra a *szabász* főnév. Ez olyan (kifogásolható módú) képzés, mint amilyenek a szintén nyelvújításkori *építész*, (*zug*-) *írász*, *lövész*, *történész* és (*bel*-, *nő*- stb.) *gyógyász* főnevek. (Ezek képzése módját azért lehet kifogásolni, mert az *-ász*, *-ész* képző csak névszókhoz szokott járulni, nem pedig igékhez. A *gyógyít* igét a *gyógyász* képzésekor még alaposan meg is esonkították).

A ruhakészítők *szabó* neve után nem lesz érdektelen a különféle lábbeliek készítőjének régibb (ma már bizony elavulóban levő) *varga* nevét is kissé szemügyre venni. Erről először is azt állapíthatjuk meg, hogy igen régi szónak kell lennie. Olyan korból valónak, mikor még rövid *r*-rel való *var* alakja volt a *varr* igének,^{*)} mikor a gyakorító *-g* képzőnek még eleven volt a funkciója, és mikor az *-ó* (*-ő*) melléknévi igenévképző még *-âu* (*-eü*) alakú volt. E szónak mai a végű *varga* alakja ugyanis elvonás a (**várogaüt* > **várogaút* >) *vargát*, *vargának*, *vargák*-féle alakokból. Abban az igen régi korban tehát, mikor ez a szó keletkezett, 'varrogató' volt a jelentése. Összehasonlítva már most a ruhák készítőjének a *szabász* fogalmával kapcsolatos, a lábbeliek készítőjének ellenben a *varrás* fogalmával kapcsolatos nevét, rögtön fel kell merülnie annak a kér-

*) Ennek mai alakja elvonás a *varrom*, *varrod*, *varró*, *varrás*-féle alakokból és származékokból, melyekben az eredetileg rövid *r* a két magánhangzó közötti helyzete miatt nyúlt meg.

désnek, hogy mi lehet ezen elnevezésbeli különbségnek az oka. Az én véleményem szerint az, hogy a ruha készítése a legrégebb időktől kezdve aránylag sokáig csak kézimunka volt. Tű és varráshoz értő nők ugyanis voltak minden házban és a puha posztóanyag is könnyen volt összevarrható; csak éppen az egyes ruhadarabok kiszabásához kellett némi mesterségbeli tudás. A lábbelik készítése ellenben már igen-igen régen mesterség volt. Elég kemény bőr és még sokkal keményebb talp volt ugyanis az az anyag, melyet e célból össze kellett varrni, ezt a műveletet pedig nem lehetett egy közönséges, bármely háznál levő tüvel végezni, ez csak különleges szerszámok segítségével volt lehetséges. A ruha készítésében tehát az anyag kiszabása volt a fontos, a lábbelik készítésében pedig az anyag összevarrása. Nézetem szerint ez az oka annak, hogy azt, aki az előbbihez értett, *szabó*-nak, azt pedig, aki az utóbbihoz értett, *vargá*-nak nevezték el őseink.

A *vargá*-val kapcsolatban még megemlítem, hogy abból a körülményből, hogy azt a mesterembert, aki a kevésbé finom bőrféléket készíti, (az előkelőbb *timár*-tól megkülönböztetve) *cserzővargá*-nak is hívják, arra merek következtetni, hogy a *varga* nevű mesterember valamely régebbi korban nemcsak a különféle lábbelik megvarrásával, elkészítésével, hanem az ehhez szükséges bőrfélék előállításával is foglalkozott. Sőt ez lehetett az eredetibb foglalkozása. De ahogyan a posztónak készítőjét vagy árusítóját, mert a posztónak ruha céljára való kiszabását is végezte, *szabó*-nak nevezték, úgy nevezhették el a különféle bőrök (ismeretlen nevű) készítőjét is, mert a kiszabott talp- vagy bőrdarabokat lábbelivé is összevarrta, *vargá*-nak. Hogy a talpak és bőrök készítőjét eredetileg hogyan hívták, azt nem tudjuk, mert ez a neve teljesen elavult. Kiszorította előbb a *cserzővarga*, majd ezt is már szinte teljesen a (jövőény) *timár* elnevezés. De a 'lábbelikészítő' jelentésű *varga* szó se járt sokkal jobban. Előbb, 1600 körül, megszorította használata körét a szerb-horvát (< oszmánli török) eredetű *csizmadia* szó, majd még nagyobb mértékben (mikor a városi lakosság körében egy újabb és könnyebb, kecsesebb lábbelifajta kezdett terjedni, t. i. az, melyet ma *cipő*-nek nevezünk) a német eredetű *suszter*, a kegyelemdőfést pedig az adta meg neki, hogy a nyelvújítás korában e fogalom kifejezésére *cipő*-ből a *cipész* szót képezték. Ez ugyanis olyan rohamosan terjedt, hogy e mesterembernek régi *varga* neve mai köznyelvünkben már egyáltalán nem használatos. (A legutóbbi 50—80 esztendő folyamán minden *vargá*-ból — *cipész* lett.) A mai városi lakosság körében már csak a *varga* maradjon a *kaptafájánál* szólás és a *Varga* családnév őrzi az emlékét. Ez utóbbinak azonban „művelt“ magyarok körében régiesített írással a legtöbb esetben már *Warga*, vagy *Vargha*, vagy — hogy még „előkelőbb“ legyen — *Wargha* az alakja.

Horger Antal.

Szabó (= *Schneider*) und *varga* (= *Schuster*). Der Tuchmacher oder Tuchhändler vom Anfang des Mittelalters verkaufte nicht nur den zur Kleiderherstellung nötigen Stoff, sondern auf Wunsch des Käufers schnitt er denselben auch zu. (Ung. *szab-ni* = zuschneiden.) Deshalb wurde die Bezeichnung des Männerkleider herstellenden Handwerkers im Deutschen *Schneider*, im Ungarischen *szabó*. Das Wort *varga* ist, finnisch-ugrischen Ursprunges, seine ursprüngliche Bedeutung ist 'der nähernde' (*varr-ni* = nähen).

1480. X. 2. Mátyás Magyar- és Csehország királya céhszabályt ad a varsadi egyesült szűcs, nyereggyártó, fékcsináló és szíjártó társaságnak.

(Magyar fordítás a XVII. századból.)

Mi Mátyás Isten kegyelméből Magyar és Csehországnak királya adgyuk emlékezetül ezen levelünknek rendiben jelentvén a'kiknek illik mindeniknek, hogy mi tekintvén rész szerint némelly hiveinknek a' mi szabad *Varasdi* városunkban most és ez után leendő szűtsők, nyeregjártók, fékcsinálók*) és szíjártók társaságáért tett és a' mi felségünknek nyújtott aláíratás kéréseket, rész szerént pedig, hogy azon mester emberek az ő mesterségeket annal szabadosabban gyakorolhassák azon [szűtsőknek],¹ nyeregjártoknak és egyéb mester embereknek azt kegyelmessen engedni akartuk, sőt engedgyük is, hogy ők és minden ő utánnok leendők és maradékjok, mind azon szabadságokkal és szokásokkal, a' melyekkel a' több szabad városinknak [szűts], nyereg-jártó és más mester emberei élnek, következendő minden időkben élhessenek és azon szabadságoknak örülhessenek.

Es ugyan előszer, hogy ők [a több szűts] nyeregjártó és más társaságot avagy czehet tartó mester emberek modgyára, magok között társaságot avagy czehet tarthassanak, és minden esztendőben decánt avagy czéhmestert azon társaságnak tehesenek, a' ki azon czeheket avagy társóságakat igazgassa és az ő mesterségek és mivek eránt támadható akar minémő minden igyeket mindeneknek előtte meg lássa és el igazéttsa, és hogy semmi némő ember őket vagy ő közülek akarkit akarmi módon az ő mesterségek és mivek eránt, azon mi városunknak

*) A Magyar Nyelvtörténeti Szótár hetvenegy olyan kézműves-elnevezést sorol föl, melynek mint összetett szónak utótagja: *csináló*; a *fékcsináló* szót azonban a szótár nem ismeri. M. G.

¹ A szügletes zárójelben álló szavakat később törölték.

birája és esküttyei, sem más birák és esküdtek eleiben ne idézhessen, hanem ha előbb azon causa avagy dolog a' magok társasága avagy czéh mestere által meg láttatik és meg iteltetik.

Ismét másodszer, hogy senki ő közötték azon miveknek és mesterségeknék mestere né lehessen, hanem tsak az a' ki ő nekiek és czébeli társaságoknak az ilyen mesterségre alkalmasnak és elegendőnek láttatik lenni és azon mesterségben és társaságban azon időbeli czéhmester által bé vétettetik; és az ilyen mesterségre be vetetendő előszer-is az társaságnak két arany forintot, és négy font viasz gyertyát veend s-a' czeh-mesternek és a' több mester embereknek egy ebédet adand.

Ismét harmadszor, hogy senki szijartó ((és kováts))² nyereg-jártó avagy egyéb afféle mester ember a' czéh társasága kívül ne merészellyen a' városban ilyen mesterséges mivet és munkát tenni; ha ki munkálkodnék pedig, tehát annak munkáját a' czéh mester szabadon el vehesse.

Ismét negyedszer. Hogy senki se kalmár se más kereskedő ember [ködmént] ((lakatot)) avagy egyéb kívül való munkáját a' meg nevezett mesterségeknék a' városban ne árulhassa; hanem ha esztendő sokadalomkor,**) és ha ki a' féle mivet áruland, a' czéh mesternek szabad legyen el venni azt a' mi ezen jelen való engedelműnkéből.

Minek okáért tinektek mi hiveinknek capitányoknak és vice-capitányoknak, valakik mi általunk avagy mi utánnunk következő királyok által az mi szabad [Varasdi] ((Sárvári)) városunkban helyheztetendők lesztek, polgár mestereknek, biráknak, esküdteknek azon városunkban most lévőeknek és ez után leendőeknek, kiknek tudásokra ezen levelünk lészen, ennek ereje által igen hadgyuk és erőssen parantsollyuk, hogy mostontol fogva ennek utanna az föllül meg irt mester embereket [szütsöket] kovátsokat, lakatosokat, vagy valamellyet ő közülek, a' fellül meg mondott dolgokban az ő mesterségeknék tekintetiből itélni, vagy törvéntek eleiben álléttani avagy akar mi módal ez mi kegyelmes engedelműnk ellen bántani, haborgatni, buséttani és meg károséttani soha semmi üdőben ne merészellyetek, sőt azon fellyebb nevezett nyereg-jártoknak, kovátsoknak és egyéb mester embereknek külső mivek el vonyásában mellettek legyetek és őket mindenek ellen, kik e' féle el vételben előttek akádoznak,***) oltalmazni tartozzatok. Ha pedig a' föllül meg irt tselekedetekre ti valakikhez való engedelmességtékből erőtlenek lennétek, meg hadtuk es ez jelen való levelünk által erőssen parantsollyuk a' mi hiveinknek, hogy titeket ők a' föllül meg irt minden dolgoknak meg tselekedésere kénszeréttsenek, a' mi jelen levő levelünk által nekik engedetett hatalom szerint,

² A kettős zárjel közötti szavak későbbi betoldások.

***) Sokadalom — vásár. M. G.

****) Akadályozzák őket. M. G.

egyebet ebben nem tselekedvén, ezen levelünket pedig mellyet a' mi titkos függő pötsétünkkel, mellyel mint magyar király élünk, meg erősítettünk, annak meg olvastatása után mindenkor az előadónak vissza adni parantsollyuk.

Költ Budán szent Ferencz nap előtt masod nappal Christus születése után ezer négy száz nyoltzvan esztendőben Magyar országi királyságunknak huszonharmadik, Cseh országinak tizenkettődik esztendejében.

*

Varasd királyi város bírāja és tanácsának XVI. századi kiegészítő szabályaival együtt kiadja Sárvárnak ugyancsak a varasdi bíró és tanács 1613. évi vizkereszt utáni szombaton (I. 9.), ezt megerősíti gróf Nádasdy Pál Sárvár földesura 1613. VII. 7 és átírják a sárvári polgármester és esküdtek 1613. XII. 23. Másolat, papíron.

*

(Budapesti Pázmány Péter egyetem: „Czéh-levelek“ XLVI. 1.)

Közli: dr. Kováts Ferenc.

Ungarische Übersetzung jener Satzung, welche Mathias, König von Ungarn und Böhmen im Jahre 1480 für die vereinigte Gesellschaft der Kürschner, Sattler und Riemer der Stadt Varasdin herausgab. In dem Text sind auch solche Worte: fékcsináló (wörtlich: Zaummacher), welche im Ung. Sprachgeschichtlichen Wörterbuch nicht zu finden sind.

Szűz Szent Margit asszonyinak, Béla királynak leányának, élete.

(Folytatás.)

Ésmég egy éjel vetérnyének előtte beméne Szent Margit asszon az karban az ő imádkozó helére, holott szokott vala állani és imádkozni titkon önén-magának.¹⁰⁰ És előtte valának ez szent szűznek mindén ő szép aranyas képei, táblái¹⁰¹ és erekléi. És monda Szent Margit asszon szóror Élénának:

— Kérlek tégédet, hogy állj itt, és sênkinek még né mondjad, hogy én itt vagyok, és né haggy valamely szórort énréam júni.

És mikoron Szent Margit asszon sokáig állott volna ezen képpen ő imádságiban, látá ez szóror Éléná tűznek lángját

¹⁰⁰ Magában. — Privátim.

¹⁰¹ Kép = szobor; tábla = festmény.

Szent Margit asszonnak fején. Ezeket látván ez szóror igén megijede, és fél vala menni Szent Margit asszonhoz, és monda néki:

— Asszonyom, tűz vagyon fejedén.

Tahát Szent Margit asszon az ő kezét fejére veté, és tapogat vala az ő fején. Monda ez szóroronak:

— Sénkinek ez látást még nē mondjad.

Ēsmég egy időben Szent Margit asszon hívá el vele szóror Annát, nitrai Mēlován úrnak lējányát, és csinála ővele kendērből egy kötelet, és kéré Szent Margit asszon ez szórorot, hogy ez kendērkötéllal megkötnéje és igén szoréchtanája mindkét karjait. Oly igén erőssen szoréchtatá Szent Margit asszon az ő karját, hogy láttatik vala az kendērkötél bemenni az ő (77) karjainak húsában. Ennek utánna ěsmég az másik karját és még ezēnképpen igén erőssen megkötteté, (szoréchtatá).

Ez dolgok valának egy némőnémő házban,¹⁹² mely házban szokott vala maradnia királné asszon, Szent Margit asszonnak anyja, mikoron jū vala ez klastromhoz. És vala ez dolog Szent Margit asszonnak halála előtt őt esztendővel.

Ēsmég egy időben nyárban, mikoron az-időbeli provinciális, fráter Marcēllus, mégtért volna az gēnērále kapitulomból, és jūtt volna ez klastromhoz, tahát ez provinciális igén mēgharaguvék az szórorokra és bejūve az kar alá, igén keményen mēgfeddé és mēgfenyégeté¹⁹³ őket az szilēnciomért, (78) és monda, hogy pēnitēnciát hadna nékik, miképpen az konstitúció mondja.

Ez vesztégségnek mēgszegéséért¹⁹⁴ oly igén mēgharagutt vala az provinciális az szórorokra, hogy azon napon sēmmiképpen nem akara helyebb jūni az klastromban, hanēm ezēnképpen nagy haraggal elmēnvén, elhagyá az szórorokat.

Tahát Szent Margit asszon ugyanazon napon köldé az vas ablakra vecsērynének előtte az ő mestērét, Olimpiádist és szóror Margarétát, Gviellinos hercegnek lējányát, ki vala Béla királnak rokona, az provinciálishez, alázatosson könyērēgvén, hogy az provinciális méltólna Szent Margit asszonnak és ugyanazon pēnitēnciát hadni, melyet akarna hadni az szóroroknak, kik az vesztégségét mégtörték vala, és hogy nē kedvezne valamiben őnéki, hogy nē láttatnék az egyéb szóroroknak, (79) hogy őnéki pēnitēnciája elhalogattatnék avagy hogy őnéki kedvezne azért, hogy ő királ lēánya volna.

Tahát ez provinciális kapitulomot tōn másod napon pēntēkēn az szóroroknak, és hagyá, hogy az szórorok, kik az szilēnciomot (az vesztégségét) mégtörték vala, hogy a refektó-

¹⁹² In quadam domo claustrī.

¹⁹³ Redargui comminando. — A latin szöveg első személyben!

¹⁹⁴ Ezt Baros tévesen az előző mondatba helyezi.

riomnak közepette mezéchtelen földön üllyenek és böchtölyyek vízzel és kinyérrel. Kit ez szórórok mind betelleyeséchtének, és velék öszve Margit asszon és mind betelleyeséchte nagy békeséggel és alázatossággal.

Mikoron ez szentségés szűz, Szent Margit asszon, ez féllýül mégmondott jószágos mielkedetőkben foglalta volna ömagát nagy tökéletösséggel, és mikoron megútált volna minden ez világi hangosságokat és gyönyöröségeket, mikoron az ő atya akarja vala ötet az szerzetbél (80) kivinni és adnia házasságra, ezéknek és ellene monda és megútálá mindenéstől fogva ez szentségés szűz.

Mind ezek elmúlván, imé ez szentségés szűznek, Szent Margit asszonnak, új érdémeknek okai szolgáltatnak, mert támada háborúság Szent Margit asszonnak szülei között és ő atyafia között, István király között. És oly igen veszedelmes háborúság támada közöttük, hogy minden igasságnak szértartása nekől, és hátravetvén az isteni félelmet, mind érsékökben és pispékékben és mind jobbágyokban¹⁹⁵ nagy sok ezér ártatlan emberek ífletnek egyenössége nekől elveszének, mely nagy háborúságok között ez szentségés szűznek ő siralmi valának önéki éji és napi kényeri.

Mert meggondolja vala ez szentségés szűz, hogy ez il(81)lyenféle háborúság nem lehet nagy sok lélkéknek veszedelme nekől. Azt és meggondolja vala ez szent szűz, hogy ezféle háborúság nem lehet az ő szüleinek (attyának, annyának) lélkének veszedelme nekől, kik immár megvénhéttenek vala; és mind szüleinek, mind atyafiainak útálatos fáratsága nekől nem lehetne. Ennek félte ez szent szűz félti vala az ő egy méhben fekött atyafiának, István kiráknak halálát, kinek halálára igyeköznek vala és igen keményen öldézik vala.

Mindezeknek félte hallja vala és érti vala anyaszentegyházat nemcsak Magyarországnak kölömb-kölömb részébe, de bizonynal még ennek félte sok egyéb keresztény országoknak részében és kemény fejedelmeknek, pogánoknak miatta elnyomottatni és szaggattatni. Klastromo(82)kat és szerzetösségnek heleit megpusztéchtják, annéra, hogy az Úr Istennek kik szolgálnak vala, az ő helyék, klastromok¹⁹⁶ benne lakozó nekől marad vala. Szégényeket és ártatlanokat annéra nyomoréchtanak vala még, hogy az ő kiáltások mind mēnyorszáiglan félhallik vala, miképpen ez szent szűznek beszélük vala.

Anné nagy háborúság, veszedelm vala, hogy senkinek nem

¹⁹⁵ *Jobbágyok* itt még 'főurak'. A *jobbágy* a *jobb* szó -*ágy* képzős származéka: A *jobb* jelentéso régen, mikor még nem volt meg a *legjobb* nyelvtani alak, nemcsak 'mehor' volt, hanem 'optimus' is. A *jobbágyok* olyan kifejezés volt, mint a latin *optimatus*, a görög *arisztokratoi*.

¹⁹⁶ Helyük, klastromuk.

kedveznek¹⁹⁷ vala, sém véneknek, sém ifiaknak, sém férfiaknak, sém asszonyállatoknak, sém szűzeknek, hanem mindének álnokul mégyomoréchtatnak mindén okosság nekől.¹⁹⁸

Mind ezeket hallván ez szent szűz, sír vala nagy bőséggel, és az ő testét ösztövérehti vala böchtökkel, és félőtözék cíli-ciomban, olyha siratván mindéneknek az ő álnokságokat, kiket az időben az Úr Istennek téznek vala (83) és sirattya vala az mégyomorúltaknak az ő nagy háborúságokat.

Tellyességgel őmagát ez szent szűz siralmakra kioldozá, és gyakorlván siralmaknak bőséges siralmít (árradásít), kéri vala ez szent szűz mind az fráteröket, mind az szórorokat és mindén egyéb szerzetössöket, és kéretteti vala egyébekkel es, hogy könyergenének az Úr Istennek alázasat könyérgéssel, hogy az Úr, méndénható Isten, mégszoréccha (mégechnícche) az kégyetleneknek hatalmokat és mégoltalmazja az ártatlanokat, és ezeknek félötte anyaszentégyházat, kit az ő drágalátos szent vérével öszvegyüchtett.

Mi urunk Jézus Krisztus pogánoknak, eretneköknek, hittől szakattaknak miatta és kemény fejedelmeknek miatta, kik csak névvel kérésztýé(84)nék, kiknek ő sokasságok azkoron gonoszúl búlesúztatott, eléggé uralkodik vala azaz hogy az-időbeli gonosz kérésztýén uraknak nagy sok gonosz hatalmak adattanak vala ez ilyen gonosz dolgoknak tételére. Hogy ez ilyen gonosz népeknek miatta né hadnája urunk Jézus Krisztus őmagát káromlatni, ezeket kéri és kéretteti vala Úr Istentől ez szent szűz.

Mikoron az ő nagy keserőségét látnáják az szórorok, olyha őrajta könyörölvén, úgy mondnak vala őnéki:

— Mi ténéköd benne (mit gondolsz vele)? Mire hogy té mindén történetért té ténén-magadat gyöttréd?

Tahát ez szentségés szűz, Szent Margit asszon, az ő szüvének mélségéből vonván nagy fászkodást ezenképpen felele:

— Anyaszentégyház mindén hív kérésztýének anyya, az ő drágalátos tagiban metéltetik és ő igen keményen gyötretik. (85) És ti azt mongyátok énnéköm: „Mi ténéköd benne?” Nemde-é az ő léjányi közzül való vagyok-é én? Bizonyyal az vagyok.

Ezenképpen ez szent szűz az néki szólóknak bosszontásit mégygyözvén, őket és mind ereje szerént ugyan ezenféle könyöröletre hozza vala.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

¹⁹⁷ Kegyelmeznek. A *ked-* tő a *kegy-* tő hangváltozata. 'Valakinek a *ked-* régen 'valakinek a kegyese' volt a virágénekekben.

¹⁹⁸ Ok nélkül.

Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staats- bibliothek über das Leben der heiligen Margarete.

(Fortsetzung.)

Wie der alt Feind ihr Tugend so grösslich anfacht mit dem, dass der König von Beheim ihr begehrt zu der Eh um ihr Schön. VII. Capitel.

Als nu die Barmherzigkeit Gottes die Ding also mit der Seligen Margareten werkt¹ und der bös Feind des warnahm, neid er sie und suchet seiner alten Schalkheit Pfeil wider die unschuldigen zu bewegen. Wann² da nu der König von Ungern, ihr Vater, und der König von Beheim³ und König Stephan⁴ genhalb-der-Wäld⁵ in den Erden, da die Anlagen sich begaben der Tartern, zu Vorzeichen der vorgenannten König Vereingung, einer dem andern Gab schenkten, der ander mitsampt der Königin, den wiederum suchten zu ehren, da führten sie ihn durch die Inseln der Danau, und brachten ihn in die Inseln S. Margareten; dass er die als sein Freundin anschauen möcht, das ward ihm vergünnt.

Allzuhand, ward er gefangen in ihr Schön, wann sie über Allmass ein schönes Frauenbild was, aber noch viel schöner des christenlichen Glauben und der Andacht.

Der König erbot sich selbs und sein Reich und alles sein Vermögen seins Reichs ihremwillen auf, dass sie ihm zu der Eh würd geben. Zu der Zeit was sie bei XVIII oder XIX Jahr.

Da ihr Vater ihm antwurte, dass das unmüg wär und nit gesein möcht, wann sie von Kindheit versprochen wär dem Prediger-Orden, da sprach der ander König wiederum: Warum mag das nit gesein? Ich hab doch die Frauen, die ich vor gehabt hab auch zu der Eh genummen aus Prediger-Orden und mir ist nichts daröm widerwärtigs wiederfahren.

Zuletzt merkt S. Margareten Vater und daucht⁶ ihn, wie das den Fried zufestigen und damit der Kriegschaden fürkommen und Unterstande möcht werden, und sündlerlich um Hilf zu haben wider die Tartern, der Zukunft wiederum er in Forcht was. Noch viel grossen verheissen, dass die boheimisch König dem König von Ungern getan hät, wär, dass die Jungfrau Schwester Margaret ihr Gunst dazu gebe, und dispensiert würd von dem Papst; wann sie zu derselben Zeit noch nit geweielt

¹ Wirkt.

² Denn.

³ Böhmen.

⁴ Margarete's Bruder.

⁵ = Jenseits der Wälder = in Trans.Silvania.

⁶ Deucht.

was, nahm sie ihr Vater in Gegenwärtigkeit ihr Mutter zu ihm und warb an sie solch Begehren und Gelübd und erzählt ihr solch Frücht und Nütz, die daraus kömen. und Dispensierung des Papstes. Aber S. Margaret um Lieb ihrs himmelischen Gesponsen schlug das alles ab.

Itzund zu andern Mal, wann da sie dennoch bei sieben Jahrn was, da suchten Vater und Mutter sie einem polonischen Fürsten zu versprechen. Aber Gott unferkam das, denn sie mit heissen Zähern⁷ darum gebeten hät, dass er das unterköm, und ihr ihr Keuschheit, die sie ihm allein versprochen und gelübt⁸ hät, die behütet, die sie mit ganzem Fleiss begehrt zu halten ihr Lebtag, wann von kindlichen Tagen hät sie den seligen und andächtigen Vürsatz⁹ Gott ihren Herren in Keuschheit zu dienen.

Da aber der Vater nit ablassen wollt, da gab sie ihm und ihr Mutter solch Antwort mit aller Ersamkait, Bescheidenheit weislich und auch ernstlich, und sprach zu ihn also:

— Was mühet ihr euch bei mir von der hässigen Sach wegen? Festiglich söllt ihr wissen und beständiglich, dass ich mein Profess, die ich getan hab, und die Schön meiner Keuschheit, die ich geheiliget hab meinem Herrn Iesu Christo von kindlich meinen Tagen, als ihr das wohl wisset, und die Lautrigkeit meines Ordens nit aller um der weltlichen, ja auch noch um des Lebens, noch des Sterbens willen, noch auch minderen Sachen übergehn wilk.

Da ihr Vater merket ihr Beständigkait, sprach er zu ihr:

— Sei wir nit dein Eltern? Darum du uns von Gebot Gottes schuldig bist gehorsam zu sein.

S. Margr. antwortet und sprach:

— Ja, ich bekenn, dass du, König, mein Vater bist und mein Herr, und du, Königin, mein Mutter und Frau, und dass ich euch bin schuldig gehorsam zu sein in den Dingen, die wider Gott nit sein; aber in den Dingen, die wider Gott sein, so sprich ich, König, nit meinen Vater, noch dich, Königin, nit mein Mutter, wann es steht also geschrieben: Der nit lasset Vater und Mutter, der ist mein nit wirdig.

Und die selig Liebhaberin des jungferlichen Magdtums rüfet bald den Provincial zu ihr, und bat geweielt zu werden, aut das sie fürbass solchs Anlagens vertragen wär.

Darzu ward geriefen der Erzbischof von Agran und ander zwen Bischöf und ander viel geistlicher und werltlicher Person, in der Gegenwärtigkeit empfieng die selig heilig Schwester Marg. den Weiel am dritten Pfingsttag.

Und also ward überwunden die Sorgfältigkeit der Boshait und ward hin für sölcher Sach an sie nit mehr bracht.

(Fortsetzung folgt.)

Gedeon Mészöly.

⁷ Zähren.

⁸ Gelobt.

⁹ Vorsatz.

A román pásztorkodás magyar kapcsolata.

Az alábbi tanulmány részlet a szerzőnek sajtó alatt lévő *Magyar pásztorelet* c. munkájából. A munkában az eddigi kutatások lehető legteljesebb számbavételével az ugor kortól kezdve a magyar állattartás kultúrmorfológiáját rajzolja meg. M. G.

A románok erdélyi megjelenéséről, mint minden vándor-pásztorkodó nép táji és történeti megjelenéséről, igen nehéz világos és tiszta képet nyernünk. Vándorpásztorkodó nép táji és történeti megjelenése nem okvetlen jelent tervszerű, a tájban műveltségi és politikai szerepet játszó térfoglalást. Nyomatékkal vonatkozik ez a megállapítás a románásra. Több egymásután következő és különböző helyre utaló okleveles adat vonatkozhat ugyanarra a néptöredékre, kisebb ethnikai csoportra, amely népi hajlamai s a gazdasági körülmények miatt megváltoztatta települési vagy helyesebben szállás-területét. A román-ságot említő első okleveles adatok a XIII. század elejéről Fogaras megyéből származnak. A Nagyszebentől keletre fekvő, a kerci havasokra kiterjedő *silva Blacorum et Bissenorum* (1224) említése világosan bizonyítja, hogy a pásztorkodó románoknak (vlachoknak) a besenyőkkel együtt erdejük is volt, amelyben bizonyára legeltettek is. Találónan jegyzi meg a XVI. században a történelíró *Verancsics Antal* az erdélyi románokról, hogy „kevesen laknak nyílt helyeken és barmaikkal inkább a hegyekben és erdőkben húzódnak meg“. Zárt életmódjukról még jellemzőbb leírást olvashatunk *gróf Bethlen Miklós* emlékirataiban, aki az 1662. eseményekkel egyidejűleg így jellemzi a pásztorkodó románokat: „Ezek a pásztorok ősidők óta völgyeik mélyén élnek, mindmennyi külön kis köztársaságban, melyeknek tagjai Erdély többi lakóival egyáltalán nem érintkeznek. A családfő egyuttal pap és bíró, aki reggel, este imádkoztatja háznépét és igazságot oszt. Szabadon élnek és földesuraikhoz csak akkor mennek el, amikor megházasodnak s az őket összeadja, meg évente egyszer, mikor számadást csinálnak a juhokról s azok termékeiről ritka pontossággal és becsületességgel. Völgyeiket ezek a gazdák nyárvégén hagyják el, hogy juhaikat az oláhországi dunamelléki vizes helyekre hajtsák, ahol a bokrok közt még télen is friss füvet találnak a juhok. Tavasszal azután hazatérnek és elszámolnak a török bevásárlóknak eladott juhok árával meg a juhtermékekkel, melyek az erdélyi nemesek jövedelmének nagyobbik részét alkotják. Völgyeikben ők maguk kizárólag juhtejjel élnek, melyből valami kenyérfélet csinálnak, meg egy savanyú italt és ünnepszamba megy, amikor egy-egy bárányukat levágják. Ruházatukat gyapjúból készítik, fejükön nagy báránybőr kucsmát hordván. Asszonyaik és gyermekeik a férfiakkal egyenlően ruházkodnak s oly visszahúzódva élnek juhaik társaságában a havasokban, hogy egyál-

talán nem törődnek környezetükkel és azzal, ami a világban történik.“

A XIII. század elejéről származó okleveles adatok természetesen nem jelentik azt, hogy a XIII. század előtt pásztorkodó román népcsoportok ne jelentek volna meg a Déli Kárpátok területén; — ezek azonban a nyári legeltetés után visszavonultak állataikkal a Havasalföldre, a Duna síkságára, a Balkánon lévő téli szállásaikra. A magyarság, mint letelepült, műveltségformáló és politikai hatalmat jelentő nép, mindenütt megelőzte a románságot Erdély területén. Annak a román véleménynek, amely szerint a síkságra települt románság a magyarok elől húzódott volna vissza a hegyekbe, semmi tudományos alapja sincs. A helynevek tanúsága szerint a románság csak a XIV. század első felében Krassó-Szörényben, majd a század második felében Hunyadban kezd *megtelepülni*. A XIII. századi oklevelek fogarasi románjai nem valószínű, hogy letelepült lakosok, hanem a téli és nyári szálláshelyek között vándorló pásztorkorok voltak s mivel a magyar király földjén s királyi adományterületeken is legeltettek, bizonyos kötelezettségeket (pl. katonáskodást) is kellett teljesíteniük.

Az Erdélyt megszálló és Erdélyben kulturmunkába kezdő magyarság már megtelepülésének első századaiban, tehát igen korán felismerhette a románok kiváló pásztorkodó hajlamát s ezért szívesen bízta fogadott román pásztorkorokra állatait, éppen úgy, mint a földművelést a délorosz sztyeppéken szívesen végeztette szláv rabszolgákkal. A román pásztor kezére eleinte bizonyára csak nyári legeltetésre adták az állatokat, amint ezt Erdélyben a mai napig is tapasztalhatjuk. Századok folyamán a magyar gazdaságokban mindjobban alkalmazták a román pásztorkorokat, főleg juhászokat s ezzel és az ide-oda vándorló, magyar népterületeken is legeltető pásztorkorokkal (pl. a XVII. század végén a kalotaszegi Bánffy-birtokra mocanok és mócok, a háromszéki havasokra a mult században brassói berszánók járnak legeltetni, 1728-ban Csík, Gyergyó és Kászonszék havasait moldvaiak foglalják el) magyarázhatjuk, hogy az erdélyi magyar pásztorterminológiában, elsősorban a juhászatban nagyszámú román jövevényszót találunk. Ilyenek pl. *bács* 'öregjuhász', 'számadó', *balán*, *balánk*, *bolán* 'fehér vagy szürke szőrű juh', moldvai ökörfaj, *berbécs* 'ürü', 'kos', *buzsenyica* 'füstölt juh- vagy kecskehús', *galáta* 'fejfedény', *pakulár* 'juhász', *turma* 'sereg', 'nyáj', stb. Mindez azonban nem román műveltségi hatást, hanem magyar gazdasági fölényt, emberekkel való bánni tudást, a románok tulajdonságainak felismerését és alkalmazását jelenti. Hasonló eset gyakran előfordul. Nomád tulajdonságokkal rendelkező népek, anélkül, hogy ők maguk felhagynának pásztorkodásukkal, kisebb műveltségi és politikai erővel rendelkező népeket állítanak szolgálatukba. Így pl. a törökfajú jakutok rénszarvasaikat szívesen bízzák tunguz pász-

torokra. Vagy, hogy közelebbi példát is említsünk, hivatkozunk a középkori szerb kolostorokra, ahol szívesen adják a méneseiket, juhnyájukat és disznókondákat román pásztorok kezére, — noha egészen bizonyos, hogy szerb pásztorok is állottak volna a papok rendelkezésére, vagy a jószág őrzését éppenúgy elvégezték volna a rend alacsonyabb rendű tagjai, mint más gazdasági munkát. Hogy mennyire alárendelten pásztorokodó népnek tekintette a magyarság a románokat, arra jellemző Baszarába román vajda (1320 kör.—1352) esete, aki Róbert Károly előtt csak, mint a magyar király „juhainak pásztora“ szerepel.

A XIII—XIV. századtól a románság gyors iramban foglalja el Erdély legeltetésre alkalmas területeit. A foglalás részben pásztorvándorlások révén, részben telepítések által történt. Nemcsak délfelől özönlik a pásztornépség Erdély területére, hanem Moldva felől jöve febukkannak Máramarosban is, ahonnan tovább rajzanak észak és dél felé. Települési területük a hegyi legelők övezetében van s csak lassan, főleg a XVI. századtól kezdve szivárognak le a síkságokra. A kis hegyi szállások a kenézek vezetése alatt állanak. Az „oláh jog“ szerint a kenézek bírászkodnak felettük, szedik az adót: a juhötvenedet, a disznótizedet és más természetbeni adókat. A kenézek vezetése alatt álló falucskákról jellemzően írja *Makkai L.*: „... a középkor folyamán állandó hullámvásban vannak, eltűnnek, nevet változtatnak, egyszóval magukon viselik a folyton költözködést igénylő pásztoreletmód jellemvonásait.“ A román vándoreletmód mindennél jellemzőbb bizonyítékául megemlítjük itt, hogy a XIII. századi szerb királyi adománylevelek az erdőségekkel együtt román pásztorokat is juttatnak a monostoroknak, de a pásztorokat nem falunként, hanem névszerint említik.

Román vándorpásztorok nagyobb tömegben a XIV. században már eljutnak a Ruszinföldre, a XV. században megjelennek a Tátra alján, Árvában, a XVI. században Morvaországban. A vándorlás Erdély felől állandóan új és új lökéseket kapott. A pásztorok útját nemcsak a ruszin, szlovák és lengyel nyelv román jövevényszavai, a hegy- és víznevek jelzik, hanem a pásztorokodás néprajzának számtalan eleme is. Román pásztorok terjesztették a belterjesebb tejgazdálkodást, a sajtkészítés különböző módját, valószínű, hogy ők tanították meg a ruszinokat és szlovákokat a tejoltás bizonyos módjára, román pásztoroknak tulajdoníthatjuk az Alacsony Tátrában a szántalpas pászorkunyhók, a ruszinoknál az oszlopokra épített sajtszárító *komárnyákok* használatát. A román pásztor nyelv műszavaival természetesen nemcsak a Ruszinföldön, a Felvidéken, az erdélyi magyarságnál találkozunk, hanem mindenütt, ahol ezek a vándorok megfelelő adók és bérek lefizetése után tanyát ütnek. A XVIII—XIX. században vándor délerdélyi román pásztorok még a Nagyikunyságban is megfordulnak. Karcag város 1755. évi tanácsjegyzőkönyvéből kiderül, hogy a város határában szeben-

megyei románok telettetik nyájaikat. A jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: „Jöven előnkben valamely Szeben vármegyei Sina helységében lakó két oláhok telelő pascuum végett. Ilyen conditio alatt engedünk nékik telelő pascuumot közönséggé; tanács végzéséből, hogy két ezer juh bejövén, egyért-egyért fizessenek hét dénárokat, a két ezerre pedig adjanak hét juhot. A juhok legeltetésében pedig ilyen rendtartások legyen, hogy a redemptionális földekre ne szabad legyen menniek, hanem csak a nyomás földre, az hol az magunk marhái járnak. Terminusok vagyon Szt. Mihály napjától fogva Szt. György napig. Árendájoknak pedig felét tartoznak extempore ide jöven, felét letenni, melyben is most felpénzben percipiáltunk hét körmöci aranyakat.” Hasonló adatokat még bőven idézhetnénk. Úgy látszik azonban, hogy a román pásztorok hébe-korba rossz fát is tettek a tűzre, mert alföldi városaink körözési jegyzőkönyvei tele vannak a román pásztorok személyleírásaival. Karcag városa többször ki is tiltja, a város elhagyására kényszeríti a már befogadott román pásztorokat, így pl. 1796-ban és 1817-ben.

A vándorló románokat okleveleink eleinte *vlach*, *valach*, *voloch*, *oláh* néven emlegetik, de a XV.—XVI. századtól nemzeti-ségre való tekintet nélkül ezek az elnevezések vándorpásztort is jelentenek. A Balkánon már a XI. században foglalkozásnévvé változott a *vlach* elnevezés. A XVII.—XVIII. században a gömöri ruszin és szlovák valachok között, amint a családnevek bizonyítják, magyarok is voltak. Pestmegyéből a középkor végén említenek egy Gyenge János nevű magyart, akinek a foglalkozása „oláh azaz pásztor“. A *vlach*, *valach* szó, mint személynév is gyakran előfordul. Békésmegyében a szarvasi, kondorosi tanyavilágban ma is laknak *Valach* nevű földművesek; őseik bizonyára vándorpásztorkodással foglalkoztak. Liptóban *valach*-nak nevezik a juhászokat. A szlovák népdalok tele vannak ezeknek a *valach*oknak az életét megörökítő számtalan kedves vonatkozással. Egy népdalt itt is bemutatunk:

Nyáját hajt a juhász fel a bükkös felé,
Bográcsot cipel a háta közepén,
Süvit az őszi szél ott a zöld erdőben,
Nyáj után a juhász rongyos gúnyájában.

A román jövevényszavak, műveltségi tárgyak jellemzője, hogy nem egyformán és általánosan terjedtek el, bizonyos vidékeken csak bizonyos szavak és műveltségi tárgyak ismeretesek, úgy amint egy-egy vándorló csoport itt-ott megjelent vagy amint egy pásztorszállás tagjai közül néhányan a magyar gazdák szolgálatába állottak. A sajtónyomó *kerentát* a láposvölgyi magyarok nem ismerik, mivel ilyen edényeik a szomszédos román pásztoroknak nincsenek, megvan ellenben a *kerenta* a Székelyföldön és innen távol Szabolcsmegyében, ahova olyan pásztorok

juttatták el, akik a tejfeldolgozásnál ilyen edényeket használtak. A pásztor *pukulár*, *bács* és *csobán* elnevezése is aszerint változik az erdélyi magyarságnál, hogy milyen román pásztorokkal tartotta fenn a kapcsolatokat valamelyik magyar népi csoport. Hasonló és még bőven említhető jelenségek mind arról tanuskodnak, hogy a román pásztorműveltség egységes befolyásáról, hatásáról nem lehet szó. A bolgár nyelv román pásztorműszavai a mi szempontunkból is tanulságosak. A bolgár nyelvben előforduló, román eredetű pásztorműszavak (pl. *balmus* 'kukorica-íjsztból, túróból és vajból készült étel', *buč* 'vezető pásztor', *brinza* 'juhsajt', *gega* 'pásztorbot', *babana* 'öregjuh', stb.) száma elég tekintélyes, de azok inkább helyi jelentőségűek. A legjobban elterjedt szavak csak a legelőgazdálkodásra vonatkoznak — írja *Scheludko* — s nem szólnak a románoknak a bolgárokra gyakorolt kulturális befolyásáról. Legfeljebb arról tanuskodnak, hogy a román pásztorok nyájaikkal bolgár földön is legeltettek — amihez, természetesen beleszólásuk volt a bolgároknak is — s így a bolgárokhöz átkerült gazdálkodásuk néhány eleme a megfelelő elnevezésekkel együtt.

Az erdélyi románság elsősorban juhtenyésztő. A falu határában elterülő ugar legeltetésétől kezdve a havasi legelők járatásáig, az erdei legeltetésig, a havasokban és folyóvölgyekben, síkságokon történő teletetésig a pásztorkodás változatos formáit üzük. Változik a legeltetés akkor is, ha bárányokat, tejelő állatokat, meddőket, herbécseket (kosokat) őriz a pásztor. A változatosság a legeltetés rendjén, a legelők kihasználásán kívül megmutatkozik a pásztorok társadalmi szervezetében is.

(A továbbiakban a szerző ismerteti a máramarosi románság, a Radnai és Kelemen havasok, a Déli Kárpátok pásztorkodó formáit.)

*

Meg kell emlékeznünk a mócok, a kolozsi, bihari, tordaranyosi és alsófehérmegyei mocanok pásztorkodásáról. A juhászat és szarvasmarhatenyésztés mellett az előbbieknél famunkával, az utóbbiaknál famunkával és földműveléssel is foglalkoznak. A juhokkal a havasi legelőt járatják és az ugart kosaraztatják. A havasi pásztorepületek állandóbbak, szilárdabbak, mint az ugaron állók; — ami érthető is. Az ugart június elejéig (Konstantin és Heléna napjáig) legeltetik. A mocanok szarvasmarhával is kosaraztatják az ugart. A nyári pásztorszállásokhoz a nők is kimennek és a tejtermékek feldolgozásával foglalkoznak. A mocan és móc szarvasmarhatenyésztés ma felette áll a juhászatnak. Mindkét népcsoport a XVII. században a Bánffyak birtokához tartozó gyalui havasokon a juhon kívül lovat, ökröt, tehenet és disznót is nyaraltatott. A móc és mocan szarvasmarha feltűnően hasonlít az Erdély keleti részén tenyésztett csángó marhához. Ha azután tovább vizsgáljuk a mocan és móc szarvasmarhakultúrát, azt vesszük észre, hogy feltűnő sok

magyar műszót ismernek a szarvasmarhatenyésztés köréből. A móc népnyelvben a *bicü* 'bika', *borneu* 'bornyú', *iosag* 'jóság', stb. elnevezések magyar átvételek, de általában magyar eredetűek a ló, ökör és tehénnevek (*cheşă* 'kesely', *virag* 'virág', stb.). Ebből a két egymással párhuzamba állítható jelenségből és abból a tényből, hogy a mócoknál és mocanoknál igen sok magyar családnév található, arra következtethetünk, hogy mindkét román ethnikai csoportnál a szarvasmarhatenyésztés magyar eredetű s a juhászat visszafejlődését a szarvasmarhatenyésztés okozta.

Az erdélyi román pásztorkodás mai formáját jellemzi a rendszertelenség és tagoltság. A románság ősi vándorlási ösztöne, nomadizáló tulajdonságai ma is megvannak; nemcsak a földrajzi viszonyok kényszerítik a románságot vándorlásra, hanem a népi és faji hagyományok is. Az egymástól elszigetelten, — amint *Bethlen Miklós* mondja — „mindmegannyi külön kis köztársaságokban” való élés és a vándorlás miatt a különböző népi csoportok nem forrottak egymással szorosabban össze s eltérő vonások alakultak ki az ősi román pásztorműveltségben, a legeltetés rendjében. A pásztorkodás ősi, eredeti formája a nyári havasi legeltetés s a távoli nagy síkságokon való teletetés (*Dunamente*, *Baragán sztyeppe*, *Alföld*, stb.) A hegyi teletetést nem tartom a román pásztorkodás ősi elemének, márcsak azért sem, mert a teletető szállásoknak a román népnyelvben különböző elnevezésük van: *colibă* (Szeben környéke), *casă în câmp* (Radnai havasok), *căsoi* (Lápos hegység), *sălaş* (Bihar hegység), *căşuţă* (Kelemen havasok), stb. A hegyi teletetés abból az időből — és pedig különböző időből — származhat, amikor a román pásztorok egy-egy tájban kezdtek 'megtelepülni', 'megállni' s rendszeresen foglalkoztak szénagyűjtéssel. Viszonylag még fiatalabb eleme a pásztorkodásnak a szántóföldek kosarazása. Hogy mennyire a havas az igazi legelőterülete a románságnak, annak legjobb bizonyítéka az, hogy Erdély több területén a legelőnek fenntartott helyet, akkor is, ha az a földművelés övezetében fekvő falu közvetlen határában van, *muntenek*, azaz havasnak nevezi a román. A különböző pásztorkodási formák kialakulásánál bizonyára része volt annak is, hogy melyik birtokos hatalmi körébe tartoztak a pásztorok s kinek milyen és mennyi szolgálattal (pénz, sajt, juh) adóztak.

Budapest.

Gunda Béla.

Die ungarischen Verbindungen des rumänischen Hirtenwesens.
In der siebenbürgischen Hirtenterminologie gibt es viele Lehnwörter. Diese sind nicht Beweise der rumänischen Kulturwirkung, sondern der ungarischen wirtschaftlichen Überlegenheit. Diese beweisen, dass die Ungarn seit lange gewisse Eigenschaften der Rumänen erkannten und wirtschaftlich verwerteten. Wahr-

scheinlich ist, dass bei den Motzen und Mokban (Kom. Bihar, Alsófehér, Tordaaranyos) die Hornviehzucht ungarischen Ursprunges ist. Die althergebrachte, ursprüngliche Form des rumänischen Hirtenwesens (Schafzucht) ist die sommerliche Gebirgsweide und die Überwinterung in den grossen Ebenen (Moldau, Balkan). Die Gebirgsüberwinterung ist bei den Rumänen neueren Datums.

Irodalom.

A románág történetének munkánkban említett részleteire l. *Tamás L.*: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*, Budapest, 1935; *Gáldi L.*—*Makkai L.*: *A románok története*, Budapest, 1941. *Verancsics Antal* megjegyzését *Makkai L.* nyomán közlöm. *Gróf Bethlen Miklóstól* idézett jellemzést l. emlékirataiban: *Gróf Bethlen Miklós történeti emlékiratai*. Pest, 1864. A magyarok elől a hegyekbe húzódkó románokról többek között l. *S. Opreanu* *Contribuțiuni la toponimia din Ținutul Săcuilor*, *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, Vol. II. 1924—1925. Kolozsvár, 1926. c. munkáját. Itt *S. Opreanu* többek között azt írja, hogy az autochton elemek a hegyekbe húzódnak és a jövevények elveszik a síkságon és a völgyekben a helyüket. Hivatkozik azután kaukázusi, albán és baszk példákra (153. l.). Ezeknek az összekapcsolása azonban a magyar és román viszonyokkal teljesen naiv és tudománytalan. A megtelepülés idejéről l. *Kniezsa I.*: *Magyarország népei a XI. században*, kny. a Szent István emlékkönyvből, Budapest, 1938. A kalotaszegi Bánffy-birtokon legeltető románokról l. *Szabó T. Attila*: *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyosságának szolgáltatása és adózása (1640—1690)*, Erdélyi Tudományos Füzetek, 114. sz. Kolozsvár, 1940., a háromszéki havasokon megjelenő berszánokról *Orbán B.* (*A Székelyföld leírása*, 1—6. k. Budapest, 1868—1873.) ír. A moldvaiak erdélyi havasfoglalására *A. Feress* hívja fel a figyelmet: *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III.*, Tom. VII., Bukarest, 1927., l. különösen 154. l. A magyar pásztorterminológia román jövevénysszavairól l. *Szinnyei J.*: *A magyar nyelvbe átvett oláh szavak*, *Magyar Nyelvőr*, XXII—XXIII. k. A jakut példára *E. W. Pfitzenmayer* munkájából (*Kelet-szibéria ősvilága és ősnépei*, Budapest, 1933.) hivatkozom. A szerb példákra l. *K. Kadlec* alább idézett munkáját, *Baszaraba román vajda esetére Gáldi L.—Makkai L.*: id. munk. A románok megjelenését az északi és északkeleti Kárpátokban nálunk újabban *Melich J.* (*A honfoglalás kori Magyarország*, Budapest, 1925—29.) és *Kniezsa I.* (*A tót és lengyel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolatai Ethnographia*, XLV. 1924.) tárgyalják. V. ö. még *Tamás L.*: id. munk. A tátrai megjelenésre l. még *Z. Holub—Pacowiczowa*: *Osadnictwo pasterskie i wędrowni w Tatrach i na Podtatrzcu*, *Kraków*, 1931. c. munkáját és a *Kniezsa I.*-nál idézett irodalmat. Tekintetbe vettem *Mara N. Popp*: *Urme românești în viața pastorală a Carpaților Polonezi*, *Buletinul Societății Begale Române de Geografie*, Tom. LIV., Bukarest, 1935. c. munkát is. A szerző történeti következtetései azonban nem helytállóak. Az oláh jogra, a kenéség intézményére, a hivatkozott szerb példákra l. *K. Kadlec*: *Valasi u vlašské právo v zemích slovanských a uherských*, *Prága*, 1916. A kenéség, az oláh jog és a vlach kérdés tekintélyes magyar irodalmából l. elsősorban *Makkai L.* szép összefoglalását (*Gáldi L.—Makkai L.*: id. munk. II. fejj.), azonkívül a *Kniezsa I.*-nál (*A tót és lengyel költözködő pásztorkodás*...) idézett irodalmat. A lipői juhászok valach elnevezésére l. *Lehoczky T.*: *Adatok a vlach szó értelmezéséhez*, *Ethnographia*, XII. 1901. A román pásztorelemek erdélyi térfoglalásának részleteire *Mályusz E.* tanítványainak munkái nyújtanak tanulságos felvilágosítást, l. különösen *Maksay F.*: *Szatmár megye a középkorban*, Budapest, 1940.; *Jakó Zs.*: *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940. A bolgár nyelv román elemeire rámutató tanulmány: *D. Scheludko*: *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*, *Bal-*

kan Archiv, III. Leipzig, 1927. A néprajzi és szóföldrajzi példákat részben a fentebb említett irodalomból, a magyar néprajzi közlésekből (elsősorban *Szinnyei J.: Magyar tájszótár, I—II.* Budapest, 1893—1901.) veszem, de felhasználtam az Ethnographia különböző évfolyamaiban megjelent több részletes adatot is. A szántalpas kunyhókra l. *Gunda B.: A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról, Ethnographia, LII.* 1941. A mócok életviszonyairól a pásztorkodást is említve az újabb irodalomban ügyes összefoglalást nyújt *E. Petrovici: Folklor dela Moții din Scărișoara, Anuarul Arhivei de Folklor, V.* Bukarest, 1939. A régebbi irodalomból l. *Frâncu—Candrea: Româniii din Munții Apuseni, Bukarest, 1888.; Moldován G.: A móczokról, Erdélyi Múzeum, IV.* Kolozsvár, 1887. A mocan pásztorkodásról l. *Moldován G.: Alsófehér vármegye román népe, Nagyenyed, 1897. A mocan és móc nyelv magyar jövevényszavairól l. Moldován G. előbb idézett munkáját és Stan V.: Magyar elemek a mócok nyelvében, Nagyszében, 1908. c. munkát. Az erdélyi hegyi teletetésről l. *Gunda B.: Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében, Földrajzi Közlemények, LXIX.* 1941. A teletető hegyi szállások elnevezéséhez l. *L. Someșan: Vieța pastorală în Munții Călimăni, Buletinul Societății Regale Române de Geografie, LII.* Bukarest, 1933.; *T. Morariu: Vieța pastorală în Munții Rodnei, Bukarest, 1937., I. kül. 17., 190. skk. 1.**

Szacsvay (1752—1815) két erdélyi anekdotája.

A közelebbi török háború alkalmatosságával az erdélyi tábornál szolgált fővezér, herceg Hohenlohe, a székely huszárok főkapitányától azt kérdi egyszer:

— Mit térsen az a szó: „rajta, rajta!” — Mert ő ennél soha hatalmasabb szót nem hallott. — Azt tapasztaltam — így szól — hogy midőn a lovas székelyek tisztje ezt kiáltja, akkor mind lova, mind legényje a székelységnek olly tűzben vagon, mint a megkeseredett oroszlány. (Akad. Ktár, Igaz Tört. 146.)

A közelebbi mult 1791-dik esztendőben gróf Kendeffy Göttingába menvén akadémiaira, professor Slettzer egy más gavalélnak úgy mutatá bé:

— Ez az ifjú gróf Kendeffy, ki az emberiség határszéliről éppen most érkezett — ajánlom! (Akad. Ktár, Igaz Tört. 135.)

*

Schlözer Ágost Lajos (1735—1809), a *Gesch. der deutschen in Siebenbürgen (1795) c. mű szerzője.*

Érdekes a tudós fölényessége és Hohenlohénak, ki tapasztalathól ismeri a székelyt, őszinte dicsérete. (Mészöly.)

Fürst Hohenlohe über den Szekler Husaren. Am Ende des XVIII. Jahrhunderts war das Kommando beim Reitersturm: *Rajta, rajta!* (= Darauf, darauf!). Feldmarschall Fürst Hohenlohe fragte einmal den Hauptmann der Szekler Husaren folgendes: „Was bedeutet dieses Wort: Rajta, rajta? Ich habe ein wirkungsvolleres als dieses noch nicht gehört. Ich habe bemerkt, dass, sobald der Offizier der berittenen Szekler dies ruft, sowohl die Pferde, als auch die Soldaten in ein derartiges Feuer geraten, wie die wütenden Löwen.“

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

11. SZÁM

1941. NOVEMBER

Mátyási József, volt helikoni részes-arató.

Solymossy Sándor nem érzelmős szépirodalmi cikkben, hanem tárgyilagos tudományos értekezésben fejtegeti a népdal különös varázserejét: „Szinte titokzatos ez az egyetemes mély benyomás, amit ha magyarázni akarnánk, a legnehezebb problémák egyikére elé állítanók saját magunkat.” — „Az értelmiség e népdalszeretete, ha eredetét kutatjuk, úgylátszik, atavisztikus vonás, amely hagyományként él benne máig.” (A magyarság néprajza III:81.) Helyes megállapítása, hogy: „a hűbériség világában a viszony a földnépe és a nemesi rend között jóval szorosabb, egybeforrottabb volt, mint ma gondolnók”. (I. m. 82.)

Ebből következik az, hogy a magyar nemesi rend tanult verselőinek nagy része van népdal-állományunk kialakulásában. Solymossy is megjegyzi, hogy „a szellemi hagyomány azért, mert titokzatosan az egyénekbe mintegy szétosztott néplélekben rejtőzik s az egyéni lelkekbe mintegy bezárható, — nem mentes a maga népiségétől különböző, idegen hatásoktól... a különböző társadalmi osztályok... közti érintkezés, kölcsönhatás előtt a lelki utak is nyitva vannak, éppen úgy, mint ahogy a tárgyi műveltségvagyon is alászáll felülről, ... ha rá az alkalmas érintkezés lehetősége megvan.” (I. m. 11.)

Ha tehát „a népköltészet lényegének megismerése és feltárása” a főadatunk, akkor nem szabad megelégednünk azzal, hogy „megkeressük a lélektani kezdő mozzanatot, utána pedig az őszállapotú törzsek költészetének legegyszerűbb elemeit” (id. m. 13.), hanem elő kell keresnünk és vizsgálnunk kell a műköltészetnek azokat az alkotásait, melyek szintén hatottak, nagyon is közvetlenül, a magyar népdal-költészetre.

Egyik olyan magyar költő, kinek nevének és munkásságának említése nélkül hiányos maradna irodalomtudományunknak, illetőleg néptudományunknak a népies irodalommal, illetőleg a népköltéssel foglalkozó része — egyik ilyen magyar költő: nemes Mátyási József.

Szóltam én már egyszer róla (NéNy. III. évf.), de újra szólnem kell, mert — a történelmi érzékű Kecskemét városát kivéve

— nemhogy ismerné Mátyási nevét a magyarság, de még a szak-tudomány művelői és olvasói sem igen tudnak róla, az ő irodalmi jelentőségéről és a Mátyásit tárgyaló irodalomról.

A néptudománynak politikai célú műkedvelői pedig nem is akarnak tudni róla.

*

Nemes¹ *Mátyási József* született 1764. márc. 21-én² a Pest-vármegyei Izsákon; atyja ott református pap volt.³ Tanulmányait a kecskeméti collegiumban kezdte s a debreceniben végezte be. Prókátori diplomát szerzett, s 1789-től 1794-ig⁴ gr. *Teleki József* titoknoka volt, azután főítélőszéki esküdt. Költői munkásságának java része fiatal éveire esik;⁵ 1794-ben és 1798-ban jelent meg egy-egy kötete, alkalmi versek gyűjteménye; ez őt a magyaros irány legzamatosabb és legköltőibb tehetségének mutatja a nála néhány évvel fiatalabb *Csokonai* előtt. Az első kötet címe: *Semminél több Valami*, a másodiké: *Mátyási József Verseinek Folytatása*.⁶ 1799-ben gr. *Fekete János*hoz került Főtra, a szabadelvű, de magyar érzésű, gazdag főúrhoz, *Voltaire* barátjához, kora satyricus költőjéhez; őt *Mátyási* mint titkára, bizalmasa, költőtársa, híven szolgálta 1803-ig, *Fekete* gróf haláláig. Az irodalompártoló gróf jóvoltából *Mátyási* életfogytig való évdíjat kapott s úgy ment ügyvédkedni Pestre; majd Izsákra húzódott s ott meg is házasodott. Harmadfél évi házasság után 1809-ben elvesztette ifjú hitvesét; fájdalommal emlékezik meg róla hosszabb bölcselő költeményt tartalmazó harmadik verskötetében, melyet 1821-ben adott ki ily címen: *A barátság és annak mester-sége* (I. 57. l.). Kecskemét polgára lett 1828-ban s ebben a városban töltötte életének hátralevő részét. Nem gyakorolta ügyvéd-ségét, abbagyta az irodalmi ambícióból való költést is: élt a vidéki társas élet szokott mulatozásainak a maga kevéssel megelégedő, független szegénységében. Kecskemét homokja eltemette az ő műzsáját is, mint nagyobb kortársának és városbelijének, *Katona József*nek, *Melpomené*ját. A nagy tragicust ez a titkos gyász fiatalon megölte, de a jó humorú és derült philosophiájú *Mátyási* késő vénségéig volt mulatozója és mulattatója a kecske-

¹ *Atyja halálára* írja. (*Semminél több Valami* 300. l.): Mert *Mátyási István* és *Zádori Sára* Nemességét tudja *Komárom* határa. (Vetéssy Géza szerint — M. J. élete és költészete 4 — atyja János volt, anyja *Hódossy Mária*.)

² Lásd *66-ik születése napjára* írt versét.

³ Lásd *atyja halálára* írt versét (*Semminél több Valami* 301. l.) Az öreg *Mátyási*-pár olajfestésű arcképét *Holló Béla* félegyházi polgármester úr fedezte fel az izsáki paplak padlásán egy kutató útja alkalmával s azóta e két kép az izsáki ref. lelkész hivatalos szobájában függ. *Mátyási József* képe is megvan a kecskeméti ref. collegiumban. (V. ö. Szinyei: Lex.)

⁴ Vö. *Mátyási*: *Frankfurti utazásom*. I. l. (Akad. kéziratár *Földr.* 4. r. 12. sz.)

⁵ 1798-diki kötete végén írja, hogy 18 éve áll a műzsák szolgálatában. (384. l.)

⁶ Idézeteimben az előbbi I., az utóbbit II. számmal fogom jelölni.

méti és környékbeli névnapoknak, disznótoroknak s 85 éves korában halt meg 1849 jan. 5-én. Kecskeméti életének emléke az a kéziratban maradt versesomó, melynek teljes címe:

KALÁSZ-KAPARÉK,

mellyet, hogy semmi tarlóján ne vesszen, ezen Vontatótskába takarított; most pedig, maga Vers-Asztalgjának végződésével, a' Nemzeti Tudomány-Szérűre Tsépel-tetés végett ágyaz,

MÁTYÁSI JÓZSEF

volt Magyar Helikoni Részes-arató.

1821.

*

Mátyásinak Kalászkaparék címmel két helyen van kéziratoss költeménygyűjteménye: a M. Tud. Akadémiának és a Kecskeméti Ref. Főiskolának könyvtárában. *Színnyei: Magyar Írókban* egyiket sem találjuk. „Nyomtatatlan verseinek gyűjteménye“, melyet *Színnyei* a M. N. Múzeum könyvtárából említ, oly darabokat tartalmaz, melyek megvannak a *Kalászkaparékban* is. Az Akadémia példánya negyedretű 346 számozott lap, *Mátyásinak m a g á n a k k e z e í r á s a*. Kézirattári jelzete: *Írók 4-r. 44. sz.* A kecskeméti példány 1820-diki másolat. Az akadémiai tulajdonképpen két részből áll. Az első rész, melyben 1787—1817 közti darabok vannak, a 235. lappal végződik, utána pedig folytatólagos lapszámozással „A' *Fellyebbi Gyűjteménynek Folytatása*“ következik, 1819—1831 közti időből való tartalommal. Ez a toldalék nincs meg a kecskeméti példányban. A *Kalászkaparék*nak két darabját külön is kiadta *Mátyási* nyomtatásban („*Akkori Gondolatok midőn a' Felséges Királyi Hertzeg, Magyar Ország Nádor Ispánnya JÓZSEF, a' Felséges Orosz Császár Leányát Alexandra Paulownát el jegyzette. 1799*“ L. 8. lapon; „*Gróf Teleki Lászlóné, született Gróf Teleki Mária Asszony halálára*“ L. 69. lapon); egyiknek nagy részét pedig (*Gróf Fekete János . . . neve napjára . . .*“ L. 108. lapon) beleolvastotta a *Barátság*ról írt könyvébe (108—110. l.).⁷

Irodalmi föllépésekor a XVIII—XIX. század mesgyéjének legnagyobb lantosa, *Csokonai* sietett neki „zöld borostyánt szentelni“ (l. *Csokonainak „A' Semminél több Valami“* c. versét), de azon kornak legfőbb irodalmi hatalmassága, *Kazinczy*, a meg nem értés göggyével és haragjával tépte le azt *Mátyásinak* homlokáról: „Én nem tudtam, kacagjak-é, vagy széjjel tépjem a' könyvet . . . Ó Istenek, üzzétek-el az elmék' dőghalálát“ (*Kazinczy*

⁷ *Mátyási Józseffel* és irodalmi működésével részletesebben a következő közlemények foglalkoznak: 1. Mészöly Gedeon: „*Mátyási: Frankfurti Utazásom*.“ Széphalom c. folyóirat I. évf. 1. sz. 1927. — 2: Mészöly Gedeon: „*Mátyási József és Kalászkaparékja*. Népiünk és Nyelviünk c. folyóirat III. évf. 4—12. sz. 1931. — Dr. Vetéssy Géza: „*Mátyási József élete és költészete*.“ Kecskemét, 1941. (Különnyomat a Kecskeméti ref. gimn. 1941-iki értesítőjéből).

Levelezése II:362.) Maga *Mátyási*, mint régi mostoha irodalmi viszonyaink között sok más elkallódott tehetség, nem is tartotta élethivatásának, hanem csak ifjúi játéknak, a költészet gyakorlását (l. „*A' Szerző a' maga Munkáihoz*“ c. versét II. 381—386. l.), melyet a férfikornak komoly munkaideje elérkezvén, minden csalódottság nélkül készül abbahagyni; munkái felől nem áltatta magát nagy vélekedéssel, s a két magyar hazába kibocsátott két könyvének a fitymáló kritikák ellen ezt a tanácsot adta:

De ti mind ezekért ne nehezteljetek,
Mert bizony nem-is nagy a' ti érdemeitek. (II: 384.)

Nem vágyott b o r o s t y á n r a:

Nem kérek fejemre borostyánt 's tsillagot,
Nagy jutalom illet nagy érdemű Tagot.
Egy szálrózmarinnal tzi mértül be-érem,
A' milyen a' munkám olyan lehet bérem. (II: 384.)

De bizony, szerénységénél még nagyobb volt a kritika szigorúsága, ez a — vele szólván — „minden munkát meg-riszáló rosta“ és „minden fejeket meg-tépő borosta“, s miatta még ahhoz az egy szálrózmarinhoz sem juthatott a derék *Mátyási*, nem pedig egész mostanáig, mert a mai irodalomtörténet még mindig kegyetlen kegyeletlenséggel hagyja ott *Mátyási* könyveit azon a pellengéren, melyre valamikor a különböző irodalmi irányok párttusáiban *Kazinczy* vetette. (L. *Pintér: M. Irod. Tört.* 1772—1831. I. köt. 184. l.) Az egy *Léhr Albert* volt az, legnagyobb költőinknek is legfőbb megértője és -értetője, ki *Aranynak* némely *Mátyási*-reminiscentiájáról írtában (*Magyar Nyelv* VIII:166) rámutatott a mellőzöttek érdemeire: „*Mátyási* bizonyára obscurus verselő, a kit kevésre becsül az irodalomtörténet, sokkal kevesebbre, mint megérdemli. Ismerve mondom ezt... Versei a gyökeres magyarság kincses bányája“. „Ismerve mondom“... e szavakban benne van az a gyanú, hogy ha *Mátyásit* jobban ismernék, jobb lenne a híre. Én tehát, mielőtt az ő gulyásnótájának bemutatására és tárgyalására rátérnék, igazolni akarom, hogy csakugyan megérdemli *Mátyási* az ő irodalmi jelentőségével, versstylusi hatásával való foglalkozást. Le akarom venni megjelent könyveit is a szégyenköről s kinyittatom néhol az olvasóval, hogy lássa, milyen magyar verselő stylus volt már közvetlenül *Csokonai* előtt és volt a nagy *Aranyn* előtt.

A párisi világiállítás huszárterme alkotójának, *Thallóczy*-nak, ki a huszárban látta az eszményi magyar jellem megtestesülését, elmondottam annak idején, s itt is elmondom azt, hogy ama legszebb magyar jelenségre *Mátyásinál* találjuk a legszebb hasonlatot. *Mátyási* a „Barkó Nemes Huszár seregében“ beállott pajtásának szájába (1789) ezeket az üdén termett szavakat adja:

De már úgy meg-ülök akármely paripán,
Valamint áll tövén a' ki-nyilt tulipán. (I: 228.)

Számtalan ilyen kép változtatja egymást *Mátyási*ban s ezt az egyet csak példának idézem. Gondoljunk a Mársokat, Herculeseket, Achilleseket, Ajaxokat emlegető régi, unalmas hasonlatokra, melyek *Gyöngyösinél* is hemzsegnének, s akkor tudjuk méltányolni az idéztem-féle hasonlat stylustörténeli jelentőségét. Ne mára gondoljunk, hanem a *Mátyási* előtti időkre. Akkor észrevesszük azt a nagy változást, hogy íme, van végre valaki, aki nem a deák költők papirosából tanulja a nyelv ékesgetését, hanem a maga nyitott szeme, lelke látásait mondja ki frissen, s mivel a magyar Alföldnek mezején, annak mépe között él, ott szemlélődik, gondolkodik, azért látásai, hasonlatai mindig magyarok, mert egyéniek.

Gondoljunk a Tiburokra és Tempékre s akkor észrevesszük, minő fordulat a stylusban az, mikor *Mátyási* a természetnek magyar szemben legszebb képét, a búzamezőket megfesti. Anekdotatízünek érzik, hogy *Jókai* alispánja (az *Egy az Istenben*) a kies olasz tájaknál szebbnek tart egypár ezer hold búzatáblát egy tagban. Affektálásnak tartanak, ha bevallanám, hogy valami csodálatos gyönyörűség fog el, mikor hegyi nyaralás után megpillantok a vonatról a barna szántások közepén, egy-két szántatlan maradt kepék-helyét, hullámzó arany tenger emlékét. Nem magamról beszélek hát, hanem philologiai szárazsággal csak utalok arra, hogy a rozs virágzása ihlette *Vargha Gyulát* egyik legszebb költeményére, mikor „az új kenyér szülemelő lelkét“ érezte „lengeni a tavasz fuvallatán“ (Ködben 77). Utalok arra, hogy *Móra Ferenc* a „búzamezőkről hozta“ legszebb prózáját, a legszebbet az „istenáldotta búzá“-ról írta (Georgikon). S akkor meg fogja becsülni az olvasó azt, hogy a magyarnak, talán csak a magyar-nak legszebb tájat nem idegen cifraságokkal, hanem a maga itt termelt lelkének sugallata szerint merte megírni *Mátyási* (1791.):

Olly szép áldást láttam vajamerre voltam.
 Hogy a' tsudájába szemmel bele hóltam.
 Most a' föld a' vele öszve-békélt féggel
 Mint jó házas-társak élnek szövetséggel;
 Mert egymást ejtették olly gazdag terébe,
 Hogy egyiknek sem fér a' magzat méhébe,
 És az Édes Anya, de már rég' mostoha
 Természet, hő kezűbb ennél nem vólt soha.
 Meg-szánván kenyérért síró gyermekeit,
 Mintegy két marokkal szórta-le étkeit.
 Mintegy eledellel terhelt szekerekbe,
 Négy ígás szeleit a' gyors fellegekbe
 Bé-fogván, el-járta éhel hólt világát,
 'S mindenütt egy-aránt osztá gazdagságát.
 Mint főző fazékkal úgy bánék a' földdel,
 Meg-tölté essővel 's enni való zölddel,
 És 'a nap tüzénél azt olly bőven főzi,
 Hogy talám tsinossan tállalni sem győzi.
 Azért Teremtőjét áldja az éhező,
 Nagy asztalt terítvén számára a' mező.
 Könnyezve szórta el a' költsön kért magot,
 Most pedig énekel reménylívén asztagot.

Nád-szállal mérkődzik, 's úgy áll a' gabona,

Mint a' parádéra ki színelt katona.

Néhol terhe alatt ereje el-fogyott,

'S mintegy szülő Aszszony fekvő ágyba rogyott. (II: 90—91).

De nemcsak a derült realitas, hanem a komor visio is megtalálja *Mátyásiban* erős képzeletű festőjét. „Öt hónapok alatt Édes Attyát, Lelki barátját“ és egy „Ifjú Jóakaróját“ eltemetvén, „egy sírban, a' hova kedvesei után gondolataival le-szállott, képzelei a' Halálnak egész föld' gyomrában-való birodalmát“ és onnét ily megrázó sorokat döbbörögtet föl (1790):

Mitsoda kietlen szomorú mélység ez,

Mellyet talám a' nagy pokol verme végez?

Melly kétségbe ejtők itt a' gondolatok!

Melly reitenetek minden ábrázatok!

Imé Temető ez, egy rémitő hánya,

Mellyet a' régiség döggel tele hánya,

'S hova most-is sepri miként a' szemetet

A' halandóság az emberi nemzetet;

Imé a' koporsók, mellyeket sok százak

Le-raktak, mint anyyi dolog tévő házak.

Hol a' munkás férgek rakásra verődve

Emésztenek mintegy napszámra szegődve;

Az élet öröme a' kedves nappallal

Ki vagynak rekesztve innét vastag fallal;

Nintsenek fel-néző ablakok az égre.

Alá nyílnak azok egy mély setétségre;

Az érzékenységek nyújtóznak meg-halva

Az örök álomnak mákjától el-alva;

Egy minden lármánál terhesbb hallgatásnak

Siket rabjává kell lenni a' hallásnak;

A' zajgó tábornál több irtóztatóság

Ez a' képzelődő egyedül valóság;

Nints száj, még-is egy nyelv mennydörgő szavával

Ezt kiáltja: *meg-halsz! Stentori* lármával. (II: 51.)

Igy bizony *Csokonai Vitéz Mihályig* egyetlen magyar költő sem tudott írni. A legutóbb idézett sorok is — egy kálvinista „bucsuztató“ részlete — 14 évvel megelőzték *Csokonainak* „Lenni? vagy nem lenni?“ kezdetű híres halotti verseit. A falusi kántoroknak temetési rigmusait *Mátyási* emelte először irodalmi színvonalra, s u t á n a alkothatta meg *Csokonai* ama bölcselmi költeményét. *Mátyásihoz* írt, már idézett versében el is ösmeri őt mesteréül:

Magam u t á n a d azomba

A Parnasszusi Templomba

Mentem nyomba.

Az eget legtöbbit a pásztor, a szántóvető nézi. Közülük is az égből a legtöbbit az alföldiek látják. A régi tengerjáróknak, vitorlázóknak, nem volt meg az a nyugalmuk az ég szemlélésére, ami századokon át-megvolt és ma is megvan az „Alföld népe“-nek:

Szerettek a síkra heveredni hanyatt,
Kalap lévén vánkos a fejetek alatt,
Nézni a fiastyúk s göncölszekér felé,
Olykor-olykor el is andalodni belé.

S ha néztek fölfelé, néztek balra, jobbra
S nincs egy földi fűszál, mely rátok hajolna
S mindenütt, mindenütt csupán eget láttok:
Ti is égben vagytok akkor, azt tudjátok.

Szeretitek látni a szép hajnal tövét,
Hol a kerek földhöz tűzi bársony övét.
Legszébb, legpirosabb ott az ég almája,
Púpos hegy körösleg be nem harapdálja.

Hát mikor fél szemmel egyenest néz a nap
A sík puszta színén: mint örültök annak!
Ugy-e, attól félti és azért néz széllyel:
Nem pattant-e rajta domb az elmúlt éjjel?

(Arany: *Az Alföld népéhez.*)

Nem véletlen tehát, hogy alföldi költőinknél kerül elő legtöbbször a menny boltja, mint költői meglátás tárgya, olyan fölfogással, melyből nem a távoli csodálat, hanem inkább a megszokottság szeretete érzik. Jól tudjuk, mily jellemzők mind az Alföldre, mind *Aranyra* az ilyen personificatiók, melyek az égi jelenségeket valósággal velünk élőknek éreztetik:

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
Nagy-vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta.
Az eget, a földet bakacsinba vonta,
Es kiverte szépen koporsószegeivel:
Fényes csillagoknak milljom-ezerével:
Végre a szép holdat előkerítette
S ezüst koszorúnak fejtül oda tette.

(Arany: Toldi V.)

Nos, hogy *Mátyásira* térjek, egyszer én *Mátyási* verseiből — ugyan ki ösmerné ezeket? — fölolvastam egy kiváló irodalomtörténet-írónk előtt a következő sorokat, azzal a kérdéssel, hogy mondaná meg, kicsoda írhatta vajjon azokat:

Imé fogat a' nap pompaszekerében,
Ülven sugári közt inneplő képében,
Fel költvén a' hajnalt, szűz szoba leányát,
Meg-sepreté vele az Egek márványát.
Tiszta kék selyemmel az útát vonatja,
Arany patkós lovát nyargalva hajtlatja. (I: 262.)

Bé-hunyta szemeit a' nap-is már szinte,
De még-is a' hegyen által ránk tekintte.
A' szunnyadozó fák mind talpra állottak,
'S bár álmos észszel-is, de fejet hajtottak. (I: 267.)

..... már nagy idő vala,
 A' fáradt természet mély álomba haña,
 Bé-lévén takarva fekete paplannyal,
 Mellyet tsillagzattal mint sűrű arannyai
 Öreg szüléjének számára ki-hánya
 Az Est-hajnal, az Éjj' ágy-veető Leánya. (II: 151.)

Meghallgatván ezeket az én tudós barátom, azt felelte: „Nem *Arany* írta, de olyan, mintha *Arany János* írta volna — fiatalabb korában“. És ez a felelet találó volt. Arany-stylus ez, e stylus fiatalabb korából. A magyar Alföld ege termette az ilyen sorokat *Mátyási* egyéniségében s ezek az alföldi ég alatt kelő hangulatok *Mátyási* húrjairól szállottak *Aranyéra*.

Valamint *Csokonait* is szorosabb szálak fűzik *Mátyási*hoz, úgy *Arany*tól is *Mátyási*sira nem csupán félig öntudatlan reminiscenciák utalnak bennünket, hanem stylusbeli egyezések is, ennek pedig alapja nemcsak a két író alföldi tősgyökeres magyarságának közös volta, hanem *Arany* részéről *Mátyási*sinak öntudatos élvezése, tanulmányozása is. A XVIII. század végén a latinos, franciás, németes költői irányok között szinte megvetett volt a magyarosoké, de most már látjuk, hogy irodalmunknak ezen ága volt az a fő meder, mely más, csak mellék-folyók segítségével *Arany* és *Petőfi* művészetévé mélyült, szélesedett, hatalmasodott. Nemzeti irodalmunknak ama ki nem száradható medre őrzi *Mátyási* költészetét, mely előzőihez és társaihoz mérve hasonlíthatatlanul a legkevesebb iszapot és a legtöbb aranyat tartalmazza, úgyhogy abból legnagyobb jeleseinknek kincsei közé is volt minek keverednie, általuk közvetve — mint egy névtelen adakozó — ma is gazdagítva még bennünket a szegény *Mátyási*. Közvetlen hatására pedig még jobban elmondhatjuk felőle, amit *Arany* mondott a magyar költői stylus atyjáról, a XVII. század *Gyöngyösi*jéről: „A nyelvtanuló, a költő még most is járhat hozzá iskolába“.

Eddig is ösmert, jobban mondva: ismerhető költeményei és hatásuk tehát oly tisztességes, sőt kivételes helyet biztosítanak szerzőjüknek, hogy méltán fordulhatunk érdeklődéssel ismeretlen költeménygyűjteménye felé is. Várazásunkban nem fogunk csalódní, mert abszolút mértékkel mérve: akadunk benne oly munkákra, melyekért bokrosabban is megérdemelné a jó *Mátyási* a r o z m a r i n szálakat; korukba helyezve pedig vissza e későn előkerülő szellemi termékeket: általában becses adalékokat szolgáltatnak irodalmunk fejlődésének történetéhez, az író személyének — melyben kiváló egyéni vonások mellett az akkori vidéki alkalmi költő típusát is láthatjuk — megértéséhez, és az efféle írók környezetének rajzához.

*

Népiesség és humor: *Mátyási* költészetének alkotó tényezői közül e kettő határozottabb körvonalakban bontakozik elő kézíratos könyvéből, mintsem a kinyomottakból.

Népies tárgyú és alakú a könyvnek legszebb darabja, egyben *Mátyási* egész költészetének legértékesebb termése, sőt sok mulandót produkált korának egyik örök marandóságú alkotása, az a *gulyásnóta*, melynek teljes címe: *Sorsával elégedő Gulyásnak Pásztori Dallja*. A benne lévő jellemző erő oly nagy, hogy ethnographusaink, köztük a legjobb szemű *Herman Ottó* is (*A magyar pásztorok nyelvkincse* 23. l.), midőn a magyar gulyás igaz képét akarják szemünk elé állítani, csupán ezt a verset idézgetik. Magakedveltető szépségét mutatja az, hogy még szerzője életében a nép ajkára került s többé-kevésbbé megrövidítve, változtatva, részleteire homolva népdalként vagy népdalokként máig is él az egész országban s népdalgyűjtőink a negyvenes évek óta máig gyűjteményeik fő ékességéül szedegetik össze a tökéletes teljességű egésznek szétpergett gyöngyszemeit hazánk legkülönbözőbb tájairól. E gulyásnótának egész kis irodalma van már; de mielőtt annak téves megállapításaival foglalkoznám, először is közlöm magát a verset; ez annak pontos közlése *Mátyási* tulajdon keze irásából.

Sorsával elégedő Gulyásnak Pásztori Dallja.

(1823.)

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
 Tsak azért mert Gulyássá lehettem;
 Eb tserélne cserényt palotával,
 Sem életet köszvényes nagy Úrral.

Kis Királyság így is állapotom,
 Igazgató lörvény bunkós botom.
 Országom egy egész Baromjárás,
 Nagy Potentát a' Számadó Gulyás.

Őt bojtárnak vagyok fejedelme,
 Ugy bötsülnek: Gazdám ő kegyelme,
 Gulya fekszi körül cserényemet.
 Hat komondor istrázsál engemet.

Magambanis helyén van szív lélek,
 Se zsványtól se vadtol nem félek,
 Mászt nem bántok, engemet se bánt más,
 Hajl de boldog egy *Rébéri* Gulyás.⁹

Van ég alatt lakni bátorságom.
 Városinál nagyobb szabadságom,
 Ha szegény is, de magamé vagyok,
 Szolgálatba szegődségért álok.

Mikor Jobbágy kaszál, gyűjt. azt mondom,
 Ur dolgára nekem semmi gondom;
 Feles fűvel vagy arató részszel
 Nem bajlódom, könnyebb élni készszel.

⁹ Teleki Grófok Pusztája Solt és Földvár között a' *Rébér*. (Mátyási.)

Az a kötelességem törvénye,
 Ha takarít Gazdám vagy erszénye,
 Én ki hordjam négy ökrrel télen,
 's Míg benne tart egyik erdőszélen.⁹

Gazdagságra nints semmi szükségem,
 Van egészség ahoz eleségem,
 Hord a' Gazda jó heti kenyeret,
 Főzeléket szalonnát eleget.

Nem kell nints is sok tizfra podgyászom,
 Vetett ágyra kis székről nem mászom,
 Édes Szülém szoktatott padkára,
 Most se vágyik a' testem párnára.

Azt nem mondom, nints asztalom, székeim,
 Mert Hertzegnek siuts annyi mint nékem.
 Enyim minden halom és ló partia,
 Ülök, eszem, a' hol kedvem tartja.

Meg vagyok két ökrű taligával,
 Úgy mint nagy Úr a' magazinjával,
 Ha tarisznyám vetem a' vállamra,
 Velem együtt jár az ólós kamra.

Szobát, konyhát, tartok a' cserényben,
 Ál kenyerem szalonnám szekrényben.
 Bográts Vödör Szolgafa Fakanál
 Egyebem, de több minekis annál.

's Azért élek jól mint hal a' vízben,
 Vendégség van mindennap négy izben,
 Mégse szerzek gyomor terhet véle,
 Mert a' Trekta mindég tsak egy féle.

Hajnal előtt ki törlöm a' csipát,
 Fohászzkodás után gyűjtök pipát.
 Személődöm marha közt sétálva,
 Van é bádjatt, nints é meg dézmálva.

Ha látom hogy nem lett semmi hibám,
 Alám gyűröm börszéknek a' subám,
 Izék tűznél kenyeret pirítok,
 Rá fanyársrol szalonnát tsurdítok.

Meg fejik a' Tzimert, Kajlát, Zsombót,
 Ozsonnának olt a' Bojtár tarbót,
 Gazduram is ra kiki csapogat,
 Erte dohányt kulats bort hozogat.

Délben ha kész bográtsos ebédem,
 Körül üli velem a' cselédem.
 's Ugy el lakunk fordított kásával,
 Mint a' Goróf, hús harmintz tálával.

⁹ Ertsd: Csak az a dolgom, hogy amit gazdám megtakarít, azt én ki-hordjam a pusztára: hadd egyik ott az erdőszélen a pásztorok, míg benne tart! *Mészöly.*

Ebéd után ha rám érik álom,
Gyöpön vetett ágyamat találok,
Jobban nyugszom bokrok árnyékában,
Mint beteg Úr a' prádé szobában.

Hevertemből ha kelek frissülve,
El ballagok dalolva fütyülve,
Gulyámat sétálva legeltetem,
's Itató kút felé térítgetem.

Víz meréssel mozgatom testemet.
Meg újítja fáradás éhemet,
's Majd tarhonyát eszem vatsorára,
Oszlán gyújtok tűz mellett pipára.

De azért hogy együgyűen élek,
Szépszint, erőt, Pappal se cserélek,
's A' melyi Úram nem hiszi, tisztetem,
Tessék gyöpön meg birkozni velem.

Nem kínálok a bőrömet Pestre,
Mint a' roszzsul telettetett birke;
Tsak Uraknak hagyom a' patikát,
Mindnyájáért sem adnám Pannikát.

Bötsülöm a' pásztori gúnyámat,
Nem cserélném Szűrömet, Suhámat,
Tekintetes Ur Décbundájáért
Se Plébánus Reverendájáért.

Mikor olvad a' Nadrágos nyárban,
En szellőzők gyóts ingben gatyában:
's Fittyet hányok a' télnek subából,
Mikor Urfi ki se búj szobából.

Nem szegődöm posztó köpönyeget,
Ázás ellen ha zápor fenyeget
Ki fordítom a' subámat szőrrel,
Vagy készülök a' galléros szűrrel.

Mikor látok fergeteg idejét,
Ki gyűröm a' süvegem telejét,
Fel se veszem a' felhőt alóla,
Mert a' Jégis vissza pattog róla.

Ha bőv ingem gatyám széltől lobog,
Lány keblében a' szív értem dobog,
's Inkább ölel mint Pesti Gavallért,
Hijjában fitogat neki tallért.

A' Paripám száz forintos Fakó,
Repül szintügy szikrázik a' patkó,
Mint én azis igaz Magyar fajta,
Nyúlat is el korbátsolnék rajta.

Ha meg unom magamat pusztába,
Rá nyergelek megyek a' Tsárdába,
Szépen szólok a' Kortszmárosnének,
Adjon szállást látogatójának.

Be van a' két szűröm újja kötve,
's Nem tagadom mi van bele léve,
Az egyikbe atzél kova tapló,
A' másikba száz forintos bankó.

Azért mondják az Irigyek rólam,
Ihatom bort, mert eleget loptam:
Nem kívánok azoknak egyebet,
Hogy ne lássák a' tsillagos eget.

Fuladjon meg szemöktől a' varjú,
Mert nem sült rám soha csak egy borjú,
's Kurvannyoknak azt mondhatom vissza,
Hogy van annak a' ki meg nem iszsa.

Komiszáros mitsoda fán terem
Azt se tudom tsak nevit eszjerem,
's Ha költők is a keresményemből,
Ki parantsol az én erszényemből.

Bort sem iszom fogadásom tarja,
Vizet inkább ha galambom hozza,
De aztis úgy ha kútboi meríti,
Tsókos ajkát korsóhoz érteti.

Szeretöm a' Kortsmárosné Lánya,
Nem ér azzal Körmötr Selmetz bánya,
's Angyal Pannikámat el is veszem,
Híres neves Gulyásnévá teszem.

Am szegődjön más Jámbor több bérre,
Bábolnára vagy Mezőhegyesre,
Mink meg élünk *Kébéri* pusztában,
Erdős János Úr szoigálatjában.

Mert annak ad Isten a' kit szeret,
Olyan Gazdát, ilyen jó kenyeret,
's Nótámban is ez az utolsó sor:
Boldog ember a' Rébéri Pásztor!

*

Mátyási neve alatt egy 1826-diki másolatból 1880-ban jelent meg — némi szövegbeli eltérésekkel — a *Kecskeméti Lapok* 31. számában ez a költemény. Ethnographusaink sokat foglalkoztak vele, de mivel nem találták meg a *Mátyási*-kéziratokban, és egyéb okokból is, azt állapították meg róla, hogy nem *Mátyásié*, vagy legalább is aligha övé. *Madarassy László* szerint „állítólag“ való *Mátyásitól* (*Nomád Pásztorok* 12. l.); *Sebestyén Gyula* szerint, ha előkerülne is a *Gulyásnóta* *Mátyási*-kézírata, az „csak lejegyzés lehetne, mert *Mátyási* soha nem írt ilyen tökéletes népieséggel“ (Ethnogr. 1914: 197); *Herman Ottó* is ilyen értelemben van: „Állítólag az egész *Mátyássy József* műve... Kiadott művei azonban nem tartalmaznak népies elemeket. A költemény... végig népies és nem foglal magában *Kazinczy* előtti nehézkes elemeket, mint *Mátyási* kiadott művei“ (*A magyar pásztorok nyelvkinccse*, 23. l.).

Szegény *Mátyási*! Mikor még tudták róla, hogy efféle gulyásoknak való verseket farag, megvetették parasztságá miatt;

mire pedig megnőtt az úgynevezett népies stylus becsülete, akkor meg elvitatják tőle a tudósok az ő szerzőségét!

Most már azon ellenvetéssel szemben, hogy a *Gulyásnóta* nincsen meg *Mátyási* kézírataiban, rámutathatunk a *Kalászkaparekra*: kétségtelen, hogy e gyűjteménynek minden darabja, tehát a *Gulyásnóta* is, úgy, amint van, *Mátyási* műve. Arra a kétségre, hogy kinyomtatott könyveiben miért nincsen ennyire népies hangú darab, szintén könnyű a felelet. Azért, mert a halotti bucsuztatók és lakodalmi üdvözlések, az elmélkedések és panegyrisek között nincs egyetlen olyan tárgyú költemény sem, mely, mint a *Gulyásnóta*, a nép fiának szájába lenne adva. T á r g y u k h o z k é p e s t *Mátyási* kinyomtatott könyvei nagyon is népiesek, s egyetlen költőnk sincs sem előtte, sem utána, akinek műveiben annyira érvényesülne az élő népnyelv és a stylusában annyi kép fogant volna meg a földművelők és pásztorok életéből, világából. Hogy *Mátyási* csak lejegyzője volna e dalnak, mint *Sebestyén* föltenné, szintén több okból lehetetlen. *Madarassy* ugyanis „kitünő jellemzés“-t lát ebben a gulyásnótában, „mely — úgymond — az akkori gulyáséletet aprólékosan lefesti“ (*Nomád pásztorok* 12. l.); *Vikár* meg egy újabb csonkított, toldozott népi változatra azt mondja, hogy „úgyszólván amit a pásztor egy 24 órán belül érez, gondol és tesz, mind benne van ebben a költeményben“ (*Vikár: Somogy megye népköltése* 416. l.). No mármost éppen ez a jogos dicséret a legfőbb érv a mellett, hogy a *Gulyásdal* népies ugyan, de népi, vagy — mint *Sebestyén* fejezi ki óvatos merészséggel (id. h.) — félnépi nem lehet, mert a nép, értsd: valamelyik parasztlégény, vagy, ha jobban tetszik: „a természet egyszerű gyermeke“, hosszú, rendszeres, kimerítő, szabatos genrek megalkotására, kivált oly mesteri külső formát is adva hozzá — nem képes. Azt csak olyan tehetséges író tudta megcsinálni, aki a nép közt növén föl, azt jól ismerte, de azon fölül humanisticus nevelésben is részesülvén, a poéta *Gyöngyösi* utódai közé lépett. *Gyöngyösi* követőinek volt az az erényük és bűnük, hogy mint mesterük egy-egy tárgyról — *Arany* szavai szerint — „mintha iskolában feladott thema volna“, írtak „böven“, „egy nadály szivóságával“ csüggtek rajta s addig ott nem hagyták, míg ki nem facsarták, „mint a citromot“. „Ezek — teszi hozzá *Arany* — művészi rendező elme kormánya alatt jó tulajdonságok“ (*Koszorú* 1863: 554. l.)... *Mátyási* tehát körülményeinél, hajlamánál és tehetségénél fogva éppen arravaló volt, hogy ezt a *Gulyásnótát* költthesse. Elfogulatlan szemmel különben észrevehettünk abban oly részleteket is, melyek nemcsak nem népiesek, hanem még a népiesség realismusának is híjával vannak. Hogy a gulyás reggel csak fohászkodás után gyújt pipára s a vízmerést úgy tekinti, mint egészséges testmozgást, és hogy bort nem iszik, mert fogadása tartja: ezeket csak olyan régi műköltő írhatta, akinek fülébe

nemcsak magyar nóták csendültek bele, hanem verődtek *Rousseau* kora népidéalizáló irodalmának műhangjaiból is. *Mátyási* tudott franciául és olvasta a francia írókat. Azok, akik *Mátyási* ki nyomtatott művei alapján tagadták meg tőle a szerzőséget, nem vizsgálódhattak elég lelkiismeretesen. Hiszen vádjuk ellen éppen *Mátyási* két fiataalkori könyve a legalkalmasabb paizsok, melyeken a böngésző szem szakasztott olyan kalapácsnyomokat lel, amilyenek annak a híres nótának az alkotmányán látszanak: úgy hogy nyilván megtetszik a mesterük azonos volta. Az egészből kiszakítva vesztenek ugyan az idézetek meggyőző erejükből, de azért elégnek tartom itt röviden utalni a következő egyezésekre:

Gulyásnóta.

14. versszak. Hajnal előtt ki törölöm a' csipát
Fohászkodás után gyűjtök pipát.

Verskötet.

- I: 184. És mikor a' pompa kitörli a' tsipát,
Már fölöstököltél 's ki szittál egy pipát.

Gulyásnóta.

15. versszak. Izék tűznél kenyeret pirítok,
Rá fanyársrol szalonnát tsurdítok.

Verskötet.

- I: 182. Táplálóbb testednek, és jobb ízű szádnak,
Szeletje fa nyárson süített szalonnádnak.

Gulyásnóta.

- 24—25. verssz. 's Fittyet hányok a' télnek subából,
Mikor Úrfi ki se búj szobából.

Ázás ellen ha zápor fenyeget
Ki fordítom a' subámat szőrrel,
Vagy készülök a' galléros szűrrel.

Verskötet.

- I: 180. patyolaton át a' szelet nem szűrőd,
Hanem jól testedhez szorítván a' szűrőc
Neveted a' pompást, mikor bőre ázik.
És a' nyalkát, a' ki szántszándékkal fázik.

Gulyásnóta.

3. versszak. Hat komondor istrázsál engemet

Verskötet.

- I: 186. Egy vagy két komondor az egész vigyázat.

Gulyásnóta.

10. versszak. Azt nem mondom, nints asztalom, székem,
Mert Hertzegnek sints annyi mint nékem,
Enyim minden halom és tő partja,
Ülök, eszem, a' hol kedvem tartja.

18. versszak. Gyöpön vetett ágyamat találok.

Verskötet.

- II. 111. nékem,
Minden mező ágyam, mindenik hegy székem.

Viszont a nép ajkáról lejegyzett változatokban bukkánunk olyan értelmetlenségre is, mely csak abból magyarázható meg, hogy *Mátyási* szerzette az eredetibb szöveget. Így például a változatok „révbeli“ gulyást emlegetnek — ez abszurdum. Azonnal megértjük azonban e tévedést, ha tudjuk, hogy *Mátyás*nál „rébéri pásztor“ van, ki a Telekiek rébéri pusztáján Erdős János úr szolgálatjában él és *Mátyási* egy rébéri mulatása emlékére írta ezt a *Gulyásnótát*. (V. ö. *Hazánk s a Külföld* 1868: 399.). Természetesen, mint más műköltők, *Mátyási* is használhatott föl költeményéhez régebbi motívumokat, népieset írván, népieseket. Nótás legények voltak a pataki és debreceni collégiumok nevéndékei, s a közülük vált poeták régibb dalok mintáit is hímezgették tovább, régibb szépségeket is szőttek újabb műveikbe. A „Nem anyától lettél, rózsafán termettél...“ s „Orcáid rózsái ha közel volnának...“ gyönyörű dalokat is beleillesztette *Poóts András* a *Sénai Lukrécziáról* írt énekbe (*Ifjúi Versei* 6. és 14. l.). *Mátyási* is bizonyára ráemlékezett a *Gulyásnóta* írtakor a következő régi, collégiumi *juhászénekekre* (Régi Magy. Könyvt. 35. sz. 120—121. l.), melyet *P. Horváth Ádám* is említi (*Váczy: Kaz. Lev. XIV: 21.*):

Ortu solis instante, radios jam levante,
Agmen meum producendo, ad pascua promovendo
Rore coeli madidum, calco gramen humidum.

Mikor az nap felvirad, sugarival felhasad,
Juhaimat kieresztvén, legelőre kivezetvén,
Harmatos füven járok, zöld pázsiton sétálok¹⁰

Cibus qui me satiat, jejunum reficiat,
Nollem cum mitris abbatum et cum epulis onastum,
Ut jambere debeam, quis abducit, videam.

A mely étel elégít, éhségemben megsegít,
Nem cserélem az urakkal és nagy süvegű papokkal
Asztalát fel nem váltom, jobbnak azt nem állítom¹¹

Corpus canis tuetur, nullum sane veretur,
Agmen curat, hostem fugat, dormienti invigilat.
Me fortuna beatum, a diis sic amatum.

Kuaszz örzi testemet, nem félhetem életet,
Mellettem van, vadra csatáz, ha ahuszom, réám vigyáz.¹²
Ilyen a boldog élet,¹³ melylyel Isten szeretett.

¹⁰ Hevertemből ha kelek frissülve... Gulyámat sétálva legeltetem.

¹¹ Van egészség, ahoz eleségem

Úgy jól lakunk fordított kásával,
Mint a' Goróf húsz harmintz tálával.

¹² Hat komondor istrázsál engemet... Se zsiványtól se vadtól nem félek.

¹³ Boldog ember a' Rébéri Pásztor!

Sceptrum regis non opto, satius est, quod porto,
 Pedum meum pastorale, regnor possessione
 Commigremus jam oves, ad praesepe ob dulces.

Királyok koronáját, nem kívánom pálczáját,
 Jobb a pásztori bot annál, királyok birodalmánál.¹³
 Már juhaim sétáljunk az akolba s ott háljunk!

*Mátyás*inak ez a „dalcsirá“-ja azonban, melynek változata *Erdély*inél is megvan (I:228) a gulyásnóta eredeti voltát még inkább láttatja velünk. Ha a *Gulyásnótának* azokat a változatait, legtöbbször töredékeit, melyek a népdalgyűjteményekben vannak, figyelmesen megvizsgáljuk és összehasonlítjuk *Mátyási* szövegével, akkor is arra az eredményre jutunk, hogy *Mátyási* írott szövege az eredeti, a népi szövegek pedig csak ezen írás után terjedtek el, néhol hibátlanabban, néhol hibásabban, zavarosabban, hiányosabban. Érdekes az ily összehasonlítás azért is, mert ezáltal tanulmányozhatjuk azt, hogy milyen viszony lehet egy műköltő szövege és annak a nép ajkára került változatai között. Nem bántom *Szakál* és *Erdélyi* szövegét, melyeket részletesen tárgyalt *Sebestyén Gyula* (Ethn. 1914: 197). Azok a szövegek nem tarthatók híven lejegyzett népi szövegeknek. De bemutatok olyan változatot, melyet *Kovács György* szájából Jután hallott *Vikár Béla* (Somogygy. 133):

Cifra szűröm Veszperémbe vöttem,
 Érte harminc forintot füzettem;
 Ha én ezt a nyakamba terítettöm,
 Mindön legén szeret akkor engöm.

Zsíros ümög, gatya vagyon rajtam,
 Sarkamat veri tarisznyaszíjjam,
 Főre csanom cseperke-kalapom —
 Szélős ez világra semmi gondom.

Ügy sétálok végig az uccában
 Csuka-óru, finyoros csizmában:
 Fényös baltám vállomra legyintöm,
 Szíjjostoromat nekieresztöm.

Csakúgy harsog, akkorát durrantok,
 Röggel korán legelőre hajtok,
 Két kolompos az gulám előtt jár,
 Utánnok megint én, a kis bujtár.

Ha már a falu végire érök,
 A kocsmába azonnal betérök,
 Azt kijáltom: hajja-e kocsmáros,
 Van-e még olyan nyóc karajcáros?

Töltse telle két iccés kobakom,
 Az árát böcsülettel mögadam;
 Szépön kéröm: várgyon el egy hétig,
 Megfizetöm utósó fillérig.

¹³ Kis Királyság így is állapotom.
 Igazgató törvény bunkós botom.

Addig irtya föl a ház falára:
Hány forintnak hágtam az nyakára,
Irgya föl azt: hány icce bort vöttem,
Akkijér' egy krajcárt sem füzettem.

Kocsmáros úr, ne féjjen kegyelmed,
Itt hagyom ám borájér szűrömet;
Ha ki nem váltom a gyűjö hétre:
Akasztassa a cégér helére! —

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azér hogy gulássá löhettem.
Eb cseréj jön cserént palotával,
Vagy életet kösztfényös nagy úrral.

Kis kirátság az én állapotom:
Igazgató törvény bunkós bötöm,
Országom az egész baromjárás —
Nagy potentát egy révbeli gulyás.

Hat bujtárnak vagyok fejedelme,
Ügy tisztölnek: gazduram kegyelme;
Gula kerétti a cserényömet,
Hat komondor istrázsál' engömet.

Magamban is bennem van a féllök:
Sem zshivántul, sem vadtul nem féllök;
Ha szögény is, de magamé vagyok:
Szógállatot szegödségér' állök.

Ha látom az förgeteg üdejét,
Begyüröm a süvegem tetejét,
Csak úgy nézöm az üdöt alulla,
Még a jég is visszapattog rólla.

Még asz' mondják: nincs asztalom, széköm;
A bárónak sincs olyan, mint néköm:
'Zenyim egész halom álló partja,
Öszöm-iszöm, mikor kedvem tartja.

Díbe' ha kész bográncsos ebédöm,
Körülülük velem a cselédöm.
Ügy jóllakom fordított kásával,
Mind egy goróf husz-harminc tálával.

A hunyadi nagy itató kútnál
Ráterelöm a vizre a gulám,
Kutágosba vágom az baltámat,
Rúakasztom szűröm, tarisznyámat.

Föltüröm a sipujjú üngömet,
Ügy meríttöm gulámnak a vizet:
Két-három száz vödör viz ölég már,
Legelőre hajtsd őket, kis-bujtár.

Hogyha kiérök a legelőre,
Leteríttöm a subám a gyöpre,
Onnand nézöm: a gulyám merre jár,
Merre terelgeti a kis-bujtár.

Ifa este van, hajtok a tanyára,
Magam mőnök a gulám nyomába!
Kétfelül a két komondor kutyám.
Előttük mög vezér a kis-bujtár.

Behajtok a fészörös akóba,
Kőrősz-vasat löszök a kapumra,
Osztán guláshussal vacsorállok,
Szőmejjimet lenyomgyák az álmok.

Akkor fekszöm nyugton a subámra.
Nátekintők csalfán a rózsámra,
Átölelöm szép karcsu derekát,
Akkor mondunk egymásnak jóccakát!

Hajnal felé fölkelök helembül,
Kitörölöm a csippát a szömömbül:
Te kis-bujtár, hallod az ebadtát!
Hamar hozd ede azt a pálinkát!

Akkor köszön jó röggelt a bujtár
Adjon isten néköd is, hű szógám.
— Gazdauram elt van a pálinka,
Körülnéztem a gulát, nincs hiba.

Ez már csakugyan hű népi szöveg. Modern gyűjtő úgy írta le változtatás nélkül, amint hallotta. Mármost ha ezt összehasonlítjuk a *Kalászkaparék* kéziratával, nyilván láthatjuk, hogy *Kovács György* jutai gulyásnak nőtája a *Kalászkaparék*-belinek nemcsak népi átformálása, hanem annak értelmetlenebbé és költőietlenebbé tétele. Látjuk, hogy ez a jutai nóta tulajdonképpen két különböző compositiójú nótának ügyetlen összeragasztása. Első fele az első hét strophá, csak ott kezdődik a tárgyalt *Gulyásnóta* eleje: „Nem bánom, hogy parasztnak születtem“. Az első fele valóságos népi termék; bizonyára az ismert *Gulyásnóta* bátorított föl valami versfaragó gulyást arra, hogy annak mintájára ő is versbe szedje a gulyás életének olyan mozzanatait, melyek az ő szemében fontosabbak. E rész menete lassú, compositiója szétfolyó, rhythmusa dőcögő, gondolatai szegényesek, halaványabb, erőtlenebb stylusmásolat a *Gulyásnóta* után. Azért megjárna magában, mint népi termék, de teljesen visszássá válik összezsapva a *Gulyásnóta* maradék stropháival. Fialat, hetyke legény jön elé a nóta elején, a „kis bujtár“, a második részben meg már „Hat bujtárnak vagyok fejedelme“. De a második rész, mely a *Gulyásnótából* van véve, az is önmagában is zavaros. E második rész elején „Hat komondor istrázsál engemet“, a végén meg: „Kétfelül a két komondorkutyám“, előbb „Gula kerétti a cserényömet“, azután meg: „Behajtok a fészörös akóba“, először kevéssel megelégedve „Úgy jóllakom fordított kásával, Mind egy goróf húsz harminc tálával“, azután dicsekszik a gulyás a fényes lakomával: „Osztán guláshussal vacsorállok, Szőmejjimet lenyomgyák az álmok“ (ilyen nem népies, sőt magyartalan sort, mint ez utóbbi, csak népi költő faraghat, nem tudatosan népies stylusú

műköltő); megmaradtak ezek az önérzetes sorok, hogy: „Ha szögény is, de magamé vagyok: Szögállatot szabadságér' állok“, de ennek a két sornak csak úgy volna értelme, ha utána következne a földművelő jobbággal való összehasonlítás, ami megvan *Mátyásinál*: „Mikor Jobbágy kaszál, gyűjt, azt mondom, Ur dolgára nekem semmi gondom“. Érthető és szép ez *Mátyásinál*:

Azt nem mondom, nints asztalom, székem.
Mert Hertzegnek nints annyi mint nekem,
Enyim minden halom és tó partja,
Ülök, eszem, a' hol kedvem tartja.

Az alföldi puszták széktavai közé viszi képzeletemet ez a versszak, de kiköckent a hangulatból az olyan képtelenség, hogy a jutai nóta a „halom álló partja“-ról beszél. A „révbeli gulyás“ értelmetlen voltáról már szoltunk.

A többi hiteles népi változatok mind még töredékesebbek, jelentéktelenebbek. Össze van csapva egyikben minden kapcsolat nélkül ez a két stropha s ennyiből áll az egész nóta:

Nem bánom, hogy gulyásnak születtem
Csak azért, hogy számadó lehettem.
Tíz bojtárnak vagyok fejedelme:
Úgy tisztölnek, számadó kegyelme!
Mind azt mondják, nincs asztalom, székem,
Egy grófnak sincs olyan, mind énnékem;
Asztalom a Tisza, Duna partja,
Oda ülök, a-há kedvem tartja.

(Sebestyén: Dunánt. 307.)

Lám, itt a tó partjából már „Tisza, Duna partja“ lett — mintha a kettő között úgy szaladgálna ebédje után a gulyás, mint italáért a csobánci kutya Csobánc meg Diszel közt. A másik nóta elkezdi (294.):

Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy tisztelnek, gazd' uram kegyelme;
Terelem a gróf Zichy gulyáját,

erre aztán a rávágó negyedik sorban a méltósággal teljes „gazd' uram“ bántó hangulatváltozással egyszerre hetyke legénnyé válik:

Szeretem a megye minden lányát!

Nem folytatom az összehasonlításokat. Ennyiből is kitűnik az, hogy a *Gulyásnótának* minden olyan változata vagy töredéke, mely akár régebbi, akár újabb népdalgyűjteményünkben előfordul, mind romlott és rontott szöveg; ép csak az a szöveg, mely *Mátyási Kaláskaparéék*-jában van a maga szerzeménye gyanánt a maga kezével írva, még pedig olyan stylusban, olyan verseléssel, amilyen *Mátyásinak* a nagy Alföldön kifejlődött egyéni költői sajátsága.

Az úgynevezett *Gulyásnóta* tehát *Mátyási József* költeménye.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Sárga.

A 'flavus, gelb' színfogalmat mai köznyelvünkben már csakis a *sárga* szóval szoktuk kifejezni, de ugyane célra szolgáltak régebbi nyelvünkben és szolgálnak részben mai nyelvjárásainkban czenkívül még a *sár*, *sári*, *sárog* és *sárig* szavak is. Mindezek kétségtelenül ugyanegy szócsalád tagjai, de egymáshoz való viszonyuk részben még nagyon is homályos.

A *sár* melléknév egykor közhasználatú volt nyelvünkben (NySz.), de ma már csak tájszó (MTsz.); melléknévi jelentéssel *sárarany*, *sárgyik*, *sártök*, *sárvíz*-féle összetételek előtagjában, főnévi jelentéssel az *epesár* összetétel utótagjában, de ez valószínűleg csak **epesárvíz* (< *epe* -*sárvíz*) összetétel rövidülése (mint pl. *vad kandisznó* > *vadkan*), melynek eredeti *sárvíz* utótagjában persze szintén melléknévi volt a jelentése. (Ugyancsak a *sárvíz* összetétel rövidülése lehet az a 'váladék' jelentésű **sár* főnév is, mely a N. *sárlík*, *sárhít*, *sárhodik*, *sárhót*, *sárhozik* igék alapszáva. L. erről *Beke*: NNy. VI. 196). A köznyelvben már csak az elhomályosult összetételű *sármány* (< R. *sármály* < **sármál* 'sárgamellé') madárnév őrzi az emlékét. (Azért nevezték el ezt a madarat így, mert a *mál*-ja, vagyis a melle sárga színű tollakkal van borítva.) Ez azonban nem korábbi *sármályú* melléknév alakváltozata, mint ahogy ezt Bárczi szótára alapján gondolni lehetne, hanem korábbi **sármál*-*madár* összetétel rövidülése, melynek **sármál* előtagja olyan jelzőként használt főnév, mint amilyenek pl. a *kandisznó*, *ménló*, *hímszarvas*, *rab gólya*-féle kapcsolatokban is észlelhetők. — Eredete és története e 'sárga' jelentésű R. *sár* melléknévnek teljesen világos: honfoglalás előtti török (valószínűleg bolgár-török) jövevényszó (BTL.), elavulása pedig egy kivétel nélküli jelentéstani törvény következménye. Ez a törvény így szól: a többjelentésű (tehát esetleg félreérthető) szónak az a jelentése, melyet egy egyjelentésű (tehát félreérthetetlen) szóval is ki lehet fejezni, feltétlenül elavul. A *sár* hangsor is kétjelentésű volt, mert nemcsak a melléknévi 'flavus, gelb' jelentés fűződhetett hozzá, hanem a főnévi 'lutum, Kot, Morast' jelentés is. Ezért tehát melléknévi jelentése, mivel ezt nem is csak egy, hanem több egyjelentésű, tehát félreérthetetlen szóval is ki lehetett fejezni (t. i. a *sári*, *sárog*, *sárig*, *sárga* szavakkal), e jelentéstani törvény alapján szabályosan elavult.

A *sári* (csak a R. *sári nyavalya*, a R., N. *sári tök* és a N. *sári sarkantyú* kifejezésekben) eredete szintén egészen világos: a *sár* melléknévnek -i képzős származéka. Ezt a *Csefkó* idézte analógiák (MNy. XXIV. 278) kétségtelenül bizonyítják. De annál homályosabb az ugyane jelentésű *sárig*, *sárog* és *sárga* melléknéveké.

E szavaink eredetének kérdésével eddig tudtommal még csak egy magyar nyelvész foglalkozott, *Gombocz Zoltán*. Először, Régi török jövevényszavaink c. értekezésében (MNy. III, 311), csak

a *sárog* és *sárig* alakok viszonyáról mondott véleményét, mégpedig azt, hogy az *o* hangú *sárog* az eredetibb alak, s ennek az *i* hangú *sárig* csak alakváltozata. De ez a feltevés az én nézetem szerint elfogadhatatlan, mert az egész magyar hangtörténetben nincsen arra egyetlen egy példa sem, hogy ilyen helyzetű *o* helyébe *i* lépett volna. Más alkalommal pedig (BTL.) azt a véleményét fejezte ki, hogy „Alle drei Varianten (i. i. *sárog*, *sárig* és *sárga*) gehen wahrscheinlich auf drei verschiedene türkische Wortformen zurück“. De szerintem ez a feltevés is elfogadhatatlan, mert az általa (MNy. III, 311, Nyr. XLI, 68, BTL.) idézett nagyszámú török és mongol adatok között egyáltalán nincsenek olyanok, amelyekből e magyar szóalakokat csak némileg is megnyugtató módon lehetne származtatni. De van-e egyáltalán szükségünk ilyen merész feltevésre? T. i. arra, hogy nemcsak a R. *sár* török jövevény (amit persze minden magyar nyelvész elfogad), hanem, hogy a N. *sárog*, *sárig* és a köznyelvi *sárga* szavak is más-más török vagy mongol nyelvekből vagy nyelvjárásokból való egymástól független átvételek, holott állítólagos etymonjaik sehol, egyetlen egy ilyen nyelvben nem maradtak meg. Én azt hiszem, hogy nincsen szükségünk ilyen feltevésre, mert mindhárom szó kifogástalanul megmagyarázható a mi nyelvünkben is.

Ami először is a ma már csak Erdélyben használt *sárog* alakot illeti, ez nézetem szerint semmi egyéb, mint a R. *sár* melléknévnek kicsinyítő *-g* képzős származéka. Volt ugyanis régibb nyelvünkben ilyen kicsinyítő is. (Lehet, hogy ez csak alakváltozata a szintén elavult *-k* kicsinyítőnek.) Ennek képző volta ma is elég könnyen érzékelhető a *bal* és *balog*, valamint a *jó* és R. *jóg* 'jobb kéz' viszonyában, és ugyanilyen képzésűek, csak-hogy már teljesen elavult alapszavakból valók, pl. (R. *kér*:) *kérég*, *úreg* (ennek az *úr* főnév nem alapszava, hanem belőle való nyelvújításkori elvonás), *gyalog*, *láng* (*Knöpfler*: Nyr. LXV, 158), *Enying* (EtSz. I. 1567), *Szóreg* (*Pais*: MNy. XXVI, 357). Mivel tehát régi nyelvünkben volt kicsinyítő *-g* képző, és mivel több más színnevünk végén is van valamely kicsinyítőképző, pl. *-ka*, *-ke*, (*tarka*, *szürke*, *szőke*, N. *hőke*, R. *feteke* > *fekete*), *-csa*, *-cse* (N. *tarcsa*, **kékese* > *Köccse* hn.), *-kó* (*fakó*), ezért szerintem legcsekélyebb akadályja sincsen annak a feltevésnek, hogy a R. *sár* és a N. *sárog* színnevek között ugyanolyan alakítási viszony van, mint *bal* és *balog* között. Ez a N. *sárog* tehát nézetem szerint a R. *sár* kicsinyítőképző származéka és keletkezése korában, mikor a *-g* képzőnek funkciója még élénken érezhető volt, azt jelentette, hogy 'sárgás, kissé sárga'. Később azonban, mikor *sár* alapszava már elavult, képzett szó voltának tudata és kicsinyítő jelentése éppen úgy elavult, mint a *tarka*, *szürke*, N. *tarcsa*, *fakó*-féle esetekben.

A szintén erdélyi, elsősorban székely és csángó *sárig* alakról már említettem, hogy semmiképpen sem lehet a *sárog*-nak pusztán alakváltozata. Van azonban egy olyan hasonulási jelenség, mely-

nek alapján nézetem szerint igenis érthetővé válik e nyelvjárási sárig alak keletkezése. Sehol sem kivétel nélküli ugyan, de többfelé elég gyakori jelenség ugyanis az, hogy az illabiális *á* hátra-
ható hasonító hatást gyakorol a megelőző labiális *o*-ra, minek
következtében ennek helyébe illabiális *ē* vagy *i* lép. Az ilyen
eredetű *o* > *ē* változásra már idéztem elég példát a *Hésdát* hely-
név eredetének magyarázatával kapcsolatban (MNy. XXXV, 181),
most tehát már csak az ilyen *o* > *i* változásra idézek néhányat.
Ilyenek pl. (R. *Balta-sár* Nyr. XLIV, 175 > R. *Baltozsár* >)
R. *Boltozsár* > *Boldizsár*, (szerb-horv. *kolomaz* >) R. *kolomász* >
kulimász, **szolánk* (vö. R. *szollott karó*, MNy. XI, 414) > *szilánk*,
tapos: *tapiskál*, (*farag* < **farog*, vö. R. *farács* > *forgács* :)
**furokcsál* > *faricskál*, (*kapar* <) **kapor*: *kapirgál*, (szláv
klepati >) N. *kolopál* > *kalimpál*. Ugyanígy pl. N. *balogács* >
baligács 'balog, ügyetlen', vagy *lopicskál*, *szopikál*. Továbbá (R.
csopa :) R. *csopás* > *csipás* 'csipásszemű' : > *csipa* | (R. *ala-*
mozna :) R. *alamozsnát* > *alamizna* : > *alamizna* | (szláv
kroma > **koroma* :) **koromát* > *karimát* : > *karima* | (*káposzta* :)
káposztát > N. *kápisztát* : > *kápiszta* | (*lapocka* :) *lapockát* >
N. *lapickát* : > *lapicka* | (szláv *rukunica* > N. *rokonca* > *ra-*
konca :) *rokoncát* > *rokinca* : > N. *rokinca* stb. Ezek példájára
könnyű feltételezni, hogy ugyanilyen illabiális hasonítás követe-
keztében lett a (*sárog* :) *sárogság*-ból is *sárigság*, melyből aztán
a *pirosság* : *piros*, *sötétség* : *sötét*-féle irányítósorok alapján egé-
szben természetesen elvonódott egy *sárig* alakú melléknév. E szé-
kely-csángó tájszó megérthetése végett tehát egyáltalában nem
szükséges valamely (sehonnan ki nem mutatható) török szó
átvételét feltételezni.

És milyen eredetű végül ma közhasználatú *sárga* szavunk?

Kezdő nyelvész koromban már próbáltam ezt egyszer ma-
gyarázni. A *fehérje* példájára, amely kétségtelenül korábbi *tojás*
fehérje kapcsolat rövidülése, Nyr. NL, 20 azt a feltevést kockáz-
tattam meg róla, hogy ez is egykori *tojás* **sáriga* kapcsolat rövi-
dülése (akkor t. i. még azt hittem, hogy a *sárog* és *sárig* alakok
közül ez utóbbi az eredetibb) s a kétnyíltszótagos hangtörvény
alapján kapta mai kétszótagos alakját. Ma azonban ezt az egy-
kori magyarázatomat már nem tartom elfogadhatónak. Mert igaz
ugyan, hogy a 3. szem.-ű birtokos személyragnak igen sok sza-
vunk végén elhomályosodott a funkciója (pl. *poja*, *toka*, *zuza*,
bátya, *unoka*, *gége*, *here*, *vese*, *sérte* stb.), csakhogy e szavaink
kivétel nélkül mind főnevek. *Sárga* szavunk ellenben nem 'tojás
sárgája' jelentésű főnév, mint a 'tojás fehérje' (majd a vegytan-
ban 'protein') jelentésű *fehérje*, hanem mindig csak melléknévi
jelentése volt, tehát — szóvégi *a* hangja nem lehet birtokos sze-
mélyrag. Más módon kell tehát magyaráznunk a R., N. *sárog* és
a mai köznyelvi *sárga* szavak viszonyát. És azt hiszem, hogy ez
nem is olyan nehéz.

Volt ugyanis egykor a mi nyelvünkben (eredetileg illesz-

kedés nélküli) *-a* (majd *-a*, *-e*) kicsinyítőképző is. Pl. előfordulnak Árpád-kori oklevelekben ilyen (bizonyára még a magyarok pogány korából származó) személynevek: *Fehéra, Szépa, Péntüka, Vendéga* stb. (L. Melich: MNy. VI, 154, XI, 386): Hogy ez a képző mellékevekhez, sőt éppen színnevekhez is járulhatott, azt bizonyítja a *R. tarafara* ikerszónak és a *N. tara -basa* összetételnek *tara* előtagja. (L. erről *Kelemen*: MNy. XXXIII, 172). E nyelvtörténeti tényre való tekintettel *sárga* szavunk eredetének lehető legtermészetesebb magyarázata az, hogy a *R.*, *N. sárog*-hoz is, mikor ennek kicsinyítőképzős volta már el volt homályosodva, kicsinyítés-becézés céljából még ez az ó-magyar korbeli *-a* kicsinyítő is hozzájárult, csakhogy az így keletkezett **sároga* alakból a kétnyiltzótagos hangtörvény alapján persze szabályosan kiesett az *o*.

Az így keletkezett *sárga* származék szóvégi *a* hangjának kicsinyítő funkciója azonban az Árpád-kor folyamán szintén elavult, éppen úgy, mint már korábban a *sárog* szóvégi *g* hangjáé. S akkor a régibb *sárog* és az újabb *sárga* már egyformán csak kicsinyítés-becézés nélküli 'flavus, gelb' jelentésűek voltak. De egyjelentésűek lévén, nem maradhattak meg egymás mellett. Mert kivétel nélküli jelentéstani törvény az is, hogy: ha két (bármely úton-módon támadt) szónak teljesen azonos a jelentése, akkor kettejük közül az egyik feltétlenül elavul. A *sárga* származék úgy látszik valahol a magyar nyelvterület nyugati felében keletkezett, mert a Királyhágótól nyugatra mindenütt ez győzött az azonosjelentésű *sárog* felett. A *sárig* alak pedig valahol a magyar nyelvterület keleti végein vonódott el a *sárigság* főnévből s ott, a székely és csángó nyelvjárásokban, ez győzött az azonos jelentésű *sárog* felett. E miatt tehát a mindhármuk közül legrégebb és valamikor bizonyára közhasználatú *sárog* alak ma már csak Erdély nyugati felének nyelvjárásaiban használatos.

Horger Antal.

Szűz Szent Margit asszonynak,
Béla királynak leányának,
élete.

(Folytatás.)

Tahát látá ez szent szűz az bönöknek árradásiban az félylyül megmondott nyomorúságoknak ő gonosságit megnevekedni (azaz hogy az bönök az kegyetlenségék naponként nevekődnek vala és bévölnek vala); úgyhogy az tatároknak kegyetlen járásoktól megválva¹⁰⁹ száz és több esztendőitől fogva sém láttott, sém hallatott anné nagy sok kegyetlenség kérésztyén né-

¹⁰⁹ Kivéve a tatárok hadjáratát.

pekén, miképpen ez időben. (86) Azért ez szentségés szűz, Szent Margit asszon, új pénitenciának móggyát keresé és meglélé az mēndēnható Istennek haragjának mēgengesztélésére. Mert az cilfciomát, kit először visel vala, sēmminék aléchtá, (avagy kevés pénitenciának, keménségnek aléchtá), hanēm az szűl-disznónak bōrēt csináltatá mēg titkon két szōrorokkal, kiknek ēggyik²⁰⁰ priorissa lōtt vala ez klastromban, az másik kedēg vala szolgálō lēján.

Ugyanezēn két szōrorok tartották vala fēl ezēn klastromban az szűl-disznókat, és ez két szōrorokkal csináltatott vala magának Szent Margit asszon két űjnē²⁰¹ szēlō avagy három űjnē szēlōven avagy négy űjnē szēlōven az szűl-disznónak bōrēben egy űvel, és ez szűl-disznónak bōrēben csinált űvel²⁰² űmagát mezéchtelen hūsán sērtéével befördécht(87)-vān, igēn keményen magát vele mēgszoréchtya vala, és ez szűl-disznónak sērtéével űszve maradékāt vesszōre kötözē ez szent szűz és ugyanezēn szolgálō lēánytūl gyakorta disciplināt vōtt. Mēly disciplinānak vesszōje az szűl-disznónak bōrēvel, sērtéével űszve mēg ma ēs ez klastromban vagyon. Ez gyēnyērōségnek ruhājāt és ez disciplinānak vesszōjēt szerzetmestēre, frātēr János és ēgyéb sok vēn frātērēk látták ez szent szűznek halála után, az szōrorok ezt titkon az frātērēknek mēgmutatvān; mert aznakelőtte, míg Szent Margit asszon ēlt, sēnki ez dologról sēmmit nēm tudott ez három szēmēltől mēgvālva, azaz Szent Margit asszon ez két szōrorral.

Ezēknek utānna ez jüvendō beszédēkből mindēn embēr tanōljon bēkesség-tartást.

Fēlōltözēk Szent Margit asszon, ez szentségés szűz, az Ūr Istennek ű szerelmēben, és kik ezeanyē gonosságoknak, háborúságoknak tēvői (mēlkdōi) valānak kērésztyēnek között, mikēppen fēllyūl mēg vagjon irvān, ezēknek az ű gonosságokat ez szent szűz nyilván mēgūtālā, akārmēly igēn nagy szēmēlyöknek és az ű gonosságokat mēgūtālja vala, sōt mēg ennek fōllette akārmēly igēn sok mēltősāggal ēkesōlt szēmēlyēknek és az ű gonosságokat nyilván mēgūtālja vala, azaz kirālnak, az ű attyānak és attyafiānak, Istvān kirālnak, és ēgyéb uraknak, mēg ennek fēllette ēgyhāzi fejēdelmeknek, ērsēkēknek, pispēkēknek gonosságokat nyilván mēgūtālā.

Demaga mēg sēm fogyatkozānak ez idōkben (ez napokban) ez szent szűznek mēg azok kēzzōl és az nagy (89) bosszúsāgfētēlōk, kik űvele Istennek házāban járni és ēdēs ētkēket vēnnie láttatnak vala, azaz az szōrorok, jōllēhet mind erejēk szē-

²⁰⁰ Itt az *-ik* rag az *-ük* személyrag változata. 'Kiknek *ēggyik*' = 'kiknek *ēggyük*' = 'quarum una'. A 'kiknek *ēgy-ik-ük*'-ben ugyanaz a rag kétszer van, két különböző alakban. Az *-ik* sorszámképző eredetileg többes harmadik személyrag volt.

²⁰¹ Ujjnyi. A *-nyi* képző eredetibb alakja *-né* volt.

²⁰² Ū : *ōvel* — mint *kō : kōvel*. Az *ōv* eredetibb nominativusa *ō* volt.

rént tészik vala ez szent szűznek az bosszúságokat, de igén óva (okoson); mely bosszúságból ez szent szűz mindéneknek nagy békességgel békességét mutat vala (békességnek példáját aggya vala).

Mindének csodálkoznak vala az ő nagy állhatatosságán mindenkben kezdettől fogva, és gondolják vala, hogy ha ez szent szűzet ez szerzettől és az ő klastromátul kivonhatnáják, tahát órajta minden akarattyukat megtéhetnéjék. De ez szent-ségés szűztől olyha meggyözettetének (meggyaláztatának), ötöle félnek vala.

Kezdek ez szent szűzet sokképpen szorgalmaztatni, hogy ha többet nem ténne mindnyájan ő kedvékért, akár csak az szerzetöt hadná el, és az ő (90) klastromának idvességés rekesztését, és valamelyekkel az szórorok közzöl, miképpen tec-cik vala, hogy kik erre könnyen engednek, hogy azokkal elménne valamely szerzetben, jelésöl kedég Szent Bérnald szerzetében, avagy az széstrák²⁰³ köziben, hogy ott önálok (avagy övelék) lakoznék és övelék nyájaskodnék.²⁰⁴

Előszér erőködének meglágyéchtani Szent Margit asszont ígiretökkel és úgy mondnak vala:

— Nagy tisztességgel visznek el tégédet, nagy sok kéncsed lészén nékéd. Ez országbeli urak tégédet mind nagy felséggel tisztélnek, mind érsékék, mind pispékék és jobbágyok.²⁰⁵

Még ennek fölötte pápának áldomását nagy erős mondással (bizonechtással) ígirik vala ezékről ez szent szűznek, de mikoron Szent Margit asszont az ő akarattyukra nem vonhatnáják, bosszúságokkal járulának Jézusnak szerelmes (91) jegyésének ellene; mert az régi kedveket,²⁰⁶ kiket elébb téznek vala néki, megvonák azokat ötöle, és ennek fölötte az tartozó szükségeket és és adományokat megvonák ötöle, azaz minden szükségre valókat, miképpen: tunicella, ágy és egyéb szükségés öltözet. Ezeket és mind megvonák ez szent szűztől, kikkel annakelőtte bévelkédik vala az ő szüleinél, attyafiainál és egy méhben fekött nényeinél, öcseinél, mert mindénben ezek éléget adnak vala néki azkoron.

Ezéknek fölötte Szent Margit asszonnak útálattyára és bosszúságára azoknak, kik erre engednek vala, Szent Margit asszonnak előtte aranyat, ezöstét és egyéb drágalátos edéneket nagy bőséggel osztják vala, Szent Margit asszont, kedég bosszúságos beszédökkel és hosszúságos tétéményökkel és alkotatlan (92) ivöltésékkkel²⁰⁷ megkeseréchtvén, nagy keserőségre

²⁰³ Apácák.

²⁰⁴ *Nyájaskodik* vkivel' = 'vkinek a társaságában van', 'vkivel társalkodik'.

²⁰⁵ A *jobb* szó származéka. *Jobbágyok* eredeti jelentése 'jobbak' — így kezdetben a *főurakat* nevezték. Vö. *optimates* és *arisztokratoi*.

²⁰⁶ Kedveskedéseket.

²⁰⁷ Szidalmazás. Dunántúl 'ött — kajátt vkire' = 'üvölt-kiált vkire' = 'szidalmaz vkit'.

ingérlik vala, mint mentől nagyobbban tēhetik vala. És nēm csak Szent Margit asszonnak tészik vala ezeket, de mind az tellyes konventöt ennél nagyobbakkal fenyegetvén, ha ez szentségēs nékik nēm engedne.

Ó, mēly igēn nagy bosszúságokkal és mēly igēn sok kö-
lemb-kölēmb bosszúságokkal gyötretik vala ez szentségēs szűz az állhatatosságnak jószágos mēlködētiért, úgyhogy testnek halálátúl mēgválván mēndēnfēle gyötrelmeknek kēnyyát tēvék őrajta. Mēly gyötrelmek miért valának az Ūr Istennek szerel-
méert és az ő házának ékēsségēnek őrizetiért azaz mind az ő tellyes klastromának és szerzetinek ékēsségēnek tisztēsségēnek őrizetiért: vīgan szenvedī vala el ez drāgalatos szent szűz, kik-
ből hiszjūk, hogy őmagának kereste mártiromságnak érdēmét.

(93) Tahát ez törtēnetnek alatta (azaz ezen időnek alatta), ez szentségēs szűz, Szent Margit asszon, jóllēhet mindēnēkre kész szenvedni lēlēkkel Krisztusnak nevēért, demaga juta az ő testēnek annyē nagy erőtēlenségēre, úgyhogy önēn-magában tērvén, érzē az ő halálát közel lēnni. Az ő mestērēnek, Olimpiadis asszonnak és ēgyéb vēn szōroroknak mēgmondá az ő halálát, az ő testēnek mēgfselését közel lēnni, ki azonkēp-
pen lōn.

Mert mikoron ēgy szōror mēgholt, és Szent Margit asszon volna az infirmáriában az mēgholt szōrornál, monda az ő mes-
tērēnek:

— Ēn szerelmes anyám, ěn lēszēk első ez szōror után, ki mēghalok — ki ezēnkēppen lōn.

Ēsmēg úgy monda az ő halálárúl az ő őccseinek:

— Ēn szeretō atyámfiak! Ēn hamar mēghalok, és kērlek titēket, hogy temettēsetōk engēmet az karban (94) az szent kērészt oltára elōtt, Ha kedēg az kar aznak miatta igēn mēg-
szorūl az szōroroknak, tahát temettēsetōk engēmet az ěn imād-
kozō helēmben, és nē féljetēk azon, hogy az testōmből valami-
nēmō dohosság jūne ki, mert az ěn testōmből sēmminēmō do-
hosság ki nēm jū — ki mind ezēnkēppen mēgtelēk.

Mert alēg ēre tizēnkēt napot, hogy ezután ez ártatlan szent szűzet hideg kezde lēlni.

Mikoron az szōrorok látták volna ez szent szűznek ő nagy betegsēgēt, igēn mēgkeserōdēnek rajta, és mēgōzenēk mindēn klastromokban.

Ez szentségēs szűzhēz jūve az-idōbeli provinciális, frātēr Mihál, és mēghallgatá ez szentségēs szűznek ártatlan gyónását, és vēvē Krisztusnak szent testét az ő szűvēnek buzgō szerel-
mēből. Ennek utánna kērē szent kenetnek olaját frāter Mihál-
túl, provinciālistúl, és mēgkenet(95)tetēk frātēr Marcellōsnak jelēn voltára.

Ezēknek utánna ez szentségēs szűz, Szent Margit asszon, oda-hivatá az ő fejedelmét, az priorissát, ki vala Badoborai István ūrnak lēánya, és néki-adá az ő lādájának kűcsát.

Ő szerető alyámfiái, akarat szerént való szent szűgénségnek szeretői, tartói és kívánói, kik az mezéchtelen²⁰⁸ Jézust mezéchtelen²⁰⁹ követitek: lássatok, nézzetek, hajoljatok jól oda, és lássatok, mit léle az priorissa magyéri Béla királynak léányának ő kénecsés ládájában, és mit gyóchtett asszonyonk Máriának ő klastromában!

Ez szent szűznek ő ládájában való kénecsei ezek valának. Őbenne valának két cilíciomok. Egyik megszakadozott vala immár az gyakorta való viselésnek miatta, az másik cilícium kedig új vala, és vala őbenne vasból csinált ő, kivel évedézik vala az cilíciumnak alóla nagy keménséggel, és egy vessző, kire vala (96) kötöztetvén az szől-disznónak bőre sértéével öszve, kivel ez szent szűz őmagát ostorozja vala. Ésmég vala az ládában két néméz kapca, mely kapcákat bevertenek vala két felől apró hégys vas szégekkel, kiket ez szent szűz visel vala ő lábaiban. Ezek valának szerető alyámfiái Szent Margit asszonnak ő drágalatos kénecsei, kikkel gvóchté az bódog érdemeket, mely érdémekkel segécht mastan mēndēn hozzá folyamó²¹⁰ bönēsēket.

Mikoron jutott volna ez szentségēs szűz az ő betegségének tizēnharman napjára, egy szombat napon komplétának utánna elő tikszó-koron környűl állván frátēröknek és szóroroknak sokassága, Krisztus születetinek utánna ezer-kétszáz-hetvenegy esztendőben, ez szent szűznek kedég huszonkilenc esztendőben, február havának tizēnötöd napján, meggyúlada ez méltó (97)ságos szűz az mēnnyei jegyēsnek szerelmében, kit kíván vala, kit szolgál vala, kit mindēnēknek fēlētte szeret vala, kinek szerelmēért mind attyát, annyát és ez vēlági országnak birodalmát elhatta vala: az ő ártatlan lēlkét, szentségēs, méltóságos lēlkét ajánlván ő terēmtēének, az ő édsēségēs, kívánatos jegyēsének, elnyugovék Ūrban.

Oly igēn idegēn vala az ő teste mindēn fájdalmtűl ő halálának idejēn, mikēppen az ő elmēje és az ő teste idegēn vala mindēn testi romlástűl és fērtēzētōssēgtől. Legottan ez szentesēges szűznek ő orcája csudálatos fēnēsēggel mēgfēnēsēdek, és vala ő szemének alatta oly igēn szép vēlágosság, mintha mēgaranyzatták volna az ő orcáját szemének alatta.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

²⁰⁸ Jelző.

²⁰⁹ Határozó. Eredeti jelentése szerint határozó. A fosztó képző eredetileg *-tal*, *-tel* volt, vö. *mezétél-láb*; az *-n* pedig határozó rag a *-talan*, *-telen*-ben.

²¹⁰ A *foly* eredeti jelentése 'fut'. A XV. és XVI. században még *folytak* a futárok és lovak. A *foly*-ból *-m* igeképzővel lett *folyam-ni*; így volt *futam-ni*, *csuszam-ni* stb. ige is. Ezekből lettek *-d* igeképzővel: *folyamod-ni*, *futamod-ni* stb. 'Vkihez *folyamodni*' eredeti jelentése: 'vkihez oltalomért *futni*'.

Eine alte deutsche Handschrift

aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek über des Leben der Ungarischen Königstochter, der heiligen Margareta.

Wie sie sich schwerlich bekümmert und angreift mit härter Übung um den Unfried zwischen ihrn Vater und Brüder. Das VIII. Capitel.

Als nu die Sach also gestillet waren sich, da hub sich an neu Materig ihrs Verdienens, wann es stund ein Krieg auf zwischen dem König ihrn Vater und König Stephan, ihm Bruder als ein greulich Zwietracht, dass ahn ansehen Gottesforcht und Gerechtigkeit¹ aus den Praelaten und Grafen viel tausend unschuldige Menschen erschlagen wurden.

Unter solchen Sünden und schädlichen Übeln waren S. Margr. Zäher ihr Brot Tag und Nacht, wann sie merkt, dass solch Krieg nit möchten ahn Verderben viel Seelen ergehn, und dass ihr Eltern, die nu alt warn, schädlich darum gemüht wurden, und dass König Stephan ganz mit den seinen vertrieben ward.

Sie merkt auch, dass die heilig Kirch nit allein in mangeln Gegenden des Reichs, ja auch in viel andern Landen der Christen die Freisamkeit hört sie gedrückt und niedergeworfen und dass Klöster und geistlicher Leut Häuser und Wohnung und ander, die Gott dienten, verwüstet wurden.

Der armen und unschuldigen Geschrei aufdrang in den Himmel und nit Unterscheid unter Frauen und Mannen gehalten ward in dem Drücken und Verderben. Darum weint sie unmässiglich um die Sünd, der die da bösslich täten; und peinigt ihren Leib mit Fasten und Hereinhemden.

Sie bat auch Brüder und Schwester und andere geistlich Person und schickt die zu bitten, dass sie Gott beten um Frieden, Niederung der Mächtigen und Schirm der Witwen und Waisen und ander unschuldigen Menschen, und für die heiligen Christenheit, die Christus mit seinem kostbären Blut härtinglich teraufet hät, die da bekümmert ward von Heiden von den Ketzern, von den abgewichen von dem Christenglauben, von den Tyrannen und Wütrichen, die all zu den Zeiten herrschten.

Wenn aber jemand zu der seligen Schwester S. Margarethen sprach: was bekümmerst und peinigst du dich um solch Leist, die geschehen — so erseufzet sie von Grund ihrs Herzen und sprach:

— Die Mutter der heiligen Christenheit in ihren Gliedern wird zurissen und greulich gepeinigt; und ihr sprecht, was es mich angeht? Hat nit die Mutter der Christenheit mich mitsampt

¹ Ohne ansehen Gottesfurcht und Gerechtigkeit.

euch anderweit gewaschen in der heiligen Tauf? Bin ich nit eine aus ihren Töchtern? Ja für was bin 's?

Mit sölchen und dergleich Worten überwand sie ihr Ansprecher, und reizet sie auch zu Mitleiden.

Da sie aber sah die Übel grösslich zunehmen nit allein von den Tartern, ja auch von den, die Christen Namen hätten, also, dass bei hundert Jahrn sölch Zwietracht, Krieg und durch Achtung von niemand gedacht, noch gehört ward, erdacht sie ein neue Weis Gottes des allmächtigen Zorn zu stillen.

Sie legt hin das Hereinhemd, das sie trug und legt an ihrn blossen Leib scharpfe Fell, die gemacht warn aus greulicher wilder Igelshäut, die sie bei ihn in dem Kloster genährt hätten, und trug das Kleid also, dass ihr die spitzigen Börster gingen in ihr blasse Haut.

Sie nahm auch oft Disciplin von ihren Dienerin mit härten scharpfen Gerten und Geisseln. Diese Kleider und Gerten der Disciplin hab ich Bruder Hans, ein Meister Prediger-Ordens und andere Bruder nach ihrem Abgang gesehen. Vormalt wesst niemand von der Härteigkeit der seligen Dienerin Gotts, denn allein drei Person, und ward also von ihrn verhalten und verborgen, dass das niemand mocht erfragen, noch erfahren.

(Fortsetzung folgt.)

Gedeon Mészöly.

A menyhei szentiváni ének.

A palóc nyelvjárási terület északnyugati határán, a mai Szlovákia területén Nyitrától északra fekszik Menyhe község, azon a magyar nyelvi szigeten, amelyet Zoborvidéknek is neveznek. A vidék néprajzi jelenségeivel, elsősorban a sokat vitatott kolónyi szentiváni-ének szövegével már Ipolyi Magyar Mythológiájában, Résó Ensel Magyarországi népszokások c. könyvében, Kandra Kabos Magyar Mythológiájában is találkozunk. A szentiváni tűzgrásról több összefoglaló komoly tanulmány is napvilágot látott. Bellosics Bálintnak „Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez” című tanulmánya 1902-ben jelent meg az Ethnographiában. Vikár Béla 1901-ben írt hosszabb tanulmányt a szentiváni énekről a Magyar Nyelvőrbe. Kodály Zoltán 1909-ben és 1913-ban közölte a zoborvidéki népszokások dallamait, így a szentiváni énekeket is az Ethnographiában. Kodály a zenefolklore-ista szemével nézte az énekeket s így természetes, hogy a velük kapcsolatos szokásoknak csak a lényegét írta le. E sorok írója 1937- és 1938-ban járt a Zobor vidékén, amikor a menyhei szokást az öregebb asszonyok elbeszélése szerint az alábbiakban jegyezte le:

Menyhén körülbelül 30—35 évvel ezelőtt tiltotta el a szentiváni tűzgyújtást az akkori lelkész, Szvincsek András. A szokásra már csak az öregebbek emlékeznek, akik szerint a tüzet hét alkalommal gyújtották meg: Szent Iván (Keresztelő Szent János) napja előtt és után 3—3 vasárnap, továbbá Szent Iván napján, azaz június 24-én. Mások szerint június első vasárnapjától Keresztelő Szent János születésnapjáig minden vasárnap este meg-rakták a szentiváni tüzet.

A tűzrakásnak határozott formája nem volt. Arra senki sem emlékszik, hogy — amint a szokás énekszövege és a sokat vitatott kolónyi énekszöveg mondja — a tüzet négyszögűre rakták volna. Egyik öregasszony szerint, mielőtt a tüzet meggyújtották, alulra fát tettek keresztibe, mint minden tűzrakásnál szokták, hogy a tűz könnyebben égjen. Mások viszont erről sem tudnak. A tüzet általában szalmából rakták, amit a leányok a legközelebbi szalmakazalból loptak. Az összehordott szalmát ugyancsak a leányok gyújtották meg gyufával. Amikor a szalma elégett, bárki dobhatott arra. A tűznél kint volt a falu apraja-nagyja, azonban a tűzhöz csak az iskolából kimaradtakat (kb. 14 éves kortól) engedték közel, a fiatalabbakat elkergették és azok rendszeren csak messziről nézhették az ugrálást.

A tűz két oldalán álltak fel a legények és leányok, de néha a tűz mindkét oldalán álltak vegyesen leányok és legények. A felállás nem volt szabályos sor, inkább köralakú, melynek felét a leányok, másik felét a legények képezték. A menyecskék és idősebb asszonyok a leányok, illetve a legények mögött álltak. Öregemberek és öregasszonyok ritkán voltak a tűznél.

Ha a jelenlevők szerepét vizsgáljuk, az elhelyezkedés azt mutatja, hogy a cselekmény főszereplői a tűz körül félköralakban elhelyezkedett leányok és legények voltak, míg a mögöttük állók, a menyecskék és öregebb asszonyok, akiknek azért szintén volt szerepük, inkább nézők voltak.

A tűz meggyújtása az első dallamrész: „Mégrakjuk, meg-rakjuk...” éneklése közben történt. A második dallamrész: „Rózsafa nem magos... Egyik ága hajlik...“ kezdetű szövegrész éneklésénél a kiéneklelt leány átugrotta a tüzet. A tüzet a leányok néha még a kiéneklés után is átugrálták, többször is. Ilyenkor a legények pajkosságból „lábat akasztották“ s gyakran előfordult, hogy a leány a tűzbe ugrott és a ruháját vagy magát is megégette. A menyhei szentiváni ének szövege a következő:

Mégrakjuk, mégrakjuk,
 négyszögöré rakjuk,
 csak aggyig él nē aludj,
 míg én nálad lészék.
 Míg én nálad lészék,
 nálad énekélék.
 Dicsérendő az Atya e világon.

Rózsafa nem magos,
 ága elágazott,
 a tengerén átalhajlodozott,
 Egyik ága hajlott
 Bédé Gáspár udvarába.
 Hajlon te Szent Janos.
 Haja felyő gyöngykoszoró, gyöngy.
 Másik ága hajlott
 Fülöp Rózsi udvarába.
 Hajlon te Szent János.
 Haja felyő gyöngykoszoró, gyöngy.
 ki jökrei esznek a nagy hegyek alatt?
 Éj ott is ott esznek a Bédé Gásparé.
 Fordítsd Rúzsi, fordítsd az én ökreimet,
 majd én is elfordítom a te lúdjaidat.
 Dicsérendő az Atya e világon.

A tűzgyújtás minden alkalommal napnyugta után kezdődött, kb. 10 óra körül és éjfélig tartott. Szentiván napján az asszonyok, miközben a leányok ugráltak, virágos bodzafaágat pároltak a tűzön. A párolt bodzafaágakat aztán hazavitték, eltették és ha valakinek daganata támadt, arra rákötötték. A bodzafapárolás után a menyecskék és fiatalabb asszonyok kötényükben cseresznyét vittek a tűzhöz és azt szétosztották a tűz körül levő legényeknek, leányoknak és gyerekeknek. A cseresznyét rendszeren azok a menyecskék és asszonyok osztogatták, akiknek gyermekük meghalt, egyesek szerint kereszteleetlenül, hogy meghalt gyermekük is kapjon a másvilágon cseresznyét. Általános szokás volt régebben, hogy az asszonyok, akiknek gyermekük meghalt, Szentiván napjáig nem ettek cseresznyét.

Éjfél tájban, amikor már kialudt a tűz, a leányok a közeli kenderföldekre mentek, ahol a sötétben minden leány két szál kendert kötött össze. Az összekötött kenderszálakat kilenc nap múlva megnézték és ha mind a két kenderszál virágos volt, akkor a leány legényhez, ha csak az egyik szál volt virágos, a másik pedig nem, akkor özvegyemberhez ment férjhez.

A zborvidéki és általában a szentiváni tűzgyújtás hazai szokásaival, énekszövegeivel a már ismertetett tanulmányokon kívül az utóbbi időben részletesen foglalkozott Róheim a „Magyar néphit és népszokások“ c. könyvében, Viski Károly a Magyarország Néprajzában rajzolta meg a szokás dramatikus képét, Marót Károly pedig az Ethnographia 1939. évfolyamának 3—4. számában írt elméleti tanulmányt Szent Iván napjáról. Ezekhez a mai kutatások állása szerint alig volna mondanivalónk, ha csak az nem, hogy a naptári év szokásainak Zborvidéken kétségtelenül a nyári ünnepkör, illetve a nyári napforduló szentiváni tűzgyújtása őrzi a népelet legdíszesebb szertartásainak nyomait. A szokás már csak egy községben, Zsérén él, leegyszerűsödött formá-

ban, míg a többi községekben már a mult század második felében és a világháború előtti években megszakadozott a hagyomány továbbélésének fonala. Dallamaival és énekszövegeivel hiába igyekezett beleilleszkedni a katolikus egyház keretébe, a papság, néhol a világi hatóság is, könyörtelenül lesújtott: üldözte, majd végképp megszüntette azt a hagyományt, amely Keresztelő Szent János születésnapjához fűződött és amelyet az egyház éppen Krisztus szavaival magyarázott, amikor azt mondta, hogy „Ő égő és világító szövetnek volt, ti pedig egy időre gyönyörködni akartatok az ő világosságában“.

Budapest.

Manga János.

Kresznerics Ferenc filológiai anekdotáiból.

Kresznerics Ferenc sági plébános (1766—1832) korának jeles magyar nyelvtudósa volt. Kávé mellé a tisztességes anekdotát is szerette s nem egyet bele is írt jegyző-könyvecskéjébe. „Philologyiai“-nak nevezi egy helyt efféle apróságait. Igaza is van; ezért közlök belőlük egynéhányat a Nép és Nyelvben. Kresznericsnek azok az írásai, melyekből a következőket vettem, az Akadémia kézírattárában vannak ilyen címmel: „Philologyiai Gondolatok“ és „Emlékezet segítségé“.

*

Berhida Veszprém vármegyei helység. Annak a nótáriusa hajdan Első Leopold levelet igen bötű szerint fordította:

Nos Leopoldus Dei Gratia Romanorum Imperator semper Augustus = „Mi Oroszlánypoldus Isten kegyelméből rómaiak császára, mindenkor kisasszony-hava“.

Ez valóságos történet, hallám 4. Apr. 1806.

Phil. Gond. 17.

*

Bíró Mártonnak, veszprémi püspöknek, voltak három kemény tisztjei: Árpási, Répási, Jelenfi Pál. Bíró Márton szerzette a Szent Háromság olvasóját, énekjeit. Mellyben ez is van:

„Három súlyos csapás gyakran mi reánk száll:
Éhség, had és döghalál“.

Ezt az éneket a megkeseredett jobbágyok gyakran így énekeltek:

„Három súlyos csapás gyakran mi reánk száll:
Árpási, Répási és Jelenfi Pál“.

Phil. Gond. 17.

Hanc historiam a multis jam audivi narrari.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓK ÉS A KOLOZSVÁRI NÉPRAJZ-
ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYOIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

I. ÉVF.

2. SZÁM

1941. FEBRUÁR

KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 5.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: Régieskedhetnemség	33
Kristóf György: Dugonics András — Erdélyben	48
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla király leányának, élete (Folytatás).	52
Frau Steph. Tálasi geb. Anna Varga: Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komit- tat Tolna) (Fortsetzung)	58
Gedeon Mészöly: Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek.	63

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deáknak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámla száma :.....

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*) erscheint monatlich auf 32 Seiten, also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P, für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klausenburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto
Nr.....

Idézéskor rövidítés: NNyv.

Mészöly Gedeon:

*A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai
magyar és finn-ugor szempontból.*

A M. Tud. Akadémia kiadása.

Mészöly Gedeon:

*Johannes Secundus
Csókok Könyve.*

(A legnagyobb neolatin költő Goethe dicsőítette költemény-sorozatának verses fordítása. Példa arra is, hogyan kell magyar nyelven deák versmértékekben verselni.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Mészöly Gedeon:

*Kölcsey Hymnusa
és a Hymnus Kölcseyje.*

A M. Tud. Akadémia kiadása. (A Hymnus philologiai magyarázata és szerzője írói és politikusi egyéniségének korunk pártpolitikai irányaitól független rajza.)

Csekey István:

A magyar nemzetfogalom.

A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének kiadványa. Szeged, 1933. Ára 3.— P.

(A nemzet fogalmának és a magyar nemzeteszme fejlődésének, valamint jelen állásának tudományos megvilágítása a kérdés egész irodalmának felhasználásával.)

Csekey István:

Északi írások.

Bibliofil kiállítású mű gazdag illusztrációkkal az észt és finn nép életéből. Hangulatos útleírások Skandináviáról. — Kapható a „Nép és Nyelv” kiadóhivatalában. Ára 5.— P.

Kogutowitz Károlynak

Dunántúl és Kisalföld

c. nagy műve. Két kötet, sok képpel, díszes kötésben. Kapható Szegeden, az Egyetem Földrajzi Intézetében (Zerge-u. 19.)

Várkonyi Hildebrand:

A Gyermekkor Lélektana I-II.

1939.

(Kapható az egyetemi Lélektani Intézetben, Kolozsvár, Majális-ucca 29.)

Mészöly Gedeon:

Földiekkal játszó . . .

(Csokonai életregénye. Közli Csokonai sok versét is.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Zolnai Béla:

A magyar Biedermeier.

Franklin-Társulat kiadása 8 képmelléklettel. — Ára kötve 5.80 P.

(A fejedezetek címei: A régi ház. — Hölgyfutár és Honderü. — Borura derü. — Az örök Biedermeier. — Auróra vagy a magyar Empire. — A romantika válsága. — Realizmus felé.)

Horger Antal

következő könyveit ajánljuk egyetemi hallgatóknak és nagyközönségnek:

1. *Magyar Szavak Története.*
 2. *A Nyelvtudománv Alapelvei.*
 3. *A Magyar Nyelvjárások.*
 4. *Általános Fonétika.*
-

Gelei József:

MERRE HALADJUNK ?

Athenaeum kiadás, 211 o. Ára 1 P. — Kapható minden
könyvkereskedésben.

Vámszer Géza:

SZÉKELY TÁNCOK.

A szerző kiadása.

Minerva Könyvkiadó és Nyomdai Műintézet R.-t. Kolozsvár.
Ára 2 P. 40 f.

MAGYAR FÖLD, MAGYAR FAJ.

Négy díszkötet számos ábrával és térképpel.

Irták:

Prinz Gyula, gr. Teleki Pál, Cholnoky Jenő
és Bartucz Lajos.

Magyarország tájrajza, a magyar munka földrajza,
az államföldrajzi kép, a magyar ember.

Az Egyetemi Nyomda kiadása. (Hungarologia-sorozat).

Ára (havi részletre) 80 P.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. Felelős: Lengyel Albert igazgató.

R 4068

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓK ÉS A KOLOZSVÁRI NÉPRAJZ-
ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE

VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

I. ÉVF.

3. SZÁM

1941. MÁRCIUS

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 5.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: A tabajdi gatyás költő. (Rádióbeli fölolvadás.)	65
Horger Antal: Mancsi, Manyi	79
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete. (Folytatás.)	81
Dr. Kováts Ferenc: Pápa városának jegyzőkönyveiből. (Orsz. Lt.)	84
Dr. Vajkai Aurél: Adatok a Veszprém vármegyei magyarság és németség teherhordozásához	8
Frau Steph. Tálasi geb. Anna Varga: Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.) (Fortsetzung)	93

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deák-
nak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámla szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*)
erscheint monatlich auf 32 Seiten,
also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P,
für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klau-
senburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto
Nr. 72.277.

Mészöly Gedeon:

*A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai
magyar és finn-ugor szempontból.*

A M. Tud. Akadémia kiadása.

Mészöly Gedeon:
*Johannes Secundus
Csókók Könyve.*

(A legnagyobb neolatin költő Goethe dicsőítette költemény-sorozatának verses fordítása. Példa arra is, hogyan kell magyar nyelven deák versmértékekben verselni.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Mészöly Gedeon:
*Kölcsey Hymnusa
és a Hymnus Kölcseyje.*

A M. Tud. Akadémia kiadása. (A Hymnus philologiai magyarázata és szerzője írói és politikusi egyéniségének korunk pártpolitikai irányaitól független rajza.)

Csekey István:

Északi írások.

Bibliofil kiállítású mű gazdag illusztrációkkal az észt és finn nép életéből. Hangulatos útleírások Skandináviáról. — Kapható a „Nép és Nyelv“ kiadóhivatalában. Ára 5.— P.

Kogutowicz Károly:

Dunántúl és Kisalföld

írásban és képben I-II. kötete 324 szövegközi képet, 561 gyönyörű mélynyomású fényképet, 8 színes kép- és térképmellékletet tartalmaz díszes vászonkötésben. A magyar tájak természeti szépségeit, a magyar föld és magyar nép sajátosságait soha még szerző ilyen színesen, élvezetesen nem tárta a magyar olvasóközönség elé. *A magyar rögöt e könyv útján veszi birtokába a magyarság.* A szerző teljesen új ösvényeken haladva, bámulatos közvetlenséggel vezet hegyen-völgyön át a magyarok felfedező útján. Felnőttek, ifjúnak egyaránt kezébe adható pompás ajándékkönyv. Megrendelhető kötetenként 24 pengős ár helyett folyóiratunkra való hivatkozással kötetenként 15 pengős kivételesen kedvezményes árban közvetlenül a szegedi Horthy Miklós Tud.-egyetem Földrajzi Intézetében (Szeged, Zerge-u. 19).

Várkonyi Hildebrand:

AGyermekkor Lélektana I-II.
1939.

(Kapható az egyetemi Lélektani Intézetben, Kolozsvár, Majális-ucca 29.)

Mészöly Gedeon:

Földiekkal játszó . . .

(Csokonai életregénye. Közli Csokonai sok versét is.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Zolnai Béla:

A magyar Biedermeier.

Franklin-Társulat kiadása 8 képmelléklettel. — Ára kötet 5.80 P.

(A fejezetek címei: A régi ház. — Hölgyfutár és Honderü. — Borura derü. — Az örök Biedermeier. — Auróra vagy a magyar Empire. — A romantika válsága. — Realizmus felé.)

Horger Antal

következő könyveit ajánljuk egyetemi hallgatóknak és nagyközönségnek:

1. *Magyar Szavak Története.*
 2. *A Nyelvtudomány Alapelvei.*
 3. *A Magyar Nyelvjárások.*
 4. *Általános Fonétika.*
-

Gelei József:

MERRE HALADJUNK?

Athenaeum kiadás, 211 o. Ára 1 P. — Kapható minden
könyvkereskedésben.

Vámszer Géza:

SZÉKELY TÁNCOK.

A szerző kiadása.

Minerva Könyvkiadó és Nyomdai Műintézet R.-t. Kolozsvár.
Ára 2 P. 40 f.

MAGYAR FÖLD, MAGYAR FAJ.

Négy díszkötet számos ábrával és térképpel.

Irták:

Prinz Gyula, gr. Teleki Pál, Cholnoky Jenő
és Bartucz Lajos.

Magyarország tájrajza, a magyar munka földrajza,
az államföldrajzi kép, a magyar ember.

Az Egyetemi Nyomda kiadása. (Hungarologia-sorozat.)

Ára (havi részletre) 80 P.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

9419 Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. Felelős Lengyel Albert igazgató.

R 4068

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓK ÉS A KOLOZSVÁRI NÉPRAJZ-
ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

I. ÉVF.

4. SZÁM

1941. ÁPRILIS

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 5.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: Szent István korában délmagyarországi rumé- nok, kopasz pele és szőrös móka 97	97
Horger Antal: Eb ura fakó! 105	105
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs ... 110	110
Horger Antal: Pálláti, Piláti, Pilát... .. 115	115
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete. (Folytatás.) 117	117
Dr. Vajkai Aurél: <i>Dr. Gunda Béla:</i> 1. A gyűjtögető gazdálkodás. 2. Az elvetett búzától a kenyérig. (Könyvismertetés.) ... 119	119
Frau Steph. Tálasi geb. Anna Varga: Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.) (Fortsetzung) 122	122
Gedeon Mészöly: Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek 126	126
Mészöly Gedeon: Szerkesztői üzenet 128	128

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deák-
nak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámla szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (Volk und Sprache)
erscheint monatlich auf 32 Seiten,
also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P,
für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klau-
senburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

Mészöly Gedeon:

*A Halotti Beszéd tárgyias elbeszélő mult alakjai
magyar és finn-ugor szempontból.*

A M. Tud. Akadémia kiadása.

Mészöly Gedeon:

*Johannes Secundus
Csókók Könyve.*

(A legnagyobb neolatin költő Goethe dicsőítette költemény-sorozatának verses fordítása. Példa arra is, hogyan kell magyar nyelven deák versmértékekben verselni.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Mészöly Gedeon:

*Kölcsey Hymnusa
és a Hymnus Kölcseyje.*

A M. Tud. Akadémia kiadása. (A Hymnus philologiai magyarázata és szerzője írói és politikusi egyéniségének korunk pártpolitikai irányaitól független rajza.)

Csekey István:

Északi írások.

Bibliofil kiállítású mű gazdag illusztrációkkal az észt és finn nép életéből. Hangulatos útleírások Skandináviáról. — Kapható a „Nép és Nyelv“ kiadóhivatalában. Ára 5.— P.

Kogutowicz Károly:

Dunántúl és Kisalföld

írásban és képen I-II. kötete 324 szövegközi képet, 561 gyönyörű mélynyomású fényképet, 8 színes kép- és térképmellékletet tartalmaz díszes vászonkötésben. A magyar tájak természeti szépségeit, a magyar föld és magyar nép sajátosságait soha még szerző ilyen színesen, élvezetesen nem tárta a magyar olvasóközönség elé. *A magyar röögöt e könyv útján veszi birtokába a magyarság.* A szerző teljesen új ösvényeken haladva, bámulatos közvetlenséggel vezet hegyen-völgyön át a magyarok felfedező útján. Felöltnek, ifjúnak egyaránt kezébe adható pompás ajándékkönyv. Megrendelhető kötetenként 24 pengős ár helyett, folyóiratunkra való hivatkozással, kötetenként 15 pengős kivételesen kedvezményes árban közvetlenül a szegedi Horthy Miklós Tud.-egyetem Földrajzi Intézetében (Szeged, Zerge-u. 19).

Várkonyi Hildebrand:

*AGyermekkor Lélektana I-II.
1939.*

(Kapható az egyetemi Lélektani Intézetben, Kolozsvár, Majális-ucca 29.)

Mészöly Gedeon:

Földiekkel játszó . . .

(Csokonai életregénye. Közli Csokonai sok versét is.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Zolnai Béla:

A magyar Biedermeier.

Franklin-Társulat kiadása 8 képmelléklettel. — Ára kötve 5.80 P.

(A fejezetek címei: A régi ház. — Hölygyfutár és Honderü. — Borura derü. — Az örök Biedermeier. — Auróra vagy a magyar Empire. — A romantika válsága. — Realizmus felé.)

Horger Antal

következő könyveit ajánljuk egyetemi hallgatóknak és nagyközönségnek:

1. *Magyar Szavak Története.*
 2. *A Nyelvtudomány Alapelvei.*
 3. *A Magyar Nyelvjárások.*
 4. *Általános Fonétika.*
-

Gelei József:

MERRE HALADJUNK?

Athenaeum kiadás, 211 o. Ára 1 P. — Kapható minden
könyvkereskedésben.

Vámszer Géza:

SZÉKELY TÁNCOK.

A szerző kiadása.

Minerva Könyvkiadó és Nyomdai Műintézet R.-t. Kolozsvár.
Ára 2 P. 40 f.

MAGYAR FÖLD, MAGYAR FAJ.

Négy díszkötet számos ábrával és térképpel.

Irták:

Prinz Gyula, gr. Teleki Pál, Cholnoky Jenő
és Bartucz Lajos.

Magyarország tájrajza, a magyar munka földrajza,
az államföldrajzi kép, a magyar ember.

Az Egyetemi Nyomda kiadása. (Hungarologia-sorozat.)

Ára (havi részletre) 80 P.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

9753 Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. Felelős: Lengyel Albert igazgató.

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

R 4068
SZEGER
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓK ÉS A KOLOZSVÁRI NÉPRAJZ-
ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE

VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

I. ÉVF.

5. SZÁM

1941. MÁJUS

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 5.

TARTALOM

	Lap
Felvinczi Takáts Zoltán: Kőrösi Csoma Sándor tragédiája	129
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete. (Folytatás.)	138
Tálasiné Varga Anna: Müllerslied. (Egy német népballada kis- tormási változata.)	139
Horger Antal: Rács	146
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs ...	148
Nyiri Antal: A 'vállal' jelentésű vádol , elvádol magyarázata ...	151
Gunda Béla: Az erdélyi és moldvai kettős udvarok	153
Bálint Sándor: Szegedi tájszavak. (A Szegedi Füzetek III. év- folyamában megjelent közlemények folytatása.)	156

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deák-
nak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámra szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*)
erscheint monatlich auf 32 Seiten,
also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P,
für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klau-
senburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. 10113. Felelős: *Lengyel Albert* igazgató.

R 4068

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓK ÉS A KOLOZSVÁRI NÉPRAJZ-
ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE

VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

I. ÉVF.

6. SZÁM

1941. JÚNIÚS

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSÁI-U. 5.

TARTALOM

	Lap
Felvinczi Takáts Zoltán: Kőrösi Csoma Sándor tragédiája. (Folytatás.)	161
Mészöly Gedeon: Szent István korában délmagyarországi rumé- nok, kopasz pele és szőrös móka. (Folytatás.)	171
Horger Antal: Sipirc!	180
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs ...	182
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete. (Folytatás.)	184
Dr. Aurél Vajkai: Trink Orbán!	189
Dr. Aurél Vajkai: <i>Palotay Gertrud:</i> Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. (Ismertetés.)	190
Bálint Sándor: Szegedi tájszavak. (Folytatás.)	191

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P., deáknak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*) erscheint monatlich auf 32 Seiten, also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P., für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klausenburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

ISMERJE MEG HAZÁNKAT!

— Balaton — Erdély — Felvidék — Kárpátalja —

Egyéni és társasutazások, tanulmányútak rendezése iskolák,
intézmények, társulatok és egyesületek részére vasuton,
autóbuszon, hajón vagy repülőgépen

az

„IBUSZ”

MÁV. hivatalos Menetjegyiroda összes bel- és külföldi irodái útján.

BUDAPESTI	FŐIRODA: Pesti Vigadó. Tel.: *180—820.
KOLOZSVÁRI	IRODA: Mátyás-király-tér 7.
NAGYVÁRADI	IRODA: Rákóczi-út 10/a.
SZEGEDI	IRODA: Széchenyi-tér 9.
DEBRECENI	IRODA: Ferenc József-u. 72.
PÉCSI	IRODA: Széchenyi-tér 16.
GYŐRI	IRODA: Szent István-u. 1.
KASSAI	IRODA: Fő-utca 51.
MAROSVÁSÁRHELYI	IRODA: Ugron Gábor-tér 4.

NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS

„IBUSZ”, NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁSI OSZTÁLYA

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI
FŐÜGYNÖKSÉGE, BUDAPEST, V. BÁLVÁNY-U. 2.

TELEFON: *184—973.

BEREISEN SIE IHR VATERLAND!

— Budapest, die Königin der Donau —

— Balatonsee — Siebenbürgen — Oberungarn — Nordost-
karpathen —

Einzel- und Gesellschaftsfahrten, Veranstaltung von Studien-
reisen für Schulen, Internate, Anstalten und Vereine per Bahn,
Autobus, Schiff oder Flugzeug im Wege sämtlicher In- und
Auslandsbüros der

„IBUSZ”

Amtl. Reisebüro der kgl. ung. Staatsbahnen.

BUDAPESTER HAUPTBÜRO:	Pester Vigadó. Tel.: *180—820.
Filiale KOLOZSVÁR:	Mátyás-király-tér 7.
Filiale NAGYVÁRAD:	Rákóczi-út 10/a.
Filiale SZEGED:	Széchenyi-tér 9.
Filiale DEBRECEN:	Ferenc József-u. 72.
Filiale PÉCS:	Széchenyi-tér 16.
Filiale GYŐR:	Szent István-u. 1.
Filiale KASSA:	Fő-utca 51.
Filiale MAROSVÁSÁRHELY:	Ugron Gábor-tér 4.

INTERNATIONALE SPEDITIONEN!

„IBUSZ” INTERNATIONALE SPEDITIONSABTEILUNG,
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN
FÜR DEN WARENVERKEHR. BUDAPEST, V., BÁLVÁNY-U. 2.

TELEFON: *184—973.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. 10113, Felelős: Lengyel Albert igazgató.

R 4068

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓK ÉS A KOLOZSVÁRI NÉPRAJZ-
ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSRIFT FÜR UNGARLANDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

I. ÉVF.

7. SZÁM

1941. JÚLIÚS

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 7.

TARTALOM

	Lap
Horger Antal: Pirít és társai	193
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs ...	197
Nyiri Antal: Szörnyű	199
Mészöly Gedeon: Az „az a” hibás szórendje a zsidótörvény fejelésében... .. .	203
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete. (Folytatás)... .. .	205
Gedeon Mészöly: Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek über das Leben der heiligen Margarete. (Fortsetzung)	215
Gunda Béla: Az erdélyi és moldvai kettős udvarok. II.	218
Dr. Vajkai Aurél: Kiskamrás házak Dunántúl és a Székelyföldön	222

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deák-nak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámra száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (Volk und Sprache) erscheint monatlich auf 32 Seiten, also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P, für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klausenburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

ISMERJE MEG HAZÁNKAT!

— Balaton — Erdély — Felvidék — Kárpátalja —

Egyéni és társasutazások, tanulmányútak rendezése iskolák, intézmények, társulatok és egyesületek részére vasuton, autóbuzson, hajón vagy repülőgépen

az

„IBUSZ”

MÁV. hivatalos Menetjegyiroda összes bel- és külföldi irodái útján.

BUDAPESTI	FŐIRODA: Pesti Vigadó. Tel.: *180—820.
KOLOZSVÁRI	IRODA: Mátyás-király-tér 7.
NAGYVÁRADI	IRODA: Rákóczi-út 10/a.
SZEGEDI	IRODA: Széchenyi-tér 9.
DEBRECENI	IRODA: Ferenc József-u. 72.
PÉCSI	IRODA: Széchenyi-tér 16.
GYŐRI	IRODA: Szent István-u. 1.
KASSAI	IRODA: Fő-utca 51.
MAROSVÁSÁRHELYI	IRODA: Ugron Gábor-tér 4.

NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS

„IBUSZ”, NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁSI OSZTÁLYA
A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI
FŐUGYNÖKSÉGE, BUDAPEST, V. BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

BEREISEN SIE IHR VATERLAND!

— Budapest, die Königin der Donau —

— Balatonsee — Siebenbürgen — Oberungarn — Nordost-
karpathen —

Einzel- und Gesellschaftsfahrten, Veranstaltung von Studien-
reisen für Schulen, Internate, Anstalten und Vereine per Bahn,
Autobus, Schiff oder Flugzeug im Wege sämtlicher In- und
Auslandsbüros der

„IBUSZ”

Amtl. Reisebüro der kgl. ung. Staatsbahnen.

BUDAPESTER HAUPTBÜRO:	Pester Vigadó. Tel.: *180—820.
Filiale KOLOZSVÁR:	Mátyás-király-tér 7.
Filiale NAGYVÁRAD:	Rákóczi-út 10/a.
Filiale SZEGED:	Széchenyi-tér 9.
Filiale DEBRECEN:	Ferenc József-u. 72.
Filiale PÉCS:	Széchenyi-tér 16.
Filiale GYŐR:	Szent István-u. 1.
Filiale KASSA:	Fő-utca 51.
Filiale MAROSVÁSÁRHELY:	Ugron Gábor-tér 4.

INTERNATIONALE SPEDITIONEN!

„IBUSZ”, INTERNATIONALE SPEDITIONSABTEILUNG,
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN
FÜR DEN WARENVERKEHR. BUDAPEST, V., BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. 11114. Felelős: Lengyel Albert igazgató.

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK
KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

I. ÉVF.

8. SZÁM

1941. AUGUSZTUS

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 7.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: A kidői <i>Hintó-mező</i> nevének és a <i>hinár</i> szónak eredete	225
Cs. Sebestyén Károly: Lovas harcosok és a kard. (A szegedi Városi Múzeum ásatási anyagára való tekintettel.)	237
Horger Antal: Kalapter	241
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs ...	243
Mészöly Gedeon: XVIII-ik századi őszi vadászataink verses emléke	245
Dr. Vajkai Aurél: Képfestőminták elnevezései Gölnicbánya környékén	247
Gedeon Mészöly: Eine alte deutsche Handschrift	250
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának élete	251

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deáknak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámja száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (Volk und Sprache) erscheint monatlich auf 32 Seiten, also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P, für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klausenburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

ISMERJE MEG HAZÁNKA!

— Balaton — Erdély — Felvidék — Kárpátalja —
Egyéni és társasutazások, tanulmányútak rendezése iskolák,
intézmények, társulatok és egyesületek részére vasuton,
autóbuszon, hajón vagy repülőgépen

az

„IBUSZ”

MÁV. hivatalos Menetjegyiroda összes bel- és külföldi irodái útján.

BUDAPESTI	FŐIRODA: Pesti Vigadó. Tel.: *180—820.
KOLOZSVÁRI	IRODA: Mátyás-király-tér 7.
NAGYVÁRADI	IRODA: Rákóczi-út 10/a.
SZEGEDI	IRODA: Széchenyi-tér 9.
DEBRECENI	IRODA: Ferenc József-u. 72.
PÉCSI	IRODA: Széchenyi-tér 16.
GYŐRI	IRODA: Szent István-u. 1.
KASSAI	IRODA: Fő-utca 51.
MAROSVÁSÁRHELYI	IRODA: Ugron Gábor-tér 4.

NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS
„IBUSZ”, NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁSI OSZTÁLYA
A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI
FŐÜGYNÖKSÉGE, BUDAPEST, V. BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

BEREISEN SIE IHR VATERLAND!

— Budapest, die Königin der Donau —

— Balatonsee — Siebenbürgen — Oberungarn — Nordost-
karpathen —

Einzel- und Gesellschaftsfahrten, Veranstaltung von Studien-
reisen für Schulen, Internate, Anstalten und Vereine per Bahn,
Autobus, Schiff oder Flugzeug im Wege sämtlicher In- und
Auslandsbüros der

„IBUSZ”

Amtl. Reisebüro der kgl. ung. Staatsbahnen.

BUDAPESTER HAUPTBÜRO:	Pester Vigadó. Tel.: *180—820.
Filiale KOLOZSVÁR:	Mátyás-király-tér 7.
Filiale NAGYVÁRAD:	Rákóczi-út 10/a.
Filiale SZEGED:	Széchenyi-tér 9.
Filiale DEBRECEN:	Ferenc József-u. 72.
Filiale PÉCS:	Széchenyi-tér 16.
Filiale GYŐR:	Szent István-u. 1.
Filiale KASSA:	Fő-utca 51.
Filiale MAROSVÁSÁRHELY:	Ugron Gábor-tér 4.

INTERNATIONALE SPEDITIONEN!
„IBUSZ” INTERNATIONALE SPEDITIONSABTEILUNG,
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN
FÜR DEN WARENVERKEHR. BUDAPEST, V., BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Minerva Nyomda R. T. Kolozsvár. 11686. Felelős: Lengyel Albert igazgató.

R 4068

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK
KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEμία TAGJA

I. ÉVF.

9. SZÁM

1941. SZEPTEMBER

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 7.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs ...	257
Kertész Manó: Jobbágy	263
Mészöly Gedeon: Szemere Bertalan szerelmes levelei. (1844—46.)	266
Dr. Vajkai Aurél: <i>Fél Edit</i> : Kocs 1936-ban. Néprajzi monografia. (Könyvismertetés.)... ..	278
Gunda Béla: <i>Louise Netoliczka</i> : Die Siebenbürgisch-sächsische Volkskunst. (Könyvismertetés.)	282
Bálint Sándor: Szegedi tájszavak... ..	287

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, diáknak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*) erscheint monatlich auf 32 Seiten, also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P, für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klausenburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK
KÜZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLANDISCHE

VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZOLY GEDEON

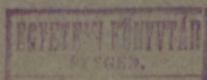
A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

I. ÉVF.

10. SZÁM

1941. OKTÓBER

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 7.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: Kodolányi János olyant mond, ami nincs (Folytatás és vége)	289
Mészöly Gedeon: Civakodik, rágalmaz	298
Horger Antal: Szabó és varga	302
Dr. Kováts Ferenc: 1480. X. 2. Mátyás céhszabályt ad a varasdi szűcs-, nyereggyártó, fékcsináló, szíjártó társaságnak	305
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla király- nak leányának, élete (Folytatás)... .. .	307
Gedeon Mészöly: Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibliothek über das Leben der heiligen Margarete (Fortsetzung)	311
Gunda Béla: A román pásztorkodás magyar kapcsolata	313
Mészöly Gedeon: Szacs vay két erdélyi anekdotája	320

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deák-
nak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszám-
la száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*)
erscheint monatlich auf 32 Seiten,
also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P,
für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klau-
senburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

ISMERJE MEG HAZÁNKAT!

— Balaton — Erdély — Felvidék — Kárpátalja —
Egyéni és társasutazások, tanulmányúttak rendezése iskolák,
intézmények, társulatok és egyesületek részére vasuton,
autóbuszon, hajón vagy repülőgépen

az

„IBUSZ”

MÁV. hivatalos Menetjegyiroda összes bel- és külföldi irodái útján.

BUDAPESTI	FŐIRODA: Pesti Vigadó. Tel.: *180—820.
KOLOZSVÁRI	IRODA: Mátyás- király-tér 7.
NAGYVÁRADI	IRODA: Rákóczi-út 10/a.
SZEGEDI	IRODA: Széchenyi-tér 9.
DEBRECENI	IRODA: Ferenc József-u. 72.
PÉCSI	IRODA: Széchenyi-tér 16.
GYÓRI	IRODA: Szent István-u. 1.
KASSAI	IRODA: Fő-utca 51.
MAROSVÁSÁRHELYI	IRODA: Ugron Gábor-tér 4.

NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS

„IBUSZ”, NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁSI OSZTÁLYA
A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI
FŐÜGYNÖKSÉGE, BUDAPEST, V. BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

BEREISEN SIE IHR VATERLAND!

— Budapest, die Königin der Donau —

— Balatonsee — Siebenbürgen — Oberungarn — Nordost-
karpathen —

Einzel- und Gesellschaftsfahrten, Veranstaltung von Studien-
reisen für Schulen, Internate, Anstalten und Vereine per Bahn,
Autobus, Schiff oder Flugzeug im Wege sämtlicher In- und
Auslandsbüros der

„IBUSZ”

Amtl. Reisebüro der kgl. ung. Staatsbahnen.

BUDAPESTER HAUPTBÜRO:	Pester Vigadó. Tel.: *180—820.
Filiale KOLOZSVÁR:	Mátyás- király-tér 7.
Filiale NAGYVÁRAD:	Rákóczi-út 10/a.
Filiale SZEGED:	Széchenyi-tér 9.
Filiale DEBRECEN:	Ferenc József-u. 72.
Filiale PÉCS:	Széchenyi-tér 16.
Filiale GYÓR:	Szent István-u. 1.
Filiale KASSA:	Fő-utca 51.
Filiale MAROSVÁSÁRHELY:	Ugron Gábor-tér 4.

INTERNATIONALE SPEDITIONEN!

„IBUSZ” INTERNATIONALE SPEDITIONSABTEILUNG,
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN
FÜR DEN WARENVERKEHR. BUDAPEST, V., BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Mineeva Nyomda B. T. Kolozsvár. 12702. Felelős: Lengyel Albert igazgató.

R 4068

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- ÉS NYELVÉSZET-KEDVELŐK
KÜZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZOLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

I. ÉVF.

11. SZÁM

1941. NOVEMBER

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
KOLOZSVÁR, BRASSAI-U. 7.

TARTALOM

	Lap
Mészöly Gedeon: Mátyási József, volt helikoni részes-arató ...	321
Horger Antal: Sárga	340
Mészöly Gedeon: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának élete. (Folytatás)... ..	343
Gedeon Mészöly: Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in der Münchener Staatsbibl. üb. das Leben der Ungarischen Königstochter, der heil. Margareta	438
Manga János: A menyhei szentiváni ének	349
Mészöly Gedeon: Kresznerics Ferenc filológiai anekdotáiból	352

Tudnivalók.

A *Nép és Nyelv* havonként 32 lapnyi, tehát évenként 384 lapnyi.

Előfizetés egy évre 8 P, deáknak 4 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kolozsvár, Farkas-u. 1.

Postatakaréki csekkszámla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Nép és Nyelv (*Volk und Sprache*) erscheint monatlich auf 32 Seiten, also jährlich auf 384 Seiten.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P, für Studenten 4 P.

Schriftleitung: Kolozsvár (Klausenburg), Farkas-Gasse 1., (Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

ISMÉRJE MEG HAZÁNKAT!

— Balaton — Erdély — Felvidék — Kárpátalja —
Egyéni és társasutazások, tanulmányútak rendezése iskolák,
intézmények, társulatok és egyesületek részére vasuton,
autóbuszon, hajón vagy repülőgépen

az

„IBUSZ”

MÁV. hivatalos Menetjegyiroda összes bel- és külföldi irodái útján.

BUDAPESTI	FŐIRODA: Pesti Vigadó. Tel.: *180—820.
KOLOZSVÁRI	IRODA: Mátyás-király-tér 7.
NAGYVÁRADI	IRODA: Rákóczi-út 10/a.
SZEGEDI	IRODA: Széchenyi-tér 9.
DEBRECENI	IRODA: Ferenc József-u. 72.
PÉCSI	IRODA: Széchenyi-tér 16.
GYŐRI	IRODA: Szent István-u. 1.
KASSAI	IRODA: Fő-utca 51.
MAROSVÁSÁRHELYI	IRODA: Ugron Gábor-tér 4.

NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS

„IBUSZ“, NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁSI OSZTÁLYA
A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI
FŐÜGYNÖKSÉGE. BUDAPEST, V. BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

BEREISEN SIE IHR VATERLAND!

— Budapest, die Königin der Donau —
— Balatonsee — Siebenbürgen — Oberungarn — Nordost-
karpathen —

Einzel- und Gesellschaftsfahrten, Veranstaltung von Studien-
reisen für Schulen, Internate, Anstalten und Vereine per Bahn,
Autobus, Schiff oder Flugzeug im Wege sämtlicher In- und
Auslandsbüros der

„IBUSZ”

Amtl. Reisebüro der kgl. ung. Staatsbahnen.

BUDAPESTER HAUPTBÜRO:	Pester Vigadó. Tel.: *180—820.
Filiale KOLOZSVÁR:	Mátyás-király-tér 7.
Filiale NAGYVÁRAD:	Rákóczi-út 10/a.
Filiale SZEGED:	Széchenyi-tér 9.
Filiale DEBRECEN:	Ferenc József-u. 72.
Filiale PÉCS:	Széchenyi-tér 16.
Filiale GYŐR:	Szent István-u. 1.
Filiale KASSA:	Fő-utca 51.
Filiale MAROSVÁSÁRHELY:	Ugron Gábor-tér 4.

INTERNATIONALE SPEDITIONEN!

„IBUSZ“ INTERNATIONALE SPEDITIONSABTEILUNG,
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN
FÜR DEN WARENVERKEHR. BUDAPEST, V., BÁLVÁNY-U. 2.
TELEFON: *184—973.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: *Dr. Mészöly Gedeon*, Kolozsvár.

Minerva Nyomda E. T. Kolozsvár. 12814. Felelős: Lengyel Albert igazgató.